

જેહાંગીર કરાણીની હાંડી વાતાંઓ.

કિસ્મતની કરામત

અથવા,

પૈસાની પુઠમાં આશાની લુટ.

એક રસીલી
પારસી સંસારી વાતાં.

રચનાર—“સારના વગરના વાગેઓ,” “ઉપકાર કે અપકાર”
વાગેરેના કતાં

જેહાંગીર બી. કરાણીના છોકરાઓ,
પુસ્તક વેચનાર, પ્રગટ કરનાર વિગેરે,
૨૨૦-૨૨ વૉરા બજાર, કોટ, મુંબાઇ.

ગૂજરાત વિદ્યાપીઠ ગ્રંથાલય

[ગુજરાતી કૉપીરાઈટ વિભાગ]

અનુક્રમાંક ૧૬૯૭૭ વર્ગીક

પુસ્તકનું નામ કિસ્મતની હુશિયારી

તિથિ ૨૦ . . . ૨

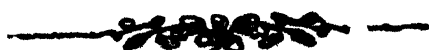

જેહાંગીર કરાણીની હૃન્ડી વાર્તાઓ.

કિસ્મતની કરામત

અથવા

પૈસાની પુઠમાં આશાની લુટ.

એક રસીલી

પારસી સંસારી વાર્તા.

વ્યનાર—“વારસા વગરના વારેસો,” “ઉપકાર કે અપકાર”
વિગેરેના કતા.

જેહાંગીર બી. કરાણીના ઓકરાઓ,
પુસ્તક વેચનાર, પ્રગટ કરનાર વિગેરે,
૨૨૦-૨૨ વોરા બજાર, ફાટ, મુંબાઈ.

TELEGRAPHIC ADDRESS:—
“Jobekarani” Bombay.

Printed by P. C. Appoo, at The New Art Printing Press,
No. 205-226, Mapla's Compound, Bora Bazar, Fort,
and Published by M. J. Karani, 220, Bora, Bazar,
Fort, BOMBAY.

All Rights Reserved

પ્રગટ કર્તા તરફથી એ બોલ.

દરેક દેશનાં અને દરેક ભાષાનાં સાહિત્ય સંગ્રહમાં વાર્તાનાં પુસ્તકો વધુ પ્રગટ થાય છે, જે પૂરવાર કરે છે કે વાર્તાનું સાહિત્ય સર્વત્ર અગત્યની જગ્યા પામે છે, તો તેવાં સાહિત્યનો ફેલાવો વધુ હોવાથી તેના પ્રગટ કર્તા ઉપર અનેક બેખમહારી રહેવી બેઠએ એ કુદરતીજ છે.

વાર્તાનાં પુસ્તકમાં ભાષા-લખાણ-વસ્તુ (પ્લોટ)-સર્વે ઝમ-કદાર અને વાંચક વર્ગમાં કાંઈક ચાનક રૂપી પરીણામ રજુ કરનાર હોય તો તે વાર્તા કુરસદનો વખત સારી રીતે પસાર કરાવ્યા ઉપરાંત તેની શુભ અસરો પાછળ મુકી જાય તો વાર્તા વાંચવા વંચાવવા લાયક ગણાઈ શકાય.

આ પુસ્તકમાં સમાયલી વાર્તાની ભાષા માટે એ પુરી કર્યા બાદ વાંચક ઘણો ઉત્તમ અભિપ્રાય બાંધે તેમાં શક નહીં, કારણ કે લેખકની ભાષા બેરહાર અને ચિન્તા કર્શક હોવા ઉપરાંત તેમાં જાબજા નેત્રી-નીતિના સબકો આપ્યા ઉપરાંત, સ્થળ-વર્ણન કરવાની તેમની શક્તિ વાંચકોને રસીક વાંચણ પુરું પાડશે.

આ વાર્તાનો પ્લોટ પણ તેટલોજ રસીલો હોવા સાથે, હદ બાહરનાં છુટાંપણાંથી ઉઘરતી બાળાઓ ઉપર કેવી માઠી અસર થાય છે તે પુરવાર કરનારો હોવાથી, માબાપોને માટે ગોયા પોતાની ઉઘરતી ઓલાદ ઉપર ચોક્કસ આંકોશ મુકવાની જરૂર પુરવાર કરનારો નિવડશે.

ટુંકમાં આ વાર્તા વાંચી પુરી કીધા બાદ એનાથી કુટુંબનાં નાના-મોટાં સર્વે માટે ચાનકરૂપી ઘણું બાણવાનું મળશે, એટલે એ વાર્તા વાંચવાની મહેનતનો બદલો વળી રહેશે તે તે પ્રગટ કરવાની અમારી સેવાનો બદલો મળેલો અમે સમજીશું.

પારસી સાહિત્ય, ફક્ત જરથોશ્તીઓમાંજ વંચાતું હોવાથી તેનું વેચાણ ઘણું ઓછું હોવા છતાં, બની શકે એટલાં ઓછાં દામે પુસ્તકો પ્રગટ કરવાની અમે ચાલુ કોશેશ કરી રહ્યા છીએ અને તે અમારી કોશેશને ઉત્તેજના આશરથી નવાજવાની કૃદરદાન વાંચનારી આલમને અરજ કરીશું.

લી. સેવકો,

જેહાંગીર બી. કરાણીના છાકરાઓ.

તા. ૧૫ મી ફેબ્રુઆરી }
૧૯૩૨.

સાંકળીયું.

પ્રકરણ

પૃષ્ઠ.

૧ ભું—એક સુંદર તસવીર	૧
૨ ભું—અકલ અને હટીલાઈ	૫
૩ ભું—હીરાંના હીરા	૧૫
૪ થું—વીસ વરસનો અંતર,—નવો દેખાવ ...	૨૨
૫ મું—એક માતખર કન્યા—પેહેલો પ્યાર	૨૮
૬ હું—લોલાઈ વિરહ ભુંડાઈ	૩૩
૭ મું—રાત—છુપો મેલાપ	૩૮
૮ મું—જીના દોસ્તો નવી હાલતે	૪૫
૯ મું—સગી અને સાવકી	૫૧
૧૦ મું—સાવકા શત્રુઓ	૫૭
૧૧ મું—બળાપાનાં બળતાં	૬૩
૧૨ મું—માતાનો હોકમ—પુત્રીનો પ્યાર	૭૦
૧૩ મું—સમજી સ્નેહી—વાજબી સદલાહ....	૭૬
૧૪ મું—પેહેમની ઝેરી જીંદગી	૮૪
૧૫ મું—એક નવું પુતલું	૯૩
૧૬ મું—મીઠી મુલાકાત	૯૮
૧૭ મું—વહાલી વાતચીત	૧૦૧
૧૮ મું—એક માનવંત ગૃહસ્થ	૧૦૯
૧૯ મું—મધુર મુલાકાત	૧૧૫
૨૦ મું—મનગમતો મહદગાર	૧૨૧
૨૧ મું—આશક કે આફત ?	૧૨૬
૨૨ મું—કાળો જોગી-બીજી વાર... ..	૧૩૮

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ.
૨૩ મું—છુપો ગમ ...	૧૪૭
૨૪ મું—પૈસાદાર પારધી ...	૧૫૨
૨૫ મું—સેતાનોનો સંબંધ ...	૧૫૯
૨૬ મું—નફ્ટને નસિહત ! ...	૧૭૧
૨૭ મું—અબયબીઓ ...	૧૭૯
૨૮ મું—જઈક પાણી જાયો ...	૧૮૦
૨૯ મું—કાવત્રાં અને કિસ્મત ...	૧૮૬
૩૦ મું—એક દુઃખી હાલત ...	૨૦૪
૩૧ મું—જઈફીમાં જખમ ...	૨૧૧
૩૨ મું—આફતમાં ઉપાય ...	૨૧૬
૩૩ મું—ઓરતનો ઠરાવ ...	૨૨૦
૩૪ મું—મતલબી ગોઠવણો ..	૨૨૯
૩૫ મું—હવે શું થાય ?	૨૩૮
૩૬ મું—એક દરખાસ્ત ...	૨૫૩
૩૭ મું—જુગારી વારસ ...	૨૬૬
૩૮ મું—જીવપર જફા !	૨૭૯
૩૯ મું—મારી હોલત ! ...	૨૮૩
૪૦ મું—એ જીંદગીની જરૂર શું !	૩૦૭
૪૧ મું—કાળો જોગી ફરીથી ! ...	૩૧૭
૪૨ મું—એક નવો બનાવ—એક બીજો મેલાલ ...	૩૨૯
૪૩ મું—ઉલટો પાસો ...	૩૪૮
૪૪ મું—કરપીણ રચના બીજી વાર ...	૩૭૦
૪૫ મું—ગુનાહનો હારડો ગળામાં ...	૩૭૭
૪૬ મું—પાપોની યાદ	૩૯૨
૪૭ મું—અકાળ અંત ...	૩૯૯

પ્રકરણ	પૃષ્ઠ.
૪૮ મું—છ મહિના પાછળથી	૪૦૬
૪૯ મું—આગળો અવતાર પાછો નજરે	૪૧૫
૫૦ મું—એક બીજો અંત	૪૨૩
૫૧ મું—“જો હું કોણ છું?”	૪૩૨
૫૨ મું—સાંભળો આ હકીકત	૪૪૪
૫૩ મું—અને છેલ્લું	૪૫૫

જેહાંગીર કરાણીની હિન્દી વાર્તાઓ.

કિસ્મતની કરામત

અથવા પૈસાની પુઠમાં આશાની લુટ.

એક વાર્તા.

રચનાર:—“વારસા વગરના વારેશો,” “કુપકાર કે અપકાર?”

“અનલરાય અને લાલબા” ઇત્યાદિનો કર્તા.

પ્રકરણ પેહેલું.

એક સુંદર તસવીર.

“Give me that man

That is not passion's slave, and I will wear him

In my heart's care, ay, in my heart of heart.

Shakespeare.

“આપો તે માણસ મને

જે ન હોય વીકારનો ગોલામ, અને હું પેહેલશ તેને

મુજ જગરમાં લીતરમાં, અરે, મુજ જગરનાં જગરમાં.”

શેક્સપીઅર.

સાંજનો વખત હતો, અને મહાલક્ષ્મી ખાતે આવેલા

એક બંગલામાંનું ઘડીઆલ ફક્ત છ વાગેલા દેખાડતું હોવા

છતાં ડીસેમબર મહીનાના ટુંકા દિવસનો અધકાર સઘળે

ઠેકાણે ફેલાઈ રહ્યો હતો.

બંગલા માંહેલા એક ઓરડામાં બે કોપરેલ તેલના તંબૂલરોના દીવાની મધ્યમ દરજ્જાની રોશની ફેલાઈ રહી હતી,

અને તેનો પ્રકાશ જેમ ત્યાં ખીચોખીચ ગોઠવેલા સરસામાન ઉપર તેમ ત્યાં બાબુ ઉપર બેઠેલા એક પુરૂષનાં મોઢોડાં ઉપર પડતો હતો.

વખત અસલી હોવાથી અને યુરોપ ખંડની સુધરેલી અને સગવડ ભરી ચીજો હજી સુધી બહોળા અથવા મનમાનતા ઉપયોગમાં આવેલી નહીં હોવાથી ચોરડામાંનો ઉપર જણાવેલો સામાન સંખ્યાબંધ હોવા છતાં ઘણો શોભાયમાન હતો નહીં. તે કદાચ ઘણો કિમતી હોય એમાં શક નહીં, કેમકે બારીકીથી કીધેલાં નકશીકામવાળી ભારી ખુરશીઓ, ટેબલો, કોચો વગેરે ફરનીચરમાં ઘણું ઊંચી જાતનું લાકડું વાપરેલું જણાતું હતું. પણ તે નકશીકામની તરાંહો જેમ તારીફલાયક નહીં તેમ તે બનાવટોની પોતાની રોનક કે ઘાટઘટમ પણ મનપસંદ હતા નહીં, અને બેવડા જડા કાકરાવાલાં ટંબલરોની, તે જમાના મુજબની, જરૂરજોગી રોશની હોવા છતાં તેઓ ઉપર દેખાતી ઘણીજ શ્રીક્ષી ચળક ઘણા લાંબાં વખતની તેઓની વારનીશ વગરની હાલતની ગવાહી આપતી હતી. એ ચોરડામાં તેમજ ચોરડાની બાહર હાંડીઓ તેમજ કેટલાક ‘વાલશેરો’ પણ ટાંગેલાં દીસતાં હતાં પણ કોણ જાણે શું સળખથી તેમની વધારે સુંદર રોશનીનો ઉપયોગ લેવાને બદલે જગે જગે આ ઝાંખાં ટંબલરોનીજ પુગેલી રોશની દીસતી હતી, અને અંગણાના સઘળા સામટા દેખાવ ઉપરથી તો કોઈની પારકો શખ્સ તેના ઘણીની કંજુસાઈ પિછાનવા વગર રહે નહીં એવું હતું.

અને ખરેખર ફરદુનજી ગઝદર કંજુસ તો હતાજ. એજ અહુસ્થને આપણે પેલા ચોરડામાં એકાંત હાલતે બેઠેલા જોયા છે. તેઓની ઉમર આડત્રીસથી ચાલીસ વચ્ચે યોગ્યા ખાતી દીસતી હતી, અને તેઓનાં સાંકડાં કપાલ ઉપર, પૈસા પેદા કરવાને શોસેલી મુસીબતોની કસચીના કાપ પડેલા દીસતા

હતા. ચાલીસ વરસોની ભરતીના ઉછાળાએ જો તેમનાં મોહકાં ઉપર કાંઈપણ ઇલાણી મુકી હોય તો તે આ કપાલ ઉપરના કાપોની અને ચાર કે પાંચ દાંતોના પડી જવાની હતી. બાકી બીજી સઘળી બાબતોમાં તેમની જુવાનીની તાજગી નજીવા ફરફર સાથે જળવાઈ રહી હતી. તેઓ સફેદ અને અન્યાલા ઘટમના હતા, અને દાંત નવા મુકવાની તેમજ બાલો ઉપરના કેટલેક ઠેકાણેથી આંખાં થયલા કાળાસને પાછે લાવનાર રંગ લગાડવાની કળાનો ઉપયોગ, જે હમણાં બોહલેપણે ફેલાવો પામ્યો છે તે જો એવણે પણ કીધો હતો તો પચીસ વરસની પોતાની જુવાનીની તાજગીભર્યા દેખાવમાંજ પોતે આલમ હજુર રજુ થઈ શકતે એમાં શક નહીં. પણ ફરદુનજી ગઝદરને એમ કરવાની જેમ જરૂર નહીં તેમજ દરકાર પણ નહીં હતી.

ફરદુનજી કાંઈ અદેશમાં ગુટાયલા પાસેની મેજ ઉપર પોતાનું માથું ટેકવી બેઠા હતા. થાકેલા ઘોડાની ચાકરી કરતા ઘોડાવાલાને જોયા ઉપરથી, અને તે સાથે જરા વારમાં ચાહનું કપ લઈ એક ચાકરના ચોરડામાં દાખલ થવાથી તેવણુ તુરતનાજ બાહરેથી આવ્યા હોય એવું અનુમાન થઈ શકતું હતું.

“શેઠ કાંઈ હોકમ છે, કાંઈ બીજું જોઈએ?” ચાકરે ધીમે સાદે પુછ્યું. શેઠ મુગાજ બેસી રહ્યા.

“શેઠ કાંઈ પાંઝ કે બીસકોટ લાગે?” જરા પાછળ હટતો જઈ ચાકરે ફરીથી હળવે અવાજે સવાલ કીધો.

પણ શેઠ તરફથી કાંઈપણ જવાબ મળ્યો નહીં, અને તેથી ફરીથી કાંઈ વધારે ગડબડ કરી તેવણુના અચખુચા ઉપજતા ગુસ્સાનું અપમાન ખમવાને બદલે મુગેમુગું ચાલીજ જવાનું ચાકરે ડહાપણ ભરેલું જોયું.

શેઠનો અદેશો અજાયબ તસંહનો હતો. ખુશાલીના કે કાંઈ મોટા ફાયદાના હરખના, કે વળી દલગીરીના ગંભીર

વિચારોની નિશાનીઓ વારાફરતી તેમના મોહડાં ઉપરથી પસાર થતી દીસતી હતી, અને જેમ એક પછી એક આવતા આ વિચારોના વિકારો તેઓનાં દિલમાં ઉપજતા હતા તેમ તેમ ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં તેમનાં બેસવાની ઢપછપ પણ બદલાતી હતી.

પણ એટલું તો સ્પષ્ટ જણાતું હતું કે આવા અંદેશામાં પડતાં-પડતાં પણ તેમની આંખો સામેની ભીંત ઉપર તાંગેલી એક ચીનાઇ 'આઇલ પેન્ટ'ની એક પારસી બાનુની તસ્વીર ઉપર વખતે વખત ખેંચાતી હતી. આ તસ્વીર ન્હાની પણ ચીનાઇ કારીગરની પીછીના રંગોથી બેહદ દિલકશ રીતે રંગાઇ હતી, અને જો તે આબેહુબજ આવી હોય તો તેમાં, ભોલા-પણાં ખુદરતી રીતે હસી રહેલા એક ખુબસુરત ચેહેરાનો ચિતાર જણાતો હતો. તેણીનો પોશાક અસલી ઢપનો સાદો હતો. પણ સદાના પેહેરવામાં આવ્યાથી તે કંઈપણ રીતે કઢંગો જણાયાને બદલે તેમાંથી તેણીની ખુબસુરતીનો તાબ કંઈપણ ઓછો થયા વગર પુર બાહરમાં અળકી રહેલો નજર આવતો હતો. સંગેમર-મર સરખી સંકેદી ઉપર દિસ્તા કીરમજી રતાસનાં ફીક્કા છાયાં-વાળાં તંદરોસ્ત મોહડાં ઉપરની કાળી ઝીણી આંખો, થુમકલું સોય સરખું સીધું અને અન્યાળું નાખ, ખીલેલા અને વધારે રાતા ગાલો, પાતળા ખોદ્યા અને સુખ રંગી હોટો અને તેમનો હસમુખો વળ, ગોળ નાની હડપચી, અને સીધી ગરદનવાળી આ જીવાન નાર, કોઇ પ્રેમમાં ચકચુર થઇ રહેલા ચિત્તરાએ પોતાની માશુકની તારીફમાં સફેદ પત્થરની કોત્રી કાઢડેલી એક મુર્તી જેવી દિસ્તી હતી.

તેણીની ચાતુરીથી ભરપુર જણાતી આંખો ફરદુનજી ગઝદ-રને ટીકી રહે એવીજ જગ્યામા આવી હતી, અને જાણે તેણી પોતાની આ જીવ વગરની હાલતમાં પણ કાંઈ છુપાં પણ મજ-ખુત ખેંચાણની શક્તિ ધરાવતી હોય તેમ, ફરદુનજીની દેખ-

ઇતી રીતની સઘળી નામરજી છતાં તેમની પેસા ગયલી મીઠી આંખો તેણીનીજ તરફ ખેંચાયા વિના રહી શકતી નહીં હતી.

“એહ એમાં શું?” ગઝદર મનમાં બળડતા સંભળાયા, પણ એ વખતે પણ તેઓ પેલી નારીના ચીતારનેજ ટીકતા દીસતા હતા, “એમાં શું? વરસ તો થોડા દહાડામાં પૂરું થશે. ઘણાંઓ આર ને પાંચ વટીકપણ કરે છે, તો હું ત્રીજી લાયો તો શું મુબકો છે? મારેથી એમ તો નહીંજ રેહવાય.”

એવામાં બીજી ગાડીનો દાખલ થવાનો અવાજ સંભળાયો, અને તુરતજ એક ચાકર કેહવા આવ્યો કે—“સાહેબ, બેહેરા-મજી શેઠ આવ્યા.” આ વખત તેને જવાબ પણ મળ્યો, અને સવાલ પણ પુછાયો.

“હા ઠીક છે. પણ, પેશુ આજે પેલો પાહલનદાર આવ્યો તો વાઈ? મારે વાસ્તે કંઈ પુછી ગીયો?”

“હા સાહેબ આવ્યો તો ખરો, પણ તમને ઘરમાં નહીં જોઈ, કંઈપણ બોલ્યા વગર ચાલી ગયો.”

“પાહલનદારનું શું કામ પડ્યું, ફરદુનજી લઈ?” એક નવા ગ્રહસ્થે અંદર દાખલ થતાં વાર આ સવાલ કીધો.

પ્રકરણ બીજું.

અકલ અને હટીલાઇ.

“Look here, upon this picture, and on this:

The counterfeit presentment of two brothers.”

Shakespeare.

“જો હાં, ચીતાર આએ, અને આએ;

બે ભાઈઓનો હલકા ગલડી આકાર.”

શેક્સપીયર.

“ભાઈ, પાહલનદારની શું અગત પડી?” પેલા દાખલ થનાર ગ્રહસ્થે પાછો સવાલ કીધો.

“આવો ભાઈ હ્યાં બેસો, તમારી સાથે મને કંઈ વાત કરવીજ હતી.” ફરદુનજી બોલ્યા અને તેવણને એક ખુરશી સેરવી આપી. આ નવા આવનાર કોઈજ નહીં પણ પેલા ચાકરે જણાવેલા બેહેરામજી ગઝદર તે ફરદુનજીના ભાઈ હતા.

પણ આ બે ભાઈઓના દેખાવમાં કેટલો મોટો ફરક દેખાતો હતો? કોઈ અજાણું તો કદી તેઓને બે સગા ભાઈઓ તરીકે ઓળખેજ નહીં. બેહેરામજીનો દેખાવ એટલો તો ખુબસુરત, અને દમદમ ભર્યો દેખાતો હતો કે તેમની સાથની સરખામણીમાં તેમના ભાઈ તો ખચીત બેબિસાદના થઈ પડે. તેઓ ફરદુનજી કરતાં વધારે જઈફ પણ હતા, અતીઘણું પોહોળાં અને ચળકતાં કપાળ વાળા, માથાં ઉપર હવે દુધ્યા રંગના થઈ ગયેલાં થોડાંજ રૂવાંઓ રમતાં દીસતાં હતાં અને તેમનાં કદ અને દેખાવ સાથે માળતી આવતી લાંબી અને વિશાળ એક દાહડીએ પણ હવે સંપૂર્ણ સુફેદ રંગ પકડયો હતો. તેવણ ઊંચા અને કઠાવર હતા અને તેમનાં મોહડા ઉપર તેવણના ભાઈનાં કરતાં વધારે ખુબસુરતી, અન્યાળાપણું, અને રતાશ દીસતો હતો, અને તે સાથે માથા, ધીરજ, અને નમનતાઈના સદગુણનો છાપ પણ તે ઉપર ખુદલો જણાતો હતો. તેઓની ગંભીર આંખો અને બોહળાં નિદાર ઉપરથી દરેક જણ કહી શકે તેવું હતું કે તેઓ બાહોશ અને વિચારવંત હતા; અને આટલી પાકટ ઉંમર છતાંપણુ જે રીતની તંદરોસ્તી અને તન શક્તિ તેઓ ભોગવતા હતા તે ઉપરથી જીવાન વયમાં ક્રીધેલી મજબુત કસરતનો અથવા ક્રીધેલી લાયક મેહેનતનો તેઓ આ વખતે લાભ લેતા હોય એવું પુરતી સલામતી સાથે અનુમાન થઈ શકતું હતું. ખરેખર તેઓ ફરદુનજી કરતાં વધારે પઢેલા અને વધારે કાબેલ તો હતાજ અને કુદરતી બક્ષેશ ઉપરાંત, એ તેઓની કેળવણીએ

પણ દુર અદેશી અને ધીરજ તેમને શિખાડવામાં મદદ કીધી હતી. પોતે લીધેલી કેળવણીનો તેઓ ઘટતો અને માનભરેકો ઉપયોગ કરવાને પણ ચુક્યા હતા નહીં, અને પોતાથી બની શક્તિ રીતે તેઓ જુદેજુદે વખતે ઘણાંક ધર્મ સંબંધી અને બીજાં પુસ્તકો બાહર પાડ્યાં હતાં, અને તે સાથે લાંબો વખત સુધી તેઓ એક રોજાં વર્તમાન પત્રનું અધિપતિપણું પુરતી કત્તેહ સાથે ચલાવ્યું હતું વેપાર ધંધામાં પણ તેઓની બાહોશી ફરદુનજી કરતાં ચહુડિયાતી હતી, અને પોતે સુખથી અને હોરમતથી જીંદગી ગુજારે એટલું એકદું કીધા બાદ વધારે લોભ ન કરતાં તેઓ સઘળી જન્નદ્યતમાંથી મોકળા થઈ આશાયશમાં જીંદગી ગુજારતા હતા. ફરદુનજીનું મન સાંકડું પણ બેહોરામજીનું સખી હતું. બંગલાનો એક ભાગ ફરદુનજી અને બીજો ભાગ તેઓ વાપરતા હતા અને તેમના ભાગનો ભપકો અને ત્યાંના સરસામણની શોભા બીજા ભાઈના ભાગની નાપસંદ હાલત સાથે અતીઘણા તફાવતમાં આવી અથડતી હતી. ધર્મ ખાતાંઓને લગતાં ઊધરાણાઓની ટીપોમાં ફરદુનજી કરતાં બેહોરામજી ગઝદરનું નામ ઘણી વધારે વખત વાંચવામાં આવતું હતું. એવાં કારણથી અને તે સાથે પોતાના ભાઈના જેવા એકમાર્ગી અને કુંજરા સ્વભાવના નહીં હોવાથી અને વળી ઉપર જણાવ્યા મુજબની લખાણો સંબંધી લાંબા વખતની બાહર જીંદગી તેઓએ ગુજારેલી હોવાથી પ્રજામાં તેઓએ ઘણી પ્રસિદ્ધતા મેળવી હતી, અને હોસ્તો તેમજ ખેર-ખાહોતું મોટું મંડળ એ બેહોરામજી અથવા બેહોરામશાહ ગઝદર તરફ મોટા દરજ્જાની મમતા ધરાવતું હતું. તેઓ સર્વે ઠેકાણે એક મનગમતા મેમબર થઈ પડતા હતા અને આ બાહોશ ગ્રહસ્થની મલાહુબલરી અને આખરૂદાર વાતચીતોમાંથી જેમ ઘણું જ્ઞાન, ઘણો અનુભવ, અને ઘણી ચંચલાઈ,

તેમજ ઘણી રમુજ પણ મળ્યા વગર રેહતી હતી નહીં. નાહન-પણમાં તેઓ સાથે અદરાયલી બાયડી ત્યારબાદ થોડાજ વખતમાં મરણ પામી હતી, તે બાદ તેમના માતૃપિતા પણ હક થવાથી તેઓનું ફરીથી કેથે કારજ કરવામાં આવ્યું નહીં, અને ઉમરે પુગી સમજમાં આવ્યા પછી તો તેઓ પોતેજ હંમેશ સુધીનો કુંવારો અવતાર પસંદ કીધો હતો અને એ રીતે તેઓ હાલ એકલી અટુલી હાલતમાં પણ સતોશ સાથે વિદ્યાભ્યાસમાં ગમત મેળવતા પોતાની જીંદગી ગુબારતા હતા.

ફરદુનજી ગઝદર જેકે વેપારની ચંચળાઈમાં કોઈ રીતે ખાંડ્યા જાય એવા નહીં તોપણ ખીચ કોઈ રીતની બાહોશી કે જ્ઞાન તેમનામાં હતું નહીં. પોતાના ભાઈના જેટલીજ કેળવણી તેણે પણ લીધી હતી પણ ત્યારપછી તે આગળ વધારવાની તેઓએ જરાક પણ કાળજી રાખી હતી નહીં અને તેમનો સ્વભાવ પણ એવો એકમાર્ગી હતો કે કંઈપણ તરેહનાં પગલાંથી જાહેરમાં નામ કાઢડવાનું તેમનું મન થતું ન હતું. પોતાની હુશીઆરીથી જેટલું વેપારમાં તેઓ કમાયા તેના કરતાં વધારે તેણે પોતાની કંજુસાઈથી એકઠું કીધું હતું. પોતાની ઉપરની સુઘડાઈ જાળવવા શિવાય તેમને ખીજી કોઈ રીતની કનવાર હતી નહીં. ભપકો અને શોભા તેમને મનથી પછાડા હતા, અને ઉઘરાણાઓમાં નાણું ભરવું તે જાણે ઉઠાઉગીરોને નાન જમાડવા જેવું તેઓને લાગતું હતું. આ બે ભાઈઓની ગાડીઓ જો સાથે ઉભી રેહ તો કોઈ અબજો તેમાંની એકને શેઠની અને ખીજીને કારભારીની સમજ્યા વગર રેહ નહીં. જો માત્ર પગે ચાલતું જવું ન પડે, તો પછી ચાલતી કરકતીમાં બેસીને જવું કે બેરામજીના જેવી ભપકાદાર પ્રોહામમાં અલેટાવું તેમને મનસે એકસરખું હતું. એ સઘળું છતાં આ બે ભાઈઓ વચેની મિત્રાચારી મનમાનતી

હતી. તેઓ વચે મારામારી કે સખત બોલાચાલી જેવો બનાવ તો કોઈપણ દિવસે બન્યો ન હતો, અને કુંજરા ખવાસના ફરદુનજી ખીન્ન કોઈનાં નહીં પણ બેરામજીના લખાણો વાંચી તેમની સમજ મેળવી અને તેમને વખાણી મજાહ મેળવતા હતા. ઘણી વેળા બેરામજી બાહર કુલ્લોમાં અને મેળાવડાઓમાં ખાવા પીવા જતા હતા, અને તેમને સંખ્યાબંધ નોત્રાંઓ પણ મળતાં હતાં; પણ ફરદુનજીને એવાં કોઈ ઇજનો ન મળવા સાથે તે મળે તોએ તે ત્યાં જાય નહીં એવા હતા, અને કુલ્લની ફી આપે એ તો એક નવાઈ જેવુંજ કહેવાય.

હવે આ પ્રકરણની શરૂઆતમાં ચાલુ થયેલી વાતચીત ઉપર હાલ તુરત તો આપણે ધ્યાન આપ્યે. ફરદુનજીએ આપેલી ખુરશી ઉપર તેમની બાજુએ બેરામજીએ પોતાની બેઠક લીધી.

“બોલો ભાઈ, શું કામની વાત કરવીય?” તેવણે પુછ્યું.

“ભાઈ, બેહુશતન બચુને ગુજરયાને વરસતો થવા આવ્યું.”

“હા એમ છે તો ખરું, તેનું શું?”

“હું એવીજ આએ હાલતમાં રહું એ શું તમને પસંદ છે. આએ જીંદગી તમને ગમેય?”

“મારી વાત તમે ના કરો, ફરદુનજી, હું તમારાથી એક જુદોજ માણસ છું.”

“ઠીક છે ત્યારે મારે વાસ્તે તમે શું કહોય?”

“તમારી આએ હાલત, ભાઈ કોઈ રીતે વાંધાભરેલી કે કોઈ રીતે નુકસાનકારક નથી.”

ફરદુનજીનાં મોહડાં ઉપર રતાસ આવતો જણાયો.

“તમે આએ વાજબી અને ખરેખરું કહોય?”

“એવી બાબતોમાં મજાક કરવી એ હું એક અક્લમંદનું કામ ગણું નહીં.” બેરામજીએ શાંતપણે જવાબ દીધો.

એવામાં દોડતાં નાનુક પગળાંઓનો અવાજ સંભળાતો, અને બે ખુબસુરત બાળકો એરડામાં બેશથી દાખલ થઈ ફરદુનજીને ભેટી પડ્યાં. પણ થોડોજવાર સુધી કંઈ અનમની રીતે તેમને રમાડી તેવણે તેઓને કંટાળો ખાઈ દુર કીધાં.

“ચાલ બુચી, ત્યારે આપરે કાકાજી પાસે જઈએ, બાવા તો આજે આપુને રમારતાબી નથી.” તેઓમાંનો એક છોકરો ભવાં ચઢાવી બોલ્યો, અને તુરતજ તેની સાથે પેલી છોકરી પણ બેરામજીનાં બોળામાં માથું નાખીને પડી. બેરામજીએ તેઓ બેઉને વહાલથી પેટમાં ચાંપ્યાં.

“આજે કાંડુ ફરી આયાં, દીકરાં, બોલો?”

“આજે બંદપર ગીયાંતાં કાકાજી.” છોકરો બોલ્યો.

“હું તો આકલા બધા કોલા તાંડથી લાવીત કાકાજી.” પેલી નાની છોકરી હરખમાં આવી બોલી અને બંને શું એક બબ્બનો હાથ લાગે હોય—“જીલઈ પાછે સંતાર્યાત, નહીં તો બાબો લેઈ લે.”—એવો કાકાને સંતોષ આપ્યો.

“હું હું વારૂં કાલે મને આપજે. હું મારી તીબેરીમાં મુકશ.” તેવણે માયાજી જીવે જવાબ દીધો. પણ બચાં સાથની વાતચીતના એ સમયના અરસામાં ફરદુનજીના દિલમાં તો આડાં અને અવળાં આવતાં હતાં.

“ભાઈ હવે આપરી વાતચીતપર ધ્યાન આપોની.” તેવણે જેમ તેમ શાંત અવાજે કહ્યું.

“પણ હું તમુ—”

“કાકાજી મને કેક આપોની.” તેઓ પોતાનું બોલવું પુરૂં કરે તે અગાઉ પેલી ભોલી છોકરી બોલી ઉઠી.

“મુગી મર હવે, નહીં તો બહાર જા.” ફરદુનજીએ કોલા કકડાવી ખુબ મારી. બુચી હેબતી જઈ દયકલાં ખાતી બારણા તરફ ચાલવા લાગી, પણ બેરામજીએ તેને પાછી

ખેંચી પોતાનાં પાસાંમાં દાખી, “નહીં નહીં, મુગી રેહ; જોની અમે વાત કરીએય તેથી વચમાં બોલ્યા નહીં કરીએ. નહીં લાઈ, એ બચ્ચાંને ના ધમકાવો,—”એમ બોલ્યા.

“પણ ત્યારે બોલોની, હવે તમે મારી સાથે પાધરી વાત કરોની.”

“હું શું તમને વધારે કેહું? તમે મને તમારી હાલતને વાસ્તે પુછ્યું અને મેં તમને મારો વિચાર જણાવ્યો, પણ આએ બતીનું બરાબર ઉજરડું પડતું નથી, તમે બીજા દીવા મંગાવો.”

“જાહનમમાં નાખો તમારા દીવાને, ને હું કેહુંય તેપર ધ્યાન આપો; દુકમાં હું તમને પુછુંય કે હું બીજી બધરી કરું તો કેવું? તેમાં શું કંઈ એબ છે?”

“બીજી નહીં લાઈ, ત્રીજી થશે.”

“હા, ત્રીજી તેનું શું? તેમાં કંઈ એબ છે?”

“ચોરી અને અનાતિ શિવાય એબ તો બીજાં કશાંમાં હોયજ નહીં લાઈ.” બેરામજી પોતે પેહરી રાખેલી ડગલીના કસો છોડતા છોડતા બોલ્યા.

“તમારી પ્રીલસુરી હાલતરત તો જરા બાબુએ રેહવા દેઓ.” ફરદુનજી એક સેહજ ચીડની નિશાણીથી બોલ્યા. “હું તમારો વિચાર પુછુંય તે મને જણાવો, એમાં તમને કંઈ એબ જેવું લાગેય? તમને એ પસંદ પડશે?”

“લે દીકરા આએ દગળી મારા ચોરડામાં મુકી આવ.” ફરદુનજીની સઘળી ઉતાવળ અને ઇતેબરી છતાં તેવણના લાઈએ ધીરજથી બુચાને આ કામ સોંપ્યું.

“મારા સવાલનો જવાબ? બેરામજી, તમે કેવા કલેબાં ફરોશ છેઓ!” ફરદુનજી કંટાળો ખાઈ ખુરસી ઉપર એમથી તેમ હીલતા બોલ્યા.

“ભાઈ, મેં કહ્યું તેમ એમ તો એમાં હરગેજ હોયજ નહીં, પણ—પણ જે ચીજની અગત નહીં તે કરવી શું કામ?”

“એવી બાબદોમાં અગત હોય કે નહીં તેનો વીચાર કરવાની મારા જેટલી તમારામાં શક્તિ હોયજ નહીં.”

“લે દીકરા એક બીજે ફેરો ખા ને આએ મારા ભેરા ચોરડામાં મુકી મારી સપાત લઈ આવ.”

“લાવો કાકા એ હું લઈ જાઉં.” બુચી કરગરીને બોલી.

“હા, વાડ જા, તું જા. તું બુચા ત્યારે મસાલને જઈને કહે કે મારા ચોરડામાંનું કોપરેલનું લાંપ છાં લાવીને મુકે. હું: પણ જોવોની ભાઈ ફરદુનજી, કેટલીક રીતનો અનુભવ આપણે મેળવ્યો હોય કે કેટલીક તરેહના બનાવો બનેલા જ્યાં હોય તે ઉપરથી એક ચોક્કસ બનાવ કે બાબદની જરૂર કે નાજરૂર આપણે પીછાની શકીએ.”

“પણ તેવા અનુભવો તમે મારી બાબદમાં લાગુ પાડો એ તમારો કેવો વિચાર! એમ તે કેમ બને?”

“કાંએ નહીં? જો તેવીજ હાલતમાં તમે હોવો તો તેમ તમારા કેસમાં પણ બને એવો સંભવ નહીં કાંય હોય?”

“પણ હું પરણું તેનો ગેરફાયદો મને જણાવશો?”

“તો તેનો ફાયદો તમે મને કેહેશો? ફરદુનજી, તમને એવો ઘેલો વિચાર કેમ મુઝ પડ્યો તે હું સમજતો નથી.”

“તમારો વિચાર આપતાં મને મેહેરબાની કરી થપકો ના આપો.”

“તમને ગમે તે બોલો ભાઈ, પણ મને તમોએ લેવા ધારેલું આએ પગલું બીલકુલ પસંદ પડતું નથી. ફરદુનજી, બચુબાઈ અથવા તમારા બોલાવ્યા મુજબ શીરીનબાઈને ગુજરવાને હજી બાર માસ પુરા થયા નથી; તેમનાં બુવાન મોતનો ગમ આપણા વફાદાર ચાકર-માણસો પણ ભુલ્યાં

નથી, તે લોકો વટીક હજી તે બેહસ્તનની લલાઈને અફસોસ સાથે યાદ કરેછ અને તમે તેવણના ખાવીંદ થયા છતાં એવો વિચાર લઈ બેઠાચ! ભાઈ શરૂઆતમાં હું બેદરકારીથી બેઠ્યો તેનો સખબ એ કે એવો ફકત તમારો ખ્યાલ મારા ના કહેવાથી તરતજ દુર થશે એવું મેં વીચાર્યુંતું, પણ તમે તો કંઈ એવો પકડો ઠરાવ લઈ બેઠેલા લાગેાચ, ને મારી સાથે તકરાર માંડી બેઠાચ.”

“પણ તમે શું એ બધું ટાહેલું માંડી બેઠાચ?” ઠંટાલા અને ગુસ્સામાં આવી ફરદુનજી માથું ધુણાવી બેઠ્યા. “શ્રોકટનો બબડાટ ના કરો!”

“એ બબડાટ તો છેજ નહીં.” પેહેલીજવાર બેરામજીએ સખત થઈ જવાબ દીધો. “હું કેહુંચ કે એમ બનેજ નહીં.”

“પણ હું તે બનાવસ.” એવો ઉતર વાળી તેવણે પોતાનું મોહડું બેરામજી તરફથી મંડયું, અને વળી પાછી તુરતજ તેવણની આંખો પેલી સામેની તસ્વીર તરફ ખેંચાઈ. એજ વખતે મસાલ પેલું લાંપ લઈ અદર આવ્યો અને તે એક મેજ ઉપર મુકી પાછો ગયો. ઓરડામાંની રોશની વધી. પેલી બાનુના મુખનો રંગ વધારે જલેહ પામ્યો, અને તે જલેહે તેવણની આંખોને વધારે મજબુત રીતે ખેંચી રાખી.

“તે બનાવશે તો બળા લાવશે એ નક્કી જાણજે, ને આએ હાલના રમતા જીવને રંજાદા કરશે એ ખુબ યાદ રાખજે. તમારી શીરીનને તમે જોવોચ, તમારામાં એટલી શક્તિ નથી કે એ પીકચરપરથી તમારી આંખ ખીસારી શકે.” ફરદુનજી ખીજી તરફ જોવા લાગ્યા. “તમે મારો વીચાર પુછ્યો, હું તે તમને આપવા આવ્યો’તો નહીં. ને જ્યારે પુછ્યો ત્યારે તો હું તમને કેહુંચ કે નહીં બનાવા જેવી બનાવામાં

ફજેતી વગર બીજું કંઈ મેળવશે નહીં. ગુસ્સો ના કરો મારી ઉપર, હું તમારી સાથે કળયો કરવાનો નથી. પણ ધીરજથી વીચાર કરો, જોવો તમને કંઈ જરૂર છે પાછા પછુ-વાની? બધરીના પૈસાની તો તમને અગત નથી? તમારી પાસે દોલત કાંઈ ઓછી છે? બે બધરીતો તમે કીધી, ને ખોદાની મેહુરથી આવ્યે બાધ, આ બે બચ્ચાં તો મુકી ગેંધચ. એ બધું શું બસ નથી. બીજું તમને વધારે જોઈએ શું? ને ખોદા ના કરેને તે જોઈતું પણ હોતું, પણ તે આટલા વખ-તમાં! છત-છત.”

“પુરું થયું કે નહીં, હજુર વધારે બોલશે? બોલો, બખરો, શેરો તમારું માથું ગમે તેમ. તમારી પ્રીલસુરી મારી આગળ નહીં ચાલશે. હું નાપાક બદબખ્ત હતો કે તમારી સલાહ પછવા આવ્યો. બારો તમારાં ડહાપણને કુંભારની ભઠીમાં ફરદુનજી ઝનુનથી બુમો પાડી બોલ્યા.”

“ધીરા પરો ભાઈ ને હું કેહુંચ તે માનો! જોવો આવ્યે બચ્ચાંઓને; ઉપર જોવ આવ્યે બાઈને, એવનની શરમ રાખો, તમે કરવા ચાહેલાં કામમાં આવ્યે બચ્ચાંઓનો મરો થશે!”

“બસ-બસ, હવે એક બોલ વધારે નહીં. હું તમારું બકવું સાંભળવાનો નથી. પણવું કે નહીં તે મારી મરજી ઉપર છે. મારું કામ હું સમજુંચ. તમે જાઓ તમારે કામે.”

“ઠીક ત્યારે, જેમ તમારી ખુશી. હું હવે એક બોલ બોલીશ નહીં. હું જાઉંચ.”

પ્રકરણ ત્રીજું.

હીરાના હીરા.

“Thy love is lust, thy friendship all a cheat,
Thy smiles hypocrisy, thy words deceit.”

Byron.

“છે ખાર તાહરે હવસ, છે દોસ્તી ઠગાઇ,
હસવું તાહરું ઢોંગ છે, વચન બેવફાઇ.”

બાયરન.

એટલું બોલી બેરામજી ચાલી ગયા; પણ ચાલી ગયા તે પોતાના હટીલા ભાઈ ફરદુનજીની જીંદગીને લગતા કેટલા-એક જાણવાબેગ બનાવેની ખબરથી આપણને વાકેફ કર્યા વગર નહીં. હવે ત્રીજી વાર પરણવા નિકળેલા આ અજાયબ જેવા ખવાસના ગ્રહસ્થની જીંદગીની પુરેપુરી હકીકત આપણે મેળવ્યે.

પેલી તસ્વીરમાં જણાયલી ખુબસુરત બાનુ તેમની બીજી ધણ્યાણી માલમ પડી છે. તેણીનું ખરૂં નામ બચુમઇ હતું, પણ ફરદુનજીએ આવી દિલ દિપાવનારી કાંતી ઉપર મોહી પડી, શીરીનનું છાજતું નામ તેણીને ભેટ કીધું હતું. કોઇ પણ આપણને કહે તે અગાઉ ઉપત્તી સુંદર તસ્વીરજ તેણીની ખુબસુરતીનું આબેહુબ વર્ણન આપણને પુરું પાડ્યું હતું, અને બાકી રહેલું તેણીના ગુણોનું બ્યાન આપણે બેરામજીથી મેળવ્યું છે. શીરીન જેમ ખુબસુરતીમાં પુરી તેમજ ખુબીઓમાં પણ પુરી હતી. તેણીના ભલાઇભર્યા ખવાસ એટલો તો મધુર હતો કે બેરામજી બોલ્યા તેમ જીવાન વયમાં થયલાં તેણીનાં દુઃખદાયક મરણ પછી તેણીના નોકરો વટીક અફસોસ સાથે તેણીની માયા મહેરબાનીને યાદ કરતા હતા. ફરદુનજી તરફનો તેણીનો ખ્યાર થોખો અને સંપૂર્ણ

હતો, અને તે પ્યારની સામેતી તરીકે એ ખુબસુરત બાળકોને જનમ આપી, ફરામજી ગઝદરનું સુનું જેવું ઘર તેણીએ હસ્તું વસ્તું કીધું હતું. ફરદુનજીની પેહેલી બાયડી પણ પંદર વર-શની વયમાંજ ગુજરી ગઈ હતી, કે જ્યારે તેમની ઉંમર પચીસ વરશની હતી. ત્યાર પછી સારી મોહુરદારની શોધમાં પાંચ વરસ નિકળી ગયા કેડે તેઓ બીજી વાર બચુમઈ અથવા શીરીનબઈ સાથે પરણ્યા હતા. શીરીનની ઉંમર એ વખતે વીસની હતી અને પરણ્યા પછીનાં દશ કે અગ્યાર વરસો સુખમાં ગુજરી, અને તે અરસામાં ઉપલાં એ બાળકોનો જનમ આપી, ત્રીસ વરશના દિલપઝીર હીંગામમાં તેણી મોતની તલવારે કપાઈ ગઈ હતી. જે તરેહથી ફરદુનજીએ ઉપલાં દશ વરસો તેણીની સોબતમાં ગુજાર્યાં હતાં તે તરફ જોતાં તેણીનાં મરણ પછી તેવણ જીવવા વટીક પામશે નહીં એવું જેમ તેવ-ણની ભોલી બાયડીએ તેમજ બીજા લાગતાં વળગતાંઓએ ખાત્રીથી વિચાર્યું હતું. તેણીને રાજી રાજી રાખવા માટે તેમને મોહુડેથી બાહર પડેલા બેહુદ પ્યાર અને સદાની વફાદારીના વચનોની ગણતરીજ ન થાય એવું હતું, અને જો તેણી હજી વધારે વખત જીવવાને લાયગશાલી થતે તો હજી તેઓની સંખ્યામાં કેટલો વધારો થતે તેનો ખ્યાલ પણ કરવાને આપણે અશક્ત છીએ. જેટલી તેઓ અને શીરીન વચે માતીબંધએર તરીકે મોહુબત હતી, તેટલી બલકે તેના કરતાં પણ વધારે મોહુબત શીરીન અને બેરામજી વચે લાઈ બેહેન તરીકે બાજેલી હતી. તેઓ બન્ને વચ્ચે પણ અબજબ રીતનું મળ-તાવડાપણું હતું, અને શીરીનનાં મરણથી ફરદુનજીએ બાહર-માં જણાવેલા ગમ કરતાં બેરામજીનો છુપો કીધેલો ગમ બેહુદ હતો. પેલાં બાળકો ઉપરનો તેવણનો પ્યાર પણ પોતાના ભાઈનાં કરતાં શીરીનના સંતોશને ખાતર તેઓએ મજબુતાઈથી

આહુ રાખ્યો હતો, તેઓ તરફની તેમની હુમણાંની માયા પણ તે એક નારીની યાદમાંજ તેઓ દોડાવતા હતા. ઓરડામાંનું પેલું નાનું અને હોલમાં તાંગેલું ખીબું મોટું પીકચર પણ તેવણે પોતાને ખરચે તેણીની હૈયાતીમાં ચીનથી પડાવી મંગાવ્યું હતું, અને ફરદુનજીએ પોતાની કંબુસ આદતને વશ થઈ તેઓ માટેનો ખરચ આપવાની મરજી દેખાડવાના પણ અખાડા કીધા હતા. શીરીન એટલી તો મુગે મોહડેની અને સળુરીવાળી હતી કે બેરામજીની માફક તેણી પણ ફરદુનજીના પાણી મીઠાજના વગર કારણે ઉભરી આવતા બૂસસાએને નમનતાઈથી સહન કરતી હતી. તેણીએ પેહુલી વેળા એક બેટાનો અને ખીજી વેળા એક બેટીનો જનમ આપ્યો હતો અને તે બન્ને નામો તેણીની ખુશી મુજબજ ફરામરોજ અને જરખાનુ કરી પાડવાની બેરામજીએ હટ લીધી હતી, અને તેમજ તે નામો રખાયાં હતાં. કુદરત ઘણીક વેળા જે અબાયબ જેવી વળણ લે છે તે મુજબ આ બન્ને ફરજંદોએ તેણીની પોતાનીજ ખુબસુરતી અને ઘટમની મિરાસ મેળવી હતી. તેઓ બન્ને ઘણાં રૂપવંતાં, અને ઘણાં ચંચળ ને બોલકનાં હતાં. ફરામરોજ આ વખતે પાંચ વરશનો અને જરખાનુ ત્રણ વરશની હતી. તેઓ બન્ને માતાનાં મરણ પછી જીલ્લો નામની એક વફાદાર અને માયાળુ પારસણ દાયાની સંભાળ ટળે ઉધરતાં હતાં. રમુજી ખવાસનાં એ બે બાળકોને ફરદુનજીના કુંજરા અને ચીરડાઉ ખવાસ કરતાં બેરામજીનો થંડો અને હસમુખો મીઠાજ વધારે પસંદ હતો, અને તેઓ ઘણાંખરાં તેમનીજ સાથે ગેલ કરતાં હતાં. ફરદુનજી શીરીનની હૈયાતીમાં ઉપર જણાવ્યા મુજબનો પ્યાર તેણીની ઉપર રાખતા હતા. શીરીનના મુવા બાદ ખીજો દિવસ પણ તેઓ જીવતા રહી શકે એમ માનવું પોતાને પણ કઠણ લાગતું હતું, અને

એવો તેમનો અદેશો સાંભળી ભલી શીરીન તેવણ ઉપર કુર-
આન-કુરઆન થઈ જતી હતી. પણ તેમનો પોતાનો તેમજ,
ઘેરામજી શિવાય, બીજાં સઘળાઓનો એવો વિચાર ખોટોજ
પાડવા જાણે કબળના હાથે શીરીનને ગુમ કીધી હોય એમ
લાગતું હતું. કેમકે તેણીના મુવા બાદ બીજેજ દીને તેવણને
પણ મુવેલા જોવાને બદલે અગીયાર મહિના પછી, આ વાર્તાની
શરૂઆતમાંજ, આપણે તેવણને એક ત્રીજી બાયડી લાવવાના
વિચારમાં ગુંટાયલા જોયા છે.

ફરદુનજીનાં સદાની વફાદારી ભર્યા પ્યારનો પરપોટો એ
રીતે કુટી ગયો હતો. તેવણનાં વચનો વારૂં પે ઊડી ગયાં હતાં,
શીરીનની સુરતના ગુમ થવા સાથે તેણીની ઉપરનો તેવણનો
સ્નેહ પણ ગુમ થયો હતો, અને ‘અશમના ખશમ’ની કહેવતને
ખરી પાડતા ઉદાહરણ તરીકે માથાં ભાગ્યે તેવણજ હરોલમાં
આવ્યા હતા. અગયાર મહિનામાં તો શીરીન અને શીરીનની
શરમ સઘળું નીસ્ત નાખુદ બની ગયું હતું, અને ત્રીજી બાયડી
કરવાના તેવણના હઠીલા મનના ઠરાવને બુઝર્ગ ઘેરામશાહની
સંદલાહ કે સખત સુચના વટીક શેરવી શકી નહીં હતી.

એવી બેવફાઈ તરફનો બેહરામશાહનો એક વિદ્વાન તરી-
કેનો ધિક્કાર બેહુદ હતો, અને જો પોતાના આ સગા ભાઈને
બદલે કોઈ બીજો હોતો તો પોતાના એ ધિક્કારને તેવણ કેવા
ઘાટકી આકારમાં દેખાડતો તે કહેવાઈ શકાતું નથી. પણ એક
ભાઈ વિરૂદ્ધ, અને તે પણ ફરદુનજી જેવા એક ભાઈ વિરૂદ્ધ,
ઘટતી રીતે થવા જોકે તેવણ ચુક્યા નહીં હતા, તોએ તેવણ
તરફના થોડાં ઘણાં તેવણનાં માને વધારે આગળ વધતાં અને
તેમ કરી સદાનો મિનાકેસો ઉપજાવતા તેવણને અટકાવ્યું
હતા. ઘેરામશાહ જેવો નેક અને અપક્ષપાત નર કદાચ એવાં
માનની પણ દરકાર નહીં કરીને આગળ વધતો અને ફરદુનજી

ઉપર લાયક તિસ્કાર નાખી તેવણથી જુદા પડતે, પણ એક બીજા ભલા વિચારે તેવણને વધારે દાખ્યા. જેમ તેવણે કહી જણાવ્યું હતું તેમ ફરદુનજીએ કરવા ધારેલાં કામથી પેલાં બાળકોનો મરો થાય એવું હતું, ત્યારે હવે, પોતાના ભાઈને બળાના વમળમાં ઝીપલાતા રહવા દઈ, તે બચ્ચાંઓની સલામતી ઉપર દેખરેખ રાખવાની ફરજ પોતાનેજ માથે આવી પડેલી તેવણે જાણ; અને એવો અદેશો કરતી વખતે એ બાળકો ઉપર નજર કરતાં ભલા બેહરામશાહ એક નીસાસો નાખી—“હા! લોળી ભલી શીરીન; આ શું ફેરફાર?”—એમ મનમાં બોલ્યા.

પણ ફરદુનજીના મનમાં એવા કશા વિચારો આવતા નહીં હતા. તેવણ તો બહારીજ શોધવા પડ્યા હતા, અને બેહરામ શાહના જણાવ્યા વગર પણ કારજ કરનારા પાહલનદાર અંધ્યા રૂની આવજા ઉપરથી ઘેરનાં માણસોમાં ‘શેઠ નવી બહારી લાવેચ’ એવી ખુબ મકમપણે ફેલાઈ રહી. સઘળા નોકરો ઘણા નારાજ બની રહ્યા, અને વફાદાર જીવંત તો શીરીનની તસ્વીરને નમનતાઈથી પગે પડતી તેણીનું મોહકું જાણી રીતે પોકેપોક રડવા લાગી.

“બેહરામજી શેઠ, ભાઈને કાંઈ સમજાવોની, એવણ શું ફજેતી લઈ બેઠેલા.” તે બાપડી બેહરામશા આગળ ફરીઆદ લઈ ગઈ.

“હું શું કેહું ને કહું, જીવંત? એ બેવકુફ ભઈ માફે કાંઈ સમજતા નથી, પણ સાંભળ, તપાસજે, આએ બચ્ચાંઓને સાંભળી રાખજે.”

“અરે શેઠ એ લોકો મારી આંખે બંધાયલાં. મારાં બાઈ-મારાં શીરીનજાઈનાં છોકરાં તે હવે મારાં છોકરાં, એમને માફે પાંહરૂં ચીરીને હું સાંતહ અને જાળવહું.”

એમ બોલતાં તેણીનો દીખો ભરાઈ આવ્યો. તેણી કંઈ વધારે બોલ્યા વગર ચાલી ગઈ, અને બેહુરામશાહે પણ પોતાની ભીંજાયેલી આંખો રોમાલે નુછી.

એ પછી થોડા દિવસ રહી પાહલનદાર બીજું કારજ લઈ આવ્યો.

“શાબ એક બાજુ ખાંચું હાત લાગુચ.” તે ફરદુનજી આગળ જઈ બોલ્યો.

“શું છે, કાંઈ છે, તે કોણ છે?”

“શાબ રૂપ્યા તો તાંહુ રેવરેવ થાયચ, ને હીરાના તો બધા હારડા બંધાયજે શાબ. ખરું કેહુચજે શાબ. ખાનદાનતો શાબ ભર્યાનું પણ શાબ ભલાઈના ભંડાર જે. બાઈ બાણે એક લખમી. લાડી તો શાબ તાંહુ પાણી ભરે જે; ને શાબને કેહું કે કંઈ કશી રીતની ખામીજ નહીં. માયની આગળ પણ નીચેથી ઊંચે તો જોવાનીજ નહીં. ને શાબ શીખેલી ડાહી ને ઘેર રાખુ તો એવી કે બોલીએજ વાત નહીં. નામ તો શાબને કેહું કે હીરાંબાઈ, પણ જેવું તમુને જોઈએ તેવુંજ જે, હીરા આવશે તે શાબ હિરાપણુ લેતીજ આવશે જે. ઉમરતો તમુને કેહું કે તોસની પણ અંદર, ને કદતો તમારી બરાબરનું ને એવું કે સરોવર પણ લાજે.”

એ રીતે પાહલનદારની લતરાજ ચાલી રહી, અને ખુબ-સુરત હીરાં સાથે ચલકતા હીરાપણુ મેળવવાની બેવડી ખુશાળીમાં ફરદુનજીનું લોભી હૈડું ઉછળવા લાગ્યું. તોપણ તેવણે શાંત દેખાવ રાખી પુછ્યું.

“એ હીરા સાનાં, તે કાંહુથી આવ્યા?”

“તે કેની શાબ તે એ બાઈના બાવાને સચીનના નવાબે લેટ આપેલા. તે તેઓનું બધું ઝહુવેરાત હીરાબાઈને વાસ્તેજ ઘડાવ્યું, કેમકે શાબ ભર્યાને ઘેર છોકરી એખલીજ છે.

શાખને કેહું કે બધા મલીને સાહાઈક હબરનો દાગીણો થવા બાંધેજ ભે !”

“સાહુક હબર! તે શું બધું લેઈને આવવાની છે કે ?”

“ત્યારે શાખ વરી રાખી કોણને વરે આવે ?”

હવે આ લુચ્ચા અંધ્યાર અને ખેવડા શેઠ વચેની ધિક્કારવા ભેગ વાતચીત લાંબાવી હુમારા નીતિવાન વાંચનારને કમ-કમાવા ચાહતા નથી, પણ ટુંકમાં એટલુંજ જણાવીશું કે તે દિવસે પાહલનદારને તેવણના હકનું ખેઆનું આપી વિદાય કર્યા બાદ થોડા દિવસમાં હીરાંબાઈને નજરે ભેઈ પસંદ કરી ફરદુનજી સઘળી જોઈવણો કરી ચુકા. હમણું એટલુંજ કહિએ છીએ કે ફરદુનજીએ ઊંઘાડી પણ આંધળી આંખોએ પસંદ કીધેલાં હીરાંબાઈ, શીરીન સાથની સરખામણીમાં એક મોરલી આગળ એક કાગરી હતી, બાકી તેણીના ગુણોની તપાસ કરવાનું તો આવતા અવકાશ ઉપર મુલતવી રાખીશું.

સઘળી જોઈવણો ફત્તેહ પામી, પાહલનદાર પોતાના ધથેલા રૂ. ૫૦૦ લઈ ચાલતો થયો, અને આસપાસનાઓની સઘળી જોહોંશ અને આનુજી છતાં વરસ પણ પુરું થાય તે અગાઉ હવસમાં આંધળા બનેલા ફરદુનજી, ઘટતી ક્રિયા કરાવી પોતાની નવી મોહરદારને ઘરમાં લાવ્યા, અને કોણ જાણે કેવા અબ્બયબ જેવા અકસમાતથી, જેવું આ સચીનના નવાબના હીરા લઈ આવેલાં હીરાંબાઈનું પગલું બંગળામાં મુકાયું તેવીજ હાલમાં તાંજેલી શીરીનની મોટી તસ્વીર મોટા અવાજ સાથે નીચે તુટી પડી, પણ તેને બીજી કશી અળવળ આવી નહીં!

પ્રકરણ ચોથું.

વીસ વરસનો અંતર,—નવો દેખાવ.

“મોસમ પર મોસમ કુલ નીકળી ગઈઓ,
નવી આગળી કીશ્તીઓ જુની થઈઓ,
સમુદરની મહેરો ધસાઈ ગઈઓ,
મુંબઈની ગલીઓ સફા થઈઓ,
દુધ ધાવતી ખેટીઓ ધવારનાર થઈ,
જવાનો ને જનતીઓ મરનાર થઈ.”

“મનસુખ.”

શરૂઆતમાં વંચાઈ ગયેલાં આ ત્રણ પ્રકરણો આ વાર્તાના પૂર્વરંગ (‘પ્રોલોગ’) તરીકે આપવામાં આવ્યાં છે, અને એ પૂર્વરંગની અગતને ખાતર હાલના આ ખરેખરા ચાલુ થત વખત આગમચના વીસથી વધુ વરસોના ગંબીર ગાળા ઉપર ધાછળાં પગળાં ભરવાં પડ્યાં છે.

વીશ વરસો ગુજરી ગયાં હતાં અને તેટલા અરસામાં, જે શહેરમાં આપણી વાર્તાનો મુખ્ય પાત્રો રચાયે છે તે શહેરમાં, તરેહવાર માહુભારત ફેરફારોએ જન્મ લીધો હતો. વીશ વરસો ગુજરી જવા સાથે તે મોટા અંતરની આગમચની હાલત, આગમચના બનાવો, આગમચના વિચારો, આગમચના વેહેમો, અને આગમચની સઘળી રૂઢીઓ પણ ગુજરી ગઈ હતી. વીશ વરસોનો ગંબીર રેખો જોર અને જોશથી વેહેતો આવ્યો હતો, અને તે પોતાના ગંબીર પ્રવાહમાં જુદાજ વિચારો અને જુદાજ વળણો ખેંચી લાવ્યો હતો. વીશ વરસોથી બનેલો જમાનો બદલાવા સાથે નવા જમાનાએ નવા ઢંગો સાથે પોતાનો પ્રવેશ આપ્યો હતો. વીશ વરસોની ચાલુ કોશો-શોએ જુની મુંબઈને લગભગ મારી નાંખી એક નવીજ મુંબઈ ઉપજાવી હતી. અને વીશ વરસોના અંતરમાં લેવાયેલાં અગણીત

તરેહનાં પગળાંઓએ શેહેરના રેહવાસીઓની તનની અને મનની હાલતમાં ન મનાય એવો ફરક પાડ્યો હતો.

નવી મુંબઈનો બાહાર ભારે દમામ સાથે ખીલી રહ્યો હતો. સરકાર દરબારી અમલદારોએ તેને રોનકદાર બનાવાનો કીધેલો ઠરાવ પુરતી ઉલટ અને ઉમંગથી પાર પાડ્યો હતો; વેરાન પડેલી જગાઓ ઉપર તાજગી ભર્યા બાગો શોભી રહ્યા હતા; ઉજડ ઠેકાણાંઓ ઉપર બહાર રસ્તાઓની વસ્તી થઈ હતી; પુલો, નેહરો, અને નળોથી લોકોની સગવડ મનમાનતી જળવાતી થઈ હતી; બાહરની કે માંહેની ગટરોનાં બાંધકામોએ લોક સુખાકારીમાં વધારો કીધો હતો; રસ્તાઓ ઉપરની સફાઈ અને સુઘડાઈ મનપસંદ બની હતી; બોહોળા ચોકો અને ચકલાઓ પુતળાંઓથી રોનકદાર બન્યા હતા; દરેક રસ્તો ગલી કે સેરી રાતના અંધારામાં પણ વ્યાસની રોશનીથી ઝલેહદાર થઈ રહી હતી. સમુદ્રના કિનારાઓ લોકોના ફરવા હરવા માટે સફાઈદાર હાલતમાં આવ્યા હતા; કિલ્લા જેવી ગંભીર રોનકદાર ઇમારતો દમામ સાથે પોતાના શિખરો આકાશસે લગાડતી ઉભી થઈ હતી; અને મુસાફરીનાં સસતાં સાંધનો એટલાં તો વધી ગયાં હતાં કે એક ખુમ પડતાંજ દજન ગાડીઓ આવીને તૈયાર ઉભી રહેતી, અને તે ઉપરાંત આગગાડીઓની લોકલ ટ્રેનોની સગવડનો લાભ હજારો રેહવાસીઓ સુખે ભોગવતા થયા હતા તે તો જુદા.

કેળવણીનો પ્રસાર આશા રાખવા કે ધારવા કરતાં વધારે થયેલો જણાયો હતો. અજ્ઞાનપણાંની અકારી અણગમતી હાલત નાબુદ થઈ હતી. ગલીચ આંગનાં, થોડાં જ્ઞાનના, અને ગાળ-ગલોચથી ભરપુર મોહડાંના પંતુજીઓની નિશાળોની અધારી અને રોગથી ભરપુર કોઠરીઓ ગુમ થઈ, મોટા પાયા ઉપર આલતી સ્કુલો અને વિદ્યાલયોના મોટાં મકાનો ઉભાં થયાં

હતાં, અને હજારો નિશાધ્યાઓ દરરોજ તેમનો લાભ લેતા થયા હતા. હુતર તેમજ વૈદ્યાની કાલેજો દર વરશ સેંકડો જુદી જુદી પંગતીના કેળવાયલા જવાનો બાહર પાડતી થઈ હતી, અને રસ્તે-રસ્તે અને મોહલે-મોહલે ‘પક્ષીદરો’ અને ડાક-તરોનાં નામનાં પાઠ્યાંઓ વંચાતાં હતાં. એ રીતની કેળવણીએ પ્રજામાં સ્વતંત્રપણાનો જોશો ઉપજાવ્યો હતો, સાચા હકોની જાળવણી કેમ કરવી તે સઘળા સમજવા લાગ્યા હતા, અને વાજખી આપઅખત્યારી હાંસલ કરવા માટે સરકારી ખાતાંઓ સાથે પણ કેવી બળતવારીથી લડત ચલાવવી તેની કુનેહ તેઓ ધરાવતા થયા હતા. અદાલતોમાં ધારાના હિમાયતીઓ તરીકે દેશીઓ હરોલમાં પડ્યા હતા, અને તે સાથે અપક્ષપાત ન્યાયાધીશોથી મળતા અપક્ષપાત ચુકાદાઓથી અંગ્રેજી ધન-સાક્ષની ખુબીની તારીફો જાળજ ફેલાતી થઈ હતી. કેળવણીએ ઢંકાઈ રહેલી મનશક્તિઓ ખોલતી અને ખીલતી બનાવી હતી, અને મનશક્તિ અને બુદ્ધિના ખિલવા સાથે જાહેર લખાણો પણ પુરતી હિસ્મતથી થવા લાગ્યાં હતાં. કવીઓ, ગ્રંથકર્તાઓ, તવારીખ નવેશો, વાર્તાનો તરજુમો કરનારાઓ તેમજ નવી વાર્તા ઉપજાવનારાઓ અથવા રચનારો, નાટક-કારો, અને વર્તમાનપત્રો તેમજ ચોપાનિયાંઓનાં લખનારાઓ અને અધિપતિઓની એક મોટી ફ્રાજ કલમોના નેજા અને કાગજની ધાલો બનાવી સાહિત્યના મેદાનમાં બાહર પડી હતી, અને ટીકા અને તાનાજાણીરૂપી લડત પુર જોરથી ચલાવતી દીસતી હતી. સરકારી ખાતાંઓમાં, મંડળીઓમાં, કાઉનસી-લોમ., તેમજ સ્થાનીક રાજદ્વારી ખટપટોમાં અને તકરારોમાં દેશીઓનો વગવસીલો વધેલો જણાતો હતો અને તેઓ તેમાં મોટો ભાગ લેતા અને વજન ધરાવતા થયા હતા.

એ વીશ વરસોના હીંગામમાં એજ કેળવણીની ખુબીથી

મરદો તેમજ ઓરતોનાં મનમાંથી વેહેમી વિચારો ગુમ થયા હતા, અને જોગીઓ જતીઓ બ્રાહ્મણો અને ચીકી દોરામાં પ્રવિણ બનેલાઓ, ભોલાં તેમજ અભણ લોકોની પુનઃથી ઉઘડેલા તેમની રોજના દરવાજાઓ હવે બંધ થતા જોઈ કોઈ બીજી ચાકરીઓ કે ઉદ્યોગોમાં ગુંટાવાની ફરજમાં પડવા લાગ્યા; તો જોકે હજી ઘણીએક એવી બાકી રહેલી અભણ ભોલી અથવા નહીં તો લુચ્ચી બાઈઓ થોડાક બાકી રહેલા તેવા ધુતારાઓને ખટાવતી જણાતી હતી એમાં શક નથી.

કેળવણીએ જેમ એવા વેહેમી વિચારો નાબુદ કીધા હતા, તેમ કેટલીએક ઘણાં વરશોની ચાલુ રહેલી વેહેમી તેમજ ઘાતકી રસમે બ્રીટીશ રાજના બળે દાબી દીધી હતી. હીંદુઓનો કેટલોક ભાગ હજી અજ્ઞાનજ હતો, અને તેથી બાળહુલ્યા અને સતી જેવી ઘાતકી રસમે તેઓના પુર જોરથી સામે થવાથી, ઘણી મેહેનતે અને જોખમે દબાઈ હતી; પણ અભણ પ્રજાનું મત આખરે એક અદલ રાજની હુટથી હુટયા વિના રહી શક્યું નહીં હતું.

દેશીઓમાં કેળવણી ફેલાઈ તે સાથે તેઓનાં મોટા ભાગમાં સુધારો પણ ફેલાયો હતો. પણ જેમ કેળવણીનાં પરીણામો સઘળાંજ શુભ નિવડયાં તેમ સુધારાના નિવડી શક્યાં ન હતાં. સુધારો પોતાના રેસાલામાં જેમ નેકી તેમ બદી અને જેમ સગવડ તેમ અગવડ લાવવાને ચુક્યો હતો નહીં, અને તેથી તે કેટલાએકોને જેમ મનગમતો તેમ કેટલાએકોને અણગમતો થઈ પડ્યો હતો. અણઘટતી કેટલીએક રસમે જેમ તેણે દુર કીધી હતી તેમ વળી બીજી કેટલીએક વધારે અણઘટતી વર્તણૂકો તે દાખલ કરવાને ચુક્યો ન હતો. અને કેળવણીની સઘળી શુભ કોશેશો છતાં એ સુધારાનાં પગલાંએ દરેક ન્યાતમાં બે વિચારનાં તડાં પાડ્યાં હતાં.

વીશ વરશોએ મુંબઈ શેહેરની ત્યાંના રેહવાશીઓની હાલતમાં કીધેલા ફેરફારોનું આ ઉતાવળું વિવેચન કરી, હવે ત્યાંના પારસીઓની હાલતની ખાસ તપાસ ઉપર આપણે આવિયે.

એ વીશ વરશોએ આ નાની પણ માન અને અગત્ય ધરાવનારી કોમમાં જેટલી ફેરબદલીઓને જનમ આપ્યો તેટલીઓને તેઓએ બીજી કોઈ કોમમાં આપ્યો નહીં હશે. સઘળી રીતના વધારામાં, સઘળી રીતના લાગવગોમાં, સઘળી રીતની હુકુમતોમાં, સઘળી રીતના ખનાવોમાં, સઘળી રીતની તકરારોમાં, મંડળીઓમાં, ખાતાંઓમાં અને ખટપટોમાં તેઓએ કીધેલો વધારો, તેઓએ લીધેલાં પગલાંઓનું મક્કમપણું અને તેઓએ હાથ કીધેલો કાબુ અચરતીભર્યો અને વખાણુને લાયક હતો. કેળવણી—ઉંચે દરજ્જેની કેળવણીનો લાભ જેમ તેઓએ સર્વથી પહેલાં તેમ સર્વથી વધારે મજબુતાઈથી લીધો હતો. કોમની નાની સંખ્યા છતાં કેળવાયલા જવાનોની સંખ્યા બીજી મોટી સંખ્યાની કોમો કરતાં ઘણી વધારે હતી. ચંચળાઈ, ઝડફ અને હુશિયારીમાં બીજી સઘળી કોમો કરતાં બેશક ચહુડતા અને તેઓ ઉપર રાજ કરતી કોમની લગભગ બરોબરિયા હતા. ઉપર દરશાવેલી તરેહનાં લખાણોમાં તેઓની કાબેલ કલમને ભાગ સ્તુતીપાત્ર દરજ્જા સુધી વધી ગયેલો હતો. પુસ્તકો, વર્તમાનપત્રો અને ચોપાનિયાંઓના કર્તા અને અધિપતિઓ તરીકે તેઓના સફા ઉપર પારસી નામો, બીજા દેશીઓ કરતાં વધારે દમામથી અને વધારે લાયકાતથી બીરાજ રહેતાં હતાં. તેમની મદદ અને મસલહતની જરૂર રાજકર્તાઓને વટીક વારે ઘડીએ ભારે દીસતી હતી અને ટુંકમાં બહાર હાલતમાં પારસીના નામનો ગોચા ડંકો વાગી રહ્યો હતો.

એજ વીશ વરસોએ તેમની સંસારી હાલતમાં હાખલ કીધેલી નવી રૂઢીઓ પણ એાછી ધ્યાન આપવા જોગ હતી નહીં; પણ એ તક્ષવત કેળવણીએ થોડો પણ સુધારાએ ઘણું ઉપજાવ્યો હતો. વીશ વરસો આગળના વખતમાં જળવાઈ રહેલો પેહેરવાસ, વિચાર, રીતભાત તેમજ ચક્રીનોનું એકમળ-તાળપણું, હવે તેવીજ સમતાથી જળવાતું દીસતું નહીં હતું. પોશાકો પંચરંગી તરેહના થઈ પડ્યા હતા. જેમ નવી અને જુની મુંબઈ તેમ નવા અને જુના પારસીઓ બન્યા હતા. ઘણા મકમ ઉલટા વિચારોવાલાં તડાં પડ્યાં હતાં જઈ અને જુવાનો વચે છુપી અને રમુજી જીમખેશ મચી રહી હતી. સંસારમાં નવી નવી ફેશનો અને મંડળીઓમાં નવી નવી રીતભાતો જનમ પામી હતી. રૂતુઓના ફેરફાર માફક પેહેરવાશોના ફેરફાર થતા હતા. નકલી અને દેખાદેખીની ચાલનો દોર ફેલાયો હતો અને રાજકુતીઓની રીતભાતોનો ‘સ્ટાનડર્ડ’ લેવાતો હતો. ઉધરતી સુંદરીઓના વિચારો અને વર્તણૂકોમાં પણ એજ તરેહનો તક્ષવત હતો. તેઓ લેભાગુ કેળવણી છતાં ઘણી સુધરેલી હતી. બાલ, બુટ, બ્લાઉઝ અને પટાની ફેશનોની પંચાતીમાં તેઓનું ધ્યાન એટલું રોકાતું હતું કે રાંધણીઓમાં તેઓનાં પગળાં પડવાના વાખા પડતા જણાતા હતા. વહેમોના નાબુદ થવા સાથે નીતિ મહુલાજી અને ધર્મની ક્રિયાઓની નાબુદીનો ભય દીસતો હતો. છુટ એવી રીતની હતી કે અનુભવી ઘરડાઓને તે જોઈ નાપસંદગી ધિક્કાર કે નિરાશીથી ડોક ધુણાવવાની ફરજ પડતી હતી અને વારેઘડીએ સંભળાતી નામોશીભરી બુમો સાંભળી તેઓ બોલતા હતા કે તેઓના વખતમાં એવું કશું બનતું હતું નહીં અને એ સઘળો સુધારાનોજ માત્ર સડો હતો.

પારસીઓની ઘરની અને બાહરની સ્થિતિનો એવો

રીંચુ લઈ, તે ઉપર ટીકા કરવાનો હાલ આપણો અધિકાર નહીં હોવાથી, હવે આ તમામ વીશ વરસોનો રીંચુ પણ ખતમ કરીશું. હવે આપણી ઓળખાણમાં આવી ગયેલા અહુસ્થોથી જુદી હાલતના અને જુદા વિચારના અહુસ્થો અને આનુઓ સાથે નવી મુલાકાતો લેવાને શરૂ કર્યે.

પ્રકરણ પાંચમું.

એક માતખર કન્યા—પેહુલો પ્યાર.

"She never told her love.

* * * She pined in thought;

And with a green & yellow melancholy,

She sat like patience on a monument,

Smiling at grief."

Shakespeare.

"પોતાનો પ્યાર તેણીએ કોઈને કહ્યો નહીં,

* * * વિચારમાં તેણી ઝુરવા લાગી;

અને રંગ રંગી હદાસી સાથે, દલગીરી તરફ હસતી,

ઝેરી તેણી સ્થંભ ઉપરની સચુરીની એક મુરતી મીસાલ "

શેક્સપીયર.

દિલ્લા જેવો એક મોટો બંગલો વાલકેશ્વર ખાતે, સામે આવેલા સમુદ્ર તરફ નજર કરતો દમામ અને મગરૂરીના દેખાવથી ઊભો હતો. એક બોહોળા વિસ્તારવાળા બાગે તેને ઘેરી લીધો હતો, અને તે બાગ પોતે પણ સુગંધી પુલોના રોપાઓથી ભરપુર ક્યારાઓ, જગે જગ ઉડતા પુવારાઓ, લીલાં ઘાસની લીલોત્રીઓ તેમજ ખુણે ખુણે ગીચ ઉગેલી ઝાડીઓ અને ઝાડોથી શોભાયમાન દેખાવ આપતો હતો.

એવા બંગલા અને એવા બાગના માલિક દોરાબજી શરાફ એક લખપતી હતા. એવા મોટા ચાર બંગલાઓ તેમને

હસ્તક હતા અને બાકી બીજાં નાનાં ઘરો, બંગલાઓ, ચેહ-લીઓ અને બાલી જમીનોનો તો કાંઈ ટોટોજ નહીં હતો. તેઓ જેમ દોલતથી તેમ પોતાનાં સખી જીવરથી પ્રખ્યાતી પામેલા હતા અને તેમના કુટુંબમાંનાં ઘણાએક નાચાર સગાંઓ તેઓને આશરે પળાયાં જતાં હતાં. તેઓ હાલ સાઠથી વધુ વરસોની વયે પુણા હતા. તેમની કરચલી વળેલી સફેદ ચામડી અને સુંદર ઘટમ ઉપરથી જીવાનીમાં તેઓ ઘણા ખુબસુરત હોય એમ માલમ પડતું હતું. પોતાના પીતાના વારસામાં મળેલી દોલતના જઠામાં તેઓએ પોતાની ચંચળાઈ તેમજ બખ્તનાં જોરે મહાભારત વધારો કીધો હતો, પણ સઘળી રીતની બાહોશી ધરાવ્યા છતાં, અને ઘણીક ખટપટો, તકરારો કે બનાવોમાં તેવણુ આગેવાની લાગ લઈ શકે એવા સઘળા સંભવો મોજુદ હોયા છતાં તેઓએ હંમેશ શાંત જીવગી પસંદ કીધી હતી.

તેમનાં ઘણીઆણી મેહેરબાઈ ઘણાએક સદગુણોમાં પોતાના આવંદ સાથે મળતાપણું ધરાવતાં હતાં. સખાવતના કામમાં પોતાનાં ઘણીની આડે આવવાને બદલે તેમને ઉત્તેજન આપતાં રહેતાં હતાં; તેઓ નરમ, ચંચળ, માયાળુ, મિલન-સાર, ચગોર અને ઘરરાખુ હતાં. ખુબસુરતીના બાબમાં તો તેઓએ પોતાના ઘણીને પુરતો સંતોષજ આપ્યો હોય એવું તેઓનાં પચાસથી વધુની ઉંમરે, ઝંખવાયલાં રૂપ ઉપરથી નક્કી થતું હતું.

આ બે નેક અને ખુબસુરત ઘણી ઘણીઆણીને ત્યાં એક પુત્રીનું પગળું પડયું હતું અને તેણીના રૂપ ઉપર ફીદા બની તેણીનાં માબાપે, ટપકા આવેલું તેણીનું માંથીબાઈ નામ રદ કરી, એક અવાજે શીરીનનું લાયક નામ તેણીને નવાજ્યું હતું. પૈસાની બાબદમાં સઘળી તરેહથી સુખી અને શક્તિ-

ચાન હોવાથી તેઓ તેણીને મનાહ અને લાડમાં ઉછેરવાને ચુક્યાં હતાં નહીં, અને તે સાથે તેણીને મળેલી ગુજરાતી તેમજ અંગ્રેજી ભાષાની કેળવણી પણ મનમાનતી હતી.

દીવાનખાનાની ડાવી બાજુએ આવેલા એક સુશોભિત શણગારેલા ચોરડામાં એક મનમોહન બાનુ વીચાર—ભારે વિચારમાં ગુટાયેલી એક ઇઝીચર ઉપર અલેટાયેલી હતી, તે શીરીન હતી. ચોરડાનું ફરનીચર પોતે ખરેખર ફિમતી અને ભપકાદાર હોવા છતાં તેણીના ટેસ્ટ મુજબ ગોઠવાયલું હોવાથી અને તેણીની જતનમાં તેની સફાઈ સચવાયેલી હોવાથી ખેવડું ભપકો મારતું હતું. વચોવચ મુકેલી એક સુંદર સંગેમરમરની ટેબલ ઉપર ગોઠવેલા દીલપઝીર ચિનાઈ ફલાવર વાઝમાંના ફુલોનો ગુમખો તેણીના સુંદર આંગળાંઓથી ગોઠવાયેલો હોવાથી જેમ પોતાની રંગમેલાવતની ખુબસુરતીથી તેમ પોતાની કુદરતી ખુશખોથી તે ચોરડાને દીપતો અને બેહેકતો કરી રહ્યો હતો. ભારે મેહેનત અને ખુબીથી કોતરાયેલી એક શીસમી પણ કાચવાળી કબતમાં શોભઈતાં તેમજ વાંચવા લાયક પુસ્તકોનો ઠીક સંગ્રહ કીધેલો માલમ પડતો હતો, અને તે જોડે તેમની રાખનારીનો ઘણોજ ઉંચો ટેસ્ટ દેખાડવાને તો પુરતાં હતાં, તોપણ તેઓનો જેવો જોઈએ તેવો લાયક ઉપયોગ કરવામાં આવતો હતો કે તેઓ ત્યાં માત્ર શોભાને અર્થેજ હતાં તે અમો ખાત્રીથી જણાવી શકતા નથી.

શીરીન બુવાનીના બાહરમાં હજુ ખીલતી હતી. તેણીએ ફક્ત ઓગણીસ કે વીશ ઉનાળા જોયા હતા પણ તેઓ તેણીનો ઉધરભાવ ઘણો હતો, અને તેથી તેણી પુરતી રીતે સ્ત્રીપણમાં આવેલી દિસતી હતી. ખીલતા ગોલાખ સરખી તાજગીથી ભરેલી ખુબસુરતી સાથના ઘણાજ નાનુક અને ઘણાજ અન્યાલા ચેહેરા સાથનાં ઉંચાં સીધાં પાતલાં આંગ

ઉપરનાં શોભાતા અને બંધબેસતા પોશાક સાથે શીરીન એવી તો મનહર લાગતી હતી કે કોઈપણ જુવાન તેણીને ચાહે તેને માટે તેણીનો ફક્ત એકજ વારનો ઝડપથી પસાર થતો દેખાવ પણ બસ થાય. તેણીના ઘટમની નકલ ઉતારવાને લલા લલા મુર્તીકારો ઇંતેઝર બની રેહુ તેવું હતું, અને તેણીની સામટી ખુબસુરતીનો કુદરતી નક્ષ લલાલલા ચિતારાઓની પીછીને હસીમાં લાવે તેવો હતો. આવાં એક પરીરૂપ ફરઝંદથી તેણીના માતબીતા સ્વભાવીક રીતે મગરૂરી અને મોજ મેળવતાં હતાં અને તેણીના રૂપ અને દરબજાને છાજતાં કોઈ ઘરમાં તેણીની ભવિષ્યની જીંદગીની સ્થાપના કરવાને ખાહેશમંદ હતાં.

શીરીન પોતાની સહીઓનાં મંડળમાં કેળવાયલીમાં ખપે એવી હતી. અંગ્રેજીનું તેણીનું જ્ઞાન અગત જોગું અથવા ચાલી શકે તેવું હતું, અને સેહેલી સાદી ભાશાનાં પુસ્તકો તેણી સેહેલાઈથી વાંચી શકતી હતી, પણ મોહકાન એટલીજ હતી કે એ તેણીનાં વાંચનોમાં હલકી કિસમની અંગ્રેજી નાંવેલો અને લવટેલોએ ઘણો મોટો ભાગ રોક્યો હતો, અને બદલાતી ફ્રેશનો ઉપરના તેણીના શોખે પણ જેમ બીજાઓનાં જોવા ઉપરથી તેમ એવાં વાંચનો ઉપરથી પણ પોતાનો જનમ લીધો હતો. એ મુજબ ધર્મના ઢઝાઓનો એક અંશપણ તેણી મેળવે તે આગમચ ખ્યાર અને ફ્રેશનોના ઢઝાઓએ તેણીનું કુમળું મગજ પુરી નાખ્યું હતું.

તેણી ભારે અંદેશામાં ગુથાઈ અલેતાયલી હતી, અને ડાવા હાથમાં તેણીએ એક ઘણુંજ સુંદર કાગજ પકડેલું હતું અને તે કાગજ ઉપર કોઈએ કાંઈ ખુશખો નાખી હોય કે શું કે તેથી વારેઘડીએ તેને પોતાનાં નાક આગળ લઈ જઈ મગન થતી તેણી દીસતી હતી. એવા પોતાના છુપા વિચારન

હીંગામમાં તેણીના મુખ ઉપર વિચિત્ર ફેરફારો ઉપરા-સાપરી પસાર થતા હતા; ઘડીમાં કોઈ હરખ તેણીને હસાવતો અથવા ઘડીમાં કોઈ લાગણી તે હસ્તાં મોઢાંડાંને રતાશ ભર્યું કરતી હતી.

“નોશેર, નોશેર!” તેની મનમાં બોલવા લાગી, “એ કેમ બને,—એ કેમ બનાઈ?” વળી પાછી તેણી અંદેશમાં પડી.

“એવા બનાવો બન્યાય એમાં તો શક નથી. ખ્યારે બંધુ પણ બળવ્યુંય એતો હું જાણુંચ, એ તો મેં વાંચ્યુંચ. પણ હું, હું, તે ચાલુ રાખું કે નહીં એની મને સમજ પરતી નથી. એ ઠગાઈ તો છેજ. ને, આહ-આહ-આહ,” તેણી હશી પડી, “એ કાવત્રું પણ કેહવાય. કાંય નહીં? કાવત્રું, ખ્યારતું કાવત્રું, હં! કેવી મજાહ-કેવી ખુશી-કેવા ચેનચારા! આજે વરી નવી રીતનો પ્લાન નોશેરે સુચવ્યોય, પણ તે કેમ અમલમાં લાગે, તેના વીચારમાં છેઉં. નોશેરવાન તો કોઈ જખરો હીંમતવાન માલમ પડ્યો તે કશાંથી બીહતો નથી, કશાંથી અચકતો નથી. મનમાં આવ્યું તે લખેચ ને લખેચ તેમજ કરવાની વરી મને બોહાંસ કરેચ જોઈએ કંઈ બને તેમ કરસ.”

એમ છેલ્લે બોલી તેણી ઉઠી અને પેલાં કાગળને પણ વળી-પાછું પણ હવે છેલ્લીવાર નાક આગળ ધરી એક નાની ચીનઈ પેટીમાં બંધ કરી મુક્યું. સાંજનો વખત થવા આવેલો હોવાથી બીજા કશાં ઉપર ધ્યાન આપ્યા અગાઉ તેણી પોતાનો ફરવા જવાનો એશકી પોશાક કાઢાડવા અને તે પહેરવામાં રોકાઈ.

પેલી સુંદર ચીઠી ઉપર ઉપલી નીચે જણાવેલી થોડીક લાઇનો લખાયલી વંચાઈ હતી.—

“વાહલી શીરીન,

આજે સાડાસાત વાગે સાંજના તમારી વાડીના પાછલા ભાગ ઉપર કોઈપણ તદ્દબીરથી હાજર થવાને ચુકવું નહીં. તમારા ખાણું ખાવાના વખતની આગમ્યનો અરથો કલાક આપરે ખુશ વાતચીતમાં ગુબરીશું. વારેઘડીએ બંગલેજ આવવાનું મને ઠીક લાગતું નથી. ખચીત ખ્યારી કઠીબી ચુકવું નહીં. નોશર”.

પ્રકરણ છ કું.

ભોલાઈ વિરૂદ્ધ ભુંડાઈ.

Are there not charms

By which the property of youth and maidhood.

May be abused?"

Shakespeare.

“શું નથી એવાં મંત્રો

કે જેથી જુવાન અને જોખનવાંતી હાલતની ખાશ્યતો પામે બીગાડ?”

શેક્સપીઅર.

શીરીન સરખી એક ખુબસુરત અને માતખર કુમારીકા પુરતાં જોખનમાં ખિલી રહ્યા પછી પણ છુપા કે બહાર આશકો અથવા પરણવાના ઉમેદવારો ધરાવ્યા વગર ખાલી રહે એ બનવું અલબત્તાં મુશ્કેલજ હોય, અને તે સાથે આગળ જણાવ્યા મુજબની કેળવણી અને વાંચણની અસર છતાં પણ તેવા આશકોને ઉત્તેજન આપી મોહબતી જીંદગીની મબહા ભોગવવાને શીરીન બેઠરકારી દેખાડે એ પણ ખરેખર એક નવાઈજ ગણાય. શીરીન ખરેખરી હુમણું કેવી હાલતમાં હતી તે તો વાંચનારે ગયા પ્રકરણમાં થયેલા કંઈક એશારાથી બાણી લીધું હશે. તેણીએ પેહેલાં હાથમાં ધરેલી અને પછી છુપાવેલી પેલી ચીઠીએ દેખાડયું હતું કે આ મનમોહન પુત્ર

લીનું મન હરવામાં નોશેરવાન નામનો કોઈ જુવાન ફત્તેહ પામ્યો હતો. શીરીન પણ તેને ઘણો ચાહતી હતી તે તેણીનાં મનમાંના બોલાવાથી જણાઈ આવ્યું હતું અને તેઓ વચ્ચે બહાર તેમજ છુપી મુલાકાતો થતી હતી, તેની સામેતી પેલી ચીઠીમાં નોશેરવાનને લખેલી નવી ગોઠવણ આપતી હતી.

નોશેરવાનનું કુટુંબ દોરાબજી શરાફનાં બંગલાથી થોડેક દુર આવેલા એક બીજા બંગલામાં રહેતું હતું. તેના પિતા માણેકજી દુબાશ ઘણા માતખર હતા, પણ દોરાબજી શરાફ અને તેવણ વચ્ચે ફરક એટલો હતો કે દોરાબજી જુની દોલતવાળા ગણાતા હતા અને માણેકજીને નવા પૈસાનું જોર આવ્યું હતું. માણેકજીની હાલત પેહેલાં ઘણી મુશ્કેલ હતી પણ નસીબના જોરે પહેલા સત્તાના તડાકાથી તેવણે મોટું નાણું જમાવ કીધું હતું. નોશેરવાન એકપુરો પૂત્ર હોવાથી માણેકજી અને તેવણના બાયડી મીડીબાઈએ તેને લાડમાં ઉધાર્યો હતો, અને તેથી કાંઈ થોડીઘણી કેળવણી હાંસલ કર્યા બાદ ઉમરે પુખ્તો એટલે તે પોતાના પિતા સાથે વેપારના કામમાંજ પડવાને લાયક જણાયો હતો.

નવે પૈસે માતખર થયલાં આ માબાપનો લાડકો પુત્ર ખુબસુરત અને કુદરતી રીતે ચંચળ હતો, પણ એ તેની ચંચળાઈમાં લાયક કેળવણીએ કાંઈ માન ભરેલો વધારો કીધો નહીં હતો. પીતા તરફથી મળતા પૈસા ઉપર તે મજાહ મારતો હતો અને તેથી તેના દોસ્તોનું મંડળ પણ મોટું થઈ પડ્યું હતું. સુધારામાં તે પ્રવિણ બન્યો હતો. મોહબતી કાવત્રાંઓનું વાંચણ તેણે મોટા પાયા ઉપર ચાલુ રાખ્યું હતું, તેમાં તે કાબેલ થયો હતો, અને એટલુંજ નહીં પણ તે અને તેના પાપી મિત્રોએ ઘણી વેળા તેનો જાતી અનુભવ વટીક મેળવ્યો હતો. ઘણો લાંબો વખત થયો નોશેર તેના પાપી મિત્રોની

સંજતમાં રહેા હતો, નીતિ કે ધર્મના ધડાઓ તેને આપનાડું કેઈ હતું નહીં અને તેથી સદ્ગુણોનો જે થોડો વણેા પણ કુદરતી ભાગ તેનાં દિલમાં હતો તે હવે પુરેપુરો ગુમ થયો હતો. નોશેરવાન એક ખરો નીતિવાન શેકારોનો અને નીતિવાન શેકારી હતો, અને તેના સર્વથી છેલ્લા શેકારોમાંના એક તરીકે આપણે સુંદર શીરીનને ફસેલી જોઈએ છીએ.

શીરીને પેહલવેહલો તેને એક જાહેર મિજલસમાં જોયો હતો; તે પોતે પણ ખુબસુરત હોવાથી તેણીની આંખો થોડોવાર તેની ઉપર જ થરી રહી હતી, અને સેવટે બન્નેની ચશમે એક થવાથી કુદરતીજ રીતે કુંવારાં જોડાંઓ ઉપર જે અસર ઉપજવી જોઈએ તે ઉપજી હતી. ત્યાર પછી તેઓની એવી ચશમેની છુપી મુલાકાતો જેંડસ્તાન્ડ અને બીજી મેળાવડાની જગ્યાએ ઉપર ચાલુજ રહી હતી, બલકે ખડું બોલતાં તો તેઓ નોશેરવાનથી પોતાથીજ ચાલુ રખાઈ હતી, કેમકે લાંબા વખતના અનુભવે, ખ્યારના રસ્તાઓ ઉપર મજબુત અસર ભર્યા પગલાં કેમ ભરવાં તે તેને શિખાડયું હતું. વળી પછી જોઈ તેઓ વચેના એ છુપા સંબંધને જાહેરમાં લાવવાને અથવા મજબુત કરવાને કિસમતજ ચાહતું હોય તેમ થોડા મહિનામાં માણેકજી દુબાશનું શીરીનની પાસેવાળાજ બંગલામાં રહેવા આવવું થયું.

હવે નોશેરવાનને સુનાની ચલ્લી હાથ લાગી. શીરીનને ઘરે પગદંડો રાખવાનું જે તેને એક પારકા દાખલ ભારી પડયું હતું તે હવે એક પાડોશી દાખલ સેહેલું થઈ પડયું, અને એ સેહેલાઈનો પુરતી બાહોશીથી લાલ લેવાને તે ચુકયો નહીં. તેની આ મોહબતી મુલાકાતોની શરૂઆત, રૂપવંતી શીરીન આપણી ઓળખાણમાં આવી તેની એક વરશ આગમચની થઈ હતી અને અત્યારસુધીમાં, તે એક વરશના મોટા

અરસાના ગુજરવા સાથે તે! જેમ તે મુલાકાતોમાં તેમ તે મોહબતમાં પણ બેહદ વધારો થઈ પડ્યો હતો. મુલાકાતોની ગેરહાજરીમાં મોહબતી નાના-નાના પેગામોથી કામ ચલાવવામાં આવતું હતું અને તેવા પેગામો લાવનાર લઈ જનાર તરીકે શીરીનની પોતાની જ વિશ્વાસુ આયા કામે લાગતી હતી.

શીરીન ઉછાછળી, અવિચારી પણ ભોળી હતી. આ ખ્યારના ફાંદામાં તેણી છુપી રીતે પડી હતી ખરી પણ તેમાં તેણી કાંઈ ખોટું કે પોતાને જ નુકસાનકારક કામ કરે છે એવું તેણીને લાગ્યું હતું નહીં, કારણ કે તેણી એમ નહીં જાણતી હતી કે જેની સાથે તેણીએ કામ પાડ્યું છે તે ગમે એવો ભયંકર દગોએ કરવાને શક્તિવાન છે. નોશેરના ચેહેરાએ, તેની વર્તણૂકે, અને તેની દિલ લલચાવનારી વાકચાતુરીએ તેણીને એ ખાડામાં ઉતારી હતી, અને થોડોક વખત ગયા બાદ તેણીને એ હાલતમાં એટલી તો રમુજ મળવા લાગી કે તે તર્ક કરવાનું તેણીનું મન થયું નહીં. એ સઘળો જ વખત તેણી એમ સમજતી હતી, કે આવી રીતનું પગલું તેણીને સેવટે એક ચાહતા ભરથાર સાથેની સુખી જીંદગી ભોગવવાના રસ્તા ઉપર જ લઈ જશે અને તેથી આ સઘળી હિલચાલો થોડોવાર પોતાના માખાપથી છુપી રાખવામાં તેણીએ કાંઈ અડચણ જોઈ નહીં. નોશેરવાન સાથેની મુલાકાતો ઉપરાંત છુપા પત્રવેહવારો ચાલુ રાખવામાં પણ તેણીની પોતાની જ આયા એક મનમાનતો મદદગાર થઈ પડી હતી, પણ આ નિર્દોશ નારી થોડું જ જાણતી હતી કે જેમ રૂપવંતી બાઈ સાથે તેમ તેણીની જ શોહામની દાસી સાથે પણ એક જ વખતે નોશેરની મોહબત ચાલુ રહેતી હતી અને તે લુચ્ચી આયા જેમ એક રીતે બાઈની મોહબતના પેગામો કહેવા તેમજ બીજી રીતે પોતાની મોહબતના બાનો છોડવા નોશેર

પાસે જતી હતી. વળી આ પકકો નોશેર વાતચીતમાં એવો તો રમુજી અને ખબરદાર હતો કે જઈક દોરાબજીને તે અણુ-ગમતો હોવાને બદલે ઘણોજ મનગમતો હતો અને તેથી તેઓ તેની વારેઘડીની મુલાકાતોને ખુશીથી આવકાર દેતા હતા. દોરાબજી શરાફનો બાહેર જવા આવવાનો હવે શોખ નહીં રહેવાથી ગામ શહેરની સઘળી જાણવાજ્ઞેગ ખબરોથી નોશેરજ તેઓને વાકેફ કરતો હતો. વેપાર વણજની ઉઠા-પાઠણો તેઓ તેનેથીજ જાણતા હતા, અને રાજદ્વારી સઘળા બનાવો પણ તેજ તેમને કાને લાવતો હતો અને વળી એ સઘળી વાતચીતો દોરાબજી અને તેવણનાં કુટુંબ આગળ તે એવી તો ખુશ અને રમુજી રીતે કરતો હતો કે તે સાંભળી મેહરબાઈ વારેઘડીએ—“ઓંજીયો થોલીયો” એમ બોલી હસી પડતાં હતાં. એમ નોશેરવાન સરખો એક બદકાર ચોર ભારે મોટી શાહુકારીથી દોરાબજી શરાફનાં ભલાં કુટુંબમાં ઘુસ્યો હતો અને તેમનાં ભોળાં મનમાં કંઈથી તરેહનો શક ઉપજાવ્યા વગર પોતાનાં પાપી મનની પ્રેરણાઓ પાર પાડવા ઈતેબર હતો.

પ્રકરણ સાતમું.

રાત—કુપો મેલાપ.

“કોઈ બાહેરથી પહરેજગાર પણ પાપોથી પુર,
કોઈ મહજબના મુલ્લાં પણ નીતિથી દુર,
કોઈ ફૂલક્ષણ કન્યા—કોઈ ખેટા બદકાર,
કોઈ નીતિભંગ નારી—કોઈ ભુંડા ભરથાર—
ના નાહાસ—ભાગા મેલાપની આપે તે તક—
કાળી રાતનાં કુકર્મો કરવા ગ્રુષ્ટ.
અનીતિના દોરથી મચે છુટાછુટ,
શરમ હારી નાહશે—નેકી છુટાછુટ.”

મોહબતની “મારી રાત.”

શીરીન આ પાપી જવાનને ખરાં જીગરથી ચાહતી હતી, અને કોઈ પણ ઘડીએ પોતાનાં કે તેના માબાપના પુછવા ઉપરથી તેને પોતાના ભરથાર તરીકે પસંદ કરવાને તેણી અચકાતે નહીં; અને દેખાઈતી રીતે તો નોશેરવાન કોઈ પણ રીતે તેણીને અયોગ્ય વર બને એમ ન હતું. તે ખુબસુરત, ચંચળ અને ખબરદાર હતો. તેના માતાપિતા માતખર હતાં અને તેને પોતે જો કે કાંઈ ઉંચી કેળવણી તો નહીં લીધી હતી, પણ વેપાર વણજમાંની તેની બાહો-શીથી તે દુનિયામાં વધી જઈ નામ કાઢીને તેવા સઘળા સંભવો દેખાતા હતા. કુદરતે તેનો આકાર અબાયબ જેવો ઘડેલો હતો; કોઈ ગમે એવો ચતુર મૂખલક્ષણ વિદ્વાન પણ તેનું મોહકું જોઈ તેની માહેની ખાસિયતો બાણી શકે એમ ન હતું. તેની ચાલચલાણ સઘળી મલાહુજ અને સભ્યતા ભરેલી હતી, અને તેની વાતચીતોમાં નીતિથી ભરપુર ઇશ્તારાઓ અને કેહવતો જાખજ સંભળાતી હતી, સુધારાની બદીએ તરફ તે નાપસંદગી દેખાડતો હતો, ખગડેલા જમાનાની

ચાલથી તે કમકમતો હતો, અને અણઘટતી છુટથી ભલ-ભલાં કુટુંબોમાં નિપજતાં સંતાપકારક પરીણામો તેનાં મોહુડાં ઉપર ઉઠાસી અને નિરાશીનો છાયો નાખતાં હતાં! એવા ઢંગોથી ભરેલો તે એક પાપી—એક પકડો ઉઠાવગીર હતો.

અને એવા પાપીનાં ખોટાં વચનો ખરાં માની શીરીન તેની ઉપર આંધળેપણે દ્રિદા થઈ હતી અને તેની છુપી મુલાકાતોને હરખભયુર્ ઉત્તેજન આપતી હતી. હવે આપણે નોશેરે લખેલી પેલી ચીઠી વાળી બાબદ ઉપર આવ્યે.

સાત વાગાનો વખત થયો હતો અને જેમ જેમ વધારે આગળ ઘડીઆળનાં કાંટા ફરતા જતા હતા તેમ તેમ શીરીનનાં દીલમાં વધારે વધારે ખટપટ થતી ચાલી હતી. વળી માઠાં ભાયગે તે દિવસે કેટલાંક પરોણાઓ આવ્યાં હતાં, અને તેથી તેઓને મુકીને કેમ જવાશે તેની શીરીનને ચીંતા ઉપજી. આખરે સાડાસાત થવા આવ્યા અને પરોણાઓ આગળથી ઉઠી અંદર આવી શીરીને પોતાની માનીતિ દાસીને બોલાવી.

“આયા, વખત તો થવા આયો હવે કેમ કરીએ?”

“બાઈ તમે જાઓની પ્રીકર શું છે?” આ રૂપાળી દાસીએ ધીરેથી કહ્યું, “પેલાંઓ આયાંય તેઓ આગળ તો મોટાં બાઈ બેઠેલાં છે.” ગુજરાતી ભાષા ચાલુ માહાવરાથી ઘણી સરળ રીતે બોલતાં તેણી શિખી હતી.

“પણ એ લોકો કદાચ મનેજ બોલાવે તો?”

“તો હું કંઈનો કંઈ જવાબ દેવશ. કેહવશ કે તમે કપરાં બદલવા ગીયાંય, બીજું શું?”

“પણ રખેને ખાવાનું જલદી નિકળે; ત્યારે તો આપરે પુરીજ પચાતીમાં પડશું. રાંડ ઘેલી, કલાકના કલાક સુધી હું કપરાંજ બદલ્યા કરશ કે?”

“અરે બાઈ ફીકર ના કરોરે, તમે જાઓ, વખત થઈ ગીયો. નહીં આવતું જલદી નિકળે, ને નિકળે તો પછી તેનું થઈ રહેશે, તમે બનતાં સુધી જલદી આવજો.”

શીરીનને જવું તો હતુંજ, અને તેથી હવે તેણીને વધારે ખાત્રી કે વધારે બોહોશની જરૂર રહી નહીં. કપડાં તો સઘળાં અગતજોગાં તેણીએ તૈયાર પેહેરેલાંજ હતાં અને તેથી તુરંતજ ‘અકીક’ નામનાં પોતાના વાહલા નાના કુતરાને ઇશારતથી બોલાવી પાછળે બારણે તેણી બાહરે નિકળી પડી. રાત અંધારી હતી, આસપાસ સઘળે સંપૂર્ણ ચુપકીદી ફેલાઈ હતી, અને લગાર લાંબે જવું હતું. પણ તેણી કુદરતીજ હિમતવાળી હતી, અને તે સાથે ખ્યારના વિચારોએ તેણીના મનને બીજા સઘળા વિચારોથી મોકલું રાખેલું હોવાથી તેણી અડપમાં આગળ વધી, અને થોડાજ વારમાં એક ચોકસ જગા આગળ જતાં—“કેમ ખ્યારી!” એવા શબ્દો તેણીના આતુરતાથી ખેંચાયલા કાનો ઉપર જઈ પડ્યા, અને રમત્યાલ ‘અકીક’ પણ કાળો દગલો પેહેરીને ઉભેલા એક ઓળખીતા પુરુષના પગો આગળ જઈ કુદવા અને નાચવા લાગ્યું.

“નોશેર આએ શું ઢોંગ, આએ શું રીત, તમે દાહડે દહાડે કેટલી છુટ ને હીંમત લેઓચ?” શીરીન અરધા ગંભીર અને અરધા હસ્તા અવાજે બોલી.

“શું છે ખ્યારી, આવતાં વાર મને ધમકાવોચ સાનાં? એ તો એમજ હોય, એવી હીંમત નહીં કરીએ તો મોહ-બતની ખરેખરી મોજ કેમ મળે?” નોશેર હસ્તે આવજો બોલ્યો.

“નહીં નહીં નાટી ચેપ એમ નહીં બને. એવી મુલાકાત આએ પેહેલી વખત તે છેલ્લીજ વખત ગણજો. એવી નાહસ-ભાગ કંઈ આપુને પરવરે, વાડું?”

“અરે બીકન વાહલી. કોઈ મડમ હોતે તો એમ કદી નહી, બોલતે; તે તો ઉલટી બીજી વખત એમજ મળવા પોતાના આશકને કેહતે. મેં એમાં કંઈ વાક તો કીધો નથીજ.”

“નહી નોશોર, તમે વાંક કરો એ તો બનેજ નહીં પણ ખ્યારા આપુને એમ કરવાની શું અગત છે? આપરે શું ઘેરમાં મળતાં નથી? આપુને તાંહ કોણ અટકાવેચ? મારા ઓરડામાં આપરે શું થોડી મજાહ કરીએચ?”

“આહા! તાંહની મજાહની શું વાત. પણ હ્યાં જરા એકાંત જગે ને એકાંત વખતે નવી તરેહની મોજ કરીએ તેને સારૂ મેં તમુને હ્યાં બોલાવ્યાં. ખ્યારી તમારાં રૂપાં જેવાં મોહડાંપર એક કીસ આપો. આહા કેવી મીઠી ચુમી? શીરીન આપરા જેવી ખ્યારની મજાહ કોઈ બીજાં ભોગવતાં હોશે?”

“નહીંજ નહીંજ, કોઈજ નહીં; પણ નોશોર પરણ્યા પછીની નચીંત હાલતમાં ને હમણાંની આએ બીહતી-અપકતી હાલતમાં ફરકતો ખરોજતો, નહીં વારૂ?”

“હા, તેવું તો ખરૂં.” તેને એવો જવાબ દીધા વગર આડ્યુંજ નહીં.

“ત્યારે હવે એવીજ હાલતમાં રેહવામાં ફાયદો શું?”

“જ્યાં સુધી કાંઈ બીજો ધલાજ નહીં હોય ત્યાં સુધી તો રેહવુંજ પરે શીરીન. પણ આવો આપરે જરા હ્યાં બેસ્યે.” તે બેઠો અને શીરીન તેના બોલામાં માથું નાખી સુતી.

“કાંય નહીં બને? આપરો બેઠનો વિચાર પોતપોતાના માયબાપને કેહવામાં અડચણ શું છે, તમારાં એવાં બોલવાથી મને તો ઘણી અભયબી લાગેચ.”

“ઉતાવલી ને આકરી ના થા, ગાંડી છોકરી. ઘણી-ઘણીઆની થવા અગાઉ આશકમાથુક તરીકેનું સુખબી થોડો-વાર ભોગવ્યે.”

“શું થયું લોભી અસંતોશી ખ્યારા, હજુર આશક તરીકેની જીંદગીથી ધરાયા નથી? હવે આપરે પનીએ ને આપરે ઘેર છોકરાં બચ્ચાંની હસ્તી-વસ્તી થાય તો કેવું મજેનું! હું ઉતાવલી કાંહુ થાઉંય નોશેર? આપરે એક વરસ સુધી આએ હાલતે મજાહ નથી કીધી? હવે બસ આપરાંમાં એમ કેહવત નથી કે ‘ધીર ધાસ્તી ભરેલી છે?’ આપરે પણ જોઈએ તે કરતાં વધારે ધીલ કીધીય, ને આપરા કેસમાંથી તે ધાસ્તી ભરેલી થઈ પરે તો?” એટલું બોલતાં-બોલતાં તેણીનો અવાજ છેલ્લો છેક ધીમે થઈ ગયો હતો, અને આ અંતના સખુનો પુરા થતાં કેવો ઘેરો રતાશ તેણીનાં સફેદ મુખ ઉપર ફરી વડ્યો હતો તે રાતનાં અધારાનાં સખબથી નોશેરવાન જોઈ શક્યો નહીં અને વળી તેણી સુતેલી હોવાથી તેણીનાં ઉશ્કેરાયલાં હાડાંના ધપકારા પણ તેના દીલને લાગી શક્યા નહીં. પણ એ ઉપરથી કાંઈ તેણીનાં બોલવાને ખરો ભરમ તે સમજ્યો ન હોય એમ તો નહીંજ હતું; નોશેરવાન એટલો તો ભોલો નહીં હતો; પણ તોખી ચતુરાઈથી અખાડા કરી તેણે વાત ઉડાવી.

“જો આવીજ સંભાળથી આપરે આપરી હીકમતો ચલાવ્યા જશું તો હું નહીં ધારતો ખ્યારી કે આએ આપરી મુલાકાતોથી દોરાબજ કે મેહરબાઈ વાકેફ થશે. તેને સારૂ ફેકટની ધાસ્તી રાખવાની આપુને શું અગત છે?”

“નહીં-નહીં-નહીં-નહીં મારા ભોલા ને અવીચારી આશક!” શીરીન તેના મોહડાં ઉપર એક નાજુક સ્લૅપ મારી સેહેજ હસ્તે અવાજે બોલી, “હું જે બોલુંય તે એવી ધાસ્તી વીશે નથી. હું શું કહું, નોશેર? પ-પ-પ-પ પણ આપરે પરણીને ગોઠવાઈએ તો વધારે સારું. તેમાં નીરાંત કેવી, તેમાં માન અને મોલો કેવો? હું તો કાલે જઈને માયને કેહવશ કે મને નોશેર સાથે પરણાવો-કાંય?”

“અરે નહીં નહીં, શીરીન એ શું ચેરાં કહાડોય ?”

“કાંઈ પણ નોશેર એમાં કંઈ એમ છે શું ?”

“અરે પણ ખ્યારી આપણી હાલત પણ કંઈ તપાસવી જોઈએ કે નહીં ? જરા વીચારીને એમ કરવાનું.”

“લોલા એસમજ નોશેર, આપણી હાલત તપાસીનેજ હું જોલુંચ. સમજો ખ્યારા, આપણે એટલી હદ સુધી આગળ વધ્યાંચ કે-કે-કે-કે હવે કંઈ વધારે પગલાં ભરવામાં મને મોટી ધાસ્તી સમજાયચ. નહીં નોશેર એમ નાખુશ ના થાવો, એમ ટચકારા ના કરો; હું ઉમરે નાદાન છેઉં પણ સમજમાં નાદાન નથી. આપરે આપરું મન સમજશું, પણ કંઈ કશું બન્યું તો લોકો આપણું મન સમજવાના ઉતાં ? કદી નહીં.”

“એ શું થયું શીરીન, આજે એ શું બકબકારો લઈ બેઠાંચ ?” તે જોડલી રીતે કંટાળો જણાવી બોલ્યો.

“તમે કેવી રીતના બેઠકાર છેવો, નોશેર ! કંઈ પણ તમે અંદેશો રાખો નહીં.” પણ શીરીને જો બેઠકારને બદલે તેને બેકદર કહ્યો હતો અને અંદેશાને બદલે ફીકર બોલ મુક્યો હતો તો બેહેતર થતો.

“પણ હવે હમનાં ને હમનાંજ તેનો અંદેશો કરવો જોઈએ ? આજેજ એ વાત નક્કી કરવાની અગત છે ખ્યારી ? ફ્રાકટનો અત્યારથી ઘભરાટ ઉપજાવવો.”

“વખતસર વીચારીને વરતવું એ ડાહ્યાઓનું કામ છે નોશેર. મારો એ વિચાર ઘણા દહાડાનો છે, પણ તે જણાવવાની આજના જેવી તક મળીંતી નહીં. હું કાલની કાલ એ વાત છેડું તેમાં તમને શું પનવા નથી ગમતું, એમ તો હોયજ નહીં. હું નહીં ધારતી કે મારો નોશેર જે આ મોહબતનો શોખીન તે પનવાનો શોખીન નહીં હોય.”

“હા, હમનાં પનવાનો તો મારો વીચાર નથીજ.”

“ને કાંચ નહીં ?”

“હમના આપરી ગુંજસ નથી શીરીન.” તે ધીરથી બોલ્યો.

“હા, હા, ખરી વાત.” તેણી હસી પડી બોલી, “આપરી કંઈ હમના ગુંજસ છે. આપરે તો લીખારી છઈએ. આપરા બાવા પાસ કંઈ પૈસા છે. આપરે તો ઝુંપડાંમાં રહીએચ, એમજ કેની નોશેર ? અરે એ શું તમે ચેરાં કહાડોચ ?”

“હું ચેરાં કહાડતોજ નથી. માફ કહેવાનું તો એટલુંજ છે કે હજુ મારી પોતીકી ગુંજસ નથી. હું પુરતી કમાણી કરસ ત્યારે આપણે સાથે જોરઈશું. ત્યાં સુધી ધીરજ ધરો તો કેવું ?”

“મને તો તમારો વિચાર ગમતો નથી. જો પ્યારા જરા વિચાર કરો, આપણે કેટલી ધીરજ ધરીચ તેનો. આપણે પરણીને સલામતીમાં પડયે એટલે પછી બધું થઈ રેહશે, એમ હું ધાડ્ય. પણ જ્યારે તમે એમજ કહોચ ત્યારે તો જેમ તમારી મરજ, હું સામે થતી નહીં. મારા વહાલાની વફાદારી મને મળશે તો હું બીજું કંઈ માંગશ નહીં.”

“આહા, હવે કેવી ડાહી મારી પુતલી, હવે મને કેવી વાહલી લાગેચ ?” એમ બોલતો તે તેણીનાં મોહડાં ઉપર પોતાના હોઠોનો છાપ મુકવા લાગો અને તેણીની સાથે હેત ભરી બગલગીરીમાં લેજાયો; પણ એટલામાં કોઈનાં પગલાંનો અવાજ સંભળાયો, અને થોડા વારમાં આયા તેઓ આગળ આવી ઉભી.

“ચાલો બાઈ ચાલો, જમવાનું કહાયુંચ ને જરા વારમાં બધાં બાવા બેસસે. ચાલો દોડો નહીં તો ફસી જઈશું.”

એટલાજ બોલો પુરતા હતા. શીરીને તરતજ નોશેર-વાનથી રજા લીધી અને ઉતાવળે પગલે ચાલી બરાબર વખત સર જમવાની મેજ આગળ પહોંચવા પામી.

“શીરીન માય, આટલો વાર કાંહુ ઉતી?”

“માયજી, માઈ માથું દુખતુ”તું તે ઓરડામાં અરેટાયલી ઉતી.” શીરીન બે હાથે માથું દાબતી બોલી.

કોઈનાં મનમાં જરાકબી કાંઈ સંદેહ નહીં હતો કે તેણીને વધારે કાંઈ પુછે, તેથી દુખતું માથું નરમ પડવાના કાંઈ જુદા જુદા સાધારણ ઇલાજો ફરમાવી, સર્વ જમવામાં મશગુલ થયાં.

પ્રકરણ આઠમું.

જુના દોસ્તો નવી હાલતે.

“Some, I remember and will ne'r forget;

My early friends.”

Pollock.

“કેટલાએકો મને યાદ છે, અને હું કહી બુલશ નહીં,

મારા આગલા દોસ્તોને.”

પોલ્ક.

આપણા નવા થયલા દોસ્તોથી હવે થોડો વાર રૂખસદ લઈ, શરૂઆતમાંજ આપણી નજરે પડેલા આપણા પૂરાણા મિત્રોની કાંઈ ખબર લેવાની હવે અગત છે.

વીશથી વધુ વરસોના લાંબા ઐયામ સુધી આપણે અજ્ઞ-યબ જેવી બેઠરકારીથી તેઓથી ગેરહાજર રહ્યા છીએ, તે હવે દેખાડનારો તેઓનો બદલાયલો નવો આકાર અને નવી હાલત જો આપણને ઓચંબો પમાડે તો તેમાં નવાઈ સમજવી નહીં. વીશથી વધુ વરસોના ગંભીર ગાળાએ શહેરની સાધારણ હાલતમાં કેવા કેવા ફેરફારો કીધા હતા તેનું ટુંક વર્ણન આપણે ઓથાં પ્રકરણમાં વાંચ્યું છે, તો પછી તેવીજ ક્રીસમની ઉઠલપાઠગોથી આપણા પૂરાણા મિત્રોનું ઘર ખાલી રહ્યું હોય એમ માનવું અલબત્ત મૂર્ખાઈ ભરેલુંજ ગણાય.

મહાલક્ષ્મી ખાતેનો આપણે મુલાકાત લીધેલો બંગલો, વખતે કીધેલા ફેરફારોનો ઘણો જાણવાનેજ નમુનો આપતો

હતો. જે દાહિકા આગળના બંગલામાં અને હાલની આ ભારે મોટા ફેરફારોવાળી ઇમારતમાં એટલો તો ખોહળો ફરક પડ્યો હતો કે કોઈ પણ તેને સહેલાઈથી પિછાણી શકે નહીં. કારી-બરીના વધારાએ તેને એવી તો સુંદર રોનકમાં દીપતો કીધો હતો કે જોનારની આંખ તે ઉપર જે ઘડી ઠરી રહેતી હતી. પોતાનું અસલનું નાનું કદ તથા દઈ એટલા તો મોટા વિસ્તાર ઉપર તેને પોતાનો ઘેરાવો વધાર્યો હતો અને તે સાથે તેની બાંધણીની મજબુતાઈ એટલી તો ખુદી દીસતી હતી કે ‘ગઝદર કોટ’નું તેને અપાયલું લપકાદાર નામ તેને પુરતી રીતે યોગ્ય થયલું લાગતું હતું.

‘ગઝદર કોટ’ની આસપાસનો બાગ પણ અસલના કરતાં આસપાસની બીજી બીજી વાડીઓ વેચતી લેવાવાના સખબથી ઘણો વિશાળ બન્યો હતો, અને ચાલાક બાગબાનોના ઉદ્યોગી હાથે તેની નવાઈ જેવી રચણાજ બની રહી હતી. તેના સઘળા વીસ્તારમાં તે વનસ્પતીથી ભરપુર હતો. લગાર દુરના ખેત-રોમાં તરફારીના રોપાઓ ઉગી નિકળ્યા હતા, અને બંગલાની ચારે તરફ બગીચાના કારીગરીથી બનાવેલા ક્યારાઓમાં એવા તો ઉંચી ક્રિસ્મના જાત જાતના ક્રિમતી રોપાઓ ઉગાડેલા હતા કે તેમની ખુબસુરતી અને ખુશબોથી જોવાની અને સુંઘવાની ઇંદ્રિઓ છક થઈ રહેતી હતી. ‘કોટ’ની બરાબર સામે સંગેમરમરનો એક રળ્યામણો કુવારો ચારે તરફથી પાણીની બારીક નેહરો વેહેતી કરી ખુશબોથી ભરેલી લેહકીમાં ઠંડી છાંતીઓ ઉરાડી રહ્યા હતા, અને તેની આસપાસ ગોડવેલાં સુંદર મોટાં પીંજરામાનાં પંખેરાંઓ પોતાના કોમળ કંઠનાં ગાયણોના મધુર અવાજોથી તે સઘળા દેખાવને વધારે કુદરતી અને વધારે ખુશ બનાવતાં હતાં. અને એ સઘળી ગોઠવણ અને રચણામાં કોઈ કેળવાયલા શોખીન જીવાન જીવડાના રંગીલા ટેસ્ટનું

પરીણામ ખુલ્લે ખુલ્લું દેખાતું હતું, બાકી કોઈ અસલી વિચારના ઝંઘકે એવી શોભાઓથી આ ‘કુસ્ટલ’ ને અને આ બાગને દિપાવાનું મન કીધું હોય એમ વિચારવું અકલ-પસંદ લાગતું હતું નહીં.

સાંજનો વખત હતો. બગીચાના કુલો આ ખુશ પોહો-રમાં પોતાના મોહડાં ખોલી શીતળ હવાને પમરાતથી ભારી કરી રહ્યાં હતાં, પાણીનાં ઝીણાં શીપનાંથી જમીન પોતાનો નરમ સહુર્યો—સહુર્યો વાસ બાહેર પાડતી હતી, અને શોભા ખાતર રોનકદાર રીતે ઉગાડેલી ઘાસની દરોઈનો લીલાસ એક સરખી સપાટીમાં ચાલુ રહી આંખોને તાહડક આપતો હતો. એવા ખુશ હીગામમાં ‘ગઝદર કોટ’ ના દીવાનખાનામાંથી બે જણ બાહેર બાગમાં ફરવા લાગ્યાં. તેમાં એક જવાન પુરૂશ અને બીજી જવાન સ્ત્રી હતી. ચોરસ અને મરદ વચેનાં કેટલાએક કુદરતી જરૂરના તકાવતો શિવાય આ બન્ને ઘાટ-ઘટમમાં એટલું મળતાપણું હતું કે તેઓને ભાઈ બેહુનો તરીકે ઓળખવાને કાંઈ મુશ્કેલ હતું નહીં.

“જર, તું ગાંડી છે; એક રોજની થઈ પડેલી માથાંકુટને વાસ્તે રોજનું રંજીદા તે શું કામ થવું?” પેલો જવાન પુરૂશ અરધા માયાના અને અરધા ઠપકાના અવાજમાં બોલતો સંભળાયો.

“બરી એ માથાંકુટ, બરી એ રોજની પંચાતી ફરામરોજ!” પેલી બાનુએ કંટાળો ખાઈ ગંભીર અવાજે જવાબ વાળ્યો.

ફરામરોજ અને જરબાનુ તેઓના બન્નેના નામો જણાયાં છે. ખાત્રી છે કે હુમારા ચંચળ વાંચનાર તેઓની ઓળખ બરાબર મેળવવામાં પછાત પડ્યાં હશે નહીં.

એજ તે બે ભાઈ બેહુન છે કે જેઓને આપણે આપણું પૂર્વરંગના પ્રકરણોમાં બાળ અવસ્થાના ભોળા અવસરમાં એક

ચાહતા કાકાના લાડમાં અને એક વિશ્વાસુ દાયાની સંભાળમાં ઉધરતાં જ્યાં હતાં. તે વખતે ભાઈની ઉમર પાંચ વરસની અને બેહુનની ત્રણ વરસની આપણે જાણી હતી, અને લાંબો વખત ગુજરવા બાદ તે બાળકોને હવે આપણે પચ્ચીશ અને ત્રેવીસથી વધુ વરસોની જવાનીની ખિલતી હાલતમાં પડેલા તેજ બંગલાના બાગમાં સેહેલ કરતાં જોઈએ છીએ.

પેહેલેથીજ, તેઓની મરણ પામેલી માતા શીરીનની ખુબસુરતીનું ખ્યાન તેણીની તસવીર ઉપરથી આપતાં જણાવ્યું હતું તેમ કુદરતની શુભ મરજીથી આ બન્ને બાળકોએ તેમની માતાનીજ રૂપાળી કાંતીનો વારસો મેળવ્યો હતો; એટલે હવે ફરીથી બોલવાની તો અગતજ નથી કે તેઓ બન્ને સ્વરૂપમાં એકબેકને વિસરાવે એવાં સુંદર હતાં.

કસમરોજ તનની મનમાનતી મજબુતાઈ ધરાવ્યા છતાં દેખાવમાં ઘણા પાતળા અને નાજુક બાંધાનો હતો. તે ઉંચો સીધાં કદનો, અને રૂપાળા મૂખડાનો હતો. તેના કુદરતીજ ચળક આપતા સુંવાળા કાળા બાલ ઉપર મુકેલી કાળી કીન-ખાખની ટોપી તેના મૂખની સુફેદી વધારે દિપતી બનાવતી હતી, અને આવાં ખુબસુરત બદન ઉપરનો તેનો સરેશતાનો શોભાઈતો અને બંધબેસતો પોશાક જ્યાંથી તે જતો હતો અથવા ફરતો હતો, ત્યાં તેને ખુબસુરત નાજનીનોની ઈતેજારી ભરેલી પરપુછનું મૂળ બનાવતો હતો. તે કેળવાયલો અને ચાલાક હતો. યુનીવર્સિટીના ગ્રાજ્યુએટ તરીકેની પદવીનું માન મેળવી તેણે પોતાની કૉલેજની જીંદગી બંધ કીધી હતી, અને ત્યારબાદ વેપાર વણજના રસ્તા ઉપર તેણે પોતાની રોશ શોધવા માટેનાં કદમો ચલાવ્યાં હતાં, અને ત્યાં પોતાના પિતાની થોડી પણ પોતાના કાકાની વધુ મદદની કુમકથી ફત્તેહ મેળવવામાં તે પછાત પડ્યો ન હતો. જેમ રૂપમાં તેમ સ્ભાવ

અને ખવાસ અને વિચારમાં પણ તે પોતાના બાપ ફરદુનજી ગઝદરનો ઉલટો આકાર બન્યો હતો, અને વિદ્યા હુન્નર તેમજ ભલા ખવાસોની મિરાસ કુદરતે તેને તેના કાકા તરફથી અપાવી હોય એવું લાગતું હતું. ફરદુનજી થોડું શિખેલા, પાણ, ખેરેહેમ, કંબુસ, અને અસલી વેહેમી વિચારના હતા. ફરામરોજ ઘણેજ કેળવાયેલો, ઠંડો, માયાળુ, સખી અને નવા સુધરેલા પણ નીતિમંદ વિચારનો હતો. અસલના સાદા અંગ-લાને અને નકામા જેવા બાગને આપણે જે ‘ગઝદર કોટ’ને નામે ઓળખાતો અને સુંદર બગીચાથી ઘેરાયેલો કિલ્લા સરખી બાંધણીનો જોયો, જે સઘળો ફેરફાર ફરામરોજના શોખ, ઉલટ અને ખેહરામશાહની સામટી મદદને લીધે થયો હતો. આ મનપસંદ સુધારામાં ફરદુનજીએ કાંઈ પણ ભાગ નહીં લીધો હતો અને ઉલટું તે સઘળું કામ તેવણે છુપી નાખુ-શીથી થતું અને પાર પડતું જોયું હતું. ફરામરોજ પોતાની સમજમાં આવ્યો અને આ સઘળું કરવાને શક્તિવાન થયો તે આગમચ પણ ખેહરામશાહની મરજી તો એવું સઘળું કરવાની ઘણી હતી, પણ પોતે બન્ને ભાઈઓ જઈક થવા આવેલા, ફરદુનજી એવા વિચારની વિરૂદ્ધ અને ઘરમાં કોઈ તે શણગારનો લાભ લેનાર નહીં હોવાથી તેવણને તેમ કરવાની કશી ઉલટ મળી હતી નહીં; પણ જેવો ફરામરોજ મોટો થયો અને જેમ જેમ તેને તેમજ તેની બહેને શોભા અને શણગાર તરફ પોતાના બેહુદ શોખનાં ચિન્હો દેખાડવા માંડ્યાં, તેમ તેમ ખેહરામશાહનાં હવે તદ્દન જઈક થયેલાં દિલમાં પણ આગળા શોખો જોશમાં ઉછળી આવ્યા વગર રહ્યા નહીં અને તેઓ તુરત શું શું કરવું તે ફરામરોજનાં હસ્તકમાં અને તેના ટેસ્ટ ઉપર સોંપી, સઘળા ફેરફારો મોટેનો જોઈતો પુરેપુરો ખર્ચ પુરો પાડવાને ઉલટથી બાહર પડ્યા.

જર ખરી ખુબસુરતીનો એક સંપૂર્ણ ચિતાર હતી. શરીરના કદની કે મુખડાના ઘાટની કોઈ પણ બાબતમાં સખી કુદરતે તે સુંદરીને હાજતમંદ રાખી નહીં હતી. તેણીના ચળકતા મુખડાની અનમુલ ખુબસુરતી જોનારની આંખો ઉપર એવો તો મજબુત છાપ આપતી હતી કે ગમે એટલા લાંબા વખતનો તેને ફીફી પાડવા અથવા વિસારી નાખવા અશક્ત થઈ પડે અને એટલી મજબુત અસર કરવાની શક્તિ ધરાવ્યા છતાં તે મુખડો એટલો તો ખાલેસ ભોલાઈથી ભરપુર હતો કે તેવી એક નારીને કાંઈ ભુંડી વર્તાણુક કે વિચારવાળી વિચારવી એ તો ગોયા ખુદ બહુમન અમશાસપંદને ખુરાઈનો અને બદીનો મહાસાગર વિચારવા જેવું બેહુંદું ગણાય. એવી પોતાની બેહુદ ખુબસુરતી માટે મગફર બની, જાણે તેણી રેશમની સફેદીની પણ મશકેરી કરવા માંગતી હોય તેમ, તેણીને ઘણીક વેળાનો પોશાક ફક્ત સફેદ રંગનીજ સાડીનો બનતો હતો; અને હમણાં પણ આપણે તેણીને સફેદ સારી સાથેજ ફેશનના બંધબેસતા પણ મહલાજસરના પોશાકમાં પોતાના ભાઈ સાથે 'ગઝર કોટ'ના ક્યારાઓમાં ફરતી જોઈએ છીએ. સઘળી રીતની આવી ખુબસુરતી ધરાવ્યા છતાં તેણીના મોહડાં ઉપર કે ગાલો ઉપર વટીક તનદરોસ્તી દરશાવનારો રતાશ બીલકુલ નજર આવતો નહીં હતો અને આખાં મોહડાં ઉપર ફક્ત તેણીના પરવાળાં રંગના પાતળા હોઠોજ તે એકસરખા દુધ્યા રંગ ઉપર વધારે જોરથી દીપી નિકળ્યા હતા અને તેણીના કોમળ હાથમાંથી તરતનીજ ખીલેલી એક ગુલાબની કળી પોતાની ખુશબો આપવા માટે તેણીનાં નાક આગળ જતી વેળા તેણીના ગાલોની, તેઓએ ખોલી દીધેલા રતાશ માટે ગોયા ઘાતકીપણે મશકેરી કરતી દીસતી હતી.

ખુશી અને તનદરોસ્તી દેખાડનારા રતાશની ગેરહાજરી

ઉપરાંત તેણીના દીલકશ મોહુડાં ઉપર જીવાનીની ખુશાલી અને હસમુખાંપણનો સેહેજ છાંયડો વટીક નહીં દીસતો હતો. તેને ખદલે તેણીની ખારીક આંખોની નજર અને તેણીના હોઠોનો વળ ઉઠાસી અને ગંભીરાઈના દેખાવમાં તે મુખડાને દુખાડતો દેખાતો હતો !

પ્રકરણ નવમું. સગી અને સાવકી.

“માતા !

વેરાન એક બાગનો બને તું માલી,
ભલી તુંજ સંભાળ વીના રહે તે ખાલી.
કરમાતા રોપા ઊછેરનાર તું,
નાન્યુક ક્ષો કુળ બિધારનાર તું;
ચીં ચીં કરતાં ચલીયાંનો છે તું ચારો,
જહમાતા જીવેને છે છાંયડો તાહરો;
ખુદ બદનતું લોહી પાછ ઉછારેચ તેમને,
રાત દીન જોહમતથી જવારેચ તેમને.”

“સૌથી બેહેતર તો એજ રીત છે બેહન, કે મેં તુંને તે દહાડે કહ્યું તેમ એવણનાં કોઈથી કામની આરે કે વચ્ચે નહીં આવે.” ફરામરોજ નરમ અવાજે બોલ્યો.

“હું કંઈ આવતી નથી, કંઈ કરતી નથી. તમે કહ્યું ત્યારથીજ નહીં પણ તે અગાઉની પણ હુંજ મારી સારી સમજ વાપરીને અળગી રહેતી હતી. કોઈથી રીતે હું એવણની આરે આવતી નથી અને કોઈથી બાબદમાં એવણની વિરૂદ્ધ જવાનો વિચારખી હું મકમ ઠરાવથી દુરનો દુર રાખુંચ. પણ તે કંઈ-કંઈથી એવણની ખાતરમાં આવતું નથી.” પોતાના સાંધના બોલવાના જવાબમાં જરબાનુ આ બોલો બેશથી અને

મકમપણાંથી બોલી અને તેટલોવાર તપતાં લોહીના ઉછાળાએ તેણીનાં રૂપેરી મોહુડાંને કીરમજી રતાશ આપ્યો.

“હું સમજીય જર—હું સમજીય. પણ કરીએ શું? આપણો ઇલાજ નથી. કેટલીએક રીતની આપણા વ-વ—”

“વડાએ તરફની શરમ આપણેથી છંડાતી નથી.” જરે ઝડપથી વાક્ય પુરો કીધો. “જરાક રીતની આપરી તરફની વધારે તન-પાંચ ઘેરમાં અણુઘટતો કુળ્યો અને આકરનકરોમાં નાલાયક ફજેતી ઉપજાવે તેજ વિચારથી આપણેથી બીહવું પડેય. બાકી મને મુજે મોહુડે શું શું ખમવું પડેય તેનો કોઈને વિચાર નથી. હું આએ ઘેરથી કંતાલીય.” એમ બોલતાં તેણીએ નાઉમેલીનો દેખાવ કરી કંતાલો ખાઈ હાથમાંનું પેલું સુંદર ગોલાખ નીચે ફેંકી દીધું.

“જર, તારી બધી રીતની સારી સમજ છતાં તારી લાગણીએ એટલી બારીક છે કે જરાક જેટલી પંચાતી તુંને અસાધારણ દુઃખી કરેય. એવી રીતનો નાહકનો બલાપો નહીં કરે તો નહીં ચાલે? રોજની થઈ પડેલી પંચાતીને રોજની પીડા કરવી એમાં શું સાર? એવા સઘળા બનાવો તરફ બેઠરકારથીજ તું જોય અને તે બધાંને માટે મનમાં કંઈજ નહીં લાવે તો કેવું સાર?”

“આએ બધાં તમારાં બોલવામાં મને કંઈબી ડાહપણ દીસતું નથી કસામ. બધાએને બોલવાનું સહેલું પડે પણ તેઓ પોતે જ્યારે તેવી હાલતમાં હોય ત્યારેજ સમજ પડે કે ખમવાનું તે શું છે અને લાગવાનું તે કેવું હોય?” જરે ચીડમાં જવાબ દીધો.

“તું વારેઘડીએ મારાં બોલવાનો ગુસ્સો કરેય જર, તે મને બીલકુલ ગમતું નથી. હું તારાં સારાંને માટે જે કેહુંય

તે જો તુને મનપસંદ નથી તો હું હવે તુને કંઈથી કેહવાનું મોકુફ કરશ.”

“નહીં—નહીં ફરામ, મને માફ કરો. મેં તમારી ઉપર ખોટી રીતે ગુસ્સો કીધો ખરો, પણ હું શું કરું? આજે રોજના ઝઘડાએ મને એટલી તો બાહુવરી બનાવીય કે મને કંઈપણ મન ગમતું થઈ પડતું નથી. મુઠ્ઠું હું, બરી મારી હાલત!” જરે દલગીરી ભર્યા અવાજે પોતાનું બોલવું પુરૂ કીધું, અને ધીમે ધીમે નિકળતાં આંસુઓથી તેણીની સુંકર ચશમે ભીની અને ચકચકતી બની.

“બસ, બસ હવે એ વાતજ માંડી વાર જર! જો સામેથી આપરા કાકાજી આવેચ! પોતે ઘણે દહાડે બાગની તકેદારી કરવા નીકળ્યાય હકે, વરી કંઈ નવા નવા ફેરફારો સુચવશે.”

ફરામરોજના કેહવા મુજબ, સામેથી આવતા આપણા જઈક, આબરૂદાર અને પુરાણા દોસ્ત તરફ આપણે નજર યુગાડયે.

જે વખતના માહભારત પ્રસાર ઉપરથી આપણે કુદકો મારીને આવ્યા છીએ, તે વખતે બીજી ચીજોની તેમજ બીજા પુરૂશોની હાલત અને દેખાવમાં ગમે એવો બહુવાજોગ ફેરફાર કીધો હોય પણ તેવોજ કાંઈ મોટો ફેરફાર બેહરામજી ગઝદરની હાલતમાં અને દેખાવમાં કરવાને તે તદ્દન નિષ્ફળ થયલો લાગતો હતો. આશરે પચાશ વરસની ઉંમરના બેહરામ-શાહ તેજ હાલતના સીત્તર વરસની ઉંમરના પણ હતા. તેવુંજ તન, તેવુંજ મન, તેવીજ બાહોશી, તેવીજ બુદ્ધિ, અને લગભગ તેવુંજ બળ તેઓ હજી ધરાવતા હતા. તદ્દ-રોસ્તી તો રહી, પણ મીઝાજને પણ વશ કરવાથી વખતે હારી આવેકું ઢીસતું હતું. આગળનાજ જેવા ધીરા, રેહેમી

અને માયાળુ સ્વભાવના તેઓ હજી સુધી પણ ધણી હતા. અને તેજ સખી ખવાસ, તેજ મોટું જીગર તેઓ હજી સુધી પણ બળવી રાખ્યું હતું. આવા નેક અને ઉત્તમ ખમીરના આ ખુઝર્ગ ગ્રહસ્થ, ક્રામરોજ અને જરખાનુને માટે, એક રક્ષણ કરનાર ફરેશ્તા સમાન થઇ પડ્યા હતા. જે પવિત્ર બાનુ તેવણ તરફ એક બેહેન તરીકેનું પાક અને પૂર્ણ હેત ધરાવતી મરણ પામી હતી, તે બાનુનાં મરણ બાદ કંઈક વરસો ગુજર્યા છતાંપણ તેણીની ભલી યાદ પોતાને જીગરે સદા તાજી રાખી તેણીનાં બે વાહલાં ફરજંદે ઉપરનો પોતાનો ખ્યાર તેવણે પેહેલેનાજ જેવો બારી રાખ્યો હતો, એટલુંજ નહીં પણ વખત જતો તેઓ તેમાં વધારોજ કરતા ગયા હતા. ક્રામરોજ અને જરખાનુને મન તેઓની હાજરી હરેક જગ્યા અને હરેક વખતે એક આશીરવાદ સરખી થઇ પડતી હતી. ગુચવાડાના વખતમાં પોતાના પિતાની નહીં પોતાના કાકાનીજ અકલ તેઓ સેહેલાઈ ઉત્પન કરનારાં હથ્યાર તરીકે કામે લેતાં હતાં; અને કોઈપણ રીતની ઘેરસંસારી ગેરસમજીતી ઉભી થતાંજ બેહરામશાહનાં વચ્ચે પડવાની ઇતે-બારીથી રાહ બેઠ તેઓના ચુકાદા અને તેમની ગોઠવણ ઉપર તેઓ પુરતો ઇતખાર રાખતાં હતાં. ખુઝર્ગ બેહરામશાહ પોતે પણ આ બે ખુબસુરત ભાઈબેહેન તરફ એક સગા પિતા કરતાં પણ અબ્બયબ જેવી વધારે મમતા ધરાવતા હતા. કોઈપણ કારણથી તેઓ બેમાંથી એકનું પણ દિલ રંજીદ થયલું જોવાને તેઓ અંતઃકરણથી ધિક્કારતા હતા. પોતાના અખત્યારમાંની કોઈપણ ચીજ એવી નહીં હોય કે જે તેઓ તેઓના સુખને માટે બળ લાવવાને આનાકાની કરે અને કોમળ જરખાનુને હસતી અને ખીલતી કરવાને કોઈપણ મમતા ભર્યા ઉપાયો એવા નહીં હોય કે જે તેવણ કારગત કરવાને વિલંબ ધરે.

“કેમ ચવીત્રાં બાઈ, વરી આજે શાને ગુસ્સો લઈ બેઠાંચ? વળી આએ આંખમાંથી, પેલા કવીઓ કેહ તેમ, જળડૂંપી મોતીની હાર શાને બંધઈ રહીય?” બેહરામશાહ પોતાની તરફ મમતા ભરી રીતે તીકતી તેણીની ભીંભયલી ચશ્મો જોઈ હસ્તે મુખડે બોલ્યા.

જર તરફથી કશે જવાબ તેમને મળ્યો નહીં, તેણી ફક્ત નજર પાછી નીચી રાખી પોતાના કાકા અને ભાઈ સાથે બાગના ક્યારાઓમાં આગળ પગળાં ભરવા લાગી.

“ફરામરોજ વરી તેં એ ચેડી છોકરીને કાંય છેડી?”

“નહીં મુરખીજી,” ફરામરોજ તેઓ તરફનાં પોતાના સદાનાં માન સાથે બોલ્યો, “એમ રંજીદા થવાનું મેં એને કંઈ કારણ આપ્યું નથી. એ પોતેજ એમ કુહરેલી બરેલી થઈ ફરેચ.”

“કાંય જર, વરી આજે એમ દલગીર કાંય? એવી રીતના બળાપાનાં ચેડાં તું હજુર નહીં છોડતી?” બેહરામશાએ નરમ આવાજે પુછ્યું.

“કાકાજી એમાં પુછવાનું શું?” જરે લઠડતે આવાજે ઉતર વાળ્યો, “રોજની જે પીડા તેજ આજની પણ હોય. આપરાં નસીબજ એવાં પાધરાં નહીં ત્યારે કેની? વગર કારણે બધાંના દોર ખમવાનું આપરી સરજતમાં હોય ત્યારે તેનો છુટકોજ નહીં. ખોદા! એવી પીડાથી હું ક્યારે દુર થવશ?”

“એમ ચેડાં કહારી હાય-નીસાસા નાખવાનાં કરતાં જરા તું ધીરજ રાખીને ચુપકીદીજ પકડે તો કેવું સાફ, જર! તારાજ કેહેવા મુજબ એ એક રોજની પીડા છે, તો પછી એક સદાની પીડાને વાસ્તે બળાપામાં રહેવું એમાં ડહાપણ તે કેમ ગણાય? જાહેલ છોકરી, તારાં નસીબને શું છે? તારાંજ જેવાં નસીબો જો ખરાબ ને નેહસ્ત ગણાતાં હોય

તો પછી દુન્યામાં કોઈપણ ખરેખરો સુખી હોય એવું માનવું હું કંઈ વિચારું!” તેઓના મેહેરબાન કાકાજી રમુજી ઢપે બોલ્યા.

“એ નસીબ સારું હોયજ નહીં. જે સારાંજ હોતે તો ફરેશ્તા જેવી માય હુમારું બચપણમાં અને પોતાની જીવાન ખીલતી ઉમરમાંજ મરતે નહીં. જે સારાંજ—સારાંજ હોતે—” જર વધારે ભાર મુકી બોલવા લાગી, “તો સગી માયનું સુખ ખોહી સાવકીનાં સંકટમાં સખરતે નહીં. કાકાજી તમે એમ શું બોલોચ? જે સારાંજ હોતે આએ નસીબ તો—તો—તો,” તેણી દયકાં ખાવા લાગી, “તો સગો બાપ પોતાની મેહેરબાની ને પોતાની માયા ઉતારી સાવકી માયના અને સાવકા લઈની બોલીઓ, મીહનાઓ ને ગાળો વતીક સાં—સાં—સાંભળતાં—” હ્યાં તેણીથી વધારે બોલી શકાયું નહીં. ઉપરા સાપરી આવતાં સખત દયકલાંઓ તેણીની નાજીક છાતીને ગુંગલાવવા લાગ્યા.

ફરામરોજ અને બેહરામશાહ બન્ને ઉપર, આએ સાદી પણ સાચી અને સખત બોલી અસર ઉપજાવ્યા વગર રહી નહીં. ફરામરોજ આગળના કરતાં વધારે ગંભીર બન્યો, અને જઈક કાકાજી પોતાનું હસવાનું અને રમુજ છોડી દઈ શી તરેહનો દીલાસા ભર્યો જવાબ દેવો તેના અંદેશામાં ગુચવાતા રેતી ઉપર પોતાની લાકડી અફાડવા અને ઘસડવા લાગ્યા.

“કાકાજી—” જરા શાંત પડી, જર પાછી બોલવા લાગી, “કાકાજી તમે તો બરાબર જાણતા નથી કે કેવાં કેવાં નજીવાં બાહનાઓ ઊંચકી લઈ હીરાંબાઈ મારી સાથે છીતાં શોધેચ? તમે જાણતા નથી કે એવણુ પોતે ને વરી સાથે એવણુનો નાહની પણ મને કેવી રીતનાં અપમાનો આપેચ ને મને શી તરેહના હલકી બોલીઓ કહી સંભળાવેચ! મારાં બોલવાં

ઉપર તમુને શક હોય તો પુછે તમે જીલ્લેને, તે કદી જીલ્લે જોલવાની નથી.”

“હું તાહરુંજ કહેલું માનુંચ, મારી ખ્યારી દીકરી, મને તારાજ જોલવા પર પુરતો વિશ્વાસ છે. હું જાણુંચ શું થાયચ તે, હું સમજુંચ શું બનેચ તે. પણ આપરું કંઈ ચાલતું નથી અને કંકાશ સદાને ઉપજવતાં પરવડતું નથી. જરા શાંત થા જર, જરા ધીરી થા. સઉનું, સઘલાનું સમાધાન થશે. જે પેલા ફરદુનજી આવેચ, હવે વાત બદલી નાખો. ને જે જર સંભાળજે, એવન સાથે કંઈ એ બાજે જોલી અમસથી પંચાતી ઉલી કરતી નાં.”

થોડાજ વારમાં ફરદુનજી તેઓને આવી મળ્યા અને તેઓ સઘળાં સાથે ગોફતેગો કરતાં બગીચામાં સેહેલ કરવા લાગ્યાં.

પ્રકરણ દસમું.

સાવકા શત્રુઓ.

“The venom clamours of a jealous woman
Poison more deadly than a mad dog's tooth.”

Shakespeare.

“એક અદેખી ઓરતના જોરાસર્યા પોકારો એક ઘેલા કુતરાનાં કરતાં વધારે ઝેરી થઈ પડે છે.” શેક્ષપીયર.

હવે ‘ગઝદર કોટ’ના અંદરના ભાગમાં શું વાતચીતો ચાલી રહી હતી તે આપણે સાંભળ્યે.

બંગલાના પાછળા ભાગ ઉપર એટલે ઉત્તર દિશા તરફ પેહેલે માળે આવેલા એક મોટા ઓરડામાં ફરદુનજી ગઝદરના ત્રીજાં ધણીઆણી હીરાંબાઈ અને તેવણનો પોતાનો દિકરો નાનાભાઈ બેઠાં હતાં. તુરતનાજ બનેલા કાંઈ ઝઘડાના નાપસંદ

બનાવે હીરાંબાઈનાં સાંકડાં અને સામળાં કપાલ ઉપર ગુસ્સાની કચ્ચલીઓ ફેલાવી હતી અને તેજ ગુસ્સાના ઝનુનમાં તેવણના હાથમાંના સહરાના સીવનની સોય બાણે પુરતો ભાગ લેતી હોય તેમ સરેશ્તા કરતાં વધારે ઝડપથી તે બાહર નિકળતી દેખાતી હતી. તેમનીજ સામે તેમનો બહાલો સપુત નાહનાભાઈ ગાલીચા ઉપર બેસીને ઉંદર પકડવાનાં છટકાં અને પેટી ગોઠવતો દેખાતો હતો !

પોતાના લખોપતી પિતાને ત્યાં ચાકરો અને મસાલોનો કાંઈ ટોટો નહીં હતો; તોપણ ઉંદરો પકડવાનો અભયબ જોવો શોખ આપણા નાહની શેઠનો પોતાનો હોવાથી ઘરનું એને લગતું કામકાજ સઘળું તે પોતાને હાથેજ કરતો હતો અને વધારે અભયબી તો એમ ઉપજતી હતી કે ખમ્બસ કરીને જ્યારે પણ તેનો મીઠજ ગયલો હોય અથવા તેને કોઈ સાથ તુરતનો કુઝિયો કીધો હોય ત્યારે તેને ઉંદરો પકડીને મારવાનું ઝનુન અને જોશ વધારે થતું હતું ! અને એમ કરવામાં તે માનવીઓ ઉપરનો પોતાનો ખાર ઉંદરો ઉપર કહાડવાનો વિચાર રાખતો હોય કે કેમ તે સમજ પડતું ન હતું.

એ બન્ને મા દીકરાં લાંબો વખત ચુપ રહ્યાં નહીં. “નાહની !” હીરાંબાઈ એકદમ ધુમ પાડી ઉઠ્યાં, પણ તે ધુમ સાંભળનાર નાહની શિવાય બીજું કોઈ નજદીક હતું નહીં. માણસો સઘળાં નીચે હતાં, અને કુટુંબનાં બાકીનાઓ આપણે ગયાં પ્રકરણમાં જોયું તેમ બગીચામાં સેહેલ કરતાં હતાં.

“નાહની ! આએ જન્નળ હવે મારાથી ખમાય એમ નથી. આએ નાપાકોનો દોર મારાથી સેહેવાતો નથી.”

“હું પણ એમજ ધારૂંચ માયજી, એ કસકુનમો હવે અતેરૂંજ કરી રહ્યાંચ. બાણે એઓનું પોતાનુંજ ઘરખાર હોય તેવી રીતનો દોર ચલાવવા માંગેચ.” ઘુસ પકડવાનું એક

મોટું છટકું ગોઠવવામાં રોકાયેલો હોવાથી તે ગોઠવીને નાહ-
નીએ ઉપર મુજબનો ગુસ્સામાંજ ઉત્તર વાળ્યો, અને શેકાર
પકડવાનું પેલું તૈયાર કીધેલું એબર પોતા પાસે જમણા હાથ
ઉપર મુક્યું.

“પેલી દુકતી તો જાણે માથે ધરતીજ લઈ રહીય.”
હીરાંબાઈનું તપેલું ભાષણ આગળ ચાલતુંજ ગયું, “એક બોલ
બોલવા કે કેહેવા દેતી નથી. નથી ‘માય’ કરીને મને બોલા-
વતી, કે નહીં એક માય તરીકેના મારા હોકમોને માન કે
વજન આપતી. હું એ કસકુનમને દેખારશ, હું એને છોર-
વાની નથી.” હીરાંબાઈ ઘાંત કચકચાવતાં બોલ્યાં, અને તે
વખતે તેવણનો દેખાવ ખરેખરો બિહામણો થયો.

“ને હું પેલા ટચાક હજમ જેવા પોરયાને દેખારશ,”
નાની એક બીજી ઉંદરની પેટી પોતા તરફ ખેંચતો ખેંચતો
ડોલા ફાડી બોલ્યો, “એ એમજ સમજેય કે એના જેવો કોઈ
નથી. મને એ ધીકારેય! મને એ હીણેય? પણ હું એને
બતલાવશ ખચીત, હું એને બતલાવ્યા વગર રેહવાનો નથી,”
એમ બોલી તેવાંજ ઝનુનમાં તેને એક ખુમલાનો કકડો કાપ્યો
અને તે એટલાં જોરથી કે નીચેના ગાલીચા ઉપરથી તે છરીનો
કાપ પડી રહ્યો.

“હારે, એ દુકતોળી કંઈ ઓછો સંતાપ આપતો નથી.”

“એબી-એબી નાપાક છે,” નાહનીએ પેટીની કુરીમાં
ખુમલો ખોસતાં એક તાહુકો મુક્યો.

“ખરેખરો એ નાપાક છે નાહની, એમાં જરાબી શક
નથી. મને તો એ એક લોંડીનોજ અવતાર આપી બેઠોય. એ—”

“એ બેઉ પોતાની મુઠ માયનાં જેવાંજ કસકુનમ
નીકર્યાંય માયજ એમાં કંઈબી શક સમજતાં ના.” કપીણુ
મને આ કપીણુ વિચાર જણાવ્યો.

“શક શાનો હોય, ધુરનો? તે રાંડ મુઘ તેના જેવાં નહીંતો વરી ખીજાં કોણનાં જેવાં નિકલે?” ખીજાં કુર્પીણ મને ઉપલા કુર્પીણ વિચારને ટેકો આપ્યો!

“માયજી, જાત તો જાફરની છે પણ હાડ કાફરના થયાં તેને હવે શું કરીયે?” નીચ નાહની પેલી પેટી માંડતો ઉપલી નજીસ કેહવત બોલ્યો.

“જામે તે હોય દીકરા, પણ આપરે શું એ લોકોનો એવો દોર વેઠિયે? એ લોકો પોતાનું હંધ રાજ ચલાવા માંગે તે શું આપરે હેવાનની કાંની મુગે મોહડે જોયા કરીયે? એ શું હીનપસ્તી નહીં કે હું એ લોકની માય, ને મને કોઈ માય કરીને બોલાવે નહીં, ને માફ કહેલું કોઈ માને નહીં?”

“ને પેલો હેરેમન ફરામરોજ, તે તે કાંહ મને લઈ કરીને બોલાવેય? પેલી ડાકણ દુકતી જરે કેદારે મને લઈ કરીને હાંક મારયોય? માયજી એ લોકે આપુને હીનવાનોજ ઠરાવ કરી બેઠાંય, એ ખચીત આપરેથી નહીં ખમાય.” નાહનીખી હ્યાં દાંતયાં પીસવા લાગ્યો અને એવો તેનો ચેહરો એ વેળા થયો કે ઇબલીસ પોતે તેથી ખીહતે.

“ને પેલો મુવો ઘરડો ઘેલો બેરામશાહ તો જાણે એ મુવાંઓ ઉપર દિવાનોજ થઈ ગીયોય. કોણ જાણે મુવાંઓએ બુધાપર શું શું કારાંધોરાં કીધાંય!”

“શું-શું માયજી તે શું?” નાહનીએ અજબ થઈ પુછ્યું. હીરાંબાઈનો છેલ્લો ભેદભરેલો વાક્યો તે સમજી શક્યો નહીં.

“હોસેસતો મુવાંઓએ કંઈ વીર-ખીર ચલાવેલા, મુવાને એકદમ હાથ કરી લીધોય તે કંઈ અમથોજ કે? પણ પ્રીકર નહીં હું તો ખરી કે નાપાકોનો બધો દોર ભાંધો ખાઈ. એ ખોદા ક્યારે તે દાહરો આવશે? હુંખી એ લોકોને દેખાઈ કે એઓ ધારેય તંબી હું નાદાન ને બેસમજ નથી. ધીરજ ધરો

મુવાંઓ, હું તમારો ઘાટ ઘડુંચ.” એ વખત તેવણની ગુસ્સાથી સતી થયલી આંખો ઘણી ઝડપથી એમથી—તેમ ફરવા લાગી, અને દાંત કચકચાતા સંભળાયા. તેવણનો સઘળો દેખાવ એવું દેખાડવા લાગ્યો કે જાણે તેવણે કોઈ માહુભારત યોજના મનમાં ધારી હોય અને તે અમલ લાવવાની ટકનીજ ઇંતેજરીથી રાહ જોતાં હોય.

“ને હુંખી ત્યારેજ ખરો કે જ્યારે પેલા ઇત્તર પોરયાને દેખાડું કે તે સમજેચ તેવો મુરખ અને નાદાન નથી. હું તો ખરો કે એને આંખે ઘેરમાંથી બાહર કઢાઉં, ને હું છાં મારે મન ગમતું રાજ ચલાઉં. ખચીત માયજી,” એમ જોલતાં તેણે પોતાનો જમણો હાથ જોશથી ઊંચે કીધો, “હું તો ખરો કે માડું વેર લેઉં ને ફર લેઉં,” એમ જોલી, જેમ એક ભાશણ—કર્તા પોતાનો હાથ ટેબલ ઉપર અફાડે તેમ, તેણે પોતાનો ઊંચકેલો હાથ જમીન ઉપર અફાડવા માટે જોરથી નીચે ઉતાર્યો, અને તેનાં માઠાં લાયગે તે આબાદ જમીને પેલાં પાસે મુકેલાં તૈયાર છટકાં ઉપર પડ્યો! ચતક દમને એક અવાજ અને પાછળ તુરતજ નાહુનીની ખુમ સંભળાઈ.

“બાપરે!” એમ પોકારતો તે ઉઠ્યો, અને તેનાં લોહીથી ગરતાં આંગણાંઓ ઉપર જકડાયલું પેલું ભારી છતકું એમથી તેમ હીલતું તેને વધારે દુઃખ દેવા લાગ્યું.

“ઓ કોઈ આવો રે—કોઈ આવો રે!” એવી ખુમો હવે હીરાંબાઈએ પાડી, અને તે સાંભળી સઘળાં કુટુંબીઓ જેઓ તુરતનાંજ અંદર આવતાં હતાં તેઓ સઘળાં ઉપર દોડી આવ્યાં.

ઉપર આવતાંવાર જે દેખાવ તેઓની નજરે પડ્યો તે દરેક જણને કલેજાંતોર હસાવે એવો હતો, પણ ફરદુનજી ગઝદર ગુસ્સે થાય એવી ધાસ્તીથી સર્વે કોઈ જેમ તેમ પોતાનું હસવાનું થોભાવા લાગ્યાં.

હીરાંબાઈ ગલરાટમાં પડી છતકું કહાડવા જતાં નાહુનીને એર વધારે દુઃખ દેતાં હતાં, અને તે દુઃખની અસર તળે તેના જેવો એક અસલથીજ હીચકારો આવી જવાથી તે મોટે મોટે ખુમો પાડી રડતો હતો, અને પોતાની માતાને કડવા શબ્દો બોલવા ઉપરાંત પેલાં છતકાં ઉપર હુબરો ગાળોનો વરસાદ વરસાવતો હતો.

“પણ એ કેમ થયું?” એવાં દુઃખની અધવચમાં ફરામ-રોજે નાહુનીનું પાકવવા ધીરેથી સવાલ પુછ્યો, પણ તે પુછનાર થોડુંજ જાણતો હતો કે એ અકસ્માત થવાનું આડકતરું કારણ તો તે પોતેજ હતો!

“અરે મુવો તું પુછતો, મુગો મર!” નાહુનીને છેલ્લી બીના યાદ આવવાથી તે ફરામરોજ ઉપર પોતાનો ગુસ્સો કહાડવા અને તેને અપમાન આપવા લાગ્યો.

હાલની હાલત જોઈ ફરામરોજ તે મુગે મોહડે સહન કરી ગયો.

“અરે એમ થયું કે નાહુનાભાઈએ ઉંદરનું છટકું માંડતાં પોતાનાંજ આંગળાંએ તેની તપાસ લીધી હશે. હોય તો એમ હોય.” પોતાના ભાઈને મળેલાં અપમાનનું વેર લેવા માટે અટકચાલી જરથી એટલી ઠેકડી કર્યા વગર રેહવાયું નહીં, પણ સારાં ભાયગે તેણી હસી પડી નહીં. એ તેણીનું બોલેલું સાંભળતાંજ નાહુની અને તેની માતા ભયંકર રીતે ડોળા ઘુરકવા લાગ્યાં, અને ફરદુનજીબી ગુસ્સામાં આવી કાંઈ બબડવા લાગ્યા. બાકીનાઓનું તો હસવાનું થોભાયલું થોભાય નહીં.

છેવટે એક મસાલે આવી નાહુનીનાં આંગળાં છતકામાંથી છોડવ્યાં, અને સઘળાંના દેખતાં ઘણું ભારી પડી ગયલું હોવાથી તેના બદલામાં પોતાનો અત્યંત ગુસ્સો દેખાડતો, કોઈનુંજી

કંઈ સાંભળ્યા વગર બળડતો-ફફડતો તે પોતાના ચોરડામાં આવી ગયો.

હ્યાં આ સંસારી ફાસનો છોડો આવ્યો અને એક બાબુએ જઈ જર અને ફરામરોજ પોતાનું ડાબી રાખેલું હસવાનું બાહર કાઢી લાવ્યું, અને તેમાં જઈ જ બેહરામશાહથી પણ ભાગ લીધા વગર રેડવાયું નહીં.

પ્રકરણ અગ્યારમું.

બળાપાનાં બળતાં.

“Leave her to heaven,
And to those thorns that in her bosom lodge,
To prick and sting her.”

Shakespeare.

“છાડ તેણીને ખોદા ઉપર,
અને પેલા કાંટાઓ ઉપર કે જે વસી તેણીનાં હૃદયમાં
ટાંચે અને ડાંખે તેણીનેજ સદા.”

શેક્ષપીઅર.

આપણે ઉપર જોઈ તે રીતે હીરાંબાઈ પોતાનાં ખ્યાલી વિચારોથી ઉપજાવેલા બળાપાનાં બળતાંમાં રોજનાં બળી રહ્યા હતાં. જર અને ફરામરોજ તરફથી મળતી એક લોંડીને લાયકની વર્તણૂક, હીનપસ્તી અને અપમાન એ સઘળી ચીજો ફક્ત તેમની કલ્પનાની ઉત્પત્તિઓ હતી. અમીરી ખવાસનાં આ બન્ને ભાઈ બેહેન તેઓને એવું અપમાન આપવાનો વિચાર વટીક કરે એ બનવા જોગ હતું નહીં. તેથી ઉલટુંજ તેઓ તેમ કરવાની શક્તિવાન હાલતમાં પણ નહીં હતાં. આપણે ગયાંજ પ્રકરણમાં જોયું કે છટકાંને લગતા પેલા રમુજ અકસમાતની વખતે પણ ફરફુનજ ગઝદના ગુસ્સાનો ધાક

કરીને જર કે ક્રામરોજ હસવાને પણ ખીધાં હતાં, તો પછી તેઓ હીરાંબાઇને પોતાને જાહેર અપમાનો તે કેવી રીતે આપી શકે ?

ખરી વાત માત્ર એટલીજ હતી કે હીરાંબાઇને એ બન્ને ભાઇ બેહેન વિરૂદ્ધ વગર કારણે અજાયબ જેવી અદે-ખાઇ લાગી હતી, અને તે અદેખાઇજ તેવણની નજરે નહીં હોતી ચીજો પાડતી હતી અથવા નજીવી ચીજોને તેવણની આંખો સામે ભારી અને વજનદાર આકારમાં ધરતી હતી. ફરદુનજી ગઝદરનો તો જ્યારથી હીરાંબાઇનું 'પગલું' ઘરમાં પડ્યું ત્યારથી, એ બન્ને નમાયાં બાળકો તરફ થોડોજ ખ્યાર હતો, તેથી તે રસ્તા ઉપર તેણીની અદેખાઇ ઉતરતી નહીં હતી; પણ બેહરામશાહને એ બન્ને બાળકો ઉપર જીવ-પ્રાણ આપતાં જોઈને પણ આ હસદખોરી સ્ત્રીના પેટમાં બળાપાના શોહોલાં ઉઠતા હતા, અને તેથી જર અને ક્રામરોજ ઉપરાંત જઈજ અને ભલા બેહરામશાહ તરફ પણ તેણીનો ધિક્કાર બેહદ થઈ પડ્યો હતો. એક ચાથું આસામી જે તેણીના કેહેર અને તિરસ્કારના ભયંકર સપાટામાંથી બાકી નહીં રહ્યું હતું. તે ગરીબ બાપડી જીલ્લો હતો. શીરીનબાઇ તે ફરદુનજીનાં બીજાં ઘણીઆણીના મરણની ઘડીથી તે આજઢીન તલક જીલ્લો પોતાની શેઠાણીના ખુબસુરત ફરજંદોને એકજ સરખા ખ્યારથી ચાહતી આવી હતી, અને તેથીજ હીરાંબાઇની આંખોમાં તે પણ એક નાપાક અને કરપીણ ડોસી તરીકે ઓળખાતી હતી. ટુંકમાં, જર અને ક્રામરોજની આ સાવકી માતા એવા તો નીચ અને હસદખોરા સ્વભાવની હતી કે જેથી કોઈ આ બે ભાઇ બેહેનને ચાહે અને તેઓની સેવા ચાકરી ઉપર વધારે ધ્યાન અને જીવ આપે તે તેણીનો દુશ્મન ગણાતો હતો.

આશરે બે દાહેકાની વાત ઉપર જ્યારે હીરાંબાઈ સાથે ફરદુનજીની સગાઈ થવાની વાત ચરવાઈ હતી ત્યારેજ આપણે જોયું હતું કે ફરદુનજીનાં એવાં પગલાં તરફ વફાદાર જીલ્લો ઘણી નાખુશીથી જોયું હતું, અને તેવી તેણીની નાખુશીમાં હીરાંબાઈનાં ઘરમાં આવવા પછી અને શીરીનની સખીવાળી પેલી આરસીનાં નીચે તુટી પડવા પછી ઘણો વધારો થયો હતો. પોતાની આગળી ખુબસુરત અને ભલી બાઈ સાથે આ નવી ગણાતી શેઠાણીની સરખામણી કીધા બાદ જઈક જીલ્લોને હીરાંબાઈ તરફ જે છુપો ધિક્કાર છુટો તેનું વર્ણન કરવું પણ મુશ્કેલ છે, અને ત્યાર પછીની હીરાંબાઈની દરરોજની વર્તણૂકે જીલ્લોના તેવણ તરફના આગળા ધિક્કારમાં વધારો કર્યા ઉપરાંત પેલાં બે નમાયાં બાળકો તરફ તેણીને વધારે ખેંચાતી કીધી હતી અને એ સઘળી તેણીની મેહેનત અને માયાના બદલામાં જર અને ફરામરોજ કાંઈ તેના ઉપર ચોંધી મેહેબાની રાખતાં નહીં હતાં.

સઘળી રીતે લેતાં હીરાંબાઈએ પોતાના દિકરા આગળ કીધેલી કડવી ફરિયાદો વગર પાયાની હતી, એટલુંજ નહીં પણ એર તેનાં કરતાં વધારે કડવી ફરિયાદો કરવાનાં તો એ બન્ને ભાઈ બેહેનનેજ કારણે મળે એમ હતું. હીરાંબાઈ અને નાહની બન્ને ફરદુનજી ગઝદરની મેહેરબાનીના ચલકાટમાં મજાહ મારતાં હતાં અને તેથી ઘરમાં લગભગ સઘળી ચીજોનાં કરનાર અને અને નહીં કરનાર તે હીરાંબાઈ પોતેજ હતાં. એવી રીતની સત્તા પોતાના હાથમાં હોવાથી તેવણ પોતાના હલકી આદતો મુજબ બની શકતો સઘળો દોર ચલાવવાને ચુકતાં હતાં નહીં અને તેવા તેવણના આપખુદ દોરના સપાટામાં જીવાન જરબાનુ તેમજ જઈક જીલ્લો અવારનવાર આવી જતાં હતાં. નજીવી બાબતો માટે પણ તેવણ તરફથી જરને

મળતા કંટાળાએ. અને અપમાનો એટલાં બધાં હતાં કે તેઓથી ખરેખરી દુખી થઇ, ઘણી વેળા તેણી પોતાના ઓરડામાં જઇ પોતાની મહુમ માતાને યાદ કરતી પોકે પોક રડતી હતી અને તેવી હાલતમાં જો જીલ્લના જવામાં તે આવતી તો તુરંતજ તે જઇક દાસી, તેણીને લાયક બોલોમાં દિલાસો દેવામાં રોકાઇ જતી હતી. જરની પોતાની કેઇ કેઇ વારની ફરિયાદોથી અને ઘરમાં પડેલા કેટલાક બનાવો ઉપરથી ફરામરોજ સઘળી હકીકતોથી જાણીતો હતો, પણ આ સમજી અને શિષેલો જવાન ઘરમાં ચાકર નફરોનાં દેખતાં કાંઇ નાપસંદ ઝઘડાનો દેખાવ થઇ પડે તેવી ધાસ્તીથી સઘળું જેમ બને તેમ લઇ ચલાવવાની તજવીજ કરતો હતો, અને પોતાની ક્ષ્યાની બેહેનને પણ જેમ તેમ મુગે મોહડે સહન કરવાની ભલામણ તે કરતો રહેતો હતો.

એ બન્ને જણા ઉપર એ રીતનો ગુસ્સો રાખવાનું અને તેઓને દરેક રીતે હેરાન અને રંજીત કરવાની તજવીજ કરવાનું મૂખ્ય અને એકલું કારણ હીરાંબાઇ જે ધરાવતાં હતાં તે એજ હતું કે ફરામરોજ અને જર બન્નેએ અસલથીજ તેવણને ‘માંચ’ના એલકાબથી બોલાવવાના અખાડા કીધા હતા. અને નાહનીને પણ તેઓએ ‘ભાઇ’ કરી બોલાવ્યોજ નહીં હતો, પણ તેઓએ બન્ને સાથે તેમના નામોએજ બોલાવીને સરેસ્તાનો વેહેવાર ચાલુ રાખ્યો હતો. તેઓ જ્યારે નાની વયનાં હતાં ત્યારે એ મતલબની કુલવણી તેઓને બેહરામશાહ અને જીલ્લ તરફથી મળી હતી અને સમજમાં આવ્યા પછી તો તેઓએ વધારે મકમપણે એમ નહીં બોલવાનો ઠરાવ બરી રાખ્યો હતો. હીરાંબાઇના કુદરતીજ અદેખા સ્વભાવ ઉપર તો એથી વધુ ઉશ્કેરણીના ઇંગારા પડ્યા હતા, અને જે બારે અપમાનો અને હિનરૂપતીઓની જુઠી ફરીઆદો તેવણ

વારેઘડી પોતાના ખાવીંદ આગળ તથા પોતાના દિકરા આગળ કરતાં હતાં તે સઘળાનું ખરેખરૂં મૂળ તો આ હકીકતમાં સંતાઈ રહ્યું હતું.

બીજી વળી તેવણને વધારે ચીડ એમ ચહુડતી હતી કે, વારેઘડીએ જરને દુખી કરી તેવણ એવું ચહાતાં હતાં કે તે ગમમાં તેણી રાત દીન પોતાના ઓરડામાંજ ભરાઈને રીખાયા કરે કે તેથી તેવણના હસદખોરાં જીગરમાં એક તરેહની તાહા-ડક પડે, પણ તેથી ઉલટુંજ બનતું હતું. જરબાનુ જો કે વારેઘડીએ એવી તેવણની ઘાટકી વર્તાણુકતું દુઃખ હેડે ધરતી હતી ખરી અને તેની માઠી અસરથી તેણીની તંદરોસ્તીમાં બગાડો થતો હતો ખરો, પણ થોડોવાર તેથી રંજીદા રહી તેણી તુરતજ બેઠકારપણે હસતી રમતી બની જતી હતી, અને હીરાંબાઈની નીચ બોલીઓ સઘળી વીસરી જઈ સાંજ સહુવાર સુંદર પોશાકોમાં ફરવા હરવાને અથવા પોતાના ભાઈ અને કાકા સાથે તહરેવાર મોજો મારવાને સદા તૈયાર રેહતી હતી, અને તે જોઈ હીરાંબાઈ વધારે બળ્યાં બળ્યાં થઈ રેહતાં હતાં.

આવા નાપાક ખવાસનાં હીરાંબાઈ જે સઘળાંને એ રીતનું દુખ દેવામાં મબહ લે તેવણ પોતાના ખાવંદને પણ કાંઈ સંપૂર્ણ સુખનો લાહવો આપતાં નહીં હતાં. ઘણા દિવસો એવા પણ ગુજરતા હતા કે બ્યારે આ નવાં ધણીધણીઆની વચ્ચે સખત પણ છુપી ટપાટપીઓ ચાલતી હતી. એવી ટપાટપીઓની વખતે હીરાંબાઈને મોટે ખુમે પાડવાને કશી રીતે અચકવું પડે એમ નહીં હતું, પણ ફરદુનજીનેજ શર-મના માર્યા સઘળું ચુપાચુપ કરવું પડતું હતું, કેમકે નહીં તો એવી નાપસંદ વિગતો બહારમાં આવ્યાથી બેહરામશાહ આગળ તેવણને ભારી પડે અને તેવણને નીચું જોવાનું થાય. કેટલીક

વખત તો આ કઞ્જિયાખોર હીરાં ભરૂંચીના કંકાસથી તેવણુ એટલા બાવરા બની જતા હતા કે તેણીના દુર થયા બાદ કપાલ ઉપર તરાપો મારી તેવણુ એમ બબડતા હતા કે—“ખોદા! હું કાંહુનો-કાંહુ આએ નાપાક દદા સાથે ખાડામાં પડ્યો?” એવે વખતે બેહરામશાહની નસીહતો પણ તેવણુને ઘણી યાદ આવતી હતી પણ પસ્તાવો હવે કરવો શ્રેકટ છે એમ સમજી પોતાનાં નસીબને ધ્રાપ દેતા તેવણુ મુગા બેસતા હતા. કંઈક વરશેા આગમચ બેહરામશાહે તેવણુને કહેલા બોલો હવે તેવણુ ખરા પડતા બેતા હતા, અને તેમ-તેમ તેવણુનો પસ્તાવો વધારે અને વધારેજ થતો હતો. બેહરામશાહનાજ બોલવા મુજબ ખરેખર તેવણુ ‘બધરી લાવતાં બળા લાગ્યા હતા.’ અને પોતાના ‘રમતા જીવને રંજીદા કીધો હતો.’

હીરાંબધના સઘળા રડાકુતા જેમ જીદા તેમ તેવણુના દિકરાની એજ મિસાલની કઠિયાદો વધારે બઝી હતી. તેને તો એક લેશપણુ અપમાન નહીં મળતું હતું એટલુંજ નહીં, પણ ફરામરોજ હુમેશ દિલોબનથી તેની તરફ માનથી વર્તવાની તજવીજ કરતો હતો. દેખાવમાં તેમજ ચાલચલણમાં નાહુની કાંઈજ નહીં પણ તેની માતાનો ખાંજો ભાગ બન્યો હતો, તેનો સ્વભાવ જેમ અણુગમતો તેમ તેનો દેખાવ પણ અણુગમતો હતો. તેનું કદ બેહું, તેનું નાંખ બેહું, અને તેનું કપાળ પણ બેહું હતું. તેના હોટ જડા, આંખો મોટી, કાનો બાહર નિકળેલા, અને ચામડી સામરી હતી. હુશિયારી નહીં પણ હલકાઈ તેનાં મૂખ ઉપર જણાતી હતી, અને સાલે-સાઈનો નહીં પણ કઞ્જિયાનો, અને સખાવતનો નહીં પણ સુમીઅતનો તે સાચેસાચો આકાર દેખાતો હતો. સસ્વતી માતાના પ્યારનો પણ તે મોહુતાજમંદ હતો, અને કાંઈ લેભાગુ કેળવણી લઈ પોતાના પિતાનું કાંઈ થોડુંક વેપારવણુ-

જનું કામ કરવામાં અને બાકીનો મોટો વખત ઉંદરો પકડી મારવામાં ગાળવાને તેવણે ઘેરમાં પથારી માંડી હતી. ઘરમાં કુડીબંધ માણસ મસાલો હાજર હોવા છતાં સઘળા હલકાં કામો કરવાને તે ઘણો રાજી રહેતો. એ રીતે જ્યારે તે રોકા-યલો હોય ત્યારે ચીખાવત્રી જર તેને ઉત્તેજન આપવાનું ડોળ ઘાલી તેને ઘણો બનાવતી હતી, અને તેથી કોઈ વખત તે સમજી જઈને તે ઘણો ચીડમાં આવી ખુમો પાડી તેણીને પોતા આગળથી ચાલી જવા તે કેહતો હતો. એવી રીતના તેના સઘળા ઘેલા ગાંડા શોખોને દાખી દેવાને બદલે, તેની ઉપર મોહીત થઈ રહેલા ફરદુનજી તેથી ખુશ ખુશ થઈ જતા હતા, તેને—‘મારો કામકાજનો દીકરો’ એમ બોલી ખ્યારથી બળવતા હતા. નાહુનીની વય હમણાં આસરે વીસ વર-શની હતી.

ફરામરોજ આ મૂર્ખા જવાનને પોતાની સંગતમાં રાખી સુધારવાને ઘણો ચાહતો હતો પણ એ કંગાળ બુદ્ધિવાળાના ધ્યાનમાં તેની માતાનાં બોલવા ઉપરથી એમજ ઉતરયું હતું કે ફરામરોજ તેને હીણતો હતો તેથી તે હરગેજ પોતાના કેળવાયલા સાવકા ભાઈની સોડ સાંધતો હતો નહીં. તેની મંડળી કોટના મેદાનમાં સાદરી ફાનસ ઉપર બેસનારાઓની હતી, ત્યાં વારં-વાર તે ગાડીમાં જતો આવતો હતો, અને દુન્યામાં બનતા બનાવોનું સઘળું જ્ઞાન ત્યાં બેઠેલા પોતાનાજ જેવા દોહડયતુરોથી જે તે સાંભળી આવતો હતો તેમાં સમાયલું હતું. બાકી ખીજી સઘળી બાબતોમાં તે એક અજ્ઞાન ભમરડો હતો.

સ્વભાવમાં તે પોતાની માતાના જેવોજ અદેખો, પાજી, કુજિયાખોર, અને પોતાના પિતાના જેવોજ સુમ હતો; આકર-નકરો સાથના તેના રોજીંદા કુજિયા ચાલુજ હતા; અને પોતાના

જઈક કાકા, સાવકાં લાઈ બેહુન, અને જીલઈ દોરી ઉપરનો તેનો છુપો ધિઃકાર તેની માતાના ધિઃકારને મળતોજ હતો. સઘળી રીતે જોતાં તે એક એવી હાલતમાં હતો કે તેની સાથની સરખામણીમાં કુરામરોજ ઘણા માનભરેલા ચળકાટમાં ઢીપી નિકળતો હતો.

પ્રકરણ બારમું.

માતાનો હોકમ—પુત્રીનો પ્યાર.

“પારકું હૃદયું વાંચી ન શક્યે કદી,
દરેક જીવંગી છે એક તવારીખ કુપી.
અજબુમા દીશયેચ આપણ એકએકને,
ભરમ ભર્યા છીએ કુલ એક—બીજને.”

શીરીન સાથની નોશેરની બાગમાં થયલી છેલ્લી મુલાકાત પછી લગભગ બે મહિના નિકળી ગયા હતા. દિવસ આદીતવારનો હતો અને દોરાબજી શરાફ મેહેરબાઈ અને શીરીન સાથે પોતાના કુશાદે બંગલાના દિવાનખાનામાં બેસી વાતચીત કરતાં હતાં.

દોરાબજીનું કોટમાં એક નવું મકાન બંધાતું હતું. લાંબા વખત આગમચનું તેનું બાંધકામ શરૂ થઈ ચુક્યું હતું અને હુમણાં તો તે બંધાઈને લગભગ પુરું પણ થવા આવેલું હતું. પોતાનાજ કુટુંબના વપરાસ માટે બાંધેલું આ મકાન મોટું અને રોનકદાર હતું, અને તેની શોભા અને દેખાવને પુરતી પૂર્ણતા આપવાને પૈસાની કે મેહેનતની દોરાબજીએ કંઈથી કસુર રાખી નહીં હતી.

“મેહેરબાઈ આપરું નવું ઘર બંધાઈને અને રંગાઈને પુરું થવા આયુચ જો, તમે જોઈ આવજો કાલે જઈને.” દોરાબજી હસ્તે ચેહેરે બોલ્યા.

“હા હું કાલે જોઈ આવશ; પણ બંધાઈને પુરૂંજ થયુંચ ત્યારે તો હવે તેનું વાસમુહુરત કરોની, તે તમે ક્યારે કરવાનો વિચાર સખોચ?”

“તે તો જ્યારે તમે કેહવો ત્યારે. તમુને કીયો દહાડો સારો લાગેચ તે કહો કે હું બધી તૈયારી કરાવું.”

“ઠીક છે ત્યારે, આવતો સરોશ રોજ ઠેરવો.” મેહરબાઈએ સુચવ્યું.

“સરોશ રોજ ? સરોશ રોજને કેટલા દહાડા રહ્યા વાડ ?”

“આજથી વીસ દહાડા.” શીરીન બોલી.

“સાડું ત્યારે,” દોરાબજી બોલ્યા. “વીસ દહાડામાં બધું પુરૂં કરવાનો હું હુકમ કરશ.”

થોડો વખત સુધી તેઓએ જુદી જુદી બાબતો ઉપર વાત ચલાવી.

“કેમ હમણાં આપરા પરોસી માણેકજી દુબાસનો નોશેરવાન બરાબર આવતો જતો દેખાતો નથી ?” દોરાબજીને એકદમ તે યાદ આવવાથી તેવણને પુછ્યું.

“હા આવેચ તો ખરો, પણ કોઈ કોઈ વખત થોડો વાર આવીને ચાલી જાયચ. હમણાં કંઈ ઘણો વખત સુધી થાખતો નથી.” મેહરબાઈએ ખોલાસો કીધો.

“નહીં બાવા,” શીરીન બોલી ઉઠી, “નોશેરવાનને હમણા તો ચાકરી મળીચ તેથી એનેથી આવવાનું બનતું નથી.”

“હું ! એમ, વાડું હું સાંભળીને ઘણો ખુશી છઉં.”

“પણ હવે એ પોતાનીજ મેળે ખરતો થાય તો સાડું, એટલે આપુને એને કહેવાની અગત નહીં પડે.” મેહરબાઈ બોલ્યાં.

“કાંચ માંચજી એય કાંચ ?” શીરીને અધીરાઈથી પુછ્યું.

“એટલે એમ, કે એ એમ ઘડી ઘડી હ્યાં આવ્યા કરતો’તો ને તારી સાથે કલાકના કલાક સુધી તાહેલાં ચલાવતો’તો તે મને ગમતું’તું નહીં.” મેહરબાઈ હવે જરા તનકો કરી બોલ્યાં.

શીરીનને આ સાંભળી ઘણી શરમીદગી લાગી અને તેથી તેણીનું મન પણ ગુંચવાડામાં પડ્યું.

પણ ગમે તે હો, તો પણ નોશેર તેણીને વહાલો હતો. તેણીએ તેને ખ્યારો ગણ્યો હતો અને હજુ પણ તેણી ગણતી હતી. તેણીનો ચાહ ખાલેસ હતો. નોશેરને તેણી ચાહતી હતી તેનું કારણ કાંઈ રૂખ્યા પૈસાની નીચ મતલબ નહીં હતી, તેથી ઉલટુંજ નોશેર જેવાને તવંગર કુરે એવી હાલ-તમાં તેણી હતી; પણ નોશેરને તેણી ચાહતી હતી તે એટલાજ માટે કે તે તેણીને ગમતો હતો અને તેથી તેને ખાતર તેની વફાદારી ઉપર વિશ્વાસ રાખીને કોઈ પણ તરેહનો ભોગ આપવાને પણ તેણી તૈયાર હતી અને ખોદા બાણે તેણીએ કેવો ભોગ આપ્યો પણ હશે !

એવી રીતના ખ્યારથી જે ચાહે તે હંમેશ પોતાના વહાલાનો ખયાલ કરવાને તત્પર રહે તેમાં નવાઈ શું ? અને તેથીજ હમણાં પણ શીરીન નોશેરનો ખયાલ કરવાને મેદાન પડી.

“માયજી, તમે શું કહેવા માંગોચ તેની મને સમજ પડતી નથી. તમે શું એમ કહેવા માંગોચ કે નોશેરવાન હ્યાં આવેચ બયચ તે તમુને પસંદ નથી ? તમે શું તેને હ્યાં આવતો અટકાવવાનો વિચાર રાખોછ ?”

“હા શીરીન, હું ખોદલું કેહુચ કે હું એવોજ વિચાર રાખુચ.”

“એ શું બોલોચ માયજી ! શું નોશેરવાન ખરાબ માણસ છે કે તમે એમ બોલોચ ?”

“નહીં દીકરી શીરીન!” દોરાબજી હસતા હસતા બોલી ઉઠ્યા. “તારી માય એમ તો નહીંજ કહેવા માગતી હોય કે નોશેરવાન ખરાબ છે. એ જરાક આળસુ છે, બાકી ખરાબ તો નથીજ. બીજી બધી વાતે એ ભલી નજરનો, સાફ દીલનો અને સમજુ છે.”

ભલા માણસોના દીલમાં ભલાજી વિચારો સદા વસે છે. પ્રમાણીકપણું જેનામાં કુદરતીજ થઇ પડ્યું હોય તેને અપ્ર-માણીકપણુંનો વિચાર તે ક્યાંથી આવે? સચ્ચાઇ અને નિમ-કહલાલીનોજ છાપ જેના મન ઉપર પડેલો હોય તેના ધ્યાનમાં દગા અને નિમકહરામીની વાત તે કેમ ઉતરે? ખુરાં માણસના ભીત્તરના વિચારો ભલો માણસ કેમ વાંચી શકે?

“દોરાબજી એમ નહીં,” મેહેરબાઈ હવે લગાર વધારે સખતાઇથી બોલ્યાં. “નોશેરવાન ખરાબ છે કે સારો તે આપરે જાણી બેઠાં નથી. પારકાના દિલમાંનું પાપ આપરે પારખી શકીએ નહીં. બીજાઓના કહ્યા ઉપર પણ ધ્યાન આપવું જોઇએ. મને બેથી વધારે જણાંએ એ બાબે સદલાહ આપીય અને તે મને વાજબી લાગેય. કંઈબી સેતાન—ચોઘડિયું બનતાં વાર નહીં લાગે, વાસ્તે કંઈ કશું થયા પછી તેનો પસ્તાવો કરવાને બદલે પહેલેથીજ તેનો ઉપાય લઇ રાખવો એમાં ડહાપણ છે.”

પણ અફસોસ! એવું ડહાપણ મેહેરબાઈને થોડુંક આગમજથી સુજ્યું હતું? જે પસ્તાવાથી મેહેરબાઈ બહીષાં હતું તેજ પસ્તાવાનાં ફળો ઉઘ્યા પછી તેવણને તે ઝેરી રોપો કાપી કહાડવાનો વિચાર આવ્યો હતો—કિસમત!

“નહીં—નહીં માયજી, તમે એકજ લાકરીએ બધું ગોવાઈ હાંકોય તે મને તો ઠીક લાગતું નથી.” શીરીન હવે લગાર ગુસ્સામાં આવી બોલી, “આપરાં પાંચ આંગલાં જેમ સરખાં

નથી તેમ દુન્યામાંનાં બધાં માણસો પણ સરખાં નથી. એવું આડું બોલી કોઇ બીચારાની શાખ પારવી એ મને ગમતું નથી.”

અરે પણ દુકતી તુંને શાનું એટલું બધું લાગી બચત ?” પોતાની અંચળ દીકરીએ કીધેલો આવો બચાવ સાંભળી દોરાબજી મોટે સાદે હસ્તા બોલ્યા.

“નહીં બાવા, મને લાગે તેને વાસ્તે નહીં પણ હું તો એમ કેહુંચ કે કોઇની પીઠે કોઇને વાસ્તે નરસું બોલ્યે તે સાડું નહીં. આટલો લાંબો વખત એને બેઠીકર આવવા દીધો ને હવે એને એકદમ ના કહીયે તો એને કેવો ગુસ્સો લાગે વાડું ?”

“ચપ-ચપ શીરીન !” ગુલબાઇ હવે અતી ઘણી ચીડ સાથે બોલ્યાં. “તું બાણે નહીં, સમજે નહીં ત્યારે અમસથી પટપટ ના કર. હા આટલો વખત મેં એમ થવા દીધું તેમાં મારીજ ભુલ થઇ એમાં શક નહીં, પણ હવેથી મારી એ ભુલ હું સુધારવા માંગુંચ. જેખી કોઇ મલેછ તે મને એમજ કહેચ ને બધાં કહેલું બોલેલું મારેથી બેઠરકારીથી સંભરઇ શકાતું નથી. જે વીશે હું પોતે પારકાંઓને શિખામણ દેઉં તેજ હું મારા પોતાના ઘરમાં કેમ ચાલવા દેઉં ? વાસ્તે બીજી વખતે જેવો નોશેરવાન છાં આવે તેવોજ તું તેને ધીરેથી મારો વિચાર જણાવજે અને જો તું નહીં કહેશે તો હું કહ્યા વગર રહેનાર નથી. હમણાંના એ જુવાન પોર્યાઓ મોટે મારો વિચાર સારો નથી. એ બધા એક-એકથી સરસ ઠગારા અને લુટારા છે. કરામતોજ એવો બહારથી નહીં દીસે, પણ અંદરથી એવો હોય તે આપરે શું બાણ્યે ? તેનો બચાવ તું કરવા નીકલી પડેચ, પણ તારી વય શું ? તારી પોહોંચ કેટલી ? તારો અનુભવ કેટલો ? એ બધા ધોત્તા-ધોત્તા ઠગારાઓ તારે રાહ-રસ્તે ક્યારે આવેલા ? તારા બાવાખી લોલા

છે, પણ હું એવું ચાલવા દેનાર નથી. વાસ્તે શીરીન એ આવે ત્યારે ખચીત તારે કહેવાને ચુકવું નહીં.”

પોતાની ચખરાક માતાનું એવું લાંબું ભાશાણુ સાંભળી શીરીન ચુપજ રહી ગઈ; પણ તેણી ચુપ રહી તે કાંઈ પોતાની માતાના આવા કઠણ શબ્દો સાંભળી ગુસ્સે થઈને નહીં, પણ તે શબ્દોમાં તેણીને જણાયલી કંઈ સચ્ચાઈને લીધે હતી.

શીરીન જો કે આકળી હતી, તોપણ સમજી હતી અને તેથી હવે તેણીએ જોયું કે એવી બાબતોમાં તેણીને માતાને વધારે અનુભવ હોવો જોઈએ અને સારાં કે નરસાંને પિછાણવામાં તેણીની માતાજી વધારે લાયક હોવી જોઈએ. પણ હવે એ ઉપરથી તેણીનાં દીલમાં દહેશત ઉપજી. પોતાની માતાએ જે કગારા જીવાનિયાઓ વિષે ઇસારો કીધો હતો તેમાંનોજ એક નોશેરવાન પણ હોય તો? તેનો સઘળો આ દેખાડેલો પ્યાર ખાલી ઢાંગી હોય તો? તેની વફાદારી ઉપર ભરોસો રાખી આંધળાપણાંથી જે રીતે તેણીની તાણે થઈ હતી તેનો તે કગાઈ અને નિમકહરામીથી બદલો વાળે તો?

એવા વિચારો તેણીને હેબતાવવાને અને બેચેન કરવાને પુરતા હતા, એમ જ સઘળું બને તો તેણીના હાલ શું! પણ શું નોશેરવાન એવું કરે તેવો હતો? ના નહીં. એવો વિચાર આ નિર્દોશ લોલી નાદાન અબળાએ ધિઃક્રાર સાથે કાહડી નાખ્યો. તોપણ તેણીએ મજબુત ઠેરાવ કર્યો કે બીજી વખતે નોશેરવાન મળે તેવોજ તેને સઘળી હકીકતથી વાકેફ કરવો, અને પોતાનો પરણવાનો વિચાર મેહુરબાઈ અને દોરાબજી આગળ જણાવી દેવાને તેને મજબુત અરજ કરવી. તેણીના મનમાં હવે ખરેખરી ચતપત થવા લાગી હતી. અને તેથી રાત દીન હવે નોશેરવાનના ફરીથી આવવાની તેણી અત્યંત ઇંતેજારીથી વાટ જોવા લાગી.

ગરીબ બાપડી લોલી શીરીન!

પ્રકરણ ત્રેસું.

સમજી સ્નેહી—વઃજખી સદલાહ.

“આ જીગમાં નીકલયા છે એવા જવાન,
ધરાવે છે જેવો કાંઈ ઊછીકું જ્ઞાન.
જેમ કાંઈડો બદલેછે આપીકો રંગ,
તેવી રીતના છે એ ચતરોના ઢંગ.
સેતાન—નીતિની કરેચ તરફેણ,
તકોબરી કરેછે દીન અને રચન.
ન સુધરે કેળવણીથી છ’ડો કદી,
ન થઈ શકે અંધારી રાતથી જીદી.
વીછુના પાળનારને વીખજ મલે,
સર્પ બચે આખર તે સર્પજ ઠડે.”

મનસુખ.

શીરીનને તેણીની માતાએ આપેલા હોકમ પછી થોડાજ દિવસો વીત્યા હતા. વખત સાંજનો હતો. ‘ગઝદર કોટ’નો બગીચો સરેશ્તાની હલિયારીથી હસતો અને સરેશ્તાની ખુશ-બોથી બેહેકતો બની રહ્યા હતા, અને તેના દિલખુશ કયારાઓમાં ખુબસુરત ભાઈ બેઠેન પોતાની સરેશ્તાની સેહેલગાહ લેતાં હતા. તેઓ થોડો વખત બાગખાનોને કાંઈ અગતજેગી સુચનાઓ કરતાં હતાં. થોડો વખત જીદી જીદી વાતચીતો ચલાવતાં હતાં, થોડો વખત પંખેરાંઓનાં પીંજરાં આગળ તેમનાં મુંદર ગાયણો સાંભળતાં ઊભાં રહેતાં હતાં, અને થોડો વખત ફરામરોજના એક માનિતા ‘ટેરીયર’ બતના મોટા, કુતરા-‘પ્રીન્સ’-સાથે તરેહવાર ગમતોમાં મશગુલ થતાં હતાં. બંગલાનો મોટો દરવાજો તેમની સામેજ આવેલો હતો અને જ્યાં તેઓ ઊભાં હતાં ત્યાંથી રસ્તા ઉપરના રાહદારીઓને તેઓ જોઈ શકતાં હતાં થોડાક વખત પછી એક ઘણા

એશદી પારસી જવાનને તેઓએ રસ્તા ઉપરથી જતાં દીઠા. અચાનક રીતે તેને બાગ તરફ નજર કીધી અને ફરામરોજની અને તેની નજર એક થતાંજ એકદમ અચકી તે હસ્તે મોહડે બાગમાં દાખલ થયો.

“સાહેબજી! ફરામરોજ, કેમ છે?” પણ તે પોતાનું બોલવું પુરું કરે તે અગાઉ તો પ્રીન્સ એટલો જોસમાં ભુકતો તેની સામે ગયો કે તે તાતજ થઇ ઉભો રહ્યો.

“અપ પ્રીન્સ! બી કવાયટ!” ફરામરોજે પ્રીન્સને ધમકાવી પાછો વાળ્યો, અને પોતે—“આહો નોશોરવાન, કંઈ ઘણું દાહડે દીસયા?” એમ બોલતો તેની તરફ આગળ વધ્યો. જર પોતાની જગ્યા ઉપરજ ઊભી રહી કુલો વીણવામાં ગુંટઇ.

ફરામરોજને મળવા આવનારો શખસ શીરીનનો માનિતો આશક માણેકજી દુબાશનો નોશોરવાન હતો.

“હા ફરામરોજ, આપરે હમણું કેઈ કદાચજ મળીએચ ઘણાંએક સ્કુલના આપરા સોબતીઓ સંસારી. જીંદગીમાં છુટા પડયા પછી કદાચજ મલેચ. એ તો ભાયગ કે આપરે એટલા પણ મલીયેચ.”

“હા ખરી વાત નોશોરવાન એવું બનેચ ખરું. જીંદગીના જુદા જુદા રસ્તાઓમાં સર્વે પડયા એટલે પાછો મેલાપ ઘણે લાંબે વખતે થાય એમાં શક નહીં. હમણું તમે શું કરેચ નોશોરવાન?”

નોશોરવાન આએ અચીતા સવાલથી સેહેજ ગુંચવાડામાં પડ્યો.

“હું હમણું કેઈ ચાકરી નથી, માહુરા બાવાનુંજ કંઈ કામકાજ કરુંચ તોજ.”

ફરામરોજે એ સવાલો વધુ લાંબાવ્યા નહીં, અને તેઓ બીજી થોડીક વાતચીત કરી છુટા પડયા. જતી વેળાએ

તેણે જર તરફ જોયું પણ તેની તરફથી કંઈપણ નહીં સાંભળવાથી તેને કંઈપણ બોલ્યા વગર ચાલી જવું પડ્યું.

“કરામ, એ કોણ ? તમારો દોસ્ત થાય ?” જરે પુછ્યું.

“છત જર,” કરામરોજ ભવાં ચહુડાવી ધિઃકકારથી બોલ્યો, “એવાને હું મારો દોસ્ત ગણું તો મને પોતાને અપમાન થાય.”

ખબરદાર કરામરોજ નોશેરવાનની ચાલચલણથી કોઈ અનબણો નહીં હતો, તેનાં પાપી મનના સઘળા વિકારો વિષે અને તેની વર્તણૂકની સઘળી ભૂંડી વળણો માટે તેને પુરતી માહિતી હતી. અને તેથીજ તે નોશેરવાનને જરની નજદીકમાં આવવા દેવાને બદલે, પોતેજ આગળ તેને મળવા વધ્યો હતો, અને પોતાની પાક બેહુત સાથ આ પાપી પુરૂષની ઓળખાણ વટીક કરાવવાના તેણે અખાડા કીધા હતા, જે કે નોશેરવાન તો એવી ટકના માન માટે તત્પરજ હતો.

પોતાનો ભાઈનો જવાબ સાંભળી જર અજ્ઞયબીથી તેનાં મોહુડાં તરફ જોવા લાગી.

“એમ કાંય કરામ ?” તેણીએ આતુરતાથી સવાલ કીધો.

“જર, માણેકજી દુખાસનો છોકરો એ નોશેરવાન એવી કીસમના માણસોને લગતો છે કે જેઓનું કામ મેં તુંને ઘણી વેળા સમજાવ્યુંય તેમ, પોતાના બાપોના આપેલા ઘણાએક પૈસા અને કુદરતની આપેલી થોડી બુદ્ધિનાં જોર પર મુસ્તાક રહી પોતાનાં પાપી મનના બધા વિચારો પાર પાડવાનુંજ ફક્ત હોય.”

“હું ! એ ત્યારે એવો ખરાબ છે ? એમ સમજીને તો નહીં આપરો ચંચળ પ્રીન્સ એને ભોંસવા ગયો હોય ?” જર હસ્તી હસ્તી બોલી, “કોઈ પારસીને ભોંસવાની તો એને દેવ નથી. એને પોતાને કદાચ એવી અક્કલ મુજબ હોય ?”

“એમાં શક નહીં જર,” ફરામરોજ પણ હસ્તે મોહડે બોલ્યો, “પ્રાણીમાં કદાચ એવી બુદ્ધિ હોય.”

“પણ એ તો તમને ઘણે હસ્તે મોહડે બોલાવા આવ્યો તમને ને એને ઓળખાણ તો સારી હોશે?”

“એવું કંઈ નથી. હું એનેથી દુર રહેવા માગુંય પણ એ પોતેજ મને કોઈ કોઈ જગાઓ ઉપર આવીને વરગયા કરેય, એ મને તદ્દન નાપસંદ છે. જો કે એના જેવો એક-પણ દોરાબજી શરાફનાં ઘેરમાં તો પર્યો ને પાંકર્યો છે.” ફરામરોજ મશકેરી તેમજ તાબુખના અવાજમાં આ છેલ્લો વાક્ય ધીમે સાદે બોલ્યો.

“દોરાબજી શરાફના ઘેરમાં આવે નોશેરવાન પર્યો ને પાંકર્યો!” જર અજબ થઈ બોલી.

“હા, ને જો હું ભુલતો નહીં હોઉં તો દોરાબજીની ખુબસુરત દીકરી શીરીનનો તો એ ઘણો મા-મા-માનિતો છે.”

વળી પાછું ઘણી અચરતી સાથે જરે, પોતાનાં ભાઈના મોહડાં સાંમે જોવા માંડ્યું.

“દોરાબજીનાં ઘરમાં પરોટાયલો ને વળી શીરીનનો માનિતો! એ શું વાત તમે મને આજે કેહોય ફરામ?”

“તુને એ સાંભળી અબાયખી લાગેય જર, પણ એ ખરીજ વાત છે.” ફરામરોજનું એ બોલવું ઘણા ગંભીર અવાજમાં હતું.

“શીરીન—મારી વાહલી જીવેબાનની સહીનો આવે લુચ્ચો પોરયો માનિતો થાય! પણ એની ચગોર માય કેમ એવું ચાલવા દેય?”

“જર આવે તારું તાહેલું ફેકટનું છે. જેમ હું બાણુંય તેમ બધાં થોડાંજ બાણેય કે નોશેરવાનની ચાલ ખરાબ છે.”

“પણ તમને એ સંબંધ કેવો લાગેય ?” જરે પોતાની વાહલી સહીનું લહું હાથે ધરી આતુરતાથી ફરામરોજને પુછ્યું.

“ઘણાજ નાપસંદ; નોશેરવાનનો કોઈથી કુટુંબ સાથનો સંબંધ હું ધિક્કારવા લાયક ગણુસ.” ફરામે પોતાનો વિચાર મજબુત ભાર મુકી જણાવ્યો.

જર હવે એ બાબદ ઉપર ચુપ રહી. ફરામે જે રીતના મક્રમપણાથી પોતાના વિચારો જણાવ્યા હતા તે ઉપરથી તેણી સમજી ગઈ કે તેની ઇચ્છા શીરીન અથવા તેણીની માતા નોશેરવાનની ચાલથી વાકેફ થાય તો સાફ એવી હતી. નોશેરવાન શીરીનનો માનિતો હતો એમ જણાવતાંથી જે નાપસંદગી દેખાડનારો ગંભીર અવાજ તેણે વાપર્યો હતો તે ઉપરથી જરબાનુને ખોદલું માલમ પડી આવ્યું કે એવાં સંબંધના પરીણામ માટે ફરામરોજનાં મનમાં ઘણી ધારતી હતી. પણ હવે એક કુમારીકા તરીકેની તેણીની સ્વયંતાએ જરબાનુને એવી નાબુક બાબદ ઉપર વધારે કાંઈ સવાલ જવાબો કરતાં અટકાવી. અને હવે પોતાની ફરજ અદા કરવાની શું રહી તે મનમાંજ સમજી, તેણીએ હવે નવીજ કાંઈ બાબદ ઉપર વાતચીતની વળણ ફેરવી. ફરામરોજ પોતાંથી અગત બેગા પોતાના સઘળા વિચારો જણાવી ચૂકે હતો તેથી તેણે પણ વાતચીતની આ ફેરવાયલી વળણ નાપસંદ લાગી નહીં.

* * * * *

ઉપલા બનાવ પછી બે ત્રણ દિવસો લાગ્યે ગયા હોય એટલેજ એક મોટે ખાંચરેનાં લગનની મીજલસમાં અકલમંદ જરબાનુનો તેણીની ઉછાછલી પણ જીવેજનની સહી શીરીન સાથે મેલાપ થયો. એ તેઓનો મેલાપ ઘણે લાંબે વખતે થયો હતો તેથી ઘણા પ્યાર અને દિલસોજી સાથે તેઓ લેટયાં. લાંબો વખત સુધી તેઓએ બુદ્ધાં બુદ્ધાં ટાહેલાં ચલાવ્યાં.

એકએક ખુબસુરતીને ટકર મારે એવી આ બે નારીઓનો જે મેલાપ થયો હતો તે એટલો તો ખુશ અને મનહર લાગતો હતો કે મીજલસમાં ભેગી મળેલી સર્વે બાનુઓની આંખો તેઓ ઉપરજ ઠરી રહ્યા વગર રેહતી હતી નહીં. લગનના ભપકાદાર પોશાકથી ખીલી નિકળેલી તેઓ બન્નેની ખુબસુરતીનો ચળકાત એટલો તો હતો કે તેનાં વર્ણનમાં એટલુંજ કેહવું બસ થાય કે તે ચળકાત અને તે તેજ તેઓના કોઈ છુપા આશકો-જે કોઈ હોય તેઓને-દિવાના બનાવી તેઓના પગ પાસે મિનતજારી કરતા રોળતા કરવાને પુરતો હતો.

વાતચીત દરમ્યાનમાં જરે એટલું તો જોઈ લીધું કે આગલા વખતની બેદરકાર, મસ્તીખોર, હસ્તી રમતી, ચીખાવલી શીરીન હવે એકદમ શેરવાઈ ગઈ હતી. દાખી રાખવાની તોણીની ગમે એવી વેત્રણો છતાં તોણીના દીલમાંની છુપી ઈતેજારી અને ઉદાસી વખતો-વખત બાહેર પ્રગટ થયા વગર રેહતી હતી નહીં. વારેઘડીએ તોણીનું ધ્યાન કાંઈ બીજી બાહેરની બાબદ ઉપર રોકાઈ જતું હતું અને તે વખતની તોણીની વાતચીત દામાડોલ જેવી થતી હતી, તોણીના જવાબો વગર ઢંગઢડાના અપાતા હતા, અને તોણીનો જીવ બેચેન બની જતો હતો.

શીરીનની એવી હાલત જોઈ જરને પેહેલાં તો આનાકાની લાગી, પણ સેવટે આવી ટક નહીં ખોહવાનો અને શીરીનને આવી ખારીક બાબદથી વધુ વાર બેખબર નહીં રાખવાનો તોણીએ ઠરાવ કીધો. થોડા વખતમાં કંઈ સંજોગથી તેઓ એકલાં પડી ગયાં.

“શીરીન.” તે એકાંત તકનો લાભ લઈ જરે શરૂ કીધું.
“કાંએ જર? કંઈ કેહવોય?”

“શીરીન, માહરી બેહન, તમારું ભણ ચાહીને કંઈ પુછું તેનો વગર ગુસ્સો કરવે મને ખરોખર જવાબ આપશો?”

શીરીનનો ચેહેરો સફેદ થતો ગયો.

“જર, મારાં બેહન તરીકે પુછે તેનો હું ગુસ્સો શાનો કરું? મારાં વાહલાં બેહનને હું બુહું ક્યારે કેહું?”

“શીરીન, શું માણેકજી દુઆશનો નોશેરવાન તમારે ત્યાં આવતો જતો છે?”

વિજળીનો આંચકો લાગે હોય તેમ શીરીન ચોંકી. ખોદા માલમ શું વિચારથી! કદાચ તેણીને પોતાને ધ્યાન પણ નહીં હોય કે હું ચોંકી છું. એ અસર જરે જોઈ પણ તેણી તે બાબે અખાડા કરી ગઈ.

“દુઆશનો નોશેરવાન? હા તે હમારે ત્યાં આવેચ ખરો. કાંએ વાડું?” પણ એટલો જવાબ દેતાં તો તેણીના ચેહરા ઉપર સંપૂર્ણ પ્રીકાસ પંથરાયો હતો. એવું જોઈ જર તેને વિષેનું પોતાનું ખરાબ મત એકદમ બદલેર કરતાં અચકઈ.

“શીરીન,” જર તેણીનાં ખભાં ઉપર માયાથી હાથ મુકી તેણીની તરફ હસ્તે મુખડે જોતી જોતી બોલી, “શીરીન, તમને તેની સાથ કંઈ વધારે દોસ્તી છે?”

શીરીન તેણીની સામે મુગે મોહડે ટીકવા લાગી.

“બેહન, મારા સવાલનો જવાબ?” જરે ખ્યારથી પૂછ્યું.

“જર પ-પણ એવા સવાલ પુ-પુ-પુછવાનું કા-કા-કા-કારણ શું?”

“નહીં શીરીન, તમે એટલાં ઉશ્કેરઈ નાં જાવો. હું તમને ખરાબ લગાડવા કે અપમાન આપવાની મતલબથી બોલી નથી. તમારો જવાબ, મારી વાહલી શીરીન, તમારાં મોહડાં પરથી, હું મેળવી ચુકીચ. પણ તેથી હું તમારે વાસ્તે ખરાબ બોલ-

વાની નથી. માડું કેહવાનું એટલુંજ છે શીરીન કે નોશેર-વાનપર કંઈથી રીતને પુરતો ભરોસો રાખવા આગમ્ય સંભાળ રાખશે. તો વધારે સાડું. જીવાન પોરયાએ, શીરીન, આપુને ઠગી જતાં વાર નહીં લગારે. હુમણાનાં એ લોકોનાં કારસ્તાનો જાણ્યા પછી આપુને જરા ખડીને ચાલવું જોઈએ. નોશેરવાન માટે હું કંઈ કહી શકતી નથી પણ ફક્ત દુન્યાદારીની રીતે હું ફક્ત તુંને માહરી બેહેન દાખલ સદલાહ આપુંચ. ફરામરોજ મને જે કેટલીએક વાતો આવીને સંભળાવેચ તે ઉપરથી એટલી સંભાળ લેવું હું તમુને કેહુંચ. તેમ કરવું કે નહીં તે શીરીન તમારા હાથમાં છે.”

“જર, મારી ડાહપણવાળી સહી, તમે જે બોલોચ તેને બોલેબોલ મારાં માયના બોલ સાથે મળતો આવેચ. હું કબુલ કરુંચ, જર, તમે જે બધું કહોચ તે હું કબુલ કરુંચ. નોશેરવાન સાથની વધારે દોસ્તી રાખવામાં મેં જે ભુલ કીધીચ તે હું હવે પુરતી સંભાળથી સુધારવાને ચુકશ નહીં.” શીરીન આંખે સઘળું નીચે મોહડે બોલી હતી. અને એ વેળા નિર્મળ આંસુના ટીપાં તેણીના હાથમાના રૂમાલ ઉપર તપકતાં જરની નજરે પડ્યાં. “હુમણું તો એ કેઠે ચાકરી રહ્યોચ તેથી આવતો નથી પણ આવશે ત્યારે, જર હું એને મારો વિચાર જણાવશ.”

જરને અજાયબી લાગી. નોશેરવાન ફરામરોજ તો આગળ તો પોતાને બેકાર રહેલો જણાવી ગયો હતો, અને વળી તેને ચાકરી ક્યાંથી મળી! તેની ઠગાઈ તુરતજ તેણીનાં ધ્યાનમાં ઉતરી, પણ હવે વધારે બોલી શીરીનને વધારે દુઃખી કરવાનો તેણીનો જીવ નહીં થયાથી એ વાત ઉપર તેણીએ ધાંકણ વાળ્યું.

એ પછીનો સઘળો વખત શીરીનના કોમળ મનમાં તરેહવાર ભયભીત વિચારો જીરખેશ મચાવી રહ્યા હતા.

નોશેરવાન જેવા જીવાનોની ચાલચલાણનો એકજ રીતનો ચિતાર તેણીની જઘડ માતાએ અને તેણીની જીવાન સહીએ આપ્યો હતો.

શું એજ ચિતાર નોશેરવાનની આસ્યતો દરશાવાને પણ કામે લાગી શકે? એવા વિચારોથી તેણીનું મગજ ભમવા લાગ્યું, તેણીની છાતી ધડકવા લાગી!

પ્રકરણ ચઉદમું.

વેહમની ઝેરી જાંઘી.

“કમત ઓરત કરતાં ભલું તન-દરદ,
જવતું જેહાંનમ ભોગવે એ નારનો મરદ.
ચાયચ તેને હશી ને ખુશી હરામ,
રેહચ તેના દુશમન સુખ ને આરામ.
રેહજે બદ ઓરતની પેદાશ કમ,
બદ-ઓરતથી ચાયચ ઘર ગામમાં સીતમ,
દરીદર ને દરદ લાવેચ કંકાસ,
કમત નારના ધણીને પહોંચે છ નાશ.”

મનસુખ.

ભુલેશ્વર આગળના હિન્દુઓના દેહડાંની થોડકે છેટે આવેલાં એક કુંગાળ ઘરના ખીજા માળ ઉપરના એક વધારે કુંગાળ ઓરડામાં આપણે નજર કરીએ.

વખત સમી સાંજનો હતો અને ફક્ત બેજ ન્હાની બારીએ ધરાવતો તે ઓરડો હોવાથી બાહરના બાકી રહેલાં થોડાંક ઉજરડાંથી પણ વધારે થોડું ઉજરડું તેમાં પડતું હતું. ઓરડાનાં બારણા ઉપર જુદી જુદી જાતના કેટલાંકે પત્થરોનું અને જુદા જુદા દેખાવના કેટલાંકે હાડકાંઓનું એક બિહા-મણું તોરણ ટાંગેલું હતું. બીતોએ છેલ્લાં પંદર વરસો થયાં

રંગ કે ચુનો ભેયો હોય એમ જણાતું નહીં હતું, અને તેઓ ઉપર તરેહતરેહની એબલગામની મુરતીની શિકલો હલકા રંગોએ રંગેલી હોયા ઉપરાંત જુદાં જુદાં ગોળ અથવા ચોરસ ખાણુંઓ પાડી તેમાં કાંઈ ગુચવણ ભરેલી ગણત્રીઓમાં આંકડાઓ અને ગ્રહોના નામો લખાયલા દેખાતાં હતાં.

લાંબી દાહડીવાળો એક જઘફ્ જોગી જેવો પુરૂશ પોતા પાસે રાખ, કંકુ ઇત્યાદિની ન્હાની થાળીઓ, અને પાણી તેલ અને દુધનાં નાનાં કુંડાઓ ગોઠવી મેલમાં દુખી ગયલી એક પોથી વાંચતો અને હાથમાંની એક મેલી થયલી માળા સેરવતો ખેઠો હતો. એ ઉપરાંત બીજા આશરે અરધો દજન ચહડતી ઉતરતી વયના પુરૂશો ખેઠેલા દેખાતા હતા. તેઓ પ્રાદ્મણુ જેવા લાગતા હતા અને તેઓ સઘળા અરધાં ઉંઘાડાં શરીર સાથે કોઈ ઇંગાર કુંકવામાં, કોઈ રંગીન દોરાઓ વનવામાં, કોઈ કાંઈ લખવામાં, કોઈ કુંડલાંઓ પાડવામાં, કોઈ પોથી વાંચવામાં, તો કોઈ પેલા જોગી તરફથી થતા હુકમો બજાવવામાં રોકાયેલા હતા.

આ જોગીસ્થાન એક મોટાં ‘જાદુઈખાના’ તરીકે પ્રખ્યાતી પામેલું હતું. પેલો જઘફ્ જોગી, જેનાં મોહડાં ઉપર સફાઈ તો નહીં પણ ઠગાઈ રમી રહી હતી અને જેની ઝીણી અંદર પેસેલી આંખો ઇશ્વર-ભક્તિનો તો નહીં પણ જર-ભક્તિનો પડછાયો આપી રહી હતી તે, આ જાદુઈખાનાને વડો હતો. અને તેની ઠગાઈ અને જર-ભક્તિ શિખનારા તેના સાગેદો પોતે કેળવણી લીધા ઉપરાંત તેના મોતેબર ધંધામાં તેને કિમતી મદદો આપતા હતા.

એ તે ‘ઢાળા-જોગી’નું આશકારા થયેલું જાદુઈખાનું હતું. એ તે સ્થાન હતું કે જ્યાં જગતમાં પોતાનેજ સૌથી દુખી માનનારા વેહેમી જીવડાઓ દુખથી તારણ પામવા માટે

પોતાનાં ધુજતાં પગલાંઓ દાખલ કરતા હતા. એ તે મકાન હતું કે જ્યાં, મોટે મોટે ખાંચરેની અજ્ઞાન બાનુઓ-હિન્દુ, પારસી કે મુસલમાન-પોતાની ખ્યાલી આફતો દુર કરવા માટે આ ગંધમારતા કાળા જોગીને ચરણે પડવા પોતાના બહીતા-ધુજતા દેખાવો છુપાછુપ આવી જતી હતી. એ તે કંગાળ 'દેવડી' હતી કે જેના કદરૂપા ઊંબર અંદર, માહુભારત દિવાન-ખાનાઓમાં વસનારાંઓ પોતાના માન ભર્યા અને પનોતાં પગલાંઓ મુકવાને અચકાતાં કે કમકમતાં નહીં હતાં. એ ગોચા એક આરામગાહ હતી કે જ્યાંથી, દુખી વહુઓ કલાંટ સાસુઓ-અસંતોષી બાયડીઓ-અદેખી નનંદો ને ભાભીઓ-હસદખોરા શત્રુઓ-દુખી ભરથારો અને એ ઉપરાંત બીજા અભણ વેહેમીઓ જેઓ આ આગળ વધેલા કેળવણીના જમાનામાં પણ એ ક્રિસ્મના પછાડામાં માનનાર તેવાઓ દુઃખોના વમળમાંથી છુટી પોતપોતાને બંધ ઝેસ્તી આશાયશે ભોગવવાની જુગતીઓ મેળવવાને આતુર અને ઉમેદવાર બનતા હતા. એ તે જાદુઈસ્થાન હતું કે જ્યાં, ભુંડી કબ્બત ઓરતો પોતાના રાંક અને ભોળા ખેશીઓને તરેહ તરેહનો આજબ પહોંચાડવાની કુર્પીણ મતલબથી અથવા તો કોઈ ચોકસ મુરબ્બી અથવા ખેશીની માયા મેહેરબાની સંપૂર્ણ રીતે ખેંચી લેવાની નીચ નેમથી કાંઈ જાદુઈ તુશખો હાથ કરવા પોતાની નાહસતી-ભાગતી મુલાકાતો આપી જતી હતી. એ તે કાળા જોગીનો કાળો બહીનો ભંડાર હતો કે જ્યાં કીનો-કપટ-અદેખાઈ-દુશમનાઈ-અને ઝેવફાઈજ સદા ભેગી મળતી હતી. હ્યાં એક ચમત્કાર નજર આવતો હતો કે જે હલાલનો પૈસો હુરામમાં ઉડતો દેખાડવાની શક્તિ ધરાવતો હતો ! હ્યાં આ એક અજબબી દીસતી હતી કે બોલીદરાજ ઉઠાવગીરોની એક નાંની મંડળી સેંકડો લુચ્ચાં માનવીઓ વટીકને પણ પોતાની

હથેળીમાં રમીડી નાખતી હતી, અને તેમની પોતાનીજ રાજબુશીથી તેમના ગજવામાંનો પૈસો પોતાની થેલીમાં સેરવી દેતી હતી !

‘કાળા જોગીની દેવડી’માં ઉપર જણાવ્યા મુજબ સૌ કોઈ જુદાં જુદાં કામોમાં રોકાયેલાં હતા, એવામાં દાદર ઉપર ઝડપથી પણ ધીમે અવાજે ચહુડતાં કોઈના પગળાં સંભળાયાં. ચેલાઓમાંનો એક ઉઠ્યો, થોડાવારમાં તેણે એક સાદા પોશાક વાળી પારસી બાનુને દેવડીમાં દાખલ કીધી અને તુરતજ તે નીચે ઉતરી ગયો.

ઘોરડામાં દાખલ થતાં પેલી બાનુ કાળા જોગી આગળ ઝડપથી ગઈ અને તેનાં પગે પોતાનું માથું નમાવ્યું. જોગી સાહેબ પોથી વાંચવામાં રોકાયેલા હતા તેથી થોડો વખત ગાળી કહાડી તેવણે પોતાનું સર ઊંચક્યું અને પેલી પગે પડેલી બાનુને ઉઠી બેસવાનો હોકમ કીધો.

“બચથ, તેરા નામ કયા ?” જોગીએ તોરમાંજ પુછ્યું.

“બાવા સાહેબ, મેરા નામ હીરાંબાઈ છે.” અભાગયા ફરદુનજી ગઝદરનાં કબ્રત હીરાંબાઈએ હાથ જોડી જવાબ દીધો.

જોગી સાહેબ પાછા પોથીમાં રોકાયા.

કેટલોક વખત નિકળી ગયો, અંધારૂ થવા માંડ્યું, એક ચેલાએ દીવેટ સળગાવી, અને પેલો બાહર ગયેલો ચેલો પાછો ફર્યો.

આવતાંવાર તે જોગી પાસે ગયો, અને તેની પાસે મુકેલાં વાસણો એમથી તેમ ગોઠવતો હીરાંબાઈથી અનબાણી કાંઈ ભાષામાં કાંઈ બોલી જોગીને કાંઈ સમજાવ્યું. જોગી તો હજુર પોથીમાંજ ગુંથાયેલા હતા.

“બાવા સાહેબ !” હીરાંબાઈ બીહુતાં-બીહુતાં બોલ્યાં.

એક બીખારીની અને એક શેઠીઆની હાલત તેવણની અને જોગીની હાલની હાલતને મળતી હતી.

“કયા કહત હો, બોલ દે.”

“બાવા સાહેબ, મેં ગરીબ બાઈની એક અરજ છે.”

“તું ગરીબ હય!” જોગી હવે પોથીમાંથી, મોહડું કાહડી હીરાંબઈ તરફ જોઈ બોલ્યો.

“હા બાવાજી, ગરીબ માણસ છેઉં.”

“તું જુઠ બોલતી હયે.” જોગી ડોળા કકડાવી બોલ્યો. હીરાંબઈ ગભરાવા લાગ્યાં.

“નહીં બાવાજી મેં જુઠું બોલતી નથી. હું ગરીબ છેઉં અને ગરીબને દુખમાંથી છોડાવશે તો તમારો મોટો આભાર થશે.”

“અબે છોડ દે અયસા ઢોંગ, કમળખત જુડી! તેરી હાલત મય સખ પિછાણતા હોઉં. એ તું અબ સચ ન બોલી તો મેં તેરા કુચ્છપણ સુનનેવાળા નહીં, તું ઉઠ હ્યાંસે!”

હીરાંબઈની છાતી હવે સંભળાતી ઢપે ધડકવા લાગી. જે દેખાવમાં અને પોશાકમાં તેવણ આવ્યાં હતાં તે ઉપરથી તો તેવણની હાલતની વાકેફગારી કાળો જોગી મેળવે એમ તો નહીં હતું. ત્યારે હવે તેણે જાણ્યું કેમ? શું તે એમ કરીને તેવણનાં સાર તેવણને પોતાનેજ મોહડેથી લેવાનો તે ઇશ્વરો રાખતો હતો? એ વિચાર તેવણને વાજબી લાગ્યો, અને તેથી તેવણે હજુ થોડો વધારે વખત પોતાની ગરીબાઈ દેખાડનારી કાકલુદીઓ ચાલુ રાખવાને ઘટતું વિચાર્યું.

કાળા જોગીની ધાંધળ અને ઘોંઘાટ ભર્યાં બોલવા આગળ તેવણની ઝખાન સેહેલથી ઉપડતી નહીં હતી એટલુંજ નહીં, પણ હિન્દુસ્તાની બરાબર બોલવાની ખેરસલાહ હોવાથી તેવણે પોતાના વિચારો અને મતલબો જણાવવાની પણ બેહુક

મુશ્કેલી પડતી હતી, અને તેથી તેવણ વારંવાર બરાથી હિન્દુસ્તાની અને ગુજરાતી ભાષાઓનો રમુજ છખરડો કરી દેતાં હતાં.

“અરે બાવા સાહેબ, તમુને કોની ઉલટું સમજાવ્યા હોશે. હીરાંબાઈ કોઈ બીજી પૈસાવાલી હોશે, બાકી મેં તો સોગંદ ખાઈને બોલેય કે ખરેખર ગરીબ છું.”

“અરે નીકલ હાંસે ! કમબખ્ત નાપાક ! ગાડી ઘોડામે આકર બચકતી હય ઔર કેહતી હય કે ગરીબ હું.”

તોબા ! હવે તો હાં હદ થઈ. તેવણ ગાડીઘોડે બેસીને આવ્યાં છે, એટલું બધું બી આ ખુને બેઠેલો જોગી જાણી શકે તેમાં તેના જખરા એલમની ખુબી શિવાય હીરાંબાઈને બીજું કંઈ પણ માલમ પડ્યું નહીં. કાળો જોગી એક જખરો જાદુગર છે એમ તેવણે નક્કી માન્યું અને રખેને હવે તે ગુસ્સામાં આવી તેવણને ‘ત્યાંજ જીવતાં ને જીવતાંજ બાળી મુકે’ એવી હસવા સરખી ફિકરમાં તેવણ આવી પડ્યાં.

કાળા જોગી તેવણની હાલતથી ખરેખરી રીતે પુરેપુરો વાકેફ હતો એ તો હવે વગર શકની હકીકત થઈ પડી અને હવે કંઈ છુપાવાનાં શેકટ ફાંફાં મારવામાં તેવણને કંઈ પણ ડહાપણ જેવું દીસ્યું નહીં અને ઔર એમ ફાંફાં માર્યાથી તે વધારે ચીરડાશે અને તેથી તેવણની ધારેલી ધારણાઓ સઘળી ઉંધી વળશે તેની તેવણને ચીંતા ઉપજી.

કાળા જોગીનો પેલો સાગેઈ તેવણ જોતાં વારજ નીચે ઉતરી ગયો અને થોડેક વારે પાછો આવીને તેને કાંઈ જુદી ભાષામાં કહી સંભળાવ્યું તે સઘળા ખરા બનાવોનો ખરો લેહ કોઈ બીજો ચતુર પુરૂષ યા નારી સમજી શકતો, પણ હીરાંબાઈ જેટલાં વેહેમી તેટલાંજ બેસમજ પણ હોવાથી કાળા

જેગીને મળેલી ખબર તેણે પોતાનાં જાદુનાંજ જેરે મેળવી હતી એમ તેવણે ખાત્રીથી માન્યું હતું.

કાળા જેગીનો છેલ્લો ગુસ્સા ભર્યો જવાબ સાંભળી થોડો વખત જે જુદા જુદા ધાસ્તીભર્યા ખ્યાલોમાં હીરાંબાઈ ગરક થઈને બેઠાં હતાં તે સઘળો વખત જેગી પાછો પોઠી વાંચવામાં ગુટાયો હતો અને તેમ કરતાં તે, જે છુપી ફિકરમાં હીરાંબાઈ ગરક થયાં હતાં તે ઉપર, મનમાંજ હસતો હતો.

“વારું બાવાજી, તમે એમ કેહોય તો એમ. હવેથી હું બોલતાં તેપર ધ્યાન દેઓ.”

“નહીં-નહીં, હમ જેગી લોકો જુદા આદમીકી સંગ બાત કરનેકુ રાજી નહીં હય. તુમ જવો છાંસે!”

“નહીં નહીં બાવાજી, એક વખત મેરેકુ માફ કરો. અમ તુમેરે ઘરવેર આયાય ને તુમ એમ ના બોલો તે અછા નહીં. તમારી મહેનતકા બદલા આપશું!”

“અછા, જલદી બોલો તુમ કયા મંગત હો.”

“બાવાજી એક જુદા હમકુ ઘણો જીલમ દેતા હયે, ઇસકા કંઈ એલાજ દેખા દેવો.”

“કીસ તરેહકા ઇલાજ તુમ મંગતી હય?” હીરાંબાઈના બોલવાની મતલબ ઉપલા થોડાજ બોલોમાં સમજી જઈ, કાળા જેગીએ એ સવાલ પુછ્યો. હીરાંબાઈના જેવીજ ધારણાએ રાખી આવનારાં ઘણાંએક માણસો સાથે તે સંબંધમાં આવેલો હોવાથી તેઓ થોડો બોલો એટલામાંજ તેઓના બોલવાની ખરેખરી મતલબ તે પિછાણી શકતો હતો.

પણ હીરાંબાઈ તેનું બોલવું એટલી સહેલાઈથી સમજી શક્યાં નહીં.

“એટલે, જેગીજી તુમ કયા બોલતા તે મારી સમજમાં ઉતરતા નહીં હય.”

“હિમક ! ઇતનાથી સમજતી નહીં હય ? કીસ તરેહકા એલાજ તુંમ મંગતી હય ? મેરી પાસ તો બહોત હય. તું બોલે તો અબી ઉસકો મંત્રસે જલા દઉંગા, અગર તું ચાહે તો ઉસકુ અબી બુલાકે તેરી હબુરમે ખડા કડંગા, જો તું ચાહે તો અબી ઉસકા જાન લઉંગા, ઐર અગર તેરી ખુશી હોવે તો ઉસકુ વહો મરે તાંહ તક આધા, પાવ, યા સારા દીવાના બનાઉંગા. બોલ, અબી તું કીસ તરેહકા મંગતી હય ?”

હીરાંબાઈએ કાળાજેગીનું આ સઘળું બોલવું ખડું માન્યું અને એટલું બધું કરી દેખાડવાની તેની શક્તિ તરફ તરફ ભારે મોટી અભયથી સાથે જોયું.

“કયા મંગતી હય બોલ ?” જેગીએ ફરીથી પુછ્યું.

“બાવાજી તુમ જે છેલ્લા બોલ્યા તેજ કરો તો બસ.” આ ઘાટકી સ્ત્રીએ ધીમે ધીમે ઉપલો જવાબ દીધો.

“અછા કર દેઉંગા. અબ ઉસકા બદલા ?”

“જે તુમ બોલો તે.”

થોડો વખત પાછો જેગી વિચારમાં ગુંટાયો અને તેટલો વખત તે શું માંગશે, તે વિશેની ચિન્તા દર પળે વધવાજ લાગી. જેગી તેવણની હાલતથી વાકેફ થઈ ચુક્યો હતો અને તેવણે નક્કી માન્યું હતું કે તે કાંઈ મોટાજ બુક ભરશે.

અને તેવણનું તે ધારેલું ખડુંજ પડ્યું.

“અછા, અબ સુન લે. તું બોલેગા અયસા મેં કર દેઉંગા, અને ઉસકા બદલા મેં પંદરસો રૂપયે લઉંગા.”

પંદરસો રૂપયા ! હીરાંબાઈ તો જેગીનું મોહકુંજ ટીકવા લાગ્યાં. પંદરસો રૂપયા ! કાળા જેગીના બુક વિષેની તેવણે મનમાં ધારેલી મોટામાં મોટી ગણત્રીથી એની અરધી હદ સુધી નહીં પોહોંચી હતી અને આ તો તે મોટામાં ગણત્રીનીથી બેવડી થઈ.

“જેગીજી, એ—એ—એ તુમ કયા બોલોય !”

“જે બોલા તો એજ. તુને સુના કે નહીં ? પંદરાસો રૂપ્યા. ખુશી હોવે તો હા બોલો, નહીં તો ચલે જાઓ, રસ્તા ખુલ્લા હય.”

“જેવસ ત્યારે, ઘર જાકે વિચાર કરશ.” એમ બબડતાં તેવણુ ધુજતે પગે ઉઠ્યાં.

જેગી કંઈબી કમતી કરશે એવી તેવણુ સેવટ સુધી આશા રાખી હતી; પણ આ લુચ્ચો ઉઠાઉગીર પોતાની માંગણી મુજબજ મેળવવાને પુરતો ખાત્રીમંદ હોવાથી, પોથી વાંચવામાં ગુઠાયલો બેસીજ રહ્યોઃ અને તેથી હીરાંબાઈને પાછળા પગલાં ભરવા વગર છુટકો રહ્યો નહીં.

પંદરસો રૂપ્યા ! હીરાંબાઈ ઉતરતાં ઉતરતાં મનમાં બબડવા લાગાં તેમ—‘ઘરડાં બબ થયલાં બેહુરામશાને ઘેલા કરવા માટે પંદરસો રૂપ્યાનો ખરચ !’ લવાય કયાંથી—એ અપાય કેમ ?

પ્રકરણ પંદરમું.

એક નવું પુતલું.

“You have been friends together,
In sunshine and in shade;
Since first beneath the chestnut trees,
In infancy you played.”

Caroline Norton.

“રહ્યાંય તમે મિત્રો સદા,
શું સુખને કે દુઃખને વખત;
જ્યારથી તે ઝાડોના છાંયડા હેડળ,
રમતાંતાં બચગીની રમત.”

કેરોલાઇન નોર્ટન.

સાંજનો વખત હતો.

શેહેર મુખેને શોભા આપનારા ‘ઝંપોલો’ બંદર ઉપર
રચના બની રહી હતી. મોજી શોખી માનવીઓનો મનપસંદ
મેળાવડો; જોબનવંતી અબળાઓની ખુબસુરતીનો અને પોશા-
કનો લેગો ચળકાત; વાજત્રોના મધુર ખુશ નાદો; સદા-
જીવતા અને સદા-હીલતા સમુદ્રના નાનાં મોજાઓનો ધીમે
છલછલાત; મેહેનતુ માછીમારોનાં હલેસાંઓનો છબકતો અવાજ;
સમીસાંજની શીતળ લેહકી; પવનના જોરે મોટા સડો બાંધી,
સામાં આવતાં મોજાઓને કાપતી જતી હોડીઓની એકસરખી
અને દમદમ ભરી ચાલ; હલેસાંઓથી હંકરાતા નાના મછ-
વાઓ અથવા કોટયાંઓનો વેહેતાં નીર ઉપરનો નાચતો થણ-
કતો અને ઊછળતો દેખાવ; ઘણે દુરથી પસાર થતાં વાહ-
ણોનાં—આ સમીસાંજના ધીમે-ધીમે બેસતા અધકારમાં—ગુમ
થઈ જતા આકારો; એ અને એવીજ બીજી કુદરતી ખુબસુર-
તીઓ ત્યાં નિહાળતા ઊભેલા માનવીઓને અપાર મજાદ
અને આનંદ પમાડતી હતી. પારસીઓ, યુરોપીઓ, યુરે-

ઝીંઝો, હોરાઓ, મારવાડીઓ, વાણીયાઓ, તાત્તીયાઓ, મુસલમાનો, વેપારીઓ, લક્ષાપતીઓ, વૈદક વિક્કાનો, ધારાના હીમાયતીઓ, ધધાદારીઓ, દલાલો, વિદ્યાભ્યાસીઓ, અને બીજાઓનો પંચલેખો મેળાવડો બની રહ્યા હોતો. કોઈ એકલા બેઠા હતા, કોઈ પોતાના દોસ્તો સાથની વાતચીતમાં રોકાયેલા હતા, કોઈ પાળ આગળ ઊભા રહી પોતા સામે પડેલા હીલતા માહુસાગરની રચના નેહાળતા હતા, કોઈ વાજાંત્રોના શોકીને બેઠાના સરોવર ઉપર હરખ ભર્યું ધ્યાન આપતા હતા, અને કોઈ જુદી જુદી ગાડીઓ આગળ ઊભા રહી માંહે બેઠેલી નાજનીનો સાથની પ્યાર ભરી અથવા રમુજ ભરી વાતચીતમાં મગ્ન હોતા હતા.

ઉત્તર દિશા તરફની પાળને અઢેલીને બે શખસો ઉભેલા હતા, અને પોતાની સામેના દરીયાની અને મછવાઓની હીલચાલો જોતા જુદી જુદી બાબતો ઉપર વાતો કરતા હતા. તે બન્ને પોશાકોના એકમળતાપણું સાથ તેઓનો આકાર એટલો તો એક મળતો લાગતો હતો કે કોઈ પારકો શખસ તેઓને ભાઈઓ તરીકે સમજે. બન્ને ઉંચાં સીધા કદના, અને આણીયાળા રૂપાળા ચેહરાના હતા. તેઓમાંનો એક તો પોતાની બચગીથીજ આપણી પુરેપુરી ઓળખાણમાં આવી ચુકેલો ફરદુનજી ગઝદરનો ફરામરોજ હતો, અને બીજો પાસે ઉભેલો જુવાન તેનો નાહનપણનો વાહલો એક દોસ્ત હતો. ફરામરોજના દેખાવનું વર્ણન તો આપણે જાણી ચુક્યા છીએ. અને તેના દોસ્ત માણેકશાને માટે એટલુંજ જણાવવાની અગત્ય છે કે રંગ રૂપમાં ફરામરોજને મળતો આવવા સાથ તે તેનાથી બે ત્રણ વરસ નાની વયનો હતો.

ફરામરોજનો એ દોસ્ત તે શાપુરજી દાવરનો છોકરો માણેક પણ એક વેપારી તરીકેની જીંદગીમાં પેહલેથી પડ્યો,

હતો. તેનું કુટુંબ તવંગર અને આબરૂદાર હતું, અને તે કુટુંબનો આએ નળીરો પણ કોઈ રીતે આબરૂ કે ઇજતમાં ઉતરતો નહીં હતો. દરેક રીતની ઘટતી છુટોનો તે પોતે હિમાયતી હોવા છતાં, સુધારાના લપકા ભર્યા નામ ટળે થતી કોઈપણ તરેહની અનીતિ અથવા બેમહલાબ લરી હસી મશ્કરીઓને તે ધિક્કારતો હતો. કોઈબી છકેલી છબીલીની સંગતમાં રાત દીન ફરી તેણીના નખરાં અને નાબુકાઈને પુરતું ઉત્તેજન આપીને તેણીનીથી કાંઈ પાપી મળાહ મેળવવાની બુરી નિષ્ઠાએ તેનાં ખાલેસ મનમાં કદી પણ પોતાનો વાસો કીધો નહીં હતો. અને જાહેરમાં કે ખાતેનમાં કોઈબી દિવસે બુરા ખ્યાલથી ચલાવેલાં મોહબતી સંદેશાઓ, અથવા પાપી ધારણાઓથી લીધેલી મોહબતી મુલાકાતોનો આપણા ઉધરતો માણેકશાહ તકસીરવાર નહીં થયો હતો. ફરામરોજ પણ એવીજ રીતના વિચારો ધરાવનારો હતો તે તો આપણે જાણી ચુક્યા છીએ, અને તેથીજ બચપણથી જોડાઈ રહેલા આ મિત્રોની દોસ્તી વગર હરકતે ચાલુ રહી હતી; તેથીજ તેઓ બન્ને પારકાં કુટુંબોમાં અને મંડળીઓમાં, મનગમતો આવકાર પામતા હતા; અને તેથીજ તેઓ, ઘણાએક બીજા બુરી દયાનતના જવાનોના ધિક્કારમાં આવી પડ્યા હતા, કે જે ધિક્કારની તેઓને કંઈબી પરવા હતી નહીં.

ઘણો વખત સુધી જુદી જુદી બાબતો ઉપર તાહેલાં ચલાવ્યા પછી તેઓ બન્ને થોડો વાર ચુપ ઉભા રહ્યા હતા.

“ફરામરોજ, પુતલી આજે આવવાની છે?” માણેકશાહે થોડો વાર રહી આ સવાલ પુછ્યો.

“મને ખબર નથી લાઈ, કદાચ આવે તો આવે.” ફરામરોજે જવાબ દીધો, અને તેમ કરતાં તેનાં સફેદ મોહડાં ઉપર રહેજ શરમીંદગીનો રતાશ પંથરાઈ રહ્યો.

“ઘણો વખત થયો એ હ્યાં તો દિસતીજ નથી.”

“કંઈ અડચણ સર આવવાનું નહીં બનતું હોય. મનેળી એ લાંબો વખત થયો મળી નથી.”

“ત્યારે હવે આજે એ આવે તો સારું, તમે તો એને જોવાને ઇતેજાર થઈ રહ્યા હશે.” માણેક પોતાનાં મિત્રનાં મોહડાં તરફ ટીકતો હસ્તો હસ્તો બોલ્યો.

“નહીં ઇતેજારી જેવું તો કાંઈ નથી; આજે નહીં તો થોડા દહાડા રહીને મળશું.”

“ફરામ, હવે એનાં માયબાપની મરણ પુછીને બધું નક્કી કરવાની તમે શું કામ ધીલ કરોય તેની મને સમજ પડતી નથી.”

“સઘળું ધીરજથી તેને વખતે થશે, અધીરા થવાની કાંઈ જરૂર હું જોતો નથી.”

“પણ એવી એક બાબદમાં ઢીલ કરવી એમાં હું ડાહ્ય-પણ વપરાયલું સમજતો નથી. ઘણીએક ધારેલી આપણી ધારણાઓ કંઈક અણધારેલા બનાવોથી ઉલટઈ જાય તે શું તમે જાણતા નથી?”

“હું તે જાણુંય માણેક, પણ મારી હાલતમાં એવું કંઈ બનવાના સંભવો મને દેખાતા નથી. પુતલી ઉપર મને જે ભરોસો છે તે ઉપરથી તો કરી ફિકર રાખવાનું મને કારણ નથી, અને વળી એનાં માતપિતાબી મારી તરફ કોઈ રીતની નાખુશી કે નામરણ ધરાવતા હોય એવું હું માનતો નથી.”

“એનાં માતપિતાની તમારી તરફ પુરતી મરણ હોય એમાં કંઈ શક નહીં, અને એમાં કંઈ નવાઈ પણ નહીં. કારણ કે તમે તેઓનાં સગપણમાં જવાને કોઈબી રીતે નાલાયક નથી. પણ મને ધાસ્તી એજ છે કે રખેને કોઈ બનાવો પુતલીનું કુમળું ધ્યાન ફેરવે. તમે શુસ્સો કરો નાં, હું તો

એક સાધારણ સર્યાઈ ઉપરથી બોલું છું કે ચોરતોનું ધ્યાન ઘણું કરીને કાંઈ વધારે મજબુત લાલચો તરફ ખેંચાઈ ગયા વગર રહેતું નથી.”

“તમે કહોચ તે ખરી વાત છે માણેક, અને હું તેનો ગુસ્સો ખી કરતો નથી. પણ એમખી જો કદાચ બન્યું તો ખેર, તેમાં મારો અખત્યાર નથી. જો તેમ કરવાની પુતલીની ખુશી હશે તો હું અડચણ લેનાર નથી. નામરજીથી એ મારી થાય તેને બદલે મરજીથી એ કોઈ બીજાની થાય તો વધારે સારું કે નહીં?”

“ખચીત, એ વિચારખી ઘણો તારીફ લાયક છે. પણ નહીં, તમો વચ્ચેની આટલા લાંબા વખતની મોહબત ભરેલી દોસ્તીને વિસારી દઈ પુતલી તમારી તરફ એમરવત થાય એમ હું માનતાં નથી, અને તેવું થાય એમ હું ધરછતોખી નથી.”

“ખરેખર, એટલા લાંબા વખતની દોસ્તી કે તે કદી છુટી પાડી શકાયજ નહીં, મોહબત એટલી જીની કે કોઈ નવીને તે કદી જગા આપી શકેજ નહીં. બચગીના બેકિકર વખતથીજ હમો સાથે રમેલાં, હસેલાં, અને એટલુજ નહીં પણ વસેલાં નાનપણની ઘણીએક રાતો મેં પેસતનજી ગાંધીનાં મોટા બંગલામાં ગુજારેલી મને યાદ છે, અને તેમજ પુતલી પોતેખી ઘણીએક વેળા મારે ત્યાં રહી મારા માયાજી કાકા બેહરામ-શાહના ખોળામાં રમેલી તેનું મને પુરતું ધ્યાન છે. ત્યારથીજ હું પુતલીની પરિક્ષા લેતો આવ્યો છું, અને ત્યારથીજ મારી કસોટીએ તેણીના બધા સદગુણોને જાહેર પાડી મારાં મનને ગમતી તેણીને બનાવી છે.

“ને લેવો, તે મનગમતીજ હ્યાં આવી પુગી.” માણેક અડપથી બોલી ઉઠ્યો, અને ફરામરોજનું ધ્યાન તેણે દેખાડેલી આંગળી તરફ ખેંચાયું.

પ્રકરણ ચોથમું.

મીઠી મુલાકાત.

“કાલી જેની કીકીના નાતરસી તીર,
શું સાધુ સન્યાસી, શું જુવાન કે પીર—
ના મસ્ત રહેલાં જીવનમાં ઉપજાવે ફાટ—
હુટે તેમની રામચની, રમત ને રાહાત;
ઉછલતાં જોણીનાં જોખનનો તાબ—
ભુજે ભગતનાંબી દીલ જેમ કબાબ;
એક વેહેંતમાં સમાતી જે કોમળ કમર—
બાળે બલ-બલાનાં દુઃખી જીવર.
હેરાન રહી જે બોલે કે—‘ક્યારે કીસમત—
આ મનમોહન માશુક લાવે માહરે દસ્ત!’”

(મહોબતની “મારી રાત”)

જે બાબુ તરફ માણેકે આંગળી દેખાડી હતી તે તરફ એક શોભીતી પ્રોહમ તુરતનીજ આવીને ઉભી રહેલી ફરામ-રોજે જોઈ, અને તેમાં એક ખુબસુરત બાબુ બેઠેલી તેની નજરે પડી.

“ખચીત એજ છે.” ફરામ બોલી ઉઠ્યો, અને એ વખતે તેને ઉપજેલી ખુશાલી દાખી રાખવા માટે તેણે કીધેલી સઘળી કોશેશ છતાં, તેના મોહુડાં ઉપર બહાર થયા વગર રહી નહીં.

“વાહ ફરામ, હ્યાં તો પેલી કેહવત છે કે ‘વાત કરો ફરેશતાની અને તે તમારી સામનેજ આવી લાગશે’ તેવું થયું છે! એ હો મારા જુવાન દોસ્તના દિલમાં તો હરખ સમાયો જતો નથી.” માણેક રમુજ કરતો કરતો બોલ્યો.

“માણેક, મને તે તરફ જવા દેશો? હું હમણાં પાછો આવી લાગશ, ગમે તો તમે હ્યાંજ ઉભા રહજો.”

“ખચીત તમને જવું જોઈએ, નહીં તો આવે મગર ખુબસુરતી તમોપર ગુસ્સે થયા વગર રહેજ નહીં. અને પાછા આવવાની શીકર ના કરો, મને તો કામ છે માટે હું તો ઘેરજ જઈ છું, તમે ગમે ત્યારે આવજો, સાહેબજી.” એટલું બોલી આ શ્યામ્ણે મિત્ર ચાલતો થયો, અને ફરામરોજ પોતાના મનમાં તેનો મોટો ઉપકાર માનતો, પેલી સુંદર ગાડી તરફ પગલાં ભરવા લાગ્યો.

પેસ્તનજી ગાંધીની આ પુતલાં સરખી પુતલી દીકરી જેવી બંદર ઉપરના આ પંચલેલ રત્ન્યામણા મેળાવડામાં આવી લાગી તેવીજ તેણી દરેક જાતના દરેક લોકોની ટીકાયલી આંખોનો શેકાર થઈ પડી હતી. અને ખરેખર ઘણાએ તો ત્યાં એવા પણ હતા કે જેઓ વાજાંત્રના સરોદો સાંભળવા અથવા સમુદ્ર કાંઠાના મનહર દેખાવ નિહાલવા માટે નહીં પણ જીવાન બાનુઓનો પરીરૂપી એહેરો જેવા માટેજ ત્યાં આવી લાગ્યા હતા. પુતલી સમજતી હતી કે તેણી કેવી હાલતમાં છે; તેણી પુરતી રીતે વાકેફ હતી કે તેણીનીજ ગાડી આગળ સુંદર અને એશકી જીવાનોની થતી ઘણી આવજવનું કારણ તે પોતેજ હતી; અને તેણીને જાણવાને કાંઈજ મુશ્કેલી નહીં પડતી હતી કે ઘણાએક તેણીના આજ-ખીતાએ જેઓ નમીને અને હસીને તેણીને સલામ કરતા હતા તેઓ સઘળા, જો તેણી પુરતું ઉત્તેજન આપે તો, પાસે આવીને તેણીની સાથે મધુર વાતચીતમાં લેળાવાને ઇંતેજાર હતા.

પણ તેઓમાંના કોઈની ઇંતેજારી બર આવતી નહીં હતી. સઘળાએને તેણી તરફથી એટલો તો ઠંડો આવકાર મળતો હતો કે પાસે આવવાની કોઈની પણ હીંમત ચાલતી નહીં હતી, અને તેઓ સઘળા પોતાને એથી એક જાતનું

અપમાન થયલું ગાણી આ મનમોહન પુતળીની મગરૂરી તરફ છુપાં દાંત્યાં કચકચાવતા હતા.

પુતલી તે ખરીજ પુતલી હતી. જે આકાર તેણીનો ઘડાયો હતો, તે કુદરત પોતેજ ઘડી શકે; એટલુંજ નહીં, પણ કુદરત પોતેજ તેનો ખ્યાલ વટીક કરી શકે. જે રીતતું માન દરેક વર્ણ અને વર્ગના મરદો તરફથી તેણીને મળતું રહ્યું હતું તે માન છીનવી લેવાને ઘણીજ થોડી બીજી નાજનીના શક્તિવાન હશે. તેથીજ તેણી બીજા ઘણાએક ફાંકડા પોશાકના પણ કુટેલી બુદ્ધિના તવંગર જીવાનોની મોહબત તરફ મગરૂરી ભરેલી બેઠરકારીથી જોતી હતી. અને તેથીજ તેવી મગરૂરી પણ તેણીને છાજતી થઈ પડતી હતી. આસમાની રંગની એક કીંમતી સાડી અને ઘણાંજ ફાંકડાં સરેદ ખ્તાઉઝ અને બીજાં ઊંચાં ઘરેણાઓનો શણગાર કરીને જે તોર અને મરોરથી તેણી બેઠી હતી તે તોર કોઈ માહાભારત શેહેનશાહના તોર સામે પણ ટક્કર ઝીલવાની કોશિશ કરતો હોય એવું જણાતું હતું; અને તેણીની ચંચળાઈથી ભરપુર કાળી આંખોની કીકીમાથી જે ચમકારાઓ બાહર પડતા હતા, તે ચમકારાઓ સામે કોઈપણ રીતની તુંદાઈ, તંકાબરી કે ગુસ્સો ટકી શકે એમ વિચારવું મૂર્ખાઈ ભરેલું ગણાય અને ટુકમાં એટલુંજ કહીશું કે ઘાટકી કુદરત ઘણી વેળા પોતાની રમુજ માટે મોહબત ભર્યા સેંકડો મરદોને નાઉમેદી અને ગમના બળત્રાંમાં બાળી રાખ કરવા જે કેટલીએક અદ્ભુત જોબનવતી અપસરાઓ ઉત્પન્ન કરે છે તે અપસરાઓમાંની એક એ પુતળી હતી.

થોડાજવારમાં ફરામરોજને પોતા ભણી આવતાં તેણીએ જોયો. તેણીએ પોતેજ હુશીને તેને આવકાર દીધો અને તેજ વેળાએ સેહેજ રતાશ તેણીના ચહેરા ઉપર પ્રગટ થઈ એટલો

તો ઝડપમાં ગુમ થઇ ગયો કે તે ઘણો ખરો તો કોઈના જોવામાં પણ આવે નહીં.

એ ઉપરથી ખુદ્દુનું પૂરવાર થયું કે સઘળાઓમાં એકલો ફરામરોજજી તેણીનો હરખભર્યો આવકાર મેળવવામાં ફતેહ પામ્યો હતો. સઘળા બીજા પત્થરોના જીમખામાં એકજ એ નંગ હતું કે જેનું તેજ એ જવેરનાં તેજને ટક્કર મારી શક્યું હતું.

પ્રકરણ સતરમું.

વહાલી વાતચીત.

“આહા ! યાદ છે મને—

પેલો વખત જ્યારે આપણે બે

———x ની પેલી જાણીતી જગે,

બોહળા પેલા પીપળાના છાંયડા અંદર,

રમુજ વાતોથી ખુશ કરતા જીગર;

વાત કરી ઠેડેલે વખતે સદા,

હરખ ભરી ‘શેકહેંડ’ થી પડતા જુદા.”

મનસુર.

ફરામરોજે પોતે પણ તેણીની ગાડી આગળ જતાં જતાં ખાત્રીથી માન્યું કે ત્યાં જતાંવાર તેપણ સઘળાઓનું લેગું ધ્યાન ખેંચનારી ચીજ થઇ પડ્યા વગર રહેશે નહીં, પણ તેવા વિચારથી કંઈપણ રીતે બીહવા અથવા નબલો પડવાને બદલે તે પુરતાં મકમપણાં સાથે તેણીની આગળ જઇ ઉભો.

“કેમ બાઈ, કેવી ખબર?” તેને હસ્તે મોહકે પુછ્યું,
“કંઈ ઘણે દહાડે મળ્યાં?”

“હા ફરામરોજ, માયજી જરા સીક હતાં તેથી આવવાનું બન્યુંતું નહીં. જરબઈ દ્યાં આયાંચ વાડું?”

“નહીં પુતલીબધ, આજે તો હું એકલોજ આયોચ.”

“બાધ, ને પુતલીબધ!” પુતલી અજબ થઈને બોલી,
“ફરામ આજે કંઈ ભારમાંજ છેવો? હું ઘણે દાહાડે મળી
તેનો કંઈ ગુસ્સો આયોચ કે શું?”

“ત્યારે હું પુતલી કરીને પ્યારથી બોલું?”

“મારી પુતલી કરીને બોલો એમ બોલાવવાનો હું
તમને હક આપુંચ.”

“ત્યારે તો તારો ભારે આભાર માનુંચ મારી વહાલી
પુતલી. તારી તરફથી થતી ઘણી મેહેરબાનીને લીધે
મારી સામે કેટલા બધા દુશમની ધરાવી રહ્યાચ અને તેઓ
બધા કેવી અદેખાઈની આંખે મારી તરફ જોયછ તે આસ-
પાસ જોયાથી તુંને માલમ પડશે. જરા આનુબાનુ નજર
તો ફેરવ.”

“પ્રીકર નહીં, જોવા દેવો તે લોકને. મને તેઓની પર-
વાહ નથી. કોણને ચાહવો અને કોણને નહીં તે સમજવાનું
અને તે કરવાનું મારું કામ છે. એ ગમે તેવાળી હોય પણ
તે આજકાલના; અને તમે, ફરામ તમે તો કંઈ મુદતના
મારી ઓળખાણ અને મારી હોસ્તીમાં આવી ચુકેલા.”

“ખરેખર પુતલી, એમાં કંઈ પણ શક નથી. મેં થોડાજ
વાર આગમચ મારા માણેકશાને જે કહ્યું તે તમારા બોલ-
વાને બોલેબોલ મળતું હતું.”

“ત્યારે માણેક સાથે શું તમે હમણા મારીજ વાત
કરતા’તા કે?” પુતલી હરખાઈને બોલી;

“હા, હું છેલ્લાં એમજ બોલ્યો કે ઘણા લાંબા વખતથી
હું પુતલીને મારી કસોટી ઉપર તપાસતો આવ્યોચ ને તે
તપાસ એને પુરેપુરી મારે મનગમતી બનાવે છે.”

“સાબાશ ફરામ, આએ સરટીપ્રીકેટ માટે મારે તમારો કેટલો બધો આભાર માનવો જોઈએ !”

“ને હું એમ જોણું તેટલામાં તો માણેકજ ખોલી ઉઠ્યો કે લેવો તેજ મનગમતી હ્યાં આવી પુગી છે.”

“ખચીત ફરામ, તમારે મનગમતું થવામાંથી હું મોટું માન સમજુંચ.”

“તેથી ઉલટુંજ, પુતલી જેને તું આહે તેને હું ભાગ્ય-શાળી સમજુંચ. બીજાઓ ઘણાથી હ્યાં તેમજ બીજે ઠેકાણે એવા હોશે કે જેઓ તારી આવી મોતેબર ખુબસુરતી પાસ કદમખોશી કરવાને તૈયાર થાય, પણ તે છતાં તે સઘળાંઓ માંથી તેં મનેજ પસંદ કીધો છે એટલે તે હું માસં સારાં ભાયગનું ષરીણામ સમજુંચ.”

“તેનું કારણ તો મેં તમને જણાવ્યું કેની ? જેની સાથે મેં મારી જીંદગીનો લગભગ બધો ભાગ ગુજરેલો, જેની સાથે બચગીની બધી તરેહ તરેહની રમતો હું રમેલી તેનીજ ઉપર હું મારી પસંદગી જણાઉં નહીં તો બીજા કોણ ઉપર ? તેણે મને દલગીર કે ગુસ્સે થવાનું કોઈથી દહાડે કંઈથી કારણ આપ્યુંચ ? કે તેના કુટુંબ તરફથી કોઈ પણ વખતે મને કે મારા કુટુંબને અપમાન થયુંચ ?”

“કદી પણ નહી. શાને માટે થાય ?” ફરામરોજ એ સાંભળી નીચું મોહકું રાખી, ખોલી ઉઠ્યો.

“તો ત્યારે તેને દુર કરવાનું કે તેનેથી દુર રહેવાનું મને કારણ શું હોય ? એટલાજ વિચારો, વહાલા ફરામ, મને પુરતા છે. એ ઉપરાંત વળી તમે બીજી કોઈ પણ રીતે નાલાયક નથી. તમારો ચેહરો, તમારો ખુબસુરતીથી ભરપુર ચેહરો, કોઈ નીચ દુશમનની અદેખી આંખોને કદરૂપો લાગે તો કોણ જાણે; બાકી મારા જેવી હાલતની કોઈ ઓરત તો તેને

હરજેજ પોતાની નજર આગળથી દુર ગયલો જોવાને ચાહે નહીં.”

“બસ-બસ-બસ પુતલી, આટલી બધી વખાણોને તો હું તદન નાલાયક છેઉં અને એ મને પસંદ નથી. પુતલી આપણે નાંધલાંજ રહ્યાં હોતે તો કેવું સાડું થતે ! ત્યારે તો આપુને એવા વિચારો અને એવી સરખામણીઓ કરવી પડતેજ નહીં. બચગીના વખતમાં તો આપણી મોહુબત તરફ કોઈ પણ અદેખાઈથી જોતું નહીં; તે વખતે તો એવા કોઈ એક પણ નહીં હતા કે જે હંમેશ મને તારી સંગતમાં રહેતો જોઈને છુપી નાખુશી કે નાઉમેદીમાં બળતો થાય. આહા ! કેવા હરખથી હું તે વખતને યાદ કરુંચ પુતલી, કે જ્યારે મારા બાગના મોટાં મોટાં ઝાડોના છાંયામાં બેસીકર બેસી તરફ તરફની નિર્દોષ પણ રમુજ વાતોમાં અને રમતોમાં આપણે કલાકના કલાકો પસાર કરતાં હતાં. ત્યારે શું આપુને કંઈ સ્વપનો હતા કે તે દોસ્તી થોડો વખત ગયા પછી કંઈ જુદાં રૂપમાં બદલાઈ જશે અને વળી તે બદલાઈ ગયલું રૂપ લોકોની નાખુશી ભરેલી નજરનું મુલ થઈ પડશે.”

“શું છે કસમ ? એવી અદેખાઈ વિશે તમે વારંવાર એ બોલોચ તેનું કારણ મને સમજ પડતું નથી. હું તમને કહી નથી ચુકી કે લોકોની મરજ કે વિચારની હું કનવાર કરવાની નથી. તમે જેમ કેહવોચ તેમ હું પણ આપણી આગલી હાલતને યાદ તો ઘણી કરુંચ તોળી આંખે હાલત પણ કોઈ કોઈ રીતે મને અણગમતી નથી. જો આપણને કોઈ હેરાન કરવા માંગશે તો તેઓની ધારણાઓ ઉંધી વાળવાની શું આપણામાં શક્તિ નથી ?”

“પુતલી તું ‘આપુને’ કરીને ના બોલ. લોકો હેરાન જો કરશે તો મને એકલાંનેજ, તું નહીં. હેરાન કરવાને વિચાર

જે તેવો કરે તો તેનો ભોગ હું થવશ, તું નહીં. તેઓ ચાહેય તુંને, નહીં કે મને.”

“છટ-છટ ફરામ તમારો વિચાર ખોટો છે, તમારું એવું બોલવું જેટલું નકામું તેટલુંજ મને પોતાને અપમાન ભરેલું છે. જો તમને હિરાન કરવા કોઈ ચાહશે તો તે અટકાવવાનું પણ મારા હાથમાં છે.”

“પુતલી ગુસ્સો કરતી ના, પણ મારું મત એથી ઉલટું છે. મરદનું મન તેના હાથમાં છે એવું જો કોઈ મને કહે તો હું તે ઘડીભર કબુલ કરું; તેમ આરત વિષે જો કોઈ બોલે તો તે હું માની શકું નહીં. ઘણીએક એવી ચીજ છે, ઘણાક એવા દેખાવો અને બનાવો છે પુતલી, કે જે આરતનું મન દેરવવામાં ઘણી વેળા ફત્તેહ પામે છે.”

“તમારા આજના વિચારો કંઈ ઘણા નવાઈ જેવા છે ફરામ; એ તમે ક્યાં વાંચી આયા?”

“માણેક કંઈ એ મતલબનું બોલ્યો તો આજે, અને તે થોડું ઘણું કંઈ મારાં ધ્યાનમાં ઉતરેય.”

“હું હું, ત્યારે માણેકશા ભાઈએ આજે મારી બદગોઈ કીધેલી લાગેય; ફરામ એવા દોસ્તો—”

“તેણે તારી બદગોઈ કીધી નથી પુતલી, એવી ખોટી બદનામી તેને સર તારે મુકવી નહીં જોઈએ. હું ખરૂંજ તુંને કહુંય કે એક પણ બોલ તે એવો બોલ્યો નથી કે જેથી તુંને અપમાન લાગે અથવા જેથી તારે માટે મને ખોટો વિચાર આવે.”

“કંઈખી તેણે અથવા કોઈ ખીજાએ તમને કહેલું લાગેય અને તેથીજ તમારા આજના વિચાર અને આજની વાતચીતમાં ફરક પડેલો હું જોઉંછ.”

“છટ, એ બધો તારો વહેમ છે પુતલી, તુ ધારેય તેથી ઉલટુંજ માણેકે મને કહ્યુંય અને તેમ જો હું કડં તો મારી બધી ઇંતેજારીનો છોડો આવી જાય.”

“તેવું તે શું કહ્યુંય વાડું?”

“તે એજ કે આપરે સાથે જોડાયે.”

એટલા વખતમાં તો તેઓની આસપાસ, નજદીક આવતી રાતનો અંધકાર ફેલાવા માંડ્યો હતો અને તેથી ફાનણો સળગાવવા માટે ઘોડાવાલાના નજદીક આવવાથી તેઓને વાત કરતાં થોડોક વાર થોભવું પડ્યું.

“ત્યારે તેમ કરવાથી તમને અટકાવનાર કોણ છે? એ ઢીલ જે થઈય અને થશે તે તમારીજ મરજીથી, ખીજા કોણની?”

એટલામાં એજ આઈન વખતે, જ્યારે ફરામરોજ કાંઈ અગતનો જવાબ આપવા જતો ત્યારે પુતલીનો કોઈ દુરનો ખેશી જે અધાર ઉમરે પુગેલો કોઈ સાદો માણસ દીસતો હતો તે ઓચીંતો તેણીની પાસે આવી તેણીની ખેરઆક્રિયત પુછવા લાગ્યો.

આ વચ્ચે આવવાનું જો કે ઘણું કવખતનું અને અણગમતું હતું તોયે તે તદ્દન ભોળાપણાંથી થયલું હોવાથી અને વળી તે પુતલીનો તે ખેશી હોવાથી તેનો કંઈપણ રીતનો ઉપાય તેઓ કરી શક્યાં નહીં, અને તેથી તુરતજ ફરામરોજને પુતલીથી છુટો પડવાની ફરજ પડી.

પુતલીથી છુટો પડી ફરામરોજ પોતાની ગાડી ભણી જતો હતો તેવોજ—“જો એજ, એને ધ્યાનમાં રાખજે!”—એવા ઝડપથી બોલાયલા બોલોનો ઘણોજ નરમ આવાજ તેને કાને પડ્યો. શું કારણથી ફરામરોજ તે બોલોને પોતાને લાગુ સમજ્યો તે આપણે સમજી શકતા નથી, પણ એટલું તો

અરૂં હતું કે તેણે તુરતજ જે તરફથી તે અવાજ આવ્યો તે તરફ જોયું એટલે એક ગાડીને એકે છુપાઈ જતા બે પારસીઓના આકાર તેની નજરે પડ્યા. એટલું તો ફરામ રોજે ખાત્રીથી માન્યું કે એ બોલો તેને સંભળાવાની તેઓની આદેશ નહીં હતી પણ પવનની તેની તરફ વળણ હોવાને સબબે તે બોલો તેને કાને પડી શક્યા હતા; અને વળી તેની એટલીપણ ખાત્રી થઈ કે તે દેખડાયલો શખસ તે પોતેજ હતો કેમકે નહીં તો તેની નજર પડતાંજ તેઓ છુપા થવાને ચાહે નહીં.

એ સઘળા બનાવો એટલી તો ઝડપથી બન્યા હતા કે તેથી ફરામરોજ ગુંચવાડામાં પડ્યા વગર રહી શક્યો નહીં. તેને એમાં મોટો ભરમ છુપાયલો માલમ પડ્યો. પછી તેને એવોપણ વિચાર આવ્યો કે જે તરફ પેલા બે શખસ ગયા હતા તે તરફ જઈ તેઓનો હુંબોલો પકડવો, પણ તેટલા વખતમાં તો તદ્દન મોડું થઈ ગયલું તેને લાગ્યું, અને તેઓ તો કોઈ ટોળામાં ભેળાઈ ગયાથી હવે તેમને શોધી કાઢવાની તજવીજ તદ્દન વ્યર્થ થાય એમ સમજી તેણે તે વિચાર માંડી વાળ્યો.

બીજે વિચાર તેને એવો આવ્યો કે પુતળીને જઈને એ એ વિશે વાકેફ કરે, પણ વળી પાછું, તેણીને વગર કારણે બીહવડાવાનું તેને વાજબી લાગ્યું નહીં.

“ઓહ, છટ, મને લાગેચ કે એ મારો ફ્રાકટનો વેહેમ છે. કંઈ વેહેમ આવે એવા સંજોગો બન્યાચ ખરા પણ તેઓને મારી સાથે જરાપણ સંબંધ હોય એવું હું માની શકતો નથી. એમ બનેજ શું કામ? કોઈપણ મારો દુશ્મન હોય એવી મને ખબર તો નથી. ને હોય પણ કાંહથી? અત્યાર

સુધી કોઈને પણ મારી સામે અદાવત રાખવાનું એ કારણ આપ્યું નથી.”

એવો વિચાર તેના મનમાં સેવટે ઉપજ્યો, અને તેથી તુરતજ પોતાના દીલમાં ઉપજેલી ધાસ્તી ગુમ કરીને તે પોતાની ગાડીમાં જઈ બેઠો, ઘર તરફ હાંકવાનો કોચમેનને હોકમ આપ્યો.

ગાડી ઝડપમાં આગળ વધવા લાગી, અને લાંબો વખત સુધી તો ફરામરોજ, તે સાંજે બનેલા બનાવોના વિચારમાં મશગુલ બની રહ્યો.

એ પછી તેની નજર અંચીતી, ગાડીની સામેની બેઠક ઉપર પડેલી એક વાળેલી ચીડી ઉપર પડી. કાંઈ ખાલી રહી કાગજનું ચીઠડું પડ્યું છે એમ વિચારી પેહલાં તો તેણે તે ઉચકીને નાખી દેવાનું મન કીધું, પણ પછી તે સંભાળથી વાળેલું જોઈ તે શું છે બરોબર તપાસવાનો તેને વિચાર થયો. તુરતજ તેને બાહર હાથ કરી ગાડીનાં ફ્રાનસની રેશની આગળ તેને પકડ્યું, તેના ઉપર ટપકેના થોડા બોલો વાંચતાંજ તે ચમકતો જણાયો, અને પુરેપુરું વાંચીને પ્રીક્ષા થઈ ગયલાં મોહડાં સાથે તે કાગળ હાથમાંજ પકડેલુંજ રાખી ગાડીની બેઠક ઉપર થપકાઈ બેઠો. કાગળમાં નીચે મુજબનું લખ્યું હતું:—

‘શેઠજી, સાવચ રહેજો! એટલાંએક વગવાળા ને પૈસાવાળા શખસો તરફથી તમને કોઈ બાબદમાં હેરાન કરવાની અથવા ફસાવાની વેત્રણો થાય છે. તે બાબદ શું છે તે હું જાણી શકતો નથી; કંઈ વધારે લખી શકતો નથી.

લી૦ એક બહું ઈચ્છનાર.’

“ઓ ખોટા! એ શું હોશે? પેલા બે શખસો મારેજ વાસ્તે વાત કરતાંતા એમાં તો હવે હું જરાકપણ શક ગણતો નથી. પણ આએ લખનાર વળી કોણ હોશે?”

એવા એવા વિચારો ફરામરોજને, ગાડીમાંથી તેની એકલી હાલતમાં આવવા લાગ્યા. પણ એ શું થાય છે, અને તે શાને માટે થાય છે તેનો ખુલાસો મેળવવાને તે ફત્તેહ પામ્યો નહીં.

પ્રકરણ અધારમું.

એક માનવત ગૃહસ્થ.

“O serpent heart, hid with a flowering face!
Beautiful tyrant! fiend angelical!
Dove-feathered raven! wolfish-ravelling lamb!
A damned saint, an honourable villain!”

Shakespeare.

“સુંદર શીકલમાં સંતાયલા ઝેરી એ સર્પ!
શોભીતા સીતમગર! ફરેસ્તારૂપી રાક્ષસ!
કબુતર-પીછે ઢંકાયલા કાગડા!
મેઠાં આકારનાં વખવખ્યાં વરે!
સાધુરૂપી સેહતાન, આખરદાર ઠગારા!”

શેક્સપીઅર.

વાલકેશ્વરના દીલખુશ સમુદ્ર-કાંઠા આગળ આવેલો હોમજી શેઠનો ભપકાદાર ‘મોતી મેહેલ’ બેશુમાર બતીઓની અગતી રોશનીથી અગતી રહ્યો હતો, અને તવંગર ઘરમાં થતાં મોટાં ખાનાં પીનાંને ટાંકણે થતી સઘળી દોડધામો ત્યાં ચાલી રહી હતી.

વળતાં પાણીની ઓટમાં તણાતા, મધ્યમ ઉંચાઈના, મધ્યમ પહોળાઈના અને મધ્યમ ખુદ્દિના એ હોમજી શેઠ હતા. રોશનીમાં અગતી રહેલો ‘મોતી મેહેલ’ તેવણનો પોતાનો ખરીદેલો હતો, અને તેવી રોશની અને તેવા મેહેલને નિભાવનારી મોટી દોલત પણ તેવણેજ મેળવેલી હતી.

કેળવણીનાં જોરની કંઈથી કુમક નહીં ધરાવ્યા છતાં, તરેહુવાર તદ્દખીરાથી પોતાના ચાલતા વખતમાં મોટી દોલત મેળવીને નિરાંતમાં દહડા ગુબારતા, જે કેટલાએક જમક પુરુષોને જોઈને આપણે અજબ થઈએ છીએ, તે પુરુષોમાંના આપણા હોમજી શેઠ એક હતા. દરેક પોતાની કોશિશોમાં કાવવા માટે જે દોસ્તની તેવણે મદદ અને કુમક મેળવી હતી તેનું નામ નસીબ હતું; અને દોલત સંઘરવાની જુદી જુદી તદ્દખીરા કરવામાં જે પ્યારી માથુકની તેવણે સલાહ માની હતી તેનું નામ કંજુસાઈ હતું. નસીબે તેવણને ચહડાવ્યા હતા, કંજુસાઈએ તેવણને નિભાવ્યા હતા.

પણ હાલતના ફેરફાર અને દોલતના વધારા સાથે હોમજી શેઠની ખાસ્યત અને દેખાવમાં કંઈ પણ ફેરફાર થયો નહીં હતો. આગળ કરતાં પોશાકમાં થયેલા કંઈ નજીવા ફરક ઉપરાંત, ખીજી દરેક બાબદોમાં હોમજી શેઠ જે આગળના તેજ હાલના હતા. પોતાની પેહેલાંની મુફલેસ હાલતની વખતે પૈસા મેળવવાના અંદેશા અને ગમના જે છાપે તેવણનું મોહકું છપાયું હતું, તે છાપ હાલની આ ગંજવર દોલતનો સખત તેજબી પણ ધોઈને ગુમ કરવાને અશક્ત જણાયો હતો. ગરીબ હાલતનાં હીંગામમાં પોતાનું ગમભર્યું સર, મેહેનતથી થાકેલા પોતાના હાથે ઉપર ટેકવી જે ઢબે તેઓ બેસતા હતા, તેજ ઢબ આ ગંજવર મકાનમાં અને દોલતના ઢગ ઉપરથી તેવણે જાળવીજ રાખી હતી. અને ઘણી વેળા તેવણને એ હાલતે દિવાનખાતાના કિમતી કોચે ઉપર બેઠેલા જોઈ ચાકર નફરોમાં અજબબી ઉપજતી હતી કે શેઠને હજી અફસોસ શાનો લાગ્યો છે?

પણ, જો હોમજી શેઠ કંજુસજ હતા તો આ મેહેલ તેવણે કેમ ખરીદ્યો, અને ત્યાંનું કિમતી ફરનિચર કેમ મુકાવ્યું;

એમ કરવાનો તેવણને વિચારજ કેમ આવ્યો? ખરચીત એ વિચાર તેવણને કદી નહીં આવતે, જો તેવણનાં સખકતાં નામને કાયમ રાખનારો તેવણનો એક પુરો દીકરો લવજી નહીં જનમ પામતે તો.

જેથી સઘળું બખીલાઈ અને હલકાઈનું થતું હતું તે હોમજી શેઠનું હતું, જેથી લપકાનું અને મોટાઈનું જણાતું હતું તે લવજીનું હતું. હોમજી શેઠની સાથે રેહનારો ફક્ત તેવણનો દીકરો લવજી અને તેવણનાં બેહેન સુનાબાઈ હતાં. તેવણનાં વાહલાં ધણીયાણી જીવનબાઈ પોતાના ચીરંજીવી દિકરા લવજીને પંદર વરસનો થયેલો જોઈનેજ એટલાં તો સંતોષ પામ્યાં હતાં, કે “મુવા લુચ્યા લોકો”ની આવે “પાપી દુનિયાં”માં વધારે વખત રેહવાને તેવણે કંઈ કારણ જોયું નહીં હતું. અને તેવણનાં ગયા પછી સમજી હોમજી શેઠે નવી બઘરી કરવાના નવા ખરચમાં પડવાનું પોતાની હાલતને અનુસરતું નહીં ધાર્યું હતું. એવો વિચાર રાખવા સાથે તેવણ કંઈ મરનાર જીવનબાઈની યાદથી ભુલી ગયા નહીં હતા; પણ તેથી ઉલટુંજ, તેવણ અને મરનારનો સ્વભાવ એટલું તો મળતાપણું ધરાવતો હતો કે કંઈથી રીતના લપકાના ખરચની વાત આવતાંજ તેવણ તુરતજ એમ બોલી ઉઠતા કે—“જીવી હોતે તો એમ નહીં થવા દેતે.”

ગમે એવા બખીલ હોમજી શેઠ હતા પણ તોથી તેવણનાં દિલમાંથી પ્યારની લાગણી તો હાજરજ હતી, અને તે પ્યાર સઘળો તેવણે એક પુરા લવજી ઉપર એકઠો કીધો હતો. પોતાનો વિચાર ગમે તેવો હોય તોથી લવજીના વિચાર આગળ તે એક કોરે મુકવાને તેવણ જરાકુળી આંચકી ખાતા નહીં હતા. લવજીની મરજીથીજ તેવણે બાહરકોટનું પોતાનું ભાણું તુટું ઘેર છોડી આ દમામભર્યાં મકાનમાં પોતાનો વાસો

કીધો હતો; લવણી મરણથીજ તેવણે ત્યાનું સઘળું કિમતી ફરનીચર લાવવા માટે પૈસાની મોટી રકમ ખરચી હતી; અને એટલુંજ નહીં, પણ લવણી ખાહેશ અને ખુશીને લીધે તેવણે પોતાનું ખ્યારું નામ અને વધારે ખ્યારી અટકમાં પણ ફેરફાર થવા દીધો હતો. આગળના હોરમણ ચીચોરા, તે હવે હાલના હોમણ શેઠ થયા હતા; અને તેથી હોરમણ હીરાણ ચીચોરાની પોતાની આગળની પાક્કા દસકતની સહી સાખ રદ કરીને, હોમણ શેઠ હીરાણની સુધરેલી અને એશકી સહી ઉપર તેવણને પોતાનાં આંગળાં વળાવાં પડ્યાં હતાં. લવણને પોતાની ચીચોરાની ઓળખ નાપસંદ થઈ હતી, પણ હોરમણ તે માટે ઘણા મગરૂર હોવા છતાં, પોતાના દિકરાની મરણ પુરી પાડવા માટે તેવણે પોતાની મગરૂરીનાં મૂળને પણ નાબુદ થવા દીધું હતું. ટુકમાં, જઈજ હોરમણ, જુવાન લવણના હાથમાં તેની મરણ મુજબ રમનારું અને નાચનારું એક પુતળું થઈ પડ્યા હતા. પણ નવાઈ જેવું તો એ હતું કે એ સઘળું છતાં તેવણનો કંજુસ ખવાસ તદ્દનજ નાબુદ નહીં થયો હતો, અને ઘણી વેળા એવું બનતું હતું કે લવણની ગેરહાજરીમાં નજીવા જેવા બનાવો અને બાબદો તરફ પોતાની એ આદતને મળતી નિશાની દેખાડી તેવણ આસપાસનાઓની મશ્કેરી તથા ધિક્કારને લાયક થઈ પડતા હતા.

બુઢા બાપનું એ ચિત્ર જોઈ હવે જુવાન બેટાની તપાસ ઉપર આપણે ધ્યાન આપિયે.

લવણ હાલ આશરે ત્રીસ વરશની વયનો હતો. તે એશકી ઉંચો અને શોહામણા દેખાવનો હતો. માબાપનો લાડકો એટલે અલખતાં ઉંચે દરજેની કેળવણીથી તો બેનસીબ રહેલો હતો, પણ તેનામાં કુદરતીજ ઝડપ અને ચંચળાઈ જોઈએ

એટલી હોવાથી પોતાની એટલી ઉમરથીજ જાહેરમાં આવીને ફાવવાને તેને સેહલું થઇ પડ્યું હતું. પણ સઘળી રીતની તેની ફત્તેહ માટે તે પોતાની ચાલાકીનોજ આભારી હોય એમ પણ નહીં હતું, પણ તેના પિતાના પૈસાએ તેને ફાવતો કરવામાં સર્વથી વધુ મદદ કીધી હતી. પૈસા મેળવવામાં તે તેણે પોતાની જાંઘળીનો જરાક પણ ભાગ ગુજારવો પડેલો નહીં, એટલે પેહેલેથીજ તેણે જે ધ્યાન દોડાવ્યું હતું તે આઈતી મળેલી દોલત કેમ વાપરવી તે ઉપર હતું. અને તે વાપરવાથી તે ઘણો વધી ગયો હતો, તેની ઓળખાણ પિછાણ અને લાગવગ ભારે મોટો થઇ પડ્યો હતો, ઘણાએક જાણવા જોગ કામોમાં તે ઘણી અગત્ય ધરાવતો થયો હતો, અને ઘણાએક ભલાઈ ભર્યા જાહેર વિચારો અને કરાવોમાં તેની આગેવાની પ્રખ્યાતી પામી રહી હતી.

પણ માઠાં ભાગે લવજા એવી એક કિસમનો માણસ નહીં હતો કે જેની જાહેર ભલાઈના પડદા પાછળ છુપી જાંઘળ સંતાયલી નહીં હોય. જાહેરનો લવજા નમતાઈ ભરેલો, ઉદાર, સહયતાવાળો, નેક અને મોંઢ-મીઠો હતો. પણ ખાતે-નનો લવજા ચગોર, ઉલઠાપી, મતલબી, તોછડો, અને તે સાથે અનીતિવાન હતો. તે સખી હાથનો હતો એમ પણ બોલાતું હતું, પણ તેની સખાવત કોઈ ખરેખરા હાજતમં-દોની હાજત પુરી પાડવામાં ઘણીજ થોડી, પણ મતલબ કહાડી લેવા માટે કોઈ લાગવગ્યા માણસના લાલચુ ગજવાં છુપી રીતે ભરવામાં ઘણી વપરાતી હતી.

તે પોતે તો મતલબી હતો, પણ તે ઉપરાંત વળી તેની હરામની દોલત ઉપર હરામની મોજ મારવા માટે એવા તો મતલબના કીડાઓ તેના સાથી થયા હતા કે તેઓથી તે કદીપણ નીતિ કે નેકનામીના શબ્દો સાંભળવાની આશા રાખી

શકેજ નહીં. અને તેથી નીતિ સંબંધીનું તેનું પ્રમાણ પણ કમકમાટ ઉપજાવે એવી રીતે હલકું પડી ગયું હતું. આટલી ઉમરમાં તો અનીતિમાં પુરેપુરો દુખી ચુકો હતો. આટલી ઉમરમાં તો ખુરાં ઇમાનની મોહુબતો ભોગવવાની તદ્દખીરો કેમ રચવી અને કેમ પાર ઉતારવી તેના ઢઠાઓ તેને આવડી ગયા હતા. અને આટલી ઉમરમાં તો ઘણાંએક ખીલતાં જાળનો તેના પાપી પંજામાં પકડાઈ પીખાઈને પાયમાલ થયાં હતાં.

ઘણાંએક એવા નાલાયક બનાવોની વિગતો અવાર નવાર બાહર પડતી હતી કે જે બાળેની મીજલસો, મંડળીઓ અને મોહુદ્વાઓમાં થતી, છુપી ગુસ-ગુસો લવણનું જાણીતું નામ બાહર પાડતી હતી. અને ઘણાંએક એવાં કામો માલમ પડતાં હતાં કે જેઓ, સખતમાં સખત ઢાંકણાઓ તળે ઢાંકેલાં હોવા છતાં અણદીઠ નાંકાંઓ વાટે બાહર પડી લવણ અને તેનાજ જેવા બીજા તેના મળતાવિશેડોનાં નામો ધીમે ધીમે ફેલાવતાં હતાં.

એવો આ કંજુસ પણ આબરૂદાર હોમણ શેઠનો લાડકો પુત્ર ઉદાર પણ અનીતિવાન લવણ નિવડયો હતો. એ રીતે આ ઉદાઉ, લુચ્ચો, પોતાના મેહેનતુ બાપની હલાલ મેહેનતની દોલત વગર અચકાવે ઉડાવી દેતો હતો. એ રીતે જાહેરમાં સાધુ જેવો જણાઈ તે ભીત્તરનો શેહેતાન બન્યો હતો. એ રીતે આ શોભીતો સીતમગર, ફરેસ્તાઈપી રાક્ષસ, અને આબરૂદાર ઠગારો વગર દેહેશ્તે મોજ્યાં મારી રહ્યો હતો. અને એ રીતે સુંદર શિકલમાં છુપાયલા સર્પ જેવો બની આબરૂદાર મિજલસો, મંડળીઓ, તેમજ કુટુંબોમાં હરખ લર્ચા આવકાર પાત્રી ઘુસેલો અને પલોટાયલો રહી માનવંત ગૃહસ્થના એલકાબની તે જાહેરાત મેળવી ચુક્યો હતો!

પ્રકરણ ઓગણીસમું.

મધુર મુલાકાત.

"Lara.—I think the girl extremely beautiful.

Carlos.—Almost beyond the privilege of woman!

Her step was royal—queen-like—and her face

As beautiful as a Saint's in Paradise."

“લારા—તે છોકરીને હું અતીશય ખુબસુરત ધારું છું.

કારલોસ—તેમ થવાનો ઓરતને હક હોય તેથી પણ ઉપરાંત !
તેણીનાં કદમ બાદશાહી—એક રાણીને છાજતાં હતાં,—અને તેણીનો ચહેરો
બહેથતમાંના એક સાધુના જેવો ખુબસુરત હતો.”

(લૉગકેલોનો એક નાટક—‘ધી સ્પેનીશ સ્ટુડન્ટ.’)

ગયા પ્રકરણમાં જણાવ્યા મુજબ ‘મોતીમહેલ’માં રંગ
રાગ અને રોશનીની ધુમ મચી રહી હતી. બેન્ડના સરોદ,
ગાનારાઓના સરોદ, કારભારીઓની દોડધામ, રમત કરતાં
બાળકોની કીકીયારી અને પોકાર, અને ગાડીઓનાં બણબણ-
ટથી મોટી મેહેલનો બગીચો ગાળ રહ્યો હતો.

આપણે બાણી ચુકા છીએ કે હોમજી શેઠની સાથે તેવ-
ણના એક વિધવા બેઠન સુનાબાઈ પણ વસતાં હતાં કે જેવ-
ણને કંઈપણ છોકરાં થયાં નહીં હતાં. હવે હોમજી શેઠનાં
એક બીજાં બેઠન નવાજબાઈ ગુજરી ગયાં હતાં, અને એ
નવાજબાઈનાં એક, હુમણાં માબાપ વગરના થયલા છોકરાને,
સુનાબાઈએ કરી લીધો હતો. એ છોકરાનું દાદાબાઈ હતું,
અને એનીજ નવજોતનાં શુભ ટાંકણા ઉપર વાલકેશ્વર ખાતે
આ ધુમધામ થતી આપણે જોઈએ છીએ.

હીરાજી ચીચોરાને સઘળાં મળીને ત્રણ ફરજદો થયાં
હતાં. તેઓમાં હોમજી શેઠ વડા, અને એ બે બેઠેનોમાં
નવાજબાઈ નાની બેઠેન હતાં. નાના દાદીનો એક બીજો ભાઈ
પણ હતો, પણ માઠાં ભાયગે પોતાનાં માતપીતાના મરણ

પછી તે લાંબો વખત જીવવા પામ્યો નહીં હતો, અને તેથીજ હવે એકલો દાદી પોતાના બાપની વારસામાં મળેલી દોલતનો અને સુનાબધનાં મરણ પછીની મળનારી ખીજ દોલતનો હૈયાત વારસ ગણાતો હતો.

નાનો ખુબસુરત દાદી દશ વરશની વયે પુગ્યો હતો. સુનાબધનો તેમજ હોમજી શેઠનો તે એક સરખો પ્યારો હતો, અને તેથીજ તેની નવજોતના ટાંકણા ઉપર મોટાં ખાનાપીનાં કરવાને સુનાબધની ખાહેશ થવાથી અને તેને લવજી તરફથી ટેકો મળવાથી હોમજીશેઠ કબુલ થયા હતા.

નોતરેલા બાનુ તેમજ ગૃહસ્થ મેહેમાનોની સંખ્યા તો જો કે ઘણી મોટી હતી તોપણ મોતીમેહેલ એટલો તો કુશાદે હતો કે તે સંખ્યા નજીવી જેવી લાગતી હતી.

સઘળા મેહેમાનોને આવી પુગવાનો વખત થઇ ગયા પછી, સઘળાઓ બરોબર આવી પુગા છે કે નહીં તેની તપાસમાં લવજી છુપી રીતે રોકાયો, અને તેમ કરતાં તેને માલમ પડ્યું કે લગભગ પોણેસો જણ ત્યાં એછા આવેલા હતા, અને તે નહીં આવેલાઓમાંનો મોટો ભાગ તો તેના પોતાના ખાસ દોસ્તોનો બનેલો હતો. લવજીને એથી ઘણી અબ્બયખી ઉપજી, અને ઇજન કરનારનીજ કાંઈ ખામીથી એમ થયું હશે એવું વિચારી તેણે એક મોખેદને પોતા પાસે બોલાવ્યો.

“આદરજી, બધાઓની ચીઠી બરોબર પુગીતી એમ તમે ખાત્રીથી કેહશો?” તેણે ઘણા ગુસ્સામાં એ સવાલ પુછ્યો.

“હા શાબ, બરોબર. કોઇપણ ચુકાએજ નહીં તેની તમે ખાત્રી રાખવી.” આદરજીએ વગર ગભરાવે જવાબ દીધો.

“તમારું કપાળ બરાબર છે! તમે શુધ ઠેકાણે રાખીને કંઈ ઘટતા બંદોબસ્ત કીધા હોય ત્યારે કે? મેં હમણા અટકળે ઢિલા ઉભા ગણ્યા તો લગભગ પોણેસો માણસ એછા નીકળ્યા

ને તેપણુ માહુરા એવા દોસ્તો કે જેઓ ઇજન થવાથી આવવા વગર રહેજ નહીં. તમે કંઈપણ એમાં ગોંટાળો કીધેલો લાગેચ.”

“અરે પણ સાહેબ તમે આપેલાં લીસ્ટમાંથી તો મોટા શેઠે સોએક નામો કાઢી નાખ્યાંય તેની તમુને ખબર નહીં હોશે.”

“સો નામ મોહટા શેઠે કાઢી નાખ્યાં! કાંય વાર?”

“શાબ, તેવણુ કેહજે એ શો જનને ખવારવાનો ખસ્ય ખચશે તેમાંથી વાળવાળાને આપવાને બની આવશે.”

“તોખા!” લવજી દાંત્યાં પીસ્તો એટલુંજ બોલી શક્યો. અને ભારે ગુસ્સાથી કાંઈ બબડતો તે ચાલી ગયો.

હોમજી શેઠની ખાસ આદતનો આ માત્ર એક નજવો દાખલો હતો. તેવણુનો એવો રમુજી એ સ્વભાવ હતો કે હજારો રૂપ્યાનો ઉઢાર દિલે ખરચ કરી સોપચાસ રૂપિયા માટે એટલું તો તંગદીલ દેખાડી દેતા હતા કે પેલા હજારો રૂપીઆના ખરચની તેવણુ મેળવેલી કિર્તી પળવારમાં જમીન દાસ્ત થઈ જતી હતી. રોશની અને ખાનાં પીણાનો ગંભીર ખરચતો તેવણુ પોતેજ કીધો હતો, અને તે છતાં બંન્ડવાળાઓનાં ખરચના પૈસા કેમ આપવા તેનો અદેશો આવતાંજ તેવણુ સો મેહમાનો ઓછા નોતરવાની કરકસર કરવાનું અબ્બ-ચબ જેવું ડહાપણુ વાપરી દીધું હતું; અને માઠાં નસીબે તે સઘળું સુનાબાઈ કે લવજીની બાણુ વગર કરવામાં આવ્યું હતું. લવજીને એથી ચીડતો અતીશય ઉપજી હતી, પણ કંઈબી હવે બોલવાનું જેમ વ્યર્થ હતું તેમજ કંઈપણ કરવાનું પણ ઉપાયની બાહેર થઈ ગયું હતું.

ઔરતોના મેળાવડામાં પેસતનજી ગાંધીનાં ધણીઆણી આંવાંબાઈ અને તેવણુની મનમોહન દીકરી પુતડી પણ હાજર

હતાં. સુનાબઈ અને આંવાંબઈ વચ્ચે ઘણી લાંબા વખતની દોસ્તી બંધાયેલી હતી, અને તેથી સુનાબાઈ એ બન્ને માદિકરીને નોતર્યા વગર તો ખચીત રહેશેજ નહીં એવું બાણુવા છતાં લવજી પોતે પણ પોતાની કુધનાં કાન ઉપર તેઓ વિશેની યાદ પાડયા વગર રહેયો નહીં.

મોટી મેજબાનીના વખતને લાયકના લપકાદાર પોશાકમાં સબ્બયલી હોવાથી પુતલીના ખુબસુરત ચેહરાનો ચળકાટ ચક્રી ઉપજાવે એટલી હદ સુધી વધી ગયો હતો. જે ગંભીર દિવાનખાનાંમાં તેઓ બેઠેલાં હતાં ત્યાં ઘણાએક સંદેહ પથ્થરનાં પુતળાંઓ જુદા જુદા કાબેલ કોતરનારાઓની ખ્યાલી ખુબસુરતીઓનો ચીતાર આપતાં ગોઠવાયેલાં હતાં ખરાં, પણ ત્યાં એકપણ એવું નહીં હતું કે જે આ જીવતી પુતલીના ઘાટની સરખામણી કરી શકે તેવું કોઈ કળાવંત કારીગરે પોતાનો ખ્યાલ દોડાવીને કોતર્યું હોય. ત્યાંનાં સંખ્યાબંધ કુલોના ઝુમખામાં એકપણ કુલ એવું નહીં દેખાતું હતું કે જેના રંગ રૂપ અને તાજગી આગળ પુતલીનો રંગ, રૂપ કે તાજગી આંખી પડે.

સુનાબઈ એ મા-દીકરી પાસે બેઠેલાં હતાં, અને તે તકનો લાભ લઈ તેવણને કાંઈ પુછવાને બાહાને લવજી ત્યાં જઈ ઉભો.

“લવજી દીકરા, આંવાંબાઈ ત્યારનાં તુને મળવા માગેચ ને તું તો જલદી આયોજ નહીં.” સુનાબઈ લવજીને પોતા પાસે આવી ઉભેલો જોતાંવારજ બોલી ઉઠ્યાં.

“હું જરા રોકાયેલો હતો કુધ. મારેથી જલદી આવવાનું બન્યું નહીં તેથી દિલગીર છું આંવાંબાઈ.” તે તેવણને નમતો-નમતો બોલ્યો, અને તુરતજ પુતલી તરફ જોવા માંડ્યું પણ તેણીની સાથે તેને જોઈતી ઓળખાણ નહીં થયેલી હોવાથી

તે કશું બોલી શક્યો નહીં. સુનાબધએ એ તેનો ગુચવાડે જોયો.

“એવણુ આંવાંબધનાં દીકરી પુતલીબધ, લવણ હવે એવણુને ઓળખ્યાં?”

“હું-હું, કેમ છેવો બાધ? તમારા આવવાથી હમુને મોટું માન મલ્યું.” તે હસ્તે મોહડે તેણીને નમતો નમતો બોલ્યો.

“તેથી ઉલટુંજ, તમારાં તેડાંનું હમુને માન મલ્યું તેથી હમે ખુશ છઈએ.” પુતલીએ લાયક રીતે જવાબ વાળ્યો.

લવણ કંઈ જવાબ દે તેટલામાં એક માણસે આવી તેને કાંઈ કહ્યું અને તેથી તુરતજ તેને તેઓ પાસે નમીને રજા માંગી.

“આહા! કેવી. ખુબસુરતી—કેવી નાજુકાઈ—કેવો અવાજ—કેવી અદ્ભુત અદા!!” તે ચાલતો ચાલતો મનમાં બખડવા લાગો. “પુતલીને જો હું હાથ કડું નહીં તો આ જર ને છુંદગી હરામ છે.”

જે ચાકર તેને તેડવા આવ્યો હતો તે તેની પુઠેજ ચાલતો હતો; લવણએ ફરીને તેની તરફ જોયું—“કોણુ છે કુમલા, મને કોણુ મળવા માગેચ?”

“સાહેબ, કોઈ પારસી જે પોતાનું નામ દોરાબજી કરીને જણાવેચ તે તમુને કંઈ અગતસર હમણાંજ મળવાને ખોટી છે.”

“હું-હું, સમજ્યો.” લવણ જમીન તરફ જોતો જોતો બોલ્યો અને તેથી એ વેળાએ તેનાં વાંકાં વળેલાં મોહડાં ઉપર જે બેચેનીનો છાંયો બે ઘડી રમી રહ્યો તે કુમલો ચાકર જોઈ શક્યો નહીં. “ઠીક છે કુમલા, તેને પેલા આરશીઆવાળા ઓરડામાં બેસાર, હું જરાવારમાં તેને મળવા જવશ.” એટલું કહી ચાલવા માંડયું.

ચાલતાં ચાલતાં એ ત્રણ મોટા ચોરડાઓમાં પસાર થતાં તેને માલમ પડ્યું કે ઘણુંએક જીમરોમાંની બતીઓ ખુબધ ગધ હતી, અને બીજી ઘણીએક તેલની બતીઓના કાકડાઓ ધીમાં પડી ગયા હતા. એ જોઈને તેને અભયબી લાગી. કોઈ તેના મેહેમાને મશકેરીમાં કીધું હશે એમતેણે વિચાર્યું. પણ વધારે ખત્રી કરવા માટે તેણે એક મસાલને બોલાવ્યો.

“હરી, એ બતી કોણી ખુજવડી? એ ખુજવાયચા તુલા કાય કામ પડેલા?” તેને તોરમાંજ પુછ્યું. પણ તેથી હરીને કાંઈ અચરતી લાગી નહીં. માણસો ઉપરનો લવજનો ત્રાસ ઘણો હતો, અને તે કોઈપણ દિવસ નરમ આવાજે વાત કરે એ તો સઘળા નોકરોને મનથી એક નવાઈજ હતી.

“શેઠ એ મી નાય ખુજવડી, પણ મોટા શેઠ અતાં હીકરેસી ગેલા ત્યાંની આપલા હાતરીજ બતી ખુજવડી આની કાકડા કમતી કેલા.”

“હવે તો બાવા જીલમ કરી રહ્યાચ.” તે વળી પાછો દાંત્યાં પીસતો બખડ્યો, અને સઘળી બતીઓ પાછી સળગાવાનો હરીને હોકમ આપી તે આગળ વધ્યો.

હરી જે બોલ્યો તે ખરૂંજ હતું. એ બાખદમાં પણ હોમજી શેઠ પાતાની એક નઠારી ખોડને વશ થયા હતા. હજારો બત્તીઓ બગીચામાં અને બંગલામાં બળતી હોવા છતાં, આ ત્રણ ચાર થોડોવાર ખાલી પડેલા, ચોરડાઓમાં ફેકટની બત્તીઓ બળીને ખપી જાય એ તેવણના સુમ મનના સાંકડા વિચારોને અનુસરતું લાગ્યું નહીં, અને તેથી તેઓને ખુજવી નાખવાને તેવણે વિલંબ લગાડ્યો નહીં હતો.

મેહેમાનો સઘળા જમવા બેઠેલા હતા, અને તેથી ત્યાં ઘટતી પરોણા ચાકરીમાં થોડોકવાર ગુંટાઈ, લવજએ પાછાં, જ્યાંથી તે આવ્યો હતો ત્યાં પગલાં ભરવા માંડ્યાં. તેનું મન

આજે હંમેશના જેવું સ્થીર નહીં હતું. પુતલીના ખ્યાલમાં તે ખુવાર બની રહ્યો હતો અને વળી તેમાં તેના પીતાની કંજુસાઇનાં એ ત્રણ દાખલાઓએ તેને વધારે ને વધારે રજાંદા કીધો હતો.

જે દિવાનખાનામાં ખાનુઓ બેઠી હતી ત્યાં આગળથી પસાર થતાં તેણે નજર કીધીતો તે લગભગ ખાલી પડેલું જણાયું. ખાનુઓ પણ સઘળી જમવા ગઇ હતી, અને થોડી-એક જ રહી હતી તે કારભાર કરવામાં રોકાયેલી સુનાબઘની કાંઇ દુરની સગીઓ હતી.

પ્રકરણ વીસમું.

મનગમતો મદદગાર.

“ I know that deformed; he has been a vile thief these seven years. I remember his name.” *Shakespeare.*

“હું જોળખુંય તે કદરૂપા રાખસને; સાત વરસો થયાં તે એક હડહડતો ચોર છે, તેનું નામ મને યાદ છે.” શેક્ષપીયર.

એ રીતે સઘળું ખાલી પડેલું જોઇ તે ચાલી જવા જતો હતો; પણ તેવામાં એક ખુણામાં એક જુવાન સ્ત્રીનો પાતળેલ, ઉંચો અને સીધો આકાર ઉભેલો જોઇ તે તરફ તેણે વધારે ચોક્કસાઇની નજર દોડાવી, એટલે તો તેને તે પુતલીજ ઉભેલી માલમ પડી.

“આફ્રીન ખોદા ! વાહ આ કેવો સમાગમ ! પુતલીજ અને વળી એકલી ઉભેલી. વાત કરવાને હવેજ સમો બેસતો છે.” એમ બોલતો તે અંદર પેઠો.

પુતલી તે ખુના પાસે ઠાંગેલું ‘ઑઇલ-પેન્ટ’ નું એક ઘણુંજ સરસ ચિત્ર નીહાળતી ઉભી હતી અને તેણીની પાસેજ નાનો દાદી પણ તે ચિત્ર જોવાની તેણીની ઉલટમાં

અજબ જેવો ભાગ લેતો ઉભો હતો. તેણીએ લવજીને પોતા તરફ આવતો જોયો નહીં.

“કેમ બાઈ, એ પીકચર પર કંઈ ઘણું ધ્યાન આપીને જોવાય, એટલું શું એ સુંદર છે ?”

“હા લવજીબાઈ,” પુતલીએ જરા પણ અચકાયા વગર ઘણેજ શાંતપણે જવાબ દીધો, “એ મને ઘણું મનગમતું છે. આ ખુબસુરત સ્ત્રી પેલા પાપી પુરૂષના હુમલાથી પોતાની નીતિનો ખચાવ કરવા માટે જે ગુસ્સાથી અને ઝતુનથી એક ધરી હાથમાં ધરીને ઉભીય તેનો આકાર એના પાડનારે એવી તો સરસ રીતે ચિતાર્યોય તે એવો તો આખેહુખ છે કે મારી આંખો તે પર ઠરીજ રહી.”

“હા પુતલીબાઈ, અને જોવની પેલો કેવો ધુજતો અને ચથરતો ઉભો ! તેનેથી આગળ એક દગલું પણ ભરાતું નથી.” દાદી પણ જાણે તેણીને ટેકા આપવા માંગતો હોય તેમ ખુશી થતો બોલી ઉઠ્યો અને તે સાંભળી લવજીએ હસ્તે મોહુડે તેને એક નાંની તપલી લગાવી !

“ઓરતની એમાં તારીફ કીધી એટલે તમે હરખાઈને એ પીકચર પસંદ કરો એમાં કંઈ નવાઈ નહીં.” લવજી ખુશ મીઝજથી બોલ્યો.

“હા, તારીફ તો કીધીય પણ તે તદ્દન વાજબી છે કે નહીં ? ઓરતનો જાતી ખવાસ એમાં જણાઈ આવેય.”

“પણ બીજા એક ઓરડામાંનું પીકચર એથી ઉલટોજ દેખાવ દેખાડેય તેનું કેમ ?”

“કીયા ઓરડામાં ?

“પેલી ગમ એક બીજો છે પુતલીબાઈ,” દાદી વચ્ચે બોલી ઉઠ્યો, “તે બધો સખીઓનોજ ભરેલો છે, ચાલો તે આપણે જોઈએ.” પુતલી લવજી તરફ જોવા લાગી.

“એ ખરું કહેય પુતલીબાઈ, પીકચરો જોવાનો તમુને જો શોખજ હોય તો ત્યાં તમારો એ શોખ પુરો પાડશે. વીસ હજાર રૂપીયા હું અત્યાર સુધીમાં તો એ ઉપર ખરચી ચુકોય પણ હજી મારે મનગમતો જથ્થો થયો નથી.”

પુતલીએ ત્યાં જઈને જોવાને કંઈ પણ અડચણ જોઈ નહીં અને તેઓ ત્રણે તે ચોરડા તરફ ચાલવા લાગ્યાં.

“પણ ખરેખર હું તો પુછતાં ભુલીજ ગયો; પુતલીબાઈ તમારાં માય કાંઈ છે ? તમે જમવા કાંય નહીં ગયાં ?”

“સુનાબાઈએ પોતાની સાથે છેલ્લે જમવાની મને અને માયને બોહોંસ કીધીય તેથી અમે જમવા બેઠાં નથી. માય તો સુનાબાઈની સાથેજ કંઈ કારભારમાં રોકાયલાં હોશે. હું પણ થોડો વારમાં તેવણ પાસેજ જવાની હતી, પણ તેટલામાં તમે આવી લાગ્યા.”

“નસીબ મારાં સારાં કે વખતસર હું આવી લાગો. બાકી આવી તક ફરીથી મને મળતે નહીં.” લવણ પોતાના મનમાં એમ વીચારવા લાગ્યો.

થોડાજ વારમાં તેઓ પીકચરોવાળા ચોરડામાં આવી લાગ્યાં.

“લવણબાઈ જોવોની, આ મોહટી સખીઓ પરના પરદા તો હજી મસાલે ખીસારયાજ નથી, એને બોલાવીને કેહું ?” દાદી બોલ્યો.

“નહીં દાદી રેહવા દે, હવે કંઈ અગત નથી. જેવ પુતલીબાઈ, આએ પીકચર છે કે જે હું તમુને દેખાડવા માંગતો તો.”

“હા, પેલી એકુને બળતો ને નાઉમેદ થતો મુકીને ખીજને પોતાનો હાથ આપેય !”

“હા, જોવો એ કેવી બેવફાઈ !”

“નહીં એમ નહીં. એ પહેલો પોતે ખરાબ કાંચ નહીં સાબેત થયો હોય, ને તેને સમજે પેટીએ તેને તણ દેવાનું કાંચ નહીં વાજખી ધાર્યું હોય?”

“હા એમાંથી શક નહીં, ઘણા આશકોખી એવા ખુરા નિકલેચ એમાં નવાઈ નથી.”

આશકનું નામ સાંભળતાંજ પુતલીને પોતાનો આશક સાંભરી આવ્યો.

“લવણભાઈ, ફરામરોજ આજે નથી આયા હંઈ? તેવણને તમે બોલાવ્યા તો હોશેજ.” પુતલીએ ખાત્રીથી માન્યું હતું કે લવણ તેને જરૂર ઓળખતો તો હોશેજ.

અને તેમજ હતું. ફરામરોજને લવણ પુરતી રીતે પીછાણતો હતો; એટલુંજ નહીં, પણ તેનાં મોહડાંપર તો તે ખરી દોસ્તી ધરાવાનું દોલ ઘાલતો હતો. તોખી આ વખતે પોતાની મતલબ સાંધવા માટે તેને ઇજન કરવાના અખાડા તેણે કીધા હતા એટલુંજ નહીં, પણ તે તેને બીલકુલ ઓળખતોજ નહીં હોય એવું પુતલીને જણાવવાને લુચ્ચા લવણએ વાજખી વીચાર્યું.

“ફરામરોજ કોણ?” તેણે અંબાણો થઈ સવાલ કીધો.

“ફરદુનજી ગઝદરના ફરામરોજ, ઓરખોચ કેની?”

“હં-હં, ફરદુનજી ગઝદરનો છોકરો, મેં ઓળખ્યો.” તે ધીમે-ધીમે બોલ્યો અને બાણે તેની તરફ તે નાપસંદગીથી જોતો હોય તેમ બોલતાં-બોલતાં તેણે પોતાનાં લવાં ઉપર કચલી ચહડાવી.

પુતલી તો આ બેદરકારીભર્યું તેનું બોલવું સાંભળી અભયખીથી તેની તરફ જોવા લાગી. તોખી તેણીએ પુછવાનું બરીજ રાખ્યું.

તેવણુ આજે નથી આયા? તમે તેવણુને તેરયા નહીં હોશે.”

“નહીં હવે, આવી મીજલસોમાં તેવણુ જેવા એકને તેડવાનું આપુને ઠીક લાગતું નથી.”

આટલા થોડા બોલોળી લવણ એવી ઢબે બોલ્યો કે પુતલી તો સાવજ જેવી બનીને તેની તરફ ટીકવાજ લાગી.

“એટલે?” એકજ ટુકા બોલમાં તેણી પોતાનો સવાલ પુછી શકી.

પોતે શું બોલેચ અને કોણને માટે બોલેચ તે બાબેનો બેદરકારી ભર્યો દેખાવ ઠગારો લવણ અભયબ જેવી સાહુચેતીથી જાળવી શક્યો.

“એટલે એમ કે કેટલાએક સાહેબો વિષે થોડું-ઘણું જે આપરે સાંભર્યુંચ ને જાણ્યુંચ તે ઉપરથી તેવા સાહેબોને આપરે તાંહથી દુરના દુરજ રાખવાનો આપરે ઠરાવ કીધોચ. પણ હવે એ વાત સાથ આપુને કામ નથી, આવો આપરે બીજાં પીકચરો જોઈએ.”

પણ પુતલી તો હેબતથી આજેજ થઈ ગઈ હતી. જે બોલો છેલ્લાં લવણ બોલ્યો હતો તે તેણીના કાનેને ફક્ત બાહરથી અઠડીનેજ પાછા પડ્યા હતા, અને તેથી જ્યાં તેણીની ઉભી હતી ત્યાંથી એક દગલુંબી તેણી આગળ વધી શકી નહીં.

તેણી કંઈપણ વધારે બોલે અથવા સવાલ પુછે તે અગાઉ તેણીની માતાનો સાદ તેણીને કાને પડ્યો. તુરતજ ચોંકીને તેણી સાહુચેત બની.

“પુતલી,” આવાંબઈ અંદર દાખલ થતાં બોલ્યાં, “ચાલ દીકરી હવે આપરો જમવાનો વખત થયો. આખી રાતજ એ સખીઓ જોયા કરશે કે કેમ? દાદીબા, ચાલો તમુને પણ માથ બોલાવેચ.”

“ચાલો માયજી હું તૈયાર છઉં.” એમ બોલતી પુતલી આવાંબધ પુઠે ચાલતી થઇ.

પણ એ વેળાએ તેણીની માતાએ જો કે ઘડીપણુ તેણીના મોહાડાં તરફ પોતાની નજર ટેકવી હતો તો જે ભયંકર પ્રીકાશ તે મુખ ઉપર પથરાયો હતો તે જોઇ તેવણુ હેબતી જવા વગર રહેતો નહીં.

“થોડા બોલોએ ધારવા કરતાં પણ વધારે અસર ઉપજાવી છે!” તેણીના ગયા પછી લવજી ધીમે સાહે મન સાથે વાત કરવા લાગ્યો, “વેહેમ અને શકની શરૂઆત થઇ છે તો સેવટે તીરસ્કાર અને ધિઃક્કારમાં તેનો અંત આવ્યા વગર રહેનાર નથી.”

એમ બોલતો તે ચોરડામાંથી બાહર પડવા જતો હતો, પણ તેવામાં એક મોટાં પીકચર ઉપર ઢંકાયેલો પડદો ઝડપથી હીલવા લાગ્યો, અને તુરતજ તેની પછવાડે છુપાયલા એક પારસીએ બાહર આવી હુળવે તેના ખભાં ઉપર હાત મુકી તેને અટકાવ્યો.

લવજીએ ચોકીને પાછળ ફરી જોયું.

“દોલી! અરે, તું કાંહુ ઉતો? મેંતો તુને જોયો નહીં?” લવજી ભારે અચરતી સાથે ચોરડામાં પાછો દાખલ થતો બોલ્યો.

“આએજ ચોરડામાં ઉતો લવજી શેક, પણ તે એવી સીક્રતથી કે તમારી ખુબસુરત પુતલી, પોતાની બધી ચાલાકી છતાં, છુપાયલા દોલી દેગરીયાને પકડી શકી નહીં.”

“ત્યારે બધી વાત તો તેં સાંભળી હોશે!”

“શું કહું સાહેબ, નાચાર ઉતો. આએ પરદા પાછળની ગરમીથી હું એટલો બાહુવરો થયો તો કે મારા કાન ઢાંકવાનું ધ્યાનજ રહ્યું નહીં.”

“બસ દોઢી, હ્યાં મશકેરીમાં વખત ગુમાવી હું શકતો નથી. પુતલીને તો હવે તેં ખરોખર જોઈ?”

“આજે પુરેપુરી જોઈ. લવજી શેઠ, પુતલું તો એવું છે કે જે તેને હાથે કરવામાં ફાવે તેના કોઈ વડવાના પુત્ર તેને આડે આવેલા હું સમજું.”

“એમજ છેતો ખરું. દોઢી એજ પુતળાંને હાથ કરવાનો મારો ઠેરાવ છે, ને તે ઠેરાવ પાર પાડવા માટે કોઈપણ રીતની તદખીર કે કાવત્રાં રચવાને હું તૈયાર છઉં. એ કામમાંની મારી ફત્તેહ પાસે મારી ખીજ બધી ફત્તેહો પાણી ભરશે; ને એ કામમાં તારી મદદ જો સફળ થઈ તો તેને વાસ્તે તુને મળનારું ઇનાંમ ખીજાં સઘળાં ઇનામોને વીસરાવશે. દોઢી, મેં ફરામરોજને વાસ્તે જે કહ્યું તે તેં સાંભળ્યું?”

“પુરેપુરું મેં સાંભળ્યું. ઘણીજ સરસ તદખીર, ઘણીજ સરસ ઉશકેરણી, ઘણોજ સરસ મરચાં ભભરાવેલો તીખાશ. જેવું શરૂ થયું તો જ રીતે જો ચાલુ રહે તો પછી શેઠ આપણી ફત્તેહમાં શક શું હોય?”

“તે ચાલુ રહે કે નહીં રહે તેનો આધાર આપણી કુનેહો ઉપર છે. પણ તે કુનેહો રચવાનો હુમણું વખત નથી. આટલા વખતનીજ મારી ગેરહાજરીથી બધા અજબ થતા હોશે, વાસ્તે હુમણું તો તું જ દોઢી, ખીજ વખત મલશું ત્યારે વાત.”

“શેઠ જાઉં તો ખરો, પણ મારી ગરજ કંઈ પાર પડે ત્યારે કેની. ગરજને સાડું તો આસમાસ આજેજ આવવું પડ્યું. ગરજના ગધેરા સઉ કોઈ છે સાહેબ. ગરજ નહીં હોતે તો તમે મારા જેવાને કાંઈ ગણકારવાના ઉતા?”

“તુને મારી ગરજ છે દોઢી, મને પારી નથી.”

“જરા ભુલોચ સાહેબ, પૈસા તો હું કોઈ પણ રીતે મેળવી શકશ, પણ કોઈથી રીતે મારા જેવો કિસ્મતી મદદગાર તમે મેળવી શકશો નહીં.”

“બસ-બસ-બસ, હવે બંધ થા! બોલ તું શું માંગેય, તુને કેટલા જોઈએય?”

“હોહોહો કે બશે હોશે તો બસ સાહેબ. ઘણા મને જોઈતા નથી.”

“હુમણું ખીણું તો કાંઈ નથી. પણ લે આએ વીટી, એ બશેની ઉપરની છે, એનું તુને ગમે તે કર. ચાલ હવે દેકે થા, વધારે વાર હાંઈ ખોટી રેહવાની અગત નથી.” એટલું બોલી ઝડપથી એક ઝીણું માણકની વીટી તેના હાથમાં સેરવી દઈ લવજ ચાલી ગયો. અને તેની પાછળ દોલી દેગરીયો પણ તુરતજ બાહર નીસર્યો.

દોલીના ગયા પછી લાયગે પાંચ મીનીટ ગુજરી હોય કે તેટલામાંજ એક ખીણ પીકચર ઉપરનો પરદો હીટ્યો અને તેની પાછળ છુપાયેલો એક ખીણે જીવાન પુરૂષ ધીમે ધીમે બાહર નીકળ્યો.

“કેવાં ભયંકર કાવત્રાંઓ! ખોદા, આએ પાપીઓનાં જીવતરની દ્યાં જરૂર શું છે?” આ જીવાન પારસી અતીશય અનુનમાં આવી, બનતાં સુધી નરમ પાડેલા અવાજે પોતાના મન સાથે બોલવા લાગો. “આએ દોલુ દેગરયા વીશે મેં ઘણું સાંભળ્યું. દોલી લુચ્ચો અને પાપી છે, પણ તે પોતાના કરતાં એક વધારે પાપીની દોસ્તી સાંધી બેઠોય. પાકીજગીના પરદા પછવાડે આ કેવાં કરતુક—કેવાં કરમ! પણ પ્રીકર નહીં. હું નાપાક લવજને ફાવવા દેનાર નથી, પણ એની બધી—બધી નેમો ઉંધી વાળી આથંદે એને પુરેપુરો નાશ કરીનેજ

હુંજ મારો ખાર પુરો પાડશ. વખત જોઈને વાત.” એટલું જોલી, બનતાં સુધી, કોઈ તેને જોય નહીં તેમ તે બંગલાની બાહર નિકળી પડ્યો. અને બગીચાની બાહર કદમ મુકી રાતના કાળાસમાં અણુદીઠ થઈ ગયો.

લુચ્ચા લવજનો કદે વેરી એ કોણ—તે હ્યાં આવ્યો કેમ ?—એ છુપાયો શાને માટે ? એ નવો લેદ શું હતો ?

પ્રકરણ એકવીસમું.

આશક કે આકૃત ?

“ By nature vile, ennobled but by name,
Each kindred brute might bid thee blush for shame.
Who knows thee well must quit thee with disgust,
Degraded mass of animated dust !”

Byron.

“કુદરતથીજ તું નીચો, મોટો નામનો,
એક હેવાનની ચાલથી પણ રેહ શરમીંટો.
સહ જોળખી તજશે તુને હેઠ્ઠી સદા,
કમીના ખવાસના આ ખાકી જવડા !”

બાયરન.

નોશેરવાન જેવા જીવાનોની ચાલચલણ વિષે પોતાનાં માતા મેહરબાઈએ તથા પોતાની સહી જરબાનુએ જે સખુનો કહ્યા હતા અને જે મત આપ્યું હતું તેથી લોલી શીરીનનાં મન ઉપર ઘણી અસર થયલી આપણે જોઈ હતી.

જે દિવસે લગનની મિજલસમાં જરે ખેરખાહી ભરેલાં જીગરે તેણીને ઘટતી ચેતવણી આપી તેજ દિવસથી તેણીએ મજબુત ઠરાવ કીધો હતો કે કોઈ લાયક તકનો લાભ લેઈ લગનને લગતો પોતાનો વિચાર મેહરબાઈ અને દોરાબજીને ખુલી રીતે જણાવાની નોશેરવાનને અરજ કરવી.

પણ એમ કરવાની લાયક તક તેણીને સેહેલાઈથી અને થોડાજ વખતમાં મળી શકી નહીં.

હમણાં હમણાં નોશેરવાનની મુલાકાતો ખરેખર કમતી થતી જતી હતી; પણ તેનું કારણ તેને મળેલી ચાકરી થઈ પડી હશે એવું ધારી શીરીને જરા પણ શક પોતાના મનમાં ઉપજવા દીધો હતો નહીં. એ મુલાકાતો જેમ કમતી હતી તેમજ થોડા થોડા વખતની પણ હતી અને વળી વધારે નવાઈ સરખું તો એ હતું કે બહાર રીતે કોઈનાં પણ કાંઈ કહેવા વિના તેને શીરીન સાથે એકલા બેસવાના, ફરવાના કે વાતચીત કરવાના અખાડાજ કરવા માંડ્યા હતા અને બાણે તેવી કોઈ પણ તક નહીં પડવા દેવાને તે પોતાથી બની શકતી તાલમેલો કરતો હોય એમ લાગતું હતું.

શીરીન તો એમજ સમજતી હતી કે તેને માટે તેણીનાં માતા મેહરબાઈએ જણાવેલા વિચારોથી તે અનબાણો છે; પણ એમ નહીં હતું. આપણે બાણી ચુક્યા છીએ કે શીરીનની પોતાનીજ માનીતિ એક આયા, શીરીનના આશક ઉપરના છુપા સંદેશાઓ લઈ જનારા એક વિશ્વાસુ કાસદ તરીકે કામ લાગ્યા ઉપરાંત, પોતેજ નોશેરવાન સાથે (જે નરમ બોલોમાં બોલીએ તો) ‘લગરીક લાડકા સંબંધમાં’ હતી અને એજ હુરચી આયાની મારફતે નોશેરવાન, મેહરબાઈએ જે ઠરાવ કીધો હતો, તેથી વાકેફ થયો હતો.

પણ એથી કોઈ પણ રીતે દલગીર થવાને બદલે પોતાને બેઠાંએ તેવુંજ મળેલું નોશેરવાન સમજ્યો હતો અને તેથી જો શીરીન, તેની હવે પછીની ચાલુ થનારી બેઠકારી વિષે, કાંઈ પણ ફરિયાદ કરે તો તુરતજ તેણીને મેહરબાઈના પોતાના વિચારોનું બહાનું બતાવવાને તે નાપાકને સેહેલું થઈ પડેલું લાગ્યું હતું.

શીરીનથી દુર થવાની અથવા વધારે બંધબેસતું બોલ્યે તો, શીરીનને હું મેશ સુધી તણ દેવાની તદબીર શોધવાની જે તેને થોડી ઘણી મુશકેલી લાગતી તે મુશકેલીને હવે મેહરબાઈનાં આવાં બોલવાથી નિકળી જવાનો રસ્તો મળ્યો હતો. મેહરબાઈ તેને પોતાનાં ઘરમાં આવતો અટકાવવા માંગતાં હતાં ખરં પણ તેવું તો તેને જોઈતું જ હતું.

એટલાજ માટે હવે તેણે ધીરે ધીરે પોતાની મુલાકાતો કમતી કીધી હતી, જેનું કારણ ભોલી શીરીન, એ નાપાકે જેમ તેણીને જુદું બોલીને વાહી હતી, તેમ તેને મળેલી આકરી સમજતી હતી અને એટલાજ માટે શીરીન સાથે એકલો નહીં પડી જવાની તે તાલમેલો ગોઠવતો હતો.

જે શીરીન સાથે કોઈ વખત અચાનક રીતે તે એકલો પડી જતો હતો તો લાગલોજ ઘરે જવાની તૈયારી કરતો હતો. આ સઘળી તેની ચાલચલણ તેની આગળી વર્તણૂકથી જો કે તદનજ જુદી હતી, તોપણ નિર્દોષ શીરીન હજુ કાંઈ ખરો ભેદ સમજી શકી નહીં હતી અને તેણી એમજ ધારતી હતી કે કામકાજના રોકાણમાં પડવાને લીધે એવો ફેરફાર તેનામાં થયો હતો.

જર સાથની શીરીનની છેલ્લી મુલાકાત પછી લગભગ ત્રણ મહિના વીતી ગયા હતા. ઘણાક દિવસોની ગેરહાજરી પછી નોશેરવાન એક વખત દોરાબજી શરાફના બંગલામાં આવ્યો અને મેહરબાઈ જ્યાં બેઠાં હતાં તે ઓરડામાં આવી બેઠો.

“આવો નોશેરવાન,” મેહરબાઈએ તેને આવકાર દીધો, “કંઈ ઘણે ઘણે ઘણે દહાડે નજર આવોચ !”

“હાજી, હમણાં તો કામકાજને સખએ રોકાવું પડેચ તેથી હ્યાં આવવાનું કંઈ બનતું નથી.”

“હા, હું સાંભરીને ઘણી ખુશી છેડં કે તમને સારી આકરી મલીચ; હવે એક ઠેકાણે રહ્યાય તો તાંહજ પગ ઠાળીને રહેજો.”

“હવે હાલ તો હ્યાંજ છો પડયાય,” નોશેરવાને એટલોજ ટુંક જવાબ દઇને પતાવ્યું.

એટલામાં શીરીન તેઓ આગળ આવી.

“ઓહો નોશેરવાન ! તમે ઘણે દહાડે કાંહથી આયા ?”

“હા શીરીન,” મેહરબાઇ બોલ્યાં; “એવણુ પોતાનું કામ કાજ મુકીને આપરે તાંહજ આવ્યા કરે ?”

મેહરબાઇ શીરીનનાં આવવાનીજ વાટ જોતાં હતાં, કારણ કે તેવણુનો પોતાનો વિચાર શું છે તે વિષે નોશેરવાનને ધીરેથી વાકેફ કરવાને શીરીને માથે લીધું હતું અને તેથી તેમ કરવાની તેણીને તક આપવાને તેવણુ ખંતી હતાં.

શીરીને તેમ કરવાને કબુલ કીધું હતું તે પણ પોતાની મતલબને લીધેજ હતું. સઘળી બીનાથી નોશેરવાનને વાકેફ કરવાનો તેણીનો વિચાર હતો—બલકે ઠરાવ હતો; અને તે સઘળું કદા પછી હવે જેમ બને તેમ જલદીથી તેણીનાં હાથની માંગણી તેણીનાં માબાપ પાસે કરવાને તેને સુચવવાનો તેણીએ ઇરાદો રાખ્યો નતો.

થોડો વખત સુધી જુદી જુદી બાબતો વિષે ટાહેલું કીધા પછી કાંઈ અગત્યના કામનું બાહાનું કહાડી, ગુલબાઇ, નોશેરવાન અને શીરીનને એકલાં મુકીને દિવાનખાનાની બાહર ગયાં.

નોશેરવાનને વળી પાછો પોતાને કદંગી હાલતમાં આવી પડેલો જોયો અને તુરતજ, ‘આલો આપુનેબી કામ છે, હવે જઈએ,’—એમ બોલતો તે ઉઠ્યો.

“નહીં નોશેર, જરા બેસો, મારે તમુને કંઈ કેહવુંય.” એમ બોલી શીરીને તેને તુરતજ તેને પાછો બેસવાની ઇસારત કીધી.

તે ગભરાયો.

“નહીં શીરીન, મને ઘણું અગતનું કામ છે.”

“નહીં—નહી, ગમે તેવું અગતનું કામ હોય તો પણ જરા બેસો અને આ સાંભળી જાવો. હું તમુને ઘણો વાર નહીં ખોટી કરું, વાહલા નોશેર.” શીરીન હઠીલી બની ખ્યારથી બોલી નોશેરવાનને તાબે થવા વગર આદ્યું નહીં.

“ત્યારે બોલો જલદી, શું કેહેવોય ?”

“નોશેર, મારાં માએ પોતાનો કંઈ વિચાર તમુને જણાવવા મને કહ્યું હતું.”

“તે શું ?”

“તે જો તમે અપમાન તરીકે નહીં લેવાની અને ગુસ્સે નહીં થવાની મને કબુલાત આપો તો, હું તમને જણાઉં.”

“શીરીન, હું એક ગૃહસ્થ છેઉં અને તેથી જો એક ખરેખરા અપમાનને પણ હું અપમાન તરીકે નહીં ગણું તો ગૃહસ્થ કેમ ગણાઈ શકું ?” આ નામવર ગૃહસ્થ (?) બોલ્યો.

“નોશેર એમ નથી; મારાં માયનો એ વિચાર જો કે હમણાં તો તમુને નાપસંદ લાગશે, પણ જો તમારા હાથમાં એક ઉપાય છે તે તમે જલદી કરો તો પોતાનો એ વિચાર તેવણુ નહીં ફેરવે એમ નથી.”

“હું—હું, હવે હું કંઈ સમજ્યો ખરો. શું હ્યાંની મારી મુલાકાતો મેહેરબાઈને પસંદ નથી વાડું ?”

“હા નોશેર, હમણા પોતાનો એવો કંઈ વિચાર એવણુ જણાવ્યોય તો ખરો, પણ જો ત—”

“પ્રીકર નહીં શીરીન, જો એવીજ—”

“પણ માફ સાંભળો નોશેર,”-પાછી શીરીન તેને બોલતો અટકાવી બોલી, “મારાં માયના એવા વિચાર છતાં બધી રીતે મેં તમારો બચાવ કરવામાં કંઈ બાકી રાખ્યું નથી અને હું ફરીથી કેહવું કે જો—”

“બસ, હવે મને વધારે સાંભળવાની કંઈ અગત નથી શીરીન-” નોશેર પાછો તેણીને અટકાવી ઠડે પેટે બોલ્યો, “તમે મારો બચાવ કીધો તેની પણ કંઈ અગત નહીં હતી. જો એવીજ મેહરબાઈની મરજી છે તો હું વગર આનાકાનીએ-બલકે મોટી ખુશીથી-હ્યાં ફરીથી આવવાનું બંધ કરશ.”

“એ શું!” શીરીને ચોંકીને તેની તરફ જોવા માંડ્યું.

આવો થડે પેટનો અને ઘાટકી જવાબ સાંભળવાનો તો તેણીને ખ્યાલ પણ નહીં હતો!

તેણીના મનમાં કાંઈ થોડી ઘણી ધાસ્તી ઉપજી ખરી, પણ હજુર તે પુરેપુરી નહીં હતી. તેણીને હજુર પુરતી આશા હતી અને નોશેરવાનનો આ જવાબ માત્ર તેને ઉપજેલા ગુસ્સાનું પરીણામ તેણીએ ધાર્યું હતું.

“નહીં ખ્યાર નોશેર, હું તમને હ્યાંથી કેમ જવા દેવશ?”

“નહીં શીરીન, તમારા માય-બાપની મરજીથી ઉઠવો મારેથી ચલાય નહીં.”

આએ શું! ખ્યાર કે દીલાસાનો એક બોલ પણ નહીં!

શીરીન ફીક્કી પડતી ગઈ. નોશેરવાન તે સઘળું સમજતો હતો, પણ તેથી તેના સંગદીલ ઉપર કાંઈપણ અસર થયેલી લાગતી હતી નહીં.

હજી શીરીને આશા છોડી નહીં.

“નોશેર, તમે મારા માય-બાપ આજળ જઈને તમારી મરજી જણાવોની. તમે જો એમ કરશો તો એ લોકો પોતાનો વિચાર ફેરવશે!” તેણી ઠરઠરીને બોલી.

“નહીં શીરીન, એમ નહીં બને, મેહુરબધની પોતાના ઘેરમાં મને આવતો જોવાની જો ખુશીજ નહીં હોય તો પછી તેવણુ મારી મરજી તે કેમ રાખવાના હતાં ? એ નહીં બને.”

શીરીનના ગુચવાડાનું આપણે કેમ ખ્યાન કરી શકીએ ? જે સ્ત્રીને તેને પોતાના જીગર કરતાં વાહલી ગણેલી તે સ્ત્રીનો તેજ આશક થોડા મહિના રહીને શું આવો જવાબ દે ?

“તમે એ શું બોલોચ નોશોર ! એ નહીં બને ? તમે મને ખરેખરાજ જો ચાહતા હોવોતો એ બનવું અથવા બનાવવું મુશકેલ નથી. તમને શું મુશકેલ લાગેચ ?”

“હા શીરીન, મુશકેલ લાગેચ.” તે ધીરથી બોલ્યો. શીરીનની આંખોમાં પાણી આવી ઉભાં.

“ત્યારે તમારો ખ્યાર એવોજ કે ? નોશોર તમે જો એમ મારી મશકેરીજ કરવા માંગતા હોવો તો એમ હવે વધારેવાર નાં કરો. એવું હસવાનું મને ગમતું નથી, એ રમુજ નહીં પણ દુઃખ ઉપજવા જોગ ઘાટકીપણું છે.”

“હું હસવાનું નથી કરતો. હું આએ બધું પુરતી ગંભીર યાદથી બોલુચ તે વિશે તમે ખાત્રી રાખવી.” શીરીન તરફ જોવા વગર, કે શીરીનની લાગણીઓનો કંઈપણ વિચાર રાખ્યા વગર તદ્દનજ બેઠરકારીના દેખાવથી આ પાપીએ ઉપલો જવાબ દીધો.

શીરીનની આંખો આગળ સઘળું લમવા અને ફરવા લાગ્યું, પણ હજી ફરીથી તેણીએ હીંમત કીધી,

“ત્યારે થોડા મહિના આગમજનું તમારું બધું બોલવાનું ? સચાઈની ને વફાદારીની તમારી કબુલાતો ? ત-ત-તમારો-મા-મારી ઉપરનો પ-ખ્યાર ? તે કાંહ છે ?” તેણી ખોખરે આવાજે લઠકતી બોલી.

“અહુ-અહુ-અહુ-અહુ,” આ ખવીસ હસવા લાગ્યો,
“શીરીન મારી છુંદગીમાં કોઈ પર ખરેખરો ખ્યાર મેં કીધોજ
નથી.”

“તમારાં વચનો! તમારું ખોલવું!”

“હું-હું, તે તો શીરીન ફક્ત આપરે વાર્તાઓમાં વાંચી-
એચ તે ‘લવ-સીન.’”

“અરે મારા ખોદા, આએ હું શું સાંભરુંચ!” શીરીન
પોતાના બન્ને હાથે પાસેના એક કોચ પોતાને પડી જતી
બંચાવા માટે મજબુત પકડી બોલી, “ત્યારે તમારું ખોલવાનું
બધું અમથું? તમારા વચનો બુઝાં?”

“મેં કોઈ દાહુડે એનો વચન આપ્યોજ નથી.”

શીરીનનું મગજ હવે પુરેપુરું ભમવા લાગ્યું, અને
તેણીનાં નાબુક બદન માહેલી અત્યંત દલગીરી ધોધબંધ પાણી
રૂપે તેણીના કોમળ ચશ્મો વાટે બાહર પડવા લાગી.

ફરીથી તેણીએ એક છેલ્લી કોગેશ કીધી.

“નોશેર તમારાં ધ્યાનમાં કુંઈજ આવતું નથી! આએ
તમારાં ફરજંદના ખરેખરા બ-બ-બ-બ-બાપ થવા તમે ન-
ન-ન-નાં કે-હોચ!” એમ બોલતાં આ ઇંગાળ સ્ત્રીએ પોતાના
પેટ તરફ હાથ કીધો!

તે હબ્બર નીચેજ જોતો બેસી રહ્યા.

“એમજ જો થયું હોય તો હું દલગીર છેઉં. પણ મારા
હાથમાં એનો ઉપાય.”—

પણ તે પોતાનું ખોલવું પુરું કરે તે અગાઉ તો.—

“હું મુઠ—હું મુઠ! આ—ને—” એમ બોલતી શુદ્ધ
ખોદી શીરીન મુરદાંની મીસાલ જમીન ઉપર પટકાઈ પડી!
તેજ ઘડી નોશેર ચાંકી ઉઠ્યો. જે ભોળી બાનુ તેનાં
પોતાના નીચપણાંનો-નીમકહુરામીનો-અને ઘાતકીપણાંનો ભોગ

થઈ પડી હતી તેણીના બેખબર પડેલા આકાર ઉપર નજર કરતો હતો. રહ્યો. પણ તે થોડોજવાર. તુરતજ તેને સમજ આવી અને તેથી પાસે પડેલાં વાસણમાંથી પાણી લઈ તેણીનાં મોહડાં ઉપર જોરથી છાંટી, જેવી તેણીએ શુદ્ધિમાં આવવાની નિશાની દેખાડી તેવોજ તે પીકકે ચેહરે કોઈ જોય નહીં તેમ બાહર નિકળી પડ્યો.

જે બનાવો હમણાં બન્યા હતા તે બનાવ પછી પાછો તેણીને મોહડે-મોહડું થવાની તેનાં હૈડાંએ તેને હિમત આપી નહીં.

તે જાણતો હતો કે તેણી તો નિર્દોષજ હતી, અને અની-તિના હાથે નીતિ કેમ વેચાય છે-વફાદારીનો બદલો કેવી બેવ-ફાઈથી મળે છે-અને વિશ્વાસની જગ્યાએ કેવો વિશ્વાસઘાત થાયછે-એ સઘળું નજરેનજર દેખાડનારી ગોયા એક જીવતી જાગતી તસ્વીરનો નમુનો તેણી થઈ પડી હતી.

એ સઘળું તેણે પોતે કીધું હતું અને જોકે એટલું બધું ઘાતકીપણું કરવાની તો તેણે હીંમત ચલાવી હતી, પણ હવે આ પરીણામે તેના જેવા એક બેશરમ અને બેહુચા પુરુશમાં-પણ શરમ ઉપજાવી. હવે શીરીનની આંખસે-આંખ મેળવવાની તેનામાં હીંમત રહી નહીં-અને હવે તેણીની સામે હલો રહી સુંદર બોલોમાં થતી તેણીની દુઃખભરી કાકલુદીઓ થડે પેટે સાંભળવાનું જોર તે રાખી શક્યો નહીં. તે હીંમત હાર્યો તેનાં હૈડાંએ તેને હીચકારો બનાવ્યો!

અને સઘળા—સઘળા પાપીઓ અને સંગદીલોને એ હેડુંજ દાંખે છે, એ હેડુંજ હીચકારા બનાવે છે!

પ્રકરણ બાવીસમું. કાળો જોગી-ખીજ વાર.

“He is a fool who thinks by Force or skill
To turn the current of a woman's will.”

Sir S. Tuke.

“મૂર્ખજ એમ ધારે કે જોર કે હીકમત-
થી ફેરવાએ એક ઓરતની મરજ કે મત.”

સર એસ. ટુક.

સાંજનાં છ વાગ્યા હતા. ભુલેશ્વરનાં સાંકડા રસ્તા ઉપર સેંકડો હિન્દુઓની લીડ-ભચડ થઈ રહી હતી, કે જેઓ દિવસને નમતે પોહરે પોતાનાં લોલાં ચક્રીનો મુજબ પવિત્ર ગણાતી ધર્મી ક્રિયાઓ બજા લાવવા માટે ત્યાં આવતા હતા.

એ વખતે વળી પાછાં હીરાંબાઈ, એક ભાડુતી શિગરા-મમાંથી ઉતરી પોતાની સાડીની સોડ છેક નીચે સુધી ઉતારી છુપી-છુપી ચાલે ચાલતાં કાળા જોગીનાં પ્રખ્યાત બદુધખાનાં તરફ પોતાનાં પગાળાં ભરતાં આપણી નજરે પડે છે.

ઘણાએક દિવસોની વાત ઉપર બ્યારે તેવણે પોતાની પેહેલી મુલાકાત એ બદુધખાનાંને આપી હતી ત્યારે તો આપણે તેવણને કાળા જોગીએ ભરેલા પંદરશોના મોટા ખુક માટે બખડતાં ઉતરતાં જોયાં હતાં. અને આજે વળી ફરીથી તેવણ ત્યાંજ જતાં કેમ આપણી નજરે પડે છે ?

શું કાળા જોગીએ કીધેલી મોટી માંગણીની પણ કબુલાત આપવાને તેવણ આજે ઠરાવ કરી આવ્યાં હતાં ? તેમજ દેખાતું હતું.

એંટાલાં, બોંહરીલાં, કે હટીલાં, ગમે તે કહો પણ હીરાંબાઈ એવાં એક સ્વભાવનાં હતાં કે જે સ્વભાવ પોતામાં એક કઠી નહીં તુટે એવો મજબુત ઠરાવ બળવવાની શક્તિ ધરાવતો હતો.

તેવણુ એવી કિસમની ઓરતોમાંનાં એક હતાં કે જે ઓર-
તોએ એવાજ મકમ ઠરાવની અસરથી પોતપોતાની કુદરત
મુજબ તહરેવાર રીતનાં ભલાં યા ખુરાં પરાક્રમોથી પોતાને
તવારીખના સફાઓ ઉપર કાયમ અને જમાનાઓની જખાંન
ઉપર મશહુર રીતે બોલાતી કીધી છે.

જે હટીલાં ગણાતાં ભરૂચ શેહરમાં તેવણુ પોતાનો જન્મ
લીધો હતો તેનાં પાણીની, કે અથવા જે સાથી સોહબતી-
ઓની સંગતમાં તેવણુ પોતાની બચગી ગુબરી હતી તેઓના
સ્વભાવની અસરથી તેવણુ આ મક્કમપણું પોતાનાં સ્વભાવમાં
દાખલ કીધું હતું તે માલમ પડતું નહીં હતું. પણ એટલું
તો ચોકસ હતું કે ન્હાનપણથીજ તેવણુનાં માતપીતાએ એવી
તેવણુની આદત તરફ નાખુશ નજરે જોયું હતું, અને એ
હટીલાઇ હીરાંબધને આગળ ચાલતાં કાંઇ ઘણુંજ નાલાયક
કામોપણ માંથે લેવાને ઉક્કેરશે અથવા હીંમત આપશે એવી
તેઓને કિકર રાખવી પડી હતી.

કાંઇપણ બાબદ માટે જો તેવણુને ગુસ્સે થવાનું કારણ
મલ્યું, (પછી તે કારણ ગમે એવું ખોટું અને ગેરવાજબી
પણ કાંય નહીં હોય) અને તે ગુસ્સાનાં હીંગામમાં જો તેવણુ
તેનો કાંઇ બદલો લેવાનો ઠરાવ કીધો તો પછી આડી યા
અવલી કેઇપણ તરેહથી તે પોતાનો ઠરાવ તેવણુ પાર પડ્યા
વગર રેહતાં હતાં નહીં અને તેમ કરતાં બવિશ્યમાં તેનું શું
પરીણામ નિવડશે તેનો વિચાર એક ઘડીભર પણ તેવણુનાં
મનમાં આવે એ તો એક નવાઇજ હતી.

પણ વળી હાલની આ બાબદમાં તો તેવણુ પોતાને
મળેલું કારણ ઘણુંજ વાજબી અને ઘણુંજ દરસ્ત સમજ્યાં
હતાં. ઘણી રીતે, પોતેજ તકસીરમાં હોવાં છતાં તેવણુ
એમજ માનતાં હતાં કે જઇક બેહેરામશા, ફરામરોજ, જસ-

બાનુ અને જઈક જીવંત એ ચારે આસામીઓ તરફથી તેવ-
ણને મળતું દુઃખ અને સંતાપ નહીં સોશાય એવો હતો.
સઘળાંઓ તેવણનીજ અદેખાઈ કરવાને, તેવણનેજ હેરાન
કરવાને અને ફરદુનજી ગઝદરની નજરમાં અથવા માયા મેહે-
રબાનીમાંથી તેવણનેજ ઉતારી પાડવાનો ઇરાદો રાખી બેઠાં
હતાં એવું તેવણે પોતાનાં શકમંદ મનમાં કલ્પ્યું હતું.

ફરદુનજી ગઝદરને મોહુડેથી, કોઈ પ્યારના યા
ગુસ્સાના હીંગામમાં, નિકળી પડેલા અચાનક બોલો
ઉપરથી તેવણે પુરતી રીતે બાણી લીધું હતું કે બેહરામ-
શાહે શરૂઆતથીજ ફરદુનજી ગઝદરે કરવા ધારેલાં બીજી
વારનાં ગયરણાં વિરૂદ્ધ પોતાના મજબુત વિચારો જણાવ્યા હતા.
અને તેથી હજુર પણ બેહરામશા પોતા તરફ ધિઃકારની નજ-
રથી બેતા હોવા બેઠાં એવું નક્કી ધારી વેહેમી હીરાંબાઈએ
એ ભલા ગૃહસ્થ સામેના પોતાના ભારે ક્રોધ અને ભારે કિનાને
જનમ આપ્યો હતો. પણ એવા તેવણના વિચારને લીધે તો
એમર ઉલટુંજ બન્યું. બેશક, બેહરામશાએ પોતાના ભાઈના
ત્રીજી બાયડી લાવવાના વિચાર સામે પોતાને ગુસ્સો બહોર
કીધો હતો, પણ તેથી કાંઈ ફરદુનજી જે ત્રીજી બાયડી લાવે
તેણીની ખુદ પોતાની સામે પોતાનો ગુસ્સો યા ધિઃકાર
રાખવાનો તો તેવણનો વિચારજ નહીં હતો. તેવણે ડાહપણ
ભર્યો એવોજ અદેશો કીધો હતો કે ફરદુનજી પોતે પોતાની
મૂખાઈથી ત્રીજી બાયડી લાવે તેમાં તે ત્રીજી બાયડીનો શું
વાંક! અને તેથી જો તે બાઈ પોતે સારી અને ભલમનસાઈ
ભરેલી ચાલ ચલાવે તો તેવીજ રીતે પાંછા તેનો બદલો
આપવાને તેવણે કશી અડચણ બેઠ નહીં હતી. પણ જ્યારે
હીરાંબાઈને પોતાનેજ શરૂઆતથી નાલાયક રીતે વર્તતાં તેવણે
જોયાં ત્યારે તેવણ સાથે કોઈ રીતની માયાભરી મિત્રાચારી

રાખવાની તેવણે દરકાર કીધી નહીં હતી. અને એવી દોસ્તી રાખવાની તેવણે બેદરકારીને ભારે વેર અને અદેખાઈનું સહ-રાવેલું રૂપ આપી હીરાંબાઈએ તેવણને પોતાના હડહડતા મુદ્દા ગણ્યા હતા. અને તેવણની પોતાનીજ અણુઘટતી ચાલને લીધે ફરદુનજી ગઝદરે તેવણ ઉપરથી જે મન ઉતારે કરવા માંડ્યો હતો, તે સઘળો બેહેરામશાહની છુપી કુલવણીઓને લીધેજ થતો હતો. એમ ખોટી રીતે માની લઈ હીરાંબાઈ તે ગૃહસ્થ તરફના પોતાના કીનાના આતશને હરરોજ વધારે અને વધારે સળગાવતાંજ ગયાં હતાં.

એવી હીરાંબાઈની હાલત હતી. અને એવીજ હાલતની કેટલી બધી સ્ત્રીઓ મળી આવશે કે જેઓ પોતાનીજ માઠી ચાલને લીધે પોતાને ભોગવવી પડતી હાડમારીને કોઈ પાર-કાંની છુપી ઉશ્કેરણીઓથી ઉત્પન્ન થયેલી માની કોઈ પોતાનાં નિર્દોષ સગાંઓ સાથે સદાની દુશ્મની રાખી બેઠી હશે !

એટલું તો બેહરામશાહ માટે થયું.

હવે ફરામરોજ અને જરબાનુ એ બે ભાઈબહેન સામેની તેવણની દુશ્મની તો વધારે નજીવાં કારણને લીધે ઉપજી હતી. તે એટલાજ વિચારથી હતી કે તેઓ તેવણને એક માતા તરીકેનું માન આપવાથી પછાત રહેતાં હતાં. બાકી તેઓએ ફરદુનજી ગઝદરનાં બીજીવારનાં ગગરણાં સામે તો પોતાના વિચાર નહીંજ આપ્યા હતા. ઓર એ બિચારાંઓ તે વખતે એટલી તો નાની વયનાં હતાં કે જેમ એક સગી માયની માયા તેમજ એક સાવકી માયના જીલમનો તેઓ ખ્યાલખી બાંધી શકે નહીં. હીરાંબાઈને એક માતા તરીકેનું માન આપવાની તેઓની બેદરકારી એટલીજ હદ સુધી અટકી હતી કે તેઓ ફક્ત તેવણને ‘માંય’નાં મધુર નામે બોલાવતાં નહીં હતાં એટલુંજ. અને એમ કરવા માટે તેઓને ઠપકો પણ

કોણ આપી શકે? તેઓની જનેતા માતા તેવણ હતાંબી નહીં, અને તે ઉપશંત તે મરનાર બાનુની જગા લાયક રીતે પુરવાને તેવણ લાયક સ્વભાવ ધરાવતાં હોય એમબી નહીં હતું. હીરાંબાઈ તરફની તેઓની બેઠરકારી એટલીજ હતી; બાકી બીજી સઘળી બાબતોમાં ઘરનાં એક વડાં માણસ તરીકેનું સઘળું માન તેવણને આપવાને એ ભલાં ભાઈ બેહુને કદીબી બેઠરકારી દેખાડી નહીં હતી, અને તેવણે પોતાનાજ હસ્તકમાં રાખેલા ઘેરના સઘળા કારોબારની જરાક પણ વચ્ચે આવવાને, કે જરાએ ફરીયાદ કરવાને તેઓએ કદીબી તજવીજ કીધી નહીં હતી. પણ નહીં. હીરાંબાઈને મન તે સઘળું નજીવું અને નકામું હતું. જે બોલ નહીં બોલવાની ફરામરોજ અને જર હઠ લઈ બેઠાં હતાં તેજ બોલ તેવણ બોલાવવા માંગતાં હતાં અને એમાં ફરક એટલોજ હતો કે જ્યારે પેલાં ભાઈ બેહુને માત્ર એ હઠજ નળવી હતી, ત્યારે હીરાંબાઈએ પોતાની હઠ સાથે કિનોબી નળવ્યો હતો.

એટલું ફરામરોજ અને જર માટે થયું.

હવે જે કેહવાનું રહ્યું છે તે એક એવા જીવડા માટે છે કે જે પોતાના પાળેલાંઓ તરફની પોતાની સાચી વફાદારીનેજ માટે ખુરા ખવાસનાં હીરાંબાઈનાં ઘાટકી કિનાને ભોગ થઈ પડ્યો હતો. ગરીબ, બુદ્ધી, ભોલી જીવઈ નળતી હતી કે હીરાંબાઈને તેણીને માટે વિચાર કેવો હતો; અને અવારનવાર દેખાતા તેવણના ધુરકતા ડોળાઓ જોઈ, અને વખતે વખત સંભળાતા તેવણના કચકચાતા દાંતો સંભળી તેણી ખરોખર સમજતી હતી કે જો તક મળે તો તેણીને સુકઈને સાંકડો થયલો ટોટો વટીક પીસી નાંખવાને તેવણ ચુકે એવું નહીં હતું. પણ તેથી કાંઈ પોતાની વફાદારીમાં તેણીએ ચુક પડવા દીધી નહીં; અને પેલાં ભાઈ બેહુન તરફનાં તેણીનાં

હૈતમાં થતો દરરોજનો વધારો, હીરાંબાઈનાં તેણીની સામેના વેરમાં પણ દરરોજનો વધારો કરતો ગયો.

એવાં કારણોથી એ ચારે જણુ સામે હીરાંબાઈ ઉઠેરાયાં હતાં. એમાં સહથી વધારે લાગણી તેવણની બેહેરામશાહ વિરૂદ્ધ થઈ પડી હતી, એ લાગણી સેવટે કિનામાં બદલાઈ હતી. તે કિનો સખત રીતે લેવાનો તેવણે ભય ભરેલો મજબુત ઠરાવ કીધો હતો. અને ચતુર કાળા જોગીએ એવો નહીં-હટે-એવો ઠરાવ તેવણનાં ભવાં ઉપર ચિત્રાયલો પારખી-નેજ પંદરસોનો મોટો ખુક ભર્યો હોય એ મ માલમ પડતું હતું.

લુચાઈનો ધંધો કાળા જોગીનો હતો એમાં તો શકજ નથી. પણ તે લુચાઈનાંજ ધંધામાં તે એક એવો અનુભવ શિખ્યો હતો કે જેથી તેની ભેદી વિધાની મદદ લેવા માટે તેને દરવાજે આવતાં સંખ્યાબંધ આસામીઓમાંથી નખળું મન અને મજબુત મન કોણનું છે તે તે પિછાણી લેતો હતો. અને તેથીજ હીરાંબાઈ કદીપણુ તેને છોડી જવાનાં નથી એવું વગર ફિકરે માનીને તે પોતાની માંગણીમાંથી કાંઈપણુ કમતી કરવા વગર થંડે પેટે ગઈ વેળા બેસી રહ્યો હતો.

અને આપણે હવે જોઈએ છીએ કે કાળાજોગીની અટકલ ખોટી પડી નથી. એકવાર ફરીથી તેજ ઠગારાની દેવડીએ ચહુડવા વગર હીરાંબાઈને ચેન પડ્યું નથી.

આ પ્રખ્યાત જાદુઈખાનાં સાંકડાં અને લાગા તુટા દાદર ઉપર તેવણુ સંભાળથી ચહુડયાં, અને ગઈજ વેળાની માફક કાળા જોગીના એક શાગેદે તેવણુને ખારણું ઉઘાડી માંહે દાખલ કીધાં.

“સલામ ખાવાજી, તુમ ખુશ તો છેવો?” હીરાંબાઈ જતાંવાર તેના પગ પાસે નમસ્કાર કરી બોલ્યાં.

જેગીએ તેવણને દમમાં જ આવકાર દીધો. “જેઠ ઇધર,” તે બોલ્યો અને પાછો ભારે મોટાં ધ્યાનથી પેલી જ પોથી વાંચવામાં રોકાયો.

તે પોતે જ કાંઈ સવાલ પુછશે એવી આશામાં હીરાંબાઈ ઘણો વખત ખોટી થયાં. પણ ફેકટ. કાળા જેગીએ તો તેવણ પાસે જ બોલાવાનો ઠરાવ કીધો હતો.

“બાવાજી, જેગીજી, મેરી બાત પર તુમ કંઈ ધ્યાન નહીં દેતા!” તેવણ સેવટે નરમાસથી બોલ્યાં.

“કોણસી બાત! તું ક્યા બકતી હુએ?”

“બાવાજી એ મેરા મુદ્દકુ દીવાના—”

“હું હું અબી મેં સમજા. બોલ અબ ઉસકા તું ક્યા કેહતી હુએ. બોલ જલદી, મુજે કુરસદ નહીં હુએ આજ.”

“બાવાજી તુમ એની કીંમત બોત માંગતા હે. દયા કરો મહારી પર બાવાજી, ને કંઈ કમતી કરો!”

“અસ-અસ, નીકળ હ્યાંસે! તેરી હુજર દરે જે ખુશી હુએ તો પંદરસો રૂપે લે કે આ, ન તો ફેર હ્યાં પાંઉ મત રખ!”

“વારું ત્યારે નહીંતો નહીં આવશ.” એમ બોલતાં હીરાંબાઈ ઉઠ્યાં, “તમે કંઈ જ કમતી નહીં કરો ત્યારે તો હું નાચાર!” એમ બોલી ખરેખરા ઘેર જવાના ઠરાવે જ તેવણે બારણાં તરફ પગલાં ભર્યાં.

જેગી તેવણનો વિચાર સમજી ગયો. અને આવો સદ્ગુણી વલુ જતો નહીં મુકવાનો તેનો ઇરાદો જ હોવાથી તેને તેવણને પાછાં બોલાવ્યાં.

ભલું જ થતે જે કોઈ છુપી બસારત હીરાંબાઈને પાછાં નહીં ફરવાને ઉશ્કેરતે તો. અને ભલું જ થતે તેવણનાં અને બીજાઓના હકમાં જે કાળો જેગી સેવટ સુધી

પોતાની પંદરસોની માંગણીનેજ વળગી રહેતે તો. પણ નહીં. ક્રીસમતને પોતાનોજ રસ્તો લેવો હતો, તેથી હીરાંબાઈને પોતાની ધુરી નેમ બર લાવવામાં કાંઈ પણ અડચણ કે કાંઈ પણ મુશ્કેલી નહીં નહીં.

આ કર્પાણુ જોગી અને તેના કિનાબાજ કુળ વચ્ચેની વાતચીતનું તમામ વર્ણન આપવાની હવે જરૂર નથી. એટલુંજ જણાવવાની અગત છે કે હીરાંબાઈ પુરતાં તવંગર છે એવું જાણ્યા પછી કાળા જોગીએ એક હજાર રૂપિયાથી ઓછા લેવાની મજબુત ના પાડી અને તેથી સેવટે તેટલા રૂપિયા આપવાની કબુલાત આપી હીરાંબાઈ તેનેથી જુદાં પડ્યાં. જુદાં પડતી વખતે એજ ગોઠવણ કીધી કે ત્રીજી વખતની મુલાકાતમાં તેવણ કબુલેલા રૂપિયા લઈ આવે અને તેના બદલામાં કબુલાયતી ચીજ મેળવે.

‘ગઝદર કોટ’માં હીરાંબાઈ પાછાં આવ્યાં ત્યારે લગભગ સાડાસાત થવા આવ્યા હતા. પોતાની જુદી જુદી સહીઓને ત્યાં અવારનવાર મોડે સુધી મુલાકાતો આપવાનો તેવણનો સરેસ્તો હોવાથી તેવણ ક્યાં ગયાં હતાં અને ક્યાં થોભ્યાં હતાં એવા સવાલો કોઈની તેવણને પુછતું નહીં હતું અને તેથીજ આ વેળા પણ તેવણ વગર દહેશતે દીવાનખામાં દાખલ થયાં. ખારણાં આગળ એક નોકર ઉભો હતો.

“ફરદુનજી શેઠ આયા કે ગોવીંદ ?”

“હા બાઈ, ઘણો વાર થયો આયા.” ગોવીંદે ઉત્તર વાળ્યો.

“ખેહરામજી કાંડુ છે ?”

“ફરદુનજી શેઠ સાથે ઓરડામાં છે બાઈ.”

“હું હું,” હીરાંબાઈ હવે ગોવીંદ આગળથી ચાલી જતાં જતાં મનમાં બબડ્યાં. “વરી કંઈ નવી કુલવણી-વરી કાંઈ

નવાં કાવત્રાં ચલાવતો હોશે એ બુઢો. થોડો વખત સખુર કર મુવા કસરેવજ, તારૂં આવી બન્યુંચ! હું જઈને સાંભડું એ શું કહેય તે.”

ફરદુનજીનો ચોરડો તેવણની બાયડીના ચોરડાની પાસેજ આવેલો હતો અને તે બન્ને વચ્ચે માત્ર એક ફરેકારનોજ અંતર હતો અને તેથી એક ચોરડામાં સાધારણ મોટે અવાજે થતી વાતચીત બીજા ચોરડામાં સહેલથી સંભળાતી હતી.

હીરાબાઈએ હુલ્લુસે પોતાના બારણાંની કળ ફેરવી અને ધીમે પગલે પોતે અંદર દાખલ થયાં.

એ બુઢા ભાઈઓ વચ્ચેની વાતચીત તેવણે ધારી હતી તેવી નહીં પણ માત્ર કામકાજ સંબંધી હતી.

“ફરદુનજી ભાઈ, મારૂં ધોભીતળાવ પરનું નાનું ઘેર મેં પેસતનજી ભગરીયાના સુનાબાઈને વેચ્યું જો.”

“હું, કેમ વેચ્યું વાડું?”

“ચાર હજાર ને ચારશો રૂપ્યે.”

“કુંઘ ઘણી સારી કીંમતી નહીં આવી, ભઈ.”

“નહીં ફરદુનજી, એ બીચારી વિધવા પર મેં દયા કરીને આપ્યું, કે તે હુંથી ત્યાં ધકેલા ખાતી ઠેકાણે પડે. બીચારી ખુશ ખુશ થઈ ગઈ, ને હજારની એક નોટને કુંકાનો ટીલો પોતાની દીકરીને હાથે કરાવીને વરી આપ્યો.”

“વાડું એ તો થયું, પણ બેહરામજી હું તમને એક વાત કેહું તે માનશો?”

“તે શું વાડું?”

“તમારી તીજેરીને ગમે તો તમારી પાસેના ચોરડામાં રાખો, પણ તમારા ચોરડામાં ના રાખો!”

“ક્યાં ભઈ? મારા ચોરડામાં તો ઉલટી તે વધારે સલામત છે.”

“નહીં પણ તેથી તમારે વિષે મને ધાસ્તી લાગ્યા કરેય.
કેણ જાણે ભઈ, હોનારતમાં કોઈ ડાહ્યું નથી.”

“ઠીક છે ત્યારે તમારી ખુશી છે તો ત્યાં મુકાવશ. પણ
તેની કુંચી તો મારા ટક્યા તળેજ રેહશે એટલે બસ.”

એ પછી થોડીએક વાતચીત કરી તેઓ જુદા પડ્યા.

“વાહ વાહ, ઘણું સાડું, ઘણુંજ નેક!” હીરાંબઈ હવે
પોતાના બાહિર પેહરી ગયલાં કપડાં બદલતાં મન સાથે બોલ્યાં,
“જેપણ થાયચ તે ભલુંજ થાયચ. જરા થોભ, મુવા ઘરડા
પછી ‘તારી છરીને તાડુંજ ગળું’ એવું થયલું તું જોજે.”

પ્રકરણ તેવીસમું.

છુપો ગમ.

“કલમ નોક ઘસઈ જ પરવાનઈ ગમમાં,
મનશક્તી તું કરમઈ જ સોબતી દમમાં.
જબાં તું તોતડી થા મુજ તંજ તનમાં,
ખ્યાલ તું ખરી જ મુજ રંજ રણમાં.
આશા તું હશી કર આ દેવાનપણમાં,
ચશમ તું અપંગ બન મેદાન મનમાં.
ઈતેનરી બન ઈંટ સદા એતબારમાં,
ગાલ તું સુનેરી થા ગમખારમાં.”

(૩સ્તમ ઇરાનીનું—“પરવાનું.”)

કર્પીણ નોશેરવાન સાથની શીરીનની છેલ્લી મુલાકાત
પછી દસેક દિવસો વીતી ગયા હતા. ‘ગઝદર’ કોટ’માંના
પોતાનાં સુંદર ઓરડામાં બપોરને વખત એક નરમ કોચ ઉપર
અલેટાઈ જરબાનું વાંચવામાં રોકાઈ હતી.

થોડાવારમાં એક ચાકરે લાવીને તેણીના હાથમાં એક
કાગળ મુક્યું.

“એ કોણ લાવ્યું?” તેણીએ પુછ્યું.

“દોરાબજી શરાફને તાંહથી એક માણસ આપી ગીયો, બાઈ.”

“ઠીક છે બા. શીરીનના અક્ષર છે. નવાં ઘેરનાં વાસ મુહ-સ્તમાં સામેલ થવાને મેહરબખ્શ તો મને તેડી ગીયાં, ને વરી શીરીન બીજું તેડું કરેય કે શું.” જર મનમાં વિચારવા લાગી.

આપણે આગળ બાણી ચુકા છીએ કે દોરાબજી શરાફે કોટમાંનાં પોતાનાં નવાં બંધાયલાં મોટાં ઘેરનું વાસમુરત કરવાનો વિચાર લાંબો વખત થયો રાખ્યો હતો. પણ કાંઈ અચીતી અડચણોને સળખે તેની ધીલ થયા કરવાથી છેક હુમણાં તે કરવાનો દિવસ મુકરર થયો હતો; એટલે કે જરને આએ કાગજ મળ્યું ત્યાર પછીને ત્રીજે દિવસે એ ક્રિયા થનાર હતી અને તેમાં સામેલ થવાને હીરાંબખ્શ અને જરબાનું ને ઇજન કરવાનો તો અલગતાં મેહરબખ્શ ચુક્યાંજ નહીં હતાં.

પોતાની માતાએ કીધેલાં ઇજન ઉપરાંત શીરીને વળી બીજા પોતાની તરફનાં ઇજનની ચીડી મોકલી હશે એવું ધારી જરે તે કાગજ ઉખેડ્યું.

પણ શરૂઆતનીજ થોડીક લીટીએ વાંચી તેણી ચમકી. કાગજ તેણીએ ધાયું તેથી જુદીજ કીસમતું હતું.

“એવકુફ, મુરખ, અભાગની છોકરી!” તે કાગજને સેવટ સુધી વાંચી તે લોંબ ઉપર ફેંકી દઈ જર દલગીર ચેહરે બોલી ઉઠી. “આખરે ધારેલુંજ થયું. વરૂં તે આખરે વરૂંનીજ ખસલત પર ગીયું! શીરીન—બદબખ્શત શીરીન!”

કાગજમાં નીચે મુજબનું લખાણ હતું:—

“મારી વાહલી બેહેન જર,

તમે જે ધારેલું ને જે મને કહેલું તેજ મુજબ થયું છે. પુરેપુરી મારી હાલત હવે કંચાળ બની છે. પેલી લગનની મીજલસમાં તમે

કહેલા જે સખુનો ઉપર મેં કંઈક બેવિશ્વાસ રાખ્યો હતો તેજ સખુનો મારાં ખુરાં કીસમતને ભેરે મેં પુરેપુરા ખરા પડેલા જોયા છે. હું નાસી-પાસ, ગુંથવાયત્રી અને ગમખ્ખર બની છું. અને જો કોઈને પણ મેં મારી આફત વિશે જાણીતાં કીધાં હોય, તો તે ફક્ત તમેજ છેવો. જર મારો ગજબ નહીં સેહવાય એવો છે. હું તમામ વગર આધારની અને નાચાર થઈ છું. કોણની મદદ અને કોણની સદલાહ લેઈ તે મને સુજતું નથી. જે થાંભલાનો સરસ દેખાવ જોઈ તેને મજામુત ધારી—હું તેપર આધાર રાખી બેઠી હતી, તેજ આખરે ભીતરથી સડેલા નિકળ્યો છે, અને અંતની ધડી સુધી મને ટેકવી રાખી એવા હીનમાં હીન વખતે મને તેણે નીચે પાડી છે કે જ્યારે કોઈપણ મારી દયા ખાઈ મને મદદ કરવાને ઇચ્છે નહીં. હાલ વધારે કંઈ લખી શકતી નથી. પરમદાહડનો દીવસ ખોદા બહુ મારો કેવો ગુજરશે! ત્યારે મને મળજો જર, અને ત્યારે મારી કમગખ્ખીની બાકીની હકીકત સાંભળજો. જર આવવાને ચુકતાં ના.

હીં શીરીન.”

એવું શીરીનનું કાગજ હતું. એવું આ લખાણ હતું કે જેમાં હેવાન્યત ભરેલી બેવકાઈના થઈ પડેલા આ લોલા ભોગે સાદા પણ અસરકારક શબ્દોમાં પોતાના જીગરના ઉલ્-સઓનો ફક્ત ટુંકો સાર આપ્યો હતો. અને એવું આ અરજ-પત્ર હતું કે જેમાં અંચીતી આફતનાં વમળમાં ગુંથાયલા એક રાંક જીવડાએ પોતાનાં એક સમજી સ્નેહીને તે વમળ-માંથી તારવા માટે વિનંતી કીધી હતી.

રાખેતા મુજબનાં સુંદર અને સુઘડાઈ ભર્યાં કાગજને બદલેનું આએ ડાઘોથી ભરેલું કાગજ જરને દેખાડવાને પુરતું હતું કે લખતી વેળા તે દુઃખી લખનારની આંખોમાંથી કંકલાત ભર્યાં રૂદનનાં કેટલા બધા જથ્થામાં પાણી વહ્યાં હતાં.

સેવટે તેઘરની વાસમૂડરતની ક્રિયાનો શુભ દિવસ આવી પુગ્યો.

નવાં ઘરમાં હસી ખુશીની મિજલસ મળી હતી. પુલોના તોરણથી અને રંગબેરંગી ચોકોથી બારણાંનાં મેડુરાખોને અને

ઉંઘરોને શણગારવામાં આવ્યા હતા. થોડાંએક બાહેરનાં ઓળખીતાંઓ શિવાય બાકીનાં સઘળાં મેહેરબાઈનાં પોતાનાં સગાં-વહાલાંઓ માત્ર હતાં.

સઘળે અને સઘળાંઓમાં તો ખુશી ખુશાલી પંથરાઈ હતી. પણ શીરીન ઉપર તેની કાંઈ પણ અસર થયતી દેખાતી હતી નહીં. “થોડા દહાડા થયા શીરીનને શું થયું? એ બળતી જળતી કાંય ફરતી હોશે?” એવા સવાલો ઘણીક વખત મેહેરબાઈ પોતાનાં મનથી પુછી રહ્યાં હતાં પણ તેનું કંઈખી મનમાનતું કારણ તેવણને જણાઈ શક્યું નહીં હતું અને શીરીનને પુછવાથી તેણીએ પણ કાંઈ પાઘરો જવાબ તેવણને દીધો હતો નહીં.

પોતાના બુઢા આશકના ફરેબોથી તો જો કે તેણી માત્ર દસ બાર દિવસો થયાંજ જાણીતી થઈ હતી, પણ તે દસ દિવસોએજ તેણીના દેખાવમાં અને તંદરોસ્તીમાં દસ વરસોની માંદગીના જેટલો ફેરફાર ઉપજાવ્યો હતો.

ત્યાં ભેગાં મળેલાં સઘળાંઓએ તે ફેરફાર જોયો હતો, પણ જર શિવાય કોઈ પણ તેનો સખબ જાણી નહીં શકવાથી અજાણી ભરેલા ગુચવાડામાં પડ્યાં હતાં. ફક્ત જરજ જાણતી હતી કે તે શું હતું અને તે કેમ થયું હતું અને પોતાની ખુબસુરત સહીની આવી હાલત જોતાં તેણીને જે લાગી આવ્યું તેનો ખ્યાલ કરવો મુશ્કેલ છે.

શીરીનને સઘળા ઓળખતાં હતાં. આ સુંદર રૂપવંતી છોકરી સઘળાંની લાડકી અને ખ્યારી હતી અને તેઓ બધાં તેણીનું સરખું સીધું આંગ આવું દુબળું થયલું અને તેણીના મુખડા ઉપરના રતાશભર્યા ગોલાઓ આવા કરમાઈ જઈને પ્રીક્ષા પડેલા જેઠ, દલગીર થતાં હતાં.

દેખાવના ફેરફાર સાથે તેણીનો આગળો મીઝજ પણ ફેરવાયો હતો. સરખે સરખી પોતાની સહીઓમાંથી નિર્દોષ અને ખુશ મશકેરી કરતો જેણીનો અવાજ અને મનગમતો જેણીનો સહાદ હંમેશા સંભળાઈ આવતો હતો અને જેણીની થોડા વખતની ગેરહાજરી પણ તેઓને બેચેન બનાવતી હતી, તેજ શીરીન તેણીનેજ ધરની આવી હુશી ખુશીની મીઝ-લસમાં પણ આજે ગંભીર અને ગમભરી દેખાતી હતી.

જર સાથે એક એકાંત જગે વાત કરવાની તક મેળવવાને તેણી ખાંતી બની રહી હતી અને તે તક થોડાક વખતમાં તેણીને મળી.

જે સંતાપકારક શબ્દોમાં તેણીએ પોતાની હકીકત જરને કહી સંભળાવી તે સઘળા શબ્દો ફરી પાછા હ્યાં ટાંકવાની અગત્ય નથી કેમકે જે બન્યું હતું તે સઘળાંથી વાંચનાર તો વાકેફ થઈ ચુક્યા છે. તેઓ વચેની જાણવાબેગ થોડીક વાતચીત નીચે મુજબ હતી.

“ફરામરોજને એ નાપાકને પોતાના દોસ્ત તરીકે ગણેચ તે તો હું જાણુંચ.” જર બોલતી સંભળાઈ, “પણ આ બાબદમાં એ મારા ભાઈની સલાહ માનશે કે નહીં એ વિષે હું ખાત્રીથી બોલી શકતી નથી ગમે તે થાઓ, પણ હું તો તમારી મરજી મુજબ ફરામરોજ સાથે એ વિષે વાત કરવાને ચુકશ નહીં.”

“એમાં મારી છેલ્લી આશા છે જર. જો એ આશા ગઈ તો પછી મારા જેવી દુઃખી કંગાળ અને અભાગણી હું કોઈને પણ ગણીશ નહીં. બળી મારી જીંદગી, બળ્યું મારું જીવતર, બળ્યો મારો જનમ!” એમ બોલતી તેણી દુસકે દુસકે રડવા લાગી.

“ધીરજ ધરો શીરીન !” જર પોતે પણ પોતાની આંખો નુછતી તેણીને દીલાસો આપવા લાગી, “જે બનવાનું તે બન્યું, હવે એમ ગમ કરવામાં કાંઈ સાર નથી.”

“બહો ગમ ! આખી જીંદગીજ હવે ગમમાં અને ગુરા-પામાં ગુજરશે !”

પ્રકરણ ચોવીસમું.

પૈસાદાર પારધી.

“ There in no art
To find the mind's construction in the face,”

Shakespeare.

“નથી એવો હુન્નર કોઈ

કે જણાય જેથી મોહરોપર મનની રચના.”

શેક્સપીઅર.

પોતાને ત્યાંની નવજોતને ટાંકણેની જ્યાફતમાં પુતલી સાથે જે પોતાને મજબુત ઓળખાણ પડી હતી તેને ચાહુ રાખી થોડા વખતમાં દોસ્તીના રૂપમાં બદલી નાંખવાને હુચ્ચો લવજી પાછળ પડ્યો નહીં.

પુતલીને પોતાની જાળમાં લેવાનો તેનો ઇરાદો હતો- બલકે ઠેરાવ હતો અને તે કામ તો તેના મનથી સેહેલું હતું.

લવજી એક પાકો અને અજમાયશી પારધી હતો અને પુતલી સરખાં એક પક્ષીને પકડવા માટે (જે કે તે તેની નેમો તો જુદી હતી) તેને એવી પહેલવહેલીજ જાળ પાંથરી હોય એમ પણ નહીં હતું. તો પછી પુતલીને પકડવામાં તેને શું શું અડચણો નડશે એવો વિચારખી કરવા તે થોભે એ નહીં બની શકે તેવું હતું.

‘મોતી મેહેલ’માંની જ્યાફત પછી જે ઘણા દહાડાએ ગુજર્યા હતા તે અરસામાં તે પેસ્તનજી ગાંધીને ત્યાં ઘણીક મુલાકાતો આપી ચુક્યો હતો અને પોતે બાહરથી નમન-તાઈથી ભરેલો, સહ્યતાવાળો અને વળી મોહમીઠો એટલે તેટલાજ વખતમાં પેસ્તનજી ગાંધી અને તેવણનાં ઘણીયાણી આવાબાઈનું મન અને મોહબત પોતા તરફ ખેંચી લેવામાં નિષ્ફળ નિવડ્યો હતો નહીં.

પણ પુતલીએ તેને ઉત્તેજન મળે એવાં કાંઈ પણ ચીન્હો દેખાડ્યાં હતાં નહીં. ‘મોતી મેહેલ’માંના પીકચરોવાળા ઓરડામાં ફરામરોજની આબરૂને ડાઘ લાગે એવો જે ભરમ ભર્યો ઇશારો લવજીએ કીધો હતો તેથી જો કે એક ઓરત તરીકેનાં તેણીનાં મનમાં કંઈક વસવસો તો ઉત્પન્ન થયો હતો ખરો, (અને માઠાં ભાગ્યે ત્યાર પછી ફરામરોજ સાથે તેણીની મુલાકાત પણ નહીં થઈ હતી) પણ તેથી કાંઈ તેણીએ એક-દમ લવજી તરફ પોતાનું મન દોડાવ્યું હોય એમ પણ નહીં હતું.

અને એનાજ ગુંચવાડામાં લવજી પણ હતો. પેસ્તનજી અને આવાંબાઈ તો તેની માંગણી કબુલ રાખશે એવી તેની ખાત્રી હતી. પણ તેથી શું વળ્યું? પુતલીને કેમ સમજાવવી? અને ફરામરોજે તેણીની ઉપર રાખેલો અખત્યાર ગુમ કરી પોતા તરફ તેણીનું દીલ કેમ હરણ કરવું?

“અજબ જેવું છે!” તે મનમાં વિચાર કરતો હતો, “એવો ગુંચવાડો મને પેહેલાં કોઈ વખત નહીં લાગ્યો તો! એકબી કંઈ ઉપાય સુઝે તો પછી બીજા ઉપજાવતાં વાર લાગવાની નથી. જોઈએ, હાલ તો જેમ ચાલુંચ તેમ ચાલશ.”

ફરામરોજ સાથની પુતલીની મુલાકાતો જેમ બને તેમ કમતી થાય તે જોવાને તે રહાતો હતો. અને તેનાં સાસં

ભાયગે, તેને મળેલી પક્કી ખખર મુજબ અત્યાર સુધી તો તેઓ પાછાં મળ્યાં નહીં હતાં.

દિવસ આદીતવારનો હતો. નવ વાગે પોતાનાં સુશ્રીયાના નાશ્તાને જોઈએ તેવો ઇનસાફ આપી લવજીએ પોતાના ચોરડા માંહેલો ચંગ વગાડ્યો. એક ચાકર અંદર દાખલ થયો.

“હીરજી, મારી ગાડી જલદી જોડવાનો હોકમ આપ!”

“સાહેબ, કીયા ઘોડા જોડવા કેહું?”

“નહીં, એકજ હું કાલે નવો લાયો તે જોડાવ.”

હીરજીએ હોકમ બજાવ્યો, અને થોડાજ વખતમાં એક સુંદર ‘વીક્ટોરીયા’ એક સુંદર સફેદ ઘોડા સાથે ખારણાં આગળ આવી ઉભી.

લવજીથી થયલા હોકમ મુજબ ગાડીએ ગીરગામ ખાતે આવેલા પેસ્તનજી ગાંધીનાં બંગલા તરફ રસ્તો લીધો, અને નહીં મનાય એટલા થોડા વખતમાં પેલો તેજી ઘોડો તેને જોઈતો ઠેકાણે ઘસડી લાવ્યો.

પેસ્તનજીએ અગાશી ઉપરથી લવજીની ગાડી આવતી જોઈ હતી, અને તેથી તુરતજ તેવણ ઉપરનાં દીવાનખાનાંમાં દાખલ થતા લવજીને આવકાર દેવા માટે સામે ગયા.

“લવજી શેઠ, આ ઘોડો તો કાંઈ નવોજ દીશેચ?” સઘળાં કુટુંબ સાથે લવજી બેસીને વાત કરતો હતો ત્યારે પેસ્તનજીએ તેને પુછ્યું. લવજીને મળતો શેઠનો એલકાબ સાધારણ હતો. ઘણાં એવા ભોલા અથવા તો મતલબી આસામીઓ હતા કે જેઓ બાહરથી દીસતા તેના ભારી દમામથી, અને બાહરથી સંભળાતા તેની વાખવાળીના પોકળ આવાજોથી ભોલવાઈ લવજી શેઠનાં માનપૂર્વક એલકાબે તેને બોલાવતા હતા.

“હાજી તમારા સેવકે ગઈ કાલેજ દોઢ હજાર રૂપ્યે ખરીદ્યો.”

“પણ ખરેખર એ કીંમતને લાયકનુંજ એ જાનવર છે એમાં તો શક નથી.” પેસ્તનજી ઘોડાની તારીફ લંબાવતાજ ગયા.

“તમુને એ ગમેચ પેસ્તનજી?” લવજીએ હસ્તે મોહડે પુછ્યું.

“લવજી શેઠ એમાં પુછવાનું શું હોય? એવું જાનવર નહીં પસંદ કરે તે ખરેજ ગર્થેડો હોય.”

“જે એટલું બધું તમારું એની ઉપર દીલ દોડેચ તો એ આજથી તમારોજ છે.” માયાભરી મેહિરખાનીનું મોઢું ડોલ ઘાલી લવજી બોલ્યો.

“શું! એ શું કેહોચ લવજી શેઠ?” પેસ્તનજીએ અતી ઘણા અજબ થઈને પુછ્યું. આવાબધ અને તેવણની દીકરી તો છુપી અચરતીથી લવજીનું મોહડું જોતાંજ બેસી રહ્યાં.

લવજીનો તો ભેટ આપવાનો ખરેખરો ઠરાવજ હતો.

“એકબી બોલ મારી મરજી વિરૂદ્ધ બોલશે તો તેને હું અપમાન તરીકે ગણુશ. એ ઘોડો આજથી તમારો છે. પેસ્તનજી શેઠ, તમારા માનવંત કુટુંબ સાથની મારી દોસ્તી મુસ્તકીમ કરનારી અને ટેકવી રાખનારી એક નજીવી ભેટ દાખલ એને હું તમારા સ્વાધીનમાં આપુંચ તે આશા છે કે તમો ઉપકારની રાહે કબુલશે?”

કેવી શીરીન જીખાન-કેવી મધુર બોલી-કેવી તારીફ લાયક રચના!

પેસ્તનજી તો છુપી ખુશાલીથી ખીલીજ ગયા, આવાંબધ તેના ઉદાર દીલ બાબે કંઈ ખ્યાલજ નહીં કરી શક્યાં, અને પુતલીથી પણ તેના સદ્ગુણો માટે ઉંચો વિચાર બાંધવા વગર રહેવાયું નહીં.

લવજીએ કરવા ધારેલી અસર ઘણે મોટે દરજ્જે આખા હાથ પડી. દોઢ હજારની મોટી લેટ, પેસ્તનજીના કુટુંબના તેની તરફનાં માનમાં મોટો વધારો કરાવ્યા વગર ખાલી ગઈ નહીં.

પોતે આપેલી મોટી લેટ માટે જાણે કાંઈ વખાણના બોલો તે સાંભળવા નહીં માંગતો હોય તેમ તુરતજ લવજીએ ખીજી ભલતી બાબદો ઉપર વાતચીતની વળણ શરૂ કરી; અને ઘણો વખત રાજદ્વારી, સંસારી, અને ધર્મ અને નીતિ સંબંધી તાહેલાંઓ ચલાવી, ગાંધી અને તેવણના કુટુંબની નજરમાં પોતાને સાધુ જેવો ઠેરવી, તે તેઓ પાસ નમનતાઈ ભરેલી રજા માંગી છુટો પડ્યો. અને જે વખાણના બોલો તેણે પેહેલા નહીં સાંભળ્યા હતા તે હવે જુદા પડતી વેળા સાંભળ્યા.

“લવજી શેક, એનો હું કેમ બદલો આપી શકસ !”

“ખચીત એવણે આજે તો આપુને ઘણાજ શરમમાં નાંખ્યાં.” આવાંબધએ પોતાના વરને ટેકો આપ્યો.

“ઠીક-ઠીક હવે પુતલીબધ તમુને કંઈ બોલવું?” પોતાનો હંમેશનો હસ્તો ચેહરો કરી લવજીએ તે સુંદર અબલાને સવાલ કીધો.

નહીંજી. વરી મારાં માય કેહ્ય તે બરોબરજ છે, ખીજું શું કેહું ?” તેણીએ સંભાળ ભર્યો જવાબ આપ્યો.

“વારું ત્યારે તમારો બધાનો હું સામટો ઉપકાર માનીને હું રજા લેઉં.”

એમ બોલી તે નીચે ઉતર્યો. બાકીના સઘળાં માલ પરજ રહ્યાં.

નીચે જેવો તે બારણા આગળ જતો હતો તેવોજ તેને પેસ્તનજીએ નવો રાખેલો એક લગરીક બેસમજ જેવો ઘાટી ચાકર સામે મળ્યો. તેના હાથમાં બે કાગળે હતા. લવજીને

સામેથી આવતો જોઈ તેના હાથમાં તેણે પેલાં બે કાગળો મેલ્યાં.

“શેઠજી બગાની, એ કાગળ કોણેલા દેયાચા હાએ?”

લવજીએ જોયું તો એક પેસ્તનજી માટે અને બીજું પુતલી માટે હતું, અને તેઓ ઉપરના ‘મોનોગ્રામ’ પરથી તેણે તુરતજ પીછાણ્યું કે તેઓ બન્ને ફરામરોજ તરફથી આવેલાં હતાં.

“આ કાગળો મારે જોવાં જોઈએ.” એ લુચ્ચાએ પોતે છુપો વિચાર કીધો, અને તુરતજ પૉકેટમાંથી પાંચ રૂપિયા કાઢી પેલા માણસના હાથમાં તે લાંચ તરીકે મુકી તેને એવો લણાવ્યો કે તે કાગળો બાબે વાત તે કોઈનીથી આગળ કરે નહીં.

એટલું કામ મનમાનતી રીતે પાર ઉતારી ઝડપથી તેણે પેલાં કાગળો ગજવામાં સેરવી દીધાં, અને તુરતજ ગાડીમાં બેસી હંકારી ગયો.

આ લયંકર ગુનાહુ તો લવજીને મનથી કાંઈ બિસાદનો નહીં હતો. પોતાની મતલબમાં ફાવવા માટે કોઈથી કર્મ એવું નહીં હતું કે જે કરવાથી (જો ઘટતી તક મળે તો) તે અટકે.

‘મોતી મેહલ’માં જઈ પુગતાંજ તુરતજ પોતાના ઓરડામાં દોડી પેલાં કાગળો માંહેલી બીના વાંચવાની અધીરાઈ તે અટકાવી શક્યો નહીં.

પેસ્તનજી ઉપર ફરામરોજે લખેલું કાગળ નીચે મુજબ હતું :—

મેહરબાન શેઠ પેસ્તનજી,

મારી બચગીથીજ તમોએ તેમજ તમારાં નેક ઘણીઆણી જે ચાહ અને મેહરબાની ભરેલી નજર મારી ઉપર ચાહુ રાખી છે તે મને હાલમાં તમો પાસથી, મને મધુર અને મનમમતી થઈ પડેલી એક ચીજની માંગણી

કરવાની હીંમત આપે છે. એ મનગમતી ચીજ તે તમારી પુતલીજ છે એમ જણાવાની હું ધારું છું કે મને જરૂર તો નથીજ. એ અરજ હું તમોને મોહકે મોહકું મળીને કરું તેને બદલે આ રીત મને વધારે લાયક લાગી છે. માટે હવે એ બાબેના તમારા તેમજ બાઇ આવાંબાઇના ખોલ્લા વિચારથી થોડા વખતમાં વાકેફ થવાની છ'તેભરીથી આશા રાખતો.—

હું છેઉં, તમારો નમનતાઇ ભર્યો સેવક,
કરામરોજ ફરદુનજી ગઝદર.

પુતલી ઉપરનો તેનો ન્હાનો સંદેશો નીચે પ્રમાણે હતો:—

“ખ્યારી પુતલી,

દલગીર છેઉં કે બણા દીવસો થયા તુંને મળવાતું બનતું નથી. પણ તેનો અંદેશો કરવાની અગત નથી. ગઇ વેળાએ બંદર ઉપરની આપરી થયલી વાતચીત મુજબ શેઠ પેશતનજી પાસ તારા સુંદર હાથની માંગણી મેં કીધી છે. તેવજી તરફના જવાબ માટે, અને તારી તરફના પેગામને માટે આતુર જીવે રાહ જોતો હમણાં તો હું બેસું છું.

લાં તારો ફરામરોજ.”

“આહુ-આહુ ! આએ પેગામો ધારેલે ઠેકાણે જતા અટક્યા એટલે બસ.” લવજી પોતાની પાપી મજાહમાં ખુશ થતો બોલ્યો. “એટલા પરથી હવે હું તહરેવાર પાટિયાં ગોઠવી શકું !”

પ્રકરણ પચીસમું.

સેતાનોનો સંબંધ.

“Throgh tatter'd clothes small vices do appear.
Robes and furr'd gowns hide all.”

Shakespeare.

“તુઠાં કપડાં બાહેર પાડેય નાની બદી;
(પણ) સુંદર પોશાકો ઢાંકેય સઘળાં પાપ.”

શેક્સપીયર.

ગયા પ્રકરણમાં જણાવેલું પોતાનું છેલ્લું બોલવું લવજી પુરું કરે તે અગાઉ તેના ઓરડાનું અલગું બંધ કીધેલું બારણું ઉઘડયું અને દોળી દેગરયાનો દોંગો આકાર લવજીની આંખો સામે આવી ઉભો.

“વરી કોણની કમબખ્તી લાગી કે તમુને છેડયા, લવજી શેઠ? વરી કોણ સામે પાટિયાં ગોઠવવાનો તમુને વિચાર કરવો પડ્યો?” એમ બોલતો હસ્તે મોહુડે દોલી અંદર દાખલ થયો.

લવજીને દોલીની આંખે કવખતની મુલાકાત બીલકુલ પસંદ નહીં પડેલી લાગી.

લવાં ઉપર ગુસ્સાની અને નામરજીની કરચલી ચહુડાવી તેણે પેલાં બેઉ કાગળે કોચ ઉપરના સાતીનના તકીયા પછવાડે ઝડપથી મુકી દીધાં.

“દોલી-દોલી આંખે શું! મારા ઓરડામાં એકદમ ધસ્યો આવવાની એ તે કેવી આપખુદી! મેં આપેલી થોડીક છુટનો આંખે કેવો આડો લાલ! દોલી, એ મને બીલકુલ પસંદ નથી.” એમ લવજી ગુસ્સામાં આવી બોલ્યો.

પણ દોલી એવાં તેનાં બોલવાંથી કંઈપણ રીતે દબાયાને બદલે ધીરજથી તેની સામે એક ખુરશી લઈ બેઠો.

“અરે લવજી શેઠ, એમ આજે તીજખા શું થાઓય? એ તો હોયજતો, હમે તમારાં લાડકાં બચ્ચાં તે એટલી છુટ

નહીં લેઈએ તો ચાલે કેમ. શું છે, હમણાં તો કંઈ બાબતસર હસતાતા ને ખુશી થતાતા, ને વરી શું મનમાં આયું!”

“નહીં દોલી નહીં,” લવજી જરા હવે નરમ આવાજે બોલ્યો, “હું ફરીથી તુંને કેહુંચ કે એવી તારી ચાલ મને પસંદ નથી. મારા ચાકર નફરોમાં એ ઉપરથી કેવો વેહમ ને વસવસો ઉપજે તેનો તો કંઈ વિચાર કર.”

“અરે તેનું કંઈ નહીં શેક; તેઓ જાણેચ કે આપરે લાંબા વખતના દોસ્તારો છીએ.”

આએ તો ખરેખર અપમાન હતું, અને લવજીને એ વખતે પોતાનો ગુસ્સો જાહેર કરવો ઘટતો હતો. પણ નહીં, દોલી દેગરયાનું એ બોલવું હસવામાંજ કાહડી નાંખવું તે લાયક સમજ્યો. અને એમ તે કરે તેમાં નવાઈ જેવું પણ કાંઈ નહીં હતું. ઘણા એવા બનાવો બન્યા હતા, અને ઘણી એવી ચાલો દોલીએ ચલાવી હતી કે જ્યારે લવજીએ હમણાંનાં કરતાં પણ અતી ઘણા વધારે પોતાનો ગુસ્સો જાહેર કીધો હતો પણ તે સઘળી વખતના તેના અનુભવે તેને દેખાડયું હતું કે તે સઘળી વખતના તેના મીઠાજની અસર દોલીનાં સંગતીલ ઉપર બરબાદ ગઈ હતી. અને તેથીજ તે, એ લુચ્ચા પારસીનાં ઘણાં અપમાન ભર્યા બોલવા તરફ પણ આંખ વિચામના કરી જતો હતો.

દોલી જે છેલ્લું બોલ્યો તે જો કે લવજીને ઘણું હીન-પસ્તી ભયું હતું, પણ તોપણ તેમાં સચાઈ તો હતીજ. લવજી આપણી ઓળખાણમાં આવ્યો તેની છ-સાત વરસ આગમ-ચની દોલી સાથે તેની ઓળખાણ થઈ હતી. એ ઓળખાણ કેમ થઈ, ને અને લુચ્ચા લવજીને આવો એક વધારે લુચ્ચા મદદગાર અથવા સાથી સોબતી શું કારણ અને સખબથી મળ્યો એવો જો સવાલ કોઈ આતુર શોધક અમોને પુછે તો

અમે તેને એટલુંજ કહીશું કે-જઈને પુછો જીલમી રાજ્યોને કે તેઓને ખુશામત્યા દરબારીઓ કેમ અને ક્યાંથી મળે છે, પુછો કિનાબાજ મુદ્દઈઓને કે તેઓને છુપા જાસુસો ક્યાંથી મળે છે, પુછો ઉઠાઉગીર સંટોલિયાઓને કે તેઓને ઝડપુ દલાલો ક્યાંથી મળે છે, પુછો તરકટી ધારાના હીમાયતીઓને કે તેઓ પોતાનાં કુલો કેમ મેળવી શકે છે, પુછો અજ્ઞાન સભા-સદોને કે તેઓ પોતા તરફ વોટ આપનારા કેમ મેળવી શકે છે, અને તેઓ સઘળાં જે ખરેખરા જવાબ દે તેજ જવાબ અમેને પુછાયલા સવાલનો પણ જવાબ ગણાશે.

ગરજ અને લાલચ એ બે અજીત શક્તિઓ છે કે જેમનાં ભારે પગળાંઓ તળે નિચ અને નબળાં મનનાં માન-વીઓ ગમે એવી રીતે અને ગમે એટલો વખત પણ દબા-વાને અને ભચડાવાને અચકાતાં નથી. માનવી માત્ર એ બે શક્તિઓના ગુલામો તો છેજ, પણ બુન્યાદ અને કેળવણી એ બે બીજી વધારે બળવંત શક્તિઓ છે કે જે કેટલાકોને એવી ગુલામી હાલતમાં સમડતાં અટકાવે છે.

લવજ અને દોલી વચ્ચેનો સંબંધ પણ એજ રીતે બન્ને બોરદુની મતલબ સરજ ખરપા થયો હતો. છથી વધારે વર-શોનો જીનો એ સંબંધ હતો. અને ખાસ કરીને છેલ્લાં ત્રણ ચાર વરશો થયાં તે વધારે નજદીકનો અને વધારે ઘાડો બન્યો હતો. અને એ સઘળા વખતમાં તેઓએ શું શું પરાક્રમે બજાવ્યાં હતાં તે વિષે તેઓના થોડાએક મલતાવીશેકો ઉપ-સંત તેઓનાં પોતાનાં પાપી હૈડાંઓજ જાણીતાં હતાં.

દોલી 'સગવડના સાથીઓ'માંનો એક હતો.

પણ એ તો તેનો છુપો ધંધો હતો. જાહેરમાં તેણે જીહા જીહા પુશકલ ધંધાઓ પોતાની સગવડ મુજબના કીધા હતા. તે જીહે જીહે વખતે પીઠાંવાળો, ગાડીવાળો, તબેલાવાળો,

લાંકડાંવાળો વગેરે થઇ ચુક્યો હતો, પણ કોઇપણ એક ચોકસ કામ તેના ઠગારાં અને લમાતું મનને અનુકુળ નહીં ઉતર્યું હતું.

હમણાં તો લગભગ ચાલીશ વરસોની હૃદની નજદીક આવી પુગ્યો હતો, અને એવી કિસ્મતના શખસો ઘણું કરીને જેમ હોય છે તેમ તે એકલો-વગર કુટુંબનો-હતો. તેનાં એરાવયાં માળાપના અસલી વિચારો મુજબ તેને, જ્યારે તે ફક્ત પાંચ વરસનો નાનો હતો ત્યારથીજ, પરણાવામાં તો આવ્યો હતો. પણ તેને લોલી અને રાંક બાયડી, લાંબો વખત સુધી તેનાં દાડથી ગંધ મારતાં મોહુડાંને કંટાળો ખમી અને તેજ દાડની કેડમાં તેના રાથોડી હાથોથી વારંવાર પડતો ભારે માર વેઠી, આખરે ત્રીસ વરસની જુવાન વયમાંજ મોતને સ્વાધીન થઇ પોતાનો છુટક પામી હતી. અને તેટલા વખતમાં તેણીનીથી ઉપજેલાં બે ફરઝંદો પણ સારાં લાયગે બે ત્રણ વરસોજ જીવવા પામી પોતાના ઘાતકી બાપનો જીલમ ખમવાથી બચ્યાં હતાં.

એ જોટ દોલીને મન તો કાંઇજ નહીંજ હતી. ઉલટું પોતાને ‘છેડે વળગેલી એ બધી પીડાઓ’ દુર થઇ એટલે તેને સુનાની ચઢી હાથ લાગી હોય એમ તે સમજ્યો હતો અને હવે પોતાના અપ્રમાણીક ધંધામાંથી ઉપજતી આવકનો ઘણોજ થોડો ભાગ તેને ખરચવો પડશે એવો ભારે સંતોષ તેણે મેળવ્યો હતો.

અને એવા સંતોષનો તેનો વિચાર વ્યર્થ પણ નહીં ગયો હતો. જો કે જુવાનીના વખતમાં તો તેણે પોતાનું તેમજ પોતાની બાયડીનું સઘળું ઉડાવી ખાધું હતું, પણ ત્યાર પછી તે લગરીક કરકસરિયો થવાથી, અને વળી દીન ઉગે તેની પાપી આવકમાં પણ વધારો થવાથી તેણે અત્યાર સુધીમાં સારી પુંજી જમાવ કીધી હતી; અને જ્યારથી તેને લવજી

જેવા ખીલ્લુઓ હાથ લાગવા માંડ્યા ત્યારથી તો તેની પુછમાં ઘણું-ઘણું ઉમેરાતું જ ગયું હતું.

ઘણા એવા ઉઠાવગીર-પાહુવરડા પારસીઓ જોઈ ચુક્યા હશે; એટલું જ નહીં, પણ જે અમો વધારે બોલવાની છુટ લઈએ તો, ઘણા અમારા વાંચનારાઓએ તો તેઓની તુંદાઈનો-તોછડાઈનો અને ખોટી પ્રીશ્યારીઓનો અનુભવ મેળવ્યો હશે અને તેઓ ઘણું કરીને જે એકસરખો દેખાવ ધરાવે છે તેવો જ દેખાવ આપણો દોલી પણ ધરાવતો હતો.

ચંડાળની આવકની પુનઃપ્રતી મળતા ચીકાશ્યા ખોરાકોએ, મજબુત અને ઘડાયેલા સાંધાઓવાળાં તેનાં આંખાં બદન ઉપર એક તસુ જેટલી જાડી ચરબીનું પડ ફેળાવી તેના સખત બાંધાને વધારે સખત બનાવ્યો હતો. તેના ગુચ્છા, મુછ અને થેબ્યાના જાડા ગુછરાંદાર અને કાબરચીત્રા બાલો મોટા જથ્થામાં ઉગી નિકળી તેના પોહોળાં મોહુડાંને વધારે ડરામણી પોહુળાઈ આપી રહ્યા હતા અને તેનાં જ ગુચ્છાદાર ભવાં તળેની તેની મોટી આંખો જ્યારે જલ્લદ બેવડાની ધુંધથી લાલ થતી હતી. ત્યારે તો તેનો ચહેરો સંપૂર્ણ રીતે વિકાળ બની રહેતો હતો.

ફેળવણીના બાબમાં તો તેને ગુજરાતી ભાષાનું અને ગણીતનું સાફ જ્ઞાન હતું અને પોતાના પચરંગી ધંધાઓના હિંગામમાં ભામટા અંગ્રેજોના સંબંધમાં આંખાથી તે ભાંગુ તુટું અંગ્રેજ પણ બબડી શકતો હતો. તેણે પોતાનું અવારનવારનું વાંચણ ચાલુ જ રાખ્યું હતું, અને ઘણી વેળા કોઈ લલુકદાર રોશનીવાળાં પીકાંના બાજટ ઉપર બેસી એ ત્રણ દહાડાનાં બુનાં કોઈ રોજીંદાં પત્રના તરેહવાર લખાણો ઉપર તે પોતાના મોટા ડાળાઓ ફેરવતો નજરે પડતો હતો.

જેમ જેમ પોતાની પુંજ વધતી ગઈ તેમ તેમ દોલી પોતાનો દેખાવ પણ ફેરવતોજ ગયો હતો. પોતાના નબળા વખતમાં તે જેમ અંદરથી લુચ્ચો તેમજ બાહરથી પણ દેખાવાને શરમાતો કે અચકાતો નહીં હતો. પણ જ્યારથી આબરૂદાર ગણાતા પૈસાવાળાઓ સાથે તેને કામ પડતું ગયું ત્યારથી નવી તરેહની એક કોર મરડવાને તેણે ઘટતું વિચાર્યું. હવે તેણે જોયું કે તેની ચાલુ રહેલી હલકી આદતો તેના પોતાનાજ ધંધાને હાનીકારક થઈ પડશે અને તેથી બાતેનથી આગળના જેવોજ ભુંડો રહી બહારમાં આબરૂદારનો સાહયો તેણે પહેરવા માંડ્યો હતો. મજબુત સંભાળ રાખી પોતાના મોહડામાં રમી રહેલી સઘળી બુરી બોલીઓ અને ગલીચ બાળો તેણે નાબુદ કીધી હતી; એટલુંજ નહીં પણ પોતાના સરખે સરખા પોશાગીરો સાથે આગળની માફક છુટથી લેલાવું તેણે મોકુફ કીધું હતું અને એક માણસ જ્યારે પોતે પોતાને આબરૂદાર બનાવે ત્યારે બીજાઓ પણ તેને એવો ગણ્યા વગર રહે નહીં, તેમ આગળના તેના સાથી-સોબતીઓએ હવે તેની સાથે બુદ્ધિજ રીતે વરતવા માંડ્યું હતું.

પેહુલાં તો બધાઓ તેની સાથે દોલી દેગરયાને નામે ગાલગલોચ અને ઢોલઢપા કરતા હતા, પણ હવે તેને તેઓએ પોતા કરતાં જરા ઉંચી પદવીનો સમજવા માંડ્યો હતો. પોતાનાં મંડળમાં ધર્મ-વેપાર-અને રાજ સંબંધી ઉચળપાથ-લોની બણવા જોગ ખબરોના આંતરીકે તેઓ તેને ગણતા હતા. નસિહતો-કેહવતો-કાહણીઓ-અને નીતિવચનોનું ટુંક-ટુંક જ્ઞાન તેઓ તેનેથી મેળવતા હતા; મારવાડીઓ પાસે વ્યાજે કહડાવેલાં નાણાંને લગતા હિસાબોની ગણતરી તેઓ તેની પાસ કરાવતા હતા; કોર્ટ દરબારની લડતોને માટેના રસ્તાઓ તે તેઓને સ્નેહેલ કરી આપતો હતો; એ શિવાય જે જે બીજા કેળવણી

તેઓને બેઠતી હોય તે આપનારા ઉસ્તાદ તરીકે દોલીનેજ તેઓ કાલાવાલા કરતા હતા; અને પોત પોતાને બરની સઘળી બાબદોથી વાકેફ થઈ, તેના ગયા પછી તેઓ સઘળા તારીફ કરી બોલતા હતા કે—“દોલી હેઠ બહુ પાક્કા, કાંઈ પુછવુંજ ન પડે તો!”

દોલીનો પોશાક પણ હવે મોટો ફેરફાર પામ્યો હતો. અને જે દોલતમંદ બુવાન શેઠની સામે બેસી તે પોતાની લાંબા વખતની દોસ્તીના દાવા મુસ્તક્રીમ કરતો હતો, તે શેઠના જેવોજ બે લગાર સફાઈદાર અને માનલાયક તેનો ચેહેરો પણ હતો, તો તેને તેવા શેઠોની સોબતમાં બહેર રીતે પણ ફરવાને કશી અડચણ નડતે એમ ન હતું. પણ તેને પેહેરવા માંડેલો જમે તેવો પણ સુંદર અને શોભાઈતો પોશાક તેના દસમણા ચેહેરાને મનપસંદ બનાવી શકતો ન હતો. તેથીજ લવજીને પોતાના આ ભાડુતી-ભઈયાની વખતે-વખતની અંચીતી મુલાકાતો પસંદ નહીં પડતી હતી અને તેથીજ લવજીનાં જેવાં તેનાં બીજાં ઘરાફો પણ, ગરજને સર તેની સાથે હળીમળીને વાત કરી, બીજાં બહેર ટાંકણાંઓપર તેના કઠોર સાદથી પોતાના કાનો અને તેની લાલ આંખોથી પોતાનાં મોહરાંઓ દુર રાખવાની વેત્રણમાં પડતા હતા.

એ મુજબ દોલી દેગરયાને બરોબર ઓળખી લઈ, હવે આપણે લવજી અને તેની વચ્ચેની વાતચીત ઉપર ધ્યાન દોડાવીએ.

વાંચનાર બાણે છે કે દોલીનું છેલ્લું બોલવું શું હતું.

“દોલી-દોલી,” પોતાનો ગુસ્સો ભુલી જઈ લવજીએ તેને હસ્તે મોહડે જવાબ દીધો, “જો તું કેહ્ય તેમજ હોય, ને જો મારા ચાકરો ઉપરાંત આખું મુંબઈ પણ બાણે કે વખણા-ચલા લવજી શેઠ દોલી દેગરયા જેવા શખસોની દોસ્તીનું પણ

માન ધરાવેય તો પછી મારી મોટી-મોટી બધી ઉમેદોપર પાણી ફેરવી તારાં એરાવનાંજ એકુ ખુણામાં મારો સદાનો વાસો કરવો પડે એમાં નવાઈ નહીં. વાહ-વાહ! નામદાર લવજી જે દશ દશ મીલોનો ડીરેક્ટર, જે પંદર પંદર કલબોનો મેંબર, જે સરકારનો માનિતો, જે રૈયતનો ખ્યારો તે દોલ્લી દેગરયાનો દોસ્તદાર, એમ બોલવુંજ કેવું બેઠુંજ અણાય, -એવી વાતજ કેવી બેઠુંદી કેહવાય!!”

નીચ કે ઉંચ, કોઈપણ વર્ગનું માણસ પોતા વિષે હલકો વિચાર રાખતું નથી. તેમજ દોલ્લીપણ પોતા વિષે ઉંચા વિચાર રાખતો હતો, અને તેથી લવજીએ તેની સાથની પોતાની દોસ્તીને જે રીતે હીનપસ્તી ભરેલી ગણી હતી તે રીત તેને ભારે અપમાન ભરેલી લાગી; અને તેના બદલામાં લવજીને ચટકો લગાડવાનું તેનું મન થયું.

“પ્રીકર નહીં લવજી શેઠ, જે કોઈ દાહડે, ખોદા ન કરે ને, મારાં એરાવમાં પણ તમને આવી ભરાવું પડે તો બેલાશક હું બંદો તમને મળેનું જેવું ઘેર સોધી આપશ. તે બાબે તમારે ચીંતા રાખવી નહીં.”

લવજીને અલબતાં એ બોલો બીલકુલ ગમ્યા નહીં.

“બસ-બસ દોલ્લી, એવું કંઈ બકે તે અગાઉ વિચાર તો કર! વારું હવે બોલી દે, આજે તુને આવવાનું શું કામ પડ્યું? મેં તો તુને બોલાવ્યો નથી.”

“શેઠ કામ બીજું શાનું હોય? પૈસા પૈસાનું. ગામને શાનું કામ છે-દુન્યાને શાનું કામ છે? પૈસાનું.”

“પૈસા! વરી શાના પૈસા? હમણાં તો મારી પાસે કંઈબી નથી. એમ વારેઘડીએ તુને ક્યાંથી આપું?”

“અરે શેઠજી, દર્યોજ ન્યારે કેહ કે તેની પાસે પાણી નથી ત્યારે તો આફત સમજવી, તેમ—”

“હવે બંધ કર તારી એવી ફીલસુફી.” લવજ કંટાળો ખાઈ બોલ્યો, “એ બધું તે કાંઈથી શીખવા માંડ્યું!”

“લવજ શેઠ એ મીસાલ તો પેલા મનસુખે એક ઠેકાણે—”

“અરે ગટરમાં નાંખ તારા એવા નીતિ બોધકોને. તારી સાથ એવી લતરાજ ચલાવવાની મને આજે ફરસુદ નથી. આજે આપવાનુંબી કંઈ નથી, તું જા.”

“અરે શેઠ બીજાઓને હાથી આપો ત્યારે હમારા જેવા-ઓને હાંસ તો પુછો! બીજાંઓ તમુને શું કામના છે? હું તમુને ઘણો કામનો છેઉ.”

“એટલે? એ આજે શું તું બધું બકેચ, કંઈ સમજ પડે?”

“એટલે એમ કે શેઠ પેસ્તનજ ગાંધીને હજારો રૂપ્યાની ભેટ આપો તો હમુને સો તો પુછો. પેસ્તનજ આપશે તો એક પુતલી આપશે, પણ મેં તો અત્યાર—”

“દોલી-દોલી-દોલી!” લવજ ભેશમાં આવી બોલ્યો, “આજે શું થયું? તારું માથું આજે ઠેકાણે દીસતું નથી. તું જા. હું મકમ રીતે કેહુંચ કે, તું જા! આજે તુંને કંઈ મળશે નહીં.”

“વારું ઠીક છે, નહીં તો નહીં, હું જવશ. પણ શેઠ, હું હ્યાં આવ્યો ત્યારે તમે શું બબડતાતા? તે કેહશો?”

“કંઈ નહીં-કંઈ નહીં. મારી એક મીલને લગતી બાબદ—”

“શેઠ, મારીથી તમે એમ જુદધજ ને રાખવાના હોવો તો ભલું કે આપરે હંમેશ સુધી હવે છુટા પડયે.” હવે દોલી મકમ અવાજે બોલ્યો, “તમારું આ બોલેલું હું બીલકુલ માનતો નથી.”

“એટલે!” લવજ ભવાં ચહડાવી બોલ્યો.

“એટલે એમ કે જો પેલાં કાગળેખી મીલને લગતાં હોતે તો તમે તે કદીખી મને જોતાંવાર પેલા ટક્યા પછવાડે સેરવી દેતે નહીં. એ કાગળે મને જોવા દેવો તો શું છે? હું કંઈ ભેદ તમારીથી રાખું નહીં તે એટલાજ માટે કે તમેખી મારી સાથ જોલ્લી રીતે ચાલો. એવી તમારી જુદાઈ કોઈ દાહડે આપુને ખેડને ફસાવી મારશે.”

“નહીં-નહીં, આમાં તેવું કંઈ બને એવું નથી. દોલી, ગમે એવા દોસ્તોખી પોતપોતાના કાંઈ ભેદો રાખેચ તે શું તું જાણતો નથી.”

“લલુ ત્યારે તો લવજી શેઠ આજથી તમે તમારા ભેદ રાખજો. ને હું મારા રાખસ. હવે મને ખીજું વધારે કામ તમારી સાથે રહું નથી.” એમ જોલતો દોલી ઉઠ્યો, અને ખારણાં તરફ ચાલવા લાગ્યો.

એ જોઈ તુરતજ લવજીએ પેલાં કાગળે કાહડી તેનાં દીલપર ફેંક્યાં.

“લે-લે, શેઠ તાડું માથું, નીચ-હુજતી-આપખુદ માણસ! જોદા જાણે હું તારાથી ક્યારે છુટશ!” એમ જોલી કોચની પીઠ ઉપર રોમાલથી લાંકેલું પોતાનું મોહડું નાંખી લવજી અત્યંત ઝનુનમાં આવી બેઠો.

દોલીએ મુંગે મોહડે તે કાગળે ઉંચક્યાં, વાંચ્યાં, અને પાછાં તેઓને એક ખુરસી ઉપર મૂકી થોડોવાર મુંગો ઉભો રહ્યો.

“લવજી શેઠ હવે વધારે હું છાં રેહવા માંગતો નથી.” તે સેવટે જોલ્યો, “હું એક ચોકસ વાત તમો સાથે કરવા આવ્યો’તો પણ આજે તે હું કરવા માંગતો નથી. થોડા દહાડા પછી કરશ.” લવજી તેના કાંઈ જવાબ આપે તે અગાઉ એક ચાકરે ઓરડામાં દાખલ થવાની રજા માંગી, અને અંદર આવી લવજીને જણાવ્યું કે—“મોટા શેઠ તમને જોલાવેચ.”

પોતાના બાપની આગળ જવા લવજી ઉઠ્યો, અને દોલીની સાથે ઓરડાની બાહર નિકળ્યો. પેલાં કાગળે ત્યાંજ પડેલાં રહ્યાં.

“શેઠ આ ચાકર તો કોઈ નવો છે. એને તમે ક્યારે રાખ્યો ?” દાદર આગળ જુદા પડતાં દોલીએ લવજીને પુછ્યું.

“થોડાજ દાહરા થયાં.” એમ ટુકેા જવાબ દઈ લવજી હોમજી શેઠનાં ઓરડા ભણી ચાલી ગયો.

લવજીને હવે પોતાના બાપ સાથે વાત કરતો, અને દોલીને પોતાનાં ઘેરનો રસ્તો લેતો. મુકી હવે આપરે પેલા ચાકરની હિલચાલ તપાસ્યે.

એ ચાકર થોડાંજ વખતનો રહેલો હતો. તેણે પોતાનું નામ જમશેા કરી જણાવ્યું હતું, અને તેનો આખરૂદાર દેખાવ, નરમાસભરી ચાલ, અને મનપસંદ અદબઅદા જોઈ લવજીએ તેને પોતાનો ખાસ માનિતો બનાવ્યો હતો.

જમશેા પોતાના શેઠનાં કરતાં વધારે વયનો, અને વળી તેના કરતાંજી વધારે સુંદર ચેહરાનો અને કદનો હતો. તેના હલકા પોશાક ઉપરથીજ કોઈ તેને ચાકર તરીકે ગણે, બાકી જો ભપકા ભરેલા પોશાકમાં તે એક શેઠીયા તરીકેજી ખપવા માંગે તો તેમ તે સેહેલાઈથી કરી શકે એવી તેના ચેહરાની ઝમક અને એવી ચાલચલણની મોટાઈ હતી. ચગોર જોનારાઓ તુરતજ સમજી જતા હતા કે તે કોઈ સારી બુન્યાદ ધરાવતો હતો, અને કાંઈ વખતના મારાને આધીન થઈ કે યા તો કાંઈ પોતાની છુપી મતલબ સાંધવાને સર તેણે આ કમીને ધંધો માથે લીધો હતો.

આગળ વધી એટલું તો વાંચનારને જણાવવાની અગત પડે છે કે એજ તે જુવાન ચારસી હતો કે જે નવજોતનાં

ખાનાં પીનાંની પેલી રાતે એજ ‘મોતીમેહેલ’ માંના પીકચરો વાલા પેલા ઓરડામાં છુપાયેલો હતો, અને પછી બાહર નિકળી લવજ અને દોલી વચ્ચેના કાવત્રાંઓને જોશભર્યા શબ્દોમાં જેણે ધિક્કારી કાઢ્યાં હતાં.

અને એજ પારસીને હવે લવજના માનિતા ચાકર દાખલ ગોઠવાયેલો આપણે જોઈએ છીએ !

લવજ અને દોલીને પોતાની નજર આગળથી દુર થયેલા જોઈ જમશેા તુરતજ પેલા ઓરડામાં ધુસ્યો અને પેલી ખુરસી ઉપર પડેલાં કાગળે ઝડપથી તેણે વાંચી લીધાં.

“હા-હા,” કાગળે વાંચી તે મનમાં બોલ્યો “મને પેહલે-થીજ લાગું કે એ કુરામરોજની તરફનાંજ હોવાં જોઈએ. એથી એ નાપાકે હાથ કીધાં ! ફીકર નહીં, એનો ઘાટ ઘડવાનો મારા હાથમાં છે. મેં કરી રાખેલી સુક્રિતથી, લવજ થોડુંજ જાણેચ કે, હું એના ઓરડામાંની બધી વાતો સાંભરી શકુંચ. એનાં કાવત્રાંઓથી વાકેફ થવાનાં એનાંજ ઘેરમાં ચાકર તરીકેથી રેહવાને હું અચકાયો નથી. લવજ-લવજ તારા જમ જેવો જો હું નહીં થાઉં તો માફ નામ જમશેા નહીં. હમણાં તો ડાહ્યો બની એજ કાગળે એને આપી આઉં.”

એમ બોલી પેલાં કાગળે અલગાંજ પોતાનાં હાથમાં પકડી તે લવજ પાસે ગયો અને હોમજ શેઠનાં દેખતાંજ તેનાં હાથમાં મુક્યાં -

“શેઠ, આ કાગળે તમારા ઓરડામાં પડેલાં મને મલ્યાં.” તે નમીને બોલ્યો.

લવજ ચમક્યો, અને ઝડપથી તે લઈ જમશા તરફ શક ભરેલી નજરથી થોડાવાર તેણે જોયું. જમશાએ તે કાગળે વાંચ્યા તો નહીં હોય !

પણ નહીં. જમશાનો તદ્દન નિર્દોષ હેખાવ જોઈ તુરતજ તેણે તે શક દુર કીધો, અને તેને પાછો બાહર જવા ધીરથી કહ્યું—

“એ શાનાં કાગળે લવજી ?” હોમજી શેઠે પુછ્યું.

“નહીં, એ તો ‘જબલપોર મીલ’ના સેક્રેટરી આરચી બાદે મારીપર મોકલેલાં છે.”

પ્રકરણ છવીસમું.

નફ્ટને નસિહત !

“આ રૂપ રૂપાં પર લ્યાનત સદ હુબર
કે એ રીતની જેહમત ને એ રીતના કાર—
કરનાર સંમ રમે બેવકાઈ રમત
પથ્થર છાતીઓ વીંધી નાંખે ગુપ્ત
ખુજે ન કુરખાન થઈ, જોઈ હેશાન
યા પિછાને ન જેહાંનનો માલેકે યજ્ઞાંન.”

(૩૨તમ ધરાની.)

નાઉમેદ થયલી શીરીને પોતાની સહી જરખાનુને અરજ કીધેલી આપણે જાણ્યે છીએ કે તેણી પોતાના ભાઈ ફરામ-રોજને ઘટતી રીતે વાકેફ કરી નોશેરવાનને કાંઈ સારી સમજ આપવા કહેવું.

અને તેમજ જર પોતાના ભાઈને જણાવવાને ચુકીબી નહીં હતી. નીતિવાન ફરામરોજે આ સઘળો દુઃખદાયક હેવાલ ગમગીન જીગરે સાંભળ્યો અને કોઈ ઘટતી જોગવાઈએ નોશેરવાન સાથે એ વાત છેડી તેને બે બોલ કહેવાની તેણે કબુલાત આપી.

પહેલાં તો ફરામરોજનો વિચાર પોતાને મોકલે નોશેરવાનને શિખામણ હેવાનો હતો, પણ પાછળથી તેણે પોતાનાં મનમાં તે વિચાર ફેરવ્યો અને એ કામ પોતાના કાકા પાસે

કરાવવાને તેણે વગારે લાયક ધાર્યું. તેને પોતાને નોશેસ્વાન સાથે વાત કરવાની તો કશી અડચણ નહીં હતી, પણ તે હુચ્ચો પોતાનીજ વચના એક જણથી એવી શિખામણને કાંઈથી રીતનું વજન કે મચક નહીં આપે એ તેને સ્વભાવીક લાગ્યું અને તેથી જ અસર તે પોતાના સો બોલોથી નહીં ઉપજાવી શકે તે બેહરામશાહના ફકત દશ બોલો ઉપજાવશે એમ તેણે બેશક માન્યું.

પોતાના પીતા ફરદુનજીનેજ એ વિષે તે કેહતે, પણ તેવણના કઢંગા સ્વભાવે તેને તેમ કરવાને ઉશ્કેર્યો નહીં. વાંચનાર સારી પેઢે જાણે છે કે હીરા જેવાં હીરાંબાઈને જ્યારથી તેવણ પોતાનાં મોહરદાર બનાવીને લાવ્યા હતા ત્યારથીજ તેવણે પોતાનો ચાહ કમતી કીધો હતો અને તે વખતનો તેવણનો મન ઉતારો એવી મઝમ રીતનો હતો કે ઉમરે પુચ્યા પછીની ફરામરોજની સઘળી ચંચલાઈ, હુશ્યારી અને વેપાર વણજની કાબેલ્યત કે જરબાનુની સઘળી ઝડપ, કેળવણી અને ખુબસુરતી વટીક પણ તેમાં કાંઈથી તરેહનો ઘટાડો કરવાને નિષ્ફળ થઈ હતી. તેથી ફરામરોજની કંઈથી સુચના કે સદલાહ તેવણ સ્વીકારે એવું નહીં હોવાથી ફરામરોજે તેવું કાંઈ તેવણને કહેવા પુછવાના પણ અખાડા કરવા માંડ્યા હતા અને તેથી કાંઈ તેને અડચણ પડે તેવું પણ નહીં હતું, કેમકે બેહરામશાહ ફરદુનજી કરતાં વધારે અઝલ અને કાબેલ્યત ધરાવતા હોવાથી તે ઘણી ખરી દરેક બાબદોમાં તેવણનાજ અનુભવનો ઉત્તમ લાભ મેળવી શકતો હતો.

હાલની આ બાબદમાં પણ જો તે ફરદુનજીને કહેવા જતે તો તેવણ નાપસંદગીનાં ભવાં ચહુડાવી પોતાનું મોહડું ફેરવતા ફેરવતા એટલોજ જવાબ દેતે કે—“પારકી પીડામાં પડવાની આપુને શું ગરજ ?”

એટલા માટે તેવણના કઢંગા ખવાસ મુજબનો કઢંગો જવાબ સાંભળી પોતાનું દીલ નાહુકમાં દુખવવાને ફરામરોજને વાજબી લાગ્યું નહીં, અને તેથી તેણે બેહરામશાનેજ બનેલી સઘળી બાબત વિષે ધીરજથી વાકેફ કીધા અને જેથી જંગવાઇ પહેલી મળે તે હાથ કરીને પાપી નાશેરવાનને તે બાબતે ચટકો લગાડવાને તેવણને સુચવ્યું.

“જો બને તો આજેજ ફરામ, તું જાણેય કેની કે માણે-કણ દુબાશ બીમાર છે ? તેવણને હું જોવા જાઉંય અને ત્યાંજ જો એ પોર્યો મલે તો બે બોલ એને કેહતો આવશ-તુંને ગમે તો તુંબી આવ.”

“હા ઠીક, હુંબી આવું તો કાંઈ અડચણ નથી.” એટલું બોલી ફરામરોજ પણ તૈયાર થવા ગયો, અને થોડા વખતમાં તેઓની ગાડી માણેકણ દુબાશના મોટા બંગળાના ભલકાદાર ‘પોરટીકો’માં આવી ઉભી.

નાશેરવાન ત્યાંજ હુતો અને તેઓને પોતાની સરેસ્તા મુજબની મીઠી જબાનથી આવકાર દઇ પોતાના બીમાર પડેલા પિતાનાં બીછાણાં આગળ તેઓને લઇ ગયો.

અતેસારના ધુરા મરજની ભયંકર નાકઉવતીથી પીડાતા છતાં, જઈફ માણેકણ પોતાના અસલી મિત્ર બેહરામશાને હરખ અને ઉલટભર્યો આવકાર દેવા વગર રહ્યા નહીં અને ફરામરોજને પણ ભારે મમતાથી ભેટી તેની સારી ચાલની વખાણ કરી તેવણે લાયક આશીર્વાદો દીધા અને એ વખતે પોતાના દીકરાની વર્તણુકનો ફરામરોજ સાથે મુકાબલો કરી તેવણ પોતાના દીલમાં છુપો બળાપો કરવા વગર રહી શક્યા નહીં.

થોડો વખત જુદી જુદી વાતો કીધા પછી બેહરામશા બોલ્યા—

“હવે માનેકજી શેઠ તમે હવે જલદી તંદરોસ્ત થઈને આપરા નોશેરવાનની શેહાદી કરી આપો.”

જઈક માણસો એવે વખતે જેમ કરે છે તેમ, ખાટલે પડેલા માનેકજીએ પણ પોતાની આંગળી ઉંચી કરી ઉંચકાચલા ડોળાઓ વડે આકાશ તરફ જોયું અને પછી “જેમ તે ખોદાની મરજી” એમ ધીમે અવાજે બોલ્યા.

“પણ અમે કાંહુ ના કહીએય બા.” હવે મીડીબાઈ તે માનેકજીનાં ધણીયાંણી બોલ્યાં, “નશરવાનજીજ જે પોતાની ખુશી દેખાડે તો આજે કરી આપીએ.”

“કાંય નોશેરવાન ના કાંય કહેય ?” ફરામરોજે પુછ્યું.

“એ તો કેહ કે હું મારે મનગમતી શોધીને તમુને કેહવશ.” મીડીબાઈએ ઉત્તર વાળ્યો.

“પણ હવે ભઈ તમે મનગમતી શોધીય કેની ?” બેહરામશાએ પુછ્યું.

“નહીં સાહેબ, આપરે કંઈ હજી એવી તજવીજમાં ક્યારી નથી.” આ ઠગારાએ ધીરજથી જવાબ દીધો.

બેહરામશા તેની શેખઈ જોઈ અજબ થયા.

“કાંય, એમ કાંય ? દોરાબજી શરાફને તાંહુ તો તમે ઘણા આવતા જતા છેવો અને હું ધારૂંચ કે તમારા બાવાને પણ એ ઘેર અણુગમતું હોય એમ નથી.”

નોશેરવાનના મોહુડાંને રંગ બદલાયો. તે કાંઈ બોલે તે અગાઉ માનેકજીજ બોલી ઉઠ્યા—

“શું આપરા દોરાબજી શરાફને તાંહુ ? અરે બેહરામશા આપુને કાંહુ ના છે ? તે તો કેવા અશરાફ માણસ. એના ભાયગ હોય કે તાંહુ એનું નક્કો થાય.”

“ત્યારે હવે તમુને શું અડચણ છે ભઈ નોશેરવાન ? બનતું હોય તો કરી દેવોની.”

પણ બેહેરામશાનું એ બધું બોલવું નોશેરવાનને તો તદ્દન અણગમતું હતું માટે હવે તેને ગુસ્સે થવામાં જ પોતાની સલામતી ભેધ.

“પણ હવે બીજી કંઈ વાત કરવાની છે કે નહીં બેહેરામજી?” તે તનકો કરી બોલ્યો, “કરવું કે નહીં કરવું તે મારું કામ છે, હું તે ભેધ લેવશ.” એટલું કહી તે ચોરડો છોડી ચાલી ગયો.

“તોછડો-તોછડો,” તેના ગયા પછી માણેકજી બળાપો કરી બબડયા, “બેટી-આપ ઘણેજ તોછડો ને નાદાન! મીયાં માંદા ને ટંગરી ઉપર! એનું શું થશે?”

નોશેરવાનની સાથે એકલા વાત કરવાનું તો બેહરામશાને ભેધતું હતુંજ, એટલે હવે આ તકનો લાભ લેવાને તેવણ ચુકયા નહીં.

“ધીરજ ધરો માણેકજી, હું એને જઈને સમજાઉં. તમે ફરામરોજ અહીં બેસીને માનેકજી સાથે વાત કરો, હું જરા એ પોચા આગળ જઈ આઉં.” એમ બોલી તેવણ મીઠીબઁ ઇએ દેખાડેલા નોશેરવાનના ચોરડામાં દાખલ થયા.

નોશેરવાન એક બારી આગળ બેઠેલો હતો; તેનાં મોહરં ઉપરથી ગુસ્સાનો થોથરો હજુર નાખુદ થયો નહીં હતો.

બેહેરામશાને અંદર દાખલ થતા ભેધ તે વધારે ગુસ્સે થયો, અને બને તેમ અપમાન આપી તેવણને પાછા કાઢવાનો તેણે ઠેરાવ કીધો.

પણ તે થોડુંજ જાણતો હતો કે તેને બેહેરામશાહે ગઝદર જેવા પાઝા-કાબેલ-અને ‘જમાના ખાધેલા’ માણસ સાથે કામ પાડવું હતું.

“કેમ બેહરામજી, કંઈ એકદમ મારા ચોરડામાં આવવાની એ છુટ લેવી પરી?”

“ત્યારે શું વરી બાહર ઉભો રેહીને માણસ પાસે કાર્ડ મોકલું કે—‘આએ અર્લ-આફ-શેફ્ટસબરી ને આપ’? ગુંઠણ જેટલા પોર્યાઓ હવે જરા જરામાં અપમાન લેતાં શિખ્યા. વરી ભઇ પોતાના ‘પ્રાઇવેટ-સેક્રેટરી’ સાથે રાજદ્વારી કાગળે વાંચવામાં રોકાયલા હતા કેની તે હું ઠોકી-ઠાકીને ઓરડામાં દાખલ થવાની રજા માંગું!”

“બેહરામજી, મેં તમારેથી કંઈ સારી રીતભાતની આશા રાખીતી.”

“હા-હા-હા, ભઇની રીતભાતો તો કેવી કે પોતાના કરતાં વડા માણસને અપમાન કરવાથી પણ પછાત પડતા નથી. ઠાળી અભિમાન ને પોકળ મોટાઇ પરજ તમારી આજની રીતભાતોની કેળવણીનો પાયો રચાયલો મને દેખાયચ. એમર-વતાઇ ને એમલાહજીપણાંમાંજ જો તમારી બધી રીતભાતો સમાઇ હોય તો ભઇ એવી ‘ફેશનેબલ’ રીતભાતો કરતાં ભોલા વાણીયાઓની સાદી રીતભાતો મને દસ ઘણી વધારે ગમશે.”

“તમારા જેવી ચાલની હું એક વાણીયાથીજ આશા રાખી શકું એમાં શક નથી.”

“હા, ખચીત, ને જે ચાલ તમે આજે ચલાવોચ તે ફક્ત તમારાજ જેવા અધુરી કેળવણીના-છાલકાં મગજના-ને અનીતિવાન ખાસ્યતના જવાનો ચલાવી શકે એ હું ખાત્રીથી માતું છું. પણ હવે નોશેરવાન,” બેહરામશા એક ખુરશી ઘસડી તેની પડોશમાં બેસતા બોલ્યા,—“હું ભલતી બાબદો સર તારી સાથે તંટો કરવા દ્યાં આયો નથી. તારા બાવાએ જે બાબદ સર હમણાં પોતાની ઇચ્છા દેખાડી તે બાબદસર મને તુંને પુછવું છે. બોલ હવે, દોરાબજી શરાફને તાંહ બેડા-વાને તું રાજી છે? શીરીન તુને કોઇ રીતે અણગમતી નથી.”

નોશેરવાન હવે તેવણનું મોહડું શક ભરેલી નજરથી ટીકી-ટીકીને જોવા લાગ્યો. હવે તે સમજ્યો કે બનેલી બાબ-દોથી ગઝદર પોતે થોડા યા ઘણા બાણીતા થયલા છે અને તેથી હવે તો જેમ બને તેમ જલદીથી એ વાતચીતનો છેડો લાવવાને તે ઇતેબર બન્યો.

“બેહરામજી, એ વિશેની ગોઠવણ કરવાનું મારું અને મારાં કુટુંબનું કામ છે. તમને વચ્ચે આવવાને કશી અગત નથી. હ્યાં હવે તમારી સાથે વધારે વખત વાત કરવા પણ હું માંગતો નથી, કારણ કે નહીં તો મારેથી તમે કંઈ વધારે અપમાન ખમશે.” એમ બોલી તે ઉઠ્યો, અને બારણાં આગળ ચાલવા લાગ્યો.

બેહરામશાહે ઉઠીને તેનો હાથ મજબુત રીતે પકડ્યો. તેવણના પોહળા-બાડા પંખામાં તેનો હાથ જેમ દિવાસળી મીસાલ સમાયો તેમજ તેવણનાં ભારે કદાવર આંગ આગળ તેનું આંગપણ એક લાકડી જેવું દેખાવા લાગ્યું.

“ઉભો રેહ પોર્યા,” તેવણ ઘાડા અને મજબુત આવાજે બોલ્યા, “જે બીના વિશે હું વાકેફ છેઉં તે વીશે માણેકજી વાકેફ નથી, ને તેથી તુંને હું મારીજ સાથે એ બાબે વાત કરવી પડશે. અપમાનની ને ધાંધલની વાત છોડી દે. હેંકાર રાખીને કંઈ આડું અવળું બક્યોચ તો પક્કી યાદ રાખજે કે તારા કાન પકડીને આ બારીની બાહર તુંને ફેંકી દેવસ. ભોલા તારા બાવા સાથે એની વાત કરનારો હુંજ છેઉં, તું નથી. વાસ્તે બેસ હું, ને મારા સવાલનો જવાબ આપ.” એમ બોલી તેવણે નોશેરવાનને ખુરશી ઉપર દાબીને બેસાડ્યો, અને બારણાં આગળ જઈ તેને કુળ દઈ કુચી પોતાના સ્વાધીનમાં રાખી.

મોટા માણસની દમામ ભરી ધમકીની અસર નાના માણસ પર બોલી જતી નથી, અને તેમજ ગઝદરની પણ

ખાલી ગઈ નહીં. નોશેરવાન પોતાની સઘળી ધાંધલ ભુલી જઈ બાણે દખાઈ જાયો હોય તેમ તેવણને ટીકતો બેસી રહ્યો. ગઝફરનું બોલેલું ખોટું નહીં હતું. તેવણના પેડુલવાની હાથથી અપાયલો એકજ આંચકો ખારીની બાહર તેને ઉડારી નાંખવાને પુરતો હતો.

“બોલ હવે નોશેરવાન, પેલી ગરીબ શીરીનને તેં આપેલાં વચનો પાળવાની તારી ખુશી છે કે નહીં? તે બાપડીને એમ દગો દઈને દુખી કરતાં તુને શરમ નથી આવતી? એવી નાપાક નિમકહરામીની કંઈ ધાસ્તી તો રાખ. એવા મરગરબન શુનાહનો શું તું જવાબ દેઈ શકશે તેનો તો કંઈ ખ્યાલ કર. બોલ તું હવે હા કેહ્ય?”

“હું નાંજ બે કેહું તો તમે મને શું કરવાના હતા? એવી રીતે મને દખરાવાની તમુને સત્તાજ શું છે તે તો કહો?”

“પાખી-નફ્ટ-બેહ્યા પોર્યા! નસીહત તુંને કારગત લાગવાની નથી. પણ તેથી કંઈ તું ફાવનાર નથી. મુંબઈમાં હમણાં થરમખાતાંઓમાં પૈસાની ઘણી તાન છે, ને તારા બાવાની દોલત તારા જેવા એક લુચ્ચાના હાથમાં આવે તે કરતાં હજારો ગરીબોની મદદે વપરાયલી બેવાને હું ખુશી થવશ. માણેકજીનો મારી ઉપર પુરતો ઇતબાર છે, ને બધી મારી સુચનાઓ મુજબના ફેરફારો કરવાને જરાકપણ અચકાશે નહીં. પછીજ, કંગાળ હાલતમાં રખડી-રખડીને તું તારી ભુંડી ચાલનો બદલો મેળવશે. એજ હું કરી શકનાર છઉં, ને એજ કરવા હું હમણાં માણેકજી આગળ બઉંચ.”

એટલું બોલી તેવણ ઉઠ્યા અને ચોરડો છોડવા તૈયાર થયા.

નોશેરવાન હવે પુરેપુરો ગભરાયો. ગઝફર પોતાનું બોલેલું સઘળું બબલી શકવાને શક્તિવાન હતા એ વિશે તેને શક

રહ્યો નહીં, અને તેથી હવે તેને બેહેરામશાને ચાલી જતા બટકાવાની ફરજ પડી.

બેહેરામશા પાછા બેઠા. લાંબો વખત સુધી તેવણે તેની સાથે રીકજીક કીધી, અને પછી સેવટે માણેકજી દુબાશના સાબ્બ થવા પછી પરણવાની નોશેરવાન પાસથી કબુલાત લઈ તેવણ તેનેથી બ્રુદા પડયા.

“ઘણોજ નાપાક દુકતો,” ગાડીમાં ફરામરોજ આગળ સઘળી વાત કીધા પછી બેહેરામશા બોલ્યા, “ફરામરોજ મારી જગોએ તું હોતો તો કંઈજ કરી શકતો નહીં.”

પ્રકરણ સત્તાવીસમું.

અભયબીઓ.

“The course of true love never did run smooth.”

Shakespeare.

“નથી ચાલી સેહલથી સાચ્યા પ્યારની રાહ.”

શેક્સપીઅર.

એ બનાવ પછી ઘણા દિવસો ગુજરી ગયા હતા. ‘ઐક-બે’ના રજયામણ માર્ગ ઉપર સાંજને સુંદર વખતે ફરામરોજ પોતાના રાબેતા મુજબ ધીમે પગલેથી ચાલતો હતો, તેની ગાડી વધારે ધીમી ચાલે તેની પાછળ ચાલતી હતી, અને તેને વાહલો કુતરો પ્રીન્સ પોતાના શેઠના મોહડાં ઉપર આજે કાંઈ અસાધારણ ગંભીરાઈ પંથરાયલી જોઈ અભયબીથી તેનાં મોહડાં તરફ ટીકતો, અને તેને તરેહ તરેહની ગેલો કરી તેને રમુજ આપવાની ફાકટની તજવીજ કરતો તેની બાબુએ ઢોડતો હતો.

ચાલાક પ્રીન્સે જે તર્ક આંધી તે ખોટી નહીં હતી. ફરામરોજનો ચેડેરોજ કહી આપતો હતો કે તે ઉદાસ છે,

અને વળી પોતાનાં માનિતાં જનવર તરફની તેની આજની વર્તણુક તેના સ્વભાવમાં થયલા ફેરફારની બીજી મજા પુત સામેતી આપતી હતી. દરરોજ તેા પ્રીન્સની સઘળી રમતો અને સઘળી દોડધામોને તે બરદાસ્ત કરતો હતો એટલુંજ નહીં, પણ ઔર તે તેને ઉત્તેજન આપતો હતો, પણ આજે તેવું કંઈપણ કરવાને બદલે ત્રણથી વધુ વખત—“ચપ પ્રીન્સ થોડો ના થા!”—એવું બોલી તેને તે વક્ષદાર પ્રાણીને સખત રીતે ધમકાવી નાખ્યું હતું.

એવી વારેઘડી મળતી ધમકીઓથી નિરાશ બની પ્રીન્સ પોતાના ઘણીની ઉઠાસીનાં કારણનો કંઈપણ વિચાર કરે તે અગાઉ તેની તેજ ચશ્મોએ દુરથી આવતા માણેકશાનો આકાર ઓળખ્યો, અને જાણે ફરામરોજને ખુશી કરનારો એક પોતાનો માનિતો મિત્ર વખતસર આવી પુગ્યો માટે જાણે ખુશી થતો હોય તેમ હરખથી કુદતો તેને આવકાર દેવા દોડ્યો.

‘ઝંપોલો બંદર’ ઉપર ફરામરોજ સાથે વાત કરીને છુટો પડ્યા પછી આપણે માણેકશાને આજે પેહલવેહલો જોઈએ છીએ. અને એ લાંબા વખતની ગેરહાજરીનું કારણ માણેકનું મુંબઈથી બાહર જવાનું સમજવું. જે પેહલોમાં તે આખરે ભરેલો ઓઢ્યો ધરાવતો હતો તે પેહલોનાં કાંઈ અગત્યનાં કામો કરવા માટે તેને જુદાં જુદાં શેહરો ખાતે જવું પડ્યું હતું, અને ત્યાં કામની જરૂર મુજબ થોડો થોડો વખત રહી તે મુંબઈ પાછો ફર્યો હતો.

પોતાની મુસાફરીથી આવવા પછી ફરામરોજ સાથની તેની પેહલો મુલાકાત આજેજ થઈ હતી.

ઘણે દહાડે મળેલા હોવાથી, જેમ હંમેશા બને છે તેમ, તેઓને એક એકની મુલાકાત ઘણી મીઠી લાગી; અને તેના

સાથની શેકહેંડમાંથી પોતાનો હાથ છુટો કીધા બાદ, માણેક પ્રીન્સનો ઉલટથી અપાયલો હાથ પણ હીલચવાને ચુક્યો નહીં.

“આજે શું છે ફરામ? પ્રીન્સ તમારાં મોહડાં તરફ કાંઈ આતુરતાથી જોયા કરેય?”

“અરે મરવા દેઓ એને,” ફરામરોજ કંટાળીને બોલ્યો “આજે એ કંટાળો આપી રહ્યોય.”

પ્રીન્સ પોતાના શેકનાં મોહડાં તરફ જોઈ પુછડી હીલવતો ઘણે નરમ અવાજે ભુકવા લાગ્યો.

“નહીં-નહીં, પ્રીન્સ પોતાની ચાલથી તમને કંટાળો આપે એવું હું માનતો નથી. જુવો જુવો ફરામ, તમારા બોલવા તરફ એ પોતેજ કેવો અસંતોષ દેખાડેય!”

ફરામરોજે સહેજ હસ્તે મોહડે પ્રીન્સનું માથું પસવાયું અને એ આવકારથી અતિ ઘણો ખુશાલીમાં આવી તે જ્યાનો કુતરો તેને ભેટી પડ્યો.

થોડો વખત જુદી જુદી વાતો કીધા પછી માણેક પેસ-તનજી ગાંધીનાં કુટુંબને લગતી વાત ઉપર આવ્યો.

“ફરામ, મારા અહીં પાછા આવવા પછી મેં તો એવું સાંભળ્યુંય કે હોમજી શેકનો પેલો લુચ્ચો લવજી હવે તો પેસતનજી ગાંધીનાં ઘરમાં પગ પેસારો માંડી રહ્યોય; તમે તો એ વિષે જાણતાજ હોશો?”

“માણેક, બીજાનાં ઘેરની વાત સાથે આપને શું કામ છે?”

ફરામરોજ તરફથી મળેલો એવો ટુકો અને તેપણ વળી રંજીદા દિલથી અપાયલો જવાબ સાંભળી માણેકશા અજબ રહ્યો.

“પણ તમને તો કામ છેજ, ફરામ. લવજી તો જેમ તમે ખરાબર જાણોય તેમ એક પાપી માણસ છે, ને તેના જેવો એક જો પેસતનજીનાં ઘેરમાં પોતાનો પગદડો રાખે

તો અલખત તમુને તેનાં પગલાં તરફ ચોકસાઈ રાખવી જોઈએ, કોઈને ખાતર નહીં તો પુતલી—”

“પુતલી બીજાં તેનાં પોતાના ઘેરમાં આવેલો જોવાને રાજ થાય તો તેનું મારે શું છે?” લવજા જરા જોશમાં આવી માણેકને બોલતો અટકાવી બોલી ઉઠ્યો.

“ફરામ-ફરામ, હું ફક્ત બલાં દીલથી તમારી સાથે એ બાળે વાત કરૂંચ, ને તે છતાં પણ જો તમે તે નાપસંદ કરોચ તો હવે તે વધારે આગળ ચલાવી તમારી તરફનું કાંઈ અપમાન નાહોકમાં ખમવા હું ચાહતો નથી.”

“મારેથી જો કંઈ અણુઘટતી રીતે બોલાયું હોય તો મને માફ કરો માણેક. ખોદા સાહેબ છે કે તમે જે બોલોચ તે તે મને નાપસંદ નથી. પણ-પણ—” ફરામરોજ બોલતો અચકાયો.

“પણ શું? ફરામ તમે આજે કંઈ ગંભીર અને ઉદાસ લાગોચ અને તમારી વાતચીત પણ કંઈ બુદ્ધિજ દપની છે!”

“હું એમ કહેવા જતો’તો કે જે વાતની મેં દરકાર છોડી દીધી છે તે વાતપર જેટલું થોડું બોલાય એટલું સારું.”

“ફરામ-ફરામ, આ તમે શું બોલોચ? તમારી ઉદાસી એ કારણથી ઉપજ્ય કે? જે માણસના સંબંધ બાળે મેં અંબાણપણામાં ધાસ્તી દેખાડેલી તેજ ધાસ્તીએ શું ખરી પડી તમુને નીરાશ કીધાચ?

“તમારી અટકેલી ધાસ્તી ખરી પડીચ એમ તો તમુને જણાવવાની મને કંઈ અડચણ નથી, પણ તે જે માણસના સંબંધથી ખરી પડી હોય તે માણસ સાથે આપુને કામ નથી.”

“પણ શું પુતલીએ પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો? એણે તમુને એમ જણાવ્યું?”

“પુતલીએ મને કાંઈ જણાવ્યું નથી એજ દેખાડવાને પુરતુ છે કે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો હોવોજ જોઈએ.”

“ઓહો ! ત્યારે શાંત પાણીમાં આખરે ખલલ પડી ખરી. પણ લવણને તેનો લાયક બદલો આપવાનો તો તમે કાંઈ વિચાર કીધો હોશે ?”

“ખીલકુલ નહીં. લવણ ખીજી બધી રીતે ખરાબ હોય, પણ આ બાબદમાં જો તેણે પોતાનાં સુખ માટે વાજખી રીતે રસ્તો લીધો હોય તો હું રતીભારખી તેને તકસીરવાર ગણનાર નથી. દરેક માણસને પોતાનું નસીબ અજમાવવાનો હક છે. એક પંખી પકડવાની જેટલી મને તેટલીજ તેને પણ સત્તા છે, અને જો તે પંખી પોતેજ પોતાની ખુશીથી તેના હાથમાં જાય તો પછી તે પોતાના સ્વાધીનમાં રાખવા માટે હું કદીખી તેને સવાલ કરી શકું નહીં.”

“જરા થોભો ફરામ, આકળા પડવાથી કાંઈ સારો સાર નિકળવાનો નથી. હું એક સવાલ પુછું તેનો મને જવાબ આપશે ?”

“તે શું ?”

“તમારી સાથની મારી છેડલી મુલાકાત પછી તમે કાંઈ પણ નક્કી કરવાના ઠરાવ ઉપર આયા'તા ?”

“નક્કી ઠરાવ શાનો ?”

“તમે ધારેલી બાબદનો નિવેડો લાવવાનો—પુતલીના પિતાને તમારી મરજી જણાવવાનો ?”

“હા માણેક, હું એવો ગાંડો નથી કે મારા મનને પસંદ આવ્યું તેમ અને તમે જેમ મજબુત રીતે સુચવ્યું તે મુજબ કરવાને પછાત પડું.”

“હું, ઠીક ત્યારે. તમે મોહડે મોહડું કહ્યું તું કે લખીને ?”

“લખીને,—ખુદલી રીતે, માન ભરેલી રીતે લખીને.”

“તેનો શું જવાબ તમુને મર્યો ?”

“ચુપકીદી.”

“ખચીત, એ ઘણું નાલાયક થયું. વારું પુતલીને તમે કાંઈ કહ્યું ?”

“હા તેથી લખીને.”

“ને તેનો જવાબ ?”

“ચુપકીદી.”

“ઘણું અજબ જેવું અને ઘણું નાલાયક. વારું તમુને એમાં કાંઈ ભરમ દીસ્તો નથી ?”

“હા માણેક, ભરમ દીસેચ એક ચીજનો.”

“ફરામરોજે ઠંડી રીતે જવાબ આપ્યો.

“શાનો ?”

“પૈસાનો.”

દલગીરીથી દેવાયલા આ નાના જવાબમાં માણેકશાને સચ્ચાઈ માલમ પડી અને હવે એ નાપસંદ વાત વધુ આગળ ચલાવી પોતાના દોસ્તની ઉદાસીમાં વધારો કરવાને બદલે થોડો વાર ચુપ રહેવું તે બેહેતર સમજ્યો.

થોડો વાર વધારે ચાલવા પછી તેઓ ‘બેન્ડસ્ટાન્ડ’ વાળી જગ્યા આગળ આવી પોહોંચ્યા અને ત્યાં પોતાની ઉંઘાડી ગાડી એક સગવડ ભરી જગ્યાએ થોભાવી ફરામરોજ પોતાના મિત્ર સાથે માંહે બેઠો.

ઘણો વાર માણેકશાને ચુપ બેસી રહેતો બોધ ફરામરોજે તેનું કારણ પુછ્યું.

“એજ કારણ કે એ બાબદ ઉપર કાંઈ વધારે બોલી તમુને વધારે રંછદા કરવા નહીં.”

“છટ છટ માણેક, આટલો વાર બે હું કાંઈ ગમગીન દેખાયો હોઈશ તો તે ફક્ત થોડાજ વારની કાંઈ લાગણી

સમજાને. બાકી ખરી રીતે તો મેં એ વાતને હું ધરવાનીજ માંડી વાળીય. ખેર, જેમ જે થવાનું હોય તે થાય. પુતલીને લવણની સાથેથી સુખ જાય તો તેનું મારે કંઈ નથી. કેટલીક રીતે તો હું પુતલીની માગણી ઘણીજ મજબુત અને ખાત્રી ભરેલી રીતે કરી શકું એમ છે, પણ તેવું કરવાના ખ્યાલ વટીકને પણ હું ધિક્કારી કહાડુંચ.”

“પણ હું એમ ધારૂંચ ફરામ કે હજુરબી પુતલીને જો કંઈ સારી સદ્લાહ આપવામાં આવે અથવા તેનાં માબાપને લવણનાં પાખડોથી ચેતાવવામાં આવે તો તમે ફાવી શકો એમાંશક નથી.”

“મારે એવું કંઈથી કરવું નથી. પુતલીને હું એટલી નાદાન સમજતો નથી કે તેણીને સદ્લાહ આપવાની હું જરૂર જોઉં અને તેનાં માબાપના ડોળા અને ડહાપણ એટલાં તો ખુલ્લાં છે કે તેઓને કંઈ ચેતવણી આપવાનો મારાથી ફાંકો રખાયજ નહીં.”

“પણ જો તેઓ પોતાની ભોલાઈથી ઠગાતાં હોય તો તમારી વખતસરની ખબર તેઓને ફાયદોજ કરશે.”

“કંઈજ નહીં. ચોર હું જો તેઓને એ વિષે કંઈ લખી જણાવું તો તેઓ તેનું કારણ મારી અદેખાઈનું સમજી મારી ચેતવણીને તેઓ તુચ્છકારી કહાડે.”

“હા ભાઈ તમે બોલોચ તે વાજબી છે. લવણના એક હરીફ તરીકે તમે જેથી તેને માટે બોલો ચા લખો તે ગલતજ ગણાય.”

“બીજું એ કે તેઓને હું ભોળાં ગણતોથી નથી. ભલાં-ઓજ ભોલાં હોયબી હોય, પણ જો એ લોકો ભલાંજ હોતે તો મને એ રીતે વગર કારણે તુચ્છકારી અપમાન લગાડવાથી અચકી ખાતે પણ એનો બદલો સારો મળે એમ હું

ધારતો નથી. લવણનાંજ કંઈ પાખડો હવે પછી 'બહેરમાં આવે અને એઓ પોતાની ચાલનો જો પસ્તાવો કરે તો તે સાંભળી હું ઘણો અજબ થવાનો નથી."

માણેક એનો કાંઈ જવાબ આપે તે અગાઉ તેની નજર પેસતનજી ગાંધીની ત્યાં આવેલી ગાડી ઉપર પડી અને તેની પાછળ તુરતજ લવણની ભપકાહાર ભેડી આવી ઉભી.

પહેલી ગાડીમાં પુતલી તેણીનાં માતપીતા સાથે બેઠેલી હતી, જે રીતે બન્ને ગાડીઓ અંકેકની પાછળ આવી તે રીતે તો તુરત જણાયું કે ગાંધીના બંગલામાંથીજ સાથે તે બન્ને નિકળી હોવી ભેદ્ય.

કસમરોજે તે તરફ જોવાનાજ અખાડા કીધા હતા, પણ માણેકની નજર ત્યાંજ હોવાથી તેણે લવણને પોતાની ગાડી-માંથી ઉતરી ગાંધીની ગાડી ભણી ચાલતો જોયો.

"માણેક," કસમરોજ બોલ્યો, "જેમ લખવાથી કે કહેવાથી તેમજ મારી હાજરીથી પણ એ લોકને કોઈ રીતની અગવડમાં નહીં નાખવાનો મારો ઠરાવ છે, વાસ્તે હવે મારે હ્યાં વધારે વખત ઉભું રહેવું નથી."

એટલું બોલી તેણે લગામ હાથમાં લીધી અને તુરતજ પોતાની ગાડી ત્યાં ભેગા થયલા ઝુમખામાંથી બાહર પાડી.

અંધારૂં પડવાને તો જો કે ઘણો વખત હતો તોપણ તેને 'ગઝદર કોટ' તરફનોજ રસ્તો લીધો.

"આજે કંઈ મોડું થયું નથી કસમ. હમણાંથીજ બંગલે જઈને શું કરશો?" માણેકે પુછ્યું.

"નહીં મને મામાદેવી આગળ એક વેપારીને મળીને જવું છે." કસમરોજે જવાબ દીધો.

"ત્યારે મને હઈજ ઉતરવા દેવો. પણ ભઈ," ગાડીમાંથી

ઉતરતાં માણેકે પુછ્યુ, “જે ગાડીમાં આજે ગાંધી હતા તે તે પેલા લવજીની હતી, તમને ધ્યાન છે?”

“હા, તે કદાચ લવજીએ પેસ્તનજીને ભેટ આપી હશે, ને તેથી આ ઘોડા સાથે. માણેક આ સફેદ ઘોડે મેં એક વખત લવજીની ગાડીમાં જોયો તો.

“ફરામ-ફરામ, કામ તો વધ્યું.” માણેક હસીને બોલ્યો.

“ખોદા કરેને વધારે વધે!” તેવાજ ખુશ મીનજથી ફરામરોજે જવાબ દીધો, અને બે દોસ્તો છુટા પડ્યા.

ફરામરોજ પેલા વેપારીને મળી પાછો ઉતર્યો ત્યારે સ્ટેજ ઝડકલું બાકી રહ્યું હતું. પણ મામાદેવી આગળથી વધતાં ભુલેશ્વરના રસ્તા ઉપર એક અભયબ જોવો દેખાવ તેણે જોયો.

માણસોની ભીડ તે તરફ ભારી હતી, અને તે ભીડ વચ્ચે એક પારસી બાનુને ઝડકુ ચાલે ચાલતાં તેણે જોયું. એક બાબુપર ઉભેલી સીઆમ તરફ તે બાઈએ પોતાનાં કદમ ભર્યાં. તેણીએ પોતાની સોડ સાધારણ રીત કરતાં વધારે નીચે ખેંચેલી હતી. ગાડી આગળ જતાં વાર ઝડપથી તેણીએ બારણું ઉઘાડ્યું, પણ તેવીજ ઝડપથી બેસવા જતાં, ખોદા જાણે તેણીના પોતાનાજ હાથના આંચકાએ, કે તે ગાડીનીજ કોઈ ફાટમાં તે ભરાવાથી પેલી સંભાળથી ખેંચેલી સોડ ખીસી ગઈ, અને પેલી બાનુનો ખુલ્લો ચેહરો ફરામરોજની નજરે પડ્યો.

ભારે અભયબીથી તે જોતાંજ તે ચોક્યો.

“હીરાંબાઈ! ને આએ વખતે આએ જગોએ!!” તે મનમાં બળડે.

તે કાંઈ વિચાર કરે તે અગાઉ—“કરમચંદ શેઠ તમુને જરા બોલાવે છે.”—એવો અવાજ તેને કાને પડ્યો.

જે વેપારીને હમણાં તે મળી આવ્યો હતો તેનેજ કાંઈ વધારે કામ પડવાથી ફરામરોજને બોલાવા પોતાનું માણસ દોડાવ્યું હતું અને એ માણસનો ઉપલો અવાજ હતો.

“હીક, હું આંકિય.” એટલો જવાબ દઈ તેણે ફરીથી પેલી ગાડી ભણી જોયું તો તે તેણે ઝડપમાં દોડી જતી જોઈ; તેના બન્ને બાજુનાં ફાલકાં બંધ કીધેલાં હતાં.

વેપારી સાથની અધુરી વાતચીત પુરી કરી, ફરામરોજ આખે રસ્તે પોતે જોયલા આ નાપસંદ દેખાવ ઉપર વિચાર કરતો ‘ગઝદર કોટ’માં પોંદ્યો.

જતાંવાર તેણે હલ્લુસે જીલ્દને પોતા પાસે બોલાવી.

“જીલ્દ, આજે હીરાંબાઈ આપરી ઘેરની ગાડીમાં ગીયાંતાં?”

“નહીં બા, ભાડતી તો મંગાવીતી.”

“હું, તેનો ઘોડો કેવો હતો વાડ?”

“દીકરા, મને કંઈ પાધરું યાદ નહીં મલે, પણ લાલ હતો એવી મને કામ છે.”

“વાડ સાડી એવણે કેવી પેહરીતી?”

“લાલ ઘાટની. પણ કાંય દીકરા, આજે એમ કાંય પુછે?” આ ઉપરાસાપરી પુછાયલા ભેદ ભરેલા સવાલોથી રહેજ ગભરાટમાં પડી આવ્યો જઈક દાસીએ સવાલ કીધો.

“તું હમણાં તો જી જીલ્દ, બીજી કોઈ વખત કેહવશ; પણ જો, મુગી રહેજે.” એટલું બોલી તે પોતાના ઓરડામાં ગયો. “એજ-એજ, એમાં કંઈ શક નથી.” એમ ચાલતાં ચાલતાં તે બબડ્યો.

ઓરડામાં પોતાની ટેબલ ઉપર તેણે પોસ્ટમાં આવેલું એક કાગજ પોતાના નામનું જોયું.

તે નીચે મુજબ હતું :—

“સાહેબ,

“પેસ્તાનજી ગાંધી અને તેવલુનાં દીકરી પુતલીબાઈ ઉપર તમે મોક-
“લેલાં કાગળે એ બેઠનાં વાંચવામાં આવ્યાં નથી” એવી ખાત્રીથી હું
“તમુને ખબર આપું છું.”

“એ કાગળે એવા એક ઘણીએ પોતાને હાથ કીધા છે કે જે તમારી
“બધી આશાઓમાં તમને નિરાશ કરવાનો ઠરાવ કરી બેઠો છે. ચતુર
“છેવો એટલે તમે સાંભળેલી અને જોયેલી ખીનાઓ ઉપરથી ચેતરો કે
“તે ઘણી કોણ છે.

એક ખેરખાહ.”

ઉપલું કાગળ વાંચી રહી તુરતજ ફરામરોજે એક ખાંણ
ઉઘાડી તેમાંથી એક બીજું કાગળ બહાર કાઢીડ્યું.

એ તેજ કાગળ હતું કે જે તેણે પુતલી સાથની બંદર
ઉપરની છેલ્લી મુલાકાતવાળી સાંજે છુપી રીતે ગાડીમાં પડેલું
મળ્યું હતું.

તે બન્ને કાગળે એક દીવા પાસે લઈ જઈ તેણે
સરખાવ્યા.

“એકજ,” તે બોલ્યો, “લખનાર એકજ છે—મતલબ
સારી છે,—ખબર સાચી છે,—પણ એ કોણ—એ કોણ છે તેનો
વિચાર આવતો નથી.”

પ્રકરણ અઠાવીસમું.

જઠક પણ જાઓ.

“ * * * Confirmations strong
As proofs of holy writ.”

Shakespeare.

“ * * * સાબિતીઓ મજબુત
જાણે પાવત્ર લેખના પુરાવા.”

રોકસખીયર.

હવે ફરામરોજ ફરવા જવા માટે ‘ગઝદર કોટ’માંથી નિકળ્યો ત્યારથી, તે પાછો ફર્યો ત્યાર સુધીમાં બેહેરામશાહની પોતાના ઓરડા માંહેલી હિલચાલો ઉપર આપણે નજર પુગાડીએ.

ફરામરોજ બાહેર નિકળ્યો તે વેળાએ તેવણ તુરતનાજ બાહેરથી આવ્યા હતા. આવતાંવાર સરેસ્તા મુજબ ઓરડામાં જઠક કુશ્તી પાદીઆબ કરી તેવણે ચાહેતું એક કપ પીધું, અને એટલું કીધા બાદ બાહરથી જે વેપારને લગતા અગત્યના દસ્તાવેજો તેવણ પોતાનાં ગજવામાં લાવ્યા હતા તે કાહડી સંભાળીને મુકવા માટે તેવણ પોતાની તીબેરી આગળ ગયા.

એ તીબેરી પેહેલાં તો તેવણ પોતાના ઓરડામાંજ રાખતા હતા, પણ જ્યારથી ફરદુનજીએ તેવણને તે ઓરડાની બાહેર મુકવા સુચવ્યું હતું ત્યારથી તે તેવણે ઓરડા પાસેની એક ચાલમાં મુકી રાખી હતી.

રાતના સુતી વેળા તેવણ એ તીબેરીની કુચીને ખીજી બે ત્રણ કુચીઓના જુમખા સાથે પોતાના ઓરડા માંહેલા એક કોચના તકિયા તળે મુકીને સુતા હતા. અને તેમાં કાંઈ ધાસ્તી જેવું તેવણને લાગ્યું નહતું. કેમકે ઓરડાનું બારણું જ્યારેથી તેવણ બાહેર જાય ત્યારે, અથવા સુવા જાય ત્યારે કળ દઈને બંધ કરતા હતા.

હમણાંની તેવણુ તે તકિયા પાછળથી, ગઈ રાતે સુતી વેળા પોતે ચોકસાઈથી મુકેલી કુંચી લેવા ગયા.

કુંચી તકિયાની પછવાડેથી નહીં, પણ કોચની હેઠળના ગલીયા ઉપર પડેલી જડી.

બેહેરામશાહને અજાણી લાગી.

તેવણુની યાદદાસ્ત ચોકસ હતી, અને તેવણનાં દરેક કામકાળે અને દરેક મુકવા-મેલવાનું તેવણુ હંમેશાંજ તારીફ-લાયક ખબરદારીથી કરતા હતા.

સુતી વેળા કુંચી તેવણે તકિયાની પછવાડેજ મુકી હતી એની તેવણુને પક્ષી યાદ હતી; અને સવારના ઉઠ્યા પછી તેવણે તે કોચને કે તકિયાને હાથથી લગાડયો નહીં હતો, કે કોઈ ચાકરખી ત્યાં દાખલ થયો ન હતો તેનું તેવણુને ચોકસ જ્ઞાન હતું.

એ કુંચી નીચે કેમ સરી પડી !

એ બાબેનો અંદેશો કરતા તેવણુ તીજેરી આગળ ગયા. તે તેવણે ઉઘાડી, અને સઘળું બરાબર હતું કે નહીં તે જોવા તેવણે ઝડપથી પોતાની આંખો ફેરવી.

સઘળું તેની જગાએ હતું.

પેલા દસ્તાવેજો તેવણે એક વકોરામાં મુક્યા, અને હવે તીજેરી પાછી બંધ કરતાં તેવણુની નજર એક અળગાં બંધ થયલાં ખાણાં ઉપર પડી.

એ ખાણાંમાં તેવને એક કિમતી સુનાંનો છેડો મુકેલો હતો, કે જે તેવણ, પંદર દાહડા પછી આવનારી શીરીનની શાલગરેહ પર, તેણીને ભેટ આપવાના હતા; અને એજ છેડાનો એક ભાગ ખાણાંની વચ્ચે આવી જવાથી તે બરાબર બંધ થઈ શક્યું ન હતું.

અરધું બંધ કીધેલું તીજેરીનું ખારણું તેવણે એ જોઇને પાછું ઉંઘાડ્યું.

“બેહરામ-બુદા બેહરામ, આએ તે કેવી બેદરકારી!” તેવણુ પોતાનેજ વાસ્તે પોતાના મનમાં બબડવા લાગ્યા, “આએ તં કેવું બેધ્યાનપણું! સાહુઠી ને બુદ્ધી નાહુઠી કે શું? બધી યાદદાસ્ત, ને બધી ચોકસાઈપર અચીતું પાણી ફર્યું!” એમ બોલી તેવણુ બેઘડી વિચાર કરવા ઉભા. “નહીં-નહીં, એમ નહીં બને.” તેવણુ બોલ્યા, “હું એટલો સુહનો થાઉં એ મને ખરું લાગતું નથી.” એટલાં તેવણુનાં બુટની નીચે કાંઈ કઠણ ચીજ દબાતી હોય તેમ તેવણુને લાગ્યું.

જેતાં માલમ પડ્યું કે તીજેરીની પાસે આવેલી ગલી-ચાની કોર બેવડી ઉપર વળી ગઈ હતી અને તેથી તે ભાગ કઠણ લાગતો હતો. “આએ ગલીચો કેમ વળી ગયો? મારાં બુટે તો એ થયોજ નથી. કોઈ-કોઈ-કોઈ પારકાંને હાથ છે,” તેવણુ ધીમે ધીમે વિચાર કરતા બોલ્યા, “બચીત, એમાં મારો તો હાથજ નથી.”

એક વખત શક ઉપજ્યો એટલે તેવણે ધિરજથી સઘળા વિચાર કરવા માંડ્યા. સુન્નાને છેડો તેવણુ બેજ દાહડા આગ-મચનો લાવ્યા હતા, તે તેવણે સંભાળથી પેલાં ખાણાંમાં મુક્યો હતો, અને જેમ બધાં ખાણાં ગોઠવીને બંધ કરવાનો તેવણુનો સરેસ્તો હતો તેમ એપણુ બંધ કીધા બાદ તેવણે તે ફરી પાછું તો ઉંઘાડ્યું નહીંજ હતું. અને ધારો કે કદાચ તેવણે તે ઉંઘાડ્યું પણ હોય તો શું તેવણુ એવી બેદરકારીથી તે બંધ કરે કે તે ખાણાં વચ્ચે તેનો એક ભાગ દબાઈ જાય? કદીપણુ નહીં.

ઝડપની નજરે પેહેલાં જોતાં જે તેવણે સઘળું શાંત જણાયું હતું ત્યાં હવે ધિરજથી જોતાં કાંઈ ફેરફાર જણાયો.

કાગજયાંઓ જે સંભાળથી તેવણુ ગોઠવી મુકતા હતા તે હાલ-
તમાં નહીં હતાં. કોઈને ઉતાવળો હાથ તેઓ ઉપર ફરી ગયો
હોય એવું તેઓની ખોરાયલી હાલત ઉપરથી ખુલ્લું દેખાતું
હતું. હવે તેવણુ એક નાકેનું ખાનું ઉંઘાડયું કે જેમાં તેવણુ
સઘળી નોટોનો ચોટો રાખતા હતા.

“ચોટા પર સઉથી પેહેલી મેં પેલી ભગર્યાનાં સુનાખ-
ધએ કુંકાનો ટીલો ફરી આપેલી નોટ મુકેલી છે.” ખાણું
ઉંઘાડતાં બેહેરામશા બોલ્યા; અને તે ઉંઘડયું એટલે તે ટીલા
વાળી નોટ તેવણુ તેની જગાએજ જોઈ. “એપણુ ગેઈ નથી,
નોટોપણુ જેમની તેમ છે.”

એ પછી તેવણુ રૂપ્યાની કોઠલી તપાસી જોઈ. છેલ્લે
ગણી મુકેલા ૧૫૦૦) રૂપ્યા પણુ તેમાં અનામત હતા.

“અજબ જેવું છે. એમાંથી ગયલું તો કંઈ લાગતું નથી,
ને તોપણુ ખાત્રી મારી પુરેપુરી છે કે એ તીજેરીને કોઈને
હાથ લાગ્યોય. વારું નોટો તો ગણી જોઈ. ચાર પાનશોની,
ને ચાર હજાર-હજારની મુકેલી મને પક્કી ચાદ છે.” પેહેલાં
તેવણુ પાંચ સોવાળી ગણી. તે બરોબર હતી. હવે તેવણુ હજાર
પર આવ્યા.

“એક-બે-ત્રણ. આહા! હજારની એક નોટ નહીં મળે!”

બેહેરામશાએ ફરીથી પોતાનાં મનને કચ્ચું. તેવણુ ભુલતા
તો નહીં હોય? નહીં ગઈજ કાલે તેવણુ જ્યારે ‘ગઝદર કોટ’માં
લેવા આવેલા એક વેપારીને પાંચ હજાર નોટમાં અને પાંચસો
રોકડા ગણી આપ્યા, ત્યારે તેવણુ બરોબર ગણીને પંદરસો રોકડા
કોઠળીમાં મુક્યા હતા અને છ હજારની નોટો ગણીને
ખાણમાં રાખી હતી. બેશક એક હજારનીજ નોટ કોઈ ઉપાડી
ગયું હતું.

હવે બધી નોટો તેવણુ ધ્યાનથી તપાસવા માંડી. તપાસ

કરતાં તેવણે જોયું તો પેલી ટીલા વાળી નોટ તેવણને અસલની માલમ પડી નહીં.

“આએ ટીલો ખોટા છે. એ બીજીજ નોટપર કોઇએ કીધેલો છે, ને નોટોનાં નંબર બાબે મને ગુચવડામાં નાખવાની એ રીતે તજવીજ થયલી છે. આએ ટીલો પણ અસલના જેવો સીધો બાબુપર નથી. તે ટીલાએ નોટનું નંબર આટલું છેકાયુંતું નહીં. આ દેખાઇતો કોઇએ ઉતાવળમાં કીધેલો ટીલો છે. નોટ તો ગઇ, પણ હવે એ લઇ જનાર કોણ તે બાણું જોઇએ. જોઇએ કંઇ બીજી ઇંધાણીઓ મળે તો.”

લગલગ અરથો કલાક તુલક સઘળી બારીક શોધો અને લાગુ પડતી અટકળો કીધા બાદ તેવણે જે શક ખાંધ્યો તેથી તેવણ પોતેજ કમકમ્યા.

સઘળી નિશાનીઓની, એક અનુભવી ‘ડીટેકટીવ’ના જેવી બાહોશીથી તલાસ કીધા પછી બીજું કોઇ નહીં પણ હીરાંબંધ નેજ ખરાં તકસીરવાર તરીકે ભારે દિલગીરી સાથે તેવણે ઠેરવ્યાં.

રાતનીજ વખતે એ કામ કરવામાં આવેલું તેવણે નકી માન્યું. ઓરડો તો તેવણે સહુવારે ઉઠીને જોયો ત્યારે ખરોખર બંધ હતો. ત્યારે ચોર કોઇ લાગતી કુંચી વડે કુળ ઉંઘાડીને અંદર દાખલ થયેલો હોવો જોઇએ, અને તેપણ બેહરામશાને ઉંઘમાં ઘોરવાની આદત હોવાથી તેવણ ઘોરતા સાંભળીનેજ. બાહરનો માણસ અંદર આવવા—અને તેપણ માળ પર આવવા—પામે એ તો બનેજ નહીં. બાબે સિંપાહીઓની ચોકી અને તે ઉપરાંત વાઘ જેવા પ્રીન્સની ચોકી એટલે તો કોઇ ફરકવા પામેજ નહીં.

ત્યારે કોણના ઓરડાની કુંચી બેહરામશાના ઓરડાને લાગુ પડતી હતી? ફકત બેજ જણાના, હીરાંબંધ અને ફરદુનજી. ફરદુનજી તો એવો ખ્યાલ પણ કરે નહીં.

ગાલીઓ જે વળી ગયો હતો તે કોઈના ઉઘાડા પગે તો વળેજ નહીં, પણ કોઈની સપાટનીજ આંટીથી વળવો જોઈએ, અને તે આંટીપણ પાછળ હટતાં સપાટની પાતળી એડીનીજ આવી શકે. વધારે તપાસતાં તીજેરીની કળ ઉપર મારેલી પીતળની પતરીમાં કાંઈ સફેદ કપડાંની ચીપલી ફાટીને ભેરવાઈ રહેલી જણાઈ. બેહરામશાહે તે ચીપલી સંભાળીને ઉપાડી અને તપાસી. તે કપડું દોરીની નેટનું હતું.

હવે દોરીની નેટના સઠરા ઘરમાં કોણ પેહરતું હતું? ફક્ત હીરાંબઈજ.

ગઈજ કાલે જ્યારે પેલા વેપારીને આપવા માટે બેહરામશાહે તીજેરી ઉઘાડી હતી ત્યારે ચાલમાંથી કોણ ચાલી ગયું હતું? હીરાંબઈ.—અને તીજેરી બંધ કરી જ્યારે તેવણુ ઓરડામાં જઈ કેચના પેલા તક્યા પાછળ તે કુંચી મુકતા હતા ત્યારે તે ઉપર કોણની નજર પડી હતી? હીરાંબઈનીજ.

છેલ્લું અને સર્વથી અગતનું. કુંકાનો ટીલો ખોટો હતો એમાં તો કાંઈજ શક નહીં. ત્યારે ટીલા કરવાનું કુંકું કોણ પાસે હતું? હીરાંબઈ પાસેજ. અને જે જાડાં આંગળાંનો તેની ઉપર ઘસારો થયો હતો તેવાં જાડાં આંગળાં પણ શીરીન કે જીલઈ કોઈ નહીં પણ હીરાંબઈજ ધરાવતાં હતાં.

“ઘણીજ શેહતાન બધરી, ઘણીજ—ઘણીજ શેહતાન.” પોતાની તપાસ પુરી કીધા પછી ગમગીન દીલે તીજેરી બંધ કરતા બેહરામશાહ બોલ્યા.

“કોણ શેહતાન? કાકાજી, આજે એકલા કોણને ગાલ દેવોય?”

બેહરામશાહે ચાંકીને પોતા પાછળ જોયું તો તરતનોજ બાહરથી આવેલો ફરામરોજ તેવણુની પછવાડે ઉભો હતો.

પ્રકરણ ઓગણત્રીસમું.

કાવત્રાં અને કિરમત.

“કીસમતમાં લખેલું ટલનાર નથી,
મોડું વેહેલું આવશે તે હાથ
જે નહીં હશે તે મલનાર નથી,
અમર રંજ જેએ દીન ને રાત.”

મનસુખ.

“કાકાજી, એ કોણને વાસ્તે બોલોચ, કોણપર ચીરડા-
ઓચ?” થોડો વખત બેહેરામશાહના કાંઈ જવાબની આશા
રાખ્યા પછી ફરામરોજે પાછું પુછ્યું.

“અભાગ્યાં હોય તેની પર ફરામરોજ ! કમબખ્તીથી
ઘેરાઈ જેવો સાડું જોવાનો અંધાપો ભોગવતાં હોય તેઓ
પર; બીજાં કોણ પર?” બેહેરામશાહે ઘણાજ ઉશ્કેરાઈને
જવાબ આપ્યો.

ફરામરોજે તેવણને શાંત પાડવાનું વાજબી વિચાર્યું.

“કાકાજી-કાકાજી, જરા ધીરા પડો ! તમે બોલોચ તેનો
બોલાસો મને કંઈ સમજ પડતો નથી. વાસ્તે તમે ચોરડામાં
આવો ને શું થયુંચ તેથી મને વાકેફ કરો.”

“ફરામરોજ,” તીજેરી પાછા બંધ કરતા-કરતા બેહે-
રામશાહ હવે શાંત પડી બોલ્યા, “મારો સ્વભાવ ચીરડાઉ કે
તીજખો તો નથી, પણ કોઈ બદબખ્તોની ચાલ જો ફરેશ્તા-
ઓથીબી તામોશ નહીં થાય તો પછી મારા શું આશરા?”

તેઓ હવે ચોરડામાં ગયા અને બેહેરામશાહે બારણું
અંદરથી બંધ કીધું.

“પણ શું ચાલ, ને તે કોણે ચલાવી ? કાકાજી તમારી
તીજેરીમાંથી કંઈ ગયુંચ ?”

“હા, હજારની એક નોટ.”

“ને તે કોણે લીધી? કાકાજી તમે કોણને ધારોય?”

“ધારૂંય હું તેને કે જે પોતાનાં એકેકાં કદમે આ ઘેરમાં એકકી નવી ધાડ લેતું આવેય.” બેહરામશાહ દાંત્યાં પીશી બોલ્યા.

“કોણુ તે, કોણુ?” બેહદ ઇંતેજરીથી ફરામરોજે પુછ્યું.

એના જવાબમાં બેહરામશાહે પેલી નોટની ચોરીને લગતી સઘળી હકીકતોથી, તે માટે તેવણે કીધેલી શોધેથી, અને તેવણે પોતાના મનમાં ઉપજાવેલા શકથી ફરામરોજને પુરેપુરો વાકેફગાર કીધો.

બેહદ અબ્બયખી ભરેલી ચુપકીથી સઘળું દાસ્તાન સાંભળીને ફરામરોજે પુછ્યું—“પણ એક સવાલ હું પુછું કાકાજી. હીરાંબાઈ જ્યારે કુંચી પાછી ટકિયા પછવાડે મુકી ગીયાં ત્યારે તે વળી પાછી તમુને ભોંયપર પડેલી કેમ મળી?”

“નહીં ફરામરોજ, હીરાંબાઈ કુંચી પાછી તેની જગાએ સંભાળથી મુકી ગીયાં હોય એવું હું માનતોખી નથી ને બોલતોખી નથી. મારી ખાત્રી છે કે પાછી મુકવા આવતી વખતે માસં બીછાણાં ઉપર મને અરધો સબગરૂ થતો સાંભળ્યો હોય તેથી, કે યા તો બાહરથી કોઈના આવવાનો અવાજ સાંભળ્યો હોય તેથી આ કુંચી બારણાં આગળથીજ કોચ આગળ ઉડારી નાંખીને બારણું બંધ કરી ચાલતી પકડી હોશે. ને તેથીજ આ કુંચી મને કોચની આગળજ નીચે પડેલી મળી.”

“ખચીત-ખચીત કાકાજી, તમારી અટકલમાં મને કંઈ પણ ભુલ માલમ પડતી નથી. પણ હવે શું કરીયે? એ બલાથી કેમ છુટીયે?” ફરામરોજ નીસાસો નાખી બખાપે કરતો બોલ્યો.

“ચાલો હવે કંઈ નહીં દીકરા, સહિ સારૂં જ થશે. આવો હવે જઈએ, જન્મવાનો વખત થવા આવ્યો.” એમ બોલી બેહરામશાહે એક ખાંણું ઉઘાડ્યું કે જેમાં તેવન દરરોજ બાહેરથી જે ઉત્તમ મેવો લાવતા હતા. તે મુકતા હતા આજેથી તેવણે બાર ઘણીજ ઉમદા મોસંખીઓ લાવી મુકી હતી તે હવે ચાકર પાસે ખાણાની ટેબલ ઉપર મોકલવાનો ધરાદો તેવણનો હતો. પણ હુમણું ગણતાં તેમાં ફક્ત દસજ મોસંખીઓ રહી હતી.

“તોબા-તોબા-તોબા ! હવે હું આ દુકતાનેથી શું કરું ? ફરામરોજ-ફરામરોજ એ માય-દીકરાં મને મેડ કરશે !” વળી પાછા બેહરામશાહ અનુનમાં આવી બોલ્યા.

“વરી શું છે કાકા ?

“આજેજ દજન મોસંખી મેં લાવી મુકીને, તેમાંથી બે પેલો નાહની અલગશે આવીને ઉંચકી ગયો. હું કશતી કરવા બાહર ગયો તેટલામાં એણે આ કામ કીધું. રોજને રોજ મારું કંઈથી કંઈ એ લેતોજ. હું પકું નાણુંય કે એજ. મેં એને નેચોચ. ખાવાનું તો રહ્યું પણ કોઈ વખત મારું કંઈ મજેનું પીવાનું મુકેલું હોય તો તેમાંથીથી એક બે ગોટ ભરી જવાને એ ચુકતો નથી મને તે બધું ધોલી નાખવું પડેચ. હવે કંઈ એ નાંધલો છે ? એને કંઈ ભીખ લાગીચ ? એની ખોડ કેમ જાય ? એક બોલથી જો એ બાબેનો કંઈ હુમણું બોલું તો વળી પદર દાહડાનો કંકાસ મંડાય. ચાલ-ચાલ ફરામ, જન્મવા જઈએ, મુવાં એ બેઉ. એ લોકોનું કંઈ ભલું થાય એવું લાગતું નથી.”

એમ વાત કરતા તેઓ ખાવાના ચોરડા ભણી ચાલવા લાગ્યા. જે શક ભરેલી જગામાં હીરાંબાઈને આજે પોતે જ્યાં હતાં તે બાબે બેહરામશાહને કેહવા માટે તો ફરામરોજ તેવણ

પાસે આવ્યો હતો, પણ જ્યારે આવતાં વાર તેવણને આવી ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં જોયા ત્યારે હાલ તરત તો તે બાબદ મુલતવી રાખવાનું તેણે વાજબી ધાર્યું.

હવે એ કાકા ભત્રીજા જ્યારે ઓરડામાં બેસી હીરાં-બાઈની ચાલ વિષે બલાપા ભરી વાતો કરતા હતા, ત્યારે એજ બાઈ પોતે શું હીલચાલો કરતાં હતાં તે આપણે તપાસ્યે.

ફરામરોજની નજરે ચોકસ રીતે પડેલી પેલી ભાડુતી ગાડીમાંથી ‘ગઝદર કોટ’માં ઉતરી હીરાંબાઈ ઝડપથી પોતાના ઓરડામાં ગયાં હતાં. જતાં વાર તેવણે પોતાનો બાહર પેહરેલો પોશાક કાઢી નાંખી બીજો ઘરનો સાધારણ પોશાક તેને બદલે તુરત પેહેરી લીધો, અને જમવાનો વખત નજદીક આવ્યો છે એવું જોઈ પોતાની ઓટીમાં છુપાવેલું એક નાનું પડીકું હથેલીમાં દાખી તેવણ જમવાના ઓરડા ભણી ગયાં.

ઓરડાના બારણાં આગળ છુપાં ઉભાં રહી તેવણે માંહે ચીમઈને જોયું. ભોજનની રકેબીઓ શિવાય, ટેબલ બીજી સઘળી તૈયાર કરી રખાઈ હતી. પણ ઓરડો ખાલી હતો.

એક નાકે મુકાયલી ટેબલ ઉપર જુદી જુદી જાતના શરસ બોની ડીકેનટરો ગોઠવાઈ હતી, અને એ ડીકેનટરોની પાસેજ એક મોટું ટંબલર હતું કે જેમાં શરબતની રંગીન મેળવણી રખાયલી દીસતી હતી.

બેહરામશાહને કોઈ-કોઈ દાહડે જમવા આગમચ લીંબુનો રસ શરબત જેવો બનાવીને પીવાનો શોખ હતો. એમાં બીજીથી મેળવણીઓ જે પોતાને ફાયદાકારક થતી હોય તે તેવણ નખાવતા હતા, અને તે કેમ બનાવવું તે તેવણે ચાકરને દેખાડી મુકેલું હોવાથી જ્યારેથી તેવણનો હોકમ થાય ત્યારે તે તે બનાવી મુકતો હતો.

અને તે મુજબ આજેથી તે બનાવી મુકીને ચાકર તુરતનોજ તે ઓરડામાંથી બાહર ગયો હતો.

ઓરડો ખાલી હતો એવી પોતાની પુરેપુરી ખાત્રી કરીને હીરાંબાઈ અંદર દાખલ થયાં. સામનેજ તેવણની નજર પેલાં શરબતવાળાં ટંબલર ઉપર પડી.

તેને થોડો વખત ટીકી ટીકીને જોયા બાદ તેવણ બબડ્યાં—“એજ ઠીક પડશે. એનો સ્વાદ—એનો સ્વાદ કામ લાગશે.” એમ બબડી ઝડપથી તેવણ તે ટંબલર તરફ ગયાં.

તેવણનાજ દીકરા નાહુનીએ તેવણને નીચે ઉતરતાં અને સંભાળથી ઓરડામાં દાખલ થતાં દુરથી જોયાં હતાં. તેના ક્રમસમજ મનમાં એ જોઈ કાંઈક શક ઉપજ્યો અને તેથી તેથી હવે હીરાંબાઈથી છુપો ઓરડામાં દાખલ થઈ તેવણની પછવાડે જઈ ગુપચુપ ઉભો.

હીરાંબાઈએ જતાં વાર પેલા ટંબલર અંદર પોતે છુપાવેલાં પડીકાં માંહેલી ભુકી નાંખી અને એક ચમચા વડે તેને બરોબર મેળવી નાખવામાં રોકાયાં.

“માયજી એ શું નાખ્યું?” નાહુનીએ એકાએક તેવણને પછવાડે પુછ્યું.

પાપી હૈયું નજીવી ચીજોથી પણ હેબતે છે અને તેમજ હીરાંબાઈથી અચીતી ધાસ્તી બાદ એક ચીશ પાડી પાછળ હટ્યાં.

તેવણનાં સારાં ભાગ્યે તે ચીશ સાંભળનારું કોઈ બીજું આગળ હતું નહીં.

“અભાગ્યા દુકતા!” પોતાની ભુલ જોઈ હીરાંબાઈ હવે નાનીપર ચીરડાઈને બોલ્યાં, “તું એમ કેમ આયો? માફ કર્લેજી ઉડી ગયું!”

નાહુનીએ તો પેલાં ટંબલર તરફ જ જોયા કીધું.

“માયજી, એ શું નાખ્યું ?” તેણે ફરીથી પુછ્યું.

“ચપ નાહની, ગરબર ના કર ! એ તો લલાઇની લલાઇ અને ભુંડાની ભુંડાઇ કરવાની છે.”

“હું હું, હું સમજ્યો માયજી, પેલા ખુદાનો ધાન—”

“ચપ-ચપ, કાંઇથી એક ખોલ ખોલવાનું કામ નથી, ચાલ બહાર.” એમ ખોલી ઝડપથી પેલું ટંબલર પાછું લંકી, હીરાંબાઇ નાહનીને બાહર ખેંચી ગયાં.

ખાવાનો ચંગ વાગ્યો. સઘળાં કુટુંબીઓ પોતાના ઓરડાઓમાંથી બાહર આવી જમવાના ઓરડામાં એકઠાં મળ્યાં, અને પોતપોતાની રાખેતાની જગ્યાએ ટેબલ આગળ બેઠક લીધી.

બેસ્તાં-બેસ્તાં પણ હીરાંબાઇએ નાનીને છુપી રીતે મજા ખુતાઇથી ઇસારત કીધી કે તેને દરેક બાબદમાં ચુપજ બેસવું. ખડું જોતાં તો, તેવણ અંતઃકરણથી ઇચ્છતાં હુતાં કે આ બનાવથી નાહની તદ્દન અંબણોજ રહેતે તો બેહતર થતે, પણ જે બન્યું તે બન્યું.

ફરદુનજી ટેબલને નાકે બેઠા હતા અને તેવણની બન્ને બાજુએ સર્વે પોતાની ઉમરના અને પદવીના દરજ્જા મુજબ ગોઠવાયા હતા.

પકવાનો ટેબલ ઉપર પીરસાયાં અને પેહેલાજ બુકે શરબતની બેહેરામશાહને યાદ આવી.

“અરે ! મેરવાન, માડું શરબત કાંહ છે ?”

“શેઠ માડું કરો આજે મુકવાની યાદ નહીં રહી.” એમ ખોલતો ઝડપમાં મેરવાન તેને ટેબલ ઉપરથી લાવવા ગયો.

હીરાંબાઇની છાતી પોતાનીજ મેળે ઘણી જોશથી ધડકવા લાગી. તેવણનાં મોહડાંને રંગ બદલાયો. તેવણે ચાહેલી ઘડી આવી પુગી હતી !

નાહુની પણ પોતાની માતાની જેવોજ આતુર હતો, માટે તેને એક વિચારથી ફિકર ઉપજી. રખેને મેરવાન ઉતાવળ કરતાં પોતાના હાથમાંથી તે ટંબલર નાખી દે ! એ ફિકર તેને વાજબી લાગી, અને તેથી ટંબલર લઈને સામેથી આવતા મેરવાનના હાથમાંથી તે લઈ સંભાળથી બેહરામશા પાસે લઈ જવા માટે તે ઉઠ્યો.

કુરામરોજ તેની પાસેજ બેઠો હતો અને પ્રીન્સ પોતાના શેઠના પગ પાસે બેઠો હતો. નાહુની ઉઠ્યો. ખરો, પણ તે એટલા બેશથી કે નજદીકમાં બેઠેલો પ્રીન્સ તેથી ચોંકી ઉઠ્યો.

ટંબલર ઉપર નાહુનીનું ધ્યાન એટલું ખેંચાયલું હતું કે પ્રીન્સ તેની નજરે પડ્યોજ નહીં અને જેવો બેશમાં તે આગળ ચાલવા જતો હતો, તેવીજ તેની પાસે ઉભેલા પ્રીન્સથી આંટી ખાધી. આંટીના આંચકાથી પોતાને ઉંધે મસ્તકે પડતો બચાવવા માટે ગભરાટમાં પડી તેની નજદીક આવી પુગેલા મેરવાનના હાથ પકડી લેવાની તજવીજ કીધી. હાથ પકડતાં તો તે નિબ્ધ થયો, પણ તેમ કરતાં તેણે એવા તો સખત એક આંચકો મેરવાનને માર્યો કે નાહુનીના નીચે તુટી પડ્યા પછી તુરતજ તેણે પકડેલું પેલું ટંબલર પણ તુટી પડ્યું અને તેના બારીક ટુકડાઓ નાહુનીનાં મોહડાં આગળ ઉડી રહ્યા !

આ બનાવ એટલી તો રમુજી રીતે બન્યો કે ટેબલ ઉપરનાં (હીરાંબાઈ શીવાય) સઘળાંઓથી મોટે સાદે હસવા વગર રહેવાયું નહીં. પણ તેઓનું હસવાનું પુરું થાય તો અગાઉ તો એક બીજો ગંભીર બનાવ બન્યો.

પોતાનાં તુટી પડવાનાં અને તેથી પોતાની અને હીરાંબાઈની સઘળી ગોઠવણો ખરબાહ થવાનાં કારણ તરીકે નિર્દોષ

પ્રીન્સનેજ ગણી નાહુનીએ તુરતજ ઉઠીને ગુસ્સામાં આવી તેને એક મજબુત લાત બાજુ ઉપર મારી.

પ્રીન્સે એક દુઃખભરી ચીચીયારી પાડી.

પણ એટલાંથીજ સંતોષ પામવાને બદલે હીરાંબાઈ કે જેવણુ આવીને નાહુનીની પછવાડેજ ઉભાં હુતાં અને જેવણુનો ચેહરો લચલચેલી રીતે ફીકકો થયો હતો. તેવણે પ્રીન્સને વધારે સજા કરવાના ઇરાદાથી પોતાની સપાટ ઉંચકી.

પણ વગર કારણે એક વખત પોતા ઉપર પડેલા સખત મારથી પ્રીન્સ એટલો તો ચીરડાઈ રહ્યો હતો કે તેણે આ વધારે મારને તાબે થવાને ધિક્કાર્યું અને તેથી તેણે મારવા સપાટ સાથેનો પોતાનો હાથ જેવો હીરાંબાઈએ નીચે ફીધો તેવોજ ઝનુનમાં આવી તેણે તે હાથ પોતાનાં પોહોળાં ડાયાંમાં પકડી સખત રીતે જખમી ફીધો. હીરાંબાઈ એક લાંબી ચીસ પાડી પછવાડે ઉભેલા ફરામરોજ અને બેહરામશાના હાથમાં બેખબર થઈ પડ્યાં!

પ્રીન્સ પોતા ઉપરનું વાદળ ચેતી ઓરડાની બાહર સટી ગયો.

“મારો-મારો-કાપો-મારી નાબો એ કુતરાને!” હવે ફર-દુનજીએ ગુસ્સામાં આવી બરાડા માર્યા “ફરામરોજ, તારું માથું લાંજશ બે કાલે એ કુતરાને તું જીવતો રહેવા દેશે તો! દોડો-દોડો મેરવાન, જમસા, દોલી, ઇકુ, ગોવીંદ, દોડો કમખખતો, ડાકટરને લાવો! અરર હવે કેમ કરીયે, કુતરાંના ઝેરનો અંગ્રેજી ડાકટરો પાસે ઇલાજખી નથી! અરે ગોવીંદ દોડ પેલા વઈદ રાબારામ ભોંસલેને બોલાવી લાવ!”

“થેલો બાવાજી થેલો!” ફરામરોજ બેશમાં બોલ્યો, “ફાકટનું ગોંધીયાડું ના કરો!”

“હા કાંઈ વધારે નથી.” જરયાનુ ધીરજ આપવા બોલી,
 “એ તો ફક્ત ધાસ્તીની બેખબરી છે.”

પણ લોળી જર, થોડુંજ બાણતી હતી કે તે અણચીતી
 નાસીપાસીના ફટકાથી ઉપજેલી બેખબરી હતી.

“લેઓ, એવણ હવે હુશયાર થાયચ.” બેહેરામશાહ
 નરમ અવાજે બોલ્યા. “ઝેરખી નથી અને બેખમખી નથી.
 પાળેલો પ્રીન્સ વળી ઝેરી શાનો હોય ?”

તેવણના કહેવા મુજબ થોડાજ વખતમાં હીરાંબાઈ
 હુશયાર થયાં.

“સારાં ક્રીસ્મત કે કાંઈ વધારે નહીં લાગું હીરાં.” ફર-
 દુનજ પોતાનાં મોહરદારને પટાવવા લાગા; “સારાં ક્રીસ્મત કે
 તું બચી ગેઈ !”

હીરાંબાઈએ તેનો કશો જવાબ આપ્યો નહીં, પણ તેવણ
 ફરદુનજના છેલ્લા બોલો થોડાક ફેરફાર સાથે પોતાના મનમાં
 બબડયાં—“ક્રીસ્મત ખુદાનાં કે એ બચી ગયો !”

પ્રકરણ ત્રીસમું.

એક દુઃખી હાલત.

“ A stifled, drowsy, unimpassioned grief
 Which can find no natural outlet, no relief
 In word, or sigh, or tear.”

“એક દાબેલી, સુસ્ત, વગર બેશની દલગીરી
 જે મેળવે નહીં, કોઈ કુદરતી રસ્તો, કે કાંઈ રાહત
 બોલમાં, નીસાશમાં, કે આંસુમાં.”

શીરીનની તંદરેસ્તી બગડતી કેમ જતી હતી ? તેણીના
 ખુબસુરત ચેહરા ઉપરનો જવાનીનો ખિલતો બહાર નાખુદ
 થઈ તે ઉપર અસાધારણ ફિકાશ કેમ પંથરાયો હતો ? તેણીની

આંખો હંમેશાં લાલચોલ કેમ રેહતી હતી? તેણીનું મોહકું કમલાયલું, અને સ્વભાવ ખાતો મારી ગયેલો કેમ લાગતો હતો? અગાઉની હસમુખી, બોલકની, મળતાવડી શીરીન શુભ થઈ, તેણી હવે બરીયલ અને એકમાર્ગી કેમ થઈ ગઈ હતી? દોલતના દરંગમાં રમતી હોવા છતાં, સંસારનાં સુખ છતાં, સઘળી પાંતીની સગવડ છતાં, અને માખાપના લાડ છતાં તેણી દુખળી અને દરદી કેમ રેહતી હતી?

દિવસોના દિવસો વહી ગયા હતા. આગળાં પ્રકરણમાં વણવેલા, પાપી નોશેરવાન સાથની તેણીની મુલાકાતના ત્રાસ દાયક બનાવને લગભગ પાંચ મહિના થઈ ગયા હતા. પણ તે પાંચ મહિના શીરીનને મનથી પાંચ વરશ સરખા લાગ્યા હતા.

પોતાના પ્યારાં કુટુંબથી દુર પડેલા, દેશનીકાલની ટેપે ગયેલા એક કેદીનાં સખત મજુરી સાથનાં પાંચ વરશ જેટલા સંતાપ—પસ્તાવા અને હાંડાંનાં દંખ સાથનાં નહીં જાય તેટલાં જ બલકે તેથીપણ વધારે દુખમાં તેણીના આ પાંચ મહિના ગયા હતા.

જે પાપી નિશાની તેણીના આ ભયંકર સંતાપનું કારણ થઈ હતી, તે નિશાનીને જડમેખથી નાખુદ કરવાના ઉપાયો તેણી પેહલેથીજ લેતી આવતી હતી, પણ કમનસીબે તેણીને મદદ કીધી નહીં, અને તે સઘળા વ્યર્થ ગયા હતા. એવા દુખદાયક બનાવોમાં જે જે તરેહના ઇલાજો લેવાતા એક ઓરત તરીકે તેણીની જાણમાં આવ્યા હતા, તે સઘળા જીવ ઉપર આવીને તેણીએ અજમાવ્યા હતા. અને તેઓમાંના કેટલાએકોની જેરી અસરથી તેણીને મુંઝે મોહકું જે ખમલું પડ્યું હતું તેનું ખ્યાન કરવાને હમો અશકત છીએ, તેનો વિચાર કરવાને હમો કમકમીએ છીએ.

એવી પોતાની કંગાળ હાલત વિષે પોતાની માતાને

વાકેફ કરવાનો તેણી ઘણી વેળા વિચાર કરતી હતી, પણ તેમ કરવાને તેણીની જીભ ઉપડતી નહીં હતી. ક્યાં નાખ સાથ, કેવી રીતની બેહુધ સાથ એવી શરમ ભરેલી—એવી પાપી બીનાથી, પોતાની ભલી માતાના પવિત્ર કાનોને તે અપવિત્ર કરે ?

એજ વિચારથી તેણીને દિવાની બનાવતો હતો, એજ ખ્યાલ તેણીનાં હૈડાંનાં દંખમાં વધારો કરતો હતો, અને એજ અદેશો તેણીની હાલતને તેના પુરેપુરા હેબતનાક આકારમાં મેલી તેણીને વધારે હેબતાવતો હતો.

જે માતાએ તેણીની ઉપર સઘળી ભલી ઉમેદો બાંધેલી,— જે માતાએ તેણીની સર્વે પાંતીની ઇચ્છાઓ અને શોખોને વગર હરકતે પુરા પડવા દીધેલા,—જે માતાએ પોતાની આ એક પુરી દિકરીને લોકો, સગાં બહાલાંઓ અને મિત્રો આગળ પતિવ્રતાપણાની અને પવિત્રાઈની મૂર્તી તરીકે દેખાડેલી,— જે માતાએ બીજાઓની એઓ તરફ બેહુદા પ્રિયકાર અને તિરસ્કાર દેખાડેલા,—જે માતાએ સુધરેલી સુંદરીઓમાં લેવાતી છુટની મશકેરી કીધેલી,—તેજ માતા જ્યારે પોતાની તેજ દિકરીને અનીતિમાં ફસેલી જોય, જ્યારે પોતાની સઘળી ઉમેદોનો ઘાણ વળી ગયલો જોય, જ્યારે તેજ બેટીને પવિત્રાઈની સુંદર મૂર્તી નહીં પણ પાપની શિહા શીકલ તરીકે પીછાણે, અને જ્યારે તેજ બેટીને એબ અને હીનપસ્તીનું મૂળ થયેલી સમજે ત્યારે તેણીનું જીગર કેવું કાટી જવું જોઈએ, અને તેણીનો કોમળ જઘફ બાંધો, જગની લ્યાનતના અને તાણાના સામટા બોજા ટળે કેવો કચડાઈ જવો જોઈએ ?

પોતાની એવી હાલતને પોતાની માતાથી અને બીજાં ઓર્થી છુપી રાખવાને તેણી એટલા મહિના તલક સઘળી તજવીજો કરતી હતી, અને એવી રીતે એક રીતનો ગુનાહ છુપાવતાં તેણી બે રીતના ગુનાહમાં ફસી પડતી હતી.

પણ હવે શીરીન સમજવા લાગી કે પોતાની હાલત તદ્દનજ છુપી રાખવાનું થોડો વખત પછી તો તેણીથી મુદ્દલ બની શકશે નહીં.

હઠીલી કુદરત પોતાનો અણુગમતો રસ્તો લેતીજ જતી હતી. તે રસ્તો જોઇ તેણી એકલી પડે ત્યારે, પોકે-પોક રડતી હતી; અને પોતાના પાપી ફસાવનારને હજારો હજાર શ્રાપ દેતી હતી !

પણ તે ફસાવનાર, તે પાપી, શું કરતો હતો ?

બેહરામશા ગઝદરે તેને આપેલી ધમકીથી દરીને તેને જો કે પોતાની ખુરી ચાલનો લાયક બદલો આપવાની તેવણને કબુલાત તો આપી હતી. પણ તે ફક્ત મોહુડેની કબુલાત હતી. અંદરખાનેથી તેને કીધેલો ઠરાવ તો એવોજ હતો કે સમો જોઇને વરતવું.

બેહરામશાને તેણે એવી કબુલાત આપી હતી કે તેના પિતા માણેકજી દુબાશના સાજા થવા પછી તે શીરીન સાથે પરણશે. અને એવો તેના મોહુડેનાં વચન સાંભળી સંતોશ પામી બેહરામશા, માણેકજી દુબાશને જે બન્યું હતું તેથી વાકેફ કર્યા વગર, ત્યાંથી ચાલી ગયા હતા.

પણ માઠાં લાયગે, માણેકજી સાજા થશે કે નહીં એવો શક જે લુચ્યા નોશેરવાને પોતાના મનમાં રાખ્યો હતો, તે શક પોતાના મનમાં પણ રાખવાની બેહરામશાએ ચાલાકી વાપરી નહીં હતી.

એ રીતે લુચ્યાઇ, અઝ્ઝલ ઉપર ફાવી નિકળી હતી.

માણેકજી જો સાજા થાય તો અલબત્તાં નોશેરવાનને પોતાનો વચન પાળવાની ફરજજ પડે. પણ જો નહીં, તો શીરીન અને બેહરામશાહ બેઉ ઉપર, પોતાની સામટી ફત્તેહ મેળવવાને તેને કાંઇપણ અડચણ નડે નહીં.

અત્યારથીજ બે વીલ ફેરવાવીને, બેહેરામશાએ પોતાને વાજબી લાગે એવા બંદોબસ્તો નોશેરવાનની ચાલ માટે કરાવી લીધા હોતે, તો તે જુદી વાત હતી. પણ માણેકજીએ કરી રાખેલું વીલ તો હજી સુધી, નોશેરવાનના સંપૂર્ણ લાભમાં, જેવુંને તેવું હતું. એટલે બે માણેકજી હાલની આજ માંદગીમાં અચીતા મરણ પામે તો, પછી બેહેરામશાએ આપેલી ધમકીઓ શું બીસાદની રેહ? ખચીત કાંઈજ બીસાદની નહીં.

બેહેરામશાને જે જવાબ, અથવા જે કબુલાત, નોશેરવાને આપી હતી તે બાબે, જરબાનુએ ધીરજ આપનારું એક કાગજ શીરીન ઉપર તુરતજ લખ્યું હતું, અને તેમાં તેણીએ દીવાસો આપ્યો હતો કે હવે થોડાવારમાં તેણીની ધારેલી મુરાદ ખચીત સફળ થશે.

પણ કોણ જાણે શું સખબથી શીરીનને એથી ધીરજ મળી નહીં હતી. તેણીને કુદરતીજ રીતે કાંઈ લાગું કે નોશેરવાનનો હજીપણ તેણીને ઇનસાફ આપવાનો ખાલેસ વિચાર ન હતો. અને તે નાપાકે આપેલી કબુલાત તરફ શકની નજરથી જોઈ તેણીએ પોતાનો રોજીદો બગાડો ચાલુ રાખ્યો હતો.

જર તરફનું કાગળ મલ્યા પછી પણ થોડાક દીવસો સુધી, નોશેરવાન તેણીની મુલાકાતે આવશે, એવી તેણીએ રાહ જોઈ હતી. પણ તેવું કશું બન્યું હતું નહીં અને તેથી તેણીની વધારે અને પુરેપુરી ખાત્રી થઈ હતી કે નોશેરવાનની અંદર ખાનેની નિષ્ટા વફાદારીની નહીં પણ વિશ્વાસઘાતની હતી.

અને તેમાં ખરેખર કાંઈપણ શક નહીં હતો. જે કર-પીણ શખસ પોતાની તરફના ખાલેસ અને અજીત પ્યારમાં હુલડાઇથી ફસેલી એક નિર્દોશ અબળા તરફ એવું ઘાતકીપણું દેખાડવાને ચુકે નહીં, તે શું પોતાના દોલતમંદ પિતાનાં મર-

જુની વાટ જોવાને ચુકે! તે કાંઈ એવી હાલતમાં નહીં હતો કે જે માણેકજી મરણ પામે તો તે નિરાધાર અવસ્થામાં આવી પડે, એર તેવણનું જે મરણ નિપજે તો તેવણની મોટી દોલત સંપૂર્ણ અખત્યારમાં આવવા ઉપરાંત, બેહેરામશા ગઝદરથી અપાયલી ધમકીઓ ઉપર પુરેપુરી કત્તેહ મેળવવાને પણ તે શક્તિવાન થાય એવું હતું.

અને તેથી શીરીન તરફ દેખાડેલી પોતાની બેદરકારી હજી સુધી તેણે તેવીજ રીતે જારી રાખી હતી.

પોતાની પાપી પુલવણીઓથી જે અબજાને તેણે પોતાને લોગ કીધી હતી તેણીનાં દુખોમાંના એક રતીભાર દુખનો તેને ખ્યાલ પણ નહીં હતો. હાલ તુરત તો પોતાના આહતા પિતા તરફથી મળતી મોટી રકમની ખરચી ઉપર તે પોતાના ખુશામત્યા હુરામખોર મિત્રો સાથે ચમન કરતો હતો, કે જે મિત્રો પોત પોતાની મતલબ કાહડી લીધા બાદ એક પછી એક તેની આગળથી ખરતા થતા હતા. કામ ધંધા વગરનો આ કર્પીણ નોશેરવાન એવી રીતે, માણેકજી દુબાશે મેહિનત ખુસીખતો ખેંચી એકઠી કીધેલી દોલત ખુવાર કરી નાખતો હતો. અને જ્યારે તેનાં પોતાનાં પાપને લીધે રીખતી, એક ભુલથી બગડેલી પણ ખરેખરી પવિત્ર અબજા છુપાં દુઃખની ભઠ્ઠીમાં ભુંજતી હતી તે વખતે આ સંગદીલ શખ્સ જુદી જુદી પાપણીઓની સંગતમાં પોતાની હેરેમંદી ઉલટો પુરી પાડતો હતો!

દોરાબજી શરાફને ત્યાંની તેની મુલાકાતો તદ્દનજ બંધ પડી હતી. શીરીનને મનથી તે મુવેલા બરોખરજ હતો. અચાનક રીતે પોતાની માતાના મોહડામાંથી એનું નામ નિકળતું સાંભળતાંજ તેણીનું હૃદય ગમના આંચકાથી ધડકતું હતું- તેણીનું શરીર તેની બેશરમીના ખ્યાલથી ધ્રુજતું હતું.

બેવકાઈ જેવું કાંઈ દુન્યામાં છે એવું તેણી જાણતી હતી ખરી, પણ આ ભયંકર હદ સુધીની બેવકાઈનો તો તેણીને સ્વપનામાં પણ ખ્યાલ નહીં હતો. અને જ્યારે તેવીજ બેવકાઈનો ગુનેહગાર થયલો તેણીએ નોશેસ્વાન, કે જેને તેણીએ સતવચનનો સમુદ્ર ગણ્યો હતો, તેને જોયો ત્યારે તો તેણીને ઉપજેલો ત્રાસ બેહદ થયો હતો, અને તે આ પૃથ્વી ઉપર એક ઘડીપણ વધારે જીવવાને લાયક નથી એવું તેણીએ ધાર્યું હતું.

અને ખચીત તે નાલાયકજ હતો.

ઓગણીસમાં પ્રકરણમાં, નોશેસ્વાનની શીરીન સાથની છેલ્લી મુલાકાતનું અને છેલ્લી વાતચીતનું જે વર્ણન હમોએ આપ્યું છે, તે વાંચ્યા બાદ કીયો વાંચનાર એવા એક શખ્સની જીંદગીને એક ઘડીપણ વધારે અગત્યની ધારશે ?

શીરીન અને નોશેસ્વાન વચેના આ બનાવનું ચિત્ર જે અમોને આપવું પડ્યું છે તે જો કે ખરેખર ભયંકર તો છે, પણ તોપણ તે ખોટું કે અસાધારણ તો નથીજ. એ ચિત્ર આપતાં, તેની શરૂઆતથી તે અત્યાર સુધીમાં અમોને મહુલાબની રીતીથી જીજ આડા ગયલા જો કોઈ ખંતખોર વાંચનાર માને તો તેની પાસ અમો દરગુજર ચાહીએ છીએ. એમાં અમારો વાંક નથી. કદંગા બનાવો વર્ણવતાં જો અમો સ્ટેજ માર્ગથી ખીસ્ચા હોઈએ તો તેમ થવું અલભત્તાં કુદરતીજ છે.

નોશેસ્વાન જેવો એક ચંડાળ કોઈપણ રીતના આપને-કોઈપણ જાતના કમકમાટ ભરેલાં દુખને-અને કોઈપણ તરેહના અપમાનને લાયક છે. મંડળીમાં તે એક કિડો છે-કુટુંબ-કબીલામાં તે એક જેરી અઝદાહ છે-દેશમાં તે એક ઉડતો રોગ છે,-હમજાતની નામોશીનું અને પરજાતની હસીનું તે મૂળ છે !

પણ એવા નિર્દય અહેરમનોનો કાંઈ ટોટો નથી. બાહે-
રથી ધોત્તા પણ માંહેથી કાળા,—બાહેરથી પહુરેજગાર પણ
અંદરથી પાપી એવા સેંકડો જણાઓ ગાડી થોડે બેસી મળહ
મારે છે; શેઠ-સાહેબોના માનવંત એલકાઓ પામતા મંડળી-
ઓમાં બેઘડક ધુસે છે—અને દિન કે દેશના કાયદાના પંખ-
માંથી સલામત ફરતા એક-પછી એક નવા નવા શેકારોની
શોધમાં લામતા ફરે છે!!

પ્રકરણ એકત્રીસમું.

જઘડીમાં જખમ.

“How abandoned is that heart which bulges the tear of
innocence, and is the cause—the fatal cause—of overwhelming
the spotless soul, and plunging the yet untainted mind into a
sea of sorrow and repentance!” *Sterne.*

“એક નિર્દોષ અબળાની આંખોમાંથી આંસુ લાવનાર, એક નિર્મળ
જીવડાને દુઃખમાં હોમાવનાર કારણ—નાશકારક કારણ થનાર, અને
તરત સુધી સાધકદાર રહેલા મનને દલગીરી અને પસ્તાવાના સમુદ્રમાં
ગરક કરનાર હેઠું કેવું પલીદ હોયું બેઘએ?”—સ્તન.”

સવારના દસ વાગ્યા હતા, દોરાબજી શરાફના બંગલામાં
સઘળું શાંત હતું કારણ કે મેહેરબાઈ અને શીરીન સિવાય
ત્યાં બીજી કોઈ નહીં હતું. દોરાબજી શરાફ પોતાના મિત્રો
સાથે ખંડાલાની શીતળ ટેકડી ઉપર હવા ફેરબદલ કરવા
સીધાર્યા હતા.

મેહેરબાઈ નીચેના હાલમાં બેસીને સીવતાં હતાં.

ઘણો વખત સુધી શીરીનની નીચે આવવાની વાટ બેઘ
તેવણે એક મસાલને પુછ્યું.—

“રામ્મ, શીરીનબાઈ કાંદ છે?”

“બાઈ, મને ખબર નથી.”

“જા ઉપર જઈને જોઈ આવ.”

રામો ગયો અને થોડોવાર રહી પાછો આવ્યો.

“બાઈ, શીરીનબાઈ બીજે કેઠે તો નથી પણ એવણના ઓરડામાં હોય તો કોણ જાણે.”

“ઓરડામાં શું કરેય?” મેહરબાઈએ પુછ્યું.

“હું નહીં જાણતો બાઈ, એવણના ઓરડાનું ખાસ અંદરથી ખંધ છે.”

“શીરીન એકલી ઓરડામાં શું કરેય?”

રામો મસાલ ગયા પછી મેહરબાઈ પોતાના મનમાં બોલવા લાગ્યાં. “એ છોકરી દાહરે દાહરે નખળી પડતી જાયચ, એનું મને કંઈ સમજ પરતું નથી. પેહેલાં તો કેવી હસતી બોલતીતી, ને હવે તો કંઈ કુંજરી ને ખરીએલ જેવી ફરતી ફરેચ. એ એકલી ઓરડામાં શું કરેચ તે જઈને જોઉં તો ખરી.”

એમ બોલતાં મેહરબાઈ ઉઠ્યાં અને શીરીનના ઓરડા ભણી જવાને માણ ઉપર ચડીયાં.

શીરીનના ઓરડાનું ખાસ અંદરથી ખંધ હતું.

“શીરીન, શીરીન, ખાસું ઉંઘાડ.” એમ બોલી મેહરબાઈએ ખાસું થોક્યું, અને થોડોવાર ઉભા રહી, ખાસું નહીં ઉઘડવાથી તેવણ ફરીથી મોઢે સાદે બોલ્યાં—“શીરીન, સાંભરેય કે? ખાસું ઉઘાર.”

“હા, માયજી ઉંઘાડેચ,” શીરીને થોડેક વારે ઉતર વાળ્યો, અને તેણીએ ખાસું ઉંઘાડ્યું.

“શીરીન, તું એબલી ઓરડામાં બરધને શું કરેય?” મેહરબાઈએ પુછ્યું.

“સીવુંચ માયજી.” તેણીએ નીચી મુડીએ જવાબ વાળ્યો.

“પણ નીચે મારી આગળ બેસીને સીવની?”

“હા, હું હમણાં નીચેજ આવતી’તી.”

“પણ ત્યારે બારણું શાનું બંધ રાખ્યું’તું?” મેહેરબાઈએ પોતાના સવાલો આગળ ચલાવ્યા.

“નહીં, અમકું.” શીરીન ધુજતા હાથો સાથે પોતાનો ભરવા સીવવાનો સામન એક ચીનાઈ કરંડયામાં એકઠો કરતી બોલી.

“કોઈ દાહરે નહીં, ને આજે વરી એ શું ઢંગ!” મેહેરબાઈએ હસીને પુછ્યું.

શીરીને કાંઈ જવાબ દીધો નહીં.

“પણ તારી આંખો એવી લાલચોલ કેમ?” શીરીનના મોહડાં તરફ હમણાં મેહેરબાઈની નજર બરાબર પડવાથી તેવણે અચરતી અને ઇતેજારી સાથે પુછ્યું. “શીરીન, તું શું હંધ એકલી બેસીને રડતી’તી?”

“નહીં માયજી, એતો અમથી લાલ થઈ હોશે.” કરંડયો હાથમાં લઈ બારણાં તરફ ચાલતાં-ચાલતાં શીરીન નિચી નજર રાખી બોલી.

“નહીં શીરીન,” મેહેરબાઈ તેણીનો હાથ પકડી, ઉભી રાખી બોલ્યાં, “તું રરવીજ હોવી જોઈએ. બોલ, ખરું બોલ તુંને શું છે? એમ એબલી અટુલી બેસીને તું રરેચ બરેચ કંચ? શીરીન, સાચું બોલ, તુંને શું દુખ છે?”

શીરીને હવે પોતાનો વિચાર ફેરવ્યો.

જે બિનાથી પોતાની માતાને વાકેફ કરવાને તેણી આટલા દિવસો થયા અચકાયા અને શરમાયા કરતી હતી, અને જે બીના તેણીનાં એકલીનાંજ મનમાં આટલા દિવસો થયાં હોવાથી તેણીને બેવડું દુઃખ દેતી હતી, તે બિનાથી હવે ગુલબંધને બાણીતાં કરવાનો તેણીએ વિચાર કીધો. અને તેમ કરતાં

પોતાને તથા પોતાની માતાને બેપણુ દુઃખ ઉપજે તે મુગે મોહડે ખમવાનો અને ખમાવાનો તેણીએ ઠેરાવ બાંધ્યો.

“બોલની શીરીન, મારી સામે બેચા શું કરેચ?” શીરીન તરફના જવાબની થોડોવાર વાટ બેઠ મેહેરબાઈએ વધેલી ઇતે-બરીથી પુછ્યું.

શીરીનની આંખોમાંથી આંસુની ધાર વેહવા લાગી.

“તું રરેચ!” મેહેરબાઈ બોલ્યાં, “તારી આંખોમાંથી આંસુ ગરેચ! બોલ દિકરી બોલ, મારા સોગંદ તુંને આપી કેહુંચ કે બોલ, તુંને શું છે?”

“માય, માયજી હું મુઠ! મને માફ કરજો!” એમ બોલતી, અને પોકેપોક રડતી તેણી પોતાની માતાનાં ખભાં ઉપર હાથો નાખીને પડી.

“શું છે, શું છે! દિકરી શીરીન, આજે એમ કાંચ કરેચ? જરા ઉભી રેહ, ધીરી થા, મને આસ્તે રહીને કહે તુંને શું દુઃખ છે તે.” મેહેરબાઈ હજુર ખરો ભેદ નહીં સમજવાથી પતાવીને બોલ્યાં.

“નહીં માય નહીં, મને મારી નાખો, માયજી મને મારી નાખો!”

નહીં સમજ્યાં છતાં પણ મેહેરબાઈ હવે થરથર ધુબવા લાગ્યાં.

“પણુ શું થયુંચ શું? બોલી દે હવે શીરીન; મને ઘણી ટવલાવ નાં! બોલ, બસ જે હોય તે બોલી દે.”

“માયજી, હું આટલા દાહડા તમને ઠગતીતી!”

“તું મને ઠગતીતી! કાંચ? શું ઠગતીતી, બોલ?”

“માયજી, હું આટલા મહિના—” તેણીના બાકીના થોડાક બોલો સ્વકલાંઓમાં ગુંગલાઈ જવાથી અછડતા મેહેરબાઈને કાને પડ્યા.

“શું!” અબ્બયળી અને ઘણસતમાં ગરક થયલાં મેહેરબંધ, ખરેખરી હાલત વિષે કાંઈ રતીભાર પામી ગીયાં હોય કે શું તેથી, ખુમ પાડી ધુજતાં ધુજતાં બોલ્યાં, “તું શું કેહય, બોલની? તુંને શું થયું?”

“માય, હું શું કેહું!” જેમ તેમ શીરીન એટલું બોલી. તેણીની છાતી ડચકાંઓના ઉભરાએ ઉઠલાઈ જતી હતી,—તેણીનાં આખાં આંગમાં ધુજરાં ચાલતાં હતાં. “માયજી, ગમે તો મને મારો,—ગમે તો કાપો! પણ મને મ-મ-મહી—”

“ઓ! તું મુઠરે શીરીન,—તું પેદાની પરતીજ કાંય નહીં મુઠ!” શીરીનનાં મોહડાંમાંથી છેલ્લા બોલો હજુરતો બાહર પડે તે આગમય ગુસ્સાથી દેવાનાં સરખાં થયલાં મેહેરબંધએ, ઉપલા બોલો બોલી શીરીનને પોતાની આગળથી ધકેલી દેઈ, પોતાના બે મજબુત હાથોની તરાપ તેણીનાં માથાં ઉપર મારી!

શરમ-હીણપરતી—અને મારના સામટા હુમલા સામે શીરીન પોતાની શુદ્ધ જાળવી શકી નહીં, અને બેક્રામ હાલતમાં તેણી જમીન ઉપર પટકાઈ પડી.

મેહેરબંધ પણ લગભગ તેવીજ હાલતમાં પાસેના કોચ ઉપર—“મરી જા બદબખ્ત નાપાક! તું મરી જા; તું મુવેલીજ ભલી!”—એવા શ્રાપો દેતાં પડ્યાં.

આ અણધારેલી હિણપરતીના વિચારથી એ કાંકણી માતાની છાતી ફાત-ફાત, થતી હતી. જઘડીમાં લાગેલા આ ખુરા અને નહીં પુરાય એવા જખમે તેણીનું જીગર ચીરી નાખ્યું હતું!

જગત આગળ તેણી હવે શું મોહડું દેખાડશે,—આ બોહવાયલી આબરૂ તેણી કેવી રીતે પાછી મેળવશે,—જે આ

વાત બાહર પડી તો તેણીની અભાગણી બેટીની સંગતમાં હવે કોણ ફરશે, - અને કયો સખસ તેણીની સાથે લગનના ગાંઠથી જોડાશે એવા તરેહવાર દુઃખભર્યા વિચારો તેણીની છાતીને ગુંગળાવા લાગ્યાં ! તેણીનાં મગજને બેકામ અને ભમતું કરવા લાગ્યાં !!

પ્રકરણ બત્રીસમું.

આકૃતમાં ઉપાય.

“મોહબત નુર તો ચાર ખુની આતશ
છીનવી બાલે તે રંગે રંગેના કરા.
છુટે તે રૂપ-લોહી, બાળે તે બળ
લાવે તે પળને કરી ખુબ મળમળ.
પેહરાવે ગમના ગુલાબનો તે હાર
પટાવી-પટાવી ખવાડે ખંખાર.
કરાવે ખરો ચમકાટ પેચોતાબ
ખ્યાલના અમલમાં જગર કવાબ.”

રસ્તમ ધરાની.

થોડો વખત પછી શીરીન હુશ્યાર થઈ, ગુપચુપ એક ખુરસી ઉપર આવી બેસી રહવા લાગી.

ઘણો વખત સુધી રહતી બેઠેલી શીરીન તરફ જોયા પછી મેહેરબાઈ પણ રડતાં-રડતાં તેણીને પટાવા બોલ્યાં—“ચાલ શીરીન હવે મુગી રેહ, નાં રડ. તારાં કિસ્મતમાં એ કમ-બખ્તી થવાની હોશે તે થઈય. અર્ચુ તાહરૂં નસીબ !”

ગમે તે થાઓ, પણ મેહેરબાઈ કોઈ સંગદિલ પારકાં નહીં પણ તેણીનાં માયાળુ માતા હતાં અને તેથી એક માતા તરીકેના ખ્યારે તેવણના ગુસ્સા અને તિરસ્કાર ઉપર કંતેહ મેળવી. પોતાની દુઃખી દિકરી તરફ એવા પ્રિયકાર સાથે જોઈ

તેણીને એવી સખત અને કૂર શિક્ષા કરી તેણીનાં દુખમાં વધારો કીધો તે માટે તેવણ હવે મનમાં ઘણાં પસ્તાવા લાગ્યાં.

ખાલેસ મોહુબતની ઉચ્ચી પંકતીને એવા હલકા દરબજા ઉપર ઉતારી મેલનાર, અને સંપૂર્ણ વિશ્વાસનો બદલો ભયભરેલા વિશ્વાસઘાતથી આપનાર તરીકે જોકે એ બાબદમાં નોશેરવાનજ ખરો તકસીરવાર હતો એમાં શક નથી. પણ તે સાથે શીરીનનાં માતપીતા પણ તે બાબેના થોડા-ઘણા ઠપકાથી ખાલી હોય એમ ન હતું.

શીરીનને પોતાની એક પુરી દિકરી સમજીને પેહલેથીજ તેણીને અણુઘટતી છુટ આપવામાં,—તેણીની સઘળી એશકંઠ અને ઇતરાતની ઇચ્છાઓ પુરી પડવા દેવામાં,—બચપણથીજ ધર્મ કે નીતિ સંબંધી તેણીની કેળવણી પાછળ કંઈજ ધ્યાન નહીં આપવામાં,—મોટી થયા પછી સુધરેલી ફેશનોને લગતા એબલગામના પાથ ગોચા તેણીને શિખવા દેવામાં, અને ટુકાંમાં એક માતા તરીકેનો કંઈખી આંકોશ તેના ઉપર નહીં રાખવામાં તેવણનો પોતાનોજ વાંક હતો એમ હવે તેવણ સમજવા લાગ્યાં.

એક માતાનો ખ્યાર અસાધારણ રીતનો હોય છે એ ખરી વાત છે. પણ તે ખ્યાર હદસરનો હોવો જોઈએ, તે ખ્યાર અણુઘટતો નહીં પણ ઘટતો હોવો જોઈએ, તે બેહુદ છુટ આપનારો નહીં પણ લાયક આંકોશ રાખનારો હોવો જોઈએ, તે દોજખને રસ્તે ઘસડનારો નહીં પણ સ્વર્ગના સમાર્ગ ઉપર ચલાવનારો હોવો જોઈએ, તે નઝાકત અને શીશિયારી શિખવનારો નહીં પણ મેહેનત અને નમનતાઈ શિખવનારો હોવો જોઈએ; તેજ ખ્યાર ખરો—તેજ ખ્યાર વખાણવાલાયક અને તેજ ખ્યાર નિર્મળ ગણાય છે; તેજ ખ્યારથી બચ્ચાં માખાપને અને માખાપ બચ્ચાંને બહાલાં થઈ

પડે છે; તેજ પ્યારથી ફરજંદો સંસારમાં સુખી થાય છે. માઆપના હરખનું અને કુટુંબની હોરમતનું મૂળ થાય છે, મંડળીઓમાં માન પામે છે, રાજમાં કીર્તિ મેળવે છે, સુધા સાહુકારો, માયાળુ માટી બઘંચરો, નીતિવાન માઆપો અને મેહેરબાન મુરખીઓ બને છે.

પણ આ મા આપે પોતાનો પ્યાર એવી રીતનો રાખ્યો નહીં હતો અને તેમ કરતાં તેઓએ પાછળનો કાંઈજ વિચાર કીધો હતો નહીં અને તેથીજ આખરે એવું પરીણામ—એવું સંતાપકારક પરીણામ નિપજ્યું હતું !

માઆપની એ ભુલ એક તરાંહની નહીં પણ અનેક તરાંહની હતી. તેઓએ એવી રીતનો લાડ લડાવ્યો અને તે સાથે તેને કોઈ રીતે કમી કરે એવા ઉપાયો સેવટ સુધી લીધા નહીં. પોતાનાં ફરજંદની હિલચાલો ઉપર, બહિર તો શું પણ છુપી પણ કાંઈ નજર રાખી નહીં; તેણીની બુવાન ઉમરની તેઓએ કાંઈજ પરવા કીધી નહીં; ખીલતી બુવાનીમાં શું શું અને કેવા કેવા પ્રકારના વિકારો ઉત્પન્ન થાય છે તેની તેઓએ સમજ રાખી નહીં; દુન્યાની તરેહવાર રીતની લાલચો શું શું હોય છે અને તેઓની સામે કેમ થવું તેનું જ્ઞાન અને તેની ચેતવણી તેઓએ તેણીને આપી નહીં; પોતાનાજ ઘરમાં પેવશ થયલાં એક પાપને દુર કરવાને લાગતાં વળગતાં અને પારકાં ઓએ ફરી ફરીની સદલાહ અને સુચના મહિનાના મહિના આગળથી કીધા છતાં તે બાબે તેઓ લાંબો વખત નભરવસ રહ્યાં અને બધું રંધાઈ રહ્યા પછી વરૂની ચુંગાલમાં બકરૂં ફર્યા પછી આફતનાં ટીંગાઈ રહેલાં કાળાં વાદળાંમાંથી દવનું ઝેરી પાણી વરસ્યા પછી તે વરૂને હાંકી કહાડવાનો અને તે આફતથી પોતાનાં ઘરનો બચાવ કરવાનો તેઓને વિચાર સુજ્યો, તો પછી તે શું કામનો ? અને પછી એવી બેદર-

ક્રૂરી, એવી મૂર્ખાઈ અને એવી છુટથી સેવડે કાંઈ સારા ફેજની આશા રાખવી એ ખરીજ ભુલ-ખરીજ હેમાકત નહીં તે. ખીજું શું ?

અને એવીજ હેમાકત પોતાના બાળમાં પણ થયલી મેહરબાઈએ હવે જોઈ. જે બહુખતીમાં તેવણની એકપુરી બેટી ગીરફતાર થઈ પડી હતી, તે બહુખતી લાવવામાં તેવણ સારી રવેશે હવે સમજ્યાં કે તેવણે અને દોરાબજીએ સરખે ભાગ લીધો હતો.

અને તેથી હવે પોતાની દુઃખી દિકરી તરફ વધારે સખત થવાને બદલે નરમાશથી તેણીને ધીરજ આપવાને તેવણે જરૂરનું જોયું.

મેહરબાઈના ઘણા સમજાવ્યા પછી શીરીન મુગી રહી.

મા દિકરી વચ્ચે લાંબો વખત વાત ચાલી. ધડકતી છાતી અને ફિક્કા ચહેરા સાથે બન્નેએ અરસપરસ પુછપરછ અને સવાલ જવાબો કીધા.

સઘળી બાબદથી બાંચનાર વાકેફ છે, માટે તેઓ વચ્ચેની વાતચીત ફરીથી લાંબાવીને વિસ્તારવાની અગત નથી; એટલુંજ કહેવું બસ થશે કે સઘળી હકિકત શીરીને ફિકરમંદ, શર-મીદા અને નિરાશ ચેહેરા સાથે કહી હતી અને તે સઘળી મેહરબાઈએ કમકમાટ, ધિઃક્રાર અને સંતાપ સાથે સાંભળી હતી.

આ સમજી માતાએ, હવે તે માટે પોતાની દિકરીને વધારે ઠપકો આપવાને બદલે, એ નામોશી છુપાવવાનો અને આ હિલુખતી તોડી પાડવાના ઉપાયો લેવાનો ઠરાવ કીધો.

મેહરબાઈ ચાલાક અને ઠાવકાં હતાં. આ આકૃતના અંચીતા ફટકાથી પહેલાં તો જો કે તેઓ સહેજ બેકામીમાં પડ્યાં હતાં, પણ હવે તે મકકમપણે ખમવાની પાછી તેવણમાં સારાં ભાયગે શક્તિ આવી.

ઘટતી તદખીરો શું કરવી તેના વિચાર માટે તેવણે પોતાના મનને રોક્યું.

દોરાબજીથી એ બાબદ અધારામાંજ રાખવાને તેવણને મુનાસેબ સમજાયું હતું અને તે ઠીકજ હતું. ભણા અને ભોળા દોરાબજીને એ વાતનું દુઃખ ખમવાથી દુર રાખવાનું ખચીત હુકામણુ ભરેલું હતું નહીં તો તે ગરીબ બાપડાના હાડ કેાણુ બાણે કેવાં ધુજતે !

પ્રકરણ તેત્રીસમું.

ઓરતનો ઠરાવ.

“નારનાં મક્કર આગળ એલમ છે રદ,
હેરાન છે શીલસુક ને ફાળેલ મરદ.
નારી ચરીત્રની બાણુ નહીં પરે,
રાવણુ જેવા નારીના માર્યાં મરે.
વીઠમ જેવા બેડે ચરીત્રથી હાથ,
સંન્યાસી ને પંડીતો થયા છે માહાત.
થયા છે ગાંડા—ગુર ને ભગત.
થયા છે તારાજ—તાજ ને તખત.”

મનમુખ.

‘ગઝદર કોટ’માંના પોતાના શોભાયમાન ઓરડામાં, હીરાં-બાઈ તાવની સખત માંદગીથી હેરાન થતાં, બિછાણાં ઉપર પડેલાં હતાં.

આરામ આપનારી કેફની દવાની અસરથી ભર ઉઘે તેવણુ ઉપર હાલ ગલબો કીધેલો હતો.

ગઈ વેળાએ જે અચીતી નાસીપાસીના આંચકાએ તેવણુને બેખબર બનાવ્યાં હતાં, તેજ નાસીપાસીએ હાલની તેવણુની આ માંદગી પણ ઉપજાવી હતી.

ભયંકર બિમારી અને તે પછી ભયંકર દિવાની હાલત ઉપજાવનારા, કાળા ભેગીએ આપેલાં, પેલાં કાતેલ ઝેરથી, જે બનાવેના સવખતના સંજોગોને લીધે, સલાં દીલના બેહેરામ શાહનો બચાવ થયો હતો, તે બનાવો એવા તો અચીંતા અને એવા તો અણુધારેલા બન્યા હતા કે તે ભેદ હીરાંબાઈ ગોયા ફાટીજ ગયાં હતાં. છેલ્લે સુધી સઘળું મનમાનતી રીતે રાહ પડ્યા બાદ, છેક અંતની ઘડીએ કેવા નજીવા બનાવથી કેટલા નજીવા વખતમાં તેવણના સઘળાં કાવત્રાંઓ જમીનદોસ્ત થઈ પડ્યાં હતાં !

સઘળું થર પડ્યા બાદ, તેવણે ધારેલી-તેવણે ચાહેલી ઘડી જ્યારે આવી પુગી હતી, ત્યારેજ ફક્ત એક મુગાં પ્રાણીની નિર્દોષ હિલચાલે તેવણની લાંબા વખતની મુરાદોને ભાંજી પાડી હતી,—તેવણની સઘળી ઇતેજરી અને સઘળી મેહેનતને પાણીમાં ગયલી દેખાડી હતી,— અને તેવણે પોતે ગણી લીધેલા એક મુદ્દાને એક અણુધારેલી આફતમાંથી રહેજમાં બચાવ્યો હતો !

પેલું તંબલર લેવા નાહનીનું ઉભું થવું, તેજ ઘડી પ્રીન્સનું ચોંકી ઉઠવું, નાહનીને તેની આંટી લાગવી, તેનું પેલા ચાકરના આંગ ઉપર પડવું, અને તેના હાથને લાગેલા આંચકા સમેત પેલા દગા ભરેલા તંબલરનું નીચે પડી ભાંગી જવું, એ સઘળા બનાવો એટલા તો એકાએક, એટલા તો વખતસર અને એટલા તો લાગુ પડતા બન્યા હતા કે જે ત્રણ પળ સુધી તો હીરાંબાઈ તે બાબેનો કશો ખ્યાલ પણ બાંધી શક્યાં ન હતાં !

અને પછી શું બન્યું તે બાબેનો પુરતો ખુલાસો મેળવ્યા બાદ, તેવણના સંગાન અને પાપી મનમાંથી જે વિચાર ઉપજ્યો તે એટલોજ હતો કે—કિસમતે અને કુદરતેજ એમાં પોતાનો રસ્તો લીધેલો હોવો ભેદ્યો !

તેવણનું ગુનેહગાર દિલ, શું બનવાનું હતું અને શું બની ગયું તેથી, ચેતી ગયલું હોવાથી, અજ્ઞાન પ્રીન્સ ઉપર જે તેવણને ચીડ ઉપજી તે અલબત્તાં બેહદ હતી; અને તેજ બેહદ ચીડથી ઉશ્કેરાઈ તેવણ તે રાંક કુતરાને વધારે શિક્ષા કરવા ગયાં હતાં, કે જેમ કરતાં માઠાં લાયગે તેવણનેજ આપદામાં આવવું પડ્યું હતું.

બીજા સઘળાઓ ખરી બાબદથી અંજાણા હોવાથી, તેઓએ, નાહની પડી ગયો અને પેલું તંબલર ભાંગી ગયું તે બનાવોને અતી રમુજી ગણી, હસવા માંડ્યું હતું. અને તે વખતે હીરાંબાઈને જે ભારે ક્રોધ ઉપજ્યો હતો અને પ્રીન્સને તે બાબે સખત શિક્ષા કરવાને જે અત્યંત ઝનુન તેવણે દેખાડ્યું હતું, તે તરફ તે સઘળાંઓએ મોટી અજાણીથી જોયું હતું.

પ્રીન્સ પોતે જાણતો તો રહ્યો, પણ તેઓમાંથી બીજું કોઈબી જાણતું નહીં હતું કે તે વક્ષદાર પ્રાણીએ પોતાની ભોલાઈમાંથી કેવી કિસ્મતી સેવા તે વખતે બેહરામશાહ ગઝદર માટે બજાવી હતી!

જે કોઈએ પણ ત્યારે કંઈક સહેજ શક ભરેલો ખ્યાલ કીધો હોય તો તે એકલો ફરામરોજજ હતો. અને તેનું કારણ હતું.

તે દહાડે સાંજનાં તેણે હીરાંબાઈને એક કફેડી જગાપર એકલાં ફરતાં જોયાં હતાં, તેજ દહાડે ‘ગઝદર કોટ’માં આવ્યા બાદ બેહરામશાહને મોહુડેથી પેલી હજાર રૂપ્યાની નોટ બાબેનો શક મજબુત રીતે હીરાંબાઈ ઉપર આવેલો તેણે સાંભળ્યો હતો, અને વળી તેજ દહાડે તેણે ખાણનાં ચોર-ડામાં બેહરામશાહને માટેનાજ શરબતનાં તંબલર સંબંધી

બનાવમાં હીરાંબાઇને વગર કારણે અસાધારણ દરજ્જે ઉશ્કેરાઇ ગયલાં જ્યાં હતાં !

ઉપરાસાપરી જણાવલા એ ત્રણે દાખલાઓએ તેને ગુંચવાડામાં નાખ્યો હતો; અને તે ગુંચવાડા સાથે થોડીક પીકર પણ તેનાં દિલમાં ઉપજ્યા વગર રહી હતી નહીં. “હીરાંબાઇનું કંઈ મને સમજ પડતું નથી.” રાતે પોતાના ઓરડામાં જતો જતો તે મનમાં બોલ્યો હતો; “આ બધા દેખાવો—આ બધા બનાવો—આ બધા દાખલાઓ કંઈ સારી નિશાનીઓ દેખાડતા નથી. ખોદા જાણે એ ડોસાંનાં મનમાં શું પાપ છે?”

હીરાંબાઇ બિમાર હતાં. અને તે બિમારીનું ખરું કારણ જાણવાથી બેનસીબ હોવાથી ફરદુનજી ગઝદરે એમજ માન્યું હતું કે પ્રીન્સે ભરેલાં દાખાંથી થયલી નુકસાનીને લીધે તેવણની એ બિમારી નિપજી હતી. અને જો તેવણનું બાકીનું આખું કુટુંબ નિર્દોષ પ્રીન્સના બચાવમાં નિકળી નહીં આવ્યું હોતે તો તે બેશુનાહ પ્રાણી કોણ જાણે ક્યારનું પોતાની હસ્તી ખતમ કરી ચુકું હોતે.

ભર ઉંઘમાં પડેલાં હીરાંબાઇ પોતાના કાન આગળ થયલા ચપક કરતા મોટા અવાજથી ચોકી ઉઠ્યાં.

“એ કોણ છે! એ શું થયું!” તેવણ ગભરાઈને આસપાસ જોતાં લોલ્યાં.

“કોઈ નહીં માયજી એ તો હું છઉં.” ગલીયા ઉપર તેવણનાં માથાં આગળજ બેઠેલા નાહનીએ થંડે પેટે ઉત્તર વાળ્યો, “ગભરાવો ના, કંઈ થયું નથી. એ તો હું ઘુસ પકડવાનું આ છટકું માડુંચ તેની ચાંપ છટકી ગઈ.”

“બદબખત-દેવાના દુકતા, નીકર હુઈથી!” હીરાંબાઇ ગુસ્સાથી બુમ પાડી બોલ્યાં, “તારે લીધે તો હું માંદી પરીચ,

ને જરા સુવાનોખી કરાર મને આપતો નથી ? તુને ખીજું કંઈ કામ હોય કે નહીં ? નીકલ હુઈથી તારું કાડું કર !”

“માયજી-માયજી, એમ મારી સાથે કાંય ચીથરાં ફારોચ ?” નાહુની પોતાની માતાનાં મોહડાં ભણી અભયખીથી ટીકતો બોલ્યો, “તમુનેજ ઉઠરો કંતારો નહીં આપે તેથી હું આ મેહનત લેઉંચ, મેં શું કીધું,—મારેથી તમે શાનાં આભારી પડ્યાં ?”

“તારેજ-તારેજ લીધે, સુવા મુરખ !” આગલી વાત યાદ આવવાથી ક્રોધમાં ઘેલાં જેવાં બની હીરાંબાઈ તેને ગાળ દેવા લાગ્યાં, “તેં બધો ઘણુ વાર્યો, તેં-તેં, તારી મુખાઈથી બધું ઉધું કીધું !” એટલું બોલી તેવણે પાછું તકીયા ઉપર માથું નાખ્યું, અને પછી—“અરે ! તેં નહીંજ જોયું હોતે તો કેવું સાડું !”—એમ તેવણુ દાંત કચકચાવતાં મનમાં બબડ્યાં.

“માયજી-માય,” નાહુની હવે ગુસ્સામાં બોલ્યો, “તમે હવે તમે ગાળ દેવાપર પણ આયાંચ એ સારી વાત નથી ! હું તો સારીજ મતલબથી બધું કરવા ગીયો તો, પણ એકાએક તેથી ઉલટું બની ગીયું તેમાં હું શું કરું ? એમ કદાચ તમારેજ હાથે થતે તો ત્યારે તમે શું કરતે ? મારી સાથે તમે એવી રીતે ચાલોચ એ મને પસંદ નથી. મને છેરવાથી તમે કંઈ સારો લાભ મેળવવાનાં નથી !”

તેની જીદગીમાં નાહુનીને આએ પેહેલ્લીજ વખત એવા ગુસ્સા અને જુસ્સાથી બોલતો હીરાંબાઈએ સાંભળ્યો હતો, અને તેથી તેવણુ અજબ થઈ ગયા. અજબ થયાં એટલુંજ નહીં, પણ તેણે પોતાનો બચાવ કીધો હતો તેમાં પણ તે વાજખીજ હતો એવું તેવણુ હવે સમજ્યાં; અને તેથી હવે તેને વધારે છેડવાનું અને તેમ કરતાં કાંઈ નવી ધાસ્તીમાં આવવાનો જોખમ ખેડવાનું તેવણે ડહાપણુ ભરેલું વિચાર્યું નહીં.

“હા-હા નાહની ખરી વાત,” તેવણ નરમ અવાજે બોલ્યાં, “એમાં તારોખી ઘણે વાંક નહીં કહરાય. જે બનવાનું હતું તે તો બનતેજ, પણ એટલુંજ હું ધારૂં કે તું ધીરજ રાખીને તારી બેઠક ઉપરજ બેસી રહ્યો હોતો તો ઘણું ઠીક થતે. પણ ચાલો હવે તેની ચીંતા નહીં.”

“હં, હવે કેવું ડાહ્યું બોલ્યાં માયણ! હવે કંઈ મને ગુસ્સો ઉપજેય?” નાહની શાંત પડી ખુશી થઈ બોલ્યો, “પણ માય, હું પુછું તેનો મને જવાબ આપશો?”

“શું?”

“એ તમે શાને વાસ્તે કીધું? એ ભેરીયું તેથી શું થતે?”

“કંઈ નહીંરે દિકરા, એટલુંજ કે બેહેરામશાહની તારી ઉપર માયા મેહેરબાની વધતે. તારો લાભ મેં જોયો તે તો સારૂંજ કીધું કેની? બેહેરામશાહ કાકા તારી ઉપર ખ્યાર રાખે તેમાં તેમાં તુને ક્યાંદોજ કેની?”

“હા ખચીત માયણ. પણ તેમ તો કંઈ થવા પામ્યું નહીં”

“હા, એમ થયું તો ખરૂં.”

“પણ બીજી વખત તમે એ નહીં કરી શકો?”

“નહીં નાહની, હવે નહીં! પાછું હું તે કરવાની નથી. હવે જે છે તે એજ. તારાં નસીબ.”

નાહની નહીં સમજી શક્યો કે આખો તેને ઉડાવાનેજ અપાયલો એક બુઠો જવાબ હતો.

હીરાંબંધની ખાસ્યતનું અને ખવાસનું જે વર્ષન આગળ આપણે વાંચી ચુકા છીએ તે મુજબ તો તેવણ એક વખતની હારથી હારી ખાઈને કદીપણ ચુપ બેસે નહીં એ ચોક્કસ હતું.

અને તેમજ આ વેળા પણ, બિમારીનાં બીછાણાં ઉપરજ હીરાંબંધએ મજબુત ઠરાવ કીધો હતો કે—“એ મુવા ઘરડાને ફરીથી ફાંસમાં નાંખવો!”

એક વખત તેવણુ પોતાની ધારણામાં નિષ્ફળ થયાં હતાં એ તો ખરી વાત હતી, પણ તેથી કાંઈ તેવણુની લુચ્ચાઈએ સ્તોભાર પણ કોઈ પકડી શક્યું હોય એમ તો નહીં હતું. તો પછી પોતાની કોશિષ ખીજી વાર ચાલુ કરવાને તેવણુ અચકાચ શું કરવા ?

ઓર, આ વખતની હારે તો તેવણુને પોતાનાં કાવત્રાં ચલાવવાને વધારે ખંતી બનાવ્યાં હતાં અને બેહેરામશાહની વિરુદ્ધના તેવણુના વગર અર્થના કિનાને વધારે કારી બનાવ્યો હતો.

કાળા જોગીનાં આપેલાં પેલાં પડીકાંની ખુબી અથવા અસર બાબે જેવો જુઠો જવાબ પોતાની ખીજી વારની કોશિષ બાબેનો તેવણુ તેને આપ્યો હતો અને તે એવી સંભાળથી કે તે વળી કાંઈ બેહુદા બકબકારાથી અથવા ખીન અર્થનાં કામોથી તેવણુને વધારે ગંભીર મુશ્કેલીઓમાં ગુટાવી નાંખે નહીં.

હીરાંબઈનાં છેલ્લાં બોલવાનો નાહુની કાંઈ જવાબ આપવા જતો હતો, પણ તેવામાં ફરદુનજી ગઝદર ત્યાં દાખલ થયા. આવતાંને વાર નાહુનીને તેવણુ પોતાનાં કાંઈ કામસર બાહર મોકલ્યો.

“કેમ હીરાં, આજે તખીયત કેમ છે ?” પોતાની બાયડીનાં ખીછાણાં આગળ જઈ તેવણુ મમતાથી પુછ્યું.

“હું સારી પખે છેઉં ફરદુનજી.” તેવણુ નખલે અવાજે જવાબ દીધો.

“તારો હાથ કેમ છે ?”

“હવે સહેજ સોજે રહેલો છે.”

“ઝેરી—ખરાબ કુતરો !” તેવણુ વળી પાછા ચીડમાં આવી બોલ્યા, “નાપાકો ઘેરમાં બધાં એવાં મલ્યાંચ કે કોઈ તેને મારી નાખવા પણ દેતું નથી !”

“કંઈ નહીં, ફરદુનજી કંઈ નહીં,” ઘણીજ ગરીબાઈનો ગરીબાઈના દેખાવ કરી હીરાંબાઈ બોલ્યાં, “એ લોકો જો ના કેહેય તો એને ના મારો, બધાં એવાં મારાં લોહીમાં રોટલી ખોરીને ખાય તેવાં છે, કે પ્રીન્સ જો મને આખી ને આખી ચીરી નાખતે તોપણ કોઈ એને એક નેતર પણ મારતે નહીં. ખોદા જાણે, એ બધાં મારી સાથે સાનાં વેર લઈ બેઠાંય ? હું તો બધાં સાથે ભલઈ કરૂંય, પણ તોપણ બધાં મને ધીકારેય—બધાં મને હીનેય—બધાં મારાં મરવાની વાટ બોયય ! ખેર, જેમ એ લોકની મરજી.”

“હું જાણુંય—હું સમજુંય હીરાં, કે એ લોકો તારી સાથે આરાં ચાલેય. પણ શું કરું ! આહા !” ફરદુનજી એલા કકડાવતા બોલ્યા, “એવું મને થાયય કે જાણે એ બધાંને મારાં ઘરમાંથી કાઢડી મુકું !”

પણ મૂર્ખ બનેલા ફરદુનજીએ તે વેળા એવો વિચાર નહીં રાખ્યો કે તેવણનાં ઘરને જે ખરેખરી શોભા મળતી હતી તે, જેઓને તેવણ કાઢડી મુકવાની ઇચ્છા દેખાડતા હતા, તેઓ વડેજ હતી.

“નહીં—નહીં ફરદુનજી, એવું તમે કંઈપણ કરતા ના. બીજાંઓ ગમે તેવાં ભૂંડાં હોય, પણ આપરે આપરી ભલઈને લાયકી નહીં છોરીયે. એ તો હોય, સઉ જીવે ને જોય. બાકી હું તો હંમેશા પણ કેહતી આઉંય, ને હમણાં પણ કેહુંય કે મારૂં આજે ઘેરમાંનું જીવતર તો તમારેજ વરે છે.”

“કંઈ નહીં—કંઈ નહીં, અસરાફ હીરાં, પ્રીકર નાં રાખ. બીજાંઓ ગમે તેપણ કંઈ નહીં કરે ને બોલે, પણ હું તેઓને એક દમરીનું પણ વજન આપવાનો નથી. પણ તું પણ હીરાં તે સતે એવી ઘેલી કાંય થઈ ?” હીરાંબાઈની તે વખતની વિચિત્ર વર્તણૂક હવે ફરદુનજીને યાદ આવવાથી તેવણે પુછ્યું.

“એટલે ? મેં શું કીધું ?”

“એક નજીવા બનાવ સર તું એટલી શાને વાસ્તે ઉશ્કે-
ર્યો ગયો ?”

“મેં પ્રીન્સને માર્યો તેને વાસ્તે પુછોચ ?”

“હા તેપણ, ને તે મારવાની આગમચ તું એટલી પ્રીક્ષી
પરી ગયલી મને લાગી કે હું થેરો વખત તો ધાસ્તીમાં પર્યો.”

“હું—હું,” હીરાંબંધએ પુરતી ધીરજથી જવાબ દીધો,
“તે તો મને, બીચારા બેહેરામશાનું શરખત ધોરણ ગીચું તેને
વાસ્તે દલગીરી ઉપજી.”

“વાહ—વાહ, આફ્રીન, હીરાં તારૂં કેવું ભલું દીલ ?”
ફરદુનજીએ મલકાતાં મોહડાં સાથે આંખે લુચ્ચી ખાયડીની એમ
વખાણુ ગાઇ.

“ને પ્રીન્સને હું ઘણાં ગુસ્સામાં આવીને હું મારવા ગયો
તેનું કારણ એકે આપરો બિચારો નાહુની નીચે પરી ગીયો
તેનું મને લાગી આવ્યું.” ફરદુનજીના બીજા ગુંચવાડાને પણ
આ થાવકી સ્ત્રીએ સેહલો ખુલાસો આપ્યો.

“હા, મારો એ ગરીબ દીકરો, કાકાની સેવા કરવા જતાં
આપદામાં આવી પર્યો !”

“કાકાની ઉપર તો એ ફિદા-ફિદા છે. જેટલું ઘેરનું પણ
કામ કરતો નથી તેટલું એવણનું કરવાની ઉલટમાં રહેચ ને
તો પણ એ બિચારાને લેહેણું નથી. જેઓ ખાયચ તે વરી
મોહડામાં મારીને ખાયચ,—એ પણ આ જમાનાનાં કોતક-
જતો !” હીરાંબંધ ઉદાસ થઇને બોલ્યાં.

“કંઈ ચીંતા નહીં તેની હીરાં, એને વાસ્તે હું કેવો છેલ્લો !”

હવે બાકીની બીજી જે વાતચીત આ નવાઈ જેવાં જોડાં
વચે થઇ તે વિસ્તારવાની અત્રે અગત નથી. એટલુંજ જણ્યું.

વવું પડે છે કે ફરદુનજી કોઈ-કોઈ વખતે જે ખુશ મીઝાજમાં આવતા હતા, તેવા મીઝાજમાં તેવણ આવે હતા, અને તેવે પ્રસંગે, પોતાની ચાલુ રીતી મુજબ હીરાંબધએ જેમ જને તેમ તેવણને કુસલાવી લેવાને બાકાત રાખ્યું નહીં હતું. કેમકે એવી ટકો તેવણને કોઈ કદાચજ મળતી હતી.

અસ્થિર મનના અને અસ્થિર વિચારનાં ફરદુનજીનું યોલવું કોઈ વેળા એક બોરડું તરફ અને કોઈ વેળા બીજી બોરડું તરફનું હતું. અને ઘણી વેળા આ જોડાં વચ્ચે એવી પણ વાતચીતો થતી હતી કે જેના જઘડાના મોટા અવાજ આસપાસના બોરડાઓ પણ સંભળાતા હતા!

પ્રકરણ ચોત્રીસમું.

મતલબી ગોઠવણ.

“ઓ ધનસાની રૂપને એબીએલ કરનાર,
નથી ખરી હીમતની તુમાં વરાર.
નથી તુને માલુમ ખરી મોહબતના પેજ,
જોઈ નથી તેં નેક કરણીની કુલ સેજ.
જોયો નથી આ જેહાનનો નલેમ ચરખ,
જોયું નથી પાપી હરખતું ફલ નરખ.
પારખી મીરાસ ઉપર મારે જે તરાપ,
પારકું જવેર ચોરે બની રે તાપ.
લ્યાનત તે જાંદગી ઉપર સદ-હજર,
ખુદઈ કોફમાં કકલો તે સાંજ-સહવાર.”

રસ્તમ હરાની.

“હોલી-હોલી, વરી તું શું લેવા આયો? ગયા પાંચ હહાડા પરજ તો મેં તુને સારો બદલો આપીને મોકલ્યો? નહીં હોલી નહીં, એમ વારેઘડીએ મારેથી તારી માંગણીઓ કહ્યું-

લાશે નહીં. એવી વખતે-વખત થતી તારી ઉઘરાણીઓને હું હવે વજન આપનાર નથી.” એ મુજબ ‘મોતીમેહેલ’માંના પોતાના પેલાજ ઓરડામાં લવણ પોતાના પાપી શરીરને ગુસ્સામાં આવી કેહતો સંભળાયો.

પચીસમાં પ્રકરણમાં, પેલાં ઠગાઇથી મેળવેલાં કામળે બાબે લવણ સાથે રહેજ મિનાકેશાની હાલતમાં દોલી બુદ્ધો પડયો ત્યાર પછી આપણે હમણાંજ તેને પાછો ભેઠએ છીએ. અ' વાર્તાના બુદ્ધો બુદ્ધો બનાવેનાં વર્ણનમાં આપણને લાંબો વખત રોકાઈ રહેવું પડ્યાથી દોલીની સઘળી હિલચાલો ઉપર આપણે નજર રાખી શકતા નથી; અને તેથીજ, ગયા પાંચ દાહડા ઉપરની જે મુલાકાત બાબે લવણએ હાલ ઇશારો કીધો હતો, તે મુલાકાતને વખતે પણ હાજર રહેવાની આપણાથી અન્યું નહીં હતું.

લવણનો ગુસ્સો, હુંમેશની માફક આ વખતે પણ, દોલી ઉપર અકારત ગયો. ચીડ કે નાખુશીનાં કંઈપણ ચિન્હો દેખાડવાને બદલે, તે ધીરથી પોતાના લાંબા ગુચ્છદાર થેળ્યાઓને વળ દેતો બેસીજ રહ્યો, અને લવણ પોતાની બુમો મારતો રહ્યો એટલે ધીમે સાદે તેણે ઉત્તર વાળ્યો:—

“તમે ભુલોચ શેઠ. વેપાર વણજની ને કામધંધાની રોકાણમાં પડવાને લીધે તમારી યાદદારત હમણાં એટલી તો નબળી પડતી જાયચ કે એક ચીજ શું કામે આપીતી તેની પણ તમુને કામ રેહી શકતી નથી.”

“એટલે ? વરી એ શું બકેચ ?”

“લવણ શેઠ, તે તમે આપેલી રકમ મારે વાસ્તે નહીં, પણ પે—”

“હા-હા ! ખરેખર, મને તેની કામ રેહી નહીં. પણ આજે હું તુને કંઈ આપી શકતો નથી, આજે તારું આવેલું વ્યર્થ છે.” લવણ ઝડપમાં બોલી ઉઠ્યો.

“ફીકર નહીં શેઠ તેની, આજે નહીં તો ખીજી વખત.”

“હા, તે ત્યારે પછી મારી પરની ઉઘરાણીઓ કરવા અગાઉ તું જરા સંભાળ લેજે. હવેથી એમ વારેઘડી તારૂં વળનાર નથી.”

“લવજી શેઠ, એ ઠીક પડશે નહીં. એટલી બધી જીદઈ મારેથી તમે વાપરો એ સારી નહીં.”

“બસ હવે, બસ, દોલી તાહરાં ઢંગો છોડી દે !” લવજી પાછો પોતાનો આગળો ગુસ્સો દેખાડી બોલ્યો, “ઘડી-ઘડીનું તારૂં હાં આવવાનું મને સારૂં લાગતું નથી. મારાં ઘેરમાં તેમજ બાહર પણ એથી મારે વિષે કેવું કેવું બોલાય તેનો પણ મારે વિચાર કરવો જોઈએ.”

“ત્યારે તમારી અગતની વખતે તમે મને બોલાવો, ને પછી મારી ગરજને સર મને તમારાં ઘેરમાં પણ ચહુડવા નહીં દેવો, એ શું સારી વાત તમુને લાગેચ શેઠ ?”

“અરે-અરે ! કાંહનું કાંહ મેં તારી સાથે કામ પાડ્યું ? બોદા, હવે ફરીથી મને તારી અગત નહીં દેખાડે તો સારૂં !” લવજી હવે ભારે કંટાળાનો—ચીડનો—તેમજ પસ્તાવાનો ચેહરો કરી બોલ્યો.

પણ દોલીએ તેની પણ દરકાર કીધી નહીં. તે ખાત્રીથી જાણતો હતો કે એમ બોલ્યા પછી થોડાજ વારમાં લવજી તેની મદદ પાછી માંગવાને ચુકનાર નથી. બે વિકાળ વરૂઓ જેમ કોઈ મુવેલા શેકારનાં માસની વેહેંચણી બાબે એક વખત ભારી ઝમડો કરીને જીદાં પડે, અને પાછાં વળી કોઈ મજ-ખુત ભોગ લેવો હોય ત્યારે પોતાનું સામટું બળ અજમાવાને સાથે જોડઈ જાય; અથવા બે ચંડાળ ચોરો જેમ એક વખત કાંઈ લુટની વેહેંચણીમાં પડેલા વાંધાથી કળિયો કરીને છુટા પડે, અને વળી પાછા કોઈ મોટી ચોરીના તડકાની ખબર

મળતાંજ તે કરવાને એકેકના જોડયા બની રેહ, તેવી હાલતમાં લવજી અને દોલી એકમેક સાથે ચાલતા હતા. બન્ને પોતાની મતલબથીજ જોડાયા હતા, બન્ને એ મતલબેજ નિલાવી રાખ્યા હતા.

“લવજી શેઠ,” દોલી પાછો ધીરજથી બોલ્યો, “મારી અગત તમને બોદાએ તો દેખાડીજ નથી; તે તો—”

“શેતાને દેખાડી!” લવજી ખુમ પાડી બોલી ઉઠ્યો, “અસ હવે જા, તું જા! મેં કહ્યુંય તે ધ્યાનમાં રાખજે, નહીં તો મારાં માણસોને હું કેહવસ કે તુંને હયાં અંદર આવવા નહીં દે!”

“તો તેની ધાસ્તી નથી શેઠ. હયાં જો તમે મને નહીં મળો, તો હું ઘણાં એવાં ઠેકાણાં જાણુંય કે જ્યાં તમને સેહ-લાઇથી મળી શકાયચ.”

“કાંય એવો આરો આજે થઇને મને વધારે ઉશ્કેરેચ દોલી? તું સમજતો નથી કે અવારનવાર તુંને આપવાનું મારેથી નહીંજ બની શકે?”

“તે હું સારી પેઠે સમજુંચ શેઠ.”

“ત્યારે કાંય તું આજે પણ આયો?”

“તેમ તમને નહીં કરવું પડે એવો એક ઇલાજ કરવા. પણ હું કંઇપણ તમને કેહું તે આગમચ તમેજ એટલા આકરા પરોચ અને એટલી ખુમો મારોચ કે મારેથી કંઇપણ બોલાતું નથી.”

“તું એનો ઇલાજ મને બતાવા માગેચ!” લવજી અજબ થઇ બોલ્યો, “જોઇએ તે શું છે, કેહતો ખરો?”

“હા હું કેહુંચ તે. પણ તે આગમચ હું કાંઇ પુછું તેનો મને જવાબ આપશો?”

“હા, બોલ જલદી; મને જરૂરતું કામ છે.”

“લવણ શેઠ, વાડું હમણાં હું એક આખરૂદાર શેઠયા જેવો લાગુંચ?” દોલીએ ગંભીર થઈ પુછ્યું.

“તું એક શેઠયા જેવો અને આખરૂદાર! દોલી-દોલી એ શું ચેડાં? એ તે કેવો કાંકો?”

“કાંચ નહીં માફે મોહકું જરા ખરબચડું છે અને મારી દગલી રહેજ મેલાં અને બાડાં કપડાંની છે તેથીજ હું જરા ઉતરતો લાગુંચ કેની?”

“હા-હા એમજ છે. દોલી તું જો થોડો ઘણો ફેરફાર કરે તો ખચીત એક શેઠયા જેવો લાગે.” લવણ તેની મગરૂરીને સંતોષ આપવા, હવે અરધા મશ્કેરીના અને અરધા ગંભીર અવાજે બોલ્યો.

“એમજ-એમજ. જે ઉંચા અને ખુશબોદાર સાબુઓ તમે વાપરોચ તેજ સાબુઓનો પુરતો ઉપયોગ કરીને હું પણ જો મારાં મોહકાંને લીસું અને ખુબસુરત કરું અને જેવાં ઉંચાં કપડાંનો તમે દગલો પેહેરોચ તેવોજ જો હું પણ પેહેરું તો તમારાજ જેવો એક મોટો માણસ હું નહીં લાગું?”

“અલબત્ત, જરૂર લાગે. દોલી એમાં કાંઈ નવાઈ નથી, પણ હવે તું તારી આગલી બાબદપર આવની; શેઠયા તારે ગમે ત્યારે અને ગમે તેમ તું થયા કરજે.”

“શેઠ, માફે કહેવાનું એમ છે કે જો હું એક સારો માણસ લાગી શકું તો મારેથી કોઈ સારી જગો ઉપર રહેવાય નહીં? તેમ કરવાનું તમારા હાથમાં છે, તેમ થાય એવો તમારો લાગવગ છે.”

“તુંને કાંઈ સારી જગા જોઈએચ અને હું તે તુંને અપાઉં!” વળી પાછો દોલી અજબ થઈ બોલ્યો. “દોલી આજનું તારું બોલવાનું બધું ઘેલું ગાંડુ કેમ? તુંને તે વળી કીયો મોટો આદ્યો અપાવવા મારો લાગવગ હું કામે લગાડું?”

“અરે શેઠ, મોટો નહીં અને નાનો, મારું કામ ચાલે તેટલો, હવે સમજ્યા? ગુજરાતીની બાબદોમાં તો મને પુછવું પડે એમ નથી અને અંગ્રેજીમાં પણ તમારા પગની પુનઃથી બીલકુલ ખાંડીયા જઈએ તેવું નથી. વારતે હવે કાંઈ કરે તો સારું. જીવો શેઠ, એમાં જેમ તમને તેમજ મને પણ ફાયદો છે. એથી તમારી ઉપરની ઉધરાણીઓ હું બંધ પાડશ; એટલુંજ નહીં પણ ઉલટો તમને કાંઈ લાભ થાય એમજ કરી આપશ.”

“પણ તે કાંઈ, તે કેમ હું કરું તે તો કાંઈ કેહ.”

“સાંભળો તમે,” એમ બોલી દોલી પોતાની ખુરસી લવજની ખુરસીની છેક નજદીક ધસડી ગયો અને તેના કાનમાં હલુલે કાંઈ વાત કહેવા લાગ્યો.

આ લેદી વાતચીત આશરે પાંચેક મીનીટ ચાલી.

“પણ જો તેઓ તારી ખરી હાલત જાણે તો? તું કોણ છે તે બાબેની ખબર જો કોઈ તેઓને આપે તો! તેનું સેવટ કેવું આવે તેનો તુંને કાંઈ વિચાર છે?”

“કાંઈ થાય નહીં—એવું કંઈ થાય નહીં, શેઠ તમે નચીત રહો. તે લોકો કદીથી જાણી શકવાના નથી કે હું કોણ હતો અને હું કોણ છેઉં, તમે બેઠે રહો.”

“ઠીક છે ત્યારે હું જોવશ. મારેથી બનશે તેમ કરવાને હું ચુકશ નહીં.”

“ત્યારે તો મહેરબાની. હવે બીજું મારે વધારે કાંઈ કહેવું નથી. હવે વધારે વખત હું તમને રોકવા માંગતો નથી.” એમ બોલી દોલી જવાની તૈયારી કરવા લાગ્યો.

“પણ સખુર-સખુર, દોલી, તું બચય કાંઈ? મેં તુંને તે હહાડે પુતલીને લગતું કાંઈ કહ્યું તેની કાંઈ ગોઠવણ કીધી? ઠીક થયું કે મને યાદ આવી.”

“મેં તો કીધીય, પણ તમે તે અમલમાં લાવો કે નહીં તે બાબે મને શક છે.”

“એસ ત્યારે એસ દોલી, અને તે મને કેહ. કોઇથી રીતે જો તે બનાવવા લાયક હોય તો હું તે કરવાને ચુકશ નહીં.”

એ સાંભળી દોલી પાછો લવણી પાસે જઈને બેઠો, પણ આગળના જેટલા નરમ અવાજે તેણે આ વેળા વાત કીધી નહીં; જો કે અલબત્ત તેના સાધારણ અવાજમાં અને આમાં તો ઘણો મોટો તફાવત હતો.

આ છુપી ગોઠતેગો આગળીના કરતાં ઘણો વધારે વખત ચાલી.

“એ મારો પ્લાન છે શેઠ.” સેવટે દોલી મોટે સારે બોલ્યો, “એમાં જો ફાવ્યા તો પછી ચાહેલી મુરાદ બર આવવા વગર રહેવાની મથી.”

“બસ એજ દોલી ? બીજે કંઈ ઇલાજ તુંને સુઝતો નથી ?

“નહીં, એજ મને સુઝેય ને એજ બની શકે તેવો છે.”

“તો ઠીક છે, ખચીત આપણે તે અમલમાં લાવશું. એમાં કાંઈ પણ કારણથી હું બીહવાનો નથી. પાછા હટવાનું હીચકારાપણું હું કરનાર નથી. દોલી, તરાપે જો બેઠા તો પેલી પારેજ ઉતરવામાં હવે શોભા છે.”

“અલબત્ત-અલબત્ત.” દોલીએ તેને ટેકો આપ્યો. “તમુને કંઈથી તેને કહેવાની કે કરવાની અગત નથી.”

“કોણને દોલી ?”

“પુતલીબાઈને કે તેનાં માબાપને.”

“હં હં, હું સમજ્યો.”

“તમે તમારી ભોલાઈમાંજ તેઓને ત્યાં લાયા હોય એમ કહો અને પછી જે દેખાવ તેઓની નજરે પડે તેથી તેઓનેજ સમજી લેવા દેઓ.”

“હા, એમજ-એમજ, તારી સુચના બરાબર છે.”

“પણ હજી શું એકલે હાથે તમે ત્યાં ફત્તેહ મેળવી નથી શકતા લવજી શેઠ ? એ પુતલીનું દીલ હાથમાં નહીંજ આવી શકતું ?”

“નહીં-નહીં; નથીજ આવતું તેનું હું શું કરું ?”

“તમે કીધુંચ પણ એવું કે તેવું કોઈ નહીં કરે !” દોલી સ્ટેજ હસ્તે મોહડે તેની તરફ જોતો બોલ્યો, “શેઠ પેલાં કાગળે—”

“હા-હા, તે બધું થયું દોલી,” લવજી તેને વધારે બોલતો અટકાવી બોલ્યો, “પણ હજી તેની કાંઈ અસર થતી નથી.” લવજી હવે દાંત કચકચાવવા લાગ્યો, “ને જે થઈય તે એવી કે તેમાં કાંઈ જીવ નહીં. આવી હાલત મારી કોઈ પણ દહાડે કોઈ પણ ઠેકાણે હતી નહીં !”

“હવે ફિકર ના કરો શેઠ, આપણો આ નવો પ્લાન ઘણું કરીને એ હાલતમાં ફેરફાર તો કરશેજ. તે દહાડો આવે તેની અગાઉ બનતાં સુધી હું તમને પાછો મળી જવશ. હવે તો હું જાઉંચ; પણ તેટલા વખતમાં, મેં કહીય તે બાબદ પર વિચાર કરવાને તમે ચુકતા ના.”

“નહીં, હું નહીં ચુકશ.” એમ બોલી લવજીએ પોતાના મુજી મદદગારને રૂબસદ આપી અને તેના ગયા બાદ મનમાં બબડ્યો—“ખરેખર હું ચુકશ નહીં લુચ્ચા ! આ એક માફ કામ થયા પછી તું જેટલો જલદી હાંથી પતે તેટલો મનેજ ફાયદો છે. ખોદા મને તારું મોહડું ફરીથી નહીં દેખાડે તો સાફ ખરેખર-ખરેખર,” તે એક ટેબલ ઉપર માથું નાખી બોલ્યો, “એક નીચ માણસ સાથે કામ પાડવામાં ખરીજ કમબખ્તી છે ! એક હલકા માણસ સાથે સંબંધ રાખવામાં ખરીજ આપદા છે—ખરીજ બદનામી છે—ખરીજ હીનપસ્તી

છે!! પણ મને તેમ કરવા વગર ચાલતું પણ નથી. ઘણીથી એનેથી દુર રહેવાને હું ઠેરાવ કરું પણ વળી પાછો મારીજ મૂખઈથી એવા એક ખાડામાં હું ફસું કે તેમાંથી દેખઈતી આખર સાથે, બાહર નિકળવાને એની મદદ—એનાં કારસ્તાનોની મદદ લીધા વગર મને ચાલેય કાંડ ? એ હવે અહીંથી બચ એટલે બસ. એક ઠેકાણે એનું હું નકકી કરી આપું એટલે પછી ત્યાં એ એનું ગમે તેમ ફેરવે,—ત્યાં પછી ગમે તે ફેરવે એ પુગે, તેની હું દરકાર કરવાનો નથી !”

પોતાને આ બબડાટ તે હજી વધારે આગળ વધારતે, પણ તેના માનિતા ચાકર જમશાએ આવીને તેને તેમ કરતાં અટકાવ્યો.

“શેઠ બારણું આગળ ગાડી ત્યારની તૈયાર ઉભી છે.” તેણે જણાવ્યું. લવજી તે સાંભળી તુરત ઉઠ્યો અને ઓરડાની બાહર ગયો.

“કેવાં ભયંકર કાવત્રાંઓ ! કેવી પાપી ગોઠવણો!!” લવજીના ગયા પછી જમશો એકલો બોલ્યો. “ફરામરોજ—ફરામરોજ, બધી જોઈતી ખબરો જો તુંને નહીં મળે તો આ નાપાકો સામે શું તું ફાવી શકતો ? આ લુચ્ચાઓની ગોઠવણો પર તું જીત મેળવી શકતો ? કદી નહીં. તું જાણેય કે તારૂં ભલું ઇચ્છી તુંને ખબર આપનાર કોણ છે ? ખચીત તુંને તેનો ખ્યાલ પણ નહીં હોશે ! પણ આ કપીણોના નવા પ્લાન વિષે મારે એને જાણીતો કરવો જોઈએ. તેમ થયાથી જે નાસીપાસી એને લાગશે તે કેટલી ખેડ, કેટલી સખત થશે ! આહા, વેર—વેર!!”

પ્રકરણ પાંત્રીસમું.

હવે શું થાય?

Vict. He brought this letter only. (Reads.)

O cursed perfidy! Why did I let

That lying tongue deceive me!

'The Spanish Student,'

“વીકતર-તે માત્ર આએજ કાગળ લાવે. (વાંચે છે.)

આ કેવો કર્પીણ દગો! શું કામ હું આ

જુઠી જખાંથી ઠગાયો!”

“માણેક, તુને ફરામનું એટલું સાનું લાગે?” ‘ગઝદર કોટ’ માનાં નીચેનાં દીવાનખાનામાં, સાંજને વખત બેસી, બેહરામશાહ ગઝદર ઉપર મુજબનું હસ્તે મોહડે બોલતા સંભળાયા.

ફરામરોજના આ જાની દોસ્ત માણેકની ચાલ બલી અને વગર ખામીની હોવાથી ગઝદર કુટુંબનાં લગભગ સઘળાંએ, તેની તરફ ઘણો ચાહ રાખતાં હતાં; એટલુંજ નહીં પણ ઘણી એક વખત, ફરામરોજની ગેરહાજરીમાં, કોઈ સંસારી અગતની આબદો ઉપર તેની સલ્લાહ વટીક લેવાતી હતી.

ફરદુનજનાં કરતાં બેહરામશાહનો તે વધારે માનિતો હતો, તેવણ તેની ઉપર એક પિતા તરીકેનું હેત રાખતા હતા; અને એવો એક મિત્ર સાચવવાને ફરામ ભાગ્યશાળી થયો તે માટે પોતાની અત્યંત ખુશાલી જાહેર કરીને, વારંવાર તેના સહગુણોનાં વખાણ કરવાને ચુકતા હતા નહીં.

તેની વાતચીતો એવી ચાલાકી અને દાનાઈ ભરેલી હતી કે પુરસદના વખતમાં અથવા રજના દિવસોમાં, પોતાનો વખત તેની સાથની ગોફતેગોમાં ગાળવા માટે તેવણ તેને તેનાં અંગલામાંથી, તેડાવ્યા વગર અથવા પોતાની બેડે લાવ્યા વગર રેહતા હતા નહીં.

અને તેજ મુજબ રવિવારના આ દુરસદના દિવસે આપણે આ કહુરેલ જઈકને અને આ પહુરેલ જીવાનને સાથે વાત કરતા બેઠએ છીએ.

હાલની વાત ફરામરોજ માટે હતી, અને તે પુતલી સાથના તેના સંબંધને લગતી હતી. માણુકે ઘણી ઇતેઝરીથી બેહેરામશાહને જણાવ્યું હતું કે પેસતનજી ગાંધીની આ ખુબ-ચેહેર નાજનીન સાથની ફરામરોજની ગોઠવણોનો ચોકસાઈથી બંદોબસ્ત કરવો. પુતલી તરફ ફરામરોજનું દીલ હતું તે માટે પણ બેહેરામશાહને વાકેફ કરનાર માણુકજ હતો, કારણ કે ઘણા વખત સુધી પોતાની ખરેખરી લાગણીઓથી પોતાના પિતાને કે કાકાને વાકેફ કરવાને ફરામરોજે આંચકી ખાધી ખાધી હતી; અને તેથી એ સંબંધને લગતી વાત ખુદ્દી રીતે બેહેરામશાહને આગળ કરવાને માણુકને કાંઈથી અડચણ નડતી નહીં હતી.

આ વેળા પણ ફરીથી એની એજ વાત માણુકે છેડેલી હોવાથી, ભલા બેહેરામશાહે ખુશમીજજથી ઉપલો સવાલ પુછ્યો હતો.

“બેહેરામશાહ,” માણુકે જવાબ દીધો, “એક દોસ્તને દોસ્તનું નહીં લાગે તો ખીજ કોણનું ? ફરામરોજ, નાનપણથી મારો સાથી-મારો ગોઠયો-મારો મિત્ર, તે હવે તો મારી આંખે એક સગા ભાઈ જેવો લાગેચ. તો ભાઈ ભાઈને ચાહે તેમાં નવાઈ શું ગણાય ?”

“પણ તું ખાઈ પીને ફરામરોજને પરણવાજ શાનો બેઠાય ! માણુક, જે જ્યારે થવાનું હોશે ત્યારે થશે.” ગઝફરે જવાબ દીધો.

બેહેરામશાહ માણુકને ફરામરોજની ખરોખરજ ચાહતા હોવાથી, તેને કાંઈ ખાસ માન આપીને બોલાવવાની તેવજીને

અગત દેખાતી નહીં હતી, અને તેથી એક બાપને ટાલની મલતાવડી ઢપેજ તેવણુ તેને બોલાવતા રહ્યા હતા.

“નહીં-નહીં, એમ નહીં થવું જોઈએ. મેં ફરામરોજને એક વખત આગળથી કહ્યુંતું, ને હમણાંથી હું તમને પાછો કેહુંં, કે એવી બાબદમાં ઢીલ થયલી સારી નહીં. મેં જ્યારથી એવી સદલાહ ફરામને આપી, ત્યારથીજ જો એવણે ઘટતાં ખગલાં ભર્યાં હોતે, તો હમણાંના આ ગુંચવડામાં આવી પડવું પડતે નહીં.”

“પણ જો માણુક એમાં આપરેથી વચ્ચે પરાય નહીં. એ કામ ફરામનું પોતાનું છે, ને તેથી એ પોતેજ તેની ઉપર ધ્યાન આપે એટલે બસ. એ શું તેમ કરવાને શક્તિવાન નથી? એ શું નાદાન છે?”

“તમે ભુલોચ મુરખી,” માણુકે ધીમેથી ઉત્તર વાળ્યો, “પેલી કેહવત તમને યાદ કરવી જોઈએ કે ‘દરેક કામમાં એક કરતાં બે માથાં ભલાં.’ ફરામરોજે પોતે ગમે તેવો શક્તિવાન હોય, પણ તે છતાંથી તમારી મદદ અને મસલહત જે ફાયદો કરે તે વળી ન્યારોજ હોય.”

“માણુક-માણુક, તું જે બોલેચ તેથી ખરૂંજ છે” એહેરામશાહ હવે ગંભીર વિચારમાં પડી પોતાની લાંબી દાહડી ખસવારતા બોલ્યા, “ખચીત ફરામરોજ ગમે તે પણ નાદાન કહેવાય; કોઈ અનુભવીની સદલાહની એને અગતજ હોય એમાં શક નથી. પણ એમાંથી એનોજ વાંક હું જોઉંં. માણુક, જ્યારે ખરેખરી અગત હતી, ત્યારે તો તારા એ દોસ્તદારે કોઈને કંઈ પુછ્યું કે કહ્યું નહીં, ત્યારે આપરે શું કરીયે? ત્યારે તો બેટી બાપે અમસથી શરમા-શરમીમાં ટક બોહી.”

“તેમ તો થયું બેહરામશાહ, તે વખત તો ગયો, પણ તેમ હવે આખી જવા દેવો નહીં જોઈએ. મોડું તો થયું છે, પણ તે એટલું બધું નહીં કે હવે આપણે તદ્દન નાચાર ગણાઈએ. ઉપાય જો કરવાનો તમે મન ઉપર લેવો તો હજી વખત છે.”

“પણ માણક, તું ભુલેય. હવે શું ઉપાય આપુને કરવાના રહેલા છે ? તે લોકો પોતે જ જો ભારમાં રહ, તો આપરે શું હલકા થઈને તેઓની ખુશામત કરતા જઈએ ? તું અને ફરામરોજ જે કેહય તે મુજબ તો જેખી થયુંય તેની શરૂઆત તો લોકોથી જ થયલી છે.”

“નહીં શેઠ, તેમ હુંબી કદાચ આગળ બોલ્યો હોઈ, પણ હવે તેમ હું ખાત્રીથી કેહતો નથી. ખરેખરી ભુલ કોણની છે તે બાબે હાલ હું શકમંદ છું.”

“હાલ તું શકમંદ છે !” તેવણે અજાયબીથી પુછ્યું.

“હાજી.”

“એટલે ? વરી તે શું ?”

“બેહરામશાહ, ફરામરોજે મને ગયા પાંચ છ દાહડાપર જે હકીકત જણાવી તે મુજબ તો મને એમજ લાગેય કે બન્ને તરફની કંઈ છુપી ગેરસમજુતીને લીધે આ નાપસંદ, ને કદાચ નુકસાનકારક ઢીલ થતી ચાલુ રેહય. જરબાનુ સાથે મેં વાત કીધી, તો તેવણખી મારાજ વિચારને મળતું આવતું મત જણાવ્યું. તેવણનેખી આ બનાવો જે બનેય તે, મારીજ માફક, પસંદ આવ્યા નહીં.”

“ઓહો, આપણં જરબધ—આપણં જરબાનુ !” બેહરામશાહ માણક તરફ ચીખાવલી આંખો સાથે જોતાં, હસ્તા—હસ્તા બોલ્યા, “માણકશાલાઈ, તમે એવી તે કંઈ ચીજ બોલશો

ને કેહશો, કે જેની સાથે આપરાં જરબાનું એકમલતાં નહીં થાય?”

માણકનો એહેરો, આ ખોદલાં દિલની મશ્કેરી સાંભળી શરમાળપણાંથી હીંંગલા જેવો બની રહ્યો અને પોતાના હાથમાં પકડેલી એક પાતલી લાકડી ગલીયા ઉપર અકાળતો, નીચી મુડીએ તે બેસી રહ્યો.

“તમે તો હવે એક બીજાને ટેકો આપવાનોજ ઠરાવ કરી બેઠાંચ કેની!” બેહેરામશાએ પોતાની ટકોર આગળ ચલાવી, “ખરાંને તું ખોટું કેહ, તો જરબાનું પણ કેહશે ખોટુંજ છે! આંધળાને તું કેહ કે જ્ઞેતો છે, તો એ બાઈ સાહેબ પણ તુરત ટેકો આપશે કે તે જ્ઞેતોજ છે! જરબાનુ કેહ કે બેહેરામશાને દાહડી નથી ને ફરદુનજીને દાહડી છે તો તેપણ તુ કેહશે. હા! એ બાનુ કેહશે કે ફરદુનજી કુંવારા છે ને બેહ—”

“અરે બસ હવે—બસ!” માનક હવે વધારેવાર પોતાની ગંભીરતા નહીં જાળવી શકી, બેધડક હસ્તે બોલી ઉઠ્યો, “બેહેરામશા શેઠ, હવે તમારા દાખલાઓ જરા હદમાં રાખીને આપો! એટલી બધી એકએકની હલકી ખુશામતનાં અમુને તકસીરવાર ઠેરવો નાં! જેપણ હમે બોલતાં હોશું તે—”

“તે શું વાજબીજ હોશે, એમ?”

“હાજી; તે ગેરવાજબી તો નહીંજ હોશે.”

“કુ-કુ, ધુલ! એ હું કદીપણ માનું નહીં. પણવા અગાઉનાં પોર્યાંઓ કદીપણ એકેકને સાચી વાત સમજાવે નહીં. તે લોકોના બોલે બોલ જુઠા, વખાણે વખાણે અણુઘટ્ટી, વિચારે વિચાર માખણ-મસકાના, ને વચને વચન ઢોંગી!”

વળી પાછો માણકના મોહડાં ઉપરનો રતાશ વધતો ગયો. જરબાનુ તરફની તેની લાગણી હવે કેવી દૃષ્ટે બદલાઈ હતી

તે પોતે સારી પેઠે જાણે છે અને સમજે છે તે તેને જાણવાની આ એક તકનો ફક્ત લાભ બેહેરામશા લેતા હતા, તે હવે તે સારી પેઠે સમજ્યો; અને એક આશક તરીકેની તેની હાલતમાં તે આજે અંચીતો બહાર પડી ગયો તેથી તેને એટલો તો ગુંચવાડો અને એટલી તો શરમ ઉપજી, કે આ વેળા તો કાંઈ વચ્ચે બોલી બેહેરામશાહને તે અટકાવી પણ શક્યો નહીં. અને તેથી આ પક્કા જઈ પોતાના ટાહુકા આગળ ચલાવતાજ ગયા.

“તમે સાચું બોલો! આહા-હા-હા! એ વિચારજ કેવો હસવા જેવો છે! પેલો ‘શેકસપીઅર’ પોતેજ શું કહી ગયોય તે તું ભૂલી ગયો માનક? તું તો કેહજે એ કવિ તારો માનિતો છે?”

“હા, બેહેરામશા એ મારો માનિતો છે.” માણકે હવે હીંમતથી જવાબ દીધો, “ને એ કોણનો માનિતો નથી? ક્રીયા સેતારાઓના ઉત્તમ સંજોગે એણે પોતાનો જન્મ લીધો હોય કે અત્યારસુધી તેની નોખતે કોઈ પુગવા પામ્યું નથી! એનો હું અબ્યાસી છેઉં, શેક મારું કુરસદતું વાંચણ એમાંજ સમાયતું છે.” માણક બેહેરામશાહનાં ધ્યાનમાંથી પેલી વાત કાઢી નાખવાની મતલબથી આ અમર કવિની તારીફ લાંબાવી બોલ્યો.

“ને એનોજ અબ્યાસ એક ઉધરતા જવાનને દુનિયાનો અનુભવ શિખવવાને પુરતો છે. પણ હવે માણક,” બેહેરામશાહ પાછી આગલી બાબદ લાંબાવી બોલ્યા, “કેહ મને જોઉં કે એ કવિ તમારા જેવાઓ માટે શું કહી ગયોય? તું નથી બોલતો? સાંભળ, તેતો કેહય કે ‘આશકોના જુકા સોગદો જોઈ જુપી-તર દેવપણ હસે છે;’ ત્યારે હવે હું હસું તેમાં નવાઈ શું?”

“બેહેરામશા એ બાબદનો તમે જો છોડો નહીંજ લાવવાના હોવો, તો મને હવે જવા દેવો! આજે એટલી બધી

ભારી ટકોર કરવાનું તમને શું કારણ મળ્યું?” માનક હવે અરધા ગંભીર અને અરધા હસ્તા ચેહેરાએ ઉઠીને બોલ્યો. “કુરામની વાત જે અગતની છે તેની ઉપરજ ધ્યાન આપો તો કેવું?”

“વારૂં ચાલ ત્યારે તે વાત કરીયે. બોલ તું ને શા ઉપરથી હુમણાં શક ઉપજ્યોય?”

“કુરામરોજે હજી સુધી તે લોકો ઉપર કંઈ લખ્યું નથી તે ઉપરથી.”

“લખ્યું નથી? એતો કેહજે મેં જે કાગળે લખ્યાં.”

“હા, પણ તે પુગાં નથી. તે તેઓનાં વાંચવામાં આયાં નથી.”

“એટલે,—તે કેમ?”

“કુરામ ઉપર કોઈની તરફનું વગર નામનું જે કાગળ આયું, તેમાં અપાયલી ખબર જો ખરીજ હોય તો એનાં લખેલાં બેઉ કાગળે ધારેલે ઠેકાણે જવાને બદલે, એવા એકના હાથમાં ગીયાંય કે તેથી ફાયદાનો બદલે એર નુકસાની થાય એવું છે.”

“કાગળે બીજાનાં હાથમાં ગીયાં! નનામું કાગળ આયું? માનક તું શું બોલેય?” બેહેરામશાહે ભારી તાબુખીથી પુછ્યું.

“બેહેરામશા, હું બોલું કે વગર પાયાનું બોલતો નથી. લેઓ કુરામ પોતેજ નીચે ઉતર્યા, પુછો એવણને, ને ખાત્રી કરો.”

માણ ઉપરથી નીચે આવેલા કુરામરોજને થોડા બોલોમાં થયલી વાતચીતથી વાકેફ કરી, બેહેરામશાહ તુરત સવાલ કરવાને ચુક્યા નહીં.

“કુરામ, આએ માનક શું કહેય? તેં લખેલાં કાગળે પેસતનજી ગાંધીનાં વાંચવામાં આયાં નથી?”

“એક કાગળ મને મળ્યુંય તેમાં લખેલું જો ખરૂંજ હોય તો તે તેવણના વાંચવામાં આવેલાં નહીં હોય કાકાજી.”

“ને તોપણ તું તેને વાસ્તે એટલો બેદરકાર છે ? તુંને તેની કંઈ ચીંતાપણ લાગતી નથી ?” ગઝદરે અચરતીથી પુછીયું.

“કાકાજી, તે લોકો પોતે ભારી તરફ એટલાં તો બેદરકાર છે, કે હું તેઓ ઉપર કંઈપણ વધારે ધ્યાન આપવાને વાજબી જોતો નથી. જેઓ ભારી તરફ, ભારી ખરેખરી કઠર ખુજવાને બદલે, અને મારાં કંઈ આગળાં પાછળાં કામકાજોને વિચાર કરવાનો બદલે, વગર કારણનાં અપમાનથી વસ્તે તેઓની નિચ ખુશામતની હલકાઈ કરવાની તરખ્યત તમે જેવા દાનેશમંદ મુરખીએ મને આપી નથી તે હું મારાં સારાં ભાયગ સમજુંચ. જેમ તેઓની ખુશીમાં આવે તેવો તેઓ રસ્તો લે તો મારે તેની સામે થવું નથી; કદીપણ હું તેઓની આડે આવવાનો નથી.”

“દીકરા, તારો વિચાર માન ભરેલો છે, - તારૂં બોલવું અક્ષલ પસંદ છે !” બેહરામશાહ તેની તરફ ખુશાલી અને સંતોશની નજર ફેંકી બોલ્યા, “પણ એ નનામું કાગજ મને જેવા દેશે ? તુંને કંઈપણ શક આવેચ કે એ લખનાર કોણ હોવો જોઈએ ?”

બેહરામશાહના સવાલોનો તુરત કંઈ પણ જવાબ દેવાને બદલે, ફરામ ઝડપથી માળ ઉપરના પોતાના ચોરડા ભણી દોડી ગયો, અને થોડાજ વારમાં પેલું કાગજ લાવી બેહરામશાહના હાથમાં આપતો બોલ્યો :—

“કાકાજી, આ તે કાગજ છે. પણ એના લખનાર વીશે કંઈપણ શક હું લાવી શકતો નથી.”

ગઝદરે તે પોતાના હાથમાં લીધું, થોડાવાર તેને સંભાળી તપાસીને બોલ્યા—“કંઈ સમજ પરતી નથી, જો કે લખા

છુમાં તો કંઈ દગાને બદલે ઓર ભલાઈ વધારે સમાયલી દીસેચ. અજબ જેવું છે! અક્ષર બાણે નકરા મા-મા”

“નકરા કોણના જેવા કાકાજી?” ફરામે અધીરાઈથી પુછ્યું.

“નકરા બાણે મારા દોસ્ત વીકાજી વીરાભોગીના જેવા!”

“વીકાજી વીરાભોગી! તેવણ કોણ? તેવણ કાંઈ રેહ્ય!”

“બેહેશતમાં! દીકરા ફરામ એટલો આકલો પડવાનું કાંઈ કારણ નથી. વીકાજી બિચારો મારો ઘણો નેક દોસ્ત હતો, બેહેસ્ત બિચારાને! બાપડો ઘણાં દુખભર્યાં મોહોતે મુવો!”

“તે કેમ, કાકાજી જરા કેહવો તો ખરા!”

“ફરામ, હવે હમણાં આપુને એવી તવારીખો સાથે શું કામ છે?” માનક હવે વચ્ચે બોલ્યો.

“હા, કંઈજ કામ નથી.” ગજદર પણ તેને ટેકો આપતા બોલ્યો, “એ બિચારાનો ઘણો દુઃખી હેવાલ છે, બીજે કોઈ વખતે તમને તે જણાવશ. હાલ તો, મને તે મરનારના દસકત ને આ દસકત વચ્ચે મળતાપણું લાગવાથી મેં તેવણનું નામ વાપર્યું ને એ મળતાપણું અભયબ જેવું છે. વીકાજીના હાથ હજુર મારાં ધ્યાનમાં છે, આએજ તે ‘ક’ની વળણ, આએજ તે ‘જ’નો વાંક, આએજ તે ફુલ જેવો ‘ફેશ’, આએજ તે ‘ખખા’ની ખુંધ! ખરેખર-ખરેખર, ઘણીજ નવાઈ જેવી નકલ આવેલી લાગેચ!”

“એટલું બધુંજ જો મળતાપણું હોય તો તેમાં કંઈખી ભરમ હોવો જોઈએ!”

“શાનો ભરમ, ફરામ? ઘણી વખત ઘણી ચીજો એમ અંચીતી સરખી નિકળી આવેચ. બે પારકાંઓના ચેહેરા વારે ઘડી એક સરખા નથી નિકળી આવતા?”

“હા આવેચ, એમાં કશો શક નથી.” ફરામે ઉત્તર વાળ્યો, “બે ત્રણ દાહરાપરજ મેં એક જીવાન પારસણને

જેઠ જોનો ચેહેરો આખેહુખ આપરી જરના ચેહેરાને મળતો ઉતો !”

“પણ આશીચ્છેતોમાં કદાચ એવું મળતાપણું નહીં હોશે !” માણક તુરત બોલી ઉઠ્યો.

“માણક-માણક, મારાં બોલેલાંની આ તાણજ સામેતી !” વળી બેહેરામશાહ તેની તરફ ચવિત્રાધથી જોતા બોલ્યા. “પણ લેઓ, આપરાં બાનુજ આવેચ, ને વરી જમાનાના જોયલાં જીલ્લો દોસાંબી, તેવણની પછવારેજ છે. હવે વરી એકકની તારીશેને ટેકાઓ સાંભળવાનો વખત આયો. પણ હવે બોલ ફરામ તારો શું વિચાર છે, -તું શું કરવા ચાહેચ ? આ તારો દોસ્ત તારી હાલત ઉપર જેમ બને તેમ જલદી ધ્યાન અપા-યલું જોવાને ખુશી છે. વાસ્તે હવે આ સંદેશો જે છુપો આયોચ તે ખરા તરીકે માનીને તું જે ઉપાય લેવા માંગતો હોય તે બોલ, હમારેથી બની શકતી સદલાહ અને સુચનાની મદદ તુને આપવાને હમે તૈયાર છીએ. આપરાં ડાહુપણુવારાં જરબાનુબી તેમાં પોતાનો વિચાર ઉમેરશે; જોકે મારી તો ખાત્રીજ છે કે તે માણેકશાના વિચારને સોએ સો ટકા મળતો આવશે.”

હવે જરના ચેહેરાનો રંગ જોવા લાયક બની રહ્યો, અને તે જેઠ ભલાં દીલનો કાકો વધારે ખુશી અને વધારે ગમત મેળવવા લાગ્યો.

“મેહેરબાન કાકાજી,” હવે ફરામરોજે પોતાનો વિચાર જણાવ્યો, “તમે પોતે ને માણક માફેં ભલું થયલું જોવાની જે કાળજી રાખોચ તે માટે હું તમો બેઉનો ઘણો આભારી છઉં. ખચીત, તમો બધાંની સદલાહ લીધા વગર તો હું કશુંબી કરવાની હુલડાઈ કે બેઅદબી કરવાનો નથી, પણ તે લેવાની મને હમણું અગત નથી. હું પોતે સમજીચ, ને તે

ખરી રીતે સમજીએ, કે આ બાબદમાં હું નહીં પણ એ લોકોજ વાંકમાં છે.”

“પણ એથી તેઓનો વાંક કંઈ અસપરસનીજ છુપી ગેરસમજીતીને લીધે નિપજ્યો હોય તો?” માણકે પુછ્યું.

“નહીં, તેમથી થયું નથી. જેમ હમણાં બનેલું, આએ કાગળે ઉપરથી આપરે ધારીયેય, તેવું કંઈ શરૂઆતમાં બનતું ગયું હોય એમ નથી, તે બાબે મારી ખાત્રી છે.”

“પણ ફરામ, આ તો કાગળ એકજ છે કેની?” બેહરામશાહે પુછ્યું, “ત્યારે, તું ‘કાગળે’ કરીને શા ઉપરથી બોલ્યો?”

“નહીં કાકાજી, આ બીજું એક કાગળ એજ લખનારના હાથનું મને ઘણો વખત થયો, મારી ગાડીમાં પડેલું મળ્યું”તું.” એમ બોલી તેણે તે કાગળથી બેહરામશાહનાં હાથમાં મુક્યું, “જો કે એ બેઉમાંની બાબદોને કંઈ સંબંધ હોય એ દેખાતું નથી, તોથી દરેક વખત, એક વિષે બોલતાં બીજુંથી મારાં ધ્યાનમાં આવી જવા વગર રહેતું નથી.”

“ઘણી અભયબીની વાત છે!” બેહરામશાહ તે બન્ને કાગળે ફરી પાછાં તપાસતાં બોલ્યા, “ફરામ, તે તારૂં ભલું ચાહીને લખેય તેમાં તો કશો શક નથી. પણ જેમ તુંને એકની સાથે બીજું યાદ આવેય, તેમ મને એ બેઉ જોઈને પાછા વીકાજી વીરાજોગી યાદ આવેય!”

“ને એ લોકોનેજ જ્યારે હું વાંકમાં જોઉંય,” ફરામે તુરત પોતાનો ખુલાસો આગળ ચલાવ્યો, “ત્યારે ઉતાવળ કરીને મારી તરફનાં કંઈથી ઉપાય લેવાને હાલ હું વાજબી જોતો નથી. માણક, એક થોરો વખત વધારે મને થોબવા દેવો. થોરો વખત વધારે એ લોકોનો રાહઘાટ હું જોઉં, એટલે જી ડેવાં પગલાં ભરવાં તે તમને પુછીનેજ હું નક્કી કરશ.”

“જેવો ત્યારે તમારો વિચાર ભઈ.” માણુક બોલ્યો, “એ તમારે લગતી વાત છે એટલે અલબત્તાં હુમને બધું તમારીજ સારી સમજ ઉપર સોંપવું જોઈયે. મેં તો મારી નજરે જે કરવાનું વાજબી દીસ્યું તે તમને સુચવ્યું.”

“ઠીક છે ત્યારે ફરામ, જે તુને ઘટે તે કરજે. તારાં કામનો અખત્યાર તુનેજ છે.” ગઝદર બોલ્યા, “પણ માણુકે નેક દિલથી તારૂં જે ભવું ચાહ્યુંય તે માટે એનો ઉપકાર કબુલ કરવાનું વીસરતો નાં.”

“ખચીત નહીં. માણુકના મારી ઉપરના ચાહાનો આભાર તો મારેથી કદીબી વીસરાશે નહીં.” ફરામ બોલ્યો; અને માણુકબી તુરત તેનો લાયક જવાબ આપવાને ચુક્યો નહીં.

“પણ ફરામ,” બેહેરામશાહે પુછ્યું, “આ વગર નામનું છેલ્લું કાગજ તુને કયારે મળ્યું ?”

“હું એનો જવાબ દેઉં કાકાજી,” જર હવે વચ્ચે બોલી ઉઠી, “જે દાહરે રાતે તમારાં પેલાં શરબતનાં તંબલરને લગતું ગોધીચાડું થયું ત્યારે.”

“ઓહો ! તો તેજ વખતે મને કાંય નહીં એથી વાકેફ કીધો ?”

“તે દાહરે કાકાજી, તમે બે ત્રણ બનાવોને લીધે ઉશ્કેરાયલા હોવાથી એ વાત તમારા કાનપર લાવવાને ફરામે ઘટતું વિચાર્યું નહીં.”

“આહ-આહ ! ઘણું અજાણ્ય જેવું ગોધીચાડું !” તે રાતની બીનાં બેહેરામશાહને યાદ આવવાથી તેવણ હસ્તા હસ્તા બોલ્યા. “બધું એટલું ઝડપથી બન્યું કે મને તો કંઈ વિચાર કરવાનોબી બરાબર વખત મળ્યો નહીં !”

“જે થયું તે હું હીરાંબાઈથી થયું.” જીલ્લબે હવે

તાહુકો પુર્યો, “એવણુ તો કંઈ ઘેલાં મનીખની કાંની રીહ-
માંજ આવી ગીયાંની!”

“અરે ભલું થયું કે તું વચ્ચે નહીં આવી જીલધ,”
ગઝદર રમુજથી બોલ્યા, “નહીં તો કે તારો તો ટોટોજ પીસી
નાખતે! ને હમુને વરી નવી પંચાતીમાં આવવું પડતે!”

“ખચીત,” જર બોલી, “બધાંઓની ઉપરનો સામરો
ખાર એ ખીચારી ઉપર કાહડવા વગર હીરાંબાઈ રેહેતેજ નહીં.”

“અરે બલા લેતી મારો ટોટો પીહતેતો. હ્યાં તે કોણ
જીવવા માગે? જે તે એક દાહરો મરવાનું. મારાં પનોતાંનાં
ઘેરમાં, ને તેઓની નજર આગળ મરૂં એટલે બહુ.”

એ વાત ચાલતી હતી તેવામાં બાહરથી પ્રીન્સનાં ભોંસ-
વાનો અવાજ સંભળાયો, અને કોણ આયું છે તે જોવા માટે
ફરામરોજ તુરત બાહર ગયો.

થોડા વારમાં તે પાછો આવ્યો. તેનાં મોહુડાં ઉપર ભારે
ઉદાસીનો છાપો ફેલાયલો સઘળાંઓએ જોયો, પણ કોઈ તેનું
કારણ સમજી શક્યું નહીં.

આવતાં વાર તેણે એક ઉખેડેલું કાગજ બેહરામશાહ
ગઝદરનાં હાથમાં મુક્યું, અને તેમ કરતી વેળા, કંઈ વધારે
ખુલાસો આપવાને બદલે, તે એટલુંજ બબડ્યો કે—

“ગરીબ ખીચારી શીરીન!”

“એ શું!” એમ તાનુખીથી બોલી, બેહરામશાહે તે
કાગજ લેઈને વાંચ્યું. તેમાં એટલુંજ લખ્યું હતું કે—

‘શેઠ માણકજી નવરોજી દુબાસ બપોરે બે વાગે હક થયા
છે. આવતી કાલે સહવારે અવલમંજલ પોંહચાડવામાં આવશે.’

“અરે! કેવું ઓચીંતું મરણ!” બેહરામશા બોલ્યા,
“પરમ દાહાડે તો એવણુને આગળના કરતાં હું સારી પખે
જોઈ આવ્યો!”

“ત્યારે કાલનો પાછો ગભરાટ થયો હોશે ખીચારાને!”
જર હવે તે કાગળ ઉપર નજર કરી બોલી.

“પણ તે તો એવણના પેલા દુકતાએ આપણને જણાવ્યું નહીં?”

“તે લુચ્ચો આપણને શું કામ જણાવે?” કરામ પોતાની આગલીજ ઉદાસીથી બોલ્યો, “કાકાજી, તમારે તો એનું કારણ સમજવું જ જોઈએ. તમે જે ધમકી એને આપી તે તો તમારા ધ્યાનમાં છે કેની?”

“હા-હા, કરામ હું સમજ્યો. એ નાપાકે બાણીજોઈને બધું રંધાઈ રહ્યા પછી કેહવાડયું! એણે બાણી જોઈને એ એ મરનાર સાથે મને ફરીથી મુલાકાત થવા દીધી નહીં!”

“કારણ કે એ સમજ્યો કે એમ કરવા દીધામાં એની પોતાનીજ કમખખતી થશે.”

“હા એમજ-એમજ!”

“પણ કાકાજી,” જરખી તેવીજ દલગીરીથી બોલી, “એ લુચ્ચાના વાયદા ઉપર ભરોસો રાખવાને બદલે તમે પહેલેથીજ કાંઈ જુદા બદોબસ્ત એને ઠેકાણે લાવવાના કીધા હોતે તો ઠીક.”

“પણ હું શું બાણું કે માણેકજી એમ અણચીતા મરીજ જશે? એવણ સાબ થાય તો મારી મરજી મુજબ બધું કરવાની એ પોરિયાએ મને કબુલાત આપી, તેથી હું નચીત થઈને બેઠો.”

“અરે મુવો એ કમખખત!” માણેક પણ સઘળી ખીનાથી વાકેફ હોવાથી નોશેરવાન ઉપર શ્રાપ નાખતો બોલ્યો—“કોણ બાણે કેમ એને સેહતાને ઘેરીયોય કે છતું સુખ ભોગવવાને સારો રસ્તો એને સુઝતોજ નથી!”

“અરે એ દેવ મારી સાથે પણ કેવો દગો રમ્યોય-કેવો કપીલુ દગો રમ્યોય ! ખચીત જર, મેંજ ભુલ કીધી. એની જુઠી જખાનપર મને ખીલકુલ ભરોસો રાખવો નહીં હોતો !”

“હવે તો જે થયું તે થયું.” જર બોલી, “કાંઈ ખીજી રીતે એ સમજે તો તે તપાસો કાકાજી !”

“અરે મુવો એ સમજતો હવે !” ફરામે નિરાશીથી જવાબ દીધો. “હવે તો સામે એ આપુને અપમાન કરવાને પણ ચુકશે નહીં !”

“ખીચારી શીરીનનાં નસીબજ સારાં નહીં એટલે હવે આપણે શું કરીએ ?” માયાજી જર પોતાની બેહેનપણીનું દુઃખ માટે આંખમાં પાણી લાવી બોલી.

જીલઈ, જે બન્યું તેથી જાણતી નહીં હોવાથી, આ વાતચીતમાં કંઈ ભાગ લઈ શકી નહીં અને તેથી હવે વધારે વાર ત્યાં બેસી રહેવાને બદલે પોતાને બરનાં કામો ઉપર ધ્યાન આપવાને માટે તેણી ત્યાંથી ઉઠી ગઈ.

જીલઈના ગયા પછી બેહરામશાહ અને ફરામરોજ પણ ઉઠ્યા અને બેઠતી તૈયારીઓ કરી, દુબાશના બંગલામાં મુલાકાત આપવાને થોડા વખતમાં બાહર પડ્યા.

ચાહતાં આશક માશુકની હાલત ઉપર આવેલાં, માણેક અને જર બન્ને એ સઘળા બનાવો ઉપર વાતો કરતાં ત્યાંજ બેસી રહ્યાં.

પ્રકરણ છત્રીસમું.

એક દરખાસ્ત.

"Forget! ay, forget-it is a strange truth! We do forget. All nature preaches forget-fulness. Its very order is the progress of oblivion." 'Eugene Aram,'

"વીસરે! વીસરે—હા એ એક વિચિત્ર સત્ય છે! આપણે ખચીત વીસરીયે છીએ! સઘળી કુદરતી પણ વીરમરણનો જ ઉપદેશ આપે છે. તેનો સઘળો અનુકંમજ વીરમૃતીના વધારાનો બનેલો છે."

‘યુજીની એરમ’—એક વાર્તા.

માણેકજી દુબાશનું મરણ નિખજેલું આપણે ગયાં પ્રકૃત રણમાં વાંચ્યું ત્યાર પછી થોડાક વધુ દિવસો નિકળી ગયા હતા.

દિવસ આતવારનો હતો. વખત સાંજના પાંચનો હતો.

પેસતનજી ગાંધીના ગીરગામ ખાતેના બંગલાનાં એક અંદરથી આવેલા એરડામાં પુટલી એખલી બેઠેલી હતી. તેણીના પિતા પોતાની એક કદબમાં પધારેલા હતા અને આવાંબાઈ પોતાના સગાંઓને અને સહીઓને રાખેતાની મુલાકાત આપવા બાહર ગયલાં હતાં.

એક નરમ કોચ ઉપર પુટલી અલેટાયલી હતી, અને તેણીના ખોલા ઉપર, પેહોલ્લા પારસી બેરોનેટની યાદગાર જીંદગીના રસીલા બેતરૂંપી હેવાલનું જાબજા પસંદગી પામેલું પુસ્તક, ઘણીજ દિલકશ ઢપે બંધાયેલું પડ્યું હતું.

કોચની પાસે આવેલી એક લાંબી ઉઘાડી બારી માહેથી ઉપર નજર ફેંકતાં ઘેરો લીલો આકાશ પોતાનાં સરેદ વાદ-લાંઓ સાથે, એને નીચે બેતાં મોટા બાગ પોતાનાં ફળકુલો સાથે દીપી નિકળતો હતો.

પણ તે ચોપડી, કે આકાશ, કે બાગ કોઈપણ આ ખુબ-સુરત પુતલીનું ધ્યાન પોતા ઉપર રોકી રાખવાને અશક્ત થયાં હતાં.

એકલી પડેલી હાલતમાં ઉપજતા તરેહવાર સારા અને નરસા વિચારોથી છુટવાના ધરાદાથી તેણીએ પેલી ચોપડી લીધી હતી, પણ થોડાક વખત તેની લીટીએ ઉપર તેણીની આંખો દોડ્યા પછી, એક નવા વિચારમાં તેણીનું મન એટલું તો અચીતું અને સખત રીતે ગુંટાઈ ગયું કે તેમાંથી મુક્તી પામવાની કોશિશમાં પેલા ચંચળ કવિનાં રંગીન લખાણો વટીક પણ તેણીને કશી મદદ આપી શક્યાં નહીં !

કંટાળીને તેણીએ તે ચોપડી મુકી અને બારીની બાહરના દેખાવો તરફ પોતાની નજર ફેંકી, પણ તે ફાકટ. જેમ ઉપર પંથરાયલા લીલા ગાલીચાની એક સરખી ખુબમુરતીમાં ખલલ કરીને દોડી જતાં દુધ-રંગી વાદળાંઓ તેમજ નીચે ફેલાયલાં બોહળા બાગના દિલકશ ક્યારાઓમાં ઉગેલાં ફુલો અને તેઓ ઉપર ઉડી રહેતાં પંખેરાંઓ, ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં અસ્થીર રહેલી તેણીની આંખોને પોતા ઉપર ટેકવેલી રાખી નિરાંત આપવાનું કૌવત અથવા લાલચ ધરાવી શક્યાં નહીં.

તેણીની આંખો જો કે તે ચીજો તરફ ફેરવાતી તો હતીજ; પણ ખ્યાલોમાં રોકાયલું એક માણસ જેમ છટી જતી આંખોએ પણ અંધાપો ભોગવતું ગણાય છે, તેમ તે ચીજો-માંથી કોઈ પણ એકનો આકાર કે ઓળો પુતલીની ચશ્મો ઉપર પણ પોતાનો મજબુત છાપ મારી શક્યાં નહીં.

તેણીની નજર ખાલી હવામાં ભમતી રહી-તેણીનું મન સંગીન બાબદોના વિચારોમાં ભમતુંજ રહ્યું.

ત્યારે એટલી બધી અસર કરનારો એ વિચાર તે શું અને શાનો હતો ?

એક ઉધરતા જવાનને મુખ્ય વિચાર શાનો હોય ?—
પૈસાનો. એક ઉધરતી કુમારીકાને મુખ્ય વિચાર શાનો હોય ?
—ભવિષ્યના ખાવીદનો.

ત્યારે પુતલીના મનમાં હાલ ઉપજેલો વિચાર પણ એજ બાબતને લગતો હતો.

ઘણા દાંખો વખત થઈ ગયો તોપણ ફરામરોજે ચાલુ રાખેલી બેઠકારી અને ચુપકીદી વિષેનો ગંભીર વિચાર, બ્યારે પણ તેણી એકલી પડતી હતી ત્યારે ઘણું કરીને આવતો હતો; અને તેમજ તે આજે પણ આવી પુતલીની બેચેની અને ઉદ્ધાસીનું કારણ થઈ પડ્યો હતો.

છેલ્લી વખત બ્યારે ફરામરોજ તેણીને મળ્યો હતો ત્યાર પછી તેણે પેસતનજી ગાંધીની મુલાકાત નહીં લીધી હતી એટલુંજ નહીં, પણ તેણે પુતલીને પોતાને મળવાની પણ કનવાર કીધી નહીં હતી; અને એકપણ કાગજ લખીને તેણીનાં ઈતેબર મનને ધીરજ આપી નહીં હતી.

એ જુદાઈ અને બેઠકારીનું કાંઈ પણ કારણ નહીં સમજી શકવાથીજ અરધી દલગીરી અને અરધા ગુસ્સાભર્યા વિચારોમાં હાલનીજ માફક તેણી વારે ઘડીએ ગુંટઈ જતી હતી. ફરામરોજે લખેલાં કાગળે વિષે અને તે કાગળે શું હાલતે પુગાં તે માટે તો અલબત્તાં, વાંચનાર જાણે છે તેમ, તેણી અંજાણીજ હતી અને તેથી પોતાના આશકનું એવું ઠંડાપણું તેની પોતાનીજ બેવકાઈથી ઉત્પન્ન થયલું માનવા વગર તેણીનો ખીજે કશો ઇલાજ રહ્યો નહીં.

જુદાઈના એ સઘળા અરસામાં તેણીએ પોતે પણ મુલાકાતથી અથવા કાગજ પત્રોથી તેની બદલાયેલી વર્તણૂકનો સખબ જાણવાના કાંઈ પણ ઉપાયો નહીં લીધા હતા એ ખરી વાત હતી; પણ તેમ તેણીએ હાથે કરીને કીધું હતું અને તે એજ વિચારથી કે કાંઈ પણ દેખાઈતા સખબ વગર 'બેવકા' થયેલા આશકને પટાવવાની કે સમજાવવાની તેણીની ફરજ નહીં હોવી જોઈએ.

તેણી ધરાધર સમજતી હતી કે ફરામરોજ જે ચુપ રહ્યો હતો તે તેની પોતાનીજ મરજીથી હતો, અને નહીં કે તેણીના કેહવાથી. અને તેથી વળી પાછી, તેને સમજાવીને ઠેકાણે લાવવાની, હલકાઈ દેખાડવાનો વિચાર કરવાને બદલે, કોઈ વેળા તો શુસ્સાના બાહારમાં તેણી એવાજ મક્રમ ઠરાવ ઉપર આવતી હતી કે ફરીથી ફરામરોજને લગતો ખ્યાલ પણ કરવો નહીં.

પણ એ ઠરાવ જાળવવાની તેણીનામાં તાકાતજ ક્યાં હતી ?

ફરામરોજ કાંઈ તેણીનો આજ-કાલ જાણમાં આવેલો આશક નહીં હતો, અને તેમજ તે પોતાની જુવાન વયથી કાંઈ સાધારણ કિસ્મતી ખુબસુરતી અને ચંચળાઈ અને કેળવણી ધરાવતો નહીં હતો, કે તેને લગતી યાદ અને તેને વિષેનો વિચાર પુતલી જેવી એક કોમળ કન્યા સેહેલાઈથી શુભ કરી શકે. ‘ઝંપાલો બંદર’ ઉપરની તેઓની વાતચીતમાંજ આપણે જાણી લીધું હતું કે તેઓની બાળ વયથીજ તેઓ એકમેકનાં રમત્યાલ સાથી હતાં અને તે ઉપરાંત ખુબસુરત હોવા સાથે, આટલી ઉંમરમાં કેટલી કેળવણીનું તેનામાં ગોઠુર હતું અને કેટલી ચાલાકી અને ઝડપનો તે ધણી હતો તે માટેનું અવલોકન તો પુતલી પોતેજ મનમાનતી રીતે કરી ચુકી હતી.

તો એવી પુર્ણતાવાળો જુવાન, મનથી તે કેમ ખીસે ?

અને ઘડીભર એમખી ધારો કે ખીસે—એમખી ધારો કે તેની એ સઘળી ખુબીઓ ફરામોશ કરવાને તેણી શક્તિવાન થાય. પણ ત્યારે તેણીને તેવી શક્તિ આપનારી કોઈ બીજી લાલચ જોઈએ કે નહીં ? અને તે લાલચ તેણી પાસે ક્યાં હતી ? તેણીની આટલી વય સુધીમાં પુતલીએ એકલા ફરામરોજ શિવાય કોઈ પણ બીજા જુવાન તરફ કદીબી એવી

કાંઈ ધન્યપત્ર વળાણ નહીં દેખાડી હતી કે જેથી તે તેણીનું દીલ જીતવાની એક ઘડીભર પણ આશા ખાંધી શકે, અને તેથી હવે કોઈ એવાં પગલાં ભરવાની હીંમત કરે એતો અલખતાં બનીજ નહીં શકે. ત્યારે ખીજે એવો કોણ હતો કે જેને વિષેનો તેણી કંઈ ખ્યાલ કરે ?

તે તો એખલો લવજી હતો.

ખરેખર, લવજી પોતા મીઠાશભરી જખાંદરાઝીથી, અને નીતિ, નેકી અને નમનતાઈના ઢંગોથી તેણીની ઉપર કાંઈ સારી અસર કરવામાં ક્ષવતો ગયો હતો. અને એવાં તેનાં મક્કરો જો એવીજ ક્ષત્તેહથી ચાલુ રહ્યાં હોતે, અને તે સાથે ફરામરોજ તરફની જુદાઈ પણ જો જારીજ રહેતે, તો બેશક થોડા-ઘણા વખતમાં લવજીને મન ભાવતું 'પંખેડું' પોતાનીજ પૂર્ણ ખુશીથી તેને બિછાવેલી જાળમાં આવી બેસવા વગર રહેતે નહીં.

પણ લવજીના માઠાં ભાયગે તેના એવા ઢંગો, પુટલીની ચખરાક નજર સામે આગલના જેટલીજ ક્ષત્તેહથી સઘળે વખત જારી રહી શક્યા નહીં. તેને જો પોતાની મુલાકાતે કોઈ કોઈ વેળાની અને વાતચીતો થોડા-થોડા વખતની ચાલુ રાખી હોતે તો આ કુમારીકાના મનમાં તેની નામદારી માટે ઉંચા વિચાર પણ વગર હરકતે ચાલુજ રહ્યા હોતે. પણ તેમ તો તેણે કીધું નહીં. કલાકના કલાકો સુધી લંખાતી વાતચીતોવાળી પોતાની મુલાકાતે લવજીએ ઉપરાસાપરી આપવી ચાલુ રાખી, અને તે લગભગ રોજાંદા સંબંધમાં જણાતી જુદી જુદી નિશાનીઓ ઉપરથી પુટલીનાં મનમાં ખતરો ઉપજવા વગર રહ્યોજ નહીં કે તે પોતાને જેવો ભલો દેખાડવા માંગે છે તેવો ભલો તે નથી. જો કે લવજી સઘળું પોતાનું બોલવું ચાલવું ઘણીજ સંભાળથી કરતો હતો, તોપણ કાંઈ અચીતી

ઉફકેરણીના કે ઉતાવળના કે બેઠરકારીના હીંગામમાં, પોતાની અસલ અને ખરેખરી આદતને વશ થઈ, તે એવા શબ્દો આચરી દેતો હતો, અથવા એવા વિચારો જણાવી દેતો હતો કે જે પહાવરદી પુટલીને લવજીએ ધારણ કીધેલા ધરમિષ્ટ-પણાંને ખીલકુલ અનુસરતા નહીં લાગતા હતા.

એક વખત એવો ખતરો ઉપજવાથી તેણીએ લવજીની હિલચાલોને ચોકસાઈથી તપાસવા માંડી, અને તે સાથે ફરામરોજની જે ચાલચલણોનો પોતે અનુભવ મેળવ્યો હતો તેની, લવજીની ચાલચલણો સાથે સરખામણી કરવાનું તેણીએ શરૂ કીધું, અને એ સઘળાનું સેવટનું પરીણામ એ નિષ્કર્ષ કે લવજી તેણેની નજરમાં ચહુડવાને બદલે ચોર હલકો પડી ગયો, અને આખરે, તેણીની ગમે એટલી નાખુશી છતાંપણુ એમજ થયું કે જેમ જેમ લવજી તેણીની નજરમાં ઉતરતો ગયો, તેમ-તેમ ફરામરોજની ખુબીઓ વિષેના વિચાર તેણીના મનમાં વધારે ઉપરાસાપરી આવતાજ ગયા ! અને તેથી હાલ આપણે જોઈએ છીએ તેવી ચિન્તાતુર હાલતમાં તેણી વારં-વાર પડતી હતી.

એક બાબદ તેણીનાં ધ્યાન પર આવવા વગર રહી નહીં, અને તે એજ કે ફરામરોજની જીદની શરૂઆત લગલગ જ્યારથી લવજી તેણીનાં ઘરમાં આવતો જતો થયો ત્યારથી થઈ હતી. પણ એ વાત સાંભરી આવતાંજ તેણી એમ બખડતી હતી કે—

“પણુ લવજીનાં હયાં આવવાથી ફરામરોજને દુર થવાનું શું કારણ મળ્યું ? લવજીએ કંઈ એને એમ તો નહીં કહ્યું કે એ તેના હરીફ તરીકે હ્યાં આયોગ્ય ! ને લવજી કદાચ એવી મતલબથી આયો હોય, તોપણુ તેથી મારી ઉપર શું અસર થવાની હતી ? ફરામનો મારીપર વિશ્વાસ નહીં હતો ?

મારે માટે શકમંદ રહીને એમ જુદાં રાખવામાં એની શું લાયકી ગણાય ? પણ નહીં એમ પણ કંઈ બન્યું હોય એ મને લાગતું નથી. મને તો એમ લાગેય કે એમાં ફરામગી પોતાનીજ એવકાઈ છે.”

એ મતલબનું તેણીનું દર વખતનું બખડવાનું હતું અને તેમજ તેણી આજે પણ બોલવાને ચુકી નહીં હતી. પણ વળી પાછો કાંઈ વિચાર આવવાથી તેણી બખડી કે—“પણ એ એવો બેદરકાર થાય એ કેમ બને ? અવેર જેવી કિમતી ખુબીઓ ધરાવનારો મારો ફરામ મને વિસરે એ પણ હું માની શકતી નથી. મને વિસરે ! મારે વિષેનું બધું એ વિસરે ! નહીં એ નહીં બને. એનો ભલો સ્વભાવ એને એમ કરવા દે નહીં,— એની ઉંચી કેળવણી એને એમ કરવાની રજા આપે નહીં ! કોઈપણ સખબથી એમ કીધેલું હોવું જોઈએ,—પણ તે સખબજ મને સમજ પરતો નથી.”

એટલું બોલી તેણી વળી પાછી ગુપ્ત ખ્યાલોવાળી પોતાની આગળી હાલતમાં પડી. પણ વધારેવાર એજ હાલતમાં તેણી રહી શકી નહીં.

થોડોજ વાર વધારે ગયો એટલે બાગમાં દાખલ થતી ગાડીનો ખખડાત તેણીને કાને પડ્યો. આવાંબાઈ પોતાની સુલાકાતોથી પાછાં ફરીયાં હશે એવું ધારી તેણીએ બાહર જઈને જોવાની કશી દરકાર કીધી નહીં.

પણ બે ત્રણ મીનીટ ગઈ નહીં એટલામાં તો કોઈ પુરુશનાં પગલાં તેણીના ઓરડા ભણી આવતાં તેણીએ જાણ્યાં, અને તે કોણનાં છે તે ઉડીને જોવા માટે તેણીને વખત મળે તે અગાઉ તો ઓરડાનું અગળું ધાંકેલું બારણું ઉઘડ્યું, અને લવજ અંદર દાખલ થયો.

આવતાંવાર તેણે હસ્તે મોહડે તેણીની ખેરઆફિયત પુછી, અને પુટલી કંઈ કહે અથવા અરજ કરે તેની વાત નહીં જોતાં, એક ખુરસી ખેંચી તેણીની સામે તે બેઠો.

લવજી એક તો હુમણાં-હુમણાં પુટલીની નજરમાંથી ઉતરી ગયલો, અને વળી ખીજી તો તેણી આજે કંઈ ખુશ મીઠા-જમાં બેઠેલી નહીં. એટલે હવે, તેનો ચોરડામાં બેઘડક કરેલો ધગપેસારો અને વગર દરકારની છુટ પુટલીને એક રજ બરાબર પણ પસંદ પડી નહીં.

લવજીએ પોતાની મુલાકાતનું એથી વધારે નકારું ટાંકણું પસંદ કીધું હતું નહીં.

“કેમ લવજી શેઠ, આજે આતવારે કંઈ હયાં આવવું પડ્યું?” તેને પુછેલી ખેર આફ્રીયતનો હુંકમાં જવાબ દઈ, પુટલીએ આ છેલ્લો સવાલ અજાયબી દેખાડીને પુછ્યો.

લવજીનો રવીવાર હુંમેશ જુદી-જુદી કલ્બોમાં રોકાયેલો રહેવાથી, તેનેથી એ દિવસે પેસતનજીના બંગલામાં કદીપણ આવતું નહીં હતું.

“આજે કેઠે બાહર જવાનું નહીં હતું તેથી હ્યાં આયો પુટલીબધ.” તેણે જવાબ દીધો.

બંગલાના અંદરથી આવેલા એક ચોરડામાં લવજી જેવા એક પુરૂષ સાથે એકલી બેસીને વાત કરવી પુટલીને મર્યાદા ભરેલી લાગી નહીં.

“ચાલોજી આપરે આગળના હાલમાં બેસ્યે.” પોતા પાસેની ચોપડીને એક તેબલ ઉપર મુકતી અને બારણાં તરફ જવાની તૈયારી કરતી તેણી બોલી, “માયજી હુમણાં આવતાંજ હોશે,”

પણ લવજીને પોતાની જગાએથી ખીસતો તેણીએ જોયો નહીં.

“નહીં પુતલીબાઈ,” તે બોલ્યો, “જરા હયાંજ બેસો તો મેહેરબાની. મારે તમુને કંઈ કેહવું છે,—તમારી સાથે કંઈ વાત કરવી છે. પણ, તમારી એકાંત હાલતમાં તમુને ઘણી ગમત આપણી જણાતી, આયે ચોપડી શું છે?” પોતાની પેહુદી અરજ જણાવી રહી, તેણે પેલી કેતાબ હાથમાં લેતાં પુછ્યું.

“સર જમશેદજીની જીંદગીનો હેવાલ છે.” પુતલીએ ઉત્તર વાળ્યો.

“ઓહ !” તેનાં થોડાંએક પાણું ઉથલાવી, તેને નાપસંદ ગીથી પાછી ટેબલ ઉપર ફેંકતો તે બોલ્યો, “કચરો ! વગર અગતનાં અવત્યાં ! દમ વગરની જીંદગી—કંગાળ કલખાનો હેવાલ ! હું અજબ થાઉંચ પુતલીબાઈ, કે જે એમાંથી તે તમુને શું ગમત મળતી હોશે ?”

તે કેતાબ તરફના લવજના તિસ્કાર કરતાં, ખુદ લવજની અક્કલ તરફનો પુતલીને તિસ્કાર બેહુદ વધારે થયો.

ગુસ્સામાં આવી જો કે મનમાં તેણી એમજ બબડી કે—
“આ કેવી કંગાળ મનશક્તિ ! કેવો બુદ્ધિ વગરનો બક-બકારો !”—તો પણ મોટે અવાજે એટલોજ જવાબ તેને દેવાને તેણીએ વાજબી વિચાર્યું કે—“લવજ શેક, બખ્તાવર નર તે કે જે એ હાલત ભોગવે, ને વધારે બખ્તાવર તે કે જે એવા રસીલા હેવાલો લખે.”

એની વિરૂધ્ધમાં કાંઈ જવાબ વાળવાનું લવજએ પોતાની મતલબને અનુસરતું જોયું નહીં.

“એ તો દરેક જણના વિચારો તેના પોતાના શોખ મુજબ હોય, મોટે એની આપુને તકરાર કરવી નથી.” એટલો ઉત્તર વાળી તેણે તે બાબદને પડતી નાંખી.

“આલો હવે હાલમાં ?” પુતલીએ પાછું તેને કહ્યું.

“નહીં-નહીં, જરા વાર અહીંજ બેસો. પુતલી! મને તમુને કાંઈ જણાવવું-કાંઈ પુછવું.”

“પણ તે મારાં માયનાં દેખતાં તમે નહીં જણાવી શકો?” તેણીએ સવાલ કીધો.

“નહીં પુતલીબાઈ, પેસતનજી કે આવાંબાઈને તે જણાઉં તે આગમચ તમારા ઠાન પર તે લાવવાની મને વધારે અગત સમજાય.”

“બોલો ત્યારે, તે શું છે? જેમ ટુંકમાં જણાવશો તેમ સારું થશે.”

“હું ટુંકમાંજ તે તમુને જણાઉં પુતલી, મને લાંબુ બોલતાં આવડતું નથી.” એમ બોલતો તે પોતાની બેઠક ઉપરથી ઉઠ્યો અને “પુતલી—પ્યારી પુતલી, મારો આજનો સવાલ તમારા આ હાથની માંગણીને લગતો છે! જણાવો મને કે તેનો જવાબ શું છે?”

“લવજીભાઈ,” તેના હાથમાંથી પોતાનો હાથ ધીમે ધીમે પણ મક્કમપણે છોડવતી પુતલી બોલી, “મારો ટુંકો જવાબ માત્ર એટલોજ છે કે એમ નહીં બને.”

એટલું બોલી તેણી પાછળ હટી અને જરા દુર ખાસમાં આગળ એક ખુરસી હટી તે ઉપર બેઠી.

નાસીપાસીનો ગુસ્સો દાખવા લવજીને પોતાના હોઠો ઠરડવા પડ્યા.

“પુતલી,” તે આખરે બોલ્યો, “તમારો જવાબ ગુંચવાડા ભરેલો છે. એમ શાથી નહીં બને—એમ કોણથી નહીં બને?”

“એમ મારેથી નહીં બને.”

“કારણ?”

“કાંઈ હોવું તો જોઈએજ.”

“પણ તે શું ?”

“તે હું જણાવી શકતી નથી.”

“પણ મારે તે જાણવું તો જોઈએ.”

“પણ તે જણાવવાને હું બંધાયેલી નથી.”

“પણ પેસતનજનો—આવાંબાઈનો વિચાર ?”

“હું કાંઈ જાણતી નથી.”

“પુતલી, મારી તરફ એટલી બેઠરકારીથી બંદે અપમાનથી ચાલવાનું શું કારણ ?” તેણીના ટુકા જવાબોનો ચટકો લાગવાથી લવજીથી આખરે દલગીરીના દેખાવ સાથે બોલવા વગર રહેવાયું નહીં.

“તમુને અપમાન કરવાનો મારો વિચાર નથી.” આગળનીજ માફકના અવાજે પુતલી બોલી, “જે તમે પુછો તેના ખરેખરા જવાબ દેઉં તેમાં અપમાન જેવું શું થાય ?”

“આ શું તમારા સેવટના અને ખરેખરા જવાબો છે ?”

“હા લવજીભાઈ.”

“એ શું કદીખી બદલવાના નથી ?”

“ઘણું કરીને નહીંજ.”

“જે નીચ માણસની તરફેણમાં રહી, તમે મને આ જવાબો દેવોય તે પોતાના ખરા આકારમાં ઉંઘાડો પડે તો પણ નહીંજ ?”

એ સાંભળી પુતલીએ ચાંદ્રીને તેની સામે જોયું.

“એટલે ! તમે શું બોલોય ?”

“જે તમે સાંભળોય તે.”

“એવો તે કોણ છે કે એવી તમારી સખત બોલીઓને લાયકનો થાય ?”

“તે તમારો ફરામરોજ છે.” તે ભાર મુકીને બોલ્યો.

‘તમારો ફરામરોજ !’ ‘તમારો !’ લવજના આ બોલો અજબ જેવી રીતે, તેની ઉપરનો પુતલીનો ગુસ્સો થોડો વાર ગુમ કરીને, તેણીને લાજમાં નાખવા વગર રહ્યા નહીં.

શરમાળપણાંથી રાતા થયલા ચેહરા સાથે નીચું જોતી તેણી થોડો વાર ચુપજ બેઠી.

“તે કેવો છે તે હું જાણુંચ.” તેણીની હાલતનો કાંઈ પણ વિચાર રાખવા વગર લવજએ આગળ ચલાવ્યું, “પણ તેમ તમુને જાણતાં હજી વાર છે.”

‘લવજભાઈ,’ હવે દેખઈતી અત્યંત નાખુશી સાથે તેની તરફ જોતી પુતલી બોલી, “તમારે રાહે રસ્તે કદી પણ નહીં આવનારા એક પારકા તરફ આ સુધ્યાં બીજી વખત એવી બદનક્ષી કરતાં મેં તમુને સાંભળ્યા છે. હું જાણતી નથી કે તેમ કરવાનાં તમારી પાસે શું કારણો છે. વાસ્તે એ તમારું બોલવું મને તો ફક્ત તમારા જેવા એક ગૃહસ્થને નહીં છાજતી નીંદા જેવું લાગેચ ! એવા ખોટા ખુટાઓ વિષે જેમ થોડું બોલો તેમ સારું.”

“ખોટા ખુટા જેવું મારું એ બોલવાનું નથી, પુતલી !” લવજએ પણ જોસમાં આવી ઉત્તર વાળ્યો. “મારાં બોલવાની સચ્ચાઈ ખોદા કરશે તો થોડાજ વખતમાં સાબેત કરી આવવાને પણ હું શક્તિવાન થવશ. બાકી ફરામરોજ જેવા એક ઉપર આશા બાંધીને બેસી રહેવામાં તમુને કાંઈ ફાયદો થનાર નથી એ નક્કી જાણજો. થોડો વખત એણે તમારી તરફ કાંઈ ભલી લાગણી દેખાડી હોય એમાં નવાઈ નહીં—થોડો વખત સુધી એને તમુને સચ્ચાઈના કોલો આપ્યા કીધા હોય તો તે વાત માનવાને હું ના પાડતો નથી; પણ તે બધા જાહુક સુધી તે યાદ રાખે અને વીસરી નહીં જાય એમ જો તમે સમજતાં હોવો તો વગર અડચણે હું તમુને કહુંચ કે તે સમજમાં

તમે સજ્જડ ઠગાઓય! એના જેવો એક અનીતિવાન, ભ્રમાતુ અને મતલબી માણસ વફાદારી બે વિસરે નહીં તો તે એક ઉમદા અભયથી ગણાય!"

લવજીનું આ સઘળું બોલેલું સાંભળતાં જે કેહેર પુતલીનાં દિલમાં ઉપજ્યો હતો તેનું ખ્યાન કરવું મુશ્કેલ છે; પણ તે સઘળા ગુસ્સા છતાં, લવજીએ બ્યારે પોતાનું બોલવાનું પુરૂં કીધું ત્યારે, એક છેલ્લા હુપાણના વિચારે, તેને કાંઈ તિક્ષણ જવાબ આપતાં તેણીને અટકાવી. એવી એક બારીક આખતસર તેની સાથે ઝઘડામાં ઉતરવું તેણીને સમ્યતાભરેલું લાગું નહીં.

“ઠીક છે લવજીભાઈ,” તેણીએ શાંત અવાજે જવાબ આપ્યો, “એ વિશે મને તમારી સાથે વધારે ભાંજગદ કરવી નથી. વખત જતાં જે બનાવો અને તે વિષે જે સંભળાશે તે સાંભળશું—જે જણાશે તે જોઈશું. હવે કાંઈ વધારે વાત તો કરવાની રહી નથી. માટે ચાલો બાહર.”

“ને તેવું કાંઈ બન્યા પછી તો તમારેથી હાલનો તમારો વિચાર ફેરવવા વગર રહેવાશેજ નહીં.” લવજી પણ હવે તેણીની સાથે બાહર ચાલતો હુસ્તે મોહુડે બોલ્યો.

પુતલીએ એનો કાંઈજ જવાબ દીધો નહીં.

એ પછી થોડોક વાર વધારે બેસી લવજીએ ત્યાંથી રૂખસદ લીધી.

અને તેના ગયા પછી પુતલી, આવાંબાઈ આવી પુખ્યાં ત્યાં સુધી, આગળનીજ માફકના વિચારોમાં પાછી મશગુલ થઈ બેસી રહી.

પ્રકરણ સાડચીસમું. જુગારી વારેસ.

“I shall never forget the horrible contortions which I there saw. Despair, fury, malicious joy, and anguish, were by turns visible in their countenances. And what was their object?—They were Gambling.”

“જે લયભરેલો અમલાત મેં ત્યાં જોયો તે હું કદીખી ભૂલીશ નહીં. તેઓના ચેહેરા ઉપર નાસીપાસી, જુસ્સો, કષ્ટી ખુશાલી, અને ક્રુષ્ણ વારાફરતી પ્રગટ થતાં હીસતાં હતાં. અને ત્યાં તેઓની મતલબ શું હતી?—તેઓ જુગાર રમતા હતા!”

જે દિવસે, ગયાં પ્રકરણમાં, લવજીએ પુતલીને પોતાની મુલાકાત આપેલી આપણે જોઈ છે, તેજ આદીતવારને દિવસે નાયગામ તરફ આવેલી એક વાડી તરફ, લલા વાંચનારને અમોને લઈ જવા પડે છે.

સાંજના સાત વાગી ગયા હતા.

ઉનાળાના લાંબા દિવસનું મોડું ઝઝકલુંખી ગુમ થઈ, ઢાખલ થતી રાતનો કાળાશ ચોપાસ પંથરાઈ રહ્યો હતો.

પણ ઉપર જણાવેલા એકાંત ભાગ ઉપર આવેલી વાડી માહેલો ખંગલો, લભુકાદાર રોશનીઓના ઝલકાત સાથે, અંદર મુકેલાં સુંદર ફરનીચરને દેખાડી રહ્યો હતો.

ખંગલા અંદર આશરે દસથી બાર આખરૂદાર દેખાવના પુરૂષો બેઠેલા જણાતા હતા. તેઓમાંના બે ત્રણ ફરતા હતા, અને બાકીનાઓ પાનાં અને પાસાની રમતમાં ગુંટાઈ બેઠેલા હતા.

એ સઘળાઓમાં ફરતો રહેલો એકજ શખશ આપણી ઓળખાણનો હતો.

અને તે માણેકજી દુબાશનો પાપી બેટો નોશેરવાન હતો. નોશેરવાનના લલા પિતાના મરણને આશરે એક મહિનો થઈ ગયો હતો, અને તેથી આજે તેના દોસ્તો, તેને ફરતો

હોતો કરવાની મતલબે, તેને આ કુલ્ખ અથવા વાડીમાં લાવ્યા હતા.

લાંબા વખતના હડહડતા જુગારીઓની જે આ કુલ્ખમાં નોશેરવાન આવતો-જતો હતો, અને જ્યાં આપણે આજેથી આવેલો તેને જોઈએ છીએ, તે ‘હીરા કુલ્ખ’ નાં લપકાદાર નામથી પ્રસિદ્ધ હતી. વીસથી પચીસ આબરૂદાર ગણાતા આસામીઓનાં લેગાં નાણાંથી તે ઉભી થઈ હતી, અને તેઓનાજ લેગા ખર્ચથી તેનો નિભાવ થતો હતો.

પ્રજામાં પાકીજેહુ તરીકે પંકાતા, પણ ખાતેનથી ચંડાળ આ પુરૂષો, શેહેરના વસ્તીવાળા ભાગથી દુર આવેલી આ એકાંત જગામાં પોતાને ખરતું એક સુંદર મકાન ઉભું કરીને અઠવાડિયામાં બે અથવા ત્રણવાર ‘ગુલ અને ચોગ’ ના સેંકડોના દાવો ઉપર પોતાનાં કિસ્મતની બાજી અજમાવતા હતા. અને ત્યાં લેગાં મળતા પોતાનીજ જાતના મળતાવીશેકોમાં બાહેરની કાંઈ નાલેશીઓનાં વર્ણન આપવા ઉપરાંત, પોતાનાંજ કાંઈ બદકામોની વાતોથી મોટી સરકરાઝીથી કરતા હતા.

‘હીરા કુલ્ખ’ માં આવતા સઘળા મેમ્બરો જોકે એકે-એકના દોસ્તો તરીકે ગણાતા હતા ખરા, તોપણ તેઓની દોસ્તી, લફંગા લુટારાઓની એક ટોલી જે કિસમની શકભરેલી દોસ્તી ધરાવે, તેનાં કરતાં કાંઈ વધારે સારી કિસમની તો હતીજ નહીં. કેમકે તેઓમાંનો કોઈથી એક એવો ભલો યા એવો ભોલો આસામી નહીં હતો કે જે ખીજા કોઈ પોતાના ભાઈબંધને બનતાં સુધી પૈસાથી નિયંત્રવાને, અથવા દાવ આવે બનતાં સુધી ખીલા ઉપાડ કરવાને આંચકી ખાય. દુકમાં, પીંડારાઓની એક ટોલી ‘કિસ્મત’ નામના સપેહ-સાક્ષરની સરદારી હેઠળ લેગી મળી હતી, અને તે એકજ નિષ્ઠાથી કે જેની ઉપર તેના સરદારની મેહેરબાની આય તે

જેમ કોઇ પારકાને તેમજ પોતાના મળતા સાઇબંધનેથી સત્યાનાશની ખાહીમાં દુખાડે!

લવજી અને નોશેરવાન બન્ને જેઓને આપણે ઓળખી ચુકા છીએ, તેઓ આ ‘હીરા કલ્મ’ ને પોતાનાં સભાસદ-પણાંથી માન આપતા હતા.

એઓમાંનો એક તો આજે, એક ખુબસુરત કુમારીકા આગળ પોતાનો હવસી પ્યાર જાહેર કરવામાં રોકાયેલો હોવાથી આજે આવી શક્યો નહીં હતો. અને બીજો એક મહિનાની, (તેને મનથી ઘણી લાંબી) મુદત સુધી ગેરહાજર રહ્યા બાદ, પોતાના લુટારા મિત્રોની મજબુત ખાહેશને શરણ થઇ હાજર થયો હતો.

હુમણાં જ્યારે આપણે જોઇએ છીએ, ત્યારે તો તે થોડોક વાર પોતાના સાથીઓથી જુદો પડીને એકલોજ ઓટલા ઉપર બેઠો હતો. અને તેના ચેહરાના દેખાવ ઉપરથી લાગતું હતું કે પોતાનાં મનપસંદ મંડળમાં હોવા છતાંબી કાંઇ છુપી ચિન્તાથી તેનું મન મોકલું થઇ શક્યું નહીં હતું.

“હા:!” થોડોવાર મુગો બેઠો બાદ, સામે આવેલા કટેરા ઉપર પોતાના પગો ટેકાવતો, એક નીસાસો નાખી તે બબડતો સંભળાયો,—“મારી હાલત કોઇ રીતે સારી તો નથીજ! એવાણુ ઉતા ત્યારે તો મારી પાસે કંઇજ નહીં ઉતું, પણ એવણુના ગયા પછી જે મને મળ્યું તેમાંથીબી કંઇ ઝાઝું બાકી રહે એવું મને લાગતું નથી. અત્યાર સુધીમાં મેં પોતે તો કંઇજ પેદા કીધું નથી. તે તો રહ્યું,—પણ મેરવાનજીએ જે મને આપ્યું તેટલુંજ મેં સાચવ્યું હતે. અરે સાચવતોબી રહ્યો, પણ તેટલુંજ બધું ખરચીને હું સંતોષ પામ્યો હોતે તો કેવું ઠીક! મેં મેળવ્યું તો કંઇ નથી, બચાવ્યું તો કંઇ નથી, પણ ઓર એટલું બધું ખરચ્યું છે કે હાલ હુબરોનાં દેવાંને

હું જવાબદાર છેઉં! શું ઉપાય હવે લેવો તે મને સુઝતો નથી. હાલ તુરત તો હું ધાસ્તીમાં નથી, પણ હવે પછી શું થશે તેની પ્રીકર મને છે. હાલનું માફ કરજ આપતાં જે બાકી રહે તે બીજા કોઈને કદાચ પુરતું લાગે, પણ મને,— મારા જેવા એક મોજીલા જીવને—તે પુરતું નથી. પુરતું મનેબી તે થાય જો હુંબી મારી જીંદગીની રીતો બદલું તો. પણ તે બદલાતીબી નથી. આ રંગરાગ સુકાતો નથી,—આ રંગીલા દોસ્તો છોડાતા નથી, જોકે એઓથી માફ કંઈ ભલું થયલુંબી મેં જોયું નથી. અરે! પણ એજ રૂપે જો હું ચાલ્યો જાઉં, તો પછી મારી આખેરી શું? અત્યાર સુધીમાં હજારો રૂપ્યાની જો મેં ધુલધાણી કીધી, તો હવે પછી મારા શું હાલ? પણ હમણાં તેનો અંદેશો કરવામાં ફાયદોબી નથી. જે,—આ મારાં કિસ્મતમાં થવાનું હોય તે થાય!” એમ બોલી તેણે પોતાનાં કપાલ ઉપર હાથ અફાડિયો.

અને ખચ્ચીત આ હિજ્જ પુરૂષ પોતાનાં બુરાં કર્મનો અફસોસ કરે એમાં નવાઈ નહીં. તેનું પોતાનેજ મોહડેનું બબડવું એટલું ખેલાસાવાર છે કે હવે તેની હાલતનાં બ્યાનની કાંઈ લાંબી સરેહથી વાંચનારને કંટાળો આપવાની અગત નથી.

ભોલી શીરીન સંબંધમાં જે કમકમાટ ઉપજાવે એવી ચાલ આ નાપાક નોશેરવાને ચલાવી, તે ઉપરથીજ આપણે સમજ્યા કે તે દરેક કિસમની અનીતિમાં દુબેલો, અને દરેક કોમળ લાગણીઓથી મંદ થયલો એક ચંડાળ જીવાન હોવો જોઈએ. અને એવાં કુકર્મોમાં દુબેલો કયો પુરૂષ પોતાના પૈસાની સાચવણી કરવાને શક્તિવાન થઈ શકે?

એક ભલા આપના આ એકપુરા લાડકવાયા બેટાએ અત્યાર સુધી પોતાની જીંદગીનો સઘળો અગત્યનો ભાગ એક દોકડાનીબી કમાઈ વગરનો ગુજર્યો હતો. મેરવાનજીએ એ

માટે તેને કશો ઠપકો નહીં આપ્યો હતો એટલુંજ નહીં, પણ તેવણે તેના પોતાના ખર્ચ માટે દર મહિને મોટી રકમ આપવી ચાલુ રાખી હતી. એટલી મોટી, કે તેની જગ્યાએ જો કોઈ બીજો સહયુગ્મી દિકરો હતો તો તેણે તેમાંથી એક નાની જેવી હોલત પોતા માટે જમાવ કીધી હતે.

પણ આ અઠ્ઠલહિણ અને લાગણીહિણ જવાને તેવું કશું કીધું એમજ નહીં, પણ તે સઘળું ખર્ચના ઉપરાંત છુપી રીતે એટલાં તો મોટાં કરજનો જવાબદાર થયો કે તે સઘળું શ્રીટાડતાં તેના વારસામાં મળેલી મોટી હોલતનો અગત્યનો ભાગબી ઘસડાઈ જાય એમ હતું.

એ સઘળું કરજ આપતાંબી તેની પાસે આઠથી દસ હજાર રૂપ્યા ફાજલ બચે તેવું હતું. પણ એટલા તેને મનથી પુરતા ક્યાં હતા? તેના જેવા “એક મોજલા જીવ” ને એટલી રકમ તો વગર બિસાહની હતી! અને તેથીજ તે પોતાનાં ભવિષ્ય માટેની ચીંતામાં પડ્યો હતો! કે જે ભવિષ્ય, શીરીન સાથની તેની કપીણ ચાલ તરફ જોતાં તો, તેના બદલા તરીકે ઘણું દુઃખ ભરેલું આવે એમાં નવાઈ નહીં.

તેનાં સારાં ભાયગે, અને શીરીનનાં માથાં ભાયગે બેહુ-રામશાહ ગઝદરને પોતાની આપેલી ધમકી પાર પાડવાની ટક નહીં મળી તેમાં, બાકી નહીં તો, જો તેના પિતા તેની ખુરી ચાલથી વાકેફ થઈ, તેને પોતાના વારસામાંથી બાતલ કરી ગયા હોત તો કોણ જાણે તે અત્યારમાંજ કેવે ફેજે પુગો હતો!

તેના માંગનારો જે થોભ્યા હતા, તે તેને મળનારા વારસાની લાલચ ઉપર હતા, અને તેમજ તેના દોસ્તો પણ જે તેને અત્યાર સુધી ચાહતા રહ્યા હતા તે પણ એજ વારસાથી મળનારા તડાકાની મતલબથી હતા; માટે હવે તેઓ સઘળા તે આઈતી હોલતનો લાભ મેળવવાને તત્પર થયા હતા.

આજે પણ, ‘હીરા કદબ’ના જે હીરાઓ તેને ઝાંહશ્યા-ઝાંહશીથી ખોલાવી લાવ્યા હતા તેઓ તેને નિચવવાની મતલબ રાખતા હતા. નોશેરવાન એકલો પોતાનો વારસો લોગવતો બેસી રહ્યો એ તેઓને મનથી એક જાતનું એકલપેટા-પણું લાગતું હતું.

વાંચનાર કદાચ સવાલ કરશે કે બન્ને તરફવાળા પોત-પોતાનાં નસીબ અજમાવે તેમાં લુટારાપણું તે કેમ કેહવાય. પણ તે વાજબી રીતે નહીં હતું. નોશેરવાન પોતે તેમજ સઘળા તેના દોસ્તો જાણતા હતા કે રમતમાં હરદમ તે અભાગ્યો હતો. જેટલું પોતે ખોલે તેનો પા ભાગ પણ પાછો મેળવવાને તે કદીપણુ ભાયગશાળી નહીં થયો હતો. અને તે છતાં પણ તેના આ લુચ્ચા દોસ્તો રમવા માટે તેને ઉશ્કેરવાથી કદી હટતા હતા નહીં, અને તેમજ આ બદબખ્ત જવાન તેઓની ઉશ્કેરણીને તાબે થવાથી પણ પછાત પડતો હતો નહીં, અને એ ગેરવાજબી ઉશ્કેરણીમાં તેના મિત્રોનું લુટારાપણું સમાયલું હતું.

નોશેરવાનની એ મુજબની બરબાદી અને તેના દોસ્તોની આબાદીનું બીજું જાણવા જોગ કારણ એ હતું કે, વેપાર વણ-જથી બેનસીબ રહેલો તે જે ગુમાવતો, તે સઘળું હુમ્મેશ સુધી તેની થેલીમાંથી નાબુદ થતું હતું; અને તેઓ જે થોડું ઘણું ગુમાવતા હતા તે તો તેઓ પોતાના ધંધા રોજગારની બરકતમાંથી પાછું મેળવી શકતા હતા.

એ બધી હપ્તકતો તે પોતે નહીં સમજે એવો નાદાન પણ નહીં હતો. તોપણ કિસ્મત આજે નહીં તો કાલે મદદ કરશે એવી દરરોજની આશાઓ ઉપર ટીંગાતો તે પોતાની ખાનાખરાબીનો ખાડો ખોદ્યોજ જતો હતો.

તેને કંઈપણ સાડું સુઝ પડતું નહીં હતું,—અથવા ખોદા વાજળી બોલ્યે તો, દુખી શીરીનના છુપા શ્રાપો તેને છતી આંખોએ આંધળો અને છતી બુદ્ધિએ બેહોશ બનાવતા હતા.

એટલું તેને માટે બોલી, હવે ‘હીરા કલ્બ’ના અંગ-લામાં બનતા બનાવ તરફ આપણે ધ્યાન આપિયે. પોતાના મિત્રોથી થોડોવાર છુટો પડી નોશેરવાનને પોતાના ચિન્તાતુર ખ્યાલોમાં ગુંટાઈ બેઠેલો આપણે જોયો છે. પણ એ તેના એકાંત ખ્યાલો લાંબો વખત ચાલી શક્યા નહીં. થોડાજ વારમાં તેના નામની અંદરથી બુમ પડી.

“નોશેરવાન—આપરો નોશેરવાન કાંહુ છે? એ બહાર કાંય જઈ બેઠો?” એકે સવાલ કીધો.

“વાહુ આજે તો કંઈ એકલાજ વિચારમાં, બેઠાચ!” બીજો બોલ્યો, “ચાલો એને અંદર લાવ્યે.”

તુરતજ બે ચાર જણાં તેની પાસે આવ્યા અને રમતમાં ભાગ લેવાને તેને ઉશ્કેરવા લાગ્યા.

“ચાલ નોશેર ચાલ, પાતીયું વાટ જોયચ, રમત સુસ્ત પરી ગેઈચ.” પેહલો, જેનું નામ ધનજી હતું તે બોલ્યો.

“હા-હા, બરાબર છે,” બીજો, ફરામજી બોલ્યો, “ઉસ્તાદ વગરની રમત કેવી હોય!”

“શું છે બા નોશેર?” થોલિયા મિજાજના બેહરામ નામના એક ત્રીજા શખ્શે પુછિયું, “ધાંખરો ધપી ગીયો તેનો હજુર બલાપો કરેચ? અરે ભલા માડ, ધાંખરો ગીયો પણ ધન આપી ગીયો એટલે હવે તેનો અફસોસ શાનો કરવાનો?”

“ભાઈ બેહરામ,” નોશેરવાને હવે સેહેજ મજબુત અને ગંભીર અવાજે જવાબ દીધો, “મારા મેહેરબાન બાવાજી વિષે એવી તોછડાઈથી નહીં બોલશો તો મેહેરબાની!”

પણ નોશેરનાં એવાં ઢંગી ગંભીરપણાંથી બેહરામ હટી જાય તેવો નહીં હતો.

“તે તો હવે ઠીકા ઠીક છે ભાઈ નોશેર,” તેને આગલી દૃષ્ટિ જવાબ દીધો, “પણ હવે એવું નાટક ફાશીનનું બોલવાનું મુકી દઈ અંદર આવ દીકરી, કે જરા હાથીદાંત પર હાથ મારીયે તો તારાં કે અમારાં નસીબનો ફરજો થાય. કેમ બોલ્યા નહીં ભાઈઓ?”

“હા-હા, બરોબર છે, બેહરામ કેહેચ તે વાજબી છે નસરવાન.” બીજાઓએ ટેકો આપ્યો.

“નહીં દોસ્તો નહીં, હવે બસ.” નોશેરવાન જરાક ભારી થયો, “આજે આવતાંવાર થોડુંક રમ્યો તેમાંજ મેં જોયું કે આજે ચોઘડિયું સાડું નથી. આજનો દાહરો મને માફ કરો!”

“અરે ભલા માણસ વેહેમી!” બેહરામે જવાબ વાળ્યો, “મુહરત શાનાં ને ચોઘડિયાં શાનાં? નસીબનું ચક્કર તો બોલ બોલતાંમાં બદલાય, તેને કંઈ પુછવું પરેચ? એમ શું કરેચ દીકરી! ઘણો દલ્લો હાથ આયો ત્યારે ઘણોજ કંજુસ થયો કે? આવ, જરા ગરાંમાં રેડ, ને પછી હુશીયારીમાં રમી જો કે કેવો હાથ ફરેચ!”

એ મુજબની સઘળાઓની બોહોંસાબોશી ચાલી રહી અને આગમજથીજ ધચુપચુ મન રાખનાર નોશેરથી તે બોહોંસને તાબે થવા વગર રેહવાયું નહીં.

તેઓ સઘળા રમવાની ટેબલ આગળ ગયા, અને ત્યાં સૌએ પોતાની બેઠક લીધી.

“દાડ લાવ, નવલા!” બેહરામે બુમ પાડી, “દાડના બેશ વગરની રમતજ નહીં હોય.”

“હા-હા, દાડ તો જોઈએજ.” ધનજીએ ટેકો આપ્યો,
૧૮

“આજે ઘણે દાહરે નોશેરની સલામતી લેવીય. બોલ દોસ્ત, કીયો મંગાઉ?”

“જરા શેરી હોશે તો બસ ધનજી.” નોશેર જવાબ દીધો.

“શેરી! છત-છત,” ફરામ બોલ્યો, “એ તો કોહરાનું પાણી!”

“શેરી!” બેહેરામ તીસ્કારથી બોલ્યો, “ઓહ હુંબગ! એ તો રાંડીરાંડોનો દાડ! શેરી! સ્તક એંડ નોનસન્સ! એ તો બાયલાઓને લાયકનો. પ્રેન્ડી બેઠએ, દીકરી પ્રેન્ડી, પ્રેન્ડી લાવ, નવલા!”

“હાજર સાહેબ!” નવલાએ ઉત્તર વાળ્યો, અને ટુંક વખતમાં પાંચ છ બાતલીઓ આઈસવાલા ટંબલરો અને સોડાની શીશીઓ સાથે આવી પુગી.

અરસપરસની સલામતીઓ ચાહતાં થોડાજ વખતમાં બાતલીઓ હલકી થઈ ગઈ, અને આ આખરફાર જુગારીઓના હૃદયોં લુચ્ચાઈની હિમતથી ઉછળતાં, અને મોહડોં પાપી ખુશાલીની અસરથી લાલ બની રહ્યાં.

સઘળાઓની સાથે નોશેરવાને પણ ઉશ્કેરાયલી હાલતમાં રમત શરૂ કરી.

પાસા ઉપર પાસા ગબડતા ગયા, અને રૂપ્યાઓના ચોડા જુદે જુદે હાથે ઉચકાતા ગયા.

થોડા વખતમાં બાજી નોશેરના લાલમાં ફરતી જણાઈ. નાણાંની ચોડ એકેક પછી તેની તરફ ખેંચાતી ગઈ.

“વાહ-વાહ!” બેહેરામ ઉલટથીજ બોલ્યો, “મેં કહ્યું તેમજ થાયય! નોશેરની આજે જય છે! હવે પેટમાં આગ પડીય, ફૂટ બેઠએ. ફૂટ લાવ, દોલા!”

હોકમ થવા મુજબ જુદી જુદી જાતની ફૂટો પણ તેઓને ખરની છરીઓ અને ચમચાઓ સહીત લાવી મુકવામાં આવી.

“ખા નોશોર ખા!” ધનજી તેની તરફ એક પલેટ ધકેલતો બોલ્યો, “આજની તારી દશા ચહુડતી છે. ‘ભરતીમાં ભરાય, તેવો બનાવ આજે તો બનેય !

“હા દોસ્ત, આજે તેવું છે તો ખરું.” નોશોર એક છરી વડે કેસની કાતરી કરતો બોલ્યો, “પણ એવુંને એવુંજ ચાલુ રહે ત્યારે કેની.”

“ચાલુ રેહશે ને ફર રેહશે!” બેહેરામ બોલ્યો, “ચલાવ તારો હાથ આગળ!”

રમત પાછી આગળ વધી.

વખત વેહેતો ગયો, અને નોશોરનો નસીબો પણ ચહુડતોજ ગયો.

ખુશાલીની લેહેરમાં આવીને તેણે હવે દારૂનાં પણ ગલાસના ગલાસ ઠોકવા માંડ્યાં, અને સરતની વધારે વધારે રકમો મુકવી ચાલુ રાખી, જીતેલા નાણાંના ઢગના ઢગ પોતા ભણી સેરવતો ગયો.

લાંબો વખત સુધી તેની વિરૂદ્ધ રહેલી કિસમત દેવી આજે તેની તરફેણમાં આવેલી જણાઈ.

રમતમાં અમેલ થયલા તેના દોસ્તો જેઓ થોડોજવાર અગાઉ તેને લુટી લેવાની ખુશાલીમાં ખુમ ખરાડા પાડી રહ્યા હતા તેઓ દરેક જેમ-જેમ ખોહુટા ગયા તેમ-તેમ નિરાશીથી ફિક્કા એહેરાના પણ અદેખાઈના છુપા જુસ્સાથી વિક્રાળ બની રહ્યા!

ધનજી, ફરામ, બેહેરામ, ઇત્યાદી સઘળાઓ પોતાની સઘળી ઠઠામશકેરી ભુલી જઈ, બચભરેલી ઇંતેઝરીથી ગબડતા પાસાઓ તરફ દોળા ફાડીને જોવામાં રોકાયા. સઘળાઓ તો ચુપ થયા; પણ હવે શરાબથી ઉશ્કેરાયયા અને જીતયા છક થયલા નોશોરની ખુમો શરૂ થઈ. પોતાનું હંમેશનું શાંતપણું

તે આજે હવે ભૂલી ગયો. પોતે કેટલા લાંબો છે અને કેટલા જીવ્યો છે અથવા ખોટા છે તે તે કદીપણ કોઈને જણાવતો હતો નહીં. પણ આજે તેના પોતાની ઉપરનો કાબુ સહી શક્યો નહીં.

“આજે,—હોસ્તો આજે હું છ હજાર રૂપયા ગજવામાં લાવેલો છેઈ!” તે ખુમ પાડી બોલ્યો, “ને તેના બમના કરીને જો ઘરે જઈ તોજ હું નોશેર, નહીંતો નોશેરજ નહીં!”

છ હજાર રૂપયા ગજવામાં લાવેલો! સઘળા એ સાંભળી એકેકનું મોહકું જોવા લાગ્યા!

“બચ્યા ધનજી,” કરામે તેના કાનમાં કુંક મારી, “આએ શું! જે દાહરે જળરો તડાકો મારવાનો તેજ દાહરે તો કમ બખ્તી લાગીય! અરે-અરે! એને તો કેવો નિચવતે જો!”

“હજુર પણ જો હું એને નિચવું નહીં તો હું બેહરામ નહીં!” બેહરામે કરામનું બોલેલું સાંભળેલું હોવાથી તે હવે દાંત કચકચાવતો હળવેથી બોલ્યો—“એક મોટો હાથ એ બોહે એટલે જાણું કે એની કમબખ્તી શરૂ થઈ.”

પણ હજુર નોશેરની કમબખ્તી શરૂ થયલી લાગી નહીં.

દાવ ઉપર દાવ તે જીતતોજ ગયો. અને રમત શરૂ થઈ ત્યાર પછી દોઢ કલાક પણ ગુજર્યો નહીં એટલામાં તો નોશેરે યાછી ખુમ પાડી—“થયા બેવડા! હુરરેએએએએ! શાબાશ બેહરામ શાબાશ! ઉપકાર માનુંચ તારો કે તેં આજે મને રમવા બેસાડ્યો!”

“ત્યારે તો લેઓ દારૂ!” બેહરામ તેને વધારે પાવાની મતલબથી લગભગ અર્ધું ટંબલર ખીજે બ્રંડી તેની આગળ મુકતો બેલ્યો, “ને આવો નોશેર બે હજારના દાવમાં જોઈ!”

“મોટી ખુશીથી, કબુલ છે! ને તે મને મલે તેની સલામતીમાં આ હુંજ પીઉંચ!” એમ બોલી, કોઈ ખીજા કેહ કે

અટકાવે તે અગાઉ, જુસ્સાના બાહારમાં પેલા ટંબલરનો કાચો દારૂ તે એમનો એમ પી ગયો. “હિ હે! આ દારૂ જરા તીખો છે. પણ પ્રીકર નહીં. આ દાવ પણ તીખો છે. ચાલ આવ બેહરામ.”

એમ બોલી તે રમ્યો. પાસો નકામો પડીયો.

હવે બેહરામે નાખ્યો. તે ચોગ!

આ પેહલ્લીજ વખત એક મોટી બાજી નોશેરના હાથ-માંથી ગઈ. બેહરામનું મોહકું જોતો તે થોડોવાર બેસી રહ્યા.

“એહ! ફીકર નહીં” તે પાછો બોલ્યો, “આ ઘડીએ પાછા મેળવુંચ. બેહરામ આવ, પાછા એથી બમના પર.”

બેહરામે કબુલ કીધું. પાસા ગબડ્યા. બેહરામ જીત્યો!

“એ-એ-એ-એમ કેમ થા-થાયચ વરી!” એમ, દારૂના જોશ છતાં પણ પ્રીક્કા દેખાતા બેહરા સાથે, લક્કીને નોટો અને રૂપ્યા તેણે બેહરામના હાથમાં આપ્યા.

રમત પાછી આગળી ઢપે આગળ વધી. પણ ચક્કર ફેરવાયું.

નોશેર ખોહતોજ ગયો! અને તેની પાસ શું હતું તે બાણેલું હોવાથી સઘળાઓ તેની પૂજનો હિસાબ રાખી શક્યા.

આખરે તેની પાસે બેજ હજાર રહ્યા.

“નોશેર,” ફરામ બોલ્યો, “ચાલ મારી સાથે ચાર હજારે.”

“નહીં,” બેહરામ હવે વચ્ચે આયો, “આવ હ્યાં છ હજાર.”

“છ-છ-છ હજાર-જા જાર?” પુશકલ દારૂની અસરથી હવે લક્કડતો નોશેર બોલ્યો, “ચ-ચ-ચ-ચાલ, મ-મ-મારે કબુલ છે.”

પણ તુરત કાંઈ શુદ્ધ આવવાથી તેણે પોતાની પૂજ તપાસી.

“અરે-અરે, ન-ન-નાપાકો હ્યાંતો બેજ હ-હ-હજાર છે!”

“લે હું તુને ધીરૂં બાકીના.” એમ બોલી ધનજીએ રકમ કાઢાડી આપી.

“ઠીક, ચાલ, હ-હવ-હવે બે નહીં જીતું તો બ-બ-બાપનો હુ બ-બ-બેટો નહીં.”

પાસા પડયા. કિસ્મતની દગાબાજ દેવી હવે નોશેર પર પૂરે પૂરી રૂઠી.

બેહેરામ જીત્યો,—નોશેર તમામ નાશ પામ્યો!

“લ-લ-લુચ્યાઈ છે! ટ-ટરકત છે!!” ઘેલા જેવો બની હવે આ કંગાળ જીવાન જેરવી શકે તેના કરતાં વધુ પીધેલો હોવાથી તેની જીમમાંજ જીમ પાડી ઉઠ્યો. “નાપાકો-ચ-ચ-ચોરો ત-ત-તમે જીતા છેઓ! પ-પ-પૈસા લાવો મારા, નહીં ત-ત-ત-તો તમારો જીવ લેઉં!!” એમ બોલી અનુનમાં આવી તેણે પોતા પાસે પડેલી પેલી રૂટની છરી ઉંચકી, અને સામે ઉભેલાઓ તરફ ધસવા ગયો.

પણ તેજ ઘડી કોઈએ પછવાડેથી તેને પોતાની મજબુત બાથમાં પકડી લીધો, અને તેના હાથમાંની છરી જીટવી લીધી.

બેશમાં તેણે પછવાડે નજર કીધી. તેને પકડનાર શખ્શ દોલી હતો.

“દ-દ-દોલી છોડ મને! હું ખૂન ક-ક-કરુંચ આએ દેવોનું! મને ખુ-ખુ-ખુવાર કીધો! મારી પ-પાસે કંઈ રહ્યું નથી!!”

“નશરવાનજી શેઠ,” દોલી તેને પટાવા લાગ્યો, “જરા ધીરા પરો! હુમણાંતો ગાડીમાં બેશો પછી જે થાય તે કરજો!”

તુરતજ સઘળાઓએ તેની ગાડી બોલાવી, અને ખુવારીથી દેવાના જેવા થયલા આ ભાગ્યહીણ જીવાનને દોલીના હસ્તકમાં તેમાં બેસાડી તેના બંગલા તરફ રવાને કીધો.

હા! શીરીન, તારા શ્રાપો!!

પ્રકરણ આઠત્રીસમું.

જીવપર જફા !

* * * * *

Fell in the weeping brook. Her clothes spread wide;
And mermaid-like, a while they bore her up;
* * * but long' it could be.
Till that her garment, heavy with their drink.
Pulled the poor wretch * * *
To muddy death."

Hamlet.

“તે ધીમે વેહતાં નાખાંમાં તેણી પડી. તેણીનાં કપડાં પોહોળાં પંથરાયાં; અને એક જળચીની માફક, તેણીને થોડો વાર તેઓએ તેણી ઉંચકી રાખી :
* * * * *
પણ એ લાંબો વખત નીચી ચકચું નહીં, અને હવટે પાણી પીને ભારી થયેલા તેણીને પોશાક, આ ગરીબ કંગાળ છોડીને કીચલવાલાં મોત તરફ ખેંચી ગયો.”—હેમલેટ.

ગાડીમાં બેઠા પછી પણ હેરાન થયેલા નોશેરવાને બે ત્રણ વાર નીચે ઉતરી પડીને કલબના બંગલા તરફ દોડી જવાની કેશેશ કીધી હતી, પણ તેની સાથે બેઠેલા દોલીએ પોતાનાં ભેરથી તેને તેની કેશેશમાં ફાવી જતાં અટકાવેલા હતા.

પોતે ખમેલી ખોટાના વિચારે અને પોતાની નાશ પામેલી હાલત હવે પછી કેમ સુધરશે તેની ધાસ્તીએ અત્યાર સુધીમાં તો એ કમનસીબ જવાન ઉપર એટલી અસર કીધી હતી કે રહીસહી દારૂની કેફ હવે લગભગ સહંતર નાખુદ બની હતી અને તેનો ચેહેરો લાલચોળ થઈ ખીલી રેહવાને બદલે, ફીકાશથી ભેવા નહીં ગમે એવો થઈ ગયો હતો.

“મને જવા દે, જવા દે દોલી !” વળી પાછો ગાડીનાં ખારણાંનાં કડાં ઉપર હાથ મુકી તે બોલ્યો, “એ નાપાકોને બે

ખાલ તો કેહવા દે—કાંઈ થોડી ઘણી સજા તો કરવા દે ! એઓની ચાલ મારેથી હવે તામોશ થઈ શકતી નથી. છોડ દલી રાખ, કોચમેન ગાડી—”

“અરે નહીં નસરવાનજી નહીં !” દોલી પાછો તેને જોરથી અટકાવી બોલ્યો, “હવે બસ, જરા મુગા બેસો ! મરવા દેવો એ લોકોને; એઓથી તમારું હવે કાંઈ વળનાર નથી. તમને કાંઈ પણ આપવાને અથવા કાંઈ પણ મદદ કરવાને એઓ બંધાયલા નથી.”

“બંધાયલા નથી ? એઓનું ખાનું ખરાબ થાય ! મારો લુટલો માલ પાછો આપવાને એ દેવો બંધાયલા નથી ! દોલી, તું પણ ચોર છે—તું પણ લુટારો છે !” વિક્રાળ રીતે તેની તરફ ડાળા ફાડી જોતો નોશેરવાન બોલ્યો.

પોતાને મળેલા આ એલકાબો માટે તેની સાથ મરાવાની તો દોલીની મરજી નહીં હતી. માટે જાણે તે કાંઈ સાંભળ્યાજ નહીં હોય એવાં ડાળે તેણે ધીરજથી ઉત્તર વાળ્યો.

“આએ ગુસ્સાના બહારમાં તમે ભુલોચ નશરવાનજી. તમે પોતે પોતાની ખુશીથી રમવા બેઠા એટલે તેમાં એ લોકોનો શું વાંક ? એ તો નસીબની હાર-જીતની ખાજી, તેમાં એઓ જીતીને પોતાનું લે તેમાં લુટારા સાથી થયા ? તમે પોતે જીતતે તો તમે શું એ લોકોને મુકી દેવાના હતા ? કદીથી નહીં. પોતાને હાથ આવેલો માલ કોણ છોડી દે ?”

“નહીં દોલી, એમ નથી !” નોશેરવાન તેવાજ જોશથી બોલ્યો, “મારા પૈસા વાજળી રીતે નહીં પણ લુચ્ચાઈથી એઓએ પોતાને હાથ કીધા એવો મને મજબુત શક છે. મને લુટ્યોચ-લુટ્યોચ, એમાં જરા પણ સંદેહ નથી. દોજખમાંથી ઉતરી પડેલાં એ જીયાંગાર દેવોએ મને ખુવાર કરીને પોતાનાં મજવાં ભરેલાં છે,—મારું સત્યાનાશ વાળીને પોતાને સુખી

બનાવેલા છે,—મારા પૈસાથી મને ખાલી કરીને પોતાનાં પેટને તહાડક આપી છે,—દાડ પાઇ મને બેહોશ બનાવી પોતાનાં પાપી કાવત્રાં ફતેહમંદીથી પાર પાડ્યાં છે,—હરેક રીતે મને નિચવી મને એક પછનો મોહતાજ ને હબરો રૂપ્યાનો કરજ-દાર બનાવ્યો છે! એઓનું સત્યાનાશ થએ,—મારાજ જેવા હાંદેશામાં એઓ રીબતા થએ,—પોતાના ઝન ફરજંદથી કુટુંબ કબીલાથી એઓ દુઃખી થઇને મરજે!”

એ મુજબ, પૈસાથી પાયમાલ થયેલો આ કંગાળ પુરૂષ પોતાના એક વેળા ગણેલા દેસ્તો ઉપર દુઃખ ભરેલા શ્રાપો વરસાવતો બેઠો હતો.

પણ તે વેળાથી એ પાપીને એટલો વિચાર નહીં આવ્યો, કે તે પોતેજ કયા નિર્દોષ જીવનના છુપા શ્રાપોની સારથી અસરનો ભોગ થતો હતો! ભલી, ખુબમુરત, અને તેને લાંબો વખત સુધી પ્યારામાં પ્યારી ગણેલી શીરીનની તો હસ્તીજ ગોયા તે ભુલી ગયો હતો. તેને ખ્યાલ પણ નહીં હતો, કે તેણી હાલ તેના કરતાંબી કેટલા હબર દરબજેના વધારે ભયંકર દુઃખમાં મુજબતી હશે;—તેનો એક અંદેશોબી નહીં હતો, કે તેણીની નેક ચશમેમાંથી કેટલાં ધોધબંધ પાણી, તેણીના જીવનમાં ઉત્પન્ન થયેલા બેશમાર ગમનો કાંઈ સેહેજ અડસટો આપવા માટે, એજ ઘડીએ વહેતાં જતાં હશે!

કંગાળ—કમકમાટ ભર્યા—કમનસીબ જીવાન! તું હજી સમજતો નથી, કે નિચમાં નિચ મને કીધેલાં તારાં એક કરતુકના વાજબી બદલામાં આ સઘળા સંતાપો સર ઉપર લેખા થાય છે? તું હજી માનતો નથી, કે તારાં કુકર્મોથી નિરાશીમાં દુબેલાં તેણીનાં હૈડાંની આગ તારા આખા ભવનું સુખ સળગાવી દેવાને શક્તિવાન છે? તું હજી ચેતતો નથી, કે તેણીનાં મુખમાંથી નિકળતી એકેક હાયનો આવાજ એકેક

નવી આફત, વારાફરતી તારો ઘણુ કાઢડવા માટે તારાં માથાં ઉપર જમાવ કરતો જાય છે ?

પણ નહીંજ. પલીદીમાં અટવાયલા તારા ખવાસમાં પાકી-જગીની જલેહુ આવી શકેજ નહીં, અનીતિના અંધાપામાં દુખેલી તારી આંખો નીતિ અને નેકીનો અઝલપસંદ રસ્તો જોઈ શકેજ નહીં,—નિર્લજ હલકી આખરૂની સ્ત્રીઓની લ્યાનત-ભરી ખુરી ખુશામતોથી સુના થયલા તારા કાનો એક પવિત્ર પુતલીની નિર્મળ સદલાહો કે નરમ કાકલુદીઓ સાંભળી શકેજ નહીં,—અને ભયંકર નાપાકીઓમાં દુખીને નજીસ થયેલો તારો હાથ એક નિરાશ અને નિરાધાર અબલાને ટેકો અને આશરો આપવા માટે લંબાવાને શક્તિવાન થાયજ નહીં! હેફ!!

“નસરવાનજી,” થડે પેટે તેનો સઘળો ઉભરો સાંભળી રહી, સેવટે દોલી બોલ્યો, “એ તો બધું જે એ લોકોના નસી-બમાં થવાનું હોશે તે થશે. તમારી ‘હા’ થી કે તમારી ‘ના’ થી તે થાય કે નહીં થાય તેવું તો નથીજ. વાસ્તે હવે એવી જુરાખંધ કદુવા દેતા બેસી રહેવાને બદલે તમારા પોતાના કાયદાનો કંઈ વિચાર કરો તો વધારે સારું.”

“વિચાર તો હમણું એજ કરવાનો કે એ લોકો પાસેજ કંઈ મેળવવાની તજવીજ કરૂં.” ઘેલી ઉમેદમાં તણાતો નોશી-રવાન બોલ્યો. “એઓ એટલા તો બેશરમ—”

“ખચીત-ખચીત!” દોલી ચેષ્ટા કરતો વચે બોલી ઉઠ્યો, “એ લોકો તો ઘણાજ શરમવારા આશામીઓ! જેવા તમે જશો તેવાજ ગાંસરા પોટલા છોરીને આપી દેવાના! બોલા-મના ખાધાઓ બધા ભોલા ભટોળી પડ્યા કેની?”

નોશીરવાન વળી પાછો તેનાં મોહડાં ભણી ટીકી ટીકીને બોવા લાગ્યો.

“ત્યારે શું એઓથી મારે કંઈજ આશા રાખવી નહીં?” તેણે પુછ્યું.

“આએ તમારા ક્રોચમેનથી તમે રાખો તેટલીખી નહીં.” દોલીએ ભાર મુકીને જવાબ દીધો. “ગાંડા ભઈ, એવી ફેક્ટની આશામાં રેહતાં તમારી હાલત છે તેના કસ્તાંખી વધારે ખરાબ થશે તેનો તો અંદેશો કરો.”

“અંદેશો!” હવે પુરેપુરા શુચવાડામાં પડેલો નોશેરવાન પોતાનો આગળો જોસ્સો અને ગુસ્સો ભુલી જઈ અફસોસ અને હલગીરીભર્યા નરમ અવાજે બોલ્યો. “હા-હા, ખચીત અંદેશોજ કરવાનો હવે મારો વખત આવેલો છે; વગર ધાસ્તીએ બેઘડક બધું કરવાનો મારો વખત હવે રહ્યો નથી. પણ તે શું—તે શાનો કફ. તેનીખી મને સમજ પડતી નથી.”

“હું તે સમજાઉં નશરવાનજી.” દોલીએ જવાબ દીધો.

“તું સમજાવે! દોલી તું તે વરી શું સમજાવશે?”

“મારી સદલાહ એટલીજ છે કે હવે કેઠે ચાકરી શોધો.”

“ચાકરી! હું ચાકરી કરું!” નોશેરવાને ગુસ્સાભરી અબાયખી સાથે પુછ્યું.

“હા, શેઠ હા. ચાકરી તમેજ કરો.” દોલીએ વગર અચકાવે બોલવું ચાલુ રાખીયું. “મારો પોતાનોખી તેજ કરવાનો વિચાર છે, વાસ્તે ચાલો આપરે બન્ને એકજ ઠેકાણે હોઈશું તો ઠીક પડશે.”

“હું ને તું સાથે ચાકરી કરીયે!” તે હવે તીરસ્કાર દેખાડી બોલ્યો, “દોલી, તું ને હું એકજ પંગતીના કે કેમ? એવું બેઅહખીનું બોલતાં જરા શરમ તો રાખ! તારાને મારામાં ફરકજ નહીં કે શું?”

“અરે નસરવાનજી હવે તમે અખાડા કરો! એવી ફેક્ટની મોટાઈ ને ફીશ્યારી મુકી દેવો! પૈસા વગરનો ખોટા

હમામ રાખવો એ વધારે મુશ્કેલીઓને તેડું કરવા બરોબર છે તે તો દાનવોની વાત જરા યાદ કરો. ફરક ને અંતર બધો પૈસાનો છે. કાલે તમારી પાસે પૈસા હતા એટલે આપરે બેડ બુદ્ધા હતા, આજે તમે ખાલી થયા એટલે આપણે સરખાજ. વાસ્તે હવે હું જે બોલુંચ તે વાત પર જરા ધ્યાન આપજો, એટલે આપણે ફરીથી મળીને નક્કી કરશું. હમણાં તો મારું ઘેર આયું, તેથી હું રજા લેઉંચ. સાહેબજી.”

એમ બોલી નોશોરવાનના કંઈ જવાબ માટે ખોટી થવા વગર તે ઉતરી પડ્યો, અને ગાડી ખુવાર થયલા પેલા જીવાનને, તેના બાપીકા બંગલા ભણી ખેંચતી ચાલી ગઈ.

દોલી ભાયખલા આગળ ઉતર્યો હતો, કેમકે તેનું મકાન એજ લત્તા તરફ આવેલી એક ચાલી ઉપર આવેલું હતું; અને જ્યારેખી તેના કામ વગર નાચાર રહેતા લવજી જેવા તેના શેઠા તેને બોલાવાના હોય ત્યારે એજ જગા ઉપર તેઓ તેને માટેનો સંદેશો કહેવાડતા હતા.

જે વાત આજે દોલીએ નોશોરવાન આગળ છેડી હતી તે જ આગળ લંબાવા ચાહતે તો તેનીજ ગાડીમાં છેક દુર વેર પણ તે ગયો હતો, પણ નહીં ઉશ્કેરાયલા નોશોરવાનને હવે વધારે વાર નવી નવી બાબદોથી કંટાળો આપવાનું તેને ઠીક લાગું નહીં. અને તેથીજ તે પોતાની ચાલુ વાત બીજી કોઈ ટકે મુલતવી રાખી તેનાથી જીદો પડ્યો હતો.

જ્યાં ઉતર્યો હતો ત્યાંથી થોડાંક વધારે પગલાં ચાલી તે પોતાનાં મકાન આગળ આવી પુગો. ત્યાં જતાંવાર તેને લવજીના ‘મોતીમેહેલ’માંથી આવેલો જમશો ચાકર હાથમાં એક ચીઠી લઈને મળ્યો.

હવે જમશો ત્યાં કેમ આવ્યો તે આપણે જોઈએ.

ચંચળ વાંચનાર ભુલી તો નહીંજ ગયા હશે કે એજ દિવસે સાંજનાં લવજી, પેસતનજી ગાંધીના બંગલામાં પુતલીને મુલાકાત આપી આવ્યો હતો; અને તે સાથે, ત્યાં તેઓ વચ્ચે જે જે વાતચીત થઈ તે પણ તેઓ ભુલી તો ગયા હશેજ નહીં. માટે હવે તે વીશે વધારે કાંઈ બોલવાનું ફેક્ટનું ધારી, ત્યાંથી નિકળેલા લવજીએ ‘મોતી મેહેલ’માં જઈને શું કીધું તે ઉપર આપણે ધ્યાન આપ્યે.

“ખરેખર, હવે વધારેવાર ધીલ કીધેલી કશાં કામની નથી.” પોતાના દાદર ઉપર ચહડતો તે બબડ્યો, “દોલી સાથે જે ગોઠવણો મેં કીધેલી છે તે પાર પાડવાનો વખત હવે જરૂર આવી પુગો છે. એ રચના ઘણી વાજબી ને બંધ બેસતી છે, તેમાં ફાવવાના પુરેપુરા સંભવો છે, ને એવી તે અસરકારક થશે કે પુટલીનાં ધચુપચુ મનને જોઈતી ખાત્રી આપનારા એવા ખીન્ન કોઈ દાખલાની અગત રહેશે નહીં. જોખમ કશો પણ નથી, ફત્તેહ સંપૂર્ણ છે. એ યુક્તિ દોલીની પોતાની છે, ને તે ખરેખર તારીફ લાયક છે. તે પારસીને પણ એણેજ જોઈ કાઢડ્યો, ને એ કેહ્ય તે મુજબનુંજ મળતાપણું જો ફરામરોજના અને તેના દેખાવ વચ્ચે હોય તો ફત્તેહના ચાન્સો સાચે સો ટકા મારી તરફેણમાં છે. આહ-આહ-આહ!” પોતાનાં સુંદર ઓરડા માહેલા એક કોચ ઉપર જરાવાર અલોટાઈ બેસતો તે હસ્યો. “અભાગ્યો ફરામરોજ પણ કોણની સામે લડવા નિકળ્યોય! જે ઘણી આખાં ગામને પુરો પડવાને શક્તિવાન તેની સામે? એ થોડુંજ જાણેય કે કાંહવેર એને પુરો પડવાને હું શક્તિવાન છઉં! હવે તો જે થાય તે બધુંજ કરવાનું! પાણીમાં પડ્યા તો પેલે પારજ નીકળવું! દોલી મને કોણ જાણે ક્યારે મળે ને ક્યારે નહીં; તેટલાં ખોટી થવાની ગરજ નથી. આજેજ એને લખીને ફેહેવાડું.”

એમ બોલી તે પોતાની લખવાની તેખલ આગળ જઈ બેઠો, અને થોડાજવારમાં દોલી ઉપર મોકલવાનું એક કાગજ લખી કાઢીયું.

લખી રહી, તેને પરખીડામાં ખોસ્તાં, પાસે પડેલો ચંગ તેણે વગાડ્યો કે તુરતજ જમશેા દાખલ થયો.

“જમશા, જલદી નીચેથી રતનાને મોકલ.”

જમશેા નીચે જઈ થોડાવારમાં પાછો ફર્યો.

“શેઠ, રતનો તો મોટા શેઠને કામે કેઠે ગયલો છે.”

“ચત ! જ્યારે મને અગત ત્યારેજ તે પણ નહીં.” પોતાની સહેજ નાખુશી એમ દેખાડી, લવજ પેલાં પરખીડાંને ચીટ-કાવી તે ઉપર સરનામું કીધું.

“વાઝુ જમશા, તું દોલીનું ઘેર જાણેચ ?” તેને પાછુ પુછીયું.

“કીયો દોલી, શેઠ. પેલો દોલી દગરીયો ?” જમશાએ દેખાઈતી સાદાઈથી સવાલ કીધો.

“હા તેજ-તેજ. તેનું ભાયખલેનું ઘેર તુને ખબર છે ?”

“હા સાહેબ છે. તાંહ શું આ કાગજ લેઈ જવુંચ ?”

“હા જમશા, લે આ ગાડીભાડું, હમણાંજ જા, ને આ કાગજ તેને આપી આવ.”

જમશાએ તે કાગજ લીધું અને ચોરડામાંથી બાહર નીકળ્યો. પણ દાદર ઉપરથી ઉતરતાંજ પેલું તરતનું વળગા. પેલું પરખીડું ચીકટ વળગી જાય તે અગાઉ, ઝ ઉપથી ઉખેડીને ખોદલું કરી રાખવાને તે ચુક્યો નહીં. એ બાદ દશ મીનીટે તો ભાયખલે જવા માટે જમશાએ ‘મોતી મેહેલ’ છોડ્યો. તે વેળા સાંજના સાત વાગ્યા હતા.

રસ્તામાં થોડેક દુર ચાલ્યા બાદ તેણે પેલું કાગજ બાહર કાઢી વાંચ્યું તેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું.—

“ દોહી,

“ ગઈ વખત આપરા વચ્ચે થયલી ગોઠવણ પાર પાડવાનો હવે
 “ વખત આવી પુગો છે. માટે આવતા સનીવારે રાતના સાતથી
 “ આંઠ વાગાની વચમાં તેં નક્કી કીધેલા પેલા રાખસને એક શીઝ.
 “ રાખ સાથે પેં ગાંઠ નાં બંગલાની સામેજ કોઈ વે—ની સંગ-
 “ તમાં હોયો રાખવાને કઠીપણ ચુકતો નાં. એ વખતે નાટક યાજ્ઞમાં
 “ જતાં-જતાં-એ દેખાવ પુ—ની નજરે પાડવાનો મારો ઇરાદો છે.
 “ પણ સંભાળજે ! બની શકતી બધી ચોક્કસાઈથી ફરામના દેખાવ
 “ અને પોશાકને મળતુંજ બધું ગોઠવવાને ભુલતો નાં. તું સમજી
 “ છે, એટલે વધારે લખવાની અગત ભેતો નથી.”

“ આ સાથે ચોકલેલી ૩ ૧૦૦) ની નોટ તારા ઉપયોગમાં લેજે.”

એજ મકરાદ.

“ લાં લાં હોાં ”

“વગર લાગણીના અહેરેમનો ! વગર દયાના દરજો !” ઉપલું
 કાગળ વાંચી રહી જમશેા તેને પાછું ખીડતો અને વળગા-
 વતો બળડોયો, “કેવાં-કેવાં કરતુકો કરવાથી પણ ખીડતા કે
 હટતા નથી ! એવાં બુરાં પાપોમાં દુખવા વગર સલુખાઈની
 જીંદગી એઓ ગુબારે તો શું એઓને નહીં ચાલે એવું છે ?
 ખચીત તેમજ હોવું જોઈએ. જેમ સાપ દંખ્યા વગર નહીં
 રહે, જેમ વીછુ કરડ્યા વગર નહીં રહે, અને જેમ ખોડી-
 એલ ઘોડો અડવા અને લાત મારવા વગર નહીં રહે તેમ
 કુદરતી બુરો ખવાસ લઈ જન્મેલા આ સેતાનોને પણ કર્પીણ-
 પણાં વગરની જીંદગી ગુબારવા શિવાય ચાલે નહીં એમાં શક
 નહીં. ને એવા નાપાકો સુખી છે ? એઓ કાવેચ ને એઓ
 મજાહ કરેચ. એઓ માન પામેચ ! પણ એ સુખ-એ કૃતેહ-
 એ મજાહ-એ-માન સદાજ અને સેવટ સુધી જરી રહે એવું
 હું માનતો નથી. જે હેવાલ હમણાં છે તે ભેચાથીજ તે કીર
 તારના ઇનસાફ ઉપર મારે ખેઠીલ થવું જોઈએ નહીં. એમાં

તેનો કંઈ ભરમ હશે, કે જેને હું પોહાંચી શકતો નથી. મારાંને એઓનાં ભવિષ્ય વચ્ચે હવે પછી કેવો ફરક પડશે તે હું જાણી શકતો નથી એટલે હવે મારે એટલામાંજ હારી ખાવું જોઈએ નહીં. પાપનો દોર હું મેંશ બરકરાર રહે એવો તે માલેકનો નિયમજ હોય નહીં. ભલી અને ખુરી કરણી મુજબનું બહેસ્ત અને દોજખ પેહેલવેહુલું તો આએજ જગતમાં ભોગવવાનું હોવુંજ જોઈએ. તે ગેબી લાકડીનો ફટકો નાપાકોનાં સર ઉપર આએજ ભવમાં પડવાને તૈયાર રહેલો હોવો જોઈએ; પછી જેમ તે મોડો પડે તેમ તે વધારે સખત પડે એમાં નવાઈ નહીં. આહા! ક્યારે તે વખત આવે કે જ્યારે તે ફટકા આ લવજી અને દોલીની પીઠો ઉપર પડેલા હું જોઉં? ક્યારે તે ઘડી આવે કે જ્યારે સંપૂર્ણ નામોશી અને નિરાશીમાં એઓને હોમાવી, મારી ભોલી-મારી ભલી-નવાજનાં દુખી હેવાલની એઓને યાદ આપી, એઓની જીંદગીના મધમાં ભયભરેલાં પસ્તાવાનું વીખ ભેળી મારા કિનાને હું પાર પડેલો જોઉં? નવાજ-નવાજ, મારી નેક પણ કમ-સીખ બેહ—”એટલા બોલો બોલતાં જમસાની છાતી ભરાઈ આવી અને ચાલતો અટકી જઈ, એક રૂમાલની અંદર મોહડું દાખી તે થોડો વાર દુશકે-દુશકે રડ્યો !

થોડા વખતમાં પાછો તેણે પોતાનો આગળો શાંત મિજાજ અખત્યાર કીધો અને જરા આગળ ચાલી એક ભાડુતી ગાડી બોલાવી તેમાં બેઠો.

“આ ગોઠવણમાં પણ એ લોકોને હું ફાવવા દેનાર નથી. એ બન્નેની મતલબ હું સમજવા વગર રહ્યો નથી. સની-વારને હજી ઘણો વખત છે, તેટલાં તો હું જોઈતા ઉપાયો લઈ શકશ.”

એવા વિચારમાં ગુંટાઇ રહ્યાથી, રસ્તો કેટલો નિકળી ગયો તેનું પણ તેને ભાન રહ્યું નહીં અને દોલીના ઘર આગળ આવ્યો છે એવું બગીવાળાએ જ્યારે તેને જણાવ્યું ત્યારેજ તેણે જાણ્યું.

આપણે જાણ્યે છીએ તેમ દોલી તો તે વેળા ‘હીરા કલ્પ’ ની વાડીમાં હતો, એટલે ઘણો વખત સુધી તેના આવવાની વાટ જોતાં તેને ખેસી રહેવું પડ્યું.

આખરે દોલી આવ્યો.

તુરતજ તેણે પેટું કાગજ દોલીના હાથમાં મુક્યું.

“ઠીક છે ભાઈ,” દોલી તે વાંચીને બોલ્યો, “ખીચું કાંઈ મને કહેવું?”

“નહીં કાંઈ નહીં. તમને જો કાંઈ જવાબ આપવાનો નહીં હોય તો હું જાઉં.”

“જવાબ તો આપવાનો નથી,” દોલી બોલ્યો, “પણ ભાઈ જવા અગાઉ બે ગલાસ ગરાંમાં તો નાખતો જા.”

“નહીં-નહીં, માફ કરો. હું દારૂ પીતોજ નથી.” જમ શાએ નમનતાઈથી જવાબ દીધો.

“દારૂ નહીં પીએ?” દોલી અજબ થઈને બોલ્યો, “ચાકરી કરીને દારૂ નહીં પીએ? ચાલો જમશા, એમ ભારી થવાનું છોડી દેઓ ને આવો મારી સાથે.”

“નહીં દોરાબજી, હું ખરૂંજ કહેલું કે હું પીતો નથી.”

“દારૂ નહીં પીએ! લવજી શેઠને ઘેર ચાકરી કરે, ને દારૂ નહીં પીએ? ત્યારે હુશિયારી કેમ આવે?”

“દોરાબજી,” જમશાએ જવાબ વાલીયો, “લવજી જેવા ને તમારા જેવા સાહેબોની સેવા કરતાં જે અજમાયશો મને મળીચ તેથી મને એટલી તો હુશિયારી આવીચ કે હવે દારૂથી

નિપજતી હુશીયારીની મને અગત રહી નથી, વાસ્તે હવે મને રજા આપો.”

“ઠીક લઈ, ત્યારે જેમ તારી મરજી,” દોલી બોલ્યો, અને જેવો જમશેો તેની પાસેથી ચાલી ગયો તેવોજ તે મનમાં બોલ્યો કે—“આ ચાકર કોઈ બરો ઠાવકો દીસેચ! એનો ભરમ ભરેલો જવાબ મને સમજ પરતો નથી.”

પાંડો ફરતી વેળા પણ જમશેો ગાડી કરવાને ચુક્યો નહીં. પણ વાલકેશ્વરના સમુદ્ર કાંઠા આગળ આવતાંજ તે તેમાંથી ઉતરી પડી પગે ચાલતો આગળ વધ્યો.

એ વેળા રાતના લગલગ નવ વાગવા આવેલા હતા. પુનમનો ચાંદ, વાદળાં વગરનાં બોલ્યા આકાશ ઉપર પોતાની શિતળ રોશણીનું રાજ ચલાવી રહ્યો હતો. આસપાસની જમીન ઉપરની કુદરત, અરધી ઝલકતી અને દેખાઈતી હાલતમાં મનહર એકાંતગીની મજાહુ આપી રહી હતી. સઘળું શાંત હતું. પાસે પડેલો સમુદ્ર પણ થોડાજવાર અગાઉની ભરતીના ઉછાળાથી ઠાકી જઈ ઓટના હીંગામમાં ભરપુર નિદ્રાને વશ થઈ પડ્યો હતો; અને છુટાછવાયા લાંબા ખાબોચિયાંઓમાં ઝીલાઈ રહેલાં પાણી ઉપર માહુબોખ્તારનાં ફિરલો રમી રહેલાં હોવાથી જે ચળકાટ ઉપજતો હતો તે શિક્કા પથ્થરોની ઉપર નાગી પડેલી કોઈ દરીયાઈ અપસરાનાં તેજસ્વી ખુબસુરત શરીરનો કાંઈ કદપીત ખ્યાલ આપી રેહતો હતો.

એવી કુદરત હસ્તી અને મજાહુ આપતી બની રહી હતી, અને તે મજાહુમાં ભાગ લેવાના વિચારથી, જમશેો ત્યાંથી સહેલ કરતો ચાલ્યો જતો હતો.

તેની ભેદી જીંદગીમાં બનેલા જુદા જુદા બનાવોના ખ્યાલો આ એકાંત વખતમાં પુર જોશથી તેનાં મનમાં રમી રહ્યા હતા; અને તેનાં મોહાંમાંથી અવારનવાર નિકળતો અફ-

સોસનો પોકાર કે હાયનો અવાજ તે ખ્યાલો ખરેખર દુખ-ભર્યા હોવા ભેદએ એવું દેખાડી આપતો હતો.

એ મુજબ ગુંટાયલો તે ચાલતો હતો તેવામાં રસ્તાની પાસે આવેલી એક લોખંડના કટેરાવાલી ભીત પછવાડેથી કોઈના ઝડપથી ચાલતાં પગલાંઓનો અને કોઈનાં રડતી વેળાનાં દયકલાંઓનો અવાજ તેને કાને પડ્યો.

ચાંકીને તેણે તે તરફ ભેંચું.

તે ભીતથી થોડક છોટેથી પસાર થતો એક સ્ત્રીનો આકાર તેની નજરે પડ્યો.

તે કંઈપણ બોલે અથવા કહે તે અગાઉ તો અંદરનાં બાગમાં આવેલાં નાનાં ઝાડોનાં ઓઠામાં તે આકાર અણુદીક થયો. બે ત્રણ ઘડી સુધી તેને કંઈ માલમ પડ્યું નહીં.

પણ પછી એકાએક—“ઓ ખોદા! મારા ખોદા!!” એવા દુખી બોલોના અવાજ સાથે, તે બાજુ આવેલા એક કુવામાં કોઈનાં પડવાનો મોટો ભય ભરેલો અવાજ તેને સંભળાયો !

જમશેા હીંમતવાન હતો, તોપણ આ અણુચીતા બનેલા ભયંકર બનાવની હેબતથી તેની છાતી ભેરથી ધડકવા લાગી.

“એ કોણ-એ કોણ પડ્યું!” તેણે મોટેથી બુમ પાડી, એટલેજ તે ઘડી તેની ભારે અભયથી વચ્ચે, એક નાનું કુતરું દુખની ચિસ પાડતું પેલા ભીતના કટેરામાંથી કુદકો મારી બાહર નિકળી તેની પાસે દોડી આવતું તેને ભેંચું.

જમશાની પાસે આવી તેણે પોતાનું ભુકવાનું ભરીજ રાખ્યું, અને તેના લેંગાની કોર પોતાનાં મોઢાંમાં પકડી આ ચંચળ પ્રાણી તેને પેલા કુવા ભણી ઘસડી લઈ જવાનો ચત્ક કરવા લાગ્યું.

એ સઘળું વાંચતાં આટલો વાર લાગે છે, પણ ખરે-ખર તો તે બધું બનતાં અર્ધી મીનીટ પણ લાયગે લાગી હોય.

પેલાં વફાદાર પ્રાણીને પોતાની ફરજ બજાવતાં જોઈ, જમશાને પોતાની ફરજ યાદ આવી, અને આટલો વાર પોતે ખોટી થયો તે માટે પશોમાન થઈ વિજળીની ઝડપે દિવાલ કુદાવી પેલા કુવા ભણી તે દોડી ગયો.

કુતરું તેની આગળ દોડી ગયું, અને તુરતજ કુવાની પાળ ઉપર કુદી પડી શોકાતુર રીતે ભુકીને જમશાને અંદર કુદી પડવાને ગોયા વિનંતી કરવા લાગ્યું.

જમશાએ અંદર દોડાવ્યું, એટલે એક નાનુક ખુબસુરત અબળા, દુબતી વેળાની છેલ્લી અછાડપછાડ કરતી તેની નજરે પડી. આંદરણું એટલું તેજશ્વી હતું કે તે સઘળું બરાબર જોઈ શક્યો. તેણીના લાંબા બાલો સઘળા છુટા વિખરાઈને ભીંજતા હતા, અને તેણીના આંગમાંની સફેદ સાડી ફેલાઈ રહી, તે સાંકડા કુવાને લગભગ આખો ધાંકી રહી હતી.

જમશાએ આબુબાબુ નજર ફીધી, અને બેર ઉપર બાંધેલું એક લાંબુ દોરડું સારાં લાયગે જેવું તેની નજરે પડ્યું તેવુંજ તે એક હાથમાં પકડી, બીજે હાથે ફક્ત પોતાની પાઘડી ઉરાડી નાંખી, એક પળ વધુ ગુજરે તે અગાઉ તે કુવામાં કુદી પડ્યો.

પડતાં વાર, તમામ પાણીની નીચે ગયલી તે અબળાનો એક હાથ જે તેના હાથને લાગ્યો તે તેણે પકડ્યો. તેણીને ઉંચે ઉંચકી, અને તેણીનું મોહડું પાણીની સપાટીથી ઉપર ટેકવી રાખી, દોરડાંના આશરા ઉપર થોડોવાર દમ ખાતો ઉભો.

હમ ખાધા ખાદ, છુટા હાથના મજબુત એક આંચકા સમેત તેણે તે બેલાન નારને, એક સુતેલાં ખાળકને જેમ આયા છાતી ઉપર સુવાડે, તેમ પોતાની છાતી ઉપર ગોઠવી, અને પછી ખોદાનું નામ જખાં ઉપર લેઈ ભારે મોટી મુશકેલીથી તે પોતાના કીમતી બોળને લઈ, ઉપર ચડુડી આવ્યો.

પ્રકરણ ઓગણચાલીસમું.

મારી દોલત !

“ Why dost thou load thyself when thou'rt to fly,
O man, ordained to die ?” *Cowley.*

“ શું કામ ખેચેચ બોલે, બે ઉડવાનોજ ઢું,
ઓ માનવી, નેમાયલો બે મરવાનોજ ઢું ?”
કાઉલી.

દોલી દેગરીયા ઉપર લખેલું પોતાની ખુરી મતલબનું કાગજ જમશાને લઈ જવા આપીને લવજી હજી તો તરતનોજ ફરેગ થયો હતો તેટલામાં તેને હોમજી શેઠ તરફથી ‘જરા મળી જવા’નું તેડું આવ્યું.

હોમજી શેઠનાં કુદરતી સાંકડાં મનથી અને વળી તેવજીને મોહડેથી વારેઘડી સંભળાતા નીતિના અને ઉપદેશના સખકોથી કંટાળી જઈ, લવજી ઘણોખરો તેવજી પાસે લાંબો વખત બેસીને વાતચીત કરવાના અખાડા કરતો હતો; અને તેથી જ્યારે તેવજી બે ત્રણ વખત પોતાના માણસો પાસે તેને બોલાવે ત્યારેજ તે પોતાના પનોતાં પગલાં આરાસ્તા કીધેલા પોતાના મોટા ઓરડામાંથી કહાડી, હોમજી શેઠના સાદા અને નાના ઓરડામાં લઈ જતો હતો.

તેવજી ચોતે તો કદાચજ તેના ઓરડામાં જતા હતા, કારણ કે બેહુદ કરકસરમાં રમી રહેલી તેવજીની નજર આગળ

લવજીના ઓરડાનો લખલુટ એશકાટવાળો દેખાવ, નહીં ખર-
દાસ્ત થાય એવો કડવો લાગતો હતો અને જો લવજીની મજ-
બુત બોહોંશને તાબે થવાની ફરજ તેવણને નહીં પડી હોતે
તો ખુદ ‘મોતીમેહેલ’માં પોતાની બળાપાની જીંદગી ગુજાર-
વાને બદલે કોઈ બીજાં નાનાં અને સાદાં મકાનમાં શાંત જીંદગી
ગુજારવાને તેવણ પુરેપુરા રાજી થયા હોતે. તે ગંજવર મકાન
માહેલું એકેક કિસ્મતી ફરનીચર બેતાં તેવણ અફસોસ સાથે
વિચાર કરતા હતા કે—“એની ઉપર પૈસા નાખેલા શું અપના?
વેચવા જતાં એની પા કિસ્મત પણ ઉપજે તો ભાયગ. બેટી બાપ
લવજી અમઠો તણાયા કરેચ. જીવી હોતે તો એમ નહીં થવા દેતે!”

“વરી એવણુ શું તાહેલાં કરવા મને બોલાવેચ!” બાપ
તરફનું તેડું સાંભળી, ચાકરના ગયા પછી, લવજી સેહેજ
ચીડમાં આવી બબડયો, “બીજી સાધરણ બાબદોપર પણ
વાતો કરતા હોય તો મને જવાની કંઈ અડચણ નથી; ત્યારે
તો હું દાહડામાં ત્રણ વખત પણ જાઉં. પણ એવણુ પાસે તો
બસ ધંધાની, કામકાજની, ખરચની ને પૈસાનીજ વાત, તેથી
મને કંટાળો છુટેચ, આજે વરસનાં વરસો વહી ગયાં, પણ
એવણુની એકની એક તરેહની નસિહતોની પીડામાંથી હું
છુટો નથી. જ્યારે હોય ત્યારે ઘેર ખરચની માથાકુટ, ને પૈસા
સંધરવાના તાહેલાં. મારા પોતાના કામકાજને લગતા એવણુના
કેટલાએક સવાલો તો એવા હોયચ કે તેઓના જવાબ આપતાં,
ગમે તેવી મારી ચાલાકી છતાં પણ, મને ભારી પડેચ. શું કહું!
પણ હવે બોલાવ્યોચ એટલે જવું તો જોઈએજ. એવણુને
રાજી રાખવાની તો મારી ફરજજ છે.”

એમ બોલી તે ઉઠયો, અને પોતાનો પોશાક સ્હેજ ઠીક
કરી, હાથમાં એક અંગ્રેજી ચોપાનિયું ધરી તે હોમજી શેઠના
ઓરડામાં દાખલ થયો.

“આવો લવજીભઈ.” હોમજી શેઠ પોતાના, ભુંડો ખસ-લતના જીવાન બેટાનો શોહામણો ચેહેરો જોઈ મલકાતા, તેને ખુશી ભર્યો આવકાર દઈ બોલ્યા, “હમણું તો તમે આપરી આગળ આવી બેસવાનું ઘણું ખર્ચું માંડીજ વાળ્યું, એમ કેમ ?”

લવજી સાથની તેવણની બોલચાલ, ઉપર જણાવ્યા મુજબનીજ, હું મેંશ માન ભરેલી હતી.

“આપરે તદ્દન નહીં મળતા હોય એમ તો નથી, બાવાજી,” તેબલ આગળની એક ખુરસી ઉપર તેવણની સામેજ બેસતો લવજી બોલ્યો, “એટલુંજ કે લાંબો વખત બેસીને વાત ચલાવતી નથી.”

“ને કાંય નહીં ? તેનું કારણ શું ?”

“કામકાજ, બાવાજી; ધંધાધાપાની રોકાણ.”

“કામકાજ,—ધંધાધાપો !” હોમજી શેઠ હશી પડી બોલ્યો, “લવજી—મારા લવજી, કામકાજ તો મેં પણ કીધેલાં છે, ધંધા મેં પણ ચલાવેલા છે, ને તે પણ કાંઈ નાના નહીં, હજારો ને લાખોની ઉલપાઠલોના; પણ ત્યારે પણ એટલી બધી રોકાણનો કંટાળો તો મને આવ્યો નથી.”

“મને કંટાળો આવેચ એમતો હું બોલ્યો નથી ને બોલતો પણ નથી. હું તો એમ કેહુંચ કે મને તેમાંથી ઘણી કુરસદ મળતી નથી.”

“ત્યારે મારા વખતમાં મને કેમ મળતીતી ? તે વખતે હવે કેમ ફરતા ને રમતા રેહતાતા ?”

“પણ ત્યારે શું આપરી પેહેડી એટલું કામ કરતીતી ?”

“એટલું ! લવજી એ શું બોલોચ ? તેની સાથ સરખાવતાં આજનું તમારું કામ તો મને કુચ્છ બીસાદનું લાગતું નથી. ને તે છતાં પણ હમુને કુરસદતો બીશ્યાર. ત્યારે હવે તમારી આજની બધી ઉંચે દરજ્જેની કેળવણી મુજબની

ગણત્રી અને હીસાબી રીતોથી તો તમુને ઘણી સેહેલાઈ અને ઘણી ઝડપ મળવી જોઈએ, ને તેથી કામ ઘણું જલદી થવું જોઈએ, તે કાંઈ છે? લવજી, તમુને વખત તો ઘણોજ મળવો જોઈએ.”

“મળેચ બાવાજી, પણ કંઈ ઘણો નહીં.”

“પણ તે હું ધારૂંચ કે વાડીવંતર જવા ને દોસ્તોને તાંડ મુલાકાત આપવા તો પુરતો છે!” હોમજી શેઠ જરા દઠાની ઢપે બોલ્યા, “ત્યારે મારીજ મુલાકાતનો મળતો નથી? પણ હવે તેનું કાંઈ નહીં. તે વીશે તમુને કાંઈ કેહવા હું માંગતો નથી. હોય જીવાન જીવોને જઈફીની સોહબત નહીં ગમે. હું તો એટલુંજ માગુંચ કે સારી રીતે ચાલો, ધંધો ચલાવો, કમાણી કરો, ને પેહેડીનું નામ રાખો એટલે બસ; બીજું કાંઈ આપરે માંગતા નથી.”

“બાવાજી,” લવજી ભારી સભ્યતાનો દેખાવ કરી બોલ્યો, “મારા હાથમાં આવ્યા પછી ‘હોમજી શેઠ હીરાજી પેહેડી’ની આંટ કોઈ રીતે ઉતરી ગઈ હોય એવું તો હું ધારતો નથી. તમુને શું એમ લાગેચ?”

“નહીં, તેમ તો લાગતું નથી. પણ હું ધર્યુંચ લવજી, કે તમે એનું ‘ચીચોરાની પેહેડી’નું અસલ નામજ રહેવા દીધું હોતે ને મને પણ આવ્યે ‘હોમજી શેઠ હીરાજી’ની નવી સહી શાખના પછાડામાં નાંખતે નહીં તો સાફ એ બેઉ ફેરફારો મને ખીલકુલ ગમતા નથી. દીકરા, જે જીનું તેજ સુનું.”

“નહીં-નહીં હોમજી બાવા,” લવજી જોશમાં ડોકું ધુણાવી બોલ્યો “એવા કઢંગા એલકાબો સાથે આપુને હવે કામ લેવું જોઈએ નહીં. બોદાની મેહેરથી, ને તમારી મેહેનત ને સક-માઈથી આપરે ચહુડતી હાલતે પુગા તો હવે બધીજ વાતમાં ચહુડતા થવું જોઈએ. જોવોની આટલાજ વારમાં આપરો વગ-

વસીલો મેં કેટલો વધારી મુકયોય તે; સુસ્તજ રેહતે તો એવું કાંઈ થતે ?

“અરે પણ ભલાં માફ, એ વધારો શું કામનો ? એ કંઈ ખરચી લાયો તો નહીં, પણ ઉલટો વધુ ખરચ કરાવતો આવ્યો. એવા ખરચાણુ વગવરીલા વગર શું આપરે ખોદાની આપેલી ન્યામત ઉપર શોકર કરીને એકાંત રીતે રેહતે નહીં ?”

“અરે હોમજીઆવા, નહીં, એમ નહીં બને.” લવજીએ ભાર મુકી જવાબ દીધો, “આગળા જમાનામાં આગલી વાત ચાલી, હવે નવા જમાનામાં નવો પગપેસારો જોઈએ કે નહીં ? એકાંત જીંદગીમાં મોજ શું,—ફાયદો શું,—હાંસલ શું,—ઉલટ શું ? ખોદાએ જનમ આપ્યો, જીંદગી આપી ને જર આપ્યું, તે શું હેવાન અવતારે ખાવા અને પોઢવા ? દોલત મળી તો તેને ઘટતી રીતે વાપરવીજ નહીં કે તેનો ઢગલો મુકી જોયા કરવો. એક માલ જો હું વાપરતો નથી, તો તમેજ ખોલોય કે તે કદુવા દેશે; ત્યારે દોલત નાખી મેલેલી શું કદુવા નહીં દે ? અને બીજા કોઈ ખરચનારના હાથમાં જવા તે લલચાય નહીં ? વાપરનારને માલેક આપનાર છે, નહીં કે દાખી ખેસાડનારને.”

“તે તો બધું વાજબીજ છે લવજી,” હોમજી શેઠ હસ્તે મોહડે ખોલ્યા, “તમારાં મોટાં મનના વિચારોની સામે મારે થવું નથી. પણ મારી અજમાયશનો વિચાર તો હું એટલોજ જણાઉંય કે વાપરવામાં અને ઉડાવવામાં ફરક છે.”

લવજી ચાંક્યો, હોમજી શેઠ એમ ખોલવામાં કાંઈ ભરમ તો નહીં સાચવ્યો હોય ?

“ત્યારે તમારાં ધ્યાનમાં શું એમજ આવેય ખાવાજી, કે મેં કીધેલો ખરચ ઉડાઉપણા જેવો છે ?” થોડો વાર વિચાર કરી, તેણે જવાબ દીધો.

“લવજી, આપણાં નાણાંમાં હુમણાં ખાડો તો ઘણો પડ્યોય એ તો ખરી વાત છે, બોલો તેમ નથી ?”

“તેમ છે, તેમ હોય કહાય,” લવજી પાછો પોતાને સુધારીને બોલ્યો, “પણ તે શું મેં મારા ઉડાઉપણાંએ ?”

“હુમણા તમે ખરચ્યું તો ઘણું લવજી, બેશક ઘણું ?” હોમજી શેઠ ગંભીર બની બોલ્યા.

“અને તે ખરચ તમુને ઘણેજ નકામો અને બેહુદો લાગોય, કેમકે જ્યારે તેમ હોય, ત્યારેજ તમે તેને ઉડાઉપણાનું નામ આપો. પણ મને કહેશો કે તેવો ખરચ મેં શું કીધો ? મેં નાણાની મોટી રકમો ઉપાડી હોય એવું પણ નથી.”

“લવજી, ગયા પાંચ મહિનાપર તમે બે લાખ ઉપાડયા, તે શું મોટી રકમ નહીં ?”

“પણ તે મેં સદ્દામાં વાપર્યા, મેં તે ગાંઠે બાંધ્યા નથી.”

“સરો ! લવજી એ ધંધો તમે ક્યારે છોડશો ?” જઘક પેદર પોતાની તમામ નાખુશી દેખાડી બોલ્યો.

“કાંય તેમાં શું છે ? ઘણી વખત આપણે સદ્દાએ કીધેલા છે, એથી પણ વધારે મોટી રકમના અને તેમાં આપણે હજારો રૂપીયાની આવક મેળવેલી છે. સદ્દામાં શું છે ? લખો ભુખરીબારકસો કરોડોના જરદાર, સદ્દાથી થયલા આપણે જોઈએ છીએ. હજારો પેહુડીઓ સદ્દાથીજ નીભી અને મચી ગયલી છે. પેલો પ્રેમજી, પેલો માણેકશા, પેલો નવલચંદ, પેલા બરબરજી ઘ્રઘર્સવાલા, પેલા હેમજી ઓઘવજીવાલા, પેલા લેથબ્રીજ લાસનવાલા અને પેલા રીચર્ડ રેલેવાલા. એ બધા શું કરેય—શાથી નીભ્યાય ? સદ્દાથી.”

“હા, હા, લવજી તે બધું હું જાણુંય, તે બધા વિષે હું ખબરદાર છઉં; પણ એક વાતની તુંને ખબર નથી.”

“તે વળી શું ?”

“તે એ કે તીરંદાજે તો લાખો હોય છે પણ તે બધાજ નેમ ટાંકનારા હોતા નથી.”

“એટલે ?”

“એટલે સદેા બધા રમી જાણેછ, પણ તેમાં ફત્તેહ કેમ મેળવવી તેની બધાઓને કુનેહ હોતી નથી.”

લવજી સઘળી મતલબ સમજ્યો, અને તેથી એવે વખતે પોતાની મદદને માટે લાવેલાં પેલાં ચોપાન્યાંમાં, તે પોતાની નજર ફેંકી ચુપ બેસી રહ્યો.

“હવે એ ચીકરાંમાંથી ધ્યાન કહાડો, દીકરા,” હોમજી શેઠ પાછા બોલ્યા, “ઘણે દહાડે અહિયાં આયા તો બે ઘડી મારીજ સાથે વાતચીતમાં રોકાવો.”

લવજીએ ચોપાનિયું બંધ કરી તેવણ સામે જોયું.

“હવે મને કહેવો જોઈ કે તે બે લાખમાંથી તમે શું મેળવ્યા ?”

“બાવાજી, તેમાં મેળવ્યા નહીં,” લવજીએ ભરમમાં જવાબ દીધો, “પણ તેથી શું થયું ? એકમાં નહીં તેથી બધાં-માંજ નહીં ? ખીજી વખત વરી એનો ખંગ વળી રહેશે.”

“તે વળી રહે ત્યારની વાત, પણ તે અગાઉ હમણું આપણા હાથમાં જે તદખીરો છે તે તો કુર્યે”

“તે શું બાવાજી ?”

“તે એ કે આપણું ઘેર ખરચમાં સુધારો કુર્યે.”

“વળી તમે એની એજ બાબદ વચમાં લાયા !” લવજી પોતાની નાપસંદગી દેખાડી બોલ્યો.

“લાવવીજ જોઈએ. સંસાર સંભાળવાની જહાં વાત આવી ત્યાં એક બાબદ એક હજાર વખત પણ વચમાં લાવ્યે તો તેમાં ખોટું નથી, લવજી તમે એમ કરોચ, બાકી જો તમારી જગાએ જીવી હોતો—”

“બાવાજી, જીવનખંડ બોલો તો કેવું સારું લાગે ?”

“તારું એમ તો એમ, જીવનખંડ. પણ હું તો કહુંય કે તમારી જગાએ જો તે હોતો તો એ બાબતને ઘણીજ ઉલટથી ધ્યાનપર લેતો.”

લવજીએ એનો કાંઈ પણ જવાબ દીધો નહીં.

“આપરા ઘેરમાં ખરચ બધો એટલી તો બેદરકારીથી ચાલેય કે તે ઉપર જરા જો સંભાળ લઈએ તો મોટો ઉગારો કરવાને આપુને મુશ્કેલી પડે નહીં. એટલા બધા ઘોડા ગાડી! લવજી આપુને એટલા બધાની શું જરૂર છે? શું પાંચ છ ઘોડા જોઈએ ?”

“પાંચ છ!” લવજી અજબ થઈને બોલી ઉઠ્યો, “હોમજીબાવા, તમે બુલોચ.”

“નહીં હું બુલતો નથી. દસ રહ્યા’તા તેમાંથીબી ચાર તો મેં વેચ્યા; પણ એટલા રહેલા છની પણ શું અગત છે? બે ગાડીઓ પણ વેચી; પણ તોબી ચાર ગાડી શું કામ જોઈએ ?”

“અરે પણ બાવા, તમે એ શું કરોચ ?” લવજીએ ચીડમાં આવી કહ્યું, “બધુંજ વેચોચ, કંઈજ રહેવા દેવું નથી ?”

“બધું વેચ્યું! આટલુંબી છે તે મને વગર અગતનું લાગેચ અને તમે બોલોચ જે બધું વેચ્યું !”

છુપી ચીડથી બળતો, લવજી તેવણનાં મોહુડાં સામે જોતો બેસીજ રહ્યો.

“જે તે એક ગાડી અને બે ઘોડા રાખો એટલે બસ. અવાર નવાર આપરે વાપર્યા કરશું. આટલા બધા ચાકરો ને મસાલોનું શું કામ છે? ગધેરીનાઓ આખો દહાડો ખાઈપીને ખુરસી કાચ તો ભાંજેચ. એઓમાંથી ઘણાઓને કહાડવા જોઈએ અને બાકીનાઓને પણ હુમણું જે પગાર મલેચ તેથી કુમતી મલવો જોઈએ.”

લવણનાં તો એ હસવા જેવો પટપટારો સાંભળી, તળે ઉપર થવા લાગ્યાં.

બાણીબુજને તેણે હવે પેલું ચોપાનિયું પાછું ઉઘાડ્યું અને ટેબલ ઉપર હાથ ટેકવી, પગ ચહુડાવી તે વાંચવામાં મગ્નબુત રીતે ગુંટાયો.

“તમારી કુધ સુનાળી ઘણીખરી મારાંજ મતને મળતી છે, પણ તમારો, લવણ તમારો, બધાંમાં વાંધો છે. નુકશાની બધ ત્યારેથી તમે તમારો વિચાર ફેરવો નહીં, એ તે શું?”

લવણ ચુપજ રહ્યો.

“ખાધા પીધાની બાબદમાંથી લખલુટપાણું ઘણુંજ મારી નજરે આવેચ. કેટલાં ડીશ, કેટલી વાંની, કેટલી કુટ, કેટલો શરાબ ! અરે ભઈ, કંઈ ટરકીનાં સુલતાનનો ઘેર ખટલો નીભાવવો છે? કે કંઈ ઇરાનના શાહનો સુફરો ખીછાવવો છે? એ છે શું? હજારો રૂપ્યાનો ખરચ રાખ્યે તોજ શેકડા કેહવઈએ, ને નહીં તો નહીં કે? ને જો તેવી જરૂરજ હોય તો એ શેકડા આપુને જોઈતી નથી. લવણ તમે બધી રીતે ડાહ્યા છેવો, પણ આ રીત નથી”

હજી લવણ મુગોજ બેઠો. ક્યારે કોઈ પહરોનો હોમજી શેકને મળવા આવી, તેને આ પીડામાંથી છોડવે, એમ તે ઇતેબરીથી ખાહેશ રાખતો હતો.

“હજીર ખીજું ઘણું સુધારવાનું રહેલું છે, એ તો હું કંઈજ બોલ્યો નથી. મહિને દાહડે એક સારી જેવી રકમ ફાજલ પરે એ વાત કંઈ જેવી તેવી નથી. કેમ, હું બોલુંચ તે બરાબર લાગેચ કે નહીં? દીકરા નાણાં સંઘરવાની રીતો એજ છે.”

પોતાનું નકાસું જેવું વાંચણ લવણએ હજી વગર બોલવે બારીજ રાખ્યું. હોમજી શેકને હવે એથી દિલગીરી થઈ.

“લવણ, વરી, આ ચીઠરાંની રોકાણમાં તમે પડ્યા,” તેવણ સેહેજ સખત થઇ બોલ્યા, “ત્યારનો હું આટલું બધું બોલ્યો, પણ તેનો કંઇબી જવાબ મેં તમારેથી મેળવ્યો નથી. એ વાત સારી નથી, એ મને ગમતી નથી.”

“બાવાણ,” લવણ હવે તેવણ તરફ જોઇ ખુલ્લી રીતે પોતાનો ગુસ્સો દેખાડી બોલ્યો, “હું શું બોલું? એકને એક રીતના તમારા રોહરા જ્યારે-ત્યારે તમે કાહડ્યા કરો, તેના જવાબમાં વારેઘડી મને બોલતાંબી શરમ લાગેચ. વખતે-વખત તમારી સામે તે હું કેમ થાઉં? હું હવે તમુને એટલુંજ કેહુંચ કે જેમ તમારે ગમે તેમ કરો. જો કે મને તો તમારા વિચાર એક સ્તીભારથી પસંદ નથી, તોબી હું હવે તમારી વિરૂદ્ધ જનારજ નથી. તમુને જે વાજબી દીશે તે સુધારા કરો.”

લવણને એમ નાખુશ અને ગુસ્સે થયેલો જોઇ હોમણ શેઠ હવે હઠ્યા. પોતાનાં એકપુરાં વાહલાં ફરજંદને ખુશી રાખવા ખાતર આ ભોલો પીતા બધુંએ કરતો હતો,— પોતાના કંજુસ ખવાસની મજબુત વળણનેબી તે બોલ બોલતાંમાં ફેરવતો હતો, એટલું તેવણનું હેત આ ઉડાઉ ફરજંદ ઉપર હતું,—એટલી છુટ તેવણ તેને આપતા હતા, કે લવણ, ચાહે તેમ તેવણને પોતાની ‘હથેલીમાં રમાડવાને’ સામર્થ્યવાન હતો. તેના સેહેજબી ગુસ્સા આગળ તેવણના બધા વિચાર અને બધી હુદીલાઇ પિંગળી જતી હતી. અને ઘણીજ જરૂરની વખતે તેને એ ત્રણ નરમ બોલો શિખામણ અને સદ્વાહ તરીકે આપવા શિવાય, કોઇબી દાહડે ધમકી જેવું તો તેવણ તેને આપતાજ નહીં હતા.

“પણ તમુને જો તે ઠીક લાગે નહીં, તો પછી તે મારે કરવુંજ નથી. તમુને શું તે પસંદ છેજ નહીં?” તેવણે નરમ અવાજે પુછ્યું.

“ખીલકુલ નહીં, એક રજભારખી નહીં. બાવાજી, જો કંઈખી માન મેળવવાની અને સાચવવાની તમે આશા રાખતા હોવો તો મુગા મુગા જેમ ચાલેચ તેમ ચાલવા દેવો. કંઈખી ઘટારો હુવે થઈ શકે નહીં, હજુર વધારો મોટો કરવાનો છે. કંઈખી વેચવા, કે કંઈખી ઓછું કરવા જતાં આપરી આંટને મોટો ઘોકો પુગશે તેનો કંઈ વિચાર છે? વેપારીઓ બધા એમજ ધારશે કે આપરો પાયો કોઈ રીતે ધીલો થયો હોશે તેથી ખરચ ઓછો કરવાનો વિચાર સુઝ્યો છે. આંટ એક વખત ઓછી થઈ, એટલે પછી નહીં ખોહતાખી ખોહીશું.”

“એમ?” અક્સોસના દેખાવે, પોતાનું માંથું હાથ ઉપર ટેકવતા, હોમજી શેઠ બોલ્યા, “એમ છે ત્યારે તો રેહવા દેઓ. જેમ ચાલેચ તેમ ચાલવા દેઓ. પણ હુવે, લવજી હું પગે પરીને તમુને કેહુચ, કે હુવે કંઈ વધારે રકમ ઉપાડીને કશા જોખમમાં નાખતા નાં!”

“મેં ચારેક દાહડાજ થયા એક ખીજા ત્રણ લાખ ઉપાડયાચ, તે ત—”

“ખીજા ઉપાડયા!” હોમજી શેઠ ડાળા ફાડી તેની તરફ જોતા બોલ્યા, “ત્રણ લાખ! લવજી એ શું—લવજી એ શું—લવજી એ શું!”

“બસ—બસ, ધીરા પડો બાવાજી. તે કંઈ જવાના નથી,—તેની કંઈ ધાસ્તી નથી. તેમાં આપુને ફાયદોજ છે,” એમ અરધા સમજવાના અને અરધા ધમકાવાના અવાજે લવજી બોલ્યો.

“ઠીક ત્યારે, તે તો જોઈશું પણ ફાયદો થાય તે અગાઉ ખરચમાં સેહેજખી ફેરફાર કરવાને નહીં ચુકો તો સાઈં. લવજી તમે પોતેખી આબરૂની રીતે ચાલો તો સાઈં. તેનો સારો ફાયદો તમેજ જોશો.”

વળી લવણ ચોંક્યો. આએ બોલો શાના ?

“એટલે ? તે વરી શું ?”

“દીકરા, હલકા માણસો સાથે કામ પાડવું તેમાં આપુને હલકું લાગે, તે તો સમજો !”

“પણ તે કોણ છે ? હલકો માણસ કીયો ?” તેણે વધારે અજબ થઈ પુછ્યું.

“પેલો દોંગો જેવો દોલી નામનો પારસી આવેચ તે, તેના જેવાઓને વાસ્તે હું બોલુંચ. લવણ બેચાર વખત તેને પૈસા લઈને ઉતરતાં મેં જોયો, તેને પૈસા શાના આપવાના ? આપરી કમાઈનું ભોજણ તેને ખવાડવાની શું અગત ?”

લવણની છાતી જોશથી ઘબકવા લાગી, —તેનો ચેહરો ફિકાશ પકડતો ગયો. પણ તે ફેરફાર હોમણ શેઠ જોઈ શક્યા નહીં.

“ઓહો ! તે દોલી ?” જેમ તેમ પોતાનો અવાજ ગોઠવી તે બોલ્યો, “તે દોલી તો ઘણો કામનો છે બાવાળ. એવા જાણુસો વગર તો આપરા જેવા વેપારીઓને ચાલેજ કેમ ? એ તો બજારમાંની છુપી વાતો લાવનારો મારો કાસદ છે. કોઈ વખત એને થોડા ઘણા કંઈ જોહસુંચ, બાકી બીજી મોટી રકમો તો કેથે ઉઘરાણીની ભરવાની હોય તે હું એને આપી મોકલુંચ. બાકી બીજું મને એની સાથે શું કામ ?”

“તે તો તમે જાણો લવણ. બધું સંભાળીને કરજે, ને મને શરમ આળસમાં પેલી જેહાન મોકલજે. મારી તો હાલત તમે જોવોચ કે કેવી થઈચ તે.” હોમણ શેઠ તદ્દન શોકાતુર ચેહરો કરી બોલ્યા.

અને તેવણ ખરૂંજ બોલ્યા હતા. ‘મોતી મેહેલ’ માંની પેલી જ્યાફતને દિવસે આપણે તેવણને જોયા, તેથી, તેવણ હમણાં તદ્દનજ ફેરવાઈ ગયા હતા. લવણનાં લખલુટપણાંથી

ઉત્પન્ન થતી ગુપ્ત પણ ચાલુ શીકરે, અને તે સાથે હૈડાંનાં જારી રહેલાં બુરાં દરદે તેવણને અત્યાર સુધીમાં છેક હાલ-હવાલ કરી નાખ્યા હતા. તેથીજ લેણદેણનો સઘળો વહીવટ હવે પુરેપુરો લવણના હાથમાં આપ્યો હતો, અને તેથીજ આ હડહડતો કંબુસ ગૃહસ્થ, મરણ કાંથે આવેલો હોવા છતાંબી, પોતાની મોટી મેહનતે મેળવેલી દોલતની સંભાળ માટે આગળના કરતાં બેવડો વધારે ફિકરમંદ બન્યો હતો.

“બાવાજી, હવે એવાં ચેડાં કાહડવાની શું અગત છે ?” લવણ તેવણ તરફ દયાની નજરે જોતો બોલ્યો.

“નહીં દીકરા હુંતો મારી નબળી થયેલી હાલતને વાસ્તે બોલુંચ. હું કંઈ સંભાળ લેઉં તેવી હાલતમાં નથી. કરવું ને નહીં કરવું તે બધું તમારા હાથમાં છે.”

“પણ કેળવણી તમારીજ આપેલી છે, એટલે પછી ફીકર શું છે ?” લવણએ હસ્તે મોહડે જવાબ દીધો.

“ઉસ્તાદ તો શિખવે પણ ચેલો તે શિખે કે નહીં તે એક સવાલ છે, ને શિખીનેબી તેમ ચાલે કે નહીં એ વરી ખીન્ને સવાલ છે. વાસ્તે લવણભઈ, સંભાળજો !” હોમજી શેઠ હવે જુદા પડતા લવણની પીઠ ઉપર હાથ મુકી બોલ્યા, “ખોદા મારો જાણેચ કે આ પૈસા મેં કેમ મેળવેલા છે, ને શું શું આકૃતો અને હેરાનગતીઓની મેં ટક્કર ઝીલેલી છે. સંભાળજો ! સમાગે સંચેલી દોલત કમાગે વેરતા ના; માફ નામ સાચવજો,—મારી મેહનતનો જશ આપજો !”

એટલું બોલી તેવણ ચુપ થયા.

લવણ તેવણથી જુદો પડી પોતાના ઓરડામાં ગયો.

પણ ત્યાં પગ મુકતાંજ, દલગીરી અને પસ્તાવાતું એક બળતું આંસુ તેની આંખમાંથી ટપકયું !

“અરે ! એવા બાપની માયાને હું લાયક નથી. આએ ભોળાઈ સામે આ ઠગાઈ, કેઈ અથંગ ઠગારાનેથી જરૂર શરમાવે એવી છે !” એમ બોલતો તે એક કોચ ઉપર થપકાઈ બેઠો.

હોમજીશેઠના છેલ્લા બોલો એટલા અસરકારક હતા કે, તેથી આ સંગઠીલ લવજી પણ પિગળ્યા અને પસ્તાયા વગર રેહજ નહીં. પોતે તકસીસ્વાર, તેથી તે બોલો તેને વધારે લાગ્યા. આ વાતચીતમાં પણ તેણે પોતાના ભોળા પીતાને ઠગ્યો હતો. તેણે ઉપાડેલી લખો રૂપ્યાની મોટી રકમો, વેપારી કામોમાં વપરાવાને બદલે, તેની પોતાની પાપી ઇચ્છાઓની માંગણી પુરી પાડવામાં વપરાઈ હતી ! પણ ઉપલો પસ્તાવો તેનાં મનમાં લાયગે ત્રણ ઘડી રહી શક્યો હોય.

“ઓહુ, છત ! એવા રાંડીચાળા મને છાજતા નથી. દલગીરીનો આ દેખાવ મશકેરી જેવો છે,—પસ્તાવાના આ બોલો ખચીત હસવા જેવા છે !” એમ બોલતો તે ઝડપથી ઉઠ્યો, અને કપડાં પેહેરી, રાતની પોતાની સેહેલઘાહ કરવા માટે એકાંત રસ્તે બાહર પડ્યો.

પ્રકરણ ચાળીસમું. એ જાંઘીની જરૂર શું!

‘ Why entreat me, why upbraid me,
When the steadfast tongues of truth
And the flattering hopes of youth
Have all deceived me & betrayed me ?
Give me, give me rest ! ”

Longfellow.

“વીનવેચ તું શું કામ, કાંઈ કરેય બદનામ,
જ્યારે, સચાઈની મજબુત કુલ જબાંઓથી
ને જીવાનોની ખુશામતી આશાઓથી
પામીય હું ઠગાઈને દગો તમામ ?
આપ મને, આપ મને આરામ, ઓ, આરામ !”

ઢાંઢેલો.

કુવા અંદરથી ઉપર ચઢી આવી, જમશાએ પેલી
ઘેલાન અબજાને પાસે આવેલા એક લીલોત્રીના ક્યારા ઉપર
સુવાડી અને પોતે પણ પાછો જરા દમ ખાતો તેણીની પાસે બેઠો.

પેલું વફાદાર કુતરું પોતાની બાઈની ખરી હાલતથી
વાકેફ થઈ, જાણે તેણીને પાછી હુશીયારીમાં લાવવા ચાહતું
હોય તેમ, તેણીનો શાંત પડેલો મુખડો જીલ વડે પસવારવા
અને તેણીનાં બેખબર બદન આસપાસ ભુકતું કરવા લાગ્યું.

એ રીતે, તેજસ્વી ચાંદનીથી ઝલકી રહેલી તે એકાંત
જગા ઉપર રાતના ભયભરેલી ચુપકીદીના આ વખતમાં, આ
ત્રણ પ્રાણીઓનો ઝુમખો જે દેખાવ આપી રહ્યો હતો તે
ખરેખર વિચિત્ર હતો.

એક બાજુ શીરીન, (વાંચનાર તો પેહેલેથીજ સમજેલા
હોવા જોઈએ કે એ બાજુ કોણ હતી) પોતાના તમામ ઉજળા
પોશાકમાં, ખરેખરી લીલી પણ રાતના સખબથી શીદા દીસતી
તે જમીન ઉપર, જાણે કોઈ ચાલાક ગુંઠનારે ઢાળી લોંચ ઉપર

સફેદ ઉપસાવેલું એક ભરત કામ ગુંઠચું હોય તે મિસાલ તદ્દન સ્થીર સ્થીતિમાં પડી હતી; બીજી બાબુ, થાક ખાતો બેઠેલો જમશેા માથું પોતાનાં ગુંઠણ ઉપર ટેકવતો, એક મુવેલી માથુક પાસે વિલાપ કરતા આશકનો આકાર આપી રહ્યો હતો; અને ત્રીજી તરફ, વફાદાર 'કુતરૂ' એક મુરદાંને સજીવન કરવાની શ્રેકટ કોશેશોથી એક તબીબ આખરે થાકી બેસે તેમ, શીરીનને ઉઠાડવાની પોતાની કોશેશોથી હારી ખાઇ, નિરાશ દેખાવે પેલાં બેની વચ્ચે બેસી પોતાની આતુર નજરો તેઓ ઉપર શ્રેંકતું હતું. દુરથી કોઇ વેહેમી બેનાર બે તેઓ ઉપર નજર કરે, તો તે એમજ સમજીને બીહિ કે પાસે આવેલા પેલા કુવામાં વાસો કરનારા કોઇ ગુપ્ત અધ્યત્ત જીવડાઓ, પોતાનું સદાનું ભેદી જળસ્થાન છોડી, ચાંદનીના આ મીઠા હીંગાગમાં મધુર મળહુ કરવાને બાહર પડ્યા છે!

થોડોવાર દમ ખાધા બાદ જમશેા પાછો હુશિયાર થયો, અને શીરીન હમણાં કેવી હાલતમાં હતી તેની તપાસ કીધી. તેણીની આ બેલાની ફકત ભારે ધાસ્તીના સખબથીજ થઇ હતી એ બાબે તેની ખાત્રી હોવાથી બે કે તે નચીત તો હતો, તોપણ જ્યાં સુધી તેણી પુરતી સુદ્ધિમાં આવે નહીં ત્યાંસુધી તેણીને હાલની આ જગાથી બીજે કેઠે લઇ જવાનો વિચાર તેને માંડી વાળવો પડ્યો. તેટલાં સઘળી અગતની માવજત શીરીન માટે કરવાને તે ચુક્યો નહીં. પોતાનાં નીચવે તે અગાઉ તેણે તેણીનાં પાણીથી રેળાંતાં કપડાંઓ અને એટલાં નિચવી નાંખ્યાં, તેણીને કરાર મળે એવી રીતે સુવાડી, અને કાંઇ ભુજબી ગરમી આપવા તેણીની પાતળી અને ટેટાં તેણે બેરથી મસળવા માંડ્યાં.

તે વફાદાર કુતરૂં પુછડી હીલવી હરખાતું, તેનાં મોહડાં તરફ વળી પાછું ઇંતેબરીથી બેવા લાગું.

“આ ચેહુરો—આ આકાર મારાં ધ્યાનમાં છે.” શીરી નની સારવાર કરતાં તેણીનાં મુખ ઉપર ખારીક નજર ફેંકતો જમશેા મનમાં બળડયો, “એકથી વધુ વેળા એ મારા જીવમાં આવ્યો હોય એવી મને ખાત્રી છે. જરા જો ધ્યાન દોડાડે તો એને ઓળખી પણ હું શકું.” એમ બોલી, વધારે ચાકસા-ઇથી તપાસતો તે જરા વીચારમાં બેઠો.

“હા—હા: મને લાગેચ કે એ તેજ છે.” પોતાનું બળડવું તેને પાછું આગળ ચલાવ્યું, “જે લુચ્ચા પારસીની સાથે ગાડીમાં બેસી આવતાં મેં હમણું દોલીને જોયો, તેજ પારસીની સાથે મેં આ છોકરીને વાત કરતાં બીજી જગાઓપર ને આ બાગમાં પણ ઘણી વખત જોયલી છે. તેને સલામ કરતાં દોલી જે નામ બોલ્યો તે-તે, હા તે નોશેસ્વાન કરી-નેજ હતું. તે લુચ્ચાનીજ કાંઇ ચાલથી તો આ ફરેસ્તાઇ દેખાવની છોકરીને એવો ભયંકર અંત લાવવાની કેશેશ કરવાની ફરજ નહીં પડી હોય? મને શક કાંઇ તેવોજ આવેચ તે પારસી નાપાક છે એમાં તો કાંઇ ખોટું નથી, કેમકે એવો હોય નહીં ત્યાંવેર તે દોલી જેવા એક પાપીની સંગતમાં ફરે નહીં. ખોદા જાણે શું થવાનું હોય પણ જ્યારથી મેં એને તે નાપાકની સાથે વાત કરતાં જોઇ, ત્યારથીજ એની તરફ મારી કાંઇ અજાયબ જેવી દિલસોજી દોડતી રહી; ને નોશેસ્વાનના દેખાવ ઉપરથી મેં એમજ ધાર્યું કે, ખાતેનથી સંડળા એક માંડવા ઉપર ચંબેલીનો એક નાનુક વેલો પોતાનાં ભોલાં અજ્ઞાનપણાંથી આધાર રાખતો થયો છે! અરે, પણ એ મારા વિચારમાં હું ભુલતો હોઉં તો? ખરી હકીકતથી વાકેફ થયા વગરની મારી કલ્પના કદાચ ખોટી પણ હશે.”

જમશેા ઉપર મુજબનું એટલું બોલી રહ્યો તેવામાંજ, શીરીને હજી સુધીની પોતાની પોણી બેખબર હાલતમાં મોડાક

ભાગા તુટા બોલો બબડવાના શરૂ કીધા. પણ અવાજ એટલો ધીમો હતો કે જમશાને છેક તેણીનાં મોહડાં સુધી વાકો વળીને તે સાંભળવા પડ્યા.

શીરીને તેણીનાં કર્પોણ કુસલાવનાર સાથે (એકવીસમાં પ્રકરણમાં જણાવેલી) જે છેલ્લી વાતચીત થઈ હતી, તે સઘળી તેણીનાં મનમાં એટલી તો મજબુત રીતે દબાઈ બેઠી હતી કે અવારનવાર તે સઘળી પાછી યાદ આવી બેહુદ સંતાપમાં તેણીને દુખાડી દેતી હતી. અને તેમજ આ વેળા પણ તે માંહેલાજ ઘણાએક બોલો, તેણીની વગર ઢઠાની બકબકમાં બાહેર પડ્યા વગર રહ્યા નહીં,

“ન-નોશેર, તમારો મારી ઉપરનો પ-પ ખ્યાર કાંઈ છે? બોદા, આ શું સાંભળુંચ! બ-બ-બાપ, આ ફરજંદન! બ-બાપ તમે નહીં? નોશેર, તમારા વ-વ-વચનો, તમારૂં બોલવું! માય-બાપ આગળ મ-મ-મરજી જણાવોની? વીચાર ફરવશે. એ નહીં બ-બને? નો—” વધારે કાંઈ બોલો તેણીનાં ગુંગલાવી નાંખતાં દયકલાઓમાં ગુમ થઈ ગયા!

પણ જમશાએ જોઈએ તેટલું સાંભળ્યું હતું.

“એજ તે પાપી, એજ તે બનાવ!” તેણીની છાતી ફાડતી હાલત જોઈ, પોતાની આંખોથી પણ આંસુ રેડતો, તે બોલ્યો, “આહા! ધીરજ ધર, નેક છોકરી! તારાં બળતાં આંસુનું એકેક ટીપું, તાહરા ફસાવનારની જીંદગીનાં હવે પછીના માર્ગ ઉપર ખુવારીનું એકેક ખંજર દાટતું જશે, પણ તારો પોતાનો માર્ગ તો ખાલેસ સુખનાં કુલોથી પંથરાયલોજ કાયમ રહેશે! પણ હવે એ હુશિયાર થાયચ.”

અને તેમજ શીરીને હવે પોતાનું બદન હીલવી આંખો થોડીક ખોળી; પણ પાછી પેલીજ વાત ધ્યાનમાં આવવાથી—
“હું મુઠ—હું મુઠ-નોશેર!” એમ બોલી બેશથી રડી પડી.

થોડોકવાર તેણીની દલગીરીને પોતાનો કુદરતી માર્ગ લેવા દઈ, જમશેા આખરે નરમ અવાજે બોલ્યો—

“બાઈ, હવે જરાં ધીરાં પડી પાછા બંગલા તરફ ચાલશે ? ભીને કપડે પડી રેહવું સાડું નથી.”

પુરતી શુદ્ધિમાં આવી, એક અબાણો સાદ પોતાને કાને પડતો સાંભળી, શીરીને આસપાસ ભ્રમ્યું.

એક ઉજડ જગામાં, કોઈ બેગાના મરદની પાસે પોતાને પડેલી જાણી, એક તિક્ષણ ચીસ સાથે તેણી ચમકી ઉઠી ! ‘અકીક’ તેજ ઘડી તેણીના પગ ઉપર કુદતું અને વીટલાતું થયું.

“આ શું ! હું દાંડ !” અતી ભયભીત થઈ, તેણી ખુમ પાડી બોલી.

તેણીને કેમ સમજાવવી તેના ગુચવાડામાં જમશેા પડ્યો. પણ કુવા ઉપર નજર પડતાંજ, વીસરાયલો બનાવ તેણીને યાદ આવ્યો.

“આહા ! આ ભીના કપડાં ! જીંદગી પાછી મળી,—પણ એ જીંદગીની જરૂર શું છે !”

એમ બોલતાંજ, પાછી ભેશથી તેણી કુવા તરફ ધસી. પણ વધારે ઝડપથી દોડી જઈ, જમશેાએ તેણીનો હાથ મજબુત કબજામાં પકડ્યો.

“ઠેાખ ! કંગાળ-દિવાની છોકરી !” મજબુતીથી તેણીને પાછી હટાવી, તે ઘાડે અવાજે બોલ્યો, “એક બીજા નાલાયક કામથી તારા પેદા કરનારને નારાજ ના કર; જન ઉપર આ સખત જબરી કીધામાં કશો સાર નથી !”

એક પારકા શખસના હાથમાં પોતાને એવાં ભેરથી પકડાયેલી ભેઈ અને સખત ધમકી અથવા ઠપકો આપનારો તેનો ઘાડો અવાજ સાંભળી, શીરીન હવે દેખઈતી ધુજવા લાગી. થોડોકવાર તેણીથી કાંઈપણ બોલાઈ શકાયું નહીં.

જમશાને વળી તેણી ઉપર માયા આવી. અને ધીમે-ધીમે તેણીને કુવા પાસથી દુર લઇ જઇ, તે બોલ્યો, “બાઇ, બેઠન, હવે એવી ગાંડાઇ છોડી દેવો, ને બંગલે ચાલો હવે, કે તાંહ તમારી સારવાર થાય.”

આસ્તેથી પોતાનો હાથ મોકલો કરી, શીરીને હવે સ્થિરપણે પોતાના બચાવનાર પર જોયું; અને નરમ અવાજે પુછીયું—“લઇ, તમે કોણ છેવો?”

“હું એક માણસ છેઉં; અને ખરી રીતે જોતાં, તમારા કરતાં તો વધારે દુખી છેઉં, તોપણ જે નાલાયક કોશેશ આજે તમે કીધી તેમ કરવાનો કદી વીચાર પણ કરતો નથી!”

એક નીસાસોજ, શીરીને એના જવાબમાં નાખ્યો.

“આ મુંગાં પ્રાણીનો તમે ઉપકાર માનો;” જમશો આગળ બોલ્યો, “એને જો, પોતાની ફરજ બજાવીને, મને મને મારી ફરજ ઝડપથી બજાવાને નહીં શિખવ્યો હોતે તો અત્યારે હ્યાં ઉભાં રહી વાત કરતાં તો તમે રેહતોજ નહીં.”

“અરે તેમ થતે તો બેહતર!” તેણીએ હવે ઉત્તર વાળ્યો, “લઇ, વધારે ઉપકારને લાયક તો તમેજ છેવો, પણ તે હું હવે માની શકતી નથી. એ મેહેનત જો તમે નહીંજ લીધી હોતે, તો મારો ઉડી જતો જીવ ખરેખરો તમારો ઉપકાર માની તમુને દુવા દીધા વગર રેહતે નહીં. અરે, પણ હવે તમે મને જીવારી નથી, પણ બેવડી મારી છે-બેવડી જખમી કીધી છે!”

“છટ કાંઇ નહીં-કાંઇજ નહીં! અંચીતી ઉશકેરણીથી ભમટાં થયલાં મનના એ ફકટ નાપાયદાર વિચારો છે, કે જેઓને આપણે આપણી શાંત પડેલી હાલતમાં ધિકાર્યા વગર રેહતાં નથી. એ ઘડીની આફતથી ઉપજતી નિરાશીમાં ઉતાવળથી કરી દીધેલી એ ભુલો છે, કે જેઓની યાદ, ઘણાં વર-

શોનાં સુખી હીંગામમાં આપણને પસ્તાવો કરાવ્યા વિના રહેતી નથી.”

“આહ: પણ તે ઘણા વરશોનો સુખી હીંગામ આવે ત્યારે કે? તે શાંત પડેલી હાલત હું પાછી ભોગવું ત્યારે કે? હાલ તો આ અરજને ધમકી-બેઉ મારીપર એક ઘાતકીપણાં જેવી છે. આ મારી સલામતી કે જીવતદાન નથી, પણ મારી-પર થયલા દગાના દુખી વિચારોમાં ભેલી દેવાયલો એક નવો તાતેલો દાહમજ છે! ભઈ, તમારું જો હયાં આવવું નહીં થયું હોતે, તો અત્યારે કેવા પુરેપુરા આરામમાં પડેલી હોતે!”

“નહીં-નહીં, બાઈ, ભવીષના બનાવો કોઈ વાંચી બેઠું નથી. હજી પછી તમારી જાંઘીમાં શું થશે તે વિષે આપરે બેખબર છીએ, વાસ્તે હવે તે ખોદાના ખોદનો તો કાંઈ વિચાર કરી શાંત થઈને બેસો તો સાડું. જેમ જુરા તેમ ભલાપણુ દુન્યામાં છેજ, ને તેથી નોશેરવાનથી ઉલટા ખવાસનો કોઈ ખીજો, તમારી ભલાઈનો બદલો આપવાને ચુકશે નહીં એ નક્કી માનજો.”

તેનું નામ સાંભળતાંજ શીરીન ફીક્કી પડી.

“હું? એ તમે કેમ જાણ્યું—તમને કહ્યું કોણે? તમે કોણ છેવો?” તેણીએ ઝડપથી પુછ્યું.

“હું છઉં ગમે તે; પણ જેખી મેં જાણીયુંય તે થોડો વખત અગાઉ તમારેજ મોહડેથી છે તે નક્કી જાણજો.”

“એમ! અરે હા, હું સમજી. હે ખોદા! આ મારી શું ફ-ફ-ફજેતી!” એમ બોલી તેણી પાછી રડવા લાગી.

“હવે મોડું ઘણું થયુંય, વાસ્તે ચાલસો તો સાડું.” જમશેા હવે સેહેજ અધીરાઈ દેખાડી બોલ્યો, “અચાનક જો કોઈ હયાં આવી લાગશે તો નાહક આપરી બેઠીની ચાલ વગેરે

વાશે. આ રડવાનું હવે વગર કારણનું છે. ખની ચુકેલી એક બાબત માટે બહુકનો વિલાપ કરવો મુરખાઈ ભરેલો છે.”

“બંગલો! અરે બંગલો હવે હું કીચે મોહડે જાઉં!”

“તો આખી રાત તમે હંધજ કાહડવાતો માંગતાં તો નહીંજ હોશો?”

“હા, તેમ પણ નહીં; ચાલો ત્યારે.” એમ બોલી, પોતાનાં વક્ષાદાર ‘અક્રીક’ને ઉંચકી પાશાંમાં દાખી, તેણીએ ધીમે કદમે આગલ વધવા માંડ્યું.

પણ થોડું ચાલી, પાછી ઉભી રહી, તેણીએ જમશા તરફ કરગરીને બોલ્યું.

“કાંય, વળી શું છે?” તેને સવાલ કીધો.

“ભઈ. હું હ્યાં બેશુદ્ધિમાં જેપણ કાંઈ બોલી હોઉં તે હંમેશ સુધી તમારીજ પાસેજ રાખવાની મને ખાત્રી આપો એટલે બસ. મારી તરફથી તમારી નેક ને આબરૂદાર રીતભાત બેઈ, તમારા સાદા બોલ ઉપરજ ઇતબાર રાખવાને હું રાજી છેઉં.”

“બેક્રીકર રેહો,” બોલ્યો, “મારા પોતાના હેવાલ સાથે તમારો હેવાલ પણ આ છાતીમાં સમાયલો, કોઈ કાલે બાહર પડશે નહીં. હવે બસ?”

“હવે—બસ.” ચાંદનીમાં પણ મોટાઇનો પ્રકાશ આપતા તેના ચહેરા ઉપર, અત્યંત અબજબીની ચશમો ફેંકતી, શીરીન એ છેઢા બોલો ધીમે-ધીમે બોલી.

તેઓ હવે ઝડપથી આગળ ચાલ્યાં, અને થોડા વખતમાં બંગલાના પાછળા ભાગનાં એક બારણાં વાટે માહે પેઠાં.

પણ વળી હવે શીરીન નબળી પડી ગઈ. પોતાનાં માત પીતાને આ સ્થિતિમાં શું મોહડું દેખાડશે તેની શરમીંદગીના વિચાર તેણીનાં કુમળાં મગજ ઉપર વળી એટલી તો અસર

કીધી, કે બીજવારની બેભાન હાલતમાં જમશાના ઝડપથી લાંબા કીધેલા હાથમાં તેણી ઝીલાઈ રહી !

જમશાની હાલની હાલત કેવી ખારીક હોવી જોઈએ તેનો આપણને સંદેહમાં ખ્યાલ આવે છે.

પારકાં કુટુંબના એક અજાણાં બંગલાની ચાલમાં, એક બેખબર થયેલી જુવાન ખુબસુરત અબળાને રાતને વખત પોતાનાં હાથમાં ઝીલી ખડો રેહતાં તેને એટલું તો ભારી પડ્યું, કે શું ઉપાય લેવો તેનો કંઈપણ ખ્યાલ તેને ન આવતાં, જ્યાં હતો ત્યાંજ સ્થીર થઈને તે ઉભોજ રહ્યો. પણ એક બનાવે તેને તેની મુશકેલ હાલતમાંથી મુક્ત કીધો.

શીરીનની આયા, તેણીને બિછાણા ઉપર નહીં જોઈ, ઘસરાઈને હમણાં તેણીને જોવા ચોરડાની બાહર આવેલી, આ અચ્ચીતો દેખાવ સામે જોતાંજ હેબતીને એક મૂર્તિ મીસાલ જડ થઈ ઉભી. સારાં ભાયગે તેણીથી ચીશ પડાઈ નહીં.

જમશો હવે ધીરજ આપનારો દેખાવ કરી તેણીની સામે ગયો, અને બની શકતા દુક બોલમાં તેણીને હાલતો કાંઈ ઉલટું સમજાવી, મોટાં બાઈને હળવે રહી ઉઠાડી લાવવા તેણે તેણીને મોકલી.

ચોરાજ વારમાં મેહરબંધ, સઘળી પોતાની ધીરજ ખોલી બાહુવરાં જેવાં બની, તેની સામે આવી ઉભાં.

આ હેબતબતાવનારો દેખાઈ જોઈ, બેસી જતા દમ સાથે જેમ તેમ—“આ—આ શું ? શીરીન—મારી શીરીન !” એટલા બોલો બોલી, તેણે પોતાની બેભાન દિકરીને ધુજતા હાથે પકડી લઈ પોતાની ધડકતી છાતીમાં દાખી !

રખેને તેવામાં કાંઈ મોટી ખુમ પાડે એવી ધાસ્તીથી જમસો તુરતજ નરમ પણ મક્કમ અવાજે બોલી ઉઠ્યો—

“માયજી, હવે ચુપ રહો. આકલાં પડીને ગોધ્યાડું કરવામાં કંઈ ફાયદો નથી. ધીરજથી તમારી દીકરીની માવજત કરો.”

“અરે બા, તમે કોણ? તમે એને કાંદુથી લાયા?”

“હું—હું લાવોચ એને બાહરના કુવામાંથી!” તે છેક તેવણની નજદીક જઈ હલુશે બોલ્યો, “વધારે બીજું કેહવાની કંઈ અગત નથી.”

“હું સમજી—હું સમજી! ઓ ખોદા! બહુ માંડે જીવ-તર!” આયાની મદદથી શીરીનને એક કોચ તરફ ખેંચી લઈ સુવાડતાં મેહેરબાઈ બોલ્યાં, “લઈ—બા, બોલ, બધું થઈ ચુક્યું, કે એનામાં કંઈ છે?”

“પ્રીકર ના કરો બાઈ, તમારી દીકરીની જીંદગી સલામત છે. હંઈ સુધી મારી સાથે ચાલતાં આવીનેજ એવણુ પાછાં બેશુદ્ધ થયાંચ. જરા ગરમી આપીને ઘટતા ઉપાયો લેશો તો હમણાં એવણુ હુશિયાર થશે.”

મેહેરબાઈ કંઈ વધારે સાંભળવાને ખેટી થયાં નહીં, પણ તુરતજ સઘળા લાયક ઇલાજે અમલમાં લાવવાની દોડા-દોડમાં પડ્યા.

એ તકનો લાભ લઈ, મેહેરબાઈને જણાવ્યા વગર, અને તેવણને મોહુડેથી ઉપકારના લાયક બોલો સાંભળવાની બાહેશ રાખ્યા વગર, શીરીનના દુઃખમાંથી ખુબસુરત દીસતા ચેહેરા ઉપર એક નજર નાખી જમશેા ત્યાંથી ગુપચુપ બાહેર નિકળી ચાલ્યો.

બે મીનીટ પછી, મેહેરબાઈ તપાસ કરતાં પોતાની વાહલી બેટીના બંચાવનારને ચાલી ગયલો જાણી ભારે દલગીરી તેમજ અજાણીમાં પડ્યાં.

“દરામણા દગાનો એક બીજો લોગ! જલ્દી જીવમાટનો એક બીજો શેકાર!” જમશેા રસ્તા ઉપર ચાલતાં પાછો

મનમાં બોલ્યો, “પણ દુનિયામાં વસ્તા અગણીત અહેરેમનોના કપીંણ હાથે ઉત્પન્ન થતી આફતોની સંખ્યા સાથે સરખાવતાં, આ દાખલાઓ જે મેં જોયાચ તે તો સમુદ્ર કાંઠેની રેતી-માંથી ઉપાડેલા ફકટ જે દાણા જેવા છે ! તોળી એટલાળી મેં જોયાચ તે કેવા છે ? ઓ બોદા !”

પ્રકરણ એકતાળીસમું.

કાળો જોગી ફરીથી !

“ *Lucifer--(Showing a flask) Behold it here ! this little flask Contains the wonderful quintessence.*”

Longfellow.

“જો આએ દાં ! આએ નાની શીશી

ધરાવે છે સઘળા વિચીત્ર તત્ત્વો.”

હાંમફેલો.

“તેથી કુલ વહેમો તું તજજે તમામ,

નેજીનાં કામોમાં થજે શુલકામ.”

રસ્તમ ધરાની.

વખત સાંજનો હતો, દિવસ સનીવારનો હતો.

બપોરના તપતા વખતમાં રહેજ ખુલ્લો અથવા ઓછી ભીડનો રહેવા બાદ ભુલેશ્વરનો રસ્તો, નમતા સુરજના આ શિતલ વખતમાં વળી પાછો હજારો રાહદારીઓની ગરદીથી ચિકાર બની રહ્યો હતો.

અને એજ રસ્તા ઉપર એક બાબુએ આવી ઉભેલી એક લાડુતી ગાડીમાંથી છુપાછુપ ઉતરીને કાળા જોગીનાં પ્રખ્યાત જોગીસ્થાન તરફ ઝડપથી પગલાં ભરતાં વળી એક વાર ફરીથી હીરાંબાઈજ નજર પડતાં હતાં !

પણ જો કોઈએ કાળા જોગી આગળની તેવણી ત્રણ અથવા ચાર મુલાકાતો વખતની દરક હીલચાલો તપાસી હોતે

તો તેને સેહેલાઈથી માલમ પડતે કે તેઓ દરેક વચ્ચે તુરત જણાઈ આવે એવો ફરક પડેલો હતો.

જેમ આગળ તેમ આ વેળા પણ છુપાં રહેવાની અને ચાલવાની તેવણે સંભાળ તો રાખીજ હતી, પણ ખચીત તે જેટલી પેહેલી વખત હતી તેટલી આ વખત તો હતીજ નહીં. પેહેલી વખતે ઉસ્કેરાયલી હાલતનો જે ધુન્નરો અથવા જે અસ્થીરપણું તેવણની ચાલતી વખતની ઝડપમાં જણાયું હતું તે આજે તદ્દનજ ખેમાલમ અથવા નહીં હોવા સરખું થયું હતું. જે નીચી મુઠી—જે હેઠળ તાણેલી સાડીની સોડ જે આસપાસની ખીહતી ધુજતી નજરની નિશાનીઓ કાળા ભેગીના બદુઈખાના તરફ પોતાની પહેલી મુલાકાત આપતાં તેવણમાં દિસી આવી હતી તે આજે એટલી તો ઓછી થઈ ગઈ હતી કે ઉપર કોઈ પણ રાહદારીનું ધ્યાન ખેંચાય નહીં.

એ ઉપરથી ખુલ્લું એમજ સમજતું હતું કે વખતે હીરાંબાઈને પોતાનાં એ કામ—જે તેવણ સારી પેઠે સમજતાં હતાં કે ખોટું અને ખરાબ છે તે તરફ બેદરકાર અને બેફિકર બનાવ્યાં હતાં. તેવણનું સખત મન, ફક્ત પેહેલી એકજ વખતનો ગભરાટ અને ધુન્નરા તરફ હવે હસ્તું થયું હતું. જે પગલું પહેલાં તેવણને અસાધારણ અને જોખમભરેલું લાગ્યું હતું, તેજ પગલાંને હવે તેવણ બિનજોખમનું અને ઘણાક માનવીઓ દરરોજ ભરીને પાર પડે તેવું ગણવા લાગ્યાં હતાં.

એ મુજબ ઉપરાસાપરી કીધેલી કેશોષોએ એક નિચ કામ તરફ પણ તેવણનાં હૈડાંને હટીકું અને તેવણનાં જીગરને જડ બનાવ્યું હતું. દરદનો ઉપાય કરવા માટે એક તબીબને ત્યાં જવું અને દરરોજના સંતાપમાંથી છુટવાને એક જોગે-સ્થાન અથવા બદુઈખાનામાં જવું તેવણને મન એકજ સરખું હતું.

ચાલુ રાખેલી જુગારની રમતો એક જુગારીને જેમ નક્કટ બનાવે અને ચાલુ રાખેલી અનીતિઓ એક અનીતિવાનને બેશરમ કરે, તેમ કાળા જોગીને ત્યાં ચાલુ રાખેલી મુલાકાતોએ હીરાંબાઈને પોતાની વર્તણૂક તરફ શોખ અને બેશરમ બનાવ્યાં હતાં. પાપીઓ જેમ પાપના ચેટકમાં એક જાતની મજા મેળવતાં શિખે, તેમ આ વેહેમી બાઈ કાળા જોગીની ખુરી અને ઝેરી વિદ્યાઓની અજમાયશ મેળવવાના ચેટકમાંજ એક જાતની મજા લેતાં શિખી હતી.

જે કામ પેહેલાં ફક્ત કિનાના વિકારથી ઉશ્કેરાઈનેજ શરૂ કરવામાં આવ્યું હતું, તે પાર પડેલું જોવાને ચાલુ રહેલા કિના સાથે હવે એક તરેહની પાપી હોંશ અથવા અજબપી પણ ભેળાઈ હતી અને તેથીજ કાળા જોગીની કરામતો શું પરીણામ નિપજાવે છે તે જોવા માટે, પ્રીન્સ કુતરાના વચ્ચે આવવાથી એક વાર તેવણને મળેલી સખત નિષ્ફળતા અને નિરાશી છતાં પણ એક વાર ફરીથી, ધૃતમ ધાતમના તે તે કંગાળ સ્થાન તરફ જવાની તેવણે હામ ભીડી હતી.

આહા! કોઈ માયાળુ ફરેસ્તાઈ શક્તિ તે વેળા એવી નહીં નિકળી કે જે તેવણને આ પાપી કામમાં ભયભરેલાં પરિણામ માટે ચેતાવીને ચોંકવે !

પણ કિનાની ખુમારીમાં મસ્ત બનેલાં હીરાંબાઈ, તેવી કોઈ ફરેસ્તાઈ શક્તિની ચેતવણી ઉપર પણ ધ્યાન આપતે કે નહીં તે એક સવાલ છે !

કાળા જોગીની દેવડીમાં દાખલ થવાનું બારણું આવતાંજ હીરાંબાઈ તેમાં ઝડપથી ઘુસી ગયાં અને તેના ભાગાતુટા દાદરો ઉપર અફરાતાં ઝીકાતાં ચહુડીને તેની નાની, બિહામણી નજીસ અને કંગાળ ઓરડીમાં પેઠાં.

‘ગઝદર કોટ’માંનાં સુંદર દિવાનખાનામાં અને ઓરડા-ઓમાં ફરવા અને અલેટવા શિવાય ત્યાંની સંઘણીમાં કે વખા-રમાં ઘણી વખત જવાને અને ત્યાં ઝાઝો વાર ઉભા રહેવાને હીરાંબાઈને એટલી તો સુગ હતી કે તે લગભગ કમકમાટની હૃદ ઉપરાંત પણ ગઈ હતી. “ત્યાં જતાંજ મારો તો બા જીવ ધુજી આવ્યો” એમ તેવણે ઘણી વેળા ભોલા ફરદુનજીને કહી સંભળાવ્યું હતું અને તેનો જવાબ આપતાં પણ ઘણી વેળા તેવણ એમજ બોલ્યા હતા કે—“તાંહ જવાની તુંને કાંઈ જરૂરજ નથી. હીરાં, તું શું કામ જઈને તારી તન્દ-રોસ્તી બગાડેય ?” અને હવે પોતાની કપીલ મતલબ સારવા માટે કાળા જોગી પાસે આવતી તેજ સુગાત્રી ઓરતનો જીવ તે ઠગારાની ગંધમારતી ઓરડીમાં ઉભાં રહેતાં ધુજી આવતો નથી !

જોગી આ વેળા પણ વાંચતોજ હતો. પોતાની દરેક મુલાકાતમાં પેહેલાં દાખલ થતાં હીરાંબાઈએ કાળા જોગીને કદીપણ અમઠો બેઠેલો જોયો નહીં હતો, અને તેમજ કોઈપણ બીજું જોતું હતું નહીં. અને તેનું ખરેખર કારણ તો એજ હતું કે “ભેટી લેખોવાલો” તેનો પેલો ગંબવર પોથો હંમેશાં તેની પાસેજ પડી રહેતો હોવાથી જ્યારે પણ તેના દાદર ઉપર કોઈ અંબાણાનાં ચહડતાં પગળાં સંભળાય ત્યારે તુરત તે ઉપા-ડીને તેમાંનો કોઈપણ એક ભાગ તે વાંચવા મંડી જતો હતો.

દાખલ થતાંવાર હીરાંબાઈ આ વખતે પણ તેના પગ પાસે બે હાથે પગે પડ્યાં. પોતાનાં ઘરમાં પોતા ઉપર વડ-પણુ ધરાવતા બેહેરામશાને, કે પોતાનાજ પાળનહાર ખાવંદને વતીક એવી રીતે નમતાં કોઈ દાહડે તેવણુ દિસ્યાં હતાં નહીં. એટલુંજ નહીં, પણ નમનતાઈ જેવો ગુણપણુ તેવણુમાં છે કે નહીં તે બાબે તેવણુનાં ઘરમાંનાં સઘળાઓ (ફરદુનજી શિવાય),

તેવણની દરરોજની વર્તણુક ઉપરથી શકમંદ રહેતાં હતાં. અને તેજ તુંદ-તેજ મીઠાણ હીરાંબાઈએ, ખાનદાનની એક ખાતુ તરીકેના પોતાનો સાધારણ ટેક પણ ખોહીને, કાળા જોગી જેવા એક નીચ કગારાને હર વખતે ચરણે પડવાનો સરેસ્તો પાડ્યો હતો ! પોતાનાં આખાં કુટુંબ ઉપર મનભાવતી હાકમી ચલાવવાને મરી ફીટેલી આ ઓરત એક કમીના બુદ્ધીન પાસે ગુલામડીની હાલત ભોગવવાને પણ લજવાતી નહીં હતી !!

વેહેમની અસર એવી મજબુત છે !

નબળાં મનમાં પેવશ થયલો ધખારો અને વળી કિનાબાજ હૈડાંમાં ઉપજી રહેલી હોંશ એવી સખત છે !

હીરાંબાઈને જોતાંજ જોગીએ તેવણને મનગમતો આવકાર આપ્યો. એ જોગીએ આ વેહેમી બાઈ તરફ પહેલે દિવસે જે વર્તણુક બતાવી હતી, તેજ કાંઈ તેણે હજી સુધી બદલે રાખી હોય એવું નહીં હતું.

હીરાંબાઈ ઉપર સરદારીનો દસ્ત બેસાડવાની પોતાની કેશોષમાં એક વખત ફાળ્યો. એટલે હવે વધારે વાર તેવણ સાથે સખત રહેવાનું તેને કશું કારણજ નહીં હતું અને વળી તેની નાપાક સેવાના બદલા તરીકે હીરાંબાઈએ તેને એક અસાધારણ મોટી રકમ આપી હતી, તેથી તેવણને હવે તો રાજીજ રાખતાં શિખ્યો હતો. તેવણ સાથે હવે તે આગળ કરતાં ઉલટીજ એટલે નરમાશ ભરેલી રીતે સઘળી વાતચીત કરતો હતો અને તે વળી એવા પણ વિચારથી કે હીરાંબાઈ પોતાનું કામ થયા બાદ, પોતાનાજ જેવી બીજી કોઈ ગરબઉ બાઈને તેને ત્યાં લેતી આવે.

“કયું બાઈ, કયસી ખબર ?” તેણે પુછ્યું.

“બાવાજી, ખબર તો કુ-કુ-કુચ સારી નહીં.” તેવણે જરા અચકાઈને જવાબ દીધો.

“અછી નહીં! એ કયા બોલતી હય?”

“જે હોયા તે બોલુંચ બાવાજી. ત્યારે શું મેં અમઠી ઇદર આવું?”

“કયું બાઈ, તેરા કામ પાર નહીં હુવા? તું સચ કેહતી હય?”

“નહીં હુવા-નહીં હુવા. શું કરું મેરા નબીબ! પણ જરા તમેજ શ્રીર મેહરબાની કરોની!”

“નહીં-નહીં, તેરી બાત મે નહીં માનતા હું. એ પાર ન હુવા એ બાતાં સખ બુઠી હએ!”

હીરાંબઈ પાછાં ગભરાયાં.

તેવણુનો પેહેલો વિચાર તો એવોજ હતો કે તેની આપેલી ચીજ પોતાની અસર ઉપજવવામાં નિષ્ફળ ગઈ એમજ તેને ગળે પડવું. પણ જ્યારે જોગીને, તેવણુના બોલવાને જુઠું પાડતો અને ઉશ્કેરાતો જોયો, ત્યારે તેવણે પોતાનું ખોટાઈ આગળ ચલાવીને તેને વધારે છેડવાનું વાજબી જોયું નહીં.

“બાવાજી, એ નહીં પાર હુવા તેનું ખરેખરું કારણ બોલું તો તે તુમ ખરાખર ધ્યાનસે સાંભલેગા?” તેવણુ પોતાની ભાગી તુટી ભાશામાં તેને પટાવા લાગ્યાં, “સખ ખરુંજ મેં બોલેગા.”

“અચ્છ, બોલ જલદી, મય સુનુગા. પણ દેખ જુઠ મત બોલ!”

એ સાંભળી હીરાંબઈએ, પોતાની ધારેલી નિષ્ઠા એક અણધારેલા બનાવને લીધે, છેક અંતની ઘડીએ કેવી નિરાશી ઉપજવનારી રીતે નિષ્ફળ ગઈ હતી, તેને લગતું સઘળું વર્ણન કાળા જોગીને કહી સંભળાવ્યું; અને ફરી એક વાર

પોતાને મદદ કરવાના કાલાવાલા તેને કરીને તેનું મોહડું ટીકતાં બેઠાં.

સઘળું સાંભળી લઇ, ભેગી તેવણનું મોહડું ટિકતો બેઠો. પોતાની ગુચવાયલી, જડી અને લાંબી દાહડી ઉપર ઘટ અને ખબડાયલો પોતાનો હાથ ફેરવતાં અને વાંકી નજરે તેવણના ચેહરા ભણી બેતાં તેને જે વિચાર આવ્યો તે એજ હતો કે, હીરાંબઇ વેર લેવાનાં સઘળાં મનનાં મજબુતપણાં છતાં તે વેરના ઉપાયો કારગત લગાડવામાં કાચાં હતાં.

નાપાકીની પોતાની આખી જીંદગીમાં કાળા ભેગીએ ઘણાએને ઘણીએક એવી ચીજો તેઓનાં મનની ખુરી ઇચ્છા પુરી કરવાની મતલબથી આપી હતી, પણ તેઓમાંથી કોઇ નેથી તે બાબેની પોતાની પેહુલી કોશેશમાં નિષ્ફળ થયલાં તેણે જોયાં હતાં નહીં. અને ખાસ કરીને તે નિષ્ફળતા ઉપ-જવનારો એવો બનાવ તો કદીથી બનેલો તેણે સાંભળ્યો હતોજ નહીં !

તેની આપેલી ચીજનો ઉપયોગ કરવા માટે હીરાંબઇએ જે તદ્દખીર વાપરી હતી તે તો અલબત્તાં તેને કાચીજ લાગી, અને તે નિષ્ફળ થવાનાં સંભવો ઘણા હોય એમથી તે સમજ્યો. તોપણ જે એક પછી એક ઝડપથી બનેલા બનાવોની બેડ-ણીથી હીરાંબઇની મતલબ ધુળમાં ગઇ હતી તેમાં તેને ઘણી અબ્બયબી લાગી.

તેણે જોયું કે જેમ વધારે સંભાળ લેવા, અને જેમ વધારે ઉતાવળ કરવા હીરાંબઇ ગયાં તેમ વધારે જલદીથી અને વધારે ચોકસાઇથી ઉંધો બનાવજ બન્યો હતો. અને તેથી પોતાનાં લુચ્ચાં પણ અનુભવી મનમાં સમજ્યો કે કિસ્મતનીજ મરજી તે મુજી ચોરતને પુરેપુરી મહાત કરવાની હતી.

તેણે બીજું એ પણ જોયું કે ક્રિસ્મતની વળાણથી ઉધા ચાલવા જતાં હીરાંબધ પોતેથી કદાચ અપકીર્તિના કે આફ-તનાં આંટામાં આવી જશે; અને તેથી પોતાની હટ વધારે વાર નહીં જળવવાની સદલાહ તેવણને આપવાનો પણ તેણે જે ઘડી વિચાર કીધો.

પણ પાછો તેને તે દુર કરવો પડ્યો.

એવી તેની સદલાહ સાંભળીને તેવણ તો એમજ સમજે કે બીજીવાર કંઈ મદદ આપવાની જોગીની મરજી નહીં હોવાથી તે બાહુનાં કાહડે છે. ત્યારે કંઈ વધારે બોલો તેવણ ઉપર ગુમાવવા ફેકટના ધારી, અને તેવણને પોતાનો રસ્તો ગમે તેમ મેળવી લેતાં મુકી, તેણે એટલોજ જવાબ દીધો કે—

“અરછા, એકબાર શીરસે દેખ. બયેક જરા મેં દેતા હું.”

એ સાંભળી હીરાંબધનાં પેટમાં જીવ આવ્યો. હવે તો ખચીત પોતાની નેમ પાર પડશે એવા ખ્યાલના પાપી હરખથી તેવણ હરખાતાં થયાં.

પણ હવે હીરાંબધ જ્યારે કાળા જોગીની દેવડીમાં ચહુડયાં ત્યારથી તે અત્યાર સુધીમાં તેજ રસ્તા ઉપર ફરામરોજ શું કરતો હતો તે આપણે જોઈએ.

હીરાંબધનાં માઠાં લાયગે એક અચાનક સંજોગ આજે પાછો બની ગયો હતો.

જે હિન્દુ વેપારીને મળવા આવતાં એજ રસ્તા ઉપર ફરામરોજે હીરાંબધને ચાલતાં આગળ એકવાર જોયાં હતાં તે અમારા વાંચનારાઓ ભુલ્યા નહીં હશે.

અને આજે વળી ફરીથી તો, તે વેપારીને મળીને નીચે ઉતર્યા બાદ, તે જોગીસ્થાનની દેવડી ઉપર ચહુડતાંજ તેવણ તેની નજરે પડ્યાં હતાં!

આ વેળા તે વધારે ચાંક્યો અને શીકે ચિહ્નરે ગાડીમાંથી ઉતરી પડી, તેણે બીજી તરફ એક ખુણામાં ઉભી રાખવાનો કોચમેનને હુકમ આપી, જોગીનાંજ ઘર પાસે આવેલી એક કનોઇની મોટી દુકાનમાં બેઠેલા બે ચાર હિન્દુઓ પાસે તે ગયો.

“ભાઈ મને કેહ્યો કે હ્યાં તમારી પાસે કોણ રહેય ?” તેઓમાંના એકને પુછ્યું.

“હમારી પાસે ! શેઠ એ તમને ન ખબર ?” પોતાની ચીખાવણી આંખોએ ફરામરોજ તરફ જોઈ, તેણે સવાલ કીધો. ફરામરોજને કંટાળો તો ઘણો છુટો, તોબી જેમ તેમ શાંતપણે તેને ના નો ઉત્તર વાળ્યો.

“હા, પણ એની વાત શેઠાને શું ખબર, એ તો બાઈ લોકો બાણે !” બીજો હિન્દુ વળી પેલાનેજ મળતાં ચીખાવણાં-પણાંથી બોલ્યો.

“એટલે ?”

“અરે શેઠ એતો તમારાં ને અમારાં બધરાંઓને બહુ બાણીતી જાયો છે. એતો તેઓનું કર્મસ્થાન છે !” પેહેલો બોલ્યો.

“હ્યાંથી તો સઘળી વસ્તી વારી વધે છે !” બીજાએ ટાહુકો પુર્યો.

“હ્યાંથી તો જોગી કરે રોગી-ને બહુ કરે માહું !” એમ ત્રીજાએ વળી એક રહેચકાન કેહવત બોલી સંભળાવી.

ફરામરોજ તો ગુંચવાડામાં પડી તેઓનું મોહડું મુઝે મોહડે ટીકતોજ ઉભો રહ્યો.

“અરે નહીં, દોરા કરે લોરા-ને ચીડી કરે મીડી ! જોગી રાજની શક્તિ બહુ મોટી છે તો !” બીજાએ વળી તેને સુધાર્યો.

એ શું ! આ હલકા માણસો તેની મશ્કેરી કરવાનું તો નહીં માંડી બેઠા હોય ?

“અરે ભાઈઓ, એ હસાહસ શું માડી બેઠા છેવો?” આખરે ફરામરોજ અધીરો બની બોલ્યો, “મારા સાદા એક સવાલનો જવાબ આપતાં તમે મસ્કેરી લગાવી છે? એ ધણું નાલાયક છે.”

“અરે શેઠજી, તમે બાણુતા ન હોવો તો બાણુ કે એ તો કાળાનેગીનું બદુસ્થાન-નેગીસ્થાન જે કેહવો તે છે. હવે તો બસ?” પેહેલાએ એમ જવાબ આપ્યો.

“બદુસ્થાન! કાળાનેગીનું નેગીસ્થાન!”

“હા શેઠ” હવે બીજા બોલ્યો, “હાંથી નપુત્રીને પુત્ર મળે છે!”

“હાંથી નલગ્નીને લગન મળે છે!” વળી ત્રીજા બોલ્યો.

“પીત્યો મારતો હોય, સાસ ભાંડતી હોય, નનંદ ચીડાવતી હોય, તેનો હાં ઉપાય થાય છે. હવે સમજ્યા?” પેહેલાએ ખુલાસો કીધો.

“માયા મેળવવી હોય,—પૈસા પડાવવા હોય,—ખાંસાંમાં ભરાવવું હોય, ત્યારે એ નેગીરાજની ચીઠી કામ આવે છે!” ત્રીજાએ એમ વળી વધારે ખુલાસો આપ્યો.

“બહુ મોટ મોટી બાઈઓ હયાં આવે છે. શેઠ તમારા લોકોમાં શું છોકરાંની બહુ ખુટ છે? કે શું પીત્યાઓ બાએડીઓને બહુ માર-માર કરે છે? કેમકે તમારી ભતનીઓની પણ હયાં બહુ આવે છે. હમણાંજ બે ઘડી અગાઉ એક માંહે પેઠી છે!” બીજા હિન્દુ હજી પોતાની ઠઠા આગળ ચલાવતો બોલ્યો.

“પણ શેઠ તમે કેમ એટલા પીડાયલા દીશો છો?” ફરામરોજનો રંજીદા થયલો ચહેરો નેઘ પેહેલા હિન્દુએ પુછ્યું, “આ બાઈ જે હવડાં ગઈ તે તમારી કોઈ સગી હતી?”

એ સવાલથી ગુંચવાડામાં પડી ફરામરોજ ઉડાવવા ગયો,
“નહીં. કેઈ બાઈ, ? મેં તો જોઈ નથી.”

પણ ઉડાવવાની કોશિશમાં તે ફાળ્યો નહીં.

“અરે શેઠ હુમણું તેને જોઈને તો તમે ગાડીમાંથી ઉતરી
આવ્યા !” વાનીયો હસ્તે મોહડે બોલ્યો. પણ તેનું હસવાનું
ફરામરોજને તો ઝેર જેવું થઈ પડ્યું. તેણે હવે તુરત જોયું
કે વધારેવાર તેજ જગ્યાએ ઉભા રહેવું ઠીક પડશે નહીં. તેથી
હવે—“નહીં-નહીં હું કોઈને ઓળખતો નથી !”—એવો ભાંગો
તુટો જવાબ દઈ, તે ઝડપથી ત્યાંથી ખસી ગયો.

પણ ખીશ્યો તે કાંઈ ચાલી જવા નહીં.

તેણે ઠરાવજ કીધો હતો કે આ વેળા હીરાંબઈથી કાંઈ
ચોકસ કારણ સાંભળ્યા વગર તેવણને જવા દેવાં નહીં. અને
તેથી પેલી દુકાન આગળથી દુર જઈ, પેલા હિન્દુઓ તેને
જોય નહીં એવાં સગવડ ભર્યાં ખુણામાં તે ઉભો.

તેને ઝાઝોવાર ત્યાં ખોટી રહેવું પડ્યું નહીં.

જોગીને સઘળો ખુલાસો કીધા બાદ તેની પાસે થોડોક
વાર વધારે બેસી સેવટે પેલી ખુરી ચીજ પાછી તેનેથી મેળવી
અને તેને બરાબર છુપાવી હીરાંબઈ તુરતજ બાહર પડ્યાં.

ફરામરોજે તેવણને જોયાં, અને ગાડી તરફ તેવણ જતાં
હતાં ત્યારે ઝડપથી તે તેવણની પુંઠે ગયો.

થોડાજવારમાં તે તેવણની પાસે જઈ ઉભો, અને જોશમાં
તેવણનો હાથ પકડી—“હીરાંબઈ, તમે કાંહુ ગીયાંતાં ?”—
એમ પુછ્યું.

અચ્ચીતો તેને પોતા પાસે આવી ઉભેલો. જોતાંજ તેવણ
ચમકીને ભય ભરેલાં પ્રીક્ષાં પડ્યાં, અને ગુંગલાતા સાદે—
“કોણ ફરામરોજ !”—એમ બોલ્યાં.

એ ઘડી તેઓ એકેક તરફ ટીકતાંજ ઉભાં રહ્યાં.

અને હીરાંબધનો ગભરાટ પણ ફક્ત તેટલોજ વખત ટકી શક્યો. એક દૈત્ય જેવાં બળે તેવણે પોતાનું સ્થીરપણું પાછું મેળવ્યું.

“મારો હાથ કાંય પકડયોય ?” તેવણે હવે જોશમાં પુછ્યું, “મને શું કેહય ?”

“હું તમને પુછ્યું કે તમે કાંહ ગીચાંતાં ?” તેવણેની આ બેહુદ શોખાઇ તરફ છુપો અજબ થતાં ફરામે પાછું પુછ્યું.

“મારે મન ગમે તાંહ ! તુને જાણવાને શું કારણ હોય ?”

“મને તે જાણવાનું કારણ છે !” તેવણેનો હાથ હજી સુધી પકડેલોજ રાખી તે જોશમાં બોલ્યો.

“હું તે જાણવતી નથી !”

“તો હું તે જાણુંચ. હીરાંબધ તમે એક જોગીને તાંહ, એક ધુતારાને તાંહ ગીચાંતાં ! મને કેહશો કે શું કામ ?”

“નહીં કાંઈ કેહવાની નથી ! તું રસ્તામાં મને શું દબ-રાવા માંગેય ? ફરામરોજ છોડ મારો હાથ !”

એટલું બોલી જોરથી પોતાનો હાથ છુટાવી લેઇ હીરાંબધ તુરત ગાડીમાં જઇ ચડી બેઠાં !

ગીચ રસ્તાની વચમાં ફરામ-દુઃખી ફરામ-ખીજે વધારે દેખાવ તે શું કરી શકે ?

પ્રકરણ બેતાળીસમું.

એક નવો બનાવ—એક બીજો મેલાપ.

Preciosa—'Tis thou! 'tis thou! yes;
yes; my heart's elected!

My dearest dear Victorian!

My soul's heaven!

Where hast thou been so long!

Why didst thou leave me?

Victorian—Ask me not now my dearest *Preciosa*.

Let me forget we ever have been parted!

The Spanish Student.

“પ્રેશીઓશા—તે તું જ છે! તે તું જ છે! હા; હા.

મારાં જીવરોના ચુંટી કાઢેલો;

મારા વાહલામાં વાહલા વીક્ટોરીઅન!

માહુરા જીવના સ્વર્ગ!

તું ક્યાં હતો આટલો લાંબો વાર?

શું કામ તેં છોડી મને?

વીક્ટોરીઅન—પુછ નાં તું હમણાં મને,

મારી સહથી વાહલી પ્રેશીઓશી,

આપણે કદી છતાં પડ્યાં હતાં

એવું ભુલી જવા દે મને!”

લૉંગફોનો “ધી સ્પેનીશ સ્ટુડન્ટ”

ગાડીમાં બેસતાંવારજ તે ઝડપમાં ચલાવાને હીરાંબધએ
હુકમ આપ્યો, અને બે મીનીટમાં તો તેવણ ફરામરોજથી
દુર નિકળી ગયાં.

“આએ કેવો દેખાવ! આ કેવી ફજેતી!” ભારે અનુનથી
દાંત પીસ્તો ફરામરોજ બબડ્યો, “આ અભાગણી બાઈ એ
શું લઈ બેઠીય? એને એ શું સુજેય? પણ આજેબી એમજ
મારે એને જવા દેવી બેઠએ નહીં. મારે બાણવું બેઠએ કે
એની મતલબ શું છે.”

એટલો વિચાર કરી તુરતજ ઝડપુ પગલાંએ તે પોતાની ગાડી આગળ ગયો, અને માંહે કુદી પડી પોતાના તેજ ઘોડાને ભેશમાં ફટકાવીને દોડાવ્યો.

“શેઠ ગીરદી લઈ હાએ, જરા નરમ હાંકેલ તો બરા;” એમ તેનો ઘોડાવાલો, પોતાના શેઠને તે ગીચ રસ્તા ઉપર આંધલી રીતે હાંકતાં ભેઠ, ગભરાઈને બોલ્યો.

પણ શેઠ તો સાંભળવાની હાલતમાંજ નહીં હતો, અને ફક્ત ખોદાનીજ મેહુરથી તેની ગાડી તે ગીચ રસ્તા ઉપરથી કંઈબી અકસ્માત વગર પસાર થઈ ગઈ.

તેના ઝડપુ ઘોડાએ ઘણાજ થોડા વખતમાં હીરાંબઈની આગળ ચાલી ગયલી પણ ધીમે ચાલતી ગાડીને પાછી દીશતી કીધી, પોતાની લગામને પાછી તાણી ફરામરોજ થોડોવાર તો તેની પુઠેજ જયા કીધો, અને પછી એક ખુદ્દી જગા આગળ આવતાંજ તેની અડોઅડ પાછો જઈ, નીચે કુદી પડી, તેણે હીરાંબઈની ગાડી થોભાવાનો હુકમ આપ્યો.

ગાડી અટકી, અને હીરાંબઈ બાહર નજર નાંખે તે અગાઉ તો તે તેવણની સામેજ જઈ ઉભો.

“વરી કાંચ ? શું કેહ્ય તું ?” તેવણે ઘાંટે પાડી પુછ્યું.

“હીરાંબઈ-હીરાંબઈ એવો દમામ હવે છોડી દેવો ?” તે ભારે ભેશથી બોલ્યો, “આજના જેવી તમારી ચાલ સાથે આ દમામ તમને છાજતો નથી. હું કેહતો કંઈ નથી. હું પુછ્યં, તમને જે મેં ત્યાં પુછ્યું તેજ હ્યાં પાછું પુછ્યં, તેનો મને જવાબ દેવો !”

“હું નથી આપવાની, કંઈબી જવાબ હું તુને દેવાની નથી ! બસ હવે નાપાક, મને હેરાન કરવાથી બંધ થા ! શુઠણ જેટલો તું દુકતો તારા કરતાં એક વડાં માણસને ધમકી આપવાનો ને દબરાવાનો ફાંકો રાખે ?”

“હું નાદાન નથી ! હીરાંબાઈ, જો હું નાદાનજ હોતે, તો તમારું આ ભટકવાનું શરમ ભરેલું છે એવું બાણીને—એવું સમજીને તો માટે રંજીદા અને ગુસ્સે થતે નહીં. હીરાંબાઈ મને હમણાં કેવો વિચાર આવેય તે તમે બાણેય ? બોલો, તમે બાણેય ?”

“તારો વિચાર ! પોર્યા તારા વિચારની મને ધુલ ખરાબર દરકાર નથી !”

“વારૂં, ચીંતા નહીં; મારા વિચારની દરકાર ના રાખો; પણ તમારાં ઘેરના, તમારાં કુટુંબની, તમારી આબરૂની, હીરાંબાઈ તમારી પોતાની આબરૂના વિચારની તો દરકાર રાખો ! આવી નીચ ચાલથી—આવા હીણું લગાડનારા રખડાટથી—આવાં શરમ ભરેલાં અવત્યાંથી જરા તો અચકો !”

“એટલે ? નીચ—કાવત્રાંબાજ—કુર્પીણુ ગોલામ ! એવા હલકા શબ્દો બોલતાં તારી જીભજ ખેંચાઈ નહીં જતી ? મારી નીચ ચાલ—મારો ખરાબ રખડાટ ?”

“હા—હા તમારોજ ! એક કુર્પીણુ બુદ્ધીન ધુતારાને ત્યાં જવું—ત્યાં બેસવું—ત્યાં વાત કરવી. એ ચાલ જો શરમ ભરેલી નહીં હોય, એમાં જો હીણુપસ્તી હોય તો બીજાં શામાં ? હીરાંબાઈ, આ રખડાટ નહીં તો શું ? નીચ વહેમો અને ધુતમ ધાતમોને માટે બાણીતી થયેલી આ જગા ઉપર મેં પોતે બે વખત તમુને જોયલાં છે. આજે મેં એક કંગાળ મકાનની સીડી ઉપરથી તમુને ઉતરતાં જોયાં છે. તમે ત્યાં ! તમે એક અસીલ બાપનાં બેટી, એક બાણીતા ધણીનાં ધણીયાંણી—એક માન પામેલાં કુટુંબના વડાં, તમે ! હેવાન સરખા એક કાળા જોગીના જોગીસ્થાનમાં, બહુસ્થાનમાં તમારાં પગલાં ! હીરાંબાઈ, જો હું નાદાનજ છેઉં, તો મારા જેવા નાદાનોને રૂડી ચાલના દાખલા આપવાને બદલે બહુકોટલનાં અવત્યાંની

તમે તરખીયત આપો, નીચ કર્મોનાં ખાંગાઓથી અમુને તમે વાકેફ કરો, ભાર યોજની હાલતમાં રહેવાને બદલે વહેમોના ભોગ બની એક ભમાતુ છાંદગીની અપકીર્તિ મેળવવાને તમે અમુને શીખવો એ શું-એ શું ?”

“હવે બસ ? હવે થયું ? તારી પાપી જખાનને દોજ-ખમાં નાખી ચુકો ? મુવા હેવાન-હેરેમન ! તારી આ નાપા-કીનો સ્વાદ જો તુનેજ હું ચખાડું નહીં તો માઈ નામ હીરાંબાઈ નહીં-મારી તોખમ ભર્યાની નહીં ?”

“છોડો એ ફ્રાકટની હુજત હવે ! માઈ માનો હીરાંબાઈ, એ હુજત તમાઈ નખોદ વાળશે !”

“જોઉંચ હવે કે નખોદ કોણુનું વળેચ ? દેવેનામ દેવ ! મુજ-બુઠા-ચંડાળ ! તું ને તારી બેહેન બન્ને જનમતાંને વાર આડા મુકાયલા ચુહડ્યાએ કપાઈ નહીં ગયાં ! તમારાં અને પેલા મુવા ઘરડાનાં પગલાં મારા ઘણીના ઘેરમાંથી ગુમ નહીં થયાં ! મુવાં પાપો, તમે કેમ ટકી રહ્યાં ?”

“નાપાક બઘરી !” ઝનથી ઘેલા જેવો થઈ ફરામરોજ ખુમ પાડી બોલ્યો, “તારાં કામોનો દે—”

“બસ હવે, કાળુ કર તાઈ ! મુવા રાક્ષસ, દુર થા હવે !” એમ વચ્ચે ખુમ પાડી ઉઠી, હીરાંબાઈએ પોતાના મજબુત હાથનો એક એવો તો સખત આંચકો ફરામરોજને માર્યો કે ઘણુંક પગલાં પછવાડે હટીને તે મુશ્કેલીથી પોતાને પડી જતો બચાવી શક્યો અને તેજ ઘડી—“મુવા, હાંક ગાડી હવે ! ઉભી શાંની રાખી ?” એવો હીરાંબાઈનો ખીજો પોકાર પડતાંજ તે ભાડુતી ગાડી ત્યાંથી પસાર થઈ ગઈ.

ફરામરોજનાં મનની હાલત વિસ્તારવાને અમો અશક્ત છીએ. તે હવે પાછો પોતાની ગાડીમાં બેસી, હાંકવાની લગામો

ઘોડાવાલાના દીલ ઉપર ફેંકી, બેશુમાર વિચારોમાં ગુંટાયલો ‘ગઝદર કોટ’માં આવી પુગો.

“ખોદા બાણે એનું પરીણામ કેવું આવશે !” પોતાનો પોશાક ઉતારી, ગરમ કાફી એક કપ પી, એક ઇન્જીન ઉપર બેસતો તે બબડ્યો, “પણ આ શું ! વળી પેલાંમાંનીજ એક ચીઠી આવીય કે શું ? હા, અક્ષર તો તેવાજ છે !” ટેબલ ઉપર પડેલી એક ચીઠી જોઈ એમ તે બોલ્યો અને તુરતજ તે લઈ, ખોલીને વાંચી, તે નીચે મુજબ હતી:—

“શેઠ કરામરોજ,

“આજે સનીવારે સાંજે સાતથી આઠ અથવા દસ “વાગાની વચમાં કોઈબી જાહેર જગામાં અથવા મેળાવડામાં “જરૂર હાજર રહેવાની હું તમને અરજ કરું છું અને તે “અરજ, અલબત્ત તમે તો સમજશોજ કે, તમારાજ “લાભને માટે કરવામાં આવે છે. ખચીત એવું કરજો કે જેથી “કોઈ પણ એક જગા ઉપર બીજાઓ તમને એટલા વખતના “અરસામાં હાજર રહેલા જોઈ શકે છે. એ એક ચેતવણી છે “અને તે મુજબ અમલ નહીં કરવાથી ખતા પામશો.

લાં એક ખેરખાહ.”

“છત-છત, એ બધા ઢંગ છે !” કુંટાળાથી તે ચીઠી એક ઉંઘાડાં ખાનામાં દુરો કરી નાંખતો કરામરોજ બોલ્યો, “મારો રકાશ કરવા કોઈ પરવારતો એવાં ફાંફાં મારી બેઠો હોય એમ મને નક્કી લાગેચ. આ મારો ખેરખાહ જ્યાં સુધી પોતાનાં ખરેખરાં મુખારક નામથી મને વાકેફ નહીં કરે ત્યાં સુધી તેની એ ખેરખાહી મારે મનથી એક મશકેરી જેવીજ થઈ રહેશે. એ લખેચ તેથી શું હું બાહુર દોડી જાઉં ! બસ હવે બસ, મારા ખેરખાહ સાહેબ તમારી ચેતવણીઓથી હું ધરાયોચ.” તે સેહેજે હસ્તું

ઝોહડું કરીને બબડયો, “ને વરી હીરાંબધએ આજે મને એવી હાલતમાં લાવી મુક્યોય કે મેળાવડાની રમતગમતોમાંતો! હું પુરેપુરો ભાગ લેઈ શકું! ‘થેંકયુ’ મીઠો ખેરખાહ, પણ આજની તમારી સુચના મારેથી કબુલ રાખી શકાતી નથી.”

લોલો ક્રામરોજ! તે વિચારતોજ નથી, કે માણસ કેટલીવાર ધારે છે કે આ નહીં કરવું, પણ ક્રિસ્મતનો ગુપ્ત જાદુઈ હાથ આખરે તેને તેમજ કરવાની ફરજ પાડે છે!

આ ઘડીએ તો તેને સ્વપ્નોભી નથી, કે આજેજ રાતે તે એક મેળાવડામાં જનાર છે, અને ત્યાં એક નવો બનાવ તેને અજાણ્યભીમાં નાખવાને બનનાર છે! પણ એવો તેને સ્વપ્નોજ હતો, તો તે માનવીજ શું કામ કેહવાતે?

બીજીજ ઘડીએ, પેલા “ખેરખાહ” વિષેના પોતાના છેલ્લા બોલો બોલી રહી, જેવો તે ચોરડામાંથી બાહર નિકળવા જતો હતો, તેવોજ તેનો ચાકર બારણું ઉઘાડી અંદર દાખલ થઈ તેની સામે આવી ઉભો.

“શેઠજી, આ કાગજ તમારા નામનું ગઈ કાલનું આવેલું છે. મારેથી કાલેજ તે અપાયું નહીં.”

“ગેઈ કાલનું આવેલું, ને કાલે અપાયું નહીં?” તે પોતાનાં હાથમાં પકડતાં ક્રામરોજે અજબ થઈ પુછ્યું, “કેમ નહીં અપાયું, મેહેલ્લી?”

“શેઠજી, મને યાદ નહીં રેહી.” મેહેલ્લી બીહતે સાદે બોલ્યો.

“યાદ નહીં રેહ!” શેઠ હવે ગુસ્સો જણાવી બોલ્યો, “તુને શરમાવવું જોઈએ મેહેલ્લી. એવી રીતની ગફલતીનો ફરીથી તકસીરવાર થયેલો જો તું જણાશે તો તારી જગા ઉપર તું રહી શકશે નહીં, ખખરદાર!”

કંઈબી જવાબ દીધા વગર મેહેલ્લી ચોરડાની બાહર ગયો.

“કેઈને ત્યાંનું ઇજન છે.” પરબીડું જોઈને ફરામરોજે અટકલ કીધી. “રખેને ગેઈ કાલનુંજ હોય!”

તેની અટકલ બરાબર હતી. તે ઇજન તો હતું, પણ આજે શનિવારની રાતનું હતું.

‘શેઠ સાહેબને અરજ એ છે જે શનિવાર તાં—મી—ને દીને રાતના કલાક સાતને અમલે કોલાબાના બંગલામાં જમણની મીજલસમાં બીરાજવું—ઇં ઇં’

લાં પીરોજશાહ કાવશાહ પુનેગર’ તાં કં ઇં ઇં.

“ઓહો! મારો હોસ્ત પીરોજશા. જમણની મીજલસમાં કલાક સાતને અમલે. ગમે તે હો; જવા વગર કંઈ ચાલવાનું નથી.” તે ઇજન વાંચી ફરામરોજ હવે વિચાર કરતો બબડ્યો, “એબી ઠીકજ છે, ત્યાં જવાથી મારા ખેરખાહની સુચનાથી અમલમાં આવી શકશે. તેવણના મેળાવડાનો વખતથી કલાક સાતથી દશ સુધીનોજ છે. મારે જવું તો જોઈએ. આજે રાતે ઘેરમાં મુઝાયા કીધાથી કંઈ હીરાંબઈની ચાલમાં સુધારો થવાનો નથી, તે તો જે નસીબમાં બનવાનું હોય તે બનશે. હમણું વાગા કેટલા?”

ઘડીઆલનો કાંતો પોણાસાત ઉપર હતો. ફરામરોજે એક રૂપેરી ચંગ વગાડ્યો. મેહેલ્લી અંદર આવ્યો.

“મેહેલ્લી, સાડાસાત વાગે મારી સફેદ જોડીની ફેઈટન બારણું આગળ લાવી ઉભી કરવાનો હુકમ આપ.”

“વાઈ સાહેબ.” મેહેલ્લી ગયો.

સાહુડા સાત થયા. જોડી બારણું આગળ આવી ઉભી. ફરામરોજ અંદર ખેસી કોલાબા તરફ હાંકી ગયો. ઘરમાંજ રહેવાનો, થોડો વખત અગાઉ તેણે કીધેલો ઠેરાવ હવામાં ગયો!

હાંથી આપણી નજર ફેરવી, હવે પેસ્તાનજી ગાંધીના ગીરગામ ખાતેના બંગલામાં, એજ દાહડે અને એટલેજ વખતે થું થતું હતું તે આપણે જોધયે.

પેસ્તાનજી ગાંધીની સુંદર બેડીની ગાડી બારણું આગળ ઉભી હતી. બંગલાનાં દિવાનખાનામાં લવજી બાહરે જવાના ફાંકડા પોશાકમાં તૈયાર બેઠો હતો.

આઠ વાગી ગયા. અને થોડાજ વારમાં આવાંબાઈ પોતાની ખુબસુરત દીકરી સાથે માલ ઉપરથી નીચે ઉતરતાં જણાયાં.

તેઓ બેઉ પોતાના ઘણાજ ફાંકડા પોશાકમાં હતાં. પણ તે પોશાકે પુતલીની કુદરતી ખુબસુરતીમાં એવી રીતનું તેજ બદ્ધ્યું કે જે તેજની ખુબીથી તેણી દરેક મંડળીમાં વખણાતી થઈ હતી, જેની ખુબીથી તેણીએ જુવાન નરોનાં જીરોને પ્યારની અગ્નીમાં બાળી નાખ્યાં હતાં, અને જેની ખુબીથી લવજી જેવા એક પાપીને પણ તેણીને મેળવવા માટેનાં તરેહવાર કાવત્રાઓ ચલાવવા માટે તેણીએ પોતાનાં તદ્દન અબાણપણાં અને નિર્દોષપણાં છતાંબી ગોચા ઉશ્કેરી મુક્યો હતો.

તેઓ ત્રણે આજે નાટકમાં જવા માટે તૈયાર હતાં.

ત્યાં જવાની એ ગોઠવણ સઘળી લવજીએ પોતે ઉભી કીધી હતી. તેમાં તેની નીચ મતલબ હતી. અને તે મતલબનો ખુલાસો આપવા માટે, થોડા દાહડા આગમચ લવજીએ દોલી ઉપર લખેલું એક કાગજ હુમો વાંચનારની નજર સામે ધર્યે છીએ.—તે કાગજ આ હતું:

“દાલી,

“ગઈ વખત આપરા વચ્ચે થયલી ગોઠવણ પાર પાડવાનો હવે વખત આવી પુગો છે. માટે આવતા શનિવારે “રાતના સાતથી આઠ વાગાની વચમાં તેં નક્કી કીધેલા પેલા “શખસને એક શીગરામ સાથે પેઠે ગાંઠ ના બંગલાની સામેજ

“કોઈ વે—ની સંગતમાં ઉભો રાખવાને કદીબી ચુકતો નાં. એ
“વખતે નાટકશાળામાં જતાં જતાં એ દેખાવ પુતલી—
“ની નજરે પાડવાનો મારો ધરાદો છે. પણ સંભાળજે! બની
“શકે તેટલી બધી ચોકસાઈથી ફરામના દેખાવ અને પોશાકને
“મળતુંજ બધું ગોઠવવાને ભુલતો નાં. તું સમજુ છે એટલે
“વધારે લખવાની અગત જોતો નથી.

“આ સાથે મોકલેલી રૂ. ૧૦૦) ની નોટ તારા ઉપયોગમાં
લેજે. એજ મકશદ.”

લ૦ લ૦ હ૦.

લવજીનું લખેલું ઉપલું કાગજ જમસાએ વાંચ્યું હતું,
અને પછી તેણે દોલીને પુગાડ્યું હતું તેથી ચંચળ વાંચનાર
ભુલ્યા હશે નહીં એવી હુમોને ખાત્રી છે. અને હવે, તે
કાગજમાં લખેલી ગોઠવણને પાર પાડવાની મતલબથીજ લવ-
જીએ આજે શનિવારની રાતે આવાંબાઈ અને પુતલીને લઈ
નાટકમાં જવાનું નક્કી કરીધું હતું.

“હવે ચાલશે પુતલીબધ? આંક તો હમણાં વાગી
ચુકા.” તેણીની અપાર સુંદરતા ઉપર પોતાની હવસી ચશમે
ચોકસ રીતે અને શોખથી ફેરવતો તે બોલ્યો.

“હા ચાલોની.” તે લવજીને પોતા તરફ ટીકતો જોઈ,
સેહેજ શરમાલપણાંનો રતાશ પોતાના ગાલો ઉપર લાવી, જમીન
તરફ જોતી, પુતલી બોલી.

તેઓ ગાડીમાં બેઠાં અને બંગલાનો મોટો લાંબો ક્યારો
વટાવી તે ગાડી દરવાજા બાહરે આવી પુગી.

પણ દરવાજા બાહરથી ગાડી કોઈ તરફ વળાણ લઈને
આગળ ચાલતી થાય તે અગાઉ તો, તે રસ્તાની સામેની
બાજુ ઉપર થતી કાંઈ ગડબડ સંભળાવાથી તેઓનું ધ્યાન તે
તરફ ખેંચાયું.

એક નવો દેખાવ ત્યાં તેઓને દેખાયો.

એક ભાડુતી ઓહામ, ચાતો તેના ઘોડાએ કાંઈ તોફાન કીધું હોય તેથી, કે ચાતો કાંઈ પછડાંને નુકશાન પુરું હોય તેને લીધે ત્યાં અટકી ઉભી હતી.

ઘોડાવાલો ઘોડો પકડીને ઉભો હતો, અને બીજાં ત્રણ જણનાં ઝાંખા આકાર ગાડીની પાસે, આગળાં પછડાં નજીક ઉભેલા દેખાતા હતા.

તે ત્રણ જણાં માહેલો એક દોંગો પારસી, હાથમાં એક ફાનશ પકડી કાંઈ અફાડજીક અને ગડબડ-સડબડ કરતો હતો.

“ઉભી રાખ ગાડી કોચમેન!” લવજીએ માંહેથી બુમ ધાડી. “જો પારસીઓ હોય તો આપુને જઈને મદદ કરવી જોઈએ.” એમ એજ લુચ્ચો, ગાડી ઉભી રહ્યા બાદ, આવાંબધ અને પુતલી તરફ જોતો દયાળુ અવાજે બોલ્યો.

“હા અલખત કરવીજ જોઈએ. પેલા પારસીની પાસે કોઈ બૈરી ઉભેલી જણાયય.” આવાંબધએ જવાબ દીધો.

લવજી બારણું ઉઘાડી ઉતર્યો. પણ તે ભાયગે બે દગલાં આગળ ચાલ્યો હોય, તેટલાં તો પેલી ગાડી પાસેના દોંગા પારસીએ પોતાના હાથમાંનું ફાનસ એવી રીતે ફેરવ્યું અને તેજ ઘડી બીજા હાથ ઉપર ખોસેલું ફાનસ એવી રીતે ઉઘાડી નાંખ્યું કે તે બેઉ ફાનસોનો સામઠો ઉભસ તેનીજ પાસે ઉભેલા પેલા બીજા બે આકારો ઉપર પડ્યો. એટલું કરીને તે પાછો ગાડીની તપાસ કરવાનાં પોતાનાં કામમાં રોકાયેલો દેખાયો.

સાંમટાં ફાનસોનો તે ઉભસ પડતાંજ એક બેમલાહજનો દેખાવ પેલી બીજી ગાડીમાં બેઠેલી બાનુબેની નજરે પડ્યો.

એક જુવાન ખુબસુરત પારસી સુંદર પોશાકમાં અરધા ફેરવેલા ચેહેરા સાથે ત્યાં ઉભો હતો, અને વગર શરમે તેનાં

જ્યાં ઉપર પોતાના હાથે ટેકવી એક નીચ નીતિની ઓરત તેની પાસેજ કઢંગી ઢબે ઉભી હતી !

એક સેહેજવાર તે ઉબસમાં પોતાનો ચેહેરો રાખી, તે ચારસી બાણે શરમમાં પડી ગયો હોય તેમ તે ગાડીની પછવાડે જઈને છુપાઈ ગયો.

પણ તે સેહેજવારજ તેના ચેહેરાની ઓળખ આપવાને પુરતી હતી.

“એ કોણ ! એ તો ફરામરોજ !” એક ચીશને મળતા આવતા અવાજે પુતલી બોલી ઉઠી, અને તેજ ઘડી તેણીએ બેશમાં પોતાની માતાનો એક હાથ પકડી લીધો !

જે દીવસનો વખત હતો, અને આવાંબધએ પોતાની દીકરીનાં મોહુડાં ઉપરનો તે વેળાનો રંગ જોયો હતો તો તે પ્રીકાશ—તે ભય ભરેલો ફીકાશ જોઈ તેવણુ હેબતની એક ખુબ પાડવા વગર રેહતો નહીં.

પણ હુમણાં તો તેવણુ પુતલીનાં આંગમાંના ધુજરાં અને અત્યંત થંડાપણાં શિવાય બીજાં કંઈ બાણી શક્યાં નહીં.

“હા ફરામરોજજ ઉતો ! મેં પણ એને જોયો !” તેવણુ પણ ઉશકેરાયલાં સાથે બોલ્યાં, “પણ પુતલી, શું છે ? તું કાંય એટલી ધુજેચ ? એ અભાગ્યા એવા નાપાકો હોય તેને આપરે શું કયે ?”

પુતલીથી કાંઈપણ બોલાયું નહીં.

આવાંબધનો હાથ છોડી, પોતાના હાંત તેમજ હાથ પીસેલા રાખી તેણી ગાડીનાં ખુણાંમાં હેબતી જઈ સંકેત્યાઈને પડી.

લવજ, જે એ સઘળો વખત ગાડીથી બે દગલાં આગળ વધેલોજ સ્થીર થઈને ઉભો હતો, તે હવે પાછો ફર્યો અને બારણું ઉંઘાડતો બોલ્યો—

“બાઈઓ, આપરેથી વરચે જવાય એમ નથી ! જવા દે જલદી, કોચમેન.”

પેલી બાઈઓ, બેઉ ચુપજ રહી. ગાડી આગળ દોડી.

“કેવી બેશરમી !” પાછો લવજીજ પોતે ધીમા પણ મકમ અવાજે બોલ્યો, “કેવી નાપાકી !”

બાઈઓએ કાંઈ જવાબ દીધો નહીં.

પણ ખુણામાં સંકોચાઈને પડેલી દુઃખી પુતલીનાં જીભર-માંથી એક છુપો પ્રતીશબ્દ એવોજ નિકળ્યો કે—“કેવી નાપાકી !”

ગાડી ગ્રાંટરોડ તરફ આગળ વધતીજ ગઈ. પણ તેવામાં પુતલીને પોતાની નિરાશ-દુખી હાલતનું લાન આવ્યું.

આ હાલતમાં હવે તેણી નાટકશાળામાં જાય ? અને તે પણ વળી જ્યારે લવજીની હવે અનગમતી થઈ પડેલી, વખાણોનો અવાજ તેણીના કાનો આગળ લમતોજ હોય ત્યારે ? એમ બનેજ નહીં;—ખચીત નહીં.

પોતાની અલેટાયલી જેવી હાલતથી ઉઠીને સીધી બેસી, પોતાનો હાથ આવાંબઈનાં હાથ ઉપર મેલી તેવણું ધ્યાન ખેંચી, તેણી નરમ અવાજે બોલી—“માયજી, માઈં માથું ઘણું દુખેય; આજે આખો દાહરો મારા જીવને સાઈં ઉતું નહીં, ને હમણાં વધારે મારો જીવ બગડેલો લાગેય. નાટકમાંના ખુમ ખરાડા ને ગોધ્યાઈં મારેથી કેમ ખમાશે ?”

“ત્યારે તુને નથી આવવા ગમતું પુતલી ?” આવાંબઈ તેણીનાં માથા ઉપર મમતાથી પોતાનો હાથ ફેરવતાં બોલ્યાં.

“નહીં.” તેણી ટુંકમાં બોલી.

“ત્યારે આપરે પાછાં ફર્યે, દીકરી. લવજીલઈ, પુતલીની મરજી નથી તાંહ જવાની. એના જીવને સાઈં નથી.”

“ત્યારે તો મને કંઈ અડચણ નથી. અલબત્તાં એવણને જો ઠીક નહીં લાગતું હોય તો પાછાં ફરવુંજ જોઈએ.” એ બુચ્ચો પોતે પણ હવે તુરતજ હયાનો ફોળ દેખાડી બોલ્યો.

તેણે ધારેલી મતલબતો પાર પડી હતી. હવે તે રાતે વધારેવાર પુતલીને રોક્યાની કંઈ અગત રહી હતી નહીં. તે વધારે બોહોશ શું કામ કરે ?

આવાંબધએ ગાડી ઠાબાવીને પાછી બંગલા તરફ વાળવાનો હુકમ આપ્યો, અને લવણ પણ, હવે તે ત્યાંથીજ પોતાને બંગલે જશે એવું જણાવી તુરત તેઓથી જુદો પડ્યો.

“આહા !” મા દીકરીને લઈને પાછી ફરી દોડતી ગાડી તરફ ખુશાલીની આંખો ફેંકતો આ નાપાક શેઠયો બબડતો સંભળાયો. “આહા ! બનાવટ તો તમામ પાર પડી. હુરીફની સંપૂર્ણ હાર થઈ. ઠીક-ઠીક. જાણ હવે ખેંચાવા માંડીય, આ આ ખુબસુરત પંખેડું તેમાં કુદેચ-તેમાં ઉડેચ-તેમાં તફરેચ પણ નિકળી શકતું નથી; અને આખરે, એ લવણ પારધી તે તારા નહીં તો બીજા કોણના હાથમાં આવનાર છે ? ‘ગુડ નાઇટ,’ મારી મીઠી માશુક ! ખોદા તુંને મધુર ઉંઘ બખશે. અને તેમાં તુંને તારા ખ્યારા લવણના સ્વપ્નનાં દીસો !”

એ શું ખાંડ ખાય છે ?

અરે ઠોલ—જરા ઠોલ પાપી ! એક પળની ફત્તેહથી કુગરા નાં !

નાપાકી જો એટલી જલદી જીત મેળવી શકતી હોય, નીતિ જો એટલી જલદી હારતી હોય, તો નીતિવાન મહાત્માઓ અગણીત સંખ્યામાં આ જગતમાં આબાદ રહી, મુવા બાદ અમર કીર્તિના લેખો તવારીખના સફાઓ ઉપર કોતરાયલા રાખવાને શક્તિવાન થતે નહીં.

જરા ઠાભા ! જે સેતારો હાલ કોઈ નેકબખ્તીના ખુરજમાં આવી જવાથી તને આ ખુશાલી અને ફત્તેહ આપી રહ્યો છે, તેજ સેતારો એક કલાકના ટુંક અરસામાં કોઈ બદબખ્તીના ખુરજમાં કે કોઈ અભાગ્યા સેતારાઓના સંજોગમાં આવી જવાથી તને પાછો નિરાશી અને નામોશીમાં દુખાડશે, તેને તને કાંઈ ખ્યાલ છે ?

તારી પીઠેજ ઉભેલું તારૂં કિરમત, એક ક્ષણની જીતના હેંકારની તારી બકબક સાંભળી, તારી ઠઠા કરતું ખરખર હસે છે, તે તું બણે છે ?

લવજીને ઉતારીને પેલી સુંદર ગાડીને આપણે ગાંધીના બંગળા તરફ ઝડપથી આગળ વધતી જોઈ હતી.

તે હજી તો બંગળાના દરવાજાથી દુર હતી તેટલાં, આવાંબાઈ બોલ્યાં, “પુતલી, આપુને એમ ઓચીંતાં પાછાં ફરતાં જોઈ, તારા બાવા ગભરાય તો નહીં, અથવા મનમાં કાંઈ આડો વિચાર તો નહીં લાવે ?”

“હા, માયજી, મનેથી તેનોજ વિચાર આવેચ, પણ હવે શું કયે ? ધીરથી તેવજીને સમજાવશું.”

“હા ઠીક.”

“પણ માયજી,” થોડોક વાર ચુપ બેસી પુતલી પાછી બોલી, “આપણે નાટકમાં નહીં જઈએ, પણ ચાલોની પુને-ગરને તાંહ જઈએ.”

“હા, મારી પણ તેમજ મરજી હતી, પણ તારા જીવને સારૂં નથી તેથી હું બોલી નહીં.”

“નહીં માયજી, મને તો નાટકમાંના ગોંધ્યાસંને કંટાળો હતો, પણ તાંહ કાંઈ એવું ગોંધ્યાડું થશે ? બધરાંઓમાં તો આપણેજ હોઈશું, બાકી આજે તો માતીડાઓનું ડીનર છે.”

“હા ને આપુને બોંહુશ કરીને ધનબાઈએ તેડેલાંબી છે, ને નહીં જશું તો તેવણુ ગુસ્સો કરશે. હમણાં વાગા કેટલા ?

“સવા આઠ.” પોતાનાં રીસ્ટ વાંચ તરફ નજર ફેંકી પુતલી બોલી, “હજી તો વખત છે, આપરે જઈએ તાંહજ, પાછાં જલદી આવશું. કોચમેન, કોલાબે ધનબાઈના પુને ગરના બંગલા તરફ ગાડી લે.” તેણીએ હુકમ આપ્યો.

ગાડીએ રસ્તો બદલ્યો અને પુતલી તરફથી—“ચલાવ જલદી”—એવો બીજો હુકમ મળતાંજ અરધા કલાકમાં તો તે કિમતી આરબો કુદતા અને થનકતા પુનેગરના ઝકઝકતા બાગમાં દાખલ થયા.

ઠીક થયું કે ત્યાં હાજર રહેલી જીજ બાનુઓમાંથી પણ ઘણીએક તેણીની સહી હતી અને તેઓ સાથની વાતચીતોમાં તેણીનું હેરાન થયલું મન ઘણીએક રીતની આશાયશ પામ્યું.

પણ હોટેલ કલાક વીત્યા કેડે તો તે સહીઓ પણ સઘળી જુદાં જુદાં કારણોસર તેણીથી છુટી પડી અને પુતલીને પાછું એક ભીત આગળ એકલું બેસી રહેવું પડ્યું, કે જ્યાંથી સામે આવેલા બંગલાના પોહોળા ચોકનો દેખાવ તેણી નેહ શકતી હતી.

તેણી એકલી બેઠી અને તે શાને માટે ? એક વાર અત્યંત પ્યારથી જીગરે બાંધેલા પોતાના આશકની બેશરમ ચાલનો દુઃખ—ભારે દુઃખભરેલો વિચાર કરવા માટે !

આજે રાતે જોયલા દેખાવ મુજબ તો ફરામરોજ કેવી બેશરમ ચાલનો હોવો જોઈએ ? અંધારી રાતે, એક ભાડુતી ગાડીમાં તે એક હલકતની સંગતમાં ! ઓ ખોદા—ઓ ખોદા !!

વિચાર કરતી, લવજનાજ બોલોમાં તેણી પાછી બોલી ઉઠી કે—“એ કેવી નાપાકી !”

વળી પાછો જુદી તરેહનો વિચાર તેણીને આવ્યો. શું તે ખરેખરે ફરામરોજજ હુતો? એમ અને કેમ? એક ચાપનીની સંજતમાંજ તે હોય, તો શું એક નજીવા અકસ્માતને લીધે તે બાહેર પણ ઉભો રહે? પોતે બાહેર આવીને વળી શું પેલીને પણ આવવા દે? આવવા દીધા ઉપરાંત શું તેણીને પોતાના ખર્ચા ઉપર નીચ પ્યાર અને નાપાક નખસંથી ટેકાતી ઉભી પણ રાખે અને તે પણ શું રસ્તાની ખોદ્દલીજ બાબુ ઉપર? બળતાં ફાનસની નજદીક? પેસ્તનજ ગાંધીના પોતાના બંગલાની સામેજ? અને તેથી વળી તેઓની ગાડી બાહેર આવીને ઉભી રહી, તેઓએ તેને જોયો ત્યાં સુધી? આકૃત—આકૃત !

“એમ અને? ભણેલો, વખણાયેલો વેપારી ફરામરોજ એમ કરે? માણસાઈ લાજના હલકામાં હલકા વિચારથીબી દુર થઈ, હેવાનને લાયકનું નિર્લજ્જપણું તે અખત્યાર કરે?”

“અરે નહીં—નહીં, એમ નહીં હોય, ફરામ એમ કદી કરે નહીં! અરે કોઈ મને આવીને કેહવો કે તે ફરામ નહીં હુતો!” એવા બોલો ભોલા બેધ્યાનપણાંમાં તેણીના હોટોથી નિકળી પડ્યા. પણ બીજીજ ઘડીએ તેણીને શુદ્ધ આવી અને પોતાના ઓર્ચીતા જુસ્સા માટે બેહદ શરમાલ બની કોઈએ તે બોલો સાંભળ્યા છે કે નહીં તે તેણી ગલરાટમાં જોવા પડી. સારાં ભાયગે નજદીક કોઈ નહીં હતું.

આવાંબાઈ તો આંખની નખખાઈનાં સખખથી તેને ખરોખર નહીં જોઈ શક્યાં હોય, લવજીએ તેણીને જાણીજોઈને જુદું સમજાવ્યું હોય અને તેજ ઘડી ઉભરેલા ગુસ્સાના બહારમાં તેણીએ પોતે પણ તે શખશને ખરાખર નહીં તપાસ્યો હોય? અને તેથી વગર ચોકસાઈએ તેને ફરામરોજ ગણવામાં એક ભયંકર ભુલ તો નહીં થઈ હોય?

નહીં થઈ હોય ?

એ વિચારમાં ખુરસીના હાથા ઉપર મુકેલા પોતાના હાથમાં માથું ટેકવી તેણી બેઠી, એટલે ખંગળાના પેલા ખુદલા ઓટલા ઉપર તેણીની નજર ખેંચાઈ. ખેંચાઈને તે ઓટલા ઉપર મુકાયલા એક લોખંડના બાંકને અઢવીને ઉભેલા એ પુરૂષોના આકાર ઉપર ગઈ.

જેવી ગઈ તેવી તે ત્યાંજ ચોંહટી રહી. એ એ પુરૂષો કોણ હતા ? એકનું મોહકું તેણી તરફ હતું, તે તો કોઈ અનણો હતો, પણ બીજો ? તેની તો પીઠજ દીસ્તી હતી.

તે કોણ ? તે કદ કોણનું ? તે પોશાકની ખાસ ફેશન કોણની ? બેલતી વેળાનો લેહકો તે કોણનો ? હસ્તી વેળાની કણક તે કોણની ?

તેણી ચોંકી, ખુરસીપરથી ઉઠી, પણ આગળ ચાલી નહીં.

તેઓ વાત કરતા હતા. તેણીને કોઈ જોતું હતું નહીં.

ખે-પાંચ-સાત-દસ મીનીટ ગઈ, તેઓ વાત કરતાજ ગયા; તેણી ટીકતીજ ગઈ.

આખરે વાત પુરી થઈ, પેલો એક ત્યાંથી ચાલી ગયો બીજો ત્યાંજ ઉભો રહ્યો.

હવે કરવું શું ? ઘડી જાય તેમાં તેમની ત્યાંથી ચાલી જાય !

તેજ ઘડી જાણે એક છુપો અવાજ તેણીને કહેવા લાગ્યો કે—જા દોડ, મૂર્ખ છોકરી ! દોડ એની પાસે, એજ તારો આશક છે, એજ તુંને ભવિષ્યમાં પાળનારો તારો પતી છે !

અને જાણે તેજ અવાજને તેણી તાબે થઈ હોય તેમ તેણી દોડી. ગાલીચા વગરના ખુદલા ઓટલા ઉપર પણ તેણીના બારીક પગેમાંનાં બુટાએ કથો અવાજ કહાડ્યો નહીં. તેણી દોડી. સારા સંજોગથી તે જગા અને તે વખત એવો હતો કે કોઈની ને તરફ નજરજ હતી નહીં.

એવી રીતના પેલા સંજોગોમાંનો એ એક સંજોગ હતો, કે જ્યારે આશકોને મળવાની, ચોરોને ચોરી કરવાની, ઠપ્પી-છુને અનીતિ કરવાની અથવા ખૂનીઓને ખૂન કરવાની અણુ-દીઠ અને અગતની ટકો મળી જાય છે ! ગીચ મેળાવડાઓમાં પણ જો એવી ટકો મળતી ન હતે, તો તવારીખમાં નોંધાયલા જાણવાજોગ કેટલાક બનાવો ઉપજતે નહીં અને બનતે પણ નહીં.

તેણી દોડી. અને આગળ જઈ—“એ કોણ ? ફરામ-રોજ—ફરામ ફરામ !”—એમ હરખથી બોલી.

તે અવાજ—તે ખ્યારો અવાજ સાંભળી, અત્યંત અજા-યબીથી તેણે પાછળ ફરી જોયું—“એ કોણ ? પુતલી ! મારી પુતલી !” વધારે પીછાણની અગતજ શું હતી ?

“મારા-મારા ફરામ !” એમ બોલતી તેના હાથમાં ઝીલાતી તેણી પડી.

“પુતલી—પુતલી, આજે અણુચીતું એ શું ? એ કેવાં ચેડાં ? હ્યાં ? કોઈ જોશે !”

તેણી ઉભી થઈ, પણ હજીથી તેના હાથે મજબુત પોતાના હાથોમાં પકડેલો રાખી તેણીએ પુછ્યું—“જવાબ દેવો મને પેહેલ્લાં, ફરામ તમે હ્યાં ક્યારના આવ્યાય ?”

“હું ? ઘણોવાર થયો !”

“પણ ક્યારે ? કેટલોવાર ? કેટલે વાગે ? બોલોની ?”

“આઠ વાગાની આગમચનો હું હ્યાં આ—”

“આહા !” હવે મને કેટલો સંતોશ—કેટલો હરખ ! ફરામ—મારા મારા પોતાના ફરામ, આજે મને કેટલી ખુશાલી !” એવા બોલો બેહદ જોશથી તેણીને મોહડેથી નિકળી પડ્યા.

લવજની નિચ યુક્તિઓને લીધે લાંબો વખત તુલીક નરમ પડેલો અથવા અટકેલો તેણીનો ખ્યાર, અણુધારેલા આ

શુભ મેલાપના હીંગામમાં, પેહેલ્લાનાં કરતાં દસ ઘણાં—દસ હજાર ઘણાં વધારે જોશથી ઉશ્કેરાઈને ખુલ્લો પડવા વગર રહી શક્યો નહીં.

“પણ સખર પુતલી, મને જરા કેહતો ખરી, સમજાવતો ખરી કે એ છે શું?”

“સમજાવશ તમને પછી; પેહેલ્લાં કેહવો મને, હું પુછું તેનો જવાબ દેવો. આજે આંઠ વાગે તમે હુમારા બંગલાના દરવાજા આગળ તો નહીં હતા?”

“હું? નહીં.”

“તમે એક ભાડુતી શીગરામમાં, એક હોંગા ને લુચ્ચા જેવા પારસીની સાથે, ને એક—એક—”

“એક શું? બોલની પુતલી, અચકાચક કેમ?”

“એક નાપાક બધરીની સંગતમાં તો નહીં હતા?”

“હું? ભાડુતી શીગરામમાં—એવી ખુરી સંગતમાં—એવા લુચ્ચા સાથી સાથે? પુતલી તેં સપનો તો જોયો નથી? આંઠ વાગે હું તારા રસ્તા ઉપર? ગાંડી છોકરી, એટલે વાગે તો મારા નવા ચપળ ઘોડા મારી ફેંદટન લઈને આ બંગલાના દરવાજામાં દાખલ થયલા!”

“નહીંજ, ત્યારે તે તમે નહીંજ! ફરામ, ખ્યારા—નેક ફરામ આખરે હું તમને મળવા વગર રહી શકી નથી! તમે કાંય મારેથી બુદા રહ્યા?”

બસ હવે. ફરામનો જવાબ આપણને સાંભળવો નથી.

લાંબો વખતે મળેલાં આ ખ્યારાંઓની મીઠી-મીઠી વાતો ચોક્કસ ધ્યાન દઈને સાંભળવાની આપણી બેઅદબી હવે હાંજ આપણને અટકાવવી જોઈએ.

પુતલીએ તે રાતે સ્વપના તો જોયા, પણ તે કીયા ખ્યારાના? વાંચનાર, બોલોની તે કોણના?

પ્રકરણ તેંતાલીસમું.

ઉલટા પાસો.

“જેમ નિર્મળ પાણી દેખાડેય માહી,
તેમ ધનસાનનાં સંસારી કર્મ
દેખાડેય સુખ ચા દુઃખની ખાહી,
ને આવતા ભવના ખોલેય ભરમ.”

મનસુખ.

“The poor dog, in life the firmest friend,
The first to welcome—the foremost to defend.”

“ગરીબ તે કુતરો, ભવનો સાથી સખળ,
આવકારમાં પેહેલો—ખંચાવમાં આગળ.”

બાઈરન.

લવણ્યે રચેલાં પેલાં નીચ ટરકત પછી પાંચ દિવસો વહી ગયા હતા; અને તે રચનાર પોતેજ, બપોરે બે વાગ્યાને શુભારે, ગંજવર ‘મોતી મેહેલ’માંના પોતાના શોભાયમાન ઓરડામાં અલેટાઈને કાંઈક ખ્યાલમાં ગુંટાયલો બેઠો હતો.

અંધારી રાતે પેસ્તનજી ગાંધીના બંગલાની સામે પુતલીની અને આવાંબાઈની નજરે તેણે પાડેલા પેલા બુરા દેખાવને જોકે પાંચ દિવસો તો થઈ ગયા હતા તોપણ હજીથી તેજ દેખાવને લગતા વિચારોએ તેનું મન રોકાઈ રહ્યું હતું.

પણ તે વિચારોથી સઘળા ખુશાલીનાજ હતા. જ્યાં સુધી લવણ પોતે વાકેફ હતો ત્યાં સુધી તો સઘળી ગોઠવણો જેવી તેણે ચાહી તેવી રીતેજ પાર પડી હતી. અને પોતાની મતલબમાં ફાવવા માટે જેવી તરેહની અસર પુતલીનાં મન ઉપર ઉપજાવવાને તેણે નિષ્ઠા રાખી હતી તેવીજ, બલકે તેથીથી સરસ, અસર ઉપજેલી તેણે ખાત્રીથી જોઈ લીધી હતી.

એટલે હવે આ લુચ્ચો પોતાની જીતના હવાઈ કિલ્લાઓ બાંધતો કુગાઈ રહે તેમાં નવાઈ શું?

આવાંબાઈ અને પુતલીથી તે બુદ્ધો પડ્યો ત્યાર પછી તેજ રાતે બીજા બનાવો શું બન્યા તેથી લવજી હજી સુધી અજાણો હતો. તે નહીં જાણતો હતો કે તેણે પોતેજ ધુમા-વેલી ગોફણના પથ્થરો તેનાં માઠાં ભાયગને લીધે પાછા તેનાજ મસ્તક ઉપર આવીને પડે એવા સંજોગ અચાનક રીતે બન્યા હતા. તેને ખબર નહીં હતી કે અત્યાર તુલીકની સંખ્યાબંધ ફોરોસોથી જે બે જીવડાઓને બુદ્ધ રાખવાને તેણે પછાડા માર્યા હતા તે જીવડાઓ તો, ફત્તેહની ફેકટ કુકરાજી તેને આપનાર પેલી રાતેજ મળ્યા હતા એટલુંજ નહીં પણ તેનાં કાવત્રાંઓનો અગત જોગો ખોલાસો પણ એકમેકને આપી રહ્યા હતા !

એ સઘળાંથી તે બિનવાકેફ હતો. કારણ કે તે બનાવ પછીના આ પાંચ દિવસો તેણે પેસ્તનજી ગાંધીનાં કુટુંબને મુલાકાત આપવા વગરના કાહડયા હતા. એ રીતની ધીલ કરવામાં તેણે એટલીજ મતલબ રાખી હતી કે આવાંબાઈને અને ખાસ કરીને પુતલીને ફરામરોજ બાબેનો પોતાનો તિરસ્કાર ભર્યો ઉભરો એક બીજાં આગળ ખાલી કરવા દેવો. અને એક વેળાના બહાલા ફરામરોજ તરફનો પુતલીનો ખ્યાર દુર થઈ ધિક્કાર પોતાની જગ્યા લે, અને એક વેળાના અકારા પડેલા લવજી તરફ તેણીની માયા પાછી દોડે તેટલો ઘટતો વખત ગુજરવા દેવો.

જો પાપી લવજીનાં સઘળાં કરતુકો ફત્તેહમંદ ઉતર્યા હોતે તો તેણે વાપરેલું એવું ડાહુપણ ખચીત તેને ઉપયોગી થઈ પડતે. કેમકે એક ચીજ તરફ એકાએક ઉપજેલા ગમે તેટલા સખત ધિક્કાર છતાં પણ, બીજી ચીજ તરફનો ખ્યાર તુરતજ તે ધિક્કાર વાળી જગા લઈ શકતો નથી. પણ તેને થોડાક વખત જોઈએ છે.

પણ વાંચનાર જાણે છે તેમ તો લવજના કીધેલાં કરતુ-કેાનું પરીણામ તેની જીતમાં નહીં પણ હારમાં ઉતર્યું હતું અને તેથી લવજએ કીધેલી આ થોડાક દિવસોની ધીલ તેને પોતાને કોઈ રીતે લાભકારક થઈ પડવાને બદલે, ઓર પેલાં જોડાંનેજ લવજને કજેત કરવાની પોતાની ગોઠવણો ધીરજથી કરવાને ઉપયોગી થઈ પડી હતી.

પણ સારાં ભાયગે ચા માઠાં ભાયગે બેખબર રહેલો લવજ તો સઘળો વખત હરખાતોજ રહ્યો હતો; અને એવાજ હરખ સાથે તે હમણાં પણ એકલો આરામમાં બેઠો હતો. જ્યારે હજીવે રહીને ખારણું ઉઘડતું અને દોલીને અંદર આવતાં જોઈ તેને પોતાના જાડી રાખેલા વિચારોને બંધ પાડવા પડ્યા.

લવજને એકલો બેઠેલો જોઈ હવે દોલી બેઠીકર દાખલ થયો.

“કેમ શેઠજી?” તે આવતાંવાર ખુશી ભર્યા મોટા આવજો બોલી ઉઠ્યો, “કેવી, ગોઠવણ—કેવી મજાહ—કેવી ફતેહ? તમારા સેવક દોલીની તદખીરો કેવી સાતરે સાત! કંઈ તો ચુક—કંઈતો ખામી હોય! હવે તો તમે ધરાયા?”

“ચપ-ચપ, દોલી!” લવજ તુરત તેની પાસે ચાલી જઈ નરમ આવજો બોલ્યો, “જરા આસ્તે તો બોલ! હોમજી શેઠને કાને તારો સહાદ પડશે.”

“બુઢા શેઠના કાન ત્યારે હજી સમતોલ છે કે શું? ઘરડા તો થયા પણ કાથી ઠીક જાળવી!”

“વારૂં બેસ દોલી બેસ, ને નરમ સહાદે બોલ,” લવજ પોતાના ઓરડાનું ખારણું બરાબર બંધ કરતો બોલ્યો, “તારો રાઠોડી અવાજ પીથાનાં ખાંકો ઉપરજ ચાલી જાય.”

“પણ એ છે શું?” દોલી પોતાની બેઠક લેતો અચ-
રત થઈ બોલ્યો, “એટલી બધી ચોકસઈ શાની? મનેથી
જરા ખુશાલી ઉપજીય તેથી જરા મોટો સરોહ નિકળ્યો.”

“દોલી, વળી તું આજે કાંય આયો?” લવજીએ દેખ-
ઈતે શાંતપણે પુછ્યું; પણ પાકડો દોલી તેના સવાલમાં સેહેજ
નાખુશીની ધ્રુંધ સમજી જયા વિના રહ્યા નહીં.

“કાંય શેઠ આજે એમ કાંય?” તેણે ગંભીર થઈ પુછ્યું,
“વરી કંઈ આડું થયું કે શું?”

“નહીં દોલી, આડું તો કંઈ થયું નથી. પણ હોમજી
શેઠથી મને બીહુવું પડેય. એવણુ હવે ખંતખોર ઘણા થયાય,
ને વેહેમબી ઘણા કરેય; તારૂં આવેલું તો તેવણુને બિલકુલ
નાપસંદ છે.”

“ઓહો એમ છે? ત્યારે તો તેની ઝાઝી ચીંતા નહીં.
લવજીલઈ, મારૂં હ્યાં આવવું જો મોટા શેઠને ઠડવુંજ છે તો
હવે કંઈ નહીં; મને પણ વધારેવાર હવે આવવું પડે એમ નથી.
હું આજે આયોય તે પેલી આપરી ગોઠવણા બધી ચોકસ
નક્કી કરીને તમારેથી રૂખસદ લેવા. તેટલું કામ થયું એટલે
પછી હું કાંહને ‘મોતી મેહેલ’ કાંહ! પણ તે વાત આપરે
કર્યે તે અગાઉ મને તમુને એટલું તે પુછવા દેવો પેલી તદ-
બીરનું સેવટ કેવું આવ્યું?”

“ઘણુંજ સારૂં—ઘણુંજ મનમાંગતું દોલી. તારો પ્લાન
પાર પડ્યો.”

“જેમ તે સાહેબની મેહેરબાની!” આ બેશરમ ટરકટચો
વળી પવિત્રાઈનો દેખાવ કરી બોલ્યો, “તે કારસાજની કુમક
વગર બંદા શું કરી શકવાના ઉતા?”

“દોલી-દોલી વળી એવો ભગત થયો!” તેના ઢંગો ભેદ

લવજી પણ હસી પડી બોલ્યો, “તે ‘કારસાજ’નો તું ખ્યારો હોય એવું મને તો લાગતું નથી.”

“તે જે હોય તે લવજીભાઈ. પણ હું પુછું કે તમે તાંહ જઈને બધી ગોઠવણ કરી આયા કે? હવે તો પુતલી તમારી કેની?”

“ગોઠવણ કરવા એકદમ જવું મને ઠીક દીસ્યું નહીં, તેથી આટલા દાહરાની ધીલ કરી આજે તાંહ જવાનો મારો વિચાર છે દોલી. પણ, આજેથી નહીં ને દશ દાહડા રહીને, — જ્યારે ગમે ત્યારે જાઉં, પણ પુતલી તો હવે મારીજ છે.”

“તો આમીન! હવે તે જલદી તમારી થાય ને તમે બેઠ સુખ જીવો! પણ લવજી શેઠ, પણ્યા પછીથી તમને તમારા સેવકની ચાકરીની અગત પડે ખરી કે?” દોલી હવે અવિત્રાઈના દેખાવે બોલ્યો.

“અરે-અરે! બેશરમ બુબખ, વળી છાકયો કે? દોલી-દોલી તુંને શરમાવું જોઈએ!”

“અરે માફ કરો શેઠ—માફ, દોલી જરા ચુકયો! હવે એ તમારી વાતનો છેડો લાવો. માફ હવે સાંભળશો?”

“બોલ, શું? તું તાંહ જવા રાજી છે? તારી તૈયારી બધી પુરી થઈ?”

“રાજી તો હું છેઉંજ, ને તઈયારી તો મને મોટી શું કરવાની હોય?”

“ને પેલો—પેલો ઉડાઉ—જુગારી નોશેરવાન? તેનું કેમ?”

“તે પણ તૈયાર છે. દમરી વગરનો ડાકણો તે તો હવે પાંચ પૈસા મળતા હોય તો માઝનદરાનના જંગલમાં પણ જવાને તૈયાર થાય!”

“હા પણ દોલી પેલા દુખાશનાં ઘેરની એ નાપાકની આલ વીશે તેં મને કહેલું ખરું છે?”

“હા શેઠ, બોલે બોલે ખરું!”

“કેવો નીચ! કેવો હેરેમન! ખચીત દોલી એવું કરવાનો હું તો કદી વિચાર નહીં કરું.”

“તે તો હવે કેમ કહેવાય લવજીભાઈ?” વળી પાછો તે ચીખાવતો થઈ બોલ્યો.

“એટલે? નાપાક તું શું કેહવા માંગેય? જરા તો શરમ રાખ!” લવજી ચીડમાં આવી બોલ્યો.

“નહીં શેઠ નહીં એમ ગુસ્સો કરવો નહીં. તમે મારી ભગત થવાની મશકેરી કીધી ત્યારે તો તેની મેં રીસ કીધી નહીં? એ તો દુન્યાનો સરેસ્તો છે, દરેક માણસ ચોકસ તાંકણાંઓપર પરેહુજગારીના દેખાવો દેવાને ચુકતો નથી. વાસ્તે મારા જેવા ભોલા ભટાકનાં બોલવાની રીસ તે કેવી કરવી?”

“વારૂં-વારૂં ખસ હવે! ઠગારા, તારા, ઢંગો થોડા ચલાવ!” લવજી હવે પાછો હસીને બોલ્યો, “બોલી દે હવે તુંને શું બેઠએય? બોલ, ને કાંઈ કર તાહરું.”

“તમારું એક બીજું છેલ્લું કાગજ, ‘લાલજી હેમચંદ’ની પેહેડી પર તમારો લાગવગ—તમારી સીફારસ હમે જેવા ગ્રહસ્થ આદમીઓ માટે!”

“વારૂં; એટલુંજ કે? કંઈ બીજું?”

“બીજું તો એજ કે મારી કંઈ તસ્દીના બદલા તરીકે, ને છેક અમદાવાદ વેરની ખરચીને હીસાબે તમારી નજરમાં આવે તેટલી વજણદાર એક કોઠલી.”

“કોઠલી-કોઠલી! દોલી તુને કોઠલી આપતાં-આપતાં હું તણાયોજ બાઉચ! હવે મને વધારે ના રંજાદા કર!”

“લવજી શેઠ, એટલા બેચેન ના થાવો. મેં તમારીથી મેળવેલાંના બદલામાં તમે સંતોશ પામો એવી હરેક રીતની મેહનત તો લીધીજ હોશે, અને તેપણુ એવી કે તેવી માથે

લેનારા તમુને તરત મળી શકે નહીં! ને તે ઉપરાંત મારી માંગણીએથી જો તમુને કંટાલોજ ઉપજી રહ્યોય, તો તેમાંથી તમુને છુટવાનો હવે વખતજ આયોય. આજનો તમોથી જુદો પડેલો ખોદા જાણે હવે પાછો ક્યારે મલશ. મને પોતાને હવે હાલનો ધંધો સવાલ આપતો નથી. વાસ્તે એક નવા દરિયામાં હોડકું ઉતારવાની ખરચી જોગા આજે મને આપો એટલે થયું. વધારે કંટાળો હવે તમે મારેથી પામશો નહીં.”

“ઠીક-વારૂં ઠીક, તે તો થશે; પણ દોલી તું જીપલાવેય તેનો કાંઈ વિચાર ધીધોય? એ નવો દરિયો તુંને લાગી તો નહીં જાય?”

“નહીં શેઠ, કંઈ થાય નહીં. તમારી સેવામાં ખડતલ થયલાં આ બદનને કાંઈ હાણી પુગશે નહીં”

“હા, પણ એજ ખડતલ બદન તો તારી જાત જણાવી તુંને હાડમાર નહીં કરાવે?”

“આહ ‘નાનસન્સ શેઠ,’” દોલી પોતાના લેભાગુ અંગ્રેજી જ્ઞાનનો ઉપયોગ દેખાડતો બોલ્યો, “‘નાનસન્સ’! તમારા પગની પુનઘથી મેળવેલાં સોજાં કપડાં, ચચરતા જોડા અને બોડેલી દાહાડી દોલી દેગર્યાને બડેખાંમાં ખપાવ્યા વગર રહેશે નહીં. આહ ‘નો મેટર’,-‘નો મેટર’!”

“શાબાશ, દોલી શાબાશ!” લવજી બેઘડક હસી પડી બોલ્યો, “પણ જો, લાલજી હેમચંદની પેહેડીપર તારી એ અંગ્રેજી કેળવણીનો જરા અંદાજથીજ ઉપયોગ કરજે!”

“તે તો હવે હીંગામ જોઈને કામ લઈશું શેઠ. હવે મેહેરખાની કરીને માઈ કામ પુરૂં કરી આપો.”

હવે દોલી દેગર્યાના આ ‘નવા દર્યામાંનાં હલ્લેસાં’ નો સેહેજ વધારે ખુલાસો વાંચનાર હજીર કર્યો.

દોલીને પોતાનો હાલનો પરચુટણ તરેહનો પાપી ધંધો હવે પસંદ પડતો નથી. કોણ જાણે ઘણો લાંબો વખત તે ચલાવ્યો તેથી, કે તેમાં આઝા નફા જેવું તેને નહીં દીસ્યું હોય તેથી, કે લવજી જેવા તેના ઘરાકો પણ હવે તેને લગ્ન-રીક હાડમાર કરવા લાગ્યા હોય તેથી એમ બન્યું હોય કે શું તે સમજાતું નથી. પણ એટલું તો ચોકસજ હતું કે કોઈ પણ એક યા અનેક કારણોને લીધે આ બેહુયા પરચુટણિયાને તેનો ચાલુ ધંધો ‘સવાદ આપતો’ બંધ પડ્યો હતો. અને તેથીજ કોઈ સારે ઠેકાણે તેને ચાકરી લગાડવાની જે દરખાસ્ત તેને ચોત્રીસમાં પ્રકરણમાં લવજીને કીધી હતી, તે દરખાસ્ત મુજબની છેલ્લી ચોકસ ગોઠવણ કરવા માટે તે આજે પોતાની મુરબી પાસે આવ્યો હતો.

એક વેળા આગળ, પૈસાથી ખુવાર થયલા નોશેરવાનને પણ તેને પોતાનીજ મરજીને મળતી સલાહ આપી હતી તે વાંચનાર ભુલી ગયા નહીં હશે, અને તેણે પણ તે આખરે કબુલ કીધેલી હોવી જોઈએ એમ દોલીએ આજે લવજી આગળ કહેલા સખુનો ઉપરથી આપણને માલમ પડે છે.

અમદાવાદવાળી લાલજી હમચંદની એક જાણીતી પેહેડી ઉપર આ બેઉ નગીનાઓ જવા નિકળ્યા હતા; અને તેથીજ તે પેહેડી સાથે સારી પંગતી ઉપર રહેલા લવજી પાસે સીફ-રસનાં કાગળે લેવા આજે દોલી આવ્યો હતો.

એ મુજબ આ બે પાપીઓ પોતાની ખુરી જીંદગીની કેતાબનો એક નવો સફેા ઉઠાવી, એક ભોલા હીંદુની પેહેડી ઉપર મેહતા મુનીમની પદવીએ ભોગવવા જનાર હતા!

જોઈએ હવે ત્યાં તેઓ શું બનવે છે.

થોડોકવાર વધારે બેસી લવજી પાસથી કાગજ પત્રોને લગતી સઘળી ગોઠવણો કરી દોલા ત્યાંથી છુટો પડ્યો.

“હાલ તરતતો પાપ પટેચ,” તેના ગયા પછી લવજી મન સાથે બોલ્યો, “જોઈએ પછી આગળ શું થાયચ. એપણુ ઠીકજ થયુંચ, મને પણ એથી કંટાળો એછો મળશે ને વરી હોમજી શેઠનાં મોહડામાં આવેલું હુડપું પણ દુર થશે. પણ રખેને એ લુચ્ચો તાંહ આડો ચાલે ! ને કદાચ ચાલે તોપણ શું છે? એ પોતાનું બધું પ્રેડયા કરશે. હવે એનો વિચાર મારે કરવો નથી. વિચાર કરવાનો છે હવે પુતલીનો. ચાલો તાંહ આજે જઈએ, ને એ ગુમાની બુલબુલનું ગુમાન કેટલું તુટયુંચ તેની તપાસ લઈએ.”

એટલો વિચાર કરી તે ઉઠ્યો, અને ગાડી તૈયાર કરાવી પોતાના સરેસ્તાના ભપકા સાથે પેસ્તનજી ગાંધીને બંગલે જઈ પુગ્યો.

નીચેનાજ એક હાલમાં પુતલી એખલી બેસીને વાંચતી તેણે દીડી. ગલીયા ઉપર ગુપ્ત રીતે ચાલી તે છેક તેણીની પાસે જઈ અંચિતો બોલ્યો.—

“તમારા વાંચવાનો શોખ પુરો પાડવા એક મોટી ‘લાઈબ્રેરી’ જોઈએ પુતલીબઈ !”

તેનો અંચિતો અવાજ સાંભળતાંજ તેણી ઘભરાટથી ચોંકી, અને પાપ કરતાં પણ વધારે અકાઝું ગણેલું તેનું મોહડું જોતાંજ કમકમાટની એક ધુજરી દેખઈતી રીતે તેણીનાં અંગમાં પસાર થઈ.

“કેમ એટલાં બીહોચ ?” તેણે પાછું હસીને પુછ્યું, “આ કાહાણીમાં તમે વાંચોચ તેવો એક દેવ થઈને તો હું તમારી સામે આવી ઉભો નથી !”

“ઘણા મરદો, લવજીભાઈ,” તેણીએ હવે ચોકસાઈથી ઉત્તર વાળ્યો, “ઘણા મરદો બાહરના સારા દેખાવ છતાં પણ દેવથી પણ ખુરી ખાસિયત ધરાવતા હોયચ તે તો એક ખરીજ વાત છે.”

લવજી સમજ્યો કે આ તાણે ફરામરોજ માટે તેણીને મોહકથી નિકળ્યો હતો.

“ખરીજ વાત છે- બેશક ખરીજ વાત છે. પણ એટલુંજ કે ઓરતો તેવા દેવોની ખરી ખાસિયતો જલદીથી પારખી લેવાની કુનેહ ધરાવતી નથી.”

“કરતુકો જ્યાંસુધી જણાતાં નથી ત્યાંસુધી ખાસિયતો પકડાતી નથી. પેહેલ્લાં પકડાવાં જોઈએ તેઓનાં કરતુકો, નહીં કે ખાસિયતો.”

“એપણુ વાજખીજ છે. પણ હવે તો તમે જાણુવા માંગતાં તેનાં કરતુકો પણ જણાઈ આવ્યાં, હવે મારે એટલુંજ જાણવું કે તેને વિષે તમે શું કરવા ધારોય?”

“એટલે? મેં કોઈનાં કરતુકો જાણુવા તો માગ્યાંજ નથી, પણ આપોઆપ જો તે જણાયાં હોય તો કોણ જાણે.”

“હા, પણ હવે ત્યારે તેનો કંઈ ઉપાય?”

“શાનો ઉપાય? તમે શું બોલોય?”

“પુતલીબધ, જેની શરમ ભરેલી ચાલનો નમુનો તમે તે રાતે જોયો તેને લગતો ઉપાય.”

“કોણની ચાલ? શરમ ભરેલી શું? લવજી શેક એ આજે તમે શું બોલી રહ્યાય?”

“પુતલીબધ, એ શું ચેડાં? તમે સમજતાં નથી કે કોણની? તે રાતે તમે કોણને જોયો?”

“કોણને જોયો, તમે તો કહો?”

“કોણને! પેલા લુચ્યા ફરામરોજને, તમારા એક વખતના માનિતા ગણેલા—

“તમે કેમ જાણ્યું કે તે ફરામરોજ હતો?” તેણીએ પાછું થડેપણે પુછ્યું.

લવજીને તો હવે ભારીજ પડતું ગયું. આ નહીં ધારેલા સવાલો સાંભળી તેના ગુંચવાડાનો તો પાર રહ્યો નહીં.

“કેમ જાણ્યું? મેં જે જોયું તે ઉપરથી જાણ્યું,” તેણે હજીપણ મકમપણે ઉત્તર વાળ્યો.

“તમુને ખોટું ને ઉલટું તો નહીં દેખાયું હોય?”

“મને ખોટું ને ઉલટું દેખાય? તે વળી કેમ?”

“અદેખાઈની આંખો હંમેશ પાધડું જોઈ શકતી નથી.” વળી પાછી, અજાયબ જેવાં શાંતપણાંથી પેલી વાર્તાની ચોપડીનાં પાણાં શ્રેવતી, પુતલી બોલી.

લવજી તો છકજ રહ્યો. અદેખાઈ!

તેને સેહેજ વિચાર આવ્યો કે હરીફાઈનો બોલ વાપરતાં પુતલીથી ‘અદેખાઈ’થી તો નહીં બોલાયું હોય? પણ નહીં. પુતલી ઘણું શાંત અને ઘણું ખુદલુંજ બોલી હતી. પણ આ વેળા તેવો એક સખત બોલ પણ બેઠરકારીથી પસાર કરી જવાને તેને વાજબી સમજાયું.

“નહીં બાઈ, મારી ખાત્રી છે કે મેં જોવામાં કાંઈ પણ ભુલ કીધી હતી નહીં. શું તમે તેને નહીં જોયો? તમુને તેજ વખતે કાંઈ વેહેમ—કાંઈ દલગીરી ઉપજતીજ નહીં?”

“મેં કોઈને દલેલો જોયો એ ખરું છે, પણ તે કોણ છે તે જાણવાની કે વેહેમ કરવાની મેં કાંઈ અગત જોઈ હતી નહીં.”

“તમે તે જાણવાની અગત કે દરકાર રાખતાં નહીં હોવો; પણ પુતલીબાઈ તમારાં ઘેરના એક ખેરખાહ તરીકે મારેથી એવી બેઠરકારી રખાતી નથી, તેમ રાખવાને હું માનભરેલું જોતો નથી.”

“તે તો તમારી લાયકી,” તેણી સેહેજ ટકોરના અવાજે બોલી, “પણ શું કરવાનો તમારો વિચાર છે?”

“તમારા બાવાને—પેસતનજી ગાંધીને ઘટતી રીતે ચેતવવાનો મારો વિચાર છે.”

“હું એમ. ઠીક ત્યારે તેવણેજ સામેથી આવેચ. કેહવો જે તમુને કેહવું હોય તે.” પુતલી બહારનાં બારણાં તરફ નજર નાંખતી બોલી.

લવજીએ ફરીને તેજ તરફ જોયું તો તેણે પેસતનજી ગાંધી, આત્રાંબાઈ અને તેઓ સાથે ફરામરોજને પણ પગ પાસે દોડતા પોતાના પ્રીન્સ કુતરા સાથે અંદર આવતાં જોયાં !

તાબુખી અને ગુંચવાડા સાથે તેઓ તરફ ટીકતો તે સ્થીરજ થઈ ગયો.

તેનોજ હરીફ, તેના ધારવા મુજબ હારેલો, નિરાશ થયેલો તેનો હરીફ, પુતલીનાજ ઘેરમાં !

“ફરામરોજ પણ સાથે છે !” એવા બોલો અચાનક રીતે તેને મોહુડેથી નિકળી પડ્યા અને તેજ ઘડી પાછું ફરી તેણે પુતલી તરફ જોયું.

“હા ફરામરોજ પણ સાથેજ છે.” તેણીએ ધીરજથી જવાબ વાળ્યો.

જાણે ગોખી રાખ્યા હોય ચોક્કસ ધીરા જવાબો તેણીને મોહુડે સાંભળતાં પોતાની ફજેતી થતી સમજી તેને હવે તો ચીડ ઉપજવા માંડી. ધાર્યું શું હતું ? અને તેથી કેવો ઉલટો મામલો તેની નજરે પડતો હતો !

પુતલીને તો ફરામરોજ તરફ ભારી તિરસ્કાર ભરેલી થઈ બેઠેલી જોવાની અને તેની વિરૂદ્ધ સખત ધ્યાનતના શબ્દો ઓચરતી સાંભળવાની તેણે આશા રાખી હતી અને તેણીનાં માતપીતાને તો ફરામરોજ જેવા પાપીનાં પગલાંથી તેઓનું ઘર અપવિત્ર થતું બચ્યું તે માટેના હુજારો શુકરાનાં કરતાં સાંભળવાની તેને ખાત્રીજ હતી.

પણ અહીં તો આવતાં વાર તેણે એ ખુબસુરત અબ-
ળાને ફરામરોજનો બચાવ કરતાં સાંભળી હતી અને વળી
તેજ હરીફની સંગતમાં તેણીનાં માતપિતાના અંગલામાં દાખલ
દાખલ થતાં તેણે જોયાં હતાં.

લવણને ઝરડે તો નામોશીનું પાણી ઉતર્યું! પણ
તોળી, હુજત કે ગુસ્સો કાંઈથી કરીને પોતાની ટેક જાળવ-
વાનો અને આ અણગમતી હાલતમાંથી પોતાને મોકળો કર-
વાનો ઠરાવ તેને કરવો પડ્યો.

પુતલીને કાંઈ વધુ જવાબ આપવાનો માંડી વાળી, પેલાં
સઘળાંઓ આવી પુગે ત્યાં સુધી તે ચુપજ બેઠો અને તેઓ
આવ્યાં એટલે પેસતનજી અને તેવણનાં બાયડીને તેણે હંમેશ
મુજબની સભ્યતાથી આવકાર દીધો.

ફરામરોજ તેવા તેના આવકારમાંથી ખાતલ રહ્યો.

તેઓ સઘળાં સરેસ્તાની ખેર આફ્રિયત પુછી બેસતાં
હતાં ત્યારે પ્રીન્સ કુતરો જે જરા દુર અટકી ઉભો હતો તે
પોતાની રમત્યાળ આદત મુજબ ઝડપથી ફરામરોજ તરફ
હોડી આવતાં લવણનાં પગને ઓચીંતો બેશમાં આવી
અથડ્યો.

પ્રીન્સ એક અસાધારણ મોટાં કદનો અને બળનો કુતરો
હતો; અને તેના બેશભેર આવી અઠડવાથી તેના પગને ઉપ-
જેલાં દુઃખથી કે યા તો ફરામરોજનો તે કુતરો હતો માટે
તેની વિરૂધ્ધ ઉપજેલા ગુસ્સાથી કે યા તો આટલો વાર તેને
ખમવી પડેલી ગુપ્ત નામોશીનો સઘળો ઉભરો અથવા ખાર
તે નિર્દોષ પ્રાણી ઉપર કહાડવાના ધરાદાથી, ઉશ્કેરાઈને
લવણએ તુરતજ પ્રીન્સની પાંસળોમાં એક એવી મજબુત
લાત મારી કે તે બેરાવર કુતરો પણ એક દુખનો એક નાનો
પોકાર પાડી બીજીઝ ઘડીએ, પોતાને ઇજા દેનાર આ

પારકા શખસ તરફ વિકાળ રોળા કુકડાવતો ધુરકવા લાગ્યો અને તેની તરફથી વધુ કાંઈ ઉશ્કેરણી મળતાંજ તેને વળગી પડવાને તૈયાર ઉભો.

લવણ વધુ ઉશ્કેરણી આપે ચા નહીં આપે, પણ ફરા રોળે તો હવે વચે પડવાની અગત જોઈ.

“અપ પ્રીન્સ બાબુ થા !” તે ધમકીથી બોલ્યો. પ્રીન્સ નરમ તો પડ્યો, પણ હજીથી લવણ તરફ ગુસ્સાની નજર ફેંકતો, દેખાઈતી નામરણ સાથે પોતાના ધણીના પગ પાસે જઈ બેઠો.

“લવણભાઈ, એ જાનવર ઘણું અનુની છે.” ફરામરોજ હવે તેની તરફ જોઈ બોલ્યો, “અણુઘટતા ગુસ્સાથી એની સાથ ચાલશે તો એ નરમાશ દેખાડનાર નથી.”

“એનામાં ભલાઈ અને નરમાશ હોયજ ક્યાંથી કે દેખાડે ?” લવણ હવે તેને પોતાનો ધિઃક્કાર દેખાડવા ભારે અનુનથી બોલ્યો, “એના ધણીના જેવોજ જો એ નાપાક હોય, તો બીજા ભલા ગુણો એમાં હીસેજ કેમ ?”

આવો અપમાન ભરેલો જવાબ સાંભળી સઘળાંઓ ચોંક્યાં.

પુતલીની તો ખાત્રીજ હતી કે તેણીનો ચાલાક આશક એવા નિચ તાણાનો લાયક જવાબ આપશેજ, અને તેણીએ ઇચ્છીયું કે આપે તો ઠીક. પણ તેણીના માતપીતાને ધાર્તી ઉપજ કે રખેને એવા સવાલ જવાબો કરતાં વાત વધી પડે.

“લવણ શેઠ,” પેસતનજ નરમ સાહે બોલ્યા, “એવા નાલાયક બોલો તમુને બોલવા ઘટતા નથી. મને આશા છે કે ફરીથી તમે એવી ઉતાવળ, એવી હુલડાઈ કરશો નહીં”

“પેસતનજ શેઠ,” ફરામરોજે તેવણને જવાબ દીધો, “એમાં લવણભાઈનો વાંક નથી. પોતાની આખી જીંદગીમાં

નાપાકી અને નાપાકો સાથે એટલો તો સંબંધ એવણે રાખેલો છે કે ઘણી થોડીજ ચીજો એવણે પાક દીસી શકે એ સ્વભાવીક છે.”

“ક્રમીના કુતરા, હવે બંધ કર તારી જબાન !” લવજી ખુમ પાડી બોલ્યા, “તારેથી ચહુડતે દરજજેનાઓ સામે બોલી દરાજી કરવાની બેઅદબી ના કર !”

“નીચ ! પ્રીન્સે વટીક જો તારો ગુસ્સો તામોશ કીધો નહીં, તો પ્રીન્સનો શેઠ તો કદી પણ કરે નહીં. તારા નાલાયક દરજજાની દરકાર તારાં કાવત્રાંબાજ અને ખુશામત્યા મલત્યાઓ કરતા હોય તો ભલે, અહિયાં તેને કશું વજન મળી શકનાર નથી.”

“બસ હવે ભાઈઓ બસ.” પેસતનજી હવે તેઓને સમજાવવાને વચ્ચે આવ્યા. “એ ફેક્ટના ઝઘડાનો છેડો લાવો. ફરામરોજ હવે માંડી વાળો; લવજીભાઈ તમારીજ કડવી બોલીથી ઉત્પન્ન થયેલી આ પંચાતીને તમેજ હવે જરા ખામોશ થઈને બંધ પડશો તો ઠીક.”

“ફરામરોજ, દીકરા હવે મુગો રેહ.” આવાંબાઈ વળી પટાવતાં બોલ્યાં, “એવી તનપાંચ કરવી આપુને છાજતી નથી, હવે માંડી વાળો.”

“પેસતનજી તમે ના ભુલો-ના ભોલવાવો આ ઠગારાથી !” લવજી હજી લધારે ખુમ પાડી બોલ્યો, “એની ચાલની તમુને ખબર નથી.”

“મને ખરાબર બધાંની ખબર છે લવજીભાઈ” પેસતનજીએ ઉત્તર વાળ્યો, “હવે બસ માંડી વાળો.”

“નહીં તમુને ખબર નથીજ. જો હોતે તો એ નાપાકને તમે તમારાં ઘેરમાં પેસવા દેતે નહીં. બાહારથી દીસેચ તેવો માંહેથી એ નથી.”

“બેશરમ તરકટિયા !” ફરામરોજ બેશમાં આવી બોલ્યો,
“બધા બાણેચ—બધી જગ બાણેચ કે બાહરથી આવેદ દેખાતો.
ખરેખરો તું ઇબલીશ છે, તો મારી વિરૂદ્ધ ખોટા—જુઠાં
તોહમતો મેલી તું શું લાલ પામવાનો છે? એ બધાં તારાં
વેહેબાં છે.”

આ બે હરીશે વચ્ચેની એ પંચાતી હજી કોણ બાણે
કેમ અને કેટલી લાંબાતે, પણ તેવામાં પેસ્તનજીનો એક
મસાલ કાગળે લઇને દાખલ થવાથી તે થોડોવાર અટકી પડી.

લવજનાં માઠાં લાયગે એ તેજ લોટ મસાલ હતો કે
જેના હાથમાંથી એકવાર આગળ તેણે, ફરામરોજે પુતલી
ઉપર અને તેણીના પિતા ઉપર લખેલાં બે કાગળે પોતાના
તરીકે લઇ લીધાં હતાં અને તેના બદલામાં તેને થોડાક પૈસા
લાંચ તરીકે આપ્યા હતા.

આજેથી તેના હાથમાં તુરતનાંજ બાહરથી આવેલાં બે
કાગળે હતાં. તે તો પેસ્તનજી ગાંધીના નામના હતાં, પણ આ
અબાણો નોકર લવજને ત્યાં બેઠેલો જોતાંજ આજેથી તેનીજ
પાસે તે પેહેલ્લાં લઇ ગયો, કારણ કે આગલાં પેલાં કાગ-
ળેનાં કદ અને “મોનોગ્રામ”ની તરેહમાં તેને કાંઈક મળતા-
પણું હોયલું દીશ્યું.

લવજએ તે કાગલો તપાસી મુગે મોહડે પેસ્તનજીનાં
હાથમાં મુક્યાં પણ પેસ્તનજીને તે નોકરની એ રીત કંઈ
અજબ જેવી દેખાઈ.

“કાં શીવા, એ કાગલ માલા કાં નાં દીલા?” તેવણે
પુછ્યું.

શીવાએ ખુલાસો કીધો કે તે લવજનાં તે કાગળે હોયલાં
સમજ્યો હતો કેમકે આગળ એકવાર તે શેઠે એવાં કાગળે
પોતાને હસ્તક લીધાં હતાં.

પેસ્તનજી એ સાંભળી વધારે અજબ થયા. “મારે તાંહ આવેલાં કાગળે લવજીભઈએ લીધાં! એ બકેચ શું?” તેવજી અરધા હસ્તા અને અરધા અચરતીના અવાજે આસપાસનાંઓ તરફ જોઈને બોલ્યા.

લવજી પોતાનું પાપ ચેત્યો. તેણે જોયું કે શીવો કાચું કાપતો હતો.

“અરે મરવા દેવો એને,” તે તુરતજ બોલી ઉઠ્યો. “જંગલી જેવો જે ગમેચ તે બકેચ. જા, શીવા જા તું!” તેણે દમામથી હુકમ કીધો.

શીવો તો ચાલી જતો હતો, પણ તેવામાં ચગોર ફરામ-રોજને કાંઈ રતીભાર શક ઉપજ્યો.

“મને લાગેચ કે એ લુચ્ચાનુંજ કંઈ પાપ છે!” તેણે પોતાની પડોસમાંજ બેઠેલી પુતલીનાં કાનમાં ધીમેથી કહ્યું, અને બીજીજ પળે તેણે પેલા મસાલને પાછો બોલાવ્યો.

“એમ આવ શીવા, ઉભો રહે!” નોકર પાછો ફરીને તેની સામે આવી ઉભો.

સઘળાઓ ફરામરોજની આ અંચીતી અને ભેદી હીલ-ચાલથી અજબ થતાં બેઠાં.

“આજ શેઠને તેં તે કાગળે આપ્યાંતાં? તુને બરાબર યાદ છે?”

“હાં સાબ, એનલા દીલા હોત.” ફરામરોજના ઉત્તેજન આપનારા સવાલથી શીવાએ પણ હવે હીમત પકડી જવાબ દીધો.

“જુઠી વાત છે!” લવજી હવે સેહેજ ફીકકો પડ્યા છતાંબી ઝનુનથી બોલ્યો, “નીચ! એ વળી શું નવાં તરકટો ગોઠવેચ?”

ફરામરોજે એનો કાંઈ જવાબ તેને આપ્યો નહીં, પણ તીરસ્કાર ભરેલી બેઢરકારીથી તેની તરફ નજર પણ ફેંકવા

વગર, અને શીવા તરફ પોતાની આંખો ગોઠવેલી રાખી તેણે પોતાની તપાસ આગળ ચલાવી.

“એ તો ના કેહ્ય, સીવા તું લખાડ તો બોલતો નથી?”

લવજીને હવે ના પાડતો સાંભળી તે મસાલળી અચરત થતો ગયો. તેને સમજ પડી નહીં કે જે ચીજો તેને બદ્દેશ તરીકેના પૈસા આપીને પોતાના અખત્યારમાં લીધેલી તેજ ચીજોને લગતી વાત તેના જેવો એક ‘મોટો શેઠ’ નામુકર શું કામ બાય છે. કોઈ બીજી જગ્યાએ અથવા કોઈ બીજાની હજીરમાં તે કદાચ લવજીને રાજી રાખવાના વિચારથી પોતાનું બોલેલું પાછુંબી ફેરવતે, પણ આજે તો હ્યાં તેનાં શેઠ શેઠાણી બેઠેલાં હતાં, એટલે હવે તેઓનાં દેખતાં પોતાનાં બોલવાનું અચોક્કસપણું દેખાડવું તેને ઠીક લાગ્યું નહીં.

“શેઠ કાં નાય સાંગતે! મી ખરાજ સાંગતે કે એ શેઠલા મી દીલા હોતા.”

લવજીને હવે અકરવકર થવા લાગી. તેના ચહેરા ઉપરનો રતાસ ઉડી જતો જણાયો.

“તે કાગળ બે હતાં નહીં સીવા?” ફરામરોજે પુછ્યું.

એ ફક્ત અટકલનોજ સવાલ હતો. પણ તે આબાહ કારણત લાગ્યો.

“હા સાબ, દોન.”

“તે તેં કાંહ આખ્યાંતાં?” તેણે વળી પુછ્યું.

શીવો ગુજરાતી ખરાખર સમજતો, પણ બોલી શકતોજ ન હોવાથી, ફરામરોજને પોતાના સવાલો પુછવાની ઘણી સેહ-લાઈ મળતી હતી.

“તે દાદર જવલ,” સામે આવેલા દાદરના કંઠેરા તરફ આંગળી દેખાડી તે બોલ્યો.

“હું; કોઈ ત્યારે પાસે હતું?”

નહીં, કોઈ નહીં.

“તુંને એ શેઠે કેટલા પૈસા આપ્યાતા? સાચું બોલજે!”
તેણે ધમકીથી પુછ્યું.

આ વળી બીજો અટકલનો સવાલ હતો. અને તે પણ કારગત લાગ્યો.

“હા શેઠ, ચાર પાંચ રૂપ્યે.” સીવો અચકાતો બોલ્યો, કેમકે હવે તેને ધ્યાન આવ્યું કે તે રૂપ્યા આપતી વેળા લવ-જીએ તેને તે બાબે મુગો રેડવાને શિખવ્યું હતું. પોતાની ગફલતીનો કંઈક ભાસ મનમાં દાખલ થતાંજ બાપડા બહીકણુ તે નોકરે પોતાની ધુજતી આડી નજર લવજી તરફ ફેંકી.

એક ગુનેહગાર જેમ અદાલતનાં પીંજરામાં ઉભો રહી પોતા વિરુદ્ધ અપાતી શાક્ષીઓ હેબતી ગયત્રી નાચાર હાલ-તમાં સાંભળે, અને દરેક નવી પળે પોતાના ચેહરાના રંગમાં ફીકાસ પાડતો જાય, તેવી દયા લાવવા બેગ હાલતમાં આજે લવજી,—આપઅબત્યાર, તવંગર, માન પામેલો લવજી લાઈલાજ થઈ બેઠો હતો.

કુરામરોજ અને શીવા સાંમે ભયંકર ગુસ્સાના ઉછાળાઓ તો તેની છાતીમાં ઉપજી રહ્યા હતા, પણ તેનું મોહડું કશીબી રીતની ગડબડ કરવાથી અત્યાર સુધી તો જાણે સીવઈજ ગયું હતું.

“ચાર પાંચ રૂપ્યા!” ચાકરનો જવાબ સાંભળી કુરામ-રોજ અજબ થતો બોલ્યો, “બે કાગજો બે પોતાનાંજ હોય તો તેઓને હાથ કરવા માટે ચાર પાંચ રૂપ્યાની બખશીસ ! કોઈ મુરખ પણ કેહશે કે તે ઘણી શક ભરેલી છે. પણ એક બીજી છેલ્લી સાબેતી.” એમ બોલી તેણે પોતાનાં ગજવામાં હાથ નાંખી તેમાંથી એક બીડેલું કાગજ ખેંચી કાઢડ્યું, અને તેનાં પરબીડાં ઉપરનો પોતાનો ‘મોનોગ્રામ’ શીવાને

દેખાડી તેણે પુછ્યું—“જો શીવા, તે કાગળે ઉપર આવો છાપ ઉતો?”

શીવાથી ના તે કેમ કેહવાય? “હા શેઠજી, અસાજ કાય છાપ હોતા.” બીજો સવાલ વખતને લગતો પુછાયો, તો તેથી મળતોજ આવ્યો.

હવે વધારે સવાલોની અગતજ શું હતી?

“બસ, જા તું હવે,” ફરામરોજે તેને હુકમ આપ્યો, અને તે ગયો એટલે, પેસતનજી તરફ જોઈ તે બોલ્યો, “પેસતનજી શેઠ, તે મારાં કાગલો નક્કી હોવાં જોઈએ. આ મસાલની આપેલી બુખાની બિલકુલ શક વગરની છે.”

“હા મને પણ એમ લાગેચ,” પોતાના હાથ મધેની ફરવા જવાની લાકડી ઝડપથી ઠોકતા ધી:કાર સાથે બોલ્યા.

“ઠગારા! લુટારા! વગર શરમના મુજી! એવાં તારાં કર-પીન કામો છે! તારાં છુપાં—”

ફરામરોજ વધારે કંઈ બોલે તે અગાઉ તો એક બુદ્ધોજ બનાવ બની ગયો.

ઘેરાયલો બીલાડો જેમ છેલ્લી ઘડીએ પોતાની પુઠે લાગનારનાં આંગ ઉપર ધસવાની જીવ ઉપર આવીને કોશેશ કરે તેમ આજે લવજીએ કીધું.

તેને સદાની હીનપસ્તીમાં નાખનારા આટલા બધા સવાલ જવાબો તો તેણે મુંગે મોહડે સાંભળ્યા હતા,—આટલો વાર તો તે નામોશીના ભાર તલે ગોચા દબાઈનેજ બેસી રહ્યો હતો; પણ હવે ફરામરોજના છેલ્લા તિક્ષણ તાણાએ તેનાં અનુનનાં ધુંવામાં શોલો ઉપજાવ્યો.

દૈત્ય જેવો વિક્રાળ બની, બિહામણા ડોળા ફરામરોજ ભણી કકડાવતો, તે કુદી ઉઠ્યો, અને છક થઈ ગયલા પેસતનજીના હાથમાંથી પેલી મજબુત લાકડી ઝુતાવી લઈ તેણે

પોકાર કીધો—“કુંગાળ દેવાના! તારી બેઝબી બંધ પાડવાનો—તારી લપલપી કચડી નાંખવાનો લાયક ઉપાય બીજો કંઈજ નથી!” એટલું બોલી તેણે લાકડી વિઝળીની ઝડપે ઉંચકી, અને એટલા જોરથી તે નીચે લાવવા ગયો કે જો તે એમની એમ ક્રામરોજના માંથાં ઉપર પડતો તો લયંકર ઇન્ન તેને કરવા વિના રહેતો નહીં.

પણ ક્રામરોજનાં સારાં લાયગે, મારવા જતાં સેજ ઉંચી થયલી તે લાકડી, ઉપર ટાંગેલાં એક નાના ઝુમરપર ચઢીને ચઢકી ગઈ.

લયાનક ખણખણાટ સાથે ઝુમરના કકડે કકડા નીચે પડ્યા. અને લવજી વધારે ઢાંધ હીલચાલ કરે તે અગાઉ, પ્રીન્સ કે જે તેની સામેજ ઉભેલો હતો, તે પોતાના શેઠ ઉપર નુકસાનકારક હુમલો થતો જોતાંજ, જોશભેર કુદી લવજીને વળગી પડ્યો, અને આંચકા સમેત તેને નીચે પાડી તેના દગળાનો ગીરદો પોતાનાં બોહળા ડાંગાંમાં પકડી તેને દાબી રહ્યો.

નીચે પડવાથી લવજીની ઉંઘાડી બોચીમાં લોકાયલા કાચનાં જખમોમાંથી લોહી વેહેવા લાગ્યું.

નહીં બોલાય એવો ગભરાટ સઘળાઓમાં ફેલાઈ રહ્યો! ચાકર નકરોની દોડાદોડ ચાલી રહી!

પણ ગભરાટનાં હીંગામમાં પુતલીએ સાવધ રહી ખુમ પાડી—“ક્રામરોજ પ્રીન્સને દુર કરો!”

“પ્રીન્સ! પ્રીન્સ! દુર જા!” એમ તેજ ઘડી ક્રામરોજે બીજી ખુમ પાડી.

વળી પાછી આગળનાજ જેવી નામરજીથી પ્રીન્સે પોતાનો કબજો છોડ્યો, અને દુર ગયો.

અરધી ગુંગલાયલી-અરધી હેબતેલી હાલતે લવજી ઉઠ્યો, અને ગજવામાંથી રૂમાલ કાઢી પોતાને થયલા જખમો દાખતો, અને ફરામરોજ લાણી એક છેલ્લી ત્રાસદાયક નજર ફેંકતો, પોતાની પાઘડી ઉપાડી એક પણ ખોલ વધારે ખોલવા વગર ત્યાંથી ચાલી ગયો.

વધારે કાંઈ ગુંચવાડો ફેલાવાને બદલે, આવાંબધએ ચાકરોને હુકમ કીધો કે ભાગેલાં જીમરની કર્યો સાફ કરે.

તેઓ તેમ કરતા હતા ત્યારે પુતલીની નજર જમીન ઉપર પડેલી કાગજની એક કાપલી ઉપર પડી.

“આએ શું?” એમ ખોલી તેણીએ તે ઉપાડીને તપાસી.

“પેલા લવજીનાં જ ગજવામાંથી પડેલો કાંઈ ગાડી ભાડાંને આંકડો છે.” તેણી ખોલી.

ફરામરોજ તે ઉપર સેહેજ પોતાની નજર નાખવા ગયો, પણ તેમ કરતાંજ તે ચોક્યો!

તે આંકડા માહેલા અક્ષર પેલા ‘ખેરખાહ’ તરફથી આવતા છુપા સંદેશાઓના અક્ષરને આખેહુખ મળતા તેને જણાયા!

“મને આપો પુતલી, મને એનું કામ છે.” એમ ખોલી તેણે તે લીધો. બરાબર તપાસતાં તે કાગજની એક બાજુએ લવજીએ પોતે લખ્યું હતું-‘કારપોરેશનની ચુંટણી વખતનાં ગાડીભાડાંનો જમશાએ કીધેલો આંકડો.’

“ઠીક-ઠીક,” ફરામરોજ નરમ અવાજે બબડ્યો, “એ જમશો કોણ છે તેની મારે બબર કાહડવી બેઠ્યો!”

પ્રકરણ ચુંભાળીસમું. કરપીણ રચના બીજી વાર.

“ * * * An inhuman wretch,
Uncapable of pity, void and empty
From any dream of mercy.”

“Thus bad begins, and worse remains behind.”

“ * * * એક દુર કંગાળ,

જે અશક્ત રાખવા દયા, ખાલી અને રહીત
રેહમના એક અંશથીબી.”

“એમ બુરું થાયય શરૂ, ને માહબુરું પાછળ રહે છે.”

શેક્સપીઅર.

કાળા જોગીની મદદ મેળવીને જે પાપી ગોઠવણ હીરાં-
બધએ ‘ગઝદર કોટ’માં ગઈ વેળા કીધી હતી તે તો ખરેખરા
ભોલા, પણ હીરાંબધને મનથી થઈ પડેલા ભુંડા બેહિરામશાહને
હેરાન કરવા માટે હતી તે વાંચનાર ભુલ્યા તો નહીંજ હશે.
અને તેજ જોગીને ત્યાં તેવણે જે છેલ્લી મુલાકાત આપી
હતી તેપણ, એકવાર નિષ્કળતા મેળવ્યા બાદ પાછી પોતાની
આગળીજ કોશેશ અજમાવાના ઇરાદાથી હતી તે પણ તેઓને
યાદ હશે.

પણ હવે તેવણનું મન ફર્યું હતું.

શોકારી કુતરાઓથી પુઠે લગાયલું એક વરૂ લડી મર-
વાની પોતાની છેલ્લી કોશેશમાં જેમ લાગ ફાવે તેમ એક
કુતરાને છોડી બીજા કુતરા ઉપર પોતાનું ભયંકર ડાયું વકાશી
હુમલો કરે છે, તેમ અદેખાઈથી ઉશ્કેરાયલી અને વેહેમથી
લલચાયલી આ પારસી બાઈ આ વેળા કરતી હતી.

ગઈ વેળા જેમ થયું તેમ પેલા જાદુઈખાનાંમાંથી
બાહર નિકળતાં ફરામરોજે જાતે તેવણને જોયાં નહીં હોતે,
અથવા જોયાં છતાં પણ જો તેણે તેવણને પોતાની હાજરી

બહેર કીધી નહીં હુતે તો હીરાંબાઈ પોતાનો શેકાર કોણને કરવો તેને લગતા વિચારમાં કંઈ નવો ફેરફાર કરવાની દરકાર કરતે નહીં. પણ તેમ તો થયું નહીં.

એક નહીં પણ બે વખત બહેર રસ્તા ઉપર તેવણની ગાડી ઠોળાવી આકળા ફરામરોજે સખત શબ્દોમાં તેવણને અપમાન આપ્યું હતું. તે અપમાન ગમે તેવું લાયક પણ હોય, પણ હીરાંબાઈને કિનાના નવા રસ્તા ઉપર ચલાવાને તે પુરતું હતું.

ફરામરોજના જોશ ભર્યાં બોલવાનો જવાબ આપતાં તેવણ પોતાની હાલત લગરીક ભુલી જઈને એટલા સુધીપણ બોલી ઉઠ્યાં હતાં કે—“હેવાન—હેરેમન! તારી આ નાપાકીનો સવાદ જો તુનેજ હું ચખાડું નહીં તો માફ નામ હીરાંબાઈ નહીં! જોઈએ હવે કે નખોદ કોણનું વળેય!”

અને એજ પોતાના બોલો હવે સાચ્યા પાડી આપવાનો તેવણે ઠરાવ કીધો હતો.

બેહરામશાહ ઉપર વેર લઈ તેવણને હેરાન કરવાથી હીરાંબાઈએ એટલીજ ઉમેદ રાખી હતી કે તેથી એ બુઝગુ ગૃહસ્થ ફરદુનજીનાં કાન ભેરવી તેવણને દુખી કરવાથી, અને વળી ફરામરોજ અને જરબાનુ ઉપર અતીશય મમતા રાખી તેઓને છકાવી મેળવાથી અટકે. પણ હવે ફરામરોજને પોતાનો શેકાર કરવાનું તેવણનાં ધ્યાનમાં આવવાથી વધારે અગત્યના કાયદા થવાની તેવણને આશા આવી.

એક તો, તેવણનો પાપી ભરમ જે સેહેજસાજ ફરામરોજની જાણમાં આવ્યો હતો તેનો કાંઈપણ અગત્ય જોગો ઉપયોગ કરવાથી તે અટકે; બીજું તો ફરદુનજી મઝદરના વડા દિકરા તરીકે એટલુંજ નહીં પણ ચંચળ દિકરા તરીકે, તેવણના પોતાના દિકરા નાહુનીના રસ્તામાં તે એક હાઉકાં તરીકે

પડેલો હતો તે હાડકું દુર થાય; અને ત્રીજું તો તેવણની ઉમર અને વડપણની કંઈપણ દરકાર નહીં સમીને જે અપમાન તેણે તેવણને કીધું હતું તેનું વેર લેવાય. એ ત્રણ પરીણામો જે નિપજે તે તેવણને લલચાવાને પુરતાં હતાં.

પણ એ ત્રણ લાલચો ખરેખરી તો કેવી નિર્જીવ અને કેવી હસવા જેવી હતી. સારી સમજથી દુર થયલું એક માનવી એવી લાલચોને કદાચ વળન આપે પણ હીરાંબાઈની સમજ તે હમણા ક્યાં ઠેકાણે હતી ?

કીનો તો ઘણું કરીને ઘેલોજ હોય છે, પણ અજ્ઞાન કીનાનાં ઘેલાંપણાંનીતો કશી હદ હોતી નથી. એક બાળક જે કારણોને હસી કાઢે તેજ કારણોને ત્યાં વળન મળે છે, નજીવી તદખીરો ત્યાં જીવદાર ગણાય છે, અથવા તે રચનારને પોતાનેજ જોખમમાં નાખે એવી રચનાઓ તદન સલામતી ભરેલી દેખાઈ ગમે તેવી બેહુદી રીતે પણ ગોઠવવામાં આવે છે.

બેહુદા વેરમાં પલોટાયલાં અજ્ઞાન હીરાંબાઈની હાલત પણ એવીજ ઘેલી હતી. ઘેલાંપણાની ઝુમમાં પોતાનાં કુટુંબની સ્થિતિનો, નેક ફરામરોજની વચનાં, અને પોતાનાં પાપી કર્તુકો કદાપી પાર પડે તો તેનું સેવટ કેવું આવશે તેનો ખ્યાલ કશો પણ તેવણ કરી શક્યાં નહીં.

ફરામરોજ હતો તેથીજ તેવણનો નાહની દિપી નિકળતાં અટકી ગયો હતો, અને ફરામરોજની ખુબીઓ આગળ નાહનીની કેટલીએક નજીવી જેવી ખામીઓ ઘણા ખરાબ આકારમાં રજુ થતી હતી એનું તેવણ ધારતાં હતાં. અને તેથી જો કાળા બેગીનું “એજમતી પડીકું” તેની અસલ નેમ કરતાં કાંઈ વધારે સખત અસર ઉપજાવે અને તેથી ફરામરોજ થોડા વખતમાં જીંદગીથી પણ દુર થાય તો તેવણનું પોતાનું એક પુરું ફરજંદ ફરદુનજી ગઝદરના વધારે

સંપૂર્ણ પ્યારમાં અને લાડમાં આવવા ઉપરાંત તેવણની દોલ-
તના પણ ઝેવડા ભાગમાં આવવાને ભાયગશાલી થાય, અને
વળી તે ઝેવડા ભાગની ઝેવડી મજાહુ ભોગવવાને તેવણ પોતે-
પણ જીંદગીના છેડા સુધી શક્તિવાન થાય એવો નાપાક
વિચાર હવે તેવણ કરતાં થયાં હતાં.

એમ આ કિનાબાજ બાઈને પૈસાની પણ નવી લાલચ
થઈ હતી. દુખ અને અપમાનનાં વેરનો અને પૈસા-પૈસાના
લોભનો ભયંકર શોહલો તેવણનાં સંગીન હૈડાંમાં ઉભરી નિક-
ળ્યો હતો. પેલો મહાન કવી કહે છે કે “પૈસા માણસના
જીવનું ખુરામાં ખુરું ઝેહેર છે” અને તેમજ હીરાંબઈની જીંદ-
ગીને પણ ઝેહરથી ભરેલી બનાવવા માટે ફરદુનજીના પૈસા
આ વેળા તેવણની આંખો સામે આવી ઉભા હતા.

હમણાં પણ હીરાંબઈ પાસે કાંઈ કમી નહીં હતું, તેવ-
ણના તવંગર ખાવંદની દોલત મનગમતી રીતે વાપરતાં તેવ-
ણને કોઈ અટકાવે એવું પણ નહીં હતું, અને વળી એમ
પણ નહીં હતું કે તે ખાવંદના મરણ બાદ કાંઈ અપૂર્ણ
હીસ્સો તેવણને મળે એવું કાંઈજ હતું નહીં. સંતોષ જો
તેવણ લેવાને ઇચ્છે તો તે મેળવવાનાં દરેક સાધનો તેવણ
પાસે મોજુદ હતાં. ખાવંદનો પ્યાર, ફરજંદનું સુખ, દોલતનો
આરામ એ સઘળી ચીજો જે એક ઓરતને સખુરી અને
સુખ આપી શકે તે ચીજો તેવણ પાસે પુરતી હતી. પણ
મળતાવડો સ્વભાવ, મોટી નજર અને લાયક ધીરજ એ ત્રણ
ગુણો જે ગરીબ હાલતમાં પણ સુખનાં સાધનો થઈ પડે છે તેજ
ગુણોનાં તેવણ મોહતાંજ હતાં, અને તેથીજ સંતોષની
થંડકથી બેખબર રહી અદેખાઈનાં આતશમાં તેવણ બળતાં
થયાં હતાં.

દયાથી ખાલી, ફૂર, લાગણી રહિત આ સીનું હૈડું કેવું હોવું જોઈએ કે એવું ભયંકર-એવું કર્પોણુ કર્મ કરવાના વિચારથી તે જરાએ હેમતી કે અચકી નહીં!

કારણ એજ કે ફરામરોજ તો હીરાંબધને મન એક દિકરો નહીં પણ દુશ્મન હતો; તેની ઉપર તેવણે એક માતા તરીકે નહીં પણ એક મુદ્દા તરીકે જોતાં હતાં, એટલે તેવણે પોતાના કિનાની રચના કરતાં તેની ભરજીવાનીના અને તેની ઉધરતી આશાઓના અંદેશામાં ઠોખે એ તો બનેજ નહીં.

ફરામરોજ ઉપર ડોળો રાખીને તેને પોતાની નિચ યુક્તિમાં ફસાવાનો જ્યારથી તેવણે ઠરાવ કીધો ત્યારથી તે યુક્તિ રચવાની વેતરણમાં તો તેવણુ ફરતાંજ રહ્યાં હતાં, પણ ચાર પાંચ દિવસો સુધી કશી સેહેલી ટક તેવણુને મળો શકી નહીં.

એટલા દિવસોની ઢીલથી તેવણુને ઉપજેલી ચતપત તો બેહદ હતી, પણ વળી ઉતાવળ કરીને આગળની માફક નિષ્ફળ થવાનો જોખમ ખેડવો પણ તેવણુને ઠીક લાગ્યો નહીં અને તેથી કોઈ ઘણીજ સલામતી ભરેલી ટકની રાહ જોતાં તેવણુ ઠાપ્યાં.

આખરે તે ટકનો દિવસ પણ આવી પુગ્યો.

પેસતનજી ગાંધીના ખંગલામાંથી લુચ્ચા લવજીને જે દિવસે ફજેત થઇને બાહર નિકળતો આપણે જોયો તેને બીજે દીવસે સાંજનાં સાડા છ થઇ ગયા હતા. એમ્રીલ મહિનાની સાંજની ગરમ લેહેકી આંગને કંટાળો આપી રહી હતી, એટલે તેથી આરામ મેળવવા માટે થંડા કીધેલાં શરબતનું એક તાંબલર હાથમાં પકડીને ફરામરોજને પોતાના ઓરડામાં દાખલ થતો દુરથી હીરાંબધએ જોયો.

તે જોઇ તુરતજ તેવણુ ધીમે ધીમે તેની પછવાડે આવ્યાં અને ફરામરોજને તપાસતાં છુપાં ઉભાં.

પેલાં શરબતમાંથી થોડુંક ચુસી તેને વધારે થંડુ થતું મેલી ફરામરોજ પાછો બાહર આવ્યો, અને પેહેડી ઉપરથી તુરતનોજ આવેલો હોવાથી પોતાનાં ગરમ થયેલાં બદનને એક નાંના પંખાએ હલવે-હલવે વા નાખતો અને પોતાનાં માનિતાં એક ગાયનની ધીમે અવાજે બ્હીસ્ટલ કરતો તે દુરના બીજે નાકે આવેલા પોતાના કાકાના ઓરડામાં કંઈક વાતચીત કરવા દાખલ થયો. મોડી સાંજનો અંધકાર બંગલામાં ફેલાયેલો હોવાથી, એક મોટી કુબાટને ઓઠે ઉભેલાં હીરાંબઈની નજદીકથી ચાલી જવા છતાં તે તેવણને જોઈ શક્યો નહીં.

બેહરામશાના ઓરડામાં તેને દાખલ થતો જોવા બાદ હીરાંબઈ છુપી જગ્યામાંથી બાહર નિકળ્યાં.

આ નવી મળેલી ટકના વિચારની ઉશ્કેરણીથી તેવણનું આંગ સઘળું તપી રહ્યું હતું—પોતાની રચના પાર પડવાની પલીદ ખુશાલીથી તેવણનો હંમેશનો અણુગમતો એહેરો વધારે અણુગમતો અથવા કદરૂપો બની રહ્યો હતો !

તેવણ સંભાળથી બેહરામશાહના ઓરડા પાસે ગયાં અને માંહે ડાકાવ્યું અને ફરામરોજને પોતાની બેહેન જર અને કાકા બેહરામશા સાથે વાતમાં મશગુલ થઈ બેઠેલો તેવણે જોયો.

હીરાંબઈ વધારે ખુશ થયાં.

થોડાકવારની પણ સલામતી ભરેલી આ ટક હતી.

હીરાંબઈનો ઓરડો પાસેજ હતો. અને ત્યાં જઈ પેલું પડીકું લઈ ફરામરોજના થંડક અને આશાયશનાં ખ્યાલાંને દુઃખના એહેરી ખ્યાલામાં બદલી નાખવાને તેવણને કશોપણ વિલંબ લાગે એવું નહીં હતું.

વળી તેમ કરતાં તેવણને કોઈ જોનાર પણ નહીં હતું. બેહરામશાહ અને બન્ને ભાઈ બેહેન તો ઉપર જણાવ્યું તેમ પેલા ઓરડામાં હતાં, ચાકર નફરો નીચે હતા, ફરદુનજી ગઝ

દર બાહેરથી હજી આવી પુગવાના હતા અને પોતાની વગર સમજની ઉતાવળથી ગઈ વેળા તેવણની ગોઠવણને ઉંધી વાળનારો તેવણનો ખુબખ દીકરો નાહની કે જેની બેવકુફાઈની તેવણને સર્વથી વધારે ધાસ્તી હતી તે પણ ઘણા દહાડા સુધી ચાલુ રહેલી તાવની સખત ખીમારીની નબળાઈમાં પડી હીરાંબઈનાંજ ત્યાં આવેલા એક નાના ચોરડામાં સુતેલો હતો.

“બધુંજ ઠીક છે,” મન સાથે બોલ્યાં, “આવી સુનેરી ટક ફરીથી મળવાની નથી, હવે વધારે ઠીલ કરવામાં મુરબાઈ છે.”

એટલું બોલી ઝડપથી તેવણ પોતાના ચોરડા ભણી ચાલવા લાગ્યાં, પણ તેમ કરતાં પણ નાહનીની હુલસાઈ તેવણનાં મનમાંથી ખીસી નહીં, અને તે હજી સુધી સુતેલોજ છે કે નહીં તેની ખાત્રી કરવા તેવણ જ્યાં તે સુતેલો હતો ત્યાં નજર નાંખવા વગર રહ્યાં નહીં. તે ચોરડો ફરામરોજના ચોરડાની નજદીકમાંજ હતો.

“એ ઉંઘાયચ,” તેને બરાબર તપાસી તેવણ બોલ્યાં. “હવે એની પણ કંઈ ચવિત્રાઈની મને ધાસ્તી નથી. નાહની-, નાહની, તું જાણેચ કે આ બધી જેહમત હું તારેજ વાસ્તે સોશુંચ?” પોતાના સુતેલા દીકરા તરફ બે ઘડી સ્થીર નજરથી ટીકતાં તેવણ બબડ્યાં, અને પછી ત્યાંનું બારણું હળવેથી અળગું ધાંકી તેવણ પોતાના ખીજા ચોરડામાં દાખલ થયાં.

પોતાના દીકરા તરફ ટીકતાં હીરાંબઈએ બબડેલા છેલ્લા બોલો બરેબર કેવા અણુઘટતા હતા? ગરીબ નાહની! તે બાપડાને એવાં ભયંકર કાવત્રાંનો કશો ખ્યાલ પણ નથી! અને જો હીરાંબઈએ પોતાની એ “જેહમત” વિશેનો સેહેજ ઇશારો પણ તેને જણાવ્યો હતો તો ગમે એવો મૂર્ખ હોવા છતાં તેપણ તેવણને એમજ કેહેતે કે—“માયજી, એવી તમારી ‘જેહમત’ મને જોઈતી નથી!”

પણ તેવણ એવો ઇશારો તેને આપેજ ક્યાંથી ?

તેવણ તો એક બોલ બોલતાંમાં પોતાની પેટી ઉઘાડી, માહેથી પેલું પડીકું કહાડી, એક છેલ્લી ચોકસાઈની નજર આસપાસ ફેરવી ફરામરેજના ઓરડામાં દાખલ થયાં, અને તુરતજ તે કાતેલ ભુકી પેલા તંબલરમાં નાખી સેહેજવાર ડોહોવી એટલે તે બેમાલમ થઇ ગઇ.

“પી, મુવા દેવ, પી આ શરબતનો નહીં પણ સીત-મનો-સત્યાનાશનો પ્યાલો !” ઓરડામાંથી બાહર નિકળતાં હેરેમંદી હરખથી પુલઇ તેવણ બબડ્યાં, “પી, ને તારાં કર્તુ-કોનો ફેજ જો !”

પ્રકરણ પીસ્તાલીસમું.

ગુનાહનો હારડો ગળામાં.

“It is the poisoned cup: it is too late”

“O Lord! My boy, my fair son!”

Shakespeare.

“એતો પેલો જેહરી પ્યાલો છે: હવે ધણું મોડું”

“ઓ બોહા ! મારો છાકરો, મારો સુંદર દીકરો !”

“એક-ખોટાં—કદમ કે ખોટી તબેહ,
એક બેવફા સાથી—કે ખોટા શખ્તે
જાંદગી થશે દલદર—ઉમેદ પાયામાલ,
અમે થશે ભરપુર—સંસાર થશે કાળ”

(રસ્તમ ધરાની.)

ઉપલા શખ્તો બબડી હીરાંબાઇ બાહર આવ્યાં અને વળી પાછી પોતાની ખહીતી ધુજતી નજર, કોઇએ તેવણને જોયાં છે કે નહીં તે જાણવા તેવણે આબુખાબુ ફેંકી.

આખા હોલમાં સઘળું શાંત હતું. કોઈ પણ ત્યાં આગળ હોયલું તેવણની નજરે પડ્યું નહીં.

તેવણની હવે પુરેપુરી ધીરજ આવી.

“આજે હવે ધાસ્તી નથી,” તેવણ પાછાં બબડયાં. “આજે હવે કોઈ વચ્ચે આવવાનું નથી, કોઈની આંટી લાગવાની નથી. હવે નાહની પાસે હું જઈ બેસું.”

એમ બોલી તેવણ પાછાં પોતાના ખીમાર બેટાનાં ખીછાણાં આગળ ગયાં, પણ ત્યાં સેહેજ વાર થોખી તેના ભર ઉંઘમાં પડેલા આકાર ઉપર નજર નાખતાં તેવણે પાછો પોતાનો વિચાર બદલ્યો.

“નાહની હજી ઉંઘાયચ તો હવે અહિયાં બેસી કાંઈ બબડાટ કરી એને જગાડવો એ વાજખી નથી અને અહિયાં બેઠેલી હું જણાઉં તે પણ વાજખી નહીં. બાહર જઈને મુવા એ ઘરડાના ચોરડાની સામેજ છુપી બેસીને બધો તમાશો હું જોઉં તો તે ઠીક પડશે. નાહની હમણાં ઉઠે તેવું લાગતું પણ નથી. પોઢી રેહ દિકરા.” તેવણ વળી પાછાં પોતાના ઉંઘતા બેટા તરફ જોતાં બોલ્યાં, “પોઢી રેહ ! ને હવે જલદી ભર્યોપુર્યો સાબે યદ ઉઠી તારી માયની આ ધંતેજરી ભરેલી જેહમતનો બદલો આપતાં શીખ ! મારા દિકરા તું સુખી રેહજે !” એટલું બોલી નાહનીના ગરમ કપાલ ઉપર એક હલકી પણ ખ્યાર ભરેલી ચુમી લઈ તેવણ બાહર નિકળ્યાં અને ચોકસાઈથી પગલાં ભરતાં આવી બેહરામશાહના ચોરડા સામેની એક મોટી પેટીને આઠે એક સ્ટુલ ઉપર પોતાની કપીણ તદખીર કેમ પાર પડે છે તેની તપાસ રાખતાં બેઠાં.

હીરાંબાઈ પોતાનાં એવાં નિર્દય અને સગીન જીગર છતાં પોતાના દીકરા તરફ એક ચુમી લેવા જેવી કોમળ મમતા

દેખાડે તે જોઈ વાંચનાર અજબ થશે નહીં. કંઈ માતાને પોતાનો ખેટો—એકપુરું ફરજંદ અકાડું હોય ?

હિવાન કે ઇનસાન, દરેક વર્ગની માતા પોતીકાં ફરજંદને ક્યારે દુઃખ દે છે—ક્યારે તને છે ? ભુખથી ઘેલી અને ઝડુની બનેલી વાઘણ પણ શું પોતાનાં બચ્ચાંને ખાય છે ? તે ઘાટકી બનીને જે શેકારો મારે છે તે પણ તેનાં બચ્ચાંનેજ માટે હોય છે, તો ફરામરોજ જેવા એક નિર્દોષ જવાનનો શેકાર કરવા ચાહતાં આ વાઘણરૂપી હીરાંબાઈ પણ પોતાનાજ ખેટા નાહની તરફ એવી મમતાનાં ચિન્હો દેખાડે તેમાં અજબથી શું ?

પોતાની એ માયાભરી ચુમીનો છાપ નાહનીનાં કપાલ ઉપર દઈ હીરાંબાઈ જો જરા વાર વધુ ત્યાં થોળ્યાં હુતે તો તેવણુ તેને પોતાની થાકેલી અને તે છતાં પણ બેચેન ઉંઘ-માંથી જાગૃત થયેલો જોતો. કેમકે તેવણુ પેલાં સ્ટુલ ઉપર ભાગ્યે પોતાની બેઠક લીધી હોય તેટલાં તો નાહનીએ પોતાના કળતા સાંધા દુખી દીલે કાંસતાં બેચીને પોતાની આંખો ઉંઘાડી.

જાગૃત થતાં વાર તેનાં તપતાં ગળાંમાં તરસની આગ ઉઠી.

“પાણી માયજી પાણી,” એમ ઈતેબરીથી આસપાસ જોતો તે નરમ અવાજે બોલ્યો.

પણ એ વેળા તેનાં ‘માયજી’ તો હિવાનખાનાને છેક ખાંજે નાકે છુપાં બેઠેલાં હતાં અને તેથી વળી એવી રીતે કે વચમાં આડો મુકાયેલો એક સુંદર પડદો નાહનીના ઓરડા આગળની સઘળી હીલચાલો તેવણુની નજરે પડતાં અટકાવે અને એટલે દુર કે તેના જેવા એક બીમારનો નબળો અવાજ તો કદી પણ તેવણુને કાને જઈ પડે નહીં.

“અરે અહિયાં તો કોઈ નથી ! તરસે મારું ગળું બળેય !” એટલું બોલી લાઈલાજ થઈ તે ચુપ રહ્યો અને એ ત્રણ મીનીટ ગઈ એટલે તો, તાવની બીમારીમાં જે કેટલીક સુસ્તી ભરેલી ટુંક વખતની ઉંઘો આવે છે તે કિસ્મતની એક ઉંઘમાં તે પડ્યો.

હવે નાહનીને હાલ તો એમ ઉંઘાતો અને હીરાંબાઈને એમ છુપાયલાં છોડી, આપણે બેહરામશાના ઓરડામાં એ બુઝરગ શેઠ અને ફરામરોજ અને જર વચ્ચે જે વાત ચાલતી હતી તે ઉપર ધ્યાન આપવું શરૂ કર્યું.

ગઈ કાલેજ લવણને જે હિનપસ્તી અને હાડમારી ખમવી પડી હતી તેને લગતી વાત ચાલતી જણાતી હતી.

“પ્રીન્સે તમારો કેવો બચાવ કીધો ફરામ !” જરબાનુ પોતાના ભાઈ તરફ હસ્તે મોહડે જોઈ બોલતી સંભળાઈ, “એનો પાડ કેટલો !”

“બચીત ઘણું,” ફરામે ઉત્તર વાળ્યો, “નહીં તો એ લુચ્ચાના ફટકાથી મને ઘણું ખમવું પડતે.”

“પણ સારું થયું કે તારા રખેવાલે તારા મુદ્દને કંઈ જીવ જેવું નુકસાન કીધું નહીં,” બેહરામશાહ હવે બોલ્યા, “નહીં તો ફરામરોજ, તુને વળી એક નવી પંચાતીમાં ઉતરવું પડતે.”

“તેવું કંઈ નહીં થાય તેની હુશિયારીબી પુતલીએજ રાખી,” ફરામરોજ બોલ્યો, “એણે ચોકસાઈ રાખીને મને કહ્યું ત્યારેજ પ્રીન્સને બોલાવી લેવાનું મને સુજ્યું.”

“અરે પ્રીન્સ એનો ટોટો પીસી નાખતે તોજ સારું,” જર ચવિત્રાઈથી જ્ઞેશમાં આવી બોલી.

“નહીં, જર નહીં,” બેહરામશાહ ગંભીરાઈથી બોલ્યા, “એવાઓની મોટી ને મજબુત શિક્ષા તેઓના જીવવામાંજ

છે. જીવતાં જીવતજ પાપી જીગરના કાંટાના કાંખો જે મુગી સળા કરેછ તેથી સરસ બીજી કોઈબી સળા હોતી નથી.”

“એ કેવો ખુરો—કેવો કાવત્રાંખાજ—કેવો બેશરમ?” જર બોલી, “કોણ એમ ધારે—કોણ આપડું કહેલુંબી માને કે લવજ જેવો માણસ એવું કરે?”

“ખરેખર કોણ ધારે—કોણ માને?” બેહરામશાહ બોલ્યા, “હજી જાણે હુંબી માની શકતો નથી કે પેલાં કાગળને લગતીબી નીચ ચાલ ચલાવાની બેહાઈ એ પકડે—એવો છડેચોક ગુનાહ કરવાની હીમત એ કરે!”

“કાકાજી,” ફરામરોજ બોલ્યો, “એનાં મોહડાં સામે પડેલી સાક્ષીઓએજ એને ગુનેહગાર ઠેરવ્યો, હવે વધારે તે શું બેઠએ?”

“હા—હા, તેથીજ એ બેશક તકસીરવાર છે—બેશક તકસીરવાર છે,” બેહરામશાહ અરધા ગુસ્સા અને અરધા દલગીરીથી, લાંબી દાહડીમાં પોતાનાં કરચલી વળેલાં આંગલાં ફેરવતા નરમ અવાજે બોલ્યા.

“ત્યારે એવાં કરમો એણે બીજે કેટલે ઠેકાણે કીધેલાં હોવાં બેઠએ!” જર બોલી, “આ એની પેહલેલી તકસીર હોય એમ તો બનેજ નહીં.”

“પણ ફરામરોજ, નીચે પડેલો તે પાછો ઉઠીને ગયો ત્યારે શું એકબી બોલ તે બોલ્યો નહીં?” બેહરામશાહે પુછ્યું.

“નહીં કાકાજી, એકબી બોલ નહીં.” ફરામે જવાબ દીધો, “એટલુંજ કે જતી વખત ઘણા બિહામણા ડાળા તેણે મારી તરફ ઠકડાવ્યા”

“એમ તે કરે તેમાં તો નવાઈજ નહીં.” ગઝદર બોલ્યા, “પણ હવે તેનું વળવાનું શું છે?”

“શું વળે?” જર બિઝારથી હસી પડી બોલી, “એ કજેત થયલો પાપી હવે વધારે તે શું કરશે!”

“પણ ફરામરોજ, પેલા ‘ખેરખાહ’ તરફનું બીજું કંઈ કાગજ તુને મળ્યું?” બેહરામશાહે પુછ્યું.

“નહીં કાકાજી, કોલાબે હું ડીનરમાં ગયો તેની એક દહાડો અગાઉનું જે આયુંતું તેજ.”

“ને તેં હસી કાહડેલી તે ચેતવણી તો આખરે અગતનીજ નીપજી! તે રાતે એમ બાહર ગયાથી તો તુને કાયદોજ થયો!”

“હા ખરેખર થયો. એની ચેતવણીએ ખરેખર મારે વાસ્તે તો ગુણકારીજ ઠરી. પણ એ કોણ હોય તેનો કંઈ વિચાર મને આવી શકતો નથી.”

“કોઈ લવજીનો દોસ્ત કે ભેદુ હોય એવુંજ મને લાગેય, બાકી બીજો એની બધી હિલચાલોની બાતમી મેળવવાને કેમ શક્તિવાન થાય?” બેહરામશાહ બોલ્યા.

“પણ ફરામ, પેલી આંકડાની ચીપલી તમુને મળી તેનું કેમ?” જરે પુછ્યું.

“તે શું લવજીને વાસ્તેનો ગાડીભાડોનો આંકડો હતો?” ગઝદરે સવાલ કીધો.

“હા કાકાજી.”

“ને તેપર વરી લવજીએ જમશા નામના ચાકર વિશે લખ્યુંતું એમણી ફરામ તો બોલેય.” જરે વધારે ખુલાસો આપ્યો.

“ને તેમાંનાં અક્ષર તારા ‘ખેરખાહ’ના અક્ષર તો મળતા તુને લાગા?”

“હા કાકાજી, મને તો તેવા ખરાખર લાગા.”

“અજબ વાત!” બેહરામશાહ બોલ્યા.

“પણ તમે તો કાકાજી પેહેલે દાહડે એ નનામું કાગજ જોઈને તેના અક્ષર માટે કંઈ બીજીજ અટકલ કીધીતી?” જરે પુછ્યું.

“હા કાકા, કોઈ વીકાજી વીરાજોગીને લગતી?” ફરામ પણ હવે તેવણુ તરફ જોતો બોલ્યો.

“ઓહ, છત—છત,” જઈફ ગઝદર હસી પડી બોલ્યા, “તે બીચારો નેક દોસ્ત તો ઘણાં વરસો થયાં બેહેશ્તીબી થઈ ચુકોય! તેનાં લખેલાં આ કાગજો જો હોય તો દુન્યાને ને કુદરતનો કાયદોજ બધો ઉલટઈ ગયલો હું માનું!”

“કાકાજી, તમે તે દાહડે બોલ્યા કે વીકાજી વીરાજોગી ઘણો દુઃખી થઈને ગુજર્યો,” ફરામરોજ બોલ્યો, “પણ તેનું ખ્યાન કંઈ તમે કીધું નહીં; હવે આજે તો જરા કેહશો કે તે કેમ?”

“કાંય, તેથી શું તુને તારો લેદી ખબરપત્રી માલમ પડી આવવાનો છે?”

“હા, કદાચ તેવુંબી બને.”

“નહીં ફરામરોજ, મને તેમ લાગતું નથી. મારા એ મરનાર દોસ્તની તવારીખનો ટુકો ઇશારો હું તુને કેહું તો તે એટલોજ છે કે તે બીચારો પોતાની એકપુરી દિકરીને લગતી કંઈ નામોશીથી બસ્તીભર્યાં મોતે મુવો. એટલોજ. હવે એમાં વીકાજીને ને તારા છુપા લખનારને શું સંબંધ હોય?”

“હા નહીંજ હોય; કંઈ દેખાતો તો નથી.” ફરામરોજ અદેશો કરતો બોલ્યો.

પણ વીકાજી વીરાજોગીનું નામ એકવાર યાદ આવવાથી બેહેરામશાહનાં ધ્યાનમાંથી તે મરનારને લગતી વાત જલદીથી ગુમ થઈ શકી નહીં. હજીબી તેનેજ વીશેનો વિચાર જારી રાખી તેવણુ ઘણી ગંભીરાઈથી બોલ્યા.

“ગરીબ બીચારો વીકાળ! તેનાં છેલ્લાં લખેલાં દુઃખ ભરેલાં કાગળનાં બોલો હજુર જાણે મારા મનમાં તાબજ છે! હોશે તે કાગળ હમણાંબી કેઠે મેં મુકેલું.”

“પણ એક બીજો વિચાર મને આવેચ કાકાજી,” જર બોલી, “એ તમારા વીકાળનો કોઈ છોકરો તો નહીં હોય?”

“એક હતો, પણ તે તો વીકાળની જીંદગીમાંજ કંઈ મિનાકેશો થવાથી જીવે પર્ચો તો તે પાછો ફરેલો મેં જાણ્યો નથી. ને કદાચ તે ફર્યોબી હોય તો શું થયું? તેનેજ કેમ એ લખનાર તરીકે તમે ગણી શકો?”

“પણ ત્યારે આ જમશેા કોણ?” ફરામરોજે પાછું અંદેશામાં પડીને પુછ્યું, “તેના ને આ લખનારના અક્ષર વચ્ચે જે મળતાપણું છે તે ઘણું અજબ જેવું—ઘણું શક ભરેલું છે!”

“તેનો હવે શું ખુલાસો કર્યે?” ગજદરબી પોતાની અભયબી દેખાડતા બોલ્યા.

“પણ કાકાજી તમે એ જમસાના અક્ષર જોયા? લવજનાં ગજવામાંથી સરી પડેલો એ આંકડો ફરામે તમુને દેખાડ્યો?” જરે સવાલ કીધો.

“નહીં, મેં નથી જોયો તે.

“તે તમુને જોવો જોઈએ કાકાજી.” જર બોલી.

“હા બરાબર, તે તમે જોશો તો ઠીક.” ફરામરોજ બોલ્યો; “ચાલો હમણાજ આવો મારા ઓરડામાં કાકાજી, હું તમુને તે દેખાડું. હા-હા, મારું થાંડું કીધેલું શરબતબી હજુર પડી રહેલું છે. ચાલો કાકાજી મારા ઓરડામાં.”

એમ બોલી ફરામરોજે પોતાના કાકા અને બેહુન સાથે બારણાં ભણી ચાલવા માંડ્યું.

પણ એઓ જ્યારે હ્યાં ચાલતાં હતાં ત્યારે નાહની શું કરતો હતો તે આપણે જાણ્યો.

આપણે તેને છેલ્લો પોતાની બેચેની ભરેલી ઉંઘમાં પાછો પડેલો જોયો હતો.

ત્યાર પછી લગભગ પા કલાક નિકળી ગયો હતો, અને તેટલા વખતમાં તો આખો અંગલો બતીઓની રોશનીથી ઉજાસ ભરેલો થયો હતો. પણ એ બધો વખત નાહની ઉંઘમાં જ રહેલો હોવાથી તેના પોતાના ચોરડામાં પણ બતી કોણે મુકી અને ક્યારે મુકાઈ તેથી તે બેખબર રહ્યો હતો. નહીં તો પોતાને લાગેલી તરસની ક્યારે તે મશાલ આગળ પણ તે કરતો.

પણ હવે જે વખતે ફરામરોજ પોતાના કાકાના ચોરડામાં છેલ્લી વાતચીત કરતો હતો ત્યારે નાહની પોતાના ચોરડામાં પાછો જાગૃત થયો. આગલનાં કરતાં બેવડાં વધારે જોશથી સોસની આગ તેનાં ગળાંને લાગી.

“પાણી-પાણી, મને પાણી કોઈ આપો!” તે આક્રોશ પડી જોશમાં બોલ્યો. કોઈએ તેને જવાબ દીધો નહીં.

“માયજી-માયજી, હીરાંબઈ, માયજી,” એમ પોતાના નબળા પડેલા અવાજને બનતા સઘળા જોશથી બેચી તે બોલ્યો, “કોણ છે હ્યાં? મને પાણી-પાણી આપો!, અરે કોઈ છે?” કોઈ નહીં. કશો ઉત્તર તેને મળ્યો નહીં.

“ઓ બોદા!” ભારે દુખથી કાંસતો તે બાપડો હવે બોલ્યો, “મારાં ગલાંમાં આગ ઉઠેચ! ને હ્યાં તો કોઈ નથી! માય-મારાં માય પણ કોણ જાણે કાંઈ છે! ઓ હવે કરું કેમ!”

એમ બોલી, લાઇલાજ અને સુસ્ત થઈ તે બે ઘડી ચુપ રહ્યો. પણ તાવની તરસની અગને પાછો તેને ઉશ્કેર્યો.

“અરે-અરે મારેથી રેહવાતું નથી, મારો જીવ સુકાયેય !
હઠીને બાહર જવા વગર મારો છુટકો નથી !”

એટલું બોલી તે ઉઠ્યો, અને ઘણી વેઠનાથી કકળતો ઉભો થયો. ઉભો થઈને એક પગલું આગળ ભરવાની કોશેશ કરતાં ઓરડા માંહેલો સામાન તેની નજર સામે ફરવા લાગ્યો, તેની આંખે ચક્કર આવ્યાં. જરા સ્થીર અને ચોકસ થવા માટે બિછાણાનાં સલિયા પકડીને તે થોડોવાર થોભ્યો, અને પછી આબુબાબુના સામાનોના ટેકા લેઈ કલતરથી કાંસતો, અને પોતાને એવી બેઠરકારીથી નાખી જનારાં ઉપર ભારે શ્રાપોના મેઘ વરશાવતો તે બારણું બાહર આવ્યો. બાહર આવીને પણ તેણે આસપાસ જોયું તો કોઈ હાજર દેખાયું નહીં. સઘળું શાંત હતું. એટલુંજ કે દુરના કોઈના ઓરડામાં ચાલતી વાતચીતનો ધીમે અવાજ તેને કાને પડતો હતો.

વધારે કંટાળતો-વધારે કાંસતો-અને વધારે શ્રાપ દેતો તે જરા આગળ વધ્યો, અને આખરે ફરામરોજના ઓરડા સામે ઉભો રેહી તેણે માંહે નજર ફેંકી.

આગળ જણાવ્યું તેમ વચમાં મુકાયલા પેલા પરદાને એઠે નાહુનીની આ સઘળી હીલચાલો થતી હોવાથી હીરાંબ-ધની આંખોથી તેઓ સઘળી અણદ્રીઠ હતી.

“એના પણ ઓરડામાં કોઈ નથી !” ફરામરોજનો ઓરડા પછુ બોલી જોઈ પુરેપુરો નાસીપાસ થઈ તે બબડ્યો. “એ થયુંય શું ? બધાંજ આ ઘેરબાર છોડીને નાહસી ગીયાંય કે કેમ ? તોબા-ખોદા તોબા ! અરે પણ પેલું શું !” ફરામરોજે પોતાની તેબલ ઉપર મુકેલાં પેલાં ટબલર ઉપર નાહુનીની નજર પડવાથી તે બોલ્યો, “તંબલરમાં એ શું ધાંકી મુકેલું છે ? દાડ તો હોયજ નહીં; ફરામરોજ એમ કવખતે તો દાડ પીતોજ નથી. આહા ! શરખત હોય તો કેવું સાડ ?” એમ

બબડતો તે બનતી ઉતાવળે ફરામરોજના ઓરડામાં દાખલ થયો. પોતાના બળી જતાં ગળા થંડાં કીધેલાં શરબતનો રેલો ફેવે મધુર થઈ પડશે તેના વિચારે તેના નબળા પગોમાંથી અજબ જેવું કૌવત બહ્યું.

ટંબલર પાસે જતાંવાર બેહુદ ઈંતેજરીથી તેણે તે તપાસ્યું.

“હા શરબતજ છે!” તે હરખાઈને બબડયો, “જરા તો હું પીઉંજ, ફરામરોજને જે ગમે તે વિચારે. આ સોસની અગન મારેથી વધારે તો હવે ખમાયજ નહીં!”

એટલું વીચારી તેણે ઝડપથી પેલાં મધુર પ્રવાહીના ત્રણ મોહુટા ગોટ ગળ્યા. પણ એટલામાં તેનો મિઠો સવાદ જે તેને મોહુડે લાગ્યો તેથી તે જરાક જેટલું પીવાનો તેનો આગળો ઇરાદો હવે ટકી શક્યો નહીં.

તેણે ફરીથી પેલું તંબલર મોહુડે લગાડયું અને એકદમ તેનું ટીપે-ટીપું ખાલી કરી તે મુક્યું ત્યારેજ તેને કરાર મળ્યો!

પણ આ ઓરડામાં નાહની જે પી રહ્યો તેજ ઘડીએ તો બેહરામશા ગઝદર પોતાનાં ભત્રીજાઓ સાથે બાહર નિકળી તે દીવાનખાનાની લગભગ વચમાં આવી પુગા હતા. તેથી તેઓ બધાં નાહનીને ફરામરોજની તેબલ પાસે ઉભેલો બેઠ શક્યાં.

“લે ફરામરોજ, બે તાંહ,” બેહરામશા મોટે સાદે હસીને બોલ્યા, “તારો સાવકો ભાઈ તાહરું થંડું શરબત પીવાની મેહેનત તુને આપતોજ નથી. અને પોતેજ પોતાનાં ગળામાં તે ઉતાર્યુંજ!”

“કંઈ નહીં કાકા પીવા દેવો એને,” ફરામરોજ દયાના અવાજે બોલ્યો, “એ બીચારાને તાપની તરસથી ગળામાં આગ ઉઠી રહી હોશે તેથી જરા હવે થંડક મળશે. પણ એ

પોતાના ઓરડામાંથી બાહુર કાંચ આવ્યો ?” એમ બોલતો તે પોતાના સાવકા ભાઈ પાસે જઈ ઉભો.

પણ એ શું ! આ બોલો કેવા !

હેબતનો એક આંચકો ખાઈ કમબખ્ત હીરાંબઈ પેલાં ખુનાંમાંથી કુદી ઉઠ્યાં.

એક રાક્ષસના જેવી કુદરતી હુશીયારી છતાં, આખો મજલો અને સઘળી બતીઓ તેવણની નજર સામે ફરતી થઈ !

હોટો ખીડી—કપાલ ઉપર અને આંખો ઉપર પોતાનો હાથ દાબી તેવણ ઘડી એક સુધી સ્થીર રહ્યાં !

પણ બેહેરામશાના મોઠે અવાજે બોલાયલા બોલો પાછા તેવણનાં મગજમાં ધુમ્યા.

‘સાવકો ભાઈ તારૂં શરબત પીએ’ !

ઓ સીતમ—સીતમ !

દિવાનાં જેવાં મગજનાં ઝનુનથી જીવ ઉપર આવી તેવણ હવે ફરામરોજના ઓરડા ભણી ધસતાં ચાલી તેનાં બારણાં આગળ ટેકો દેઈ ઉભાં. ખરેખરે નાહુનીને ત્યાં ઉભેલોજ તેવણે જોયો !

તેવણને હજી કોઈએ જોયાં નહીં હતાં, અને જ્યાં ઉભાં હતાં ત્યાંથી નિચલી વાતચીતના બોલો તેવણને કાને પડ્યા.

“નાહુનાભઈ, તમે એવા સીક છેવેને કાંચ ઉઠીને ચાલી આયા ?” ફરામરોજે ત્યાં જતાંવાર તેને પુછ્યું.

“હા નાહુનાભઈ, એમ કાંચ ?” હવે જર તેનાં કપાળ ઉપર પોતાનો કોમળ હાથ મુકી બોલી, “તમારૂં આંગતો બધું તપેય ?”

“નાહુની, ઓરડામાં શું પાણી નહીં હતું ?” બેહેરામ-શાએ પુછ્યું.

“હા, નહીં ઉતું; મેં ઘણુંપણ માગ્યું પણ કોઈએ મને આપ્યું નહીં. તરસે હું ખરવા લાગો,” પોતે કીધેલી આંખે ચાલહાલથી હવે સુસ્ત થઈ એક ખુરસી ઉપર થપકાઈ બેસતો નાહની બોલ્યો. “એ આગ મારેથી તામોશ થઈ નહીં, હું ઉઠીને બાહર આવ્યો—

“અને અહિયાં આવીને ફરામરોજનું આ શરખત પીધું?” તેની સાવકી બેહેને પુછ્યું.

“હા, મેં પીધું—”

“વારૂં પીધું તો શ્રીકર નહીં—કાંઈ શ્રીકર નહીં.” ફરામ-તેને મમતાથી ધીરજ આપતો બોલ્યો, “ખીજું ત—

ફરામરોજને વધારે કાંઈ બોલવાનો વખત મળ્યો નહીં.

ઓરડાનું બારણું જોરથી અફડાવાનો અને કોઈનો લઠડીને ભોંય ઉપર પડવાનો અવાજ સાંભળી સઘળાએ ચાંકીને પાછળ ફરી જોયું !

“નાહની—ના-હ-ની, દીકરા !” જમીન ઉપર ફસડાઈ પડતાં પણ હીરાંબાઈ પોતાના બેટા તરફ ભારે કંઞાલીયત દેખાડનારી પોતાની આંખો ફેંકતાં બબડ્યાં.

“માયજી—મારાં માય !” નાહનીએ ગભરાટમાં ખુમ પાડી.

“શું છે હીરાંબાઈ—હીરાંબાઈ, એમ કાંય કરોય ?” બેહે-રામશાહ પણ ફરામરોજ સાથે તેવણ તરફ દોડી જઈ તેવ-ણને ઉઠાડતાં બોલ્યા.

“અરે એવણનો જીવ ફરી આયોય,” જર બોલી, “ફરામરોજ તમારું કોલોન વાટર કાંડુ છે ?”

“નાહની—ના-હ-ની !” તેવણ હજીબી અરધી બેખબર થયે પોતાનાં કુકર્મના ભોગ થયલા પોતાના ઢિંકરા ભણી ટીકતાં બબડ્યાં.

“શું છે માયલ, મને શું કેહોય ?” નાહની હવે તેવણુનો હાથ પકડી ઈતેબરીથી પુછવા લાગ્યો, “તમે કાંઈ ઉતાં આટલો વાર ?”

“હું-હું-હું દોજખમાં ઉ-ઉતી દીકરા !” હવે બેશથી પોતાના હાથ નાહનીનાં ખભાં ઉપર મુકી તેના ચેહરા તરફ જંગળી જેવી ફાટેલી આંખોએ બેતાં હીરાંબાઈ બોલ્યાં પણ ઘણા બેરથી દાખ્યા છતાં તેવણુના હાથ અને તેવણુનું આખું બદન એટલું તો ધુલુ રહ્યું હતું તેના આંચકાથી નાહનીનું આંગળી હીલવા લાગ્યું. “પણ બોલ મને કેહ” તેવણુ આગળ બોલ્યાં, “આ-આએ શ-શર-શર-શરખ-શરખત તેં પીધું ? બોલ !”

હીરાંબાઈની આ હાલત કોઈને સમજ પડી નહીં. સઘળાંઓ હીરાંબાઈ તરફ અને એકબીજા તરફ મોહડાં ટીકતાં ઉભાં. કાંઈ સેહેજ શક તેઓને એવો પણ આવ્યો કે તેવણુનું ઉશકેરાયલું મગજ સમતોલ નહીં રહ્યું હશે.

“હીરાંબાઈ જરા ધીરાં થાઓ-જરા નરમ પડો !” તેવણુનું ઉશકેરાયલું મગજ શાંત પાડવાના વિચારે ઠંડાં કીધેલાં પાણીનું વાદળું તેવણુના માથાં ઉપર નિચવતા અને તેવણુનું ખભું પકડીને ત્યાંથી ખીસાડવાની કોશિષ કરતા જઈક ગઝદર બોલ્યા, પણ આ બદબખત બાઈનાં મગજમાં ઉપજેલી ભયંકર સંતાપની અગન નરમ પાડવાને તે પાણીમાં શું શક્તિ હતી !

એવી ત્રાસદાયક આકૃતનો શોલો નરમ પાડવાને હિમાલય પર્વતના શિખરની ઠંડક પણ કાંઈ કામની હોય ? કાંઈજ નહીં.

“હીરાંબાઈ, એમ ગભરાઓય શું કામ ?” ફરામરેજ બોલ્યો, “નાહનીએ શરખત પીધું તેમાં હરકત શું છે ?”

પણ એ સઘળા શબ્દો હીરાંબાઈના કાન ઉપર કયાં અસર કરતા હતા? આસપાસનાંઓની એ સઘળી હિલચાલ ઉપર હીરાંબાઈનું કયાં ધ્યાન હતું?

તેવણના હાથો હજી નાહનીનાજ ખભાં ઉપર હતા-તેવણની નજર હજી નાહનીનાજ ચેહરા ઉપર હતી.

“માયજી-મા—” નાહનીએ કાંઈ બોલવાની તજવીજ કીધી.

“બોલ ! કેહ ‘માયજી’ ને આએ-આ-આએ તેં પીધું?”

“હા-હા, એ-એ મેં પીધું!” ખરું કારણ નહીં સમજવ છતાંબી હવે ઘણા ગભરાટમાં પડી બાપડો નાહની લઠડતો બોલ્યો.

હીરાંબાઈએ તેનાં ખભાં ઉપરથી હાથો ઉંચકી પોતાના માથાં ઉપર ભારે જોશથી ઠોક્યા !

“પીધું! તેં પીધું!” હવે અસ્થીર પગે અને અરધાં બેખબર ધ્યાને બારણાં તરફ ઘસડતાં તેવણ બબડયાં, “પીધું નાહની! તેં પીધું-મેં પીધું મેં—”

એવા છેલ્લા બોલ સાથે સંપૂર્ણ બેશુદ્ધિમાં તેવણ નીચે અકડયાં !

વાંચનાર, અદેખાઈનાં કાવત્રાંનો આ અંત જો !

નીચ કિનાનો આ નતિજો સાંભળ !

ગુપ્ત ગુનાહની આ ગેબી સજાપર ધ્યાન પકડ !

પ્રકરણ છેતાળીસમું.

પાપોની યાદ.

“ Unnatural deeds.

Do breed uanatural troubles : infected minds
To their deaf pillows will discharge their secrets !”“ O wretched state ! O bosom, black as death ?
O limed soul, that struggling to be free.
Are more engaged !”

Shakespeare.

“ગેરરીતનાં કર્મો

ઉપજાવે છે ગેરરીતની પીડા: રોગી મનો

કરે છે ખાલી તેમના ભેદો બેહેરા તક્યાઓ પાસ.”

“ઓ કંગાળ સ્થિતી ! ઓ મોત સમ કાળાં જગર !
ઓ કાંસમાં પડેલા જીવ, જે છુટવાની કોશિષમાં,
વધારે કસે છેજ !”

શેક્સપીયર.

રાતના આઠ વાગ્યા હતા.

નાહુનીનાજ ઓરડામાં, તેનાજ બિછાણાની પાસેના એક
કોચ ઉપર, આ નહીં ધારેલી આકૃતની અસરથી બેખબર
થયલી સ્થિતીમાંજ હીરાંબાઈ પડેલાં હતાં.પહેલાં તો સઘળાં તેવણ પાસે બેઠાં હતાં, પણ હવે ત્યાં
જરબાનુએ એકલી તેમની સંભાળ લેતી બેસાડી ફરદુનજી
ગઢદર પોતાના ઓરડામાં અને ફરામરોજ બહેરામશાને લઈ
પોતાના ઓરડામાં ગયા હતા.બેશુદ્ધ હાલતમાં પણ હીરાંબાઈનું દુઃખી થયલું મગજ
કાંઈ શાંત નહીં હતું, પણ જુદી જુદી બાબતો અને બનાવો
ઉપર લમતું રહી તરેહવાર બકબકારાને જન્મ આપતું હતું.

આખરે જરબાનુ અને નાહુની જ્યારે તે ઝોરડામાં એકલાંજ હતાં ત્યારે તેવણુના તે ભમતાં મગજની વળણુ છેલ્લા ભયંકર બનાવો તરફ આવી.

“જોગીજી—બાવાજી—મેરી બાત ઉપર ધ્યાન દેઓ ! નહીં—નહીં કીમત ખોત છે.” એમ લાગ્યા તુટા વાક્યો તેવણુ નરમ પણ ખોલ્લે અવાજે બબડતાં થયાં.

‘જોગી’ અને ‘બાવા’ના ખોલો સાંભળતાં જર ચોંકી અને હીરાંબાઈ આગળ શું ખોલે છે તે ઉપર ધ્યાન દેવામાં રોકાઈ.

“જોગીજી, ઓ મેરા મુદ્દકુ દીવાના ! મુવા ધરડા તારૂં આવી બન્યુંચ ! ઓ—ઓ—ઓ ! ખોલ નાહુની—ખોલ ! હું દોઝ-ખમાં ઉતી ! અરેરે—રે—રે ! નાહુની—નાહુની—નાહુની ! એ તેં પીધું ? અરે મને કાપો ! કોઈ કાપો—મારો ! જોગીજી મુજ ગરીબપર કંઈ દયા ! તોખા—તોખા ! નાહુની વચમાં અમથો ઉઠ્યો. પ્રીન્સ મરેરે—મુવાએજ મારૂં ઉધું માર્યું. અભાચ્યા દુકતા, કારૂં કર તાહરૂં ! પી, મુવા, દેવ પી, આ શરબત આહ—આહ—આહ ! શરબત ! શરબત તો સત્યાનાશ વાળશે ! પી, ને તાહરાં કરતુકોને ફેજ—અરે—અરે પણ એ શું સાંભળુંચ ? ઓ—ઓ ઓહો, ઠોખ—ઠોખ ! ના પી—ના પી ! હે આક્રત—હે નાપાક નસીબ ! પીધું ? તેં પીધું ? અરે પકડો—મને કોઈ પકડો ! ઓ હું પડુંચ !”

એવી એક છેલ્લી ભય ભરેલી જુમ તેવણુને મોહકથી બાહર પડતાંજ, અત્યાર તુલીકમાં હેબતથી જડ થયલી જરબાનુ ધાસ્તીની એક નાની ચીસ પાડી બારણા તરફ નાહડી, અને પોતાના ભઈને બોલાવા માટે તેના ઝોરડા ભણી દોડી.

જીંદગીમાં કદીથી નહીં જોયલી એવી કમકમાટ ભરી તાણુ તોડ, અને કદીથી નહીં સાંભળેલી એવી છાતી ફાડતી બકબક તેણી વધારેવાર તામોશ કરી શકી નહીં.

પણ નાહનીએ તેમ કીધું નહીં.

ઘણોજ નખળો અને ઘણોજ હેખતેલો તેથી જો કે હુતો તો પણ મુશ્કેલીએ ઉઠીને તે પોતાની માતાના કોચ પાસે ગયો અને તેવણની પાસે બેસી થંડાં પાણીનો છંટકાવ તેવણના મોહડાં ઉપર કરવા લાગ્યો.

હવે હીરાંબઈ પાસથી બીહુને નાહડેલી જર ફરામરોજના ઓરડામાં જાય તે અગાઉ, એ સઘળો વખત તે પોતે બેહરામશાહ સાથે શું વાતમાં હતો તે આપણે સાંભળ્યે.

“કાકાજી, હીરાંબઈના આ બધા ચેનચાલા ઉપરથી તમે શું ધારોય?” દેખઈતે દલગીર ચેહેરે પોતાની બેઠક લેતાં ફરામરોજે બેહરામશાહને પુછ્યું.

“હું કંઈ ધારી શકતો નથી ફરામરોજ, પણ આજની એવણની હીલચાલો ખરેખર ઘણી શક ભરેલી તો ઉતીજ.”

“શું આજનીજ ? ને આટલા દાહડાની નહીં?”

“ક્રીયા આટલા દાહડાની ? ફરામરોજ, એવી એવણની હાલત રોજ થયેલી તો મેં જાણીજ નથી.”

“કાકાજી, તે દાહડે જમવાના ઓરડામાં પેલું તંબલર પડી ગયું ત્યારે એવણે જે તોફાન ઉઠાવ્યું તું તે શું શક ભરેલું નહીં તમુને લાગું ?

“હા-હા, તેથી મને લાગું.” બેહરામશાહ દહાડી પસવારતા બોલ્યા.

“વારૂં બીજું કંઈ તમુને યાદ છે?”

“નહીં, કંઈ નહીં. ફરામરોજ હમણાં બનેલા આ બનાવોએ મને એટલો ગુંચવડામાં નાખેલો છે કે આગળા પાછળા જાણવાબેગ બનાવો પણ મારા ધ્યાનમાં જો સહેલાઈથી દાખલ થાય નહીં તો તે બની શકે તેવું છે. દીકરા, હવે માફ મગજ જઈક થયું, જુવાનીની આગળી તેજ એમાં હવે કહાંથી રહે?”

“હા-હા, નહીં રહે; પણ કાકાજી હું તમને તેની યાદ આપું એટલે તો બસ કેની?”

“હા બોલ.”

“કાકાજી, થોડાક મહિનાની વાત ઉપર તમારી તીજેરી-માંથી એક નોટ ગુમ થયેલી તમને યાદ આવેચ?”

“હા, આવેચ.”

“ને ઘણીજ ખારીક શોધ ઉપરથી હીરાંબઈ પરજ તેના ચાર તરીકેનો મજબુત શક લઈ જવાનું તમને કારણ મળેલુંબી શું તમને યાદ નથી?”

“હા, તેથી છે. પણ દિકરા હવે તેની વધારે ચુનોચરા કરવાની શું ગરજ હોય? આપણે ઘેરનીજ ફળેતીનો જેમ થોડો વિચાર કયે ને જેમ તે વિશે થોડું બોલ્યે તેટલું ભલું.”

“તે તો વાજબીજ છે. પણ તેની ચુનોચરા કરવા કે કરાવાથી હું માંગતો નથી, પણ હીરાંબઈની ચાલચલણ વિશેનો એક ઘણોજ અણગમતો દગદગો જે મારાં મનમાં ઉપજી રહ્યોય તેની પતીજ આજે કરવાની મારી મરજી છે—મારો કસાવ છે.

“શું દગદગો? ફરામરોજ એવો તે શું તે ખુરો છે?”

“હીરાંબઈએ નીચ વર્ણના જોગીઓને તહાં-ધુતારાઓને તહાં ભટકવા માંડયુચ કાકાજી, ને મને લાગેચ કે આજનો બનાવ તેવાં કોઈ ધુતમધાતમના આફતકારક પરીણામથી ઉભો થયેલો છે.”

“આજનો બનાવ ધુતમધાતમનું આફતકારક પરીણામ! આપરાં હીરાંબઈ જોગીઓને તહાં! ફરામરોજ તારાં બોલવાનો કંઈ પાયો?”

“મારાં બોલવાનો પાયો મેં નજરે જોયેલી હકીકત;” ફરામરોજ મક્કમ અવાજે બોલ્યો, “કાકાજી, ભુલેશ્વર આગળ

આવેલાં એક કાળાજોગીના જોગીસ્થાનમાં મેં એજ કમખખત બધરીને બે વાર જતી જોયલી છે! મુઠ એ અભાગની!”

“નરમ થા, દિકરા એટલો ઉશકેરા નાં!” જોશમાં આવેલા ફરામરોજને શાંત પાડતા બેહરામશાહ બોલ્યા, “હીરાંબાઈ તહાં ગઈ તેનું શું કારણ તું ધારેય તેતો મને સમજાવ.”

“આજના ને પેલે દાહડાનાં બનાવ પરથી તો હું જે સમજીય તે કારણ એજ છે કે અદેબાઈનો કિનો લેવા વેહે-મના ખુરાં અવત્યાંમાં એ બધરી પડેલી છે.”

“ને તેથી એ શું કરવા માંગેય?”

“તમુને કે મને હેરાન કરવા.”

“હેરાન કરવા!”

“હા-હા, ને નાબુદખી કરવા!”

“હેં! હીરાંબાઈ એવો વિચાર રાખે?”

“ખચીત રાખે. હીરાંબાઈ બધુંખી કરવાને શક્તિવાન થાય એવાં છે. કાકાજી, હું વધારે તમુને કહું? આજે-આજે સાંજે મારે માટે રચેલાં કાવત્રાંનો બિચારો નાહુની ભોગ થયલો છે!”

“શું કાવત્રું?”

“મારાં શરબતમાં કીધેલી કંઈ લેલસેલ.”

“ઓ ખોદા! ઓ પરવરદેગાર!” અજાયબીથી પીકકો થયલો પોતાનો ચેહેરો ઉંચે ઉંચકી બેહરામશાહ બોલ્યા, “એવું કોઈએ સાંભલ્યુંતુંખી?”

“બેશક, ભોલો બીચારો નાહુની એમાં ફસેલો છે. ખોદા જાણે એનું હવે શું થશે? જો એમ નહીં હોતે તો એવા બેહુદ સંતાપમાં હીરાંબાઈ પડતે નહીં.”

બેહરામશાહ કંઈ વધારે બોલે તે અગાઉ જરને ઓર-હામાં દાખલ થતાં જોઈ તેવણ અટકી પડ્યા.

“કાંય બહેન શું છે?” તેણીનો હેખતેલો અને શ્રીકેકે થયલો ચેહેરો જોઈ ફરામરોજે પુછ્યું.

“જર શું છે? એટલી ધુજેચ કાંય?” બહેરામશાહે સવાલ કીધો.

“કાકાજી, ફરામરોજ, જરા તહાં તો આવો, હીરાંબઈ તો કંઈ ધુજી આવે એવું બકેચ! જરા આવીને સાંભળો તો ખરા!”

“બકે તેમાં નવાઈ નહીં,” ફરામરોજ પોતાના કાકા તરફ જોતો ઉદાશ થઈ બોલ્યો.

“પણ શું બકેચ, જર જરા કેહેતો ખરી!” બહેરામશાહે કહ્યું.

એ સાંભળી તેઓ પાસે બેસી જરખાનુએ પોતાની સાવકી માતાના લવારાની વીગત તેઓને કહી સંભળાવી.

“અરે-અરે ખોદા આ કેવી બદબખ્તી!” જઈક ગઝદર પોતાનું કપાળ પટકતા હવે રડતા જેવા બોલ્યા, “ફરામ-ફરામરોજ, બોલ હવે શું કયે?”

“નરમ રહો-શાંત રહો કાકાજી,” ફરામરોજ શ્રીકેકે ચેહેરે બોલ્યો, “વધારે ઘોંઘાટથી વાત જો બાહુર પડશે તો ભારી મોટી પંચાતીમાં ને ફજેતીમાં આપણને આવવું પડશે. હવે ચાલો આપણે તહાં તો જઈએ.”

તેઓ ત્રણુડે ઉઠ્યાં, પણ બારનાં બાહેર પગ મુકતાંજ સર્વથી વધારે શ્રીકેકે ચેહેરે ત્યાં ઉભેલા ફરદુનજીને જોતાંજ તેઓ ચોંક્યાં.

તેવણુના સુખ ગાલ આંસુઓના રેલાઓથી ભીંજઈ ગયલા હતા.

“ફરદુનજી ભઈ શું છે?” બહેરામશાએ પુછ્યું, “એમ રડોચ કાંય? હયાં કાંય ઉભા?”

“બસ, લઈ હવે વધારે નાં બોલો,” ફરદુનજી પોતાનાં ભાઈનાં ખભાં ઉપર માથું નાંખી રડતા-રડતા બોલ્યા, “વધારે મને નાં પીખો-નાં બાળો-નાં દાહુમો?”

તેવણુને એમ કરતાં જોઈ સઘળાઓને રડવું આવ્યું.

સૌથી મોહુટે સાહે જર પોતાના પીતાને વળગી પડી રડવા લાગી.

પણ બેહેરામશાએ પાછું પોતાનું હૈડું કઠણ કીધું.

“પણ એટલા નાઉમેદ થવાનું શું કારણ છે લઈ? જરા ધીરજ તો પકડો.”

“મારી ને એની બેઉની હવે બદબખ્તી છે લઈ, હવે ધીરજ તે શું હોય? મેં બધું સાંભળ્યું-બધું-જાણ્યું-અરે જરા જલદી આપણે જાણ્યું હોતે! હવે ઉપાય પણ શું કરી શું? ચાલો લઈ તાંહ જોઈએ તો ખરા કે શું મોહકાન વળીચ. અરે દીકરા-દીકરા!”

“પણ બાવાજી, હમણાં તો નાહની સારી પખે ઉતા!” જર પોતાના બાપને દીલાસો દેવા દયકાં ખાતી બોલી.

“હમણાં તેમ હોય, પણ પછી-પણ પછી? અરે મારી બદબખ્તી! માફ મોત-મોત! હે નાપાક! તુને એ શું સુજ્યું?”

અચીત, અભાગની ચોરત તને એ શું સુજ્યું?

પ્રકરણ સુડતાલીસમું.

અકાળ અંત.

“O, sick to death :

My legs like loaden branches, bow to the earth,

Willing to leave their burthen.”

Shakespeare.

“A smouldering, dull, perpetual flame,

As in a kiln, burns in my veins,

Sending up vapours to the head.”

Longfellow.

“અરે, મરણતોલ ખીમારીથી,

મારા પગો, ભારી થયલી ડાંખલીઓ મીસાલ, જમીન પર નમી પડી,

તેમનો બોલો તજવાને રાજ બને છે!” શેક્સપીયર.

“ભઠીના જેવો, એક સદાનો, બાળતો, મંદ સોહોળો, મસ્તક

ઉપર પોતાનો ધુવો મોકલતો, મારી રગોમાં બળે છે!”

લૉન્ગફેલો.

પણ કુટુંબનાં એ મંડળમાં જ્યારે આગળ જણાવેલો સઘળો ગમ ફેલાઈ રહ્યો હતો ત્યારે તે બધો વખત હીસંબધ અને તેવણના કમનસીબ દિકરા વચ્ચે શું બનતું હતું તે ઉપર આપણને ધ્યાન આપવું પડે છે.

જર જ્યારે ઓરડામાંથી બાહર નાહડી, ત્યારે આપણે નાહડીને મુશ્કેલીથી ઉઠીને પોતાની માતા પાસે જતો અને તેવણનાં મોહડાં ઉપર થંડા પાણીનો છંટકાવ કરતો જોયો હતો.

નાહડીમાં પણ જોકે કુદરતીજ કાંઈ ઝાઝી હીંમત નહીં હતી, અને તે પણ જો કે પોતાની માતાના આ ભયભરેલા બકબકરાથી હેબતી ગયો હતો, તો પણ એક દિકરા તરીકેના તેના પ્યારે આ વેળા તેની દેહેશત ઉપર સરસાઈ મેળવી હતી.

હીસંબધનો પોતાના આ સગા દિકરા ઉપર જેટલો પ્રેમ હતો તેટલોજ પ્રેમ નાહડીનો પણ તેની માતા ઉપર હતો.

અને કરામરોજના ઓરડામાં આફતમાં પડેલાં હીરાંબંધએ જે છાતી ફાડનારો દેખાવ કીધો હતો તેથી નાહુનીને તો ખરેખર સર્વથી વધારે દુખ ઉપજ્યું હતું.

જર ઓરડો છોડી ગઈ ત્યાર પછી તો ઘણો વખત તુલીક હીરાંબંધને હુશિયારીમાં લાવનારા ઉપાયો તેણે જારી રાખ્યા હતા; અને તે બધો વખત પોતાની માતાને એવી કંગાળ સ્થિતિમાં સંબડતી પડેલી જોઈને, ખરું કારણ સોહેજ પણ નહીં સમજવા છતાં, ખરાં જીગરથી, રંજ પામી પોતાની આંખોથી આંસુઓ તે ટપકાવતોજ ગયો હતો.

પેલું શરખત તેણે પીધું તે બાબેનો સવાલ કરતાં પોતાની માદરને બેહુદ ગભરાતમાં પડેલા જોઈ જે અન્યથા તેને ઉપજી હતી, તે અન્યથામાં તો હવે તેણીનો આ ભાગો-તુટો બકબકારો સાંભળીને અતીઘણો વધારો થયો હતો, અને તેથીજ હવે પોતાની માંદગી અને પોતાની નબળાઈ પણ લગભગ ભુલી જઈ હીરાંબંધને ઉઠડવાની તદ્દખીરો ભારે ઉમંગથી તે ચલાવતો ગયો હતો.

આખરે તે તદ્દખીરો કારગત લાગી.

“અરે, એ કોણ મને દુઃખ દેય!” એવી એક જુમ સાથે હીરાંબંધએ પોતાની હેખતેલી ચશ્મો ઉંઘાડી, અને સામે બેઠેલો નાહુની પણ તેવણને દિસતો ન હોય તેમ આંધળાની માફક તેવણ આસપાસ તે ફેરવવા લાગ્યાં.

“માયજી-માયજી,” નાહુની તેવણનાં કપાળ ઉપર પોતાનો હાથ ફેરવતો બોલ્યો. “હ્યાં તો કોઈ નથી, હું એકલોજ છેઉં!”

“તું એકલોજ છે? તું તે કોણ?” તેવણે હવે તેની તરફ ટીકતાં પુછ્યું.

“હું કોણ?” માયજી તમે એમ કાંય કરોય!” વધારે હેબતથી અને વધારે અજબ થઈ બાપડો નાહની બોલ્યો, “મને તમે નહીં ઓળખતાં!”

પણ તેનાં ‘માયજી’ની અરધી શુદ્ધ તો ગેરહાજર હતી, તેવણ તેને ઓળખેજ કેમ?

“તુ કોણ?” એમ આગળનીજ માફક ટીકતાં તેવણે ઘાડે અવાજે પાછું પુછ્યું.

“ઓ ખોટા! એવણુ એમ શું કરેય!” ધાસ્તીથી ધુજતો નાહની મનમાં બોલ્યો. “માય, હું બીજો કોણ હોઉં?” તે પાછો બોલ્યો, “હું તમારો દિકરો નાહની છેઉં.”

“નાહની-નાહની! માહરો દિકરો!” એવા બોલો સાથે હવે અંચીતાં તેવણુ ઉઠી બેસી નાહનીને વળગી પડ્યાં.

પોતાની ભુંડઈના ભોગ થયલા પોતાના દિકરાનું નામ તેવણુને કાને પડતાંજ ગુજરેલા હાંદેશાની સઘળી યાદ તેવણનાં મનમાં તાજી થયલી જણાઈ.

પોતાની મા તો ઘેલી થઈ છે એવા વિચારની ધાસ્તીથી થરથર કાંપતાં નાહનીની છાતી ઉપર માથું નાખી તેવણુ દુસ્કે દુસ્કે રડતાં થયાં.

“શું-શું-શું છે માયજી, જરા બોલો તો ખરાં!” તે લકડતો બોલ્યો, “સાંજનાં તમે એમ કાંય કરોય?”

“મારા દીકરા, હું મુઈ-હું મુઈ! તું ના પુછ મને! પણ બોલ, તુને કંઈ થાયય? મને કેહુ!”

“શું થાય? કહાં થાય?”

“તારાં દિલમાં. હમણાં-હમણાં તુંને કંઈ થાયય?”

“નહીં મને તો કંઈ થતું નથી! એટલુંજ કે-કે”

“શું, એટલું શું?”

“એટલુંજ કે મારી છાતીમાં જરા અગન બળવા માંડેય.”

“અગન બળવા માંડેચ ઓ! ખોદા, ત્યારે તો મારી કમબખ્તી-મારૂં મોત-મોત!”

“અરે પણ મને તો કંઈ કેહવો કે શું છે?” નાહની હવે રૂ જેવો પીકકો બની રહતો-રહતો બોલ્યો, “અરે, પણ આ અગન તો મને વધેચ! મારો જીવ ઠેકાણે રહેતો નથી! માયજી મને નહીંજ કેહતાં?”

“તારો જીવ ઠેકાણે રહેતો નથી! ઓ હવે હું શું કરું! કુટું-રે કુટું મારૂં નસીબ!” એમ બોલતાં હીરાંબઈ હવે જોશભરી તરાપોથી પોતાનું મસ્તક છુંદવા લાગ્યાં.

પણ તેજ વખતે જોશભર અંદર દાખલ થયલા ફરદુન-જીના બે મજબુત હાથના ફટકાથી તેવણનું માથું વધારે છુંદાયું!

“કુટું તારૂં નસીબ તારાં પોતાનાંજ કરતુકો રાંડ દદા-ડાકણ! દોજખની દેવી! કરપીણ કસકુનમ!” એવી બુમો પણ તેજ ફટકા સમેત ફરદુનજીને મોહડેથી બાહર પડી.

“અરે આ શું થાયચ! આ—આ—એ શું—” એમ બોલતો અથવા બબડતો નાહની ઉઠવા ગયો, પણ ચાલુ રહેલી બેહુદ હબતની તેમજ પેલી ઝેરી મેળવણીની અસરે તેને હવે વધારેવાર ટકવા દીધો નહીં, અને “માય-માય”—એમ લાઠતો ભમરી ખાઈ પડતો તે પોતાના ભાઈના હાથમાં ઝીહ-લાઈ રહ્યો!

ગભરાતનો તો ત્યાં પાર હતો નહીં!

સઘળાના ચેહેરા બેરંગ-સઘળાના હાથો ધુજતા-અને સઘળાની છાતી ધડકતી હતી!

સઘળાનાં મોહરાંમાંથી દાબેલાં રૂદનનાં દચકલાં કે દાબેલી હાયના અવાજો નિકળતા હતા!

એક ગમ બેહેરામશા, ફરામરોજ અને જર બેભાન થયલા નાહનીની સારવાર કરવામાં રોકાયેલા હતાં, અને બીજી બાજુ

ગાફેલ જવા બનેલા ફરદુનજી કંગાલ્યત અને નીચપણામાં દબાઈ ગયલી પોતાની બાયડી તરફ જોતા ઉભા હતા.

કમનસીબ આ બેડે ધણી ધણીઆણી વગર બોલવે થોડોક વખત સુધી તો એકેકને ધુરકી રહ્યાં.

દુઃખની આ દયા લાવવા જોગ હાલતમાં આગળ શું બોલવું અને તે કદંગી ચુપકીદીથી કેમ તોડવી તેનો વિચાર થોડોક વખત સુધી બેઠેને આવી શક્યો નહીં.

આખરે, “ફરદુનજી!” એવો નરમ એક બોલ હીરાંબ-ધને મોડેથી છુતો.

“શું કેહછ? બોલ, હીરાં મને શું કેહય?” એવો ગગડાટ જેવો એક સવાલ હવે ફરદુનજીને મુખથી બાહર પડ્યો.

“હીરાંને માફ કરો ફરદુનજી!” આ કંગાળ સ્ત્રી સંપૂર્ણ નાતવાનીથી હવે પોતાના ભરથારના પગ પાસે પડી બોલી, “આ જે પણ થાયચ તે બધું હીરાંની કમબખ્તીનું! તેની પર કંઈ દયા કરો!”

“દયા! ઘાતકી—બેરેહેમ ડાકણી! દયા તારી ઉપર? નાપાક, મારા દીકરા ઉપર તેં બતાવેલી દયા કેવી છે? તે તો જો! તારી ઉપર દયા,—તુંને માફી? અરે દુર થા! વિચ્છણ મને વળગ નાં! તારૂં એકેક આંગળું એકેક કાંટા મીસાલ મને દંખેચ, દુર થા!” એવા પોકાર સાથે એક મજબુત લાતના આંચકા સમેત ફરદુનજીએ, પોતાની બાય-ડીને પોતાના પગ પાસથી દુર ફેંકી.

“ફેકો—મારો—નાંખો—કાપો મને!” વળી પાછાં જીવ ઉપર આવી પોતાના આવંદને વળગતાં હીરાંબધ બોલ્યાં, “પણ મારૂં આટલું સાંભળો! ફરદુનજી, મારા—આપરા નાહુનીને હેરાંન કરવાનો મને ખ્યાલ પણ ઉતો નહીં. નાહુનીએ જે કીધું તે નહીં ધારેલું કીધેલું છે!”

“અરે-અરે આ તે કેવી બેશરમી ? મરગરજનન ગુના-હુનો આ તે કેવો બચાવ—કેવી તોજેશ—કેવી માણી ! બસ એા દદા, તારા નાપાક બોલો વધારે હવે મારે કાને ના પાડ ! તારો હેરેમંદી દેખાવ વધારે વાર હવે મારી નજર સામે ના ધર ! દુર થા, જા ! અહિથી નાબુદ બન !”

“નહીં નહીં, અહીંથી જો દુર થાઉં તો આ જીવતરની અગત મને રહેશે નહીં. અહિથી જો નિકળી તો એક ઘડી પણ વધારે હું જીવતી રહેવશ નહીં ! ફરદુનજી, મને મારવી કે જીવાડવી તમારા હાથમાં છે !”

“તુંને જીવાડું—તું જીવે ? અને શા માટે ? વધારે પાપો કરવા, વધારે કરતુકો ચલાવવા ? અરે આ હિણપસ્તી, આ આફતનાં પરીણામો સોસવા જો હુંજ જીવનાર નથી, તો પછી તું જીવે કે નહીં તે સાથે મને કામજ શું હોય ? મારી હસ્તી જ્યાં ખતમ થવાની ત્યાં બીજાની હસ્તીનો મને શું વિચાર ?”

“તો મારે પણ રહેવું નથી !” હીરાંબાઈ હવે આગળ કરતાં પણ વધારે જોશથી, વધારે નિરાશીથી બોલ્યાં, “ત્યારે તો ફરદુનજી મારો મને પહેલાં અને પછી તમારે ચાહે તે કરો !”

“તું તો ખુની છેજ, પણ કસકુનમ, તારાં પાપી લોહીમાં મારા હાથો મને બોરવા નથી. મને મારી સાથેજ કામ છે. આહા ! આજ છરી મારી નેમ પાર પાડશે !”

એમ બોલી ફરદુનજીએ પાસેની મેજ ઉપર પડેલી એક મોટી છરી ઉંચકી, પણ આ દુઃખથી ઘેલો થયલો પુરૂષ તેનો કાંઇથી ઉપયોગ કરે તો આગમચ તો તેની બાયડીજ તેના હાથોને વળગી પડી.

“મને આપો એ !” તેણી અનુનની બોલી, “એ મારે કામની છે, ફરદુનજી એ મને આપો !”

ભય ભરેલી તાણુતોડ પેલી છરી માટે હવે તેઓ વચ્ચે થવા લાગી અને નાહુની આગળ હાજર રહેલાં પેલાં સઘળાં-ઓથી અણુબણુ રહેલો એ બનાવ કોણ બાણે કેવી નવી આકૃતમાં તમામ થતે, જે તેજ વખતે ચોરડાનું અલગું ખારણું ઉંઘાડી માણેક અંદર દાખલ નહીં થતે. ચોરડામાં પગ મુકતાં વારજ ચતુર માણેક ફરદુનજી અને હીરાંબાઈ વચ્ચેની ખેંચતાણુનું કારણ સમજી ગયો.

“એક સંતાપ બીજા સંતાપને જન્મ આપેચ!” એવા બોલો બળડતાંજ તે તેઓ પાસે દોડ્યો અને ફરદુનજીનો લંબાયલો હાથ મજબુતીથી પોતાના કબજામાં ધરી તેવણે પકડેલી પેલી છરી જોરમાં ઝુટવી તેણે દુર ફેંકી.

ચીરડાતાં અને હાંફતાં તેઓ બંને વિકાળપણાંથી હવે માણેક તરફ ટીકવા લાગ્યાં.

“ફરદુનજી, એ શું?” માણેક તેવણનાં ખભાં ઉપર ધીમેથી હાથ મુકી બોલ્યો, “એ કેવી નાહાની?”

“માણેક,” ફરદુનજી ભુમ પાડી બોલ્યા, “એમ વગર કારણે વચ્ચે આવી અમારાં દુઃખમાં ઉમેરો કરવાનો તુંને શું સખબ—શું સત્તા?”

“જરા નરમ થાઓ શેઠ, એવી હુલડાઈ કરવાનું હવે બંધ પાડો?”

ફરદુનજી વળી એનો કાંઈ ગુસ્સાથી જવાબ દેવા જતા હતા, પણ તેવામાં પેલી સેહેજ સુધ્ધીમાં આવેલા નાહુનીના એક નબળા પોકારે તેવણનું ધ્યાન તે તરફ ખેંચાયું.

“ઓ, આ કેવી આગ! આ કેવાં બળતાં!” એવા નાહુનીના શબ્દો સંભળાતાંજ તેવણ માણેકને ખીસાડતા અને હીરાંબાઈને હડસેલતા—“હીકરા મારા!”—પોકારતા ત્યાં દોડી ગયા.

ફરદુનજીના આંચકા સાથેજ, એક હગલું થણુ આગળ વધવાને બદલે હીરાંબાઈ તો—“અરે આ મારી છાતીમાં કેવી અગન-કેવું બળતું ?” એમ બોલતાં ત્યાંજ પછડાઈ પડ્યાં !

* * * * *

એટલુંજ બસ.

ગમ અને ફરદુનજી વર્ણન હવે હ્યાંજ અટકે તો ભલું.
વધુ અમો આપવા આહતા નથી, વધુ અમોથી અપાતું નથી !

વિપત્તીના મુખમાંથી નિકળતા છાતી ફાડતા કુદરતી ઉભરાઓને પુરેપુરો ધનસાફ આપવાને આ કલમ અશક્ત છે અને કયી કલમ તેવો પૂર્ણ ધનસાફ આપી શકી છે ?

કુદરતના ચીતારની કારોબારી માનવીના ચીતારે કયે દહાડે કરી છે ? કુદરતનો તો ખ્યાલજ બસ !

પ્રકરણ ઉડતાલીસમું.

છ મહિના પાછળથી.

“ કોણ છે ? એ કોણનો છે તું ?

‘ હું ? ભલાનો દોસ્ત—બુરાનો શત્રુ. ’ ”

ફરદુનજી.

ઘણો વખત નિકળી ગયો હતો.

ગઝદર કુટુંબમાં બનેલા બુરા બનાવ બાદ છથી વધુ મહિના ગુજરી ગયા હતા.

વરલીના બંડ આગળ, નવેમબર માસની શીતળ રાતના સાત વાગે, પુનમનો માહતાબ પોતાનો તેજ અળકાટ આસપાસ ફેંકતો, જમીન ઉપરની શાંત કુદરતને અને પાસેનાં સમુદ્રનાં જીવતાં ને હીલતાં નીરને અદ્ભુત ખુબસુરતી બક્ષી રહ્યો હતો. સઘળું શાંત હતું.

એ ખુશ જગા આગળ ફરવા આવેલા શોખીનોનો મોટો ભાગ તો હવે સાત વાગી ગયલા હોવાથી ત્યાંથી રવાના થઈ ગયો હતો. હ્યાં ત્યાં ફક્ત થોડાજ જણા બેઠેલા યા ફરતા જણાતા હતા.

એવા બાકી રહેલા ફરનારાઓમાં આપણો જમશો પણ એક હતો. તે તેના લવજી શેઠને કાંઈ કામે મહાલક્ષ્મી તરફ આવેલો હોવાથી પોતાનું કામ પૂર્ણ કરી પાછો ફરતાં ચાંદની રાતની સહેલઘાહુ તે સુંદર કિનારા આગળ કરતો હતો.

કુદરતીજ તે પોતે પણ એકાંત સ્વભાવનો હોવાથી ત્યાંના જુજ ફરનારાઓનાં ટોળાંની વાતચીતના ઘોંઘાટથી પણ કંટાળીને તેઓથી ઘણો દુર એકલોજ તે ફરતો જતો હતો.

“કેવી ખુશ-કેવી એકાંત જગા !” ત્યાં ધીમે ધીમે ફરતો તે મન સાથે બોલતો થયો, “સંસારનાં સંકટોથી, જીંદગીની જંનળોથી છુટી ચાર ઘડીનો આરામ મેળવવાનું કેવું લાયક સ્થળ ! છુપા ગમેની ગરમીથી ભુંજતા મગજને ઠંડક આપનારો કેવો શિતળ પવન ! વહેમના કે વેરના પલીદ વિચારોથી મનને મોકળું કરી તે ફિરતારની કારીગરીનો ખ્યાલ આપનારી કેવી હસ્તી, કેવી ઝળકતી કુદરત ! આહા ! બધું સુંદર છે, બધું શાંત છે, પણ મારું મગજ શાંત નથી. એવી ઠંડક, એવી ચુપકીદીમાં પણ મારાં દુઃખના જખુન વિચારો મારું મન તણ જતા નથી. દહાડાપર દહાડા, વખત-પર વખત દોડતો ને ગુજરતોજ જાય છે પણ મેં ધારેલું કામ—આહા ! મારો કિનો સરંજામ પહોંચી શકતો નથી. મારું ફિલ સદાનું તપતું—મારું હૈડું સદાનું ઉછળતુંજ રહે છે, પણ તેઓનો બેશ નરમ પાડવાનો કાંઈ સહેલો ઉપાય મને સુઝતો નથી. વખત બળવંત છે, વખત બધું વિસરાવે છે, તો પણ એ નવાજ ! તારો વિચાર મને વિસરાવતો નથી.

તુને હીનપસ્તીમાં નાખનારા મૂજની નિચ ચાકરીને તાબેદારી કરતાં પણ હું કંટાળ્યો છેડે, પણ તેથી ફક્ત ત્રણ ચાર આખરોમાં તેને નિરાશ અને હાડમાર કરવા શિવાય બીજો મેં કંઈ લાભ મેળવ્યો નથી. હજુ કહાં સુધી એજ ઢપે હું ચાલતો રહેવશ તેની મને સમજ પડતી નથી.”

એમ બોલતો અને વિચાર કરતો જમશેા આસ્તે આસ્તે આગળ વધતો હતો અને એવાં રોકાયલાં ધ્યાનમાં બંદની તે ઉજડ જગા ઉપર કેટલો બધો આગળ ચાલી ગયો તેનુંબી તેને લાન હતું નહીં.

પણ ઉપર લખ્યા તેવા બોલો સુધી તે આવ્યો એટલે અચીતો કોઈ મોટા કુતરાનાં અનુની લોસવાનો અને તે પછી થતી કંઈ મોટી ગડબડનો અવાજ, જે બાબુ તે ચાલતો હતો તેજ બાબુ થોડે દુરથી આવતો, તેને કાને પડ્યો.

પોતાના વિચારોથી ચાંદ્રી તેણે તે ગડબડ ઉપર ધ્યાન દીધું તો મદદને માટેની કોઈની દબાયલી ખુમો પણ એકેક પછી પડતી તેણે સાંભળી.

“કંઈ ગડબડ છે-કોઈ જોખમમાં છે!” એમ બોલતો તે બનતી ઉતાવળે તે તરફ દોડ્યો.

ત્યાં જઈ પુગતાંજ કોઈ પરજાતના ત્રણ લુચ્યાઓને બે આબરૂદાર પારસી ગ્રહસ્થો ઉપર, લુંટને માટે કે વેરને માટે, જોશલર્યો હુમલો કરતા દીકા.

તેઓમાંના એકે પેલા ગ્રહસ્થોના એક મોટા કાળા કુતરાને લાકડીના ફટકાથી નીચે પાડી મજબુત પકડી રાખ્યો હતો; અને બીજા બે ખુદ તે ગ્રહસ્થો ઉપર ભયભરેલો ધસારો કરવામાં રોકાયા હતા.

“થોભો-થોભો, દુર રહો નાપાકો!” જમશાએ પેલા પારસીઓમાંના એકને બુમ પાડતો સાંભળ્યો, “તમે બાણાય કે અમો કોણ છો?”

“અરે, એતો ફરામરોજ ગઝદરનો સાદ છે!” જમશો મનમાં બોલ્યો, અને બીજી ઘડીએ, બીજા કોઈ હથિયારની ગેરહાજરીમાં, પાસે એક પડેલો વજનદાર પથ્થર ઉઠાવી તેણે કુતરાને પકડી બેઠેલા પેલા એક લુચ્ચાનાં માથાં ઉપર ફેંક્યો.

પથ્થર માથાંને અફડાતાંજ તે બેભાન થઈ જમીન ઉપર પડ્યો, એટલે તુરતજ તેની પાસે પડેલી એક મજબુત લાકડી ઉંચકી લઈ જમશો હવે પેલા બંનેની મદદે દોડ્યો.

પાસે જતાં તો તેણે માણકને પણ ઓળખ્યો, અને તેને પેલા લુટારાને હાથે ઘણા હેરાન થયેલો બેતાં પેહેલાં તેનીજ મદદે જવાની તેને અગત દેખાઈ. તેમ કરવામાં તે રોકાયો, પણ તેથી એવીજ ધાસ્તીથી કે ફરામરોજની મદદે જનાર કોઈ નથી તેથી પેલો બીજો ચંડાળ તે બાપડાને કોણ બાણે કેવી મુસીબતે પુગાડશે પણ તે માટેની તેની ધાસ્તીબી હવે ઝાઝો વાર ટકી રહી નહીં.

પ્રીન્સ કે જેણે આગળ એકવાર લવજની લાકડીના કુટકાથી ફરામરોજને બચાવેલો, તે આ વેળાથી પછાત રહેા નહીં.

પેલા બેશુદ્ધ પડેલા ચોરના કબજામાંથી પોતાને છુટો થયેલો બાણુતાંજ, જખમી અને લોહી લુહાન થયેલો હોવા છતાં, તે પોતાના શેઠ પાસે દોડ્યો, અને નીચે પટકાયેલો ફરામરોજ તે લુચ્ચાના ઉંચકાયેલા સોટાથી લયંકર ચા મરણુ-તોલ જખમ પામે તે આગમ્ય તેના ઉંઘાડા પગને પોતાના બોહોળાં ડાચાંમાં લઈ એટલો તો સખત કરડ્યો કે દુઃખની એક બુમ સાથે પેલો સોટો પડતો નાંખી, વધારે કંઈ કરવાને

પોતાને અશક્ત થયેલો વિચારી તે નાપાક પોતાનો લોહીથી ગગરતો પગ જેમ તેમ દાબતો ત્યાંથી નાહડો.

બેલાન થયેલો પેલો તેનો લાઇબંધ પણ હવે શુદ્ધિમાં આવીને તેને નાહાસતો જોતાંજ ત્યાંથી ગુમ થયો, અને બાકી રહેલો ત્રીજો પણ પોતાને નિરાધાર પડેલો જાણી માણેક અને જમશાના મજબુત કબજામાંથી જોશથી છટકી જઇ વંજે માપી ગયો.

સઘળું પાછું શાંત થયું. તેઓ ત્રણે સાથે મળ્યા.

“શેઠો, એ કેમ થયું?” હવે નરમાસથી જમશાએ તેઓને પુછ્યું.

“લાઇ હમુને કંઈ સમજ પડતી નથી.” ફરામરોજે જવાબ દીધો. “હમેશની માફક હ્યાં ફરતાં આજે અમે જરા આ બાબુ દુર નિકળી આયા એટલે એ ત્રણે ડામીસો અમારી ઉપર ધસી પડ્યા. એટલુંજ હમે કહી શક્યેચ, બીજું તો કંઈ નહીં.”

“ને લાઇ પેહેલ્લાં તમારી ને પછી પ્રીન્સની મદદ જો નહીં મળી હોતે તો ખોદા જાણે આજ હમે શું ફેજે પુગતે. લાઇ, તમારો આભાર હું જીંદગી સુધી વીસરસ નહીં.” માણેક બોલ્યો.

“હુબી લાઇ, તે ભુલશ નહીં.” ફરામરોજ પણ તેના હાથ પોતાના હાથમાં દાબતો બોલ્યો.

“કંઈ નહીં શેઠો, કંઈ નહીં.” જમશાએ ઉત્તર વાળ્યો, “એક ફરજિયાત કામ કીધામાં આભાર તે મેં શું કીધો? મારી કોશિષ પાર પડેલી ને તમે બેઉને સલામત રહેલા જોઇને જે હરખ મને ઉપજ્યોચ તેજ મારી મેહનતના બદલા તરીકે પુરતો છે. વાસ્તે હવે તમારા વક્ષાફાર કુતરાને જખ-મને અને તેમ બાંધી ઘેર તરફ પાછા ફરો તો સાડું.”

“હા-હા, પ્રીન્સને આપણે ભુલવો જોઈએ નહીં,” એમ બોલી ફરામરોજે પોતાના મનીતાં પ્રાણીને પાસે બોલાવ્યું, અને ત્રણેએ મળી તેના ઉપર થયલા જખમોની જરૂરજોગી માવજત કીધી.

તેટલું કીધા બાદ તેઓએ પાછા ફરી ચાલવા માંડ્યું.

“શેઠ તમારી ગાડી હ્યાં ઉભેલી છે?” ચાલતાં ચાલતાં જમશાએ ફરામરોજને પુછ્યું.

“હા હ્યાં ઉભેલી છે,” આ અંબાણો પારસી પોતાને ઓળખે છે એવું બાણી અજબ થતાં ફરામરોજે જવાબ દીધો.

“ત્યારે તો હવે તાંડુ તમે સીધારો,” જમશો બોલ્યો, “ને શેઠ મને હવે રૂખસદ આપો. સાહેબજી.”

“જરા ઠોબો ભાઈ,” તેને ચાલી જતો અટકાવી ફરામરોજ બોલ્યો, “મને લાગેચ કે તમે હમો બેઠિને ઓળખોચ, પણ હમે તમુને પીછાનતા નથી.”

“ને હમારા બંચાવનાર તરીકે તમારી ઓળખ લેવાની તો હમારી ફરજ છે.” માણેકે ટેકો આપ્યો.

“વાસ્તે બોલો ભાઈ, તમે કોણ છેવો? તમારું નામ શું? તમારું કુટુંબ કીયું?”

“ફરામરોજ શેઠ, હું એક ગરીબ—એક અદના હાલ-તનો માણસ છેઉં, તમો જેવાઓની ઓળખમાં કે મિત્રાઈમાં આવવાને ઝાઝો લાયકબી નથી; જોકે હું ભલાંનો દોસ્ત—હું ખુરાંનો શત્રુ છેઉં. જીલમ મારા હાથે કીધો નથી, બદી મારાં મને બાણી નથી. નિર્દોષને સતાવાનો કે ભોલાંને ફસાવવાનો હું કદી ગુનેહગાર થયો નથી. નેકને હું નડતો નથી—તેમ બદને હું બચાવતો નથી. તોપણ, એ બધાં છતાંબી, મારી જીંદગી સુખમાં ગુજરી નથી. સંસારનું સુખ, કે પિતાનો

“પ્યાર મેં લોગવ્યો નથી. માથુકની માયાનો-દોસ્તની દયાનો લાહવો મેં લીધો નથી. મારો ભવ કોઈ સફળદાર માર્ગ ઉપર ચોકસ રીતે પસાર થયો નથી.”

જમશે પોતાની ઓળખ આપતાં ઉપલા સઘળા બોલો એટલી તો ગંભીર અને અસરકારક ઢપે બોલ્યો હતો કે માણેક અને ફરામરોજ, ચાલતા-ચાલતા અંચીતા અટકી જઈ, બેહુદ અચરતીથી તેના ચેહેરા ભણી ટીકતા ઉભા.

“એવું સરસ બોલનાર,” માણેક હવે તેનાં ખભાં ઉપર દયાથી પોતાનો હાથ મુકતો બોલ્યો, “કંઈ ક્રિસ્મતના કાંટાથી કે ફેરફારથી કદાચ અદના હાલતમાં આવી પડ્યો હોય, પણ સંગીન કેળવણી ને ઉંચી બુન્યાદની અસર તો ખચીત તેનામાં હોવીજ બેઠાં. ભાઈ હમુને તમારી પુરેપુરી ઓળખ આપશો? હમુને બરાબર કેહશો કે તમે કોણ છેવો?”

“મેં જે આપીય તેજ મને લાગેય કે બસ છે.” જમશે આગળીજ ઉદાસીથી બોલ્યો.

“નહીં તે બસ નથી,” ફરામરોજ ભાર મુકી બોલ્યો, “તે બીલકુલ બસ નથી.”

“પણ વધારે સાંભળતાં તમે વધારે મને ધિકારશો. મારી હાલતનું વધારે ધ્યાન મને તમારી નજરમાં ઉંચો તો કરશે નહીં, ચોર નીચો પાડશે.”

“પાપી હાલત શિવાય બીજી કોઈપણ હાલત માણસને નીચો પાડતી નથી. બુરાનો શત્રુ રહેતો કોઈપણ નર કદીપણ હલકો ઠરતો નથી. હવે તો બસ? હવે તો કેહશો કે તમારું નામ શું?” ફરામરોજે પુછ્યું.

“મારું નામ જમશે છે શેઠ.” તેણે નીચે મોહડે કહ્યું. “ને મારું કામ એક ચાકરનું છે.”

“જમશેા નામ ? હાલ તે એક ચાકર ?” ફરામરોજ ઉપલો જવાબ સાંભળી, અરધો બખડતો અરધો મોહુટે સાહે બોલ્યો, “ચાકર કાંહુ-કોણનો ?” તેને પુછ્યું.

“હોમજી શેઠ હીરાજીને તાંહુ મારી ચાકરી છે ને—”

“ને લવજી તમારો શેઠ થાય ?” ફરામરોજે વચ્ચે પડી અધીરાઇથી સવાલ કીધો.

“હા-સાહેબ.”

“તો મારોજ ‘ખેરખાહુ’ મારી સામે ઉભેલો હોવો જોઇએ ! વગર શકે-વગર શકે !” જોશમાં તેના હાથો પકડી હીલવતો ફરામરોજ બોલ્યો.

એકપણ બોલ બોલ્યા વિના બેહુદ અબજબીથી ટીકતો જમશેા તો ઉભોજ રહ્યો.

“લવજીને હફાવનારાં ને નિષ્ફળ કરનારાં કાગળે મારી ઉપર લખી મોકલનાર મારી સામે ઉભેલોજ શખસ હોવો જોઇએ તે ઉપર તો હું મારી જીંદગીની સરત રમવાને પણ તૈયાર છઉં !” જમશાની અબજબી તરફ ખુશ મીઠાજથી હસ્તો અને વધારે જોશથી તેના હાથ હીલવતો ફરામરોજ પાછો બોલ્યો.

“બેશક તેમજ છે-તેમજ છે !” માણેક પણ હવે ખુશ થતો બોલ્યો, “મારા દોસ્તને બધી વખત બચાવનાર ફરેશ્તા જમશા-જમશેદ-જમશેદજી તમેજ તમેજ હોવા જોઇએ !”

“શેઠો-મારા શેઠો,” જમશેા જેમ તેમ અચકાતો બોલ્યો.

“શેઠો નહીં, હમુને ભાઇઓ કેહેવો જમશેદ, તમે અમારા ભઇજ ગણાઓ,” માણેક બોલ્યો.

“જે શખસ નેકને નડે નહીં તેમ બદને બંચાવે નહીં તે સદા હમારો ભઇજ ગણાય. જમશેદ-ભઇ જમશેદ હવે અમેને ખડું કેહશેા કે તમે કોણ છેવો ?” ફરામે પુછ્યું.

“તમે બાણેચ કે હું કોણુ છેઉં, ભાઈઓ વધારે શું કહું?”

“નહીં-નહીં તે ઓળખ તમારી પુરતી નથી, બલકે તે ખરીપણુ નથી,” માણેક બોલ્યો, “ખરી હકીકત અમોને જણાવો.”

“આવી સરસ સહ્યતા-આવા ઉંચા સદગુણ જમશા જેવું તોછડું નામ રાખનાર હલકી યુન્યાદથી ઉધરેલા એક અજ્ઞાન શખસમાં તો હોયજ નહીં. ને તેને લવણ જેવા એક શેઠ સામે ક્રોધ હોય એમ પણ કદી બને નહીં. હું માંગી લઉંચ ભાઈ, હું અરજ કરૂંચ કે, મારો સદાનો ખેરખાહ થનારો મારી સામે ઉભેલો ભેદી અહસ્થ કોણુ છે તે મને જણાવો!”

“ઠીક ત્યારે, મારા નેક દોસ્તો, તે તમુને જણાવાને હું ના પાડતો નથી. પણ જરા ઠેભો, તેનું ખ્યાન કરવાનો આ વખત નથી. તે વખત આવવા દેવો, એટલે હું પોતાનીજ મેળે તમુને આવી મળી મારી જીંદગીની ખરી વિગત તમો આગળ રજુ કરીશ. હાલ તો મને જવા દેવો. પણ તે ફક્ત તમારી સાદી કબુલાતે કે મારી હાલની હાલતનો ભેદ કેઠે બાહેર પાડવો નહીં. એજ મારી માંગણી છે!”

“ને તે માંગણી હમે ખુશીથી મંજુર રાખ્યેચ,” ફરામ બોલ્યો, “જમશેદ તમે નચીંત રેહવો!”

“ભલું ત્યારે, મને રજા આપો!”

એટલું બોલી ભારે મમતાથી તેઓથી રૂખસદ લઈ જમશેદ ત્યાંથી ચાલી ગયો. અને પેલા બે દોસ્તો પણ તુરંતજ ત્યાંથી હુકારી ગયા.

પ્રકરણ ઓગણપચાસમું. આગળો અવતાર પાછો નજરે.

“ * * * He holds me well ;
The better shall my purpose work on him,
* is a proper man.” Shakespeare.

“ * * * એ અને સારો ગણેય;

ને તેથી મતલબ મારી થશે બેહેતર કારગત એ પર.

એ બેઘતોજ માણસ છે.” શેક્સપીયર.

ફરામરોજ અને માણેક સાથની જમશાની મુલાકાત
પછી થોડાક વધુ દિવસો વહી ગયા હતા.

રાત અંધારી હતી, વખત આશરે નવ વાગ્યાનો હતો.

કોટની તબાકુની પોળ પાસેની એક સાંકડી ગલીમાં એ
વખતે દાખલ થતો જમશેજ પાછો નજરે પડતો હતો.

તે ગળીમાં વળણુ લેતાં, નાંકે મુકાયલાં ગ્યાસનાં એક
ફાનસની રોશનીથી ભીત ઉપર ચોંહટાડેલાં મોટા કાળા અક્ષ-
રવાળા એક બહેરનામાં ઉપર તેની નજર ખેંચાઈ. ઉભો રહી
ધ્યાનથી તેણે તે વાંચ્યું.

તે ઉપર નીચે મુજબ લખેલું હતું—

રૂ ૯૦૦ નું ઇનામ.

અખર અતરેથી આપવામાં આવે છે કે નસરવાનજ માણેકજ અને દોરા-
બજ હેરમસજ ધારાવહી ઉરફે દેગરીયા નામના બે પારસીઓ જેઓ
થોડુંક થયું અમદાવાદ વાળો લાલજ હેમચંદની પેહેડી ઉપર ગુમા-
સ્તાઓ તરીકે રહેલા હતા તેઓ મજકુર પેહેડી ઉપરથી મોટી
રકમનું નાણું ઉચાપત કરીને નાહાસી ગયલા હોવાથી તેઓને
પકડવાનું ધારા મુજબનું વારંટ કાઢવામાં આવ્યું છે,
માટે જેથી કોઈ મજકુર સખરો, જેઓનાં બદન અને
રંગરૂપનું વર્ણન નીચે આપ્યું છે, તેઓને તા—
મુધીમાં પકડી આપશે તેને રૂ ૯૦૦ નું મોટું
ઇનામ આપવામાં આવશે.

એટલી ઉપર લખેલી ખબર આખ્યા બાદ, તેની હેઠળ નોશરવાન અને દોલી દેગરીયાના દેખાવોનાં વર્ણન આપવામાં આવ્યાં હતાં, કે જેનેથી તો વાંચનારને ઘણા વખત આગમનના હમે પુરતી રીતે જાણીતા કરી ચુક્યા છીએ.

“ઓહો!” તે વાંચી પુરું કીધા પછી પણ તે તરતજ ટીકતો ઉભો રહી જમશે અજબ થતો બબડ્યો, “આ તો આપરે આજેજ જોયું! ત્યારે આખરે એએએ કંઈ ઉંધું ચતું કીધું ખરું! હલકી ધાતુ ગમે તેટલી સોનેરી ગીદટમાં ઢંકાયા છતાં પણ આખરે પોતાની અસલ જાત જણાવ્યા વિના રહી શકી નહીં. મારા લવજી શેઠને મનથી સદાની પટ્ટી ગયલી પીડા તો પાછી તેવણને પગેજ વણગતી થાય એવો જોગ નજરે આવે છે! હવે કંઈ નવું—જીનું થવાની વકી છે. જીવ પર આવેલો દોલી જેવો એક લુચ્ચો પોતાના સદાના મુરખી સાથે હવે કંઈ તાજું રમખાણ મચાવે ખરો. દોલી-દોલી, ગુમાસ્તા તરીકેની નવી જીંદગીમાં જશ ખાટવાથી આખરે તુંતો બેનસીબજ! તેં ભુલ કીધી કે એ નવે રસ્તે હોમાવ્યું. મુંબઈનોજ તારો પચરંગી ધંધો ઘણો સેહેલો-ઘણો સલામતી ભરેલો હતો. ખેર હવે, જેવું તારું કીસમત!”

એમ બબડતો તે હવે આગળ વધ્યો. પણ બે ત્રણ દગલાં ચાલી હજી તો ગલીમાં તે વળે તે આગમન, મજબુત બાંધાનો અને ઉંચા કદનો ફરંગી જાતનો એક શખસ સામેથી જોશમાં ધસી આવતો તેને અઠડી પડ્યો.

“એ કોણું? કયસા ચલતા!” એમ, ચાલવાની તેની બેદરકારી તરફ, ગુસ્સો દેખાડી બોલતાં જમશાએ તેનાં મોહડાં ભણી જોયું.

જોતાંજ, તેના ચેહેરાના રાતા થયલાં અનુની દેખાવથી તે ચોક્યો. તેની આંખો તરતના પીધેલા જલ્લદ દારૂના જોશથી

વિકાળ અનેલી હતી, અને તેનાજ નજીસ કુંકારાઓ નાંક અને મોહડાં વાટે બાહર પડી જમસાનાં મોહડાં ઉપર કુકાઈ રહ્યા હતા.

તેના તે નજીવ દેખાવ તરફ જમશેા વધારે વાર જોવા પામે તે અગાઉ તો—“બાબુ જાઓ!” એવો એક ઘાંટો પાડી તેણે જમશાના ખભાં ઉપર પોતાના જાડા હાથનો એક મજબુત આંચકો માર્યો.

એ આંચકો એટલો તો અંચીતો મરાયો હતો કે તેથી જમશેા પોતાનું સમતોલપણું જાળવી શક્યો નહીં, અને જમીન ઉપર પડતાં પોતાને બચાવા જતાં તેણે તે લુચ્ચાનાં શરીરને પકડી લેવાની તજવીજ કીધી.

તેમ કરતાં તેનો એક હાથ પેલાની જાડી ગુછરાંદાર દાહડીને જઈ અઠડ્યો. તેજ ઘડી પેલો પણ પાછળ હટ્યો, પણ તેમ કરતાં જમશાના હાથના આંચકા સમેત તેણે બાંધેલી પેલી ખોટી દાહડી એક બાબુપર ખીસી ગઈ. સેહેજ વધારે ખેંચતાણુ થતાંજ તેની ટોપી પણ સરી પડી અને પેલી બતીની રોશણી આગળ તે અજાણુ લુચ્ચાનું સાફ ખોડેલું માથું દીસતું થયું.

“ઓહ-ઓહ!” એમ ગભરાટથી નાની ખુમ પાડતોજ તે, જમશાને પકડેલો છોડી દેઈ, પોતાની દાહડી અને ટોપી સરખી કરવા પડી ગયો,

પણ—“અરે-અરે, આ શું નવાઈ”—એવા ખેલો સાથે ખીજીજ ઘડીએ જમશેા તેના હાથોને વળગી પડ્યો, અને તેઓને ભારે જોસથી ખીસાડી પેલાનો ખુલ્લો થયલો ચહેરો જોતાંજ—“એ કોણુ, દોલી-દોલી!”—એમ તે ભારે અભયખીથી ખોલી ઉઠ્યો.

પોતાને જાહેર થયલો જોતાંજ દોલીએ પોતાના ખોટા પેહરવેશ ઉપર ધ્યાન દેવાનું છોડી દીધું, અને અસાધારણ

જેરથી જમશાના કબજામાંથી પોતાના હાથો છોડવી, બીજી પળે—“આહ! નાપાક તું શું મને ફસાવશે કે?”—એમ બોલી એકજ હાથે તેણે જમશાને ટોટામાંથી પકડી વાંકો કીધો!

જમશો હવે ખરેખર પોતાની જીંદગીની ધાસ્તીમાં પડ્યો. તેનું જોર દોલીનાં રાક્ષસી જોર આગળ કંઈજ બીસા-દમાં હતું નહીં.

દોલીએ તેને એટલો તો મજબુત દાબ્યો હતો કે તેનેથી સોહેલાઈથી બોલાઈ શકાય એવું પણ નહીં હતું. તોએ પોતાનો હાથ ઉંચકી તેને અટકાવાની અરજ કરતો,—“જરા થોભ દોલી, જરા થોભ!” એમ મોટી મુશ્કેલીથી તે બોલ્યો.

“હા, હું થોભું ને તારા હાથ પર ફસું!” દોલી હજી તેને આગલીજ ઢપે પકડી રાખી મશ્કરીને અવાજે બોલ્યો, “જમશા તારા ફરેબ હું નહિ સમજતો હોઉં એમ નથી.”

“હું નહીં ફસાઉં તુને, દોલી તેમ કરવાને મને શું ગરજ?”

“શું ગરજ? રૂપીયા નવસો મેળવવાની ગરજ!”

“નહીં દોલી, એમ ના વિચાર. મેં તુને કદીપણ હેરાન કીધો નથી, હું હમણાં પણ તુને કરશ નહીં. મને મોકલો કર, મારો દમ જાયચ!”

“મને વચન આપેચ કે મને નહીં દુબાડે તું?”

“હા મારો વચન છે. મારી ઉપર ભરોશો રાખ.”

“ઠીક ત્યારે. તું ચાકર છે, તોપણ તારા બોલો પર મને અજબ ભરૂંસો આવેચ. લે હું તુને છોડુંચ, પણ તેમ તું મને પણ છુટોજ રાખજે.” એમ બોલી તેણે જમશાની ગરદન પોતાના ખડતલ પંજામાંથી છોડી.

“દોલી, તું આ તરફ કાંચ આવ્યો?” છુટો થતાંજ આસપાસ જોતો જમશો બોલ્યો.

“આયો હવે કંઈપણ કારણથી.” દોલીએ ટુંકમાં જવાબ દીધો, “આ જગા હવે વધારે વાત કરવાની નથી.”

“હા ચાલ આપણે ખોલ્લી જગામાં જઈએ,” જમશેા ખોલ્યો, “જો કે દ્વાંપણ ખ્રીસ્તી થયલા દોલીને કોઈ સેહેલા-ઇથી ઓળખી કાઢડે એમ નથી.”

“ઓળખે કે નહીં ઓળખે,” નક્કટ દોલી પણ સેહેજ હસ્તે મોહડે ખોલ્યો, “પણ સલામતીમાં રહેવું સઉથી સાફ છે.”

એટલું ખોલી દોલી જમશા સાથે ઝડપથી ચાલતો કોટે કોટનાં મેદાન આગળની ખોલ્લી જગામાં બાહર પડ્યો; અને એક નવી બંધાતી ઇમારતના ચોકનાં અંધારાં ખુણામાં એક પથ્થર ઉપર બેસી તેઓએ પોતાની વાત આગળ ચલાવી.

“દોલી, તું તો જોખમમાં છે,” જમશેા ખોલ્યો.

“હા જમશા, તેં વાંચ્યું તેમ,” દોલીએ થંડેપણે ઉત્તર વાળ્યો, “હું ને પેલો ખુવાર થયલો જુગારી બેઉ.”

“પણ એ કામમાં પેહેલ્લી ઉશ્કેરણી કોણની?”

“અરે હમે બેઉજ ગોઠ્યા, બેઉની સુહુજ ને મસલત એકજ. ને બેઉનાં નામે એકજ સરખી રીતે ધોળાંપર કાળાં ચીત્રાયાં!” આગળીજ બેદરકારીથી દોલીએ જવાબ દીધો.

પણ એવા તેના બેફીકર જવાબ સાંભળીને જમશાને કંઈ ઘણી અચરતી લાગી નહીં. દોલીને તેણે ઘણા વખતનો પિછાણ્યો હતો, અને કેટલી શોખાઇ ધરાવાને તે શક્તિવાન હતો તેનો અચ્છો અનુભવ તેને મળી ચુક્યો હતો.

“પણ ત્યારે તો પાછા મુંબઇ તરફ પગલાં ભરવાની નાદાની તુને કરવીજ નહીં હતી. દોલી તું જાણેચ, કે તુને સારી પેઠે પિછાણનારાં સંકડે લોકો જ્યાં વસે તેવાં શહેરમાં પાછો ફરતાં કેટલો જોખમ તેં ખેંડ્યોચ?”

“હા, દોલી શેઠની ઓળખ તો ઘણી મોટી તેમાં તો કંઈ શક નહીં, પણ તેવણ બીજું કરે પણ શું?” તેણે હસીને જવાબ દીધો, “તે શેઠના દોસ્ત આશનાવોને વસવાનું જે કામ તાંહ જો તેવણ નહીં બચ તો બીજે કહાં?”

“ને તે દોસ્ત આશનાવો તુને શું કરશે?”

“શું કરશે? મદદ કરશે. નાણું ધીરશે, પણ તે પણ પાછાં ફરવાની આશાએ નહીં જો!”

“દોલી-દોલી,” જમશેા પણ હવે હસી પડતો બોલ્યો, “તું એટલો બધો બેદરકાર છે? તુંને કંઈજ લાગતું નથી?”

“લાગે શું? કુમક ને ટેકાની આશા છે એટલે લાગે શું? પીઠ પાછળ દોસ્તો, એટલે દરકાર કોણની?”

“પણ તેઓએ પીઠ તજ દીધી તો? કુમકની આશા પાર નહીં પડી તો?”

“તોપણ કંઈ બીહવાનું નથી. ત્યારે હુંથી પોળારા પામી જશું. ને તેમ કરતાં જો સપડાયા તો વળી થોડાં વરસની આકરી કરી આવશું. બીજું શું? સીપાહગીરીમાંજ જો પડ્યા, તો લડાઈમાં મરતાં બીહવું કેવું!”

“વારૂં, પણ એ મદદની મોટી આશા તુને કોણથી છે?” જમશાએ પુછ્યું.

“મારા શક્તીવાળા શેઠોથી.”

“ત્યારે આજે રાતે એવી ગલી ગુંચીઓમાં ભટકવાનું શું કામ પડ્યું? દોલી, તારા શક્તીવાળા શેઠો શું માપલાની પોલમાં પણ વસેછ. કે શું એકાંત શેરીઓમાં તારી મુલાકાત વાસ્તે ખંતી બનીને ઉભા રહેય?”

“આહ-આહ, જમશા, તું પણ મારા જેવોજ રંગીલો મલ્યો તે જોઈને મને ખુશી ઉપજેય!” દોલી હસી પડતો બોલ્યો. “નહીં બધ, મારા શેઠો તો વજીરોએ ને મેહેલોમાં

વસેચ, પણ મારા કોઈક સગાઓને પોલ ને શેરીમાં ધરવા વગર છુટક રેહતો નથી. આજે તો તેઓને કંઈ રીતે કસવા ગીયો તોપણ તે તો બધા આપરીજ કંની સુક્કા એટલે તહાંથી તો કંઈ વળ્યું નહીં; ને બીહુ ધુળને ફેરો ખાધો તેના બહલામાં ફકત સાત માપટાં બેવડો મલ્યો તેજ!”

“સાત માપટાં બેવડો, ને તોપણ એવી ચોક્કસ તારી વાતચીત! હોલી, દાડ ને તું ઘણા પુરાણા હોસ્તો હોવા બોલ્યો!”

“હા જમશા, જ્યારથી આ બુટારા જેવા ઠેબ્યાનાં રવાંને ખાદીનાં કપડાં જેવા મારા ગાલો સાથે પિછાણ થઈ ત્યારથીજ આપણે તો સાત માપટાંના ધરાક થવાનું શરૂ કીધેલું અને હવે તો તેથી ત્રમણાંના ધરાક થઈએ ત્યારે મગજે જરા લેહર આવવાની શરૂ થાય, નહીં તો કાંઈ નહીં!”

“ઠીક ભાઈ ઠીક, ખોદા તુંને એથી પણ વધારે કૌવત બક્ષે! પણ તારે લગતી અગત્યની વાત તો આગળ ચલાવ હવે નક્કી શું કરવાનો તારો વિચાર છે તે તો કેહ.”

“હું કહું તે અગાઉ તું મને જવાબ આપ જમશા. બોલ મારા-આપણા લવજી શેક કેમ છે?”

“કેમ છે એટલે?”

“કેવી હાલતમાં છે, પૈસાની કેવી હાલતમાં છે તે તે પહેલાં કેહ, તંદરોસ્તીની વાત પછી.”

“હોલી શેકની પૈસાની હાલત વિષે હું શું બોલું? પણ જે દેખાઈતી છે તે મુજબ તો આપરા શેક ઘણીજ ઘણીજ કમાતી, ઘણીજ આખાદ હાલતમાં છે.”

જમશાએ આ વિગત બાણીબોધને દોલીને ઉશ્કેરવા માટે સચાઈથી વેગળી આપી હતી. તે સારી પેઠે બોલ્યો હોતો કે લવજી હાલ પૈસાની ડુબતી હાલતમાં હતો. ‘હોમજી શેક હીરાજી’ની

પેહુડીને, પોતાના ભોળા પિતાથી બેખબર રાખીને, તેણે ઘણી બેખમાયલી હાલતમાં લાવી મુકી હતી અને તે ઉપરાંત તે પોતે પણ ઘણી કરજદાર હાલતમાં આવી પડ્યો હતો અને તેથી દોલી જેવા તેના આખાખાઉ માંગનારાઓને સંતોષ આપવા તો તે બિલકુલ અશક્ત હતો.

“હો ! શુકર તે ચઢદાંના !” દોલી હરખમાં આવી બોલ્યો, “ભાઈ, ‘કુવે હોશે તો અભારે આવશે !’ લવજ શેઠના સારાંમાં આપણું બી સાફજ છે. વાફ, બીજું કાંઈ ?”

“બીજું તો એ કે એવણની તંદરોસ્તી હાલ સારી ચાલતી નથી, એવણ દેહના દુઃખી ચાલેચ.”

“તેની ફિકર નહીં, તેનો ઇલાજ તો પૈસા કરશે. હવે મારે જઈને એવણને મળવું બેઠાં.”

“મળીને શું કરશે ? તું મદદ માંગશે એવણ પાસે !”

“હા કેમ નહીં ? તેવણ શું નહીં આપશે ?”

“ખચીત નહીં. દોલી, હવે તારો તેવણ ઉપર શું અખત્યાર ? હવે તારી હાલત શું કે તેવણ આગળ તું ધાંધલ કરી શકે ?”

“મારી હાલત ? મારો અખત્યાર ? હું શું કરી શકું ? જમશા તું શું પુછેચ તેનો કાંઈ વિચાર તો કર ! લવજ મારી માંગણી એવે વખતે બે ના પાડે, તો પછી થઈજ ચુકયું ! પછી તો જીવ સંટોસટનો સોદો !” દોલી પોતાની રમુજી ઢબ સઘળી છોડી ઢંઢ બેશમાં આવી હવે બોલ્યો.

“તે તો જેમ તને ગમે તેમ-તારેથી બને તે કર દોલી. તારી ને લવજ શેઠની વાતમાં હું શું સમજું ?”

“ઠીક ત્યારે તું બેજે કે શું થાયચ. હાલ તો મને જવા દે, પણ યાદ રાખજે, મારો ભરમ રાખવાનો તેં આપેલું વચન ભુલતો ના !”

એટલું બોલી તે જમશાથી જુદો પડ્યો અને મેદાનને એકાંત રસ્તે પોતાનાં કોઈ ગુપ્ત મકાન તરફ ચાલ્યો ગયો.

“આણી ઉપર આવેલો આ લુચ્ચો પણ કાંઈ હુટે એવો નથી.” તેના ગયા બાદ જમશે પોતાનાં ઠેકાણાં તરફ ચાલતો બબડ્યો. “એ કાંઈ નવું બન્યું જ નહીં. બનાવો પોતેજ પોતાનો રસ્તો લેયય તે બેહતર છે. પાપીઓજ પોતપોતામાં પીખાય તો ભલાં આસામીઓને કાયદોજ છે.”

પ્રકરણ પચાસમું.

એક બીજો અંત.

“A fellow by the hand of nature marked,
Quoted and signed to do a deed of shame.”

“Mark but my fall, that that ruined me.”

Shakespeare.

“શરમ ભરેલું કામ કરવાને કુદરતના હાથેજ નેમાયલો,
ગોઠવાયલો અને સહી થયલો એક માણસ.”

“જો મારી પડતી અને તે કે જોણે પાડ્યો મને.”

શેક્સપીયર.

બીજા દહાડાની સાંજનો સાડા છનો વખત હતો.

લવજી આજે કેથે બહાર ગયલો નહીં હોવાથી, કલાકેક સુધી ‘મોતી મેહેલ’ના બોહોળા બગીચામાં સેહેલ કરી, સતનું અંધારૂં ફેલાતાંજ પોતાના ઓરડામાં પાછો દાખલ થતો નજર આવતો હતો.

લવજીને આપણે પાછો ઘણું મહિને જોઈએ છીએ અને તેથી પહેલાં કરતાં ઘણા મોટા ફેરફાર સાથે તે આજે આપણી નજરે પડે છે. જે સુંદર બદન, જે મસ્ત બાંધો અને જે બીલેલો ચહેરો શરૂઆતમાં આપણે તેનો જોયો હતો તેની

તો હમણાં જાણે રહી સહી નિશાનોજ બાકી બચી હોય તેવું દેખાતું હતું. જીવાનીનો ઉંખર હજી તો તરતનોજ તેણે ઓળંગેલો હોવા છતાં જઈક વયની નાકવતી તેના શરીરમાં પેવશ થયલી જણાતી હતી.

લવજી હવે લથડી ગયો હતો. દુરાચારનાં દશ વર્ષોએ તેને વગર જોરનો, વગર જોશનો અને વગર ઝડપનો બનાવી દીધો હતો. એ ફેરફાર જો કે છેલ્લા આઠ દસ મહિનામાં અણુચીતો થયો હતો, પણ તેનો હુમલો ઘણો સખત થયો હતો.

વળી અનીતિની જીંદગીનાં વખતનાં પેશ પડેલાં છુપાં ઝેરની અસરમાં, હાલના નાણાં સખંધીના ગુંચવાડાની મોટી ચિન્તાની અસર વધારે નાશકારક થઈ પડી હતી અને તે એવડી અસર તળે આ ઉડાઉ શેઠ્યાની કાયાનો પાયો ધાસ્તી ભરી રીતે ધસી ગયો હતો. ટુંકમાં ઝેરંગ અને સોહરાયલા ચેહેરાનો, ખેસી ગયલી આંખોનો અને દુખળાં તનનો હમણાંનો લવજી, પેલા નામાંકીત યુરોપિયન ચીતારા ‘હોગારથે’ એક દુરાચરણી જવાનનાં ચિતારેલાં તારીફલાયક ચિત્રને આબે-હુબ મળતો આવતો દેખાવ આપી રહ્યો હતો.

તેનાં શરીરની એ સાધારણ નખખાઈ ઉપરાંત, તલ્લીનાં અને હૈડાંનાં જીદાં જીદાં દરદોથી પિડાતો હતો તે તો જીદો.

એ મુજબ લવજીની તનદરોસ્તીનો હેવાલ કહેતાં જમશેા દોલી આગળ જે બોલ્યો હતો તે સાચુંજ હતું. જો કે તે સાંભળતાં, દયા વગરના તે દેગરીયાએ જે એવું મત આપ્યું હતું તે લવજીના પૈસા તે દરદોનો ઇલાજ કરી શકશે તેમાં કાંઈ ખરાપણું દીસતું હતું નહીં. લવજીના દીલમાં પેવશ થયેલો સડો એટલો તો વધી ગયો હતો કે તેનો ઇલાજ કરનારી કોઈ દવા તેની સઘળી દોલત આપતાં પણ કોઈ પાસથી એળવાય નહીં.

એવી હાલતે લવજી સુસ્ત પગલે પોતાના ચોરડામાં જતો દેખાતો હતો.

અંદર જતાં બાગમાં કીધેલી આ નળવી સહેલથી પણ થાકી ગયો જેવો દીસતો, તે એક કોચ ઉપર અળેટાયો અને પાસે પહેલું તે દહાડાનું એક ન્યુસપેપર ઉંચકી તેના કાલમે ઉપર પોતાની નજર દોડાવવા લાગ્યો.

તેમ કરતાં તેની નજર એક નાનો ફકરો જે તેણે સહુ વારે વાંચ્યો હતો તે ઉપર પાછી પડી, કે જેમાં નીચે મુજબ લખેલું હતું:—

‘અમદાવાદવાલી લાલજી હેમચંદની પેહેડીમાં મોટી રકમનો ઘાંટાળો કરીને નાહાસી ગયલા પેલા જે પારસીઓ નામે નશરવાનજ માણેકજી અને દોરાબજી હોરમસજીને પકડી આપવા માટેનાં ઇનામને લગતી, અમારા બીજા ભાગ ઉપર પ્રગટ થયેલી જાહેર ખબર ઉપર અમારા વાંચનારાઓનું ધ્યાન ખેંચવાને અમે ઘટવું સમજીએ છીએ.’

ઉપલો ફકરો વાંચતાંજ તે બનાવને લગતી સઘળી વાત પાછી તેના ધ્યાનમાં આવી.

“વળી એ કુમળખતે મોહકાણુ વાળીચ!” અત્યંત કંટાળાથી તે પત્રને એક બાજુ ફેંકી દઈ તે બળડે, “સખખે પડીને ખાતાં એને સોહવાયું નથી. લોભ્યા ઉંદરથી છટકામાં જઈ પડવા વિના રહેવાયું નથી. દેશ છોડી પરદેશ ગયો, પણ એનાં પાખંડ એણે તબ્યાં નહીં. મુવો એ અલાગ્યો! કીયાં જહાનમમાં જઈને ભરાયોચ તેખી જણાતું નથી. પણ તે જાણી આપુને શું કરવુંચ? એણે પોતેજ પોતાને ફાંસીયો, તો હવે મારો ઇલાજ શું રહે? આચ એનાં જે કિસમતમાં હોય તે. પકડાય કે નહીં પકડાય, પણ મને એ આવી નહીં મળે તો સાફ. રખેને એ આવીને મને વળગે! એમ જો થયું તો ભારી જોખમનું કામ છે! એ દેવને હું કેમ સમ-

જાવશ? પણ નહીં હ્યાં આવવાની, મને મળવાની નાહાની તો એ નહીંજ કરે.”

પણ, ‘વિચાર કરો દેવનો ને તેજ તમેને દેખાશે,’ તેમ લવજી ઉપલો વિચાર ભાયગે પુરો કરી રહ્યો હોય તેટલાં તો ચોરડાનું બારણું હળવે રહી ઉઘડ્યું, અને દોલી તેના છુપાજ પોશાકમાં તેની સામે આવી ઉભો.

કોઈ ચોર તેને હેરાન કરવા આવ્યો છે એવું સમજી- “એ કોણ!” એમ ચોકીને ઝુમ પાડતો લવજી ઉઠી ઉભો, અને પોતાના બચાવને માટે અથવા તેને મારી કાઢવા પાસેની એક હલકી ખુરસી તેણે ઉંચકી.

“આહ-આહ-આહ! લવજી શેઠ મને નહીં ઓળખો?” દોલી હસી પડતો, અને પેલી ખોટી દાહડી સેરવી નાંખી, લવજીને અકારો થઈ પડેલો પોતાનો ચહેરો તેની તરફ સરખો કરતો બોલ્યો.

તેને જોતાંજ, કોણ જાણે શા સમજાથી, એક ભયભરી કાળ લવજીનાં જીગરમાં પેડી. પેહેલ્લીજવાર, આજેજ, દોલીને જોતાંજ એવી સખત દેહદેશત તેને ઉપજી.

દેખાઈતા પ્રીક્ષા ચેહરાએ તેણે દોલી તરફ ટીક્યું અને વધારે દેખીતા ધુજતા હાથે જેમ તેમ, પેલી ઉંચકેલી ખુરસી તેણે પાછી મુકી.

નહીં છુપાએ એવી નિરાશીથી ડોકું ધુણાવતો તે પાછો બેઠો. એ સઘળી તેની હાલત દોલીએ તો જોઈ, પણ તેને થોડીજ તેની દરકાર હતી.

“લવજી શેઠ, તમે એટલા નખળા કેમ થઈ ગયાય? કંઈ તખીએત નાદરૂસ્ત છે?” ઘણીજ દયાનાં દોળે પોતાના સદાના મેહેરબાન શેઠને તેણે પુછ્યું.

“હા, જરા તેમજ છે.” લવણએ ધીમા અવાજે ઉત્તર વાળ્યો.

થોડો વખત તો તેઓ બેઠે ચુપ બેઠા. લવણ તો કંઈ બોલે એવું હતુંજ નહીં, પણ દોલીની વિચારમાં પડ્યો કે જોઈતી વાત હવે કેમ છેડવી.

“લવણ શેઠ હું પાછો આયોચ,” આખરે દોલીજ નરમ અને ગંભીર સાદે બોલ્યો.

“કાંય?”

“તમે જાણતા તો હોવાજ જોઈએ કે કાંય. આ ન્યુસમાં તમે તો બધું વાંચ્યુંજ હોશે.”

“મેં તે વાંચ્યું. પ—પણ તું હં-હં-હાં કાંય આયો?”

“તમુને મળવા.” ધીરથી દોલી બોલ્યો.

પણ એ તેનું થંડાપણું જોતાંજ લવણનાં મોહડાંપરનો ફીકાસ વધ્યો. દોલીનાં થંડાપણાંમાંજ તેનો મક્રમ ઠરાવ છુપાયલો લવણએ પારખ્યો. તે વધારે શું પુછે?

“તમુને મળવા.” થોડાવાર લવણનાં બોલવાની વાટ જોઈ દોલી પાછો આગલીજ ઢપે બોલ્યો.

“તું મને મળ્યો દોલી, મળી ચુકો, હવે જા-હવે જા!” લવણ ખોખરે અવાજે બોલ્યો. પણ તે જાણતોજ હતો કે તેનાં ‘જા’ કેહવાથી કંઈ દોલી જવાનો નથી.

“જવાનોજ તો. રેહવાનો કાંહુ છેઉં? આટલોબી હંઈ બેઠોચ. પણ, લવણ શેઠ, તમે એમ તાહડાં પાંણીએ પટાવા માગશો તે કેમ બનશે?”

અંદરથી દેહેશતમંદ થયલો હોવા છતાંબી, લવણનો પીત્તો હવે તો દોલીની હઠ અને શોખઈ જોઈ તપતો થયો. ધીમે ધીમે તે એવાજ ઠરાવ ઉપર આવ્યો કોઈબી ઉપાય

એડીને દોલીના દોરમાંથી છૂટવું. નિરાશ તો તે થયલોજ હતો, પણ એહદ નિરાશીએ તેને જડ કીધો.

“દોલી તું ચુપચુપ જા!” હજીની નરમાશથી પણ મકમપણાથી તેણે કહ્યું. “તુંને હવે હ્યાં આવવાનું ને મને મળવાનું કંઈની કામ નથી—કંઈની કારણ નથી. તેમજ તારે વાસ્તે તે સલામતી ભરેલું નથી.”

“મારે વાસ્તે ખચીત સલામતી ભરેલું નથી જો તમે એમ સદંતર લોકાઈ ગણો તો! બાકી, શેઠ, જો આગળીજ રીતે તમે મને ગણો તો ઝાઝી ફીકર જેવું મને નથી.”

લવજ ચુપ રહ્યો.

વખત નિકળી જતો હતો, અને લવજને એમ મુગે બેઠરકાર બેઠેલો જોઈ દોલીનું ઉભાવા લાગ્યું.

“શેઠ મને કંઈ જવાબ?” કંટાળીને તેણે પુછ્યું.

“શું બકેચ દોલી?” લવજ ચીડમાં બોલ્યો, “શાનો જવાબ તું માંગેચ?”

“તમારી મદદ મને મળશે કે નહીં તેનો.”

“મારી મદદ તુંને હદ વગરની મળી ચુકીચ. હજીર વધારે મને કંટાળો દેતાં તુંને લાજ નથી લાગતી, નાપાક?”

“એવો ગુસ્સો કરીને શેઠજી તમારી નબળી તબીયત બગાડો નાં, તમારી પાક જખાંને ખરાબ કરો નાં. મને આપો રૂપ્યા, હું લેવાજ આયોચ. આજે તો મને આપોજ, હું ખાલી હાથે પાછો જવાનો નથી.”

“આપું તુંને? શું આપું? કેટલા આપું.”

“કંઈ થોડા હજીર. તમારી આબાદ હાલતમાં તે આપવા ભારી પડશે નહીં.”

“થોડા હજીર! મારી આબાદ હાલત! દોલી તું દેવાનો

જ્યોત્સ, કે યાતો કોઈએ તુને દેવાનો કીધોય! બસ હવે જા!
મારો છેલ્લો જવાબ—મારો હુકમ છે કે તું જા!”

“હું જાઉં, પણ લઈનેજ. લીધા વગર તો કદીબી નહીં.
લવજી, મને ગુપચુપ આપો!”

“બસ લુચ્ચા! આ છેલ્લોજ તુને ચેતવુંચ કે હ્યાંથી
સલામત જો છટકવા જો માંગતો હોય તો આજ ઘડી નાબુદ થા!
બસ નીકલ! તુને મેં ઘણું વેઠ્યોય, હવે વધારે વેઠનાર નથી!”

“સંભાળ, લવજી સંભાળ! હું તુંને ચેતવુંચ કે બધી
તારી આબરૂની—બધા તારા લપકાની સલામતી જો તું ધચ્છતો
હોય તો આએ ઘડી માફ માગેલું આપ!”

“આહા! હરામખોર—લુટારા—નિમકહરામ મુજી! તારી
એ ધમકીઓ બધી રદ છે? લુચ્ચા, તું શું કરનાર છે?”

“હું શું કરનાર છે? આ જખાંથી લવજી હોમજી
શેઠની ચાલ બાબે જેબી બોલાય તે હું બોલનાર છે! હવે
સમજ્યો?”

“બોલજે—નાપાક બોલજે! પણ એક માન પામેલા શેહે-
રીની—એક સાબેત થયલા ગૃહસ્થની આબરૂને, જીવપર આવેલા
એક ગુનેહગારના બકબકારાથી શું કોઈબી દાહડે અંખ લાગી
છે, કે આજે મારી આબરૂને લાગશે? આહ—આહ! ચંડાળ,
જા, તારે ગમે તે બોલ!”

લવજીના આ છેલ્લા બોલો સાંભળીને તો દોલી છક થઈ
ગયો! તે માંહેલી સચ્ચાઈ હવે તેનાં ધ્યાનમાં ઉતરી.

જે ધમકીમાં તેણે પોતાને ઘણુંજ મજબુત અને ઘણુંજ
ફત્તેહમંદ ધાર્યો હતો, તેજ ધમકી તો, લવજીની આ નહીં
ધારેલી બેદરકારી જોઈ, બિલકુલ નકામી થઈ પડેલી તેને લાગી.
લવજીએ તે નભરવશીનું તો ફક્ત દોળ ઘાટ્યું હતું તે તે
પીછાણી શક્યો નહીં!

લવજીને ફત્તેહમંદ, અને પોતાને ફજેત થયલો જોઈ હવે તો તે જંગલી ભુંડ જેવો ઉશ્કેરાયો.

“ખરેખર-ખરેખર, એમજ થાય. નીચ ! ઠગારા, આખરે તુંજ ફાવેય ! તું હરખાયય ઓ ધ્યાનતી કુતરા ! તું જીવે-યજ કેમ ?”

એમ બોલી, પોતાની નાહાસ ભાગની હાલત પણ હેવાની ઝનુનના બાહારમાં ભુલી જઈ, અને નિરાશીથી ઘેલો બની, પોતાની પાસેની એક ખુરસી ઉંચકી ભેરથી લવજીનાં દીલ ઉપર ફેંકી, અને બીજીજ પળે બારણાં તરફ દોડી ગયો !

તે ખુરશીજ બે વાગતે, તો લવજીની જીંદગીનો દોલીએ ચાહ્યો તેવો અંત નક્કી આવતો પણ ચોકસ ધ્યાનથી નીચે બેસી જઈ, તે ખુરશીને પોતાનાં માથાં ઉપરથી પસાર થવા દીધામાંજ લવજી ખચ્યો.

દોલીને નાહસતો ભેતાંજ હવે લવજી વિજળી ઝડપે કૂદી ઉઠી તેની પુઠે દોડ્યો !

અરે ! ભલુંજ બે તે નહીં દોડતે તો !

ભલુંજ લવજીની સલામતી માટે, બે દોલીને પકડવામાં તે ફત્તેહ પામ્યો ન હતો તો !

ભલુંજ હોમજી શેઠની જઈણીના વખત માટે બે તેવજીના એક પુરા બેઠાએ આ ખુનપર ચડુડેલા ખવીસને વગર હરકતે જતો મુક્યો હતો તો !

પણ લવજીનાં કમખખત ક્રિસ્મતે, દોલી પછવાડે દોડતાં તેને અટકાવ્યો નહીં. એર, તેને વધારે લલચાવ્યો !

એરડાનાં બારણાં બાહર હજી તો દોલી પગ મુકે તે આગમચ લવજીએ તેને ગરદનમાંથી પકડ્યો.

“મુજી!” લવજી તેને દાબી ધરતો બોલ્યો, “એટલું બધું કરવાની જો તેં હીમત કીધી, તો હવે હ્યાંથી તુંને છટકવા દેનાર નથી! અરે કોઈ આ——”

તે ખુબ મારી પોતાનાં માણસોને બોલાવા ગયો કે તેઓ આવી દોલીને પકડવામાં તેને મદદ લાગે.

પણ તેની ખુબ ઠેકાણેજ રહી ગઈ.

ભારી ખુટવાલા દોલીના પગની એક આડી લાત તેનાં પેટમાં લાગતાંજ, ફક્ત—“ઓ!”—એટલો અવાજ કાઢતોજ તે પટકાઈ પડ્યો!

બીજી ઘડીએ તો દોલી નાહસતોજ થયો, પણ આગળ જતાં, સામેથી આવતો જમશો તેને મળ્યો.

તેને નાહસતો અને જંગળી જેવા દેખાવનો થયલો. જોઈ જમશાને તરત કંઈ શક ગયો! અને તેથી જોરમાં દોલીનો હાથ પકડી—“શું કીધું? કાંઈ નાહસેય તું?”—એમ તેને પુછ્યું.

“દુકતા, દુર થા! મારા રસ્તામાં ના આવ! જા પુછ તારા શેઠને, જો તે કંઈ કહી શકે તો!” એવા જવાબ સાથે, જોરના એક આચકાથી જમશાને દુર ટેંકી દઈ, આ કરપીણ પોશાગીર ત્યાંથી વગર હરકતે અલોપ થયો!

તુટી પડેલો જમશો તરત ઉભો થઈ, કંઈ બીજું કરવાને બદલે—“અરે એણે લવજીને શું કીધું!” એમ બેહદ ગભરાટથી બબડતો તેના ઓરડા તરફ દોડી ગયો.

પ્રકરણ એકાવનસું

“જે, હું કોણ છું?”

“Wretch ! & what canst thou relate,
But deeds of sorrow, shame & sin ?”

Crabbe.

“So may he rest, his faults be gently on him.”

Shakespeare.

“કંગાલ ! જણાવશે તું શું, શીવાય સંતાપ, શરમ અને સેતમનાં કામો ?”—કેબ.

“એમ લેઓ તે સદાનો આરામ, તેનાં પાપનો બોજ નરમજ તે ઉપર પડો !”—શેકસપીઅર.

ગભરાટ સાથે લવજીના ઓરડામાં દાખલ થતાં ખારણાં પાસેજ પડેલા તેનાં બેલાન બદનની ઠોકર લાગતાં જમશો પોતે નીચે પડી મુશકેલીથી પોતાને બચાવી શક્યો.

“એ કોણ ? લવજી ! ઉંખર પર આડો—બેખબર હાલતમાં !” તે ચાંકીને બોલ્યો, અને બે ત્રણ ઘડી સુધી, કાંઈ પણ કરવા વગર આ પાપી પણ દુઃખી થયેલા પુરૂષ તરફ સ્થીરપણે તેણે ટીક્યું. હવે શું કરવું તેના વિચારમાં તે પડ્યો.

“એ પડ્યોચ,—ને તે પણ એના મદદગારને હાથેજ !” ટીકતાં તે મનમાં બબડ્યો. “જેબનો ફટકો, આ દેખઈતાં કારણનું રૂપ ધારણ કરી, આખરે એની ઉપર પડવા વગર રહ્યો નથી. જે ફેળે એને પુગાડતાં મારા હાથે અચકેલા, તેજ ફેળે, માહુરી યુક્તિથી એ બીજાના હાથે પુગવા વગર રહ્યો નથી. પણ એનો પ્રીકાશ એટલે ભય ભરેલો કેમ ? પેલા કર્પોર્ણિ એની હસ્તીજ તો ખતમ કીધી નથી ?” એમ બોલી તેણે લવજીને તપાસ્યો, એટલે તેની ખાત્રી થઈ કે તે ફક્ત બેખબરજ થયેલો હતો.

“હવે ઉંચકું છાંથી, કે પડવા અથવા મરવાજ દેઉં એને છાં? દયા વગરનો આ મુજી મારા ટેકાને કે મારી મદદને લાયકનો તો નથીજ. એની જતન મારે હાથે કરવાને માફ જીગર ના પાડે છે. પણ-પણ-નહીં, એમ મારે નહીં કરવું જોઈએ. થાઓ જે ગમે તે, પણ છાંથી એને ઉંચકવો તો જોઈએજ. એ જોખમર શાથી થયોય તે પણ હું જાણતો નથી. પેલા નિર્દય દોલીએ કીધેલા કંઈ જખમથીજ જો એ નીચે પડ્યો હોય તો એની હાલત ખચીત ધાસ્તી ભરેલી છે. હમણાં-હમણાં થઈ પડેલી એની મુરડાલ હાલત કોઈ સખત મારને કે જખમને તામોશ કરવાને તો ખીલકુલ અશકત છે.” એટલું બોલતાં જમશાએ તેને કમરમાંથી પકડી ઉંચક્યો, અને મુશકલીથી ઘસડી લાવી એક કોચ ઉપર સુવાડ્યો. પણ તેમ કરતાં, લવજનાં સફેદ બદ્દીઅન ઉપર પાંસળાં આગળ જણાતો એક ડાઘ જોઈ તે ચોંક્યો.

“ઓહો! એમ જો થયું હોય તો એનું મોતજ!” તે બોલ્યો, “તે ઝનુની ગોધાનો એટલો સખત માર જો એણે ખમ્યો હોય હવે ખચીત એનું પરીણામ સાફ આવવાનું નથી! પછી તો જેમ એનાં કિસમત.”

એટલું બોલી તે હવે પછી શું કરવું તેનો વિચાર કરતો લવજવાળા કોચની પછવાડે સેફેજ દુરથી આવેલી એક ખુરશી ઉપર જઈ બેઠો.

રાતનો અંધકાર તો ઘણો વખતનો ફેલાઈ રહ્યો હતો, બાહર તેમજ તે આંરડામાં પણ સઘળું ચુપ હતું, અને તે ચુપકીદી વચ્ચે જમશે પોતાની જીંદગીના જુદા જુદા અને ખાસ કરીને છેલ્લા બે ત્રણ દહાડાના ઉપરા સાપરી બનેલા નવાઈ જેવા બનાવો ઉપર ખ્યાલો ફોડાવતો હતો તેવામાં દુખની એક નાની ખુમ સાથે લવજને સાવધ થતો તેણે જાણ્યું.

“હા! આ કેવું દુઃખ!” લવજી બોલ્યો, પણ જમશાએ તેને કાંઈપણ જવાબ દીધો નહીં.

“હું કાંઈ છેઉં? કેટલા વાગ્યા?” લવજીએ પુછ્યું, પણ કાંઈ જવાબ તેણે સાંભળ્યો નહીં.

“ઓ, આ કેવો દુખારો-હ્યાં કેવું દુખેચ! હા-હા, હવે મને યાદ આવી! દોલી પેલો દોલી નાહડો, અરે કોઈ છે? કોઈ દોડો-દોડો પકરો એને! એ ખવીશે મને માર્યોચ-મને મરણુતોલ માર્યોચ! કોઈ છે-કોઈપણ હ્યાં છે?” તેણે બની શકતે મોટે અવાજે ખુમ મારવાની તજવીજ કરીધી, પણ તેનો અવાજ એટલો ધીમો પડી ગયો હતો કે તે ચોરડાનાં બારણાં બાહાર પણ લાયગે સંભળાતે.

“કોઈ મળે નહીં-નાપકો કોઈ હ્યાં હાજર નથી. માફ શું થશે? માફ મોત આવતું હોય એમ મને લાગેચ! હું મરસ-હું મરસ, ને હ્યાં એખલોજ! એ, કેવી ધારતી-કેવી હેખત-”

“કેવી ધારતી-કેવી હેખત!” એમ જમશેા હવે જ્યાં બેઠો હતો ત્યાંથી નરમ પણ મધુમ અવાજે બોલ્યો.

“એ કોણ!”

“કેવી હેખત? સેંહકડોને પોતાની ચાલથી હેખતાવનારા જીવને એટલી હેખત તે કેમ લાગી શકે? જીંદગીનો અંત જાણતાં એટલો તે કેમ કાંપે? મોત આવી પુગવાની ખબર મેળવતાં એટલો તે કેમ ધુજે!”

“એ કોણ છે હ્યાં?” લવજીના કાન ઉપર ઉપલા ઘાટકી બોલો પડતાંજ, ઘણો ઉશકેરાઈ તે બેશથી બોલ્યો, “કોણ હ્યાં બેસી, આવા મારા દુઃખી વખતમાં વધારે દુઃખ મને આપવાની હીંમત કુરૈચ-અરે શોખાઈ બતાવેચ?”

“દુઃખ દેવાની હીંમત! અરે પાપી, તારા બોલ અને તારી કબુલાતો ઉપર આધાર રાખનારાં કેટલાં નિર્દોશોને તેં દુઃખ દેવાની હિંમત કીધેલી તે યાદ કર. ને પછી આ હિંમત સાથે તેની સેહેજ સરખામણી તો કરી જો!”

“શું કબુલાત-શું આધાર-કોણ નિર્દોશ! એ કોણ છે નાપાક, કે મારેથી અણુદીઠ ને ગુપ્ત રહી એવા ભરમ ભર્યા બોલોથી મને સત્તાવાનું નિયંત્રણ બતાવી રહ્યો?”

“મારા બોલો ભરમ ભરેલા નથી, પણ તારૂં પોતાનું મગજ અજ્ઞાયબ જેવી સખતાઈ ધરાવનારૂં છે કે તેમાં જીગર ફાટે એવા બનાવની યાદગારી પણ કાયમ રહી શકતી નથી. અરે એવું બુરૂં-એવું કર્પીણ એક મન તે પસ્તાવે શું જાણે? ને તેથીજ મરતી ઘડીનો વિચાર તેને હેબતાવે તેમાં નવાઈ શું?”

“હું સ્વપ્નનો તો જોતો નથી! આ બોલો શું ખરેખરા મારે કાને પડે?” બેહુદા ધાસ્તીથી હવે લવજી બોલ્યો.

“ખરેખરા!”

“તો કોણ છે તે બોલનાર? તે મારી સામે કેમ નથી આવતો? ગુપ્ત બેસી એવા તીર જેવા બોલોથી મને જખમી કરવાની તેની મતલબ શું છે? એ દોલી તુંજ તો નથી?”

“નહીં, લવજી, હ્યાં દોલી—તારો દોલી તો હવે નથીજ. તે તો ક્યારનો, તેં તેને આપેલી પૈસાની મોટી રકમોના બદલામાં તારી લાયક ચાકરી બજાવી આ બોહોળી દુનીયાંની સપાટી પર તેનાં બુરાં પગલાંની બદબો દેલાવાને નાહડો છે. તમે શેઠ ને તે ચાકર ફરી પાછા હ્યાં મળવા પામે એવા સંભવ મને લાગતા નથી.”

“અરે એ શું પીડા! ત્યારે તું કોણ છે? બોલ, હિચકારા, ખડીકણા ચોર! મારી નાકવતીનો લાલ લઈ મને રજા નાં કર, નાપાક! મારી સામે આવ!”

“લે આઉંચ!” એમ બોલતો જમશેા ઉઠયો, અને લવજની સામે ઉભો રહી, ભયંકર નજરથી તેની તરફ જોતો બોલ્યો, “જો લવજ, હું કોણ છેઉ?”

“જમશેા, મારો ચાકર! કોણ લુચ્ચા, આ કેવી બેઅદબી?”

“લુચ્ચાઈમાં જાંદગી પુરી કરી ચુકેલા મૂજ, બરાબર જો કે હું કોણ છેઉ? ખરું છે કે એક નોકર દાખલ તારે ત્યાં હું રહેલો છેઉ, પણ તે તારું નખોદ વાળવાના હેતુથીજ. જમશેા, એ તેં મને આપેલું ને મેં તામોશ કીધેલું તોછડું નામ છે, પણ મારું ખરું નામ એટલું હલકું નથી. બરાબર તપાસ મારો ચેહરો-ચાદ કર તેં મને કાંહ જોયો તો!”

જમશેા અથવા બરાબર બોલીએ જમશેદની વિકાળ નજરની હેખતથી જાણે રૂધિર જયો હોય તેમ લવજ તો એ સઘળો વખત પડીજ રહ્યો હતો. જમશેદને બોલતો અટકાવી વચ્ચે બોલી ઉઠવાની ઘણીપણ કોશેશ તેણે કીધી, પણ ઘણો વખત સુધી તેની ઝાંખાં ઉપડી શકી નહીં.

“કાંહ જોયો તો! કોણ—જમશેા તું કોણ છે? આ કેવી ચાલ તારી?” આખરે તે બોલ્યો.

“તું નહીં જોણતો મને? નથી મારી આજખ—મારો દેખાવ તુંને ચાદ? મોતનાં બીછાણાપર આ તારું બોલવું શું ખરું છે?”

“ખરું છે—ખરુંજ છે.”

“તો જો આ ચેહરો!” એમ, આગળ કરતાં પણ વધારે ઘાડા અવાજે બોલતાંજ, જમશેદે પોતાનાં ગજવામાં હાથ નાખ્યો, અને તેમાંથી એક કાળી કાચની સાદી લાંકીટ ખેંચી કાઢી લવજની આંખ આગળ ધરી—“જો આ ચેહરો! એ છે તુંને ચાદ?”

એક ઘણી ઝીણી—ઘણી સુંદર એક અબળાની સખી તે લાકેટને શોભા આપી રહી હતી. એટલી તો ભોલાઈ ભરેલી ખુબસુરતી તે અબળાના ચેહેરા ઉપર પ્રકાશતી હતી—એટલી તો નમનતાઈની ગવાહી તેણીની આંખો આપી રહી હતી—સેહેજ ખુલ્લા રહેલા તેણીના હોટો એક સાદી સખીમાં હોવા છતાં પણ એટલી તો સફાઈ અને શીરીનીની નિશાની આપી રહ્યા હતા—અને ફક્ત છાતી સુધીનીજ સખી ઉપરથી પણ તેણીનાં બદનની અપાર નાજુકાઈનું એટલું તો નવાઈ જેવું ટોલ થતું હતું કે તે દેખાવ, તે ચેહરો, તે આંખો તે બદનનો છાપ એક વાર પણ જોનારની નજર ઉપર ઠસેલો કદી ગુમ થાય નહીં. હતી તો તે ફક્ત એક—સખી એક નકલ—એક છાંયો, પણ તે નકલજ કોઈ જોનારની તારીફ અને અભયખીની લાગણીઓમાં મસ્ત કરી તે અસલ બનાવત—કુદરતના હાથની તે અસલ કારીગરીની દીપકનો પુરે પુરો ખ્યાલ કરવાને શક્તિવાન કરતો હતો. તે આખી સખીને ઢાંકો અને ફક્ત તે આંખો જોવો, એટલે તેઓનોજ એક લેહકો—એક વીણવતો, ભલાઈ—ભાવ—માયા—મેહેર દેખાડતો લેહેકોજ તમોને કેહ કે તે પાક ચશ્મો કોણની હોય. આખો ચેહેરો ગુપ્ત રાખો, અને તે કપાળ જોવો, તો તે ઉદાર—સાફ—સફેદ—ખોલ્લું—પોહોળું કપાળજ, અને તેની ઉપર કુદરતી મરોરથી પેચાઈ પડેલા બે ત્રણ કાળા ઝુલફેજ, તમોને જણાવે કે તે ફરેશ્તાઈ અબળા કોણ છે. ફક્ત હોટોજ ખુલ્લા રાખો, એટલે તમો પારખો—તમો યાદ કરો કે તે એકવારનો સાંભળેલો મિઠાશ કોણનો અને કેવો હતો!

એવો એક ચેહેરો, અપાર ખુબસુરતીની અસલ ચીજની એક એવી સુંદર નકલ હવે લવજની આંખને જઈ મળી તે જોતાંજ, “આહા!” એવો શબ્દ તેને મોહકી

નિકળી, તેના એક એક હાથો તેની છાતીસે જઈ દબાયા. દયા તેમજ દુઃખ ભરેલો એક પ્રેરકાર તેના ચહેરા ઉપર થયો.

ફીકકો તો તેનો ચહેરો હતોજ-દોલીના ભારી પગના મજબુત જખમથી તે નીચે પડ્યો ત્યારે તે ઘણોજ ફીકકો પડ્યો હતો,-પણ આ સખી જોતાંજ જે સફેદી-જે ફિકાશ તેના ચહેરાએ અખત્યાર કીધો તે એટલે તો ત્રાસદાયક હતો, અને તેની આંખોમાં દેખાતી હેખત એટલી તો બેહદ હતી કે એક ઘડીની મમતાથી ઉશ્કેરાઈ જમશાથીબી બોલવા વીના રહેવાયું નહી કે-“શું છે લવજી, શું છે?”

પણ તે મમતા તેની એકજ ઘડી ટકી રહી. લવજી ઉપરનો તેનો આગળો ક્રોધ વળી પાછો બેવડા જ્વેશથી ઉછળી નિકળ્યો, અને આગલાજ ઘાડા અવાજે તે બોલ્યો કે-“મને કંઈ જવાબ? લવજી, આંખે બાનુની ઓળખ કંઈ આવેચ ધ્યાનમાં?”

પણ લવજી હજી કંઈબી બોલ્યો નહીં. જેમ જમશાની નજર તેની ઉપરથી, તેમ તેની નજર પેલી સખી ઉપરથી એમ-કે-તેમ ખીસીજ નહીં. સેવટે જમશો એટલો અધીરો બન્યો કે લવજીનો એક હાથ પકડી જ્વેશમાં તેને હીલવીને ઘાંટો પાડી પુછ્યું-“લવજી, એ કોણ?”

એ આંસુના સીધા રેણા હવે લવજીનાં બે ગાળો ઉપર સરી પડ્યા. ઉછળતી છાતીનાં એક ધીમાં-એક દાબેલાં દચકલાં સમેટ-“નવાજ!” એટલા બોલો તેને મોહુડેથી છુટ્યા.

“હા! એ નવાજ-એ તારી નવાજ! બેકોલ-બેઇમાન-બેમરવત-બેરેહમ એ શયતાન! એ તારી ચાહેલી-તારી કબુલેલી-તારી ફશાવેલી-ને તારી તજેલી નવાજ!”

“જમશા, એ લાયો તું કાંહથી?” એમ હવે નરમ વીણવતા સાંઢે લવજીએ પુછ્યું.

“લાયો કાંહથી? એ હું લાયો નથી, એ હતીજ મારી પાસ, એ છેજ—એ રેહશેજ હું મેશ. જો મને બરાબર; યાદ કર તેને કે જે સુરતની એક નાની વાડીમાં આવેલાં એક સુંદર મકાનમાં પરદેશની ચાકરીપરથી પાછો આવતાં બેજ વખત તારી નજરે પડ્યો હતો, ને જેને આ બાઈએ—આ નવાળે, તારી નવાળે—પોતાના ભઈ તરીકે તુને ઓળખાવ્યોતો!”

“હો! જમશેદ—જમશેદ મને માફ કર!”

“યાદ કર તે વખત—યાદ કર તારી મુલાકાતો—યાદ કર ભલાઈનાં ઢાંકણ હેઠળ તેં તાંહુ આપેલો દેખાવ—યાદ કર તારી વાતો—તારાં વચનો—તારી કબુલાતો—તા”

“જમશેદ હવે બસ! કંઈ વિચાર—કંઈ દયા તો કર!”

“દયા કઈ? નવાજપર તેં શું દયા કીધીતી? તેને તરક કરતાં, તેને હીણતાં, ને—ઓ ખોદા! આખરે તેનાં મોતનું કારણ થતાં તુને દયા નહીં આવી? ફરેશતાઓ ત્રાહે ત્રાહે કરે—અરે દેવો વટીક ધુળે એવી બેઠમની તેણી સાથે કરતાં તુને વિચાર કંઈજ નહીં આવ્યો—તાઈં જીગર કંઈજ નહીં હટ્યું?”

“અરે પણ હું તેને વીસર્યો નથી!” આ સંગદીલ પાપી, હવે બેઘડક રડી પડતો બોલ્યો, “જમશેદ, તે બનાવ તો અણુચીતો બન્યો, પણ તેની યાદ મારે મનથી ખીશી નથી, તેનો પસ્તાવો માઈં મન છોડી ગયો નથી!”

“જુહું—હરહરતું, શરમ ભરેલું જુહું!” અત્યંત તિરસ્કારથી, તે તરફ જોતો જમશેદ બોલ્યો.

“જમશેદ, માઈં માન—માઈં માન!” તે બોલ્યો.

“હરગેજ નહીં! પસ્તાવો તાઈં મન કરે એ કઠી હું માનું નહીં. હુસ્યા! જીવતાં જીવત જો તેં તેને વિસારી, તો મુવા બાહ તેની યાદ તું કરે? આ કોમળ પુલ જેવી મારી

બેહુનને પીખીને અને હલકી પાડીને ચાલી જઇ તેની જીંદગીથી ક્રના કરવાને તું જો ડર્યો નહીં, તો તું શાથી ડરે? જો આ સખી, લવજી જો આ ચેહેરો! એ એનો અસલ કુદરતી દેખાવ. તારી મુલાકાતને વખતનો-તારી કબુલાતો જે બોલીઓ સાંભળતી વખતની આ એની ખુબસુરતી. પણ પછી તેં એને જોઇતી? તારા દગાથી જાણીતી થવા પછી-સદાની-હિલુપસ્તીના ચાલુ સંતાપ ભર્યા વિચારો તજે દબાયા પછી, ને, અરે, સઉથી ઉપરાંત, તે કાતેલ જેરી રસ ગળાંમાં ઉતારી મારા નેક બાપને છેલ્લી સલામ કર્યા પછી જે તેણીનો દેખાવ જે તેણીની હાલત મેં જોઇ, તે તેં જોઇતી? બોલ, કેહુ મને, ઓ ઠગારા! કે ત્યારે, તે ઘડીએ, તારા પાપી પૈસાની હુરામ મોજેમાં અટવાતાં, તુને વિચાર આયો'તો કે એક નિર્દોશ જીવ તારા હાથે જખમ પામેલો, મોતના ખીછાંણા પર રીખતો હોશે? નવાજને તેં શું-શું કહેલું તે હું જાણતો નથી, તે પુછ તારાં હૈડાંને! પણ મને તેં કહેલા બોલો તુને યાદ છે? 'નવાજને ટેકો આપનાર હું છઉં; નવાજની સંભાળ મારા હાથમાં સોંપ!' એમ તેં મને કહેલું, ને એ કહેવા પર આધાર રાખી હું પરદેશ ગયો. તે મારી બેહુન તરફનુંજ એક છેલ્લું કાગળ મળતાં પાછો ફર્યો, ને આવતાંવાર મરતીજ મેં તેને જોઇ. બેહુન-બેહુન-ઓ નવાજ!" એમ બોલતો હુવે જમશેદ રડી પડ્યો, પણ પાછો મકમ થઇ તેણે બોલવાનું શરૂ કીધું- "તેના છેલ્લા બોલો પણ તારીજ યાદના-તારીજ દુવાના થયા. અંતની ઘડીએ પણ તુને શ્રાપ દેવાપર ને તને ખુરૂં ચાહવા પર તેની ઝખાં ઉપડી નહીં. પણ તેં કશી ચાનક ધરી નહીં. એક અભયજ જેવા સંગદીલે તેં એવા બનાવ તરફ પણ બેદરકારીજ રાખી. નવાં-નવાં કાવત્રાંઓ દોલી જેવા એક કુર્પીણની મદદથી તું ચલાવતોજ ગયો, ને છેલ્લે તારી ચુગા

જામાં પુતળીને પકડવાની વેત્રણ પણ કરવાને તું ચુક્યો નહીં. તેપણ એવીજ નૈયતથી, પણ તેમાં મેં તુને ક્ષાવવા દીધો નથી!”

“નહીં, જમશેદ નહીં, એટલું તો માફ સાંભળ ને માન, કે પુતલી તરફનો મારો ચાહ સાચો ને ખરોજ ઉતો! સાંભળ જમશેદ, એમ મોહડું ફેરવ નાં; તે વખતની એક પલીદ લાલચથી ઉશકેરાઈ મેં તારી બેહેનને પણ તજી તો ખરી, પણ થોડો વખત પછી માફ મન ફેરવેલું ખાત્રીથી માન. પાછો આવીને તેને મળવાનું મેં મન પણ કીધેલું, પણ તેટલાં તો તેના જીવ પર કરવા વિષેના સમાચાર મને મળ્યા. વખત નિકળી ગયો, ને તે વિષેનું દુઃખ ઉપજવું જો કે ચાલુ તો રહ્યુંજ નહીં, પણ તોખી તેની યાદ તદનજ મારાં મનથી ગુમ પણ થઈ શકી નહીં. ઘણી વખત, મોજબોકના હીંગામમાં પણ તે વાત મને યાદ આવતાંજ ગમતો ને પસ્તાવાનો એક છુપો પણ સખત ફટકો મને લાગવા વગર રહ્યો નથી!”

“ઓહ, પણ એવા ફટકાની અસર તારી પર થઈજ શું? તું સુધર્યોજ કાંહુ? નહીં-નહીં નાપાક-નાપાક, ગમે એવો ઘાટકી મને તું વિચાર, પણ તારું બોલવું હું કબુલ કરતો નથી! તે ફટકો જો ખરેખરો લાગોજ હોતે તો દોલી જેવા એક લુચ્ચાની સંગત વધારે વખત તું ચાલુ રાખતેજ નહીં. પણ આખરે તેનો ફેજ તુંને કેવો મળ્યો? તરેહવાર હવસોમાં તુને છગાવી, સેહેજભર પોતાને ઓછું પડતાં તે તારો જમ થવાને પણ અચકાયો નથી. ને એ પણ જે થયુંચ તે, બાણ ને ધુજ, ઓ નાપાક, મેંજ કીધેલું છે. દોલીને પારખનાર, સમજાવનાર તે ઉશ્કેરનાર, હુંજ છઉં!”

“તું તુંજ ! ઓ ખોદા ! મારે ત્યાં રહીને માફ ખાઈને !”

“છટ ! નીચ તારૂં નીમક મેં ખાધું નથી. ‘ મોતી મેહેલ ’ થી થોડેક દુર બેસતા જે ભીખારીને તું રોજ કાંઈ ભીખ આપેચ તેને જઈને પુછ કે રાત કે દીવસનું પુરતું લોજણ એમનું એમ તેને કોણ લાવી આપતું હતું ? તારે તાંડ ગુબ્બરેલાં આખાં બે વરસોમાં હુમેશનું માફ ખાણું બહારથી મેં પૈસા આપી ખાધેલું છે, તેની સાબેતી પણ બે તું ચાહે તો આપવા તૈયાર છું. તેં આપેલો કોઈખી પગાર મેં વાપર્યો નથી, તારાં અપાયલાં કોઈખી કપડાં મેં પેહેર્યાં નથી. તે બધું એમનું એમ એક ગાંસડીમાં વીંટાળી નીચેની મારી પેટીમાં મુકેલું છે. તેનું થાઓ હવે જે ગમે તે. એ રીતે તારાં નીમકનો પણ હું ચોર થયો નથી. જે મેં કીધુંચ તે તો કંઈજ નથી. કોઈ બીજો તો ઘણા વખત અગાઉનોજ ખોદા બાણે તુંને શું હાલતે પુગાડતે, પણ મારાં કુદરતી નરમ જીગરે તેવું કંઈખી કરતાં મને અટકાવ્યો એજ આટલો વખત સુધીનાં તારાં સારાં નસીબ સમજ. તારૂંજ હુથિયાર તને લાગે એજ મારી મકસદ મેં પાર પાડી. તારી હાલત વિષેની ઉલટી ખબર જીવ ઉપર આવેલા દોહીને આપીને મેં ઉશકેર્યો, એટલે તેણે પોતાના ખવાસને મળતુંજ કામ બળવ્યું.”

“જમશેદ, હજી તું કેટલું બોલશે ? મારી હાલતપર તો કાંઈ નજર કર ! તેની સંભાળપર તો કાંઈ ધ્યાન આપ ! આ મોતના વખતે ખરા-ખરાજ પસ્તાવાથી તારી માફી હું હું ચાહુંચ તે તો કબુલ કર ! જમશેદ બોલ મને છે તારી માફી ?”

“હું તને કંઈ પણ કહેતો નથી.” જમશેદ પણ તેની તરફ જોઈ હવે સેહેજ નરમ અવાજે બોલ્યો, “લવજી, બે તુંજ ધારેચ કે મોત તને આવી મળનાર છે તો હવે

ઘટતેજ ઠેકાણેથી તારી માપ્રી તું શોધજે. મારે મોહડેથી નિકળેલા ફક્ત હા કે નાના ખાલી બોલોથી શું લાલ થનાર છે. આજ તારી હાલત મેં જોઈજ એટલે બસ. ‘મોતીમેહલ’ માંના બીજા કોઈબી વસનાર સાથે કે હવે તારી સાથે પણ મને કશું લાગતું નથી. ગમે તેટલા નીચ પણ પડી લાગેલા મુઠ્ઠાને પાડવો એમાં નામદારી નહીં હોય. હું જવશ અહિંથી તે પાછો આવનાર નથી, પણ ખરેખરી માપ્રી જે તું મેળવવા માંગતો હોય, તો રાખ આ સખી તારી પાસ અને બાકી રહેલો તારો વખત એની ઉપર નજર નાખી બની શકતો પસ્તાવો કરવામાં ગુબાર !”

“નહીં ભાઈ ન-નહીં, જમશેદ રા-રા-રાખ એ ત-તારીજ પાસ. કોઈ બીજાના હાથમાં રખડતી ગયલી એ-એ-એને હું જોવા ચાહતો નથી. એ વગરબી, મારા મનમાં એની યાદ તાજી અને એનો પસ્તાવો બરીજ રહેશે.”

દયા લાવવા જોગ ડચકલાંઓથી ઘેરાયલા એટલાજ તેના બોલો જમશેદે સાંભળ્યા અને છેલ્લીજ વાર તેનાં મોહડાં સામે નજર નાખી—“હું જાઉંય હવે, છેલ્લી સલામ !” એમ બોલતો તે તેનાથી જુદો પડ્યો.

પા કલાક પછી એક બીજા ચાકરે આવી લવજીને જોયો તો તે પાછો બેભાન પડેલો જણાયો.

પ્રકરણ બાવનમું. સાંભળો આ હકીકત.

“But come, thy tale-begin-begin.”

Crabbe.

“પણ ચલાવ તારી વાત-શરૂ કર-શરૂ કર.”

કેબ.

“બીજું તુંએ સાંભળ્યુંય પણ એખી સાંભળ,

એ સાંભળી તું ના ખોહતો હેડાંનું બળ.

સંધું ધ્યાન રાખી તું સાંભળ અથ ચાર—

કે કેવી રહેય જગમાં બહી યાદગાર.”

મનસુખ.

દશ દિવસો વધુ નિકળી ગયા.

સાંજના પાંચ વાગ્યા હતા. આકાશ ખુદ્દું અને હવાની
લેહકી શીતળ કુંકતી હતી.

વરલીના બંદ આગળ સેહેલગાહના રાખેતાના શોખી-
નોનો અચ્છો મેળાવડો થયો હતો અને તેઓમાં જમશેદ
સાથે તેઓને પહેલ્લી પિછાણ થઈ તેજ જગ્યા આગળ, અગા-
ઉથી નક્કી કરી રાખવા મુજબ ફરામરોજ અને માણેકશાહ
સાથે જમશેદ પણ ઉભેલો જણાતો હતો.

“ગોઠવણ મુજબ આપણે એકઠા તો મળ્યા જમશેદ,”
ફરામરોજ બોલતો સાંભળાયો, હવે “હવે ખોટી ફકત તમારા
બોલવાની છે.”

“પણ તે સાંભળવા કોઈ એકાંત જગા ઉપર આપણે
એસવું જોઈએ,” માણેક બોલ્યો. પેલા બેઉને એ સુચના પસંદ
પડી અને તેથી તેઓ સેહેજ દુરની તદ્દન એકાંત પડેલી એક
જગ્યા ઉપર જઈ બેઠા.

“ભાઈઓ, સુરતના એક મધ્યમ હાલતના રેહવાસીનો હું છોકરો થાઉં,” હવે જમશેદે પોતાનું ખ્યાન શરૂ કર્યું, “મારા બાપનું નામ વીકાળ વીરાળેગી હતું.”

“વીકાળ વીરાળેગી!” ફરામરોજ અચરત થઈ બોલ્યો, “તેવણુ તો માહરા કાકા બેહરામશાના પુરાણા જાની હોસ્ત.”

“ને તેવણુના દશખત પણ એટલા તો ચોકસ બેહરામશાનાં ધ્યાનમાં ઠસેલા કે જમશેદ તરફથી તમારી ઉપર આવતી ચીઠ્ઠીના દશકત જોઈ તરતજ તેવણુને વીકાળ યાદ આવવા વગર રહ્યા નહીં!” માણેકે ફરામરોજનાં બોલવાને ટેકો આપ્યો.

“ખરી વાત,” જમશેદ બોલ્યો, “તમારા બેહરામશા વીકાળના જાની હોસ્ત. બે ત્રણ વખત છેક સુરતવેર પણ તેવણુને મળવા આવી રહેલા અને ત્યારેજ બેહરામશા ઉપર મારી નજર પડેલી મને યાદ છે. ને બીજું વળી એ કે પોતાનો અંત લાવવાની કોશિશ કરવા અગાઉ પોતાના હુબોનું ને પોતે કીધેલા ઠેરાવનું ટુંક ખ્યાન પણ તેવણુને બેહરામશાનેજ વાસ્તે લખીને બીડી મુકેલું મને જડ્યું જે તુરત તેવણુ પર મોકલી આપવાને હું ચુક્યો તો નહીં. પણ હવે મારી વાત પર મને પાછો આવવા દેઓ. હુમારી સંસારી હાલત જો કે ઘણી તવંગર તો નહીં, પણ ફકટ ત્રણ જણથી બનેલાં અમારાં નાંના કુટુંબને સુખ ને સંતોશથી રાખવાને પુરતી હતી. મારા બાપે પોતાની જીંદગીમાં, એટલે જીવાન જીંદગીમાં, થોડો વખત શરાપીના, થોડો વખત દુબાશપણાનાં, અને થોડો વખત તરેહવાર જીનશોના વેપારી તરીકેના કામકાજે ઘણીજ ચોક-શાઈ ને ઘણાજ ઉદ્યોગથી ચલાવી ઠીક નાણું જમાવ કરી મુક્યું હતું, અને પોતાની જીંદગીનો ઘણો ખરો પાછળો ભાગ તો તંટલીજ પોતાની પુજની બેડી આવક ઉપર ગની-

મત કરીને તેવણુ ગુબારતા હતા. નાહુનપરામાં આવેલી એક એકાંત જગાપર એક નાની વાડીને નાનો અંગલો બાંધી અમે રહેલાં હતાં. અમારું કુટુંબ ફકટ હું, વીકાજી, ને નવાજ નામની મારી એક બેહુન એ ત્રણતુજ બનેલું હતું. હમણાંથી આશરે પાંચ વરસ અગાઉ મારી વય ત્રીસ વરસની હતી, ને મારેથી પાંચ વરસ નાની મારી બેહુન નવાજનો જનમ આપતાંજ મારી માતા સુનાબઘ ગુજરી ગયાં હતાં. સુનાબઘના ગુજરવા પછી વીકાજીએ, જેમ બીજાઓ ઘણાખરા કરેચ તેમ, કોઈ બીજું ઘેર કરવાનો વીચાર તો બીલકુલ કીધો નહીં. મને કેળવણી આપવા પર, ને નવાજને આશાનીથી ઉધારવા ઉપરજ તેવણુ પોતાનુ ધ્યાન રોકીને બેઠા. હું પચીસ વરસનો થયો ત્યારે મારું શિખવાનું પુરું થયતું વિચારો, વીકાજીએ એક વેપારી પેહેડી ઉપર મને ચાકરી રખાવ્યો. ત્યાં મેં ઉદ્યોગથી કામ કીધું, મારા શેઠોને રાજી કીધા, ને તેઓને એટલો વિશ્વાસ મેળવ્યો કે તેઓએ કરાંચી ખાતેની પોતાની પેહેડીની શાખાનો આખો વહીવટ મારી નજર તળે સોંપવાને મોટો પગાર આપી મને ત્યાં મોકલવા માંગ્યો. મેં તે દરખાસ્ત કબુલ કીધી, અને વીકાજીની પણ ખુશીથી હું ત્યાં જઈ રહેવાની તૈયારી કરતો થયો. પણ તેવામાં એક નહીં ધારેલી ખટપટે હુમો બે બાપ દીકરા વચ્ચે મિનાકેશો ઉપજાવ્યો. શેહેરમાં રહેતો એક પારસી જેને વીકાજી પોતાના નેક દોસ્ત તરીકે માણતા હતા તેની એક દીકરી સાથે પરણીનેજ કરાંચી જવાની અચબુચી સુચના એક દાહડે વીકાજીએ મને કીધી. પણ તે છોકરી અને તેનો બાપ અને તેનાં આખાં કુટુંબની બદસુરતી તેમજ બદ ચાલથી હું એટલો તો માહીતગાર હતો કે એવી નજદીકની એક સગાઈમાં નહીંજ ઉતરવાનો મેં ઠરાવ કીધો. પેહેલાં તો મેં

એવુંજ સમજવા આહું કે કરાંચીથી પાછા ફરવા બાદ જે ગોઠવણો વાજબી લાગશે તે કરશું. પણ વીકાળ તેમ સમજ્યા નહીં. તુરતજ સઘળું થવું જોઈએ એવા તેવણના વિચારને મેં કબુલ રાખ્યો નહીં, એટલે તો અસલથીજ હુજતી સ્વભાવના મારા પીતાએ પોતાના સાદા વિચારને મક્રમ ઠરાવમાં બદલી નાખ્યો. વધારે ગેરસમજીતી અટકાવાને મેં તેવણને સઘળી બાબદની સમજ આપી, છુપી વાતોથી વાકેફ કીધા, અને તે છોકરી સાથે નહીજ પરણવાનો મારો ઠરાવ બાહેર કરી તે બાબેનાં કારણો મેં તેવણને જણાવ્યાં. પણ ફેકટ. ગેરસમજીતી વધતીજ ગઈ, અને આખરે ખોટલા ઝઘડામાં તેનો અંત આવ્યો. પોતાનું ઘેર એકદમ છોડી જવાનો તેવણે મને હુકમ કીધો, ને હું તેને તાબે થયો પણ જવા અગાઉ મને હંમેશની બેહુદા ચાહતી મારી નેક બેહેનને તો મળવા વગર હું રહ્યોજ નહીં. મારેથી જુદી પડતાં તેણીને ઉપજેલા ગમની તો હુદજ નહીં હતી પણ આખરે સખુરી રાખવા વગર તો બીજો ઇલાજજ નહીં હતો.

“બેહેન, સંભાળજે,” હું જુદો પડતાં બોલ્યો, “તારી પોતાની ને આપરા બાપની હાલત ઉપર ચોક્કસ નજર રાખતી રહેજે. એવણ જઈફ છે, તું જીવાન છે, પણ એવી રીતે ચાલજે કે તેથી જેમ તારી જીવાની ઝલકતી તેમજ એવણની જઈફી સુખી કરતી રહે. વાતચીતમાં, મેલાપમાં, ને દોસ્તીમાં સાહુચેતીથી ઉતરજે, ને કંઈબી નવા બનાવો અને તે વિષે તરતજ મને વાકેફ કરવાને સુકતી નાં!”

ભાઈ તરીકેની મારી ફરજના એટલા બોલો કહી, હું હવે વીકાળ પાસે ગયો. તેવણે મારી તરફ દેખાડેલા ગમે તેટલા ગેરવાજબી ક્રોધ છતાં એક દિકરા તરીકેની છેલ્લી મુલાકાત મારીજ તરફથી આપવાની ફરજ હું ભુલ્યો નહીં.

વાડીની વચમાં એક નાનાં માનિતાં કુતરાંને પસવારતા પોતાની માનીતિ એક મોટી પુરાણી ખુરસી ઉપર બેઠેલા મેં તેવણને જોયા. હું ગયો તેવણ તરફ.

પણ મને આવતો જોતાંજ અત્યંત ગુસ્સાથી તેવણે મોહકું ફેરવ્યું. મેં તે ઉપર ધ્યાન આપ્યું નહીં.

“હું રજા લેઉંચ બાવાજી,” હું થોડેક દુર તેવણથી ઉભો રહી બોલ્યો, “મારી કંઈબી તકસીર થયલી જો તમે ગણતા હોવો તો તેથી માફ મને કરવાની મારી તમને અરજ છે.”

કંઈબી ઉત્તર મને મળ્યો નહીં. એક નજર વટીક તેવણે મારી તરફ નાંખી નહીં.

“નહીંજ તમે મારી તરફ જોવો તો ચીંતા નહીં બાવા, પણ નવાજ પર તો તમારી નજર સદાજ રાખજો એટલી મારી સુચના છે. એને કેમ રાખવી ને ચલાવવી તેજ બાબદ પર હવે હું મેશ તમારું ધ્યાન દોડાવજો. માય ને ભાઈની ગેર-હાજરીમાં એની સંભાળનો બધો જોખમ તમે ઉપાડજો. હું જાઉંચ હવે.” એટલા બોલો સાથે મારાં ઘેર તરફ અને બારણાં પાસ ઉભેલી મારી બેહુન તરફ નજર નાખી હું બાહુર પડ્યો.

હું કરાંચી ગયો. ઘણો વખત સુધી તો નવાજ તરફનાં કાગળો સાધારણ સંદેશાનાં મારી ઉપર આવતાં ચાલુ રહ્યાં, પણ દશથી વધુ મહીના વિત્યા બાદ જે કાગળ મને મળ્યાં તેમાં એક ટુકડી નવી ખબર મેં વાંચી, તે નીચે મુજબની થોડીક લીટીઓમાં સમાયલી હતી—“બીજું લખવાનું ભઈજી, એ છે જે બાવાની ઓળખાણમાં આવેલો એક જુવાન પારસી હમણાં હમણાં આપરે ઘેર આવતો-જતો છે. તે મુંબઈનો કોઈ વેપારી છે, ને તે સાથે ઘણુંજ શિખેલો તે ઘણીજ લાયકીવાળો છે.”

“એ જો કે એક ટુકો ઇશારો હતો, પણ મારેથી તે બેઠરકારીથી વિસારી અથવા પસાર કરી શક્યો નહીં. એક જીવાન પારસીને વીકાજી પોતાનાં ઘેરમાં આવજાવ કરવા હે તે મને બીલકુલ ઠીક દીસ્યું નહીં. પણ મેં આશા રાખી કે તેને લગતી કંઈ વધુ વિગત નવાજ પોતાનાં બીજાં કાગજમાં મને આપશે. તેવું કશું બન્યું નહીં. વીકાજીની ઓળખાણનો તે હતો એટલી વાત શિવાય નવાજ બીજું કાંઈપણ મને જણાવી શકી નહીં. જો કે તેની ચાલચલણ અને વાતચીતની વધારે-વધારે તારીફો તો તે પોતાનાં કાગજોમાં કરતીજ ગઈ.

“વરશ પુરું થયું અને પેહોડીનાં કામે હું પાછો મુંબઈ ગયો. ત્યાંથી સુરત આવ્યો અને પેહોલે દાહડે વીકાજીથી છુપો હું નવાજને મળ્યો ત્યારે તો મેં કોઈને જોયો નહીં અને તે વીશે મેં વાત પણ કાહડી નહીં, પણ બીજે દાહડે વાડીને પછવાડેને રસ્તે દાખલ થતાં મેં નવાજને એક ખુબ-સુરત જીવાન પારસી સાથે વાત કરતી ઉભેલી જોઈ. મને આવતો જોઈ તેઓ બેઠ હસ્યાં, અને આગળ જતાંજ નવાજે પોતાના ભાઈ તરીકે મને ઓળખાવ્યા બાદ, દીનશા નવરોજી એવા નામથી તેની ઓળખ મને આપી “આપરા બાવાના દોસ્ત” તરીકે તેણે મને જણાવ્યો. સાધારણ થોડીક વાતો કીધા બાદ તે હમોથી છુટો પડ્યો.

“નવાજ, આ શખસ કોણ?” એમ, તેના ગયા બાદ અરધી ગંભીરાઈ અને અરધી અજાણીના અવાજે મેં મારી બેહુનને પુછ્યું.

“આપરા બાવાનો દોસ્તદાર.” એટલો ટુકો જવાબ તેણીએ મને આપ્યો.

“બાવાનો દોસ્તદાર! એ ક્યારે થયો? એને આપરે ઘેર આવવાનું શું કામ?” નવાજે અજબ થઈ મારાં મોહોડાં ભણી જોયું.

“બાવાજ એને આવવા કેહ્ય લઈ, તમે એમ કાંય કરોય?”

“નવાજ, એક તરતની ઓળખાણમાં આવેલા શખસને પોતાનાં એકાંત ઘરમાં આવવા દેવો એમાં વીકાળ ડાહપણુ કરતા હોય એમ તુંને લાગેય. તુ પોતે તેની સાથે આ રીતે વાતચીત કરવામાં વગર અડચણનું સમજેય? નવાજ, માણસની પરખ કરવા બાબેની આપરા બાવાની સમજ બાબે મને કંઈ સારું મત નથી. વાસ્તે સાંભળજે, તારાં સુખ કે દુખનો આધાર તારી અક્કલ ઉપરજ રહેલો તું ગણે તો તેમાંજ શોભા છે. બીજું વધારે તુંને હું શું કેહું?”

“મારા બોલેલા બોલો નવાજ ઉપર વ્યર્થ ગયા નહીં. તે બધા ઘણાં ધ્યાનથી સાંભળી લઈ, ઘણો વખત સુધી નીચી મુદીએ વીચાર કરતી તે ઉભી રહી.

“ભાઈ, તમારી શિખામણુ ખરહક છે,” આખરે તેણી બોલી, “મારું બધું ધ્યાન તે પ્રમાણે ચાલમાંજ હું લગાડશ. પણ આ દીનશા સાથે જરા તમે ફરી તો જોવો. એમાં જલાઈ ને લાયકી કેવી છે. તેની જરા તપાસ તો લેવો.”

“મને તેમ કરવાની જરૂર નથી, તેમજ મને કુરસદ પણ નથી. નવાજ તું નાની નથી, વાસ્તે જે તપાસવાનું હોય તે તુંજ કરજે, ને આટલા મારા બોલો કદીપણુ ભુલતી નાં કે કોઈપણુ મીઠી જબાંનાં બાલી બોલો અને વચનો ઉપર લોભાવું નહીં.”

“એટલી વાતચીત કરી હું તેનાથી જુદો પડી, પાછો ફરંચી ગયો.

“છ મહીના નિકળી ગયા. નવાજનાં કાગજો મારી ઉપર આવતાંજ રહ્યાં અને તેમાં એક વખત પેલા દીનશાહે મારાં

બરમાં ફરીથી આપેલી મુલાકાતનો હેવાલ પણ મેં વાંચ્યો. મને ચટપટ થવા લાગી. પોતાના એક જઈફ મીત્રને મળવાનીજ મતલબથી દીનશાહ એક મુંબઈથી સુરત વેરની અવારનવાર મુસાફરી કરતો હોય એ વાત તો મને બેહુદીજ લાગી. સુરતમાંનું તેનું ખર્ચું ખેંચાણુ શું હોય તે તો હું સમજ્યો, પણ તે વિષેની તેની ધારણા સાચી અને માનભરેલી છે કે નહીં તે બાણુવાની ચટપટ મને થવા લાગી.

“તે બાણુવા માટે એક નજીવાં કામનું બાહાનું મેળવી એક વાર ફરીથી સુરત આવવાને તક મેં મેળવી એ બીજે દેરે પણ દીનશાને મેં ત્યાંજ જોયો.

“નવાજ, આ પારસી હજી અહિંથી ખસતો નથી?” એક એકાંત જગે બોલેલી સખતાઈથી મેં તેણીને સવાલ કીધો અને તેજ ઘડી તેણીના ચહેરા તરફ નજર નાખતાં શરમાળપણાંને એક ઘેરો રતાશ મેં પસાર થતો જોયો.

“હું શું બાણું?” એમ તેણીએ ટુકો ઉત્તર દીધો.

“બાવા જો એને કાંઈ નહીં કહેશે તો, હું નવાજ ગમે તેટલો પણ જોખમ ખેડીને એને અહીંથી દુર થવા કહેવા વગર રહેવાનો નથી.” તેણીનું હીર જોવા હવે હું ક્રોધ દેખાડતો બોલ્યો.

“સેહેજ ચાંકીને તેણીએ મારી તરફ જોયું, પણ તુરતજ પોતાની નજર પાછી નીચી નાખી—“તમને એની સામે શું વાંધો છે ભાઈ?”—એમ ધીમે સાદે તે બોલી. હવે હું સમજ્યો કે કેવી પંગતી ઉપર તેઓ હતાં.

“વધારે કાંઈ લંબાણુ વાતમાં ઉતરવાને બહલે થોડાક સવાલનો ખરેખરો જવાબ માંગી મેં તે વિષેની ખાત્રી કીધી અને દીનશાહનું ખર્ચું મન પણ તેણીને પરણવાનું હતું તે બાણી હું સંતોષ પામ્યો. હજી પણ છેલ્લી ઘડી સુધી ઘટતી

સાવચેતીમાં રહેવાની મજબુત સુચના તેણીને કરી હું છુટો પડ્યો. થોડુંક આગળ ચાલ્યો નહીં એટલે મને દીનશાજ મળ્યો.

“કિમ પાછા સીધારોચ જમશેદ ?” એમ ઘણાજ ભલા અવાજે તેણે મને પુછ્યું.

“હા દીનશા, પણ જવા અગાઉ તમુનેજ હું મળવા માંગતો હતો એટલે તો તમેજ મળ્યા.” હું જોડ્યો.

“મને મળવા ? માફ કાંઈ કામ છે તમુને ?”

“હા, મારે કાંઈ કહેવુંચ તમુને. સાંભળો દીનશા,” હું જોડ્યો, “સુરતનો આચ્છે બીજો ફેરો મેં લીધો તેનું કારણ એજ કે મારાં ઘેરમાં ઉપરાસાપરી મુલાકાતો લાંબાવતાં તમને અટકાવવા અથવા ના કહેવું. હું જોડ્યું જોલનારો માણસ છેઈ અને હું તેમજ તમને કહેતો, પણ નવાજે જે હમણાં મને કહ્યું તે મુજબ જોતાં તો હવે તેમ તમુને જણાવવાની કદગી ફરજ મને પડે તેવું નથી. હવે મને તમે જોડ્યું કહેશો કે તમારી પોતાની ખરેખરી ખુશી છે ?”

“હા છે !” એવો જોડ્યો ભાર મુકાયલો જવાબ મને મળ્યો.

“તેમ તમે ક્યારે કરવાના છેઓ તે વીશે મને લખી જણાવશો ?”

“હા જરૂર.”

“ત્યારે એને વિશે હું નચીંત રહું ?”

“ખચીત. નવાજ હવે મારીજ છે. જમશેદ હવેથી એની સંભાળ, એની જતનનો આધાર મારી પહેલ્લી ફરજ એનાં ભલાં તરફ નેઘાહ રાખવાની હવે થશે. એ માફ વચન છે. એક ગૃહસ્થ તરીકેની આખર ઉપર આપેલો એ મારો કોલ છે. હવે બસ ?”

“બસ. વધારે મને શું જોઈએ ? મને પુરતી નિરાંત વળી.”

“અરે! તેજ ઘડી કોઈ છુપા અવાજે મને ચેતવ્યો નહીં કે ફરેશતાના લેખાશમાં ધંકાયલા આ ખવીસનાં વચ્ચેના ખોટાં છે? કોઈ ગેબી શક્તિએ મને કહ્યું નહીં કે આ નિર્દય કસાઈ તે બરીબ ગોરપંદને રમાડે છે તે રેહોંસવાનીજ દયાનતે? હે કિસ્મત !

“ખીજેજ દિવસે હું પાછો મારી ચાકરીપર ઉપડી ગયો.

“ચાર મહિના નિકળી ગયા. દીનશા તરફથી કથો પાણુ સંદેશો મને મળ્યો નહીં. નવાજ તરફથી પાણુ કાંઈ ચોક્કસ જવાબો મને મળ્યા નહીં.

“આખરે ચાર મહિના પુરા થયા એટલે મારી દુઃખી બહેન તરફનું છેલ્લું એક કાગળ મને મળ્યું.

“તે ઉપર જેમ તેમ નજર ફેરવી તે પુરું કંઈ તે અગાઉ તો ભયંકર હિણુપસ્તી અને નિરાશીના બુસ્સાથી બેભાન બની, ચેહેડીના ઉંબર ઉપરજ હું પટકાઈ પડ્યો અને ચોવીસ કલાકે સુદ્ધિમાં આવ્યો.

“સુદ્ધિમાં આવતાં, ખીજેજ દિવસે ઉપડી જતી સ્ટીમરમાં મેં જગ્યા લીધી. મારી છેલ્લી સફરના તે દિવસો મેં કેમ ગુબાર્યા તેનો ખ્યાલ ભાઈઓ તમેજ કરો. એટલાથીજ મારી હાલત સમજો કે, મારાં ઘેરમાં નિપજેલી મરણુતોલ આફત વિષેની ખબર પાડવા બંદર ઉપર આવેલો મારો એક દોસ્ત મારા સુકાઈ ગયલા દેખાવ ઉપરથી મને ચોળખી શક્યો નહીં.

“ઘર જતાં તો કમબખ્શી સંપૂર્ણ થયલી મેં બાણી!

“મોતની તરાપ નવાજ ઉપર પડે તેની માત્ર દસજ મીનીટ અગાઉ તેણીના ચેહરા સામે હું જઈ ઉભો.

“મને જોતાંજ, પસ્તાવાથી કે શરમીંદગી કે અરે! ગમે તે સબખથી તેણીએ આંખો નીચી ફીધી અને જમણા હાથમાં મજબુત હાંબેલી બે લાકેટો મારા હાથમાં સેરવી દઈ—

“જમશેદ આ લેવો અને એ આપનારને કેહજો કે તું સુખી થજો! જેવું માફ કીસમત—” એટલા બોલો બોલી કપાળ તરફ પોતાની આંગળી દેખાડતાંજ તેણી બંધ પડી અને થોડીક ઘડી તેવી દબાયલી હાલતો ગુબારી એક છેલ્લી આંચકી અને અવાચી સમેત તે પોતાની સેવટની ઉંઘમાં પડી! અને હું પેલી બે માંહેલી એક લાકેટ, જેમાં તે નાપાકની સખી હતી (અને જે સાથે બાંધેલી એક ચીપલી ઉપર—“નવાઝને તેણીના દીના તરફથી”—એમ લખેલું હતું) તે નીચે નાખી પગ તળે ભચડતોજ અને—“બહેન મારી!”—એમ બોલતોજ તેણીનાં ગળાં ઉપર પડ્યો.

“બીજી આફતનું વધારે ખ્યાન તે શું આપું? ભાઈઓ, એહારમની મધરાતેજ પાસેના ચોરડામાંથી મારા પિતાનો ખોખરો દમ લેતો અવાજ સાંભળતાંજ હું તેવણ પાસે ગયો. ત્યાંને દેખાવ બેતાંજ ડોળા ફાડી જડ બની હું તો ઉભોજ રહ્યો અને ચાર મીનીટ પછી મેં જાણ્યું કે આ દુન્યામાં હું એકલોજ હવે પડ્યો. તેવણના તક્યા તળેથી બેજ કાગળે મને મળ્યાં. એક તમારા કાકા ઉપર લખેલું અને બીજું મારી ઉપર, કે જેમાં આટલાજ બોલો હતા કે—‘જમશેદ હું જાઉંચ. નવાજ વગર મારેથી રહેવાતું નથી જે છે તે તારુંજ છે. સુખી રહેજે!’

“ત્યારથી ફરતો રહી, મેં દીનશાની શોધ કરવા માંડી આખરે મેં તેને પિછાણ્યો—તેને પકડ્યો—તેને પાડ્યો.

“એજ મારી તવારીખ છે, ભાઈઓ, બીજું તે શું કહું?

“એક કામ મેં ધારેલું, તે તો થયું. જખમ પામનાર અને કરનાર બન્ને હને હવે અહીંથી ગુમ થયાં છે. તેઓનાં કામોનું વજન જે ત્યાં થવા લાયક હોય તે થશે. તેઓની ભલી કે ખુરી કરણીનો બોલો ત્યાંને અદલ ત્રાજવે તોળાશે.”

પ્રકરણ ત્રેપનસું અને છેલ્લું

“As; now-'tis ended, like an old wife's story.”

“એમ હવે એ પુરી થઇય, એક બુઢી બાએડીની વાતની પેડે.”

બસ કર હવે એ કમજોર કલમ,
શોભામાંજ કર તું આ કીસ્સો ખતમ.
સરને નમાવીને શેયાણાને નમ,
બોલ અદબ ને કાએદાથી નરમ ને કમ.
નહીં તો થાશે જખમીને જશે જાયા,
એબગીર ધીઃકારશે ને હરસે ડાહ્યા.”

મનસુખ.

જમશેદની વાર્તાની સમાપ્તી સાથે આપણી વાર્તા પણ સમાપ્ત થાય છે.

બાકી રહેલા કાંઈ થોડાક ખુલાસા શિવાય વધુ બ્યાનની હવે જરૂર રહી નથી.

વાર્તામાં એક ખુરો પણ અબ્જયબ જેવો ભાગ બજાવી આખરે હિણુપરતી અને નાસીપાસીને અકડેલાં હીરાંબધને ફરદુનજીએ પોતાને ત્યાં ઝાઝોવાર રેહવા દીધાં નહીં. નાહનીનાં મરણ બાદ તેવણનું ‘પગલું’ વધારે વખત ‘ગઝદર કોટ’માં જારી રાખવા દેવોને ફરદુનજીએ તિસ્કાર સાથે ના પાડ્યું, અને આખરે તે બાદને પોતાના છેડાયલા ઘણી તરફથી મળતા એક સારી રકમના દરમાયા ઉપર સંતોશ પામી, પોતાના બાપીકાં વતન ભરૂચનાંજ એક એકાંત મકાનમાં પોતાની બાકીની જીંદગી પુરી કરવી પડી.

જુવાન જોડાંઓનાં લગન સંબંધી બાબદ ઉપર આવતાં જણાવવું પડે છે કે થોડા વધારે વખતની દોસ્તી ઉપરથી જમશેદનું ખરૂં મન બાણી લેઈ તેના મીત્રોએજ, સેહલાઈથી ગોડવણ કરી, દુબ પામેલી શીરીનને તેના સાચા પ્યારમાં

સોંપી સદાની સુખી કીધી, અને વખત જતાં તો તેઓ બેઠ પોતાની પેહેલી જીંદગીમાં પોગવેલાં સંકટોને વિસરી પણ ગયાં. માણેકના ઘરને જરખાનુએ, અને ફરામરોજનાં ઘરને પુતલીએ માન પામતું અને શોભતું બનાવ્યું અને કુદરતી મેહેતલ અને મજાહો સંપૂર્ણ થવા બાદ તે ત્રણે અબળાઓ એકેક ખુબસુરત ફરજંદ પોતાની કેડે બેસાડી માતા તરીકેનો માનવંત એલકાબ પામતી થઇ.

બેહરામશાહ ગઝદર, અને તેવણુના ભાઇ ફરદુનજી, બેઠ ઘણી જઇફ વય સુધી બચાં-કચ્ચાંનું સુખ પામી મરણ પામ્યા. બેકે અલબતાં ફરદુનજીને જે સખત ફટકો એક લાગે હતો તેની અસર તો કદીબી નાખુદ થઇ શકી નહીં.

દગાખેર નોશેરવાન તો પકડાયો અને લાંબી મુદતની સજા પણ પામ્યો, પણ ત્યાર પછી તેનું શું થયું તે જણાયું નહીં, અને તેની માતા બાપડી રીબી-રીબીને માર્ગ લાગી. દોલી તો તેજ વેળા નાહડો તે સપડાયો નહીં, પણ ત્યારબાદ દસ વરશે અલાહબાદ ખાતે ખોટા સીક્કા બનાવનારાઓની પકડાયલી એક દોલીમાં તે પણ હાથ લાગ્યો, અને આખરે દેશનિકાલની સજા પામી દુરદરાજ ટાપુ ઉપર મરણ પામ્યો.

બાહુર ખખર.

સત કબીરકે બચનકો, પ્રગટ કરું અખ સોય,
બે વાકો નિજ વાંચહિ, બુધિ નિર્મળ હોય.

કબીર વાણી.

મહાત્મા કબીરજીનાં ૯૦૬ ચુટી કહાડેલાં પદો
પચ્ચીસ ભજનો તથા તેમનાં ખાસ ત્રીસ જંત્રા
અર્થ સાથે.

તથા કબીરજીની જીંદગીનું વૃતાંત.

કબીરજીની રંગીન તસ્વીર શરૂઆતમાં આપી છે.

રચનાર-મરહુમ બેરામજી પીરોજશાહ માદન.

સુધારા વધારા સાથની નવી છઠ્ઠી આવૃત્તી

આ પુસ્તકમાં સમાવેલી અગત્યની બાબદો સર્વેને જોઈતો
ખોરાક પુરો પાડશે. વિદ્યાના પૂજારીને વિદ્યા આપશે, નીતિના
ભક્તને નીતિના સખકો દેશે, સુખમાં સમાધાન સ્થાપવાને અને
નમ્રતા ગૃહણ કરવાને, તેમજ દુઃખમાં ધીરજ ધરવાને અને મનને
શાંત રાખવાને કિમતી મદદ કરશે અને દરેક રીતે હરકોઈ મનુષ્યને
લાભ તથા બોધ દેવા ઉપરાંત આનંદ પમાડશે એમ કેહેવામાં
અતિષ્ઠોક્તી કરેલી ગણાશે નહીં, જીંદગીનું સાર્થક કરનારા અમ-
ત્યન સિધ્ધાંતોને કબીરજીએ રસીલી ભાષામાં બહુ ઉમદા રીતે
વિસ્તાર્યાં છે અને આ પુસ્તક જે પણ જ્યારે ઉઘાડશે ત્યારે તેમાંથી
તેને કાંઈ અને કાંઈ શ્રેષ્ઠ સખકો, મિઠા, માયાળુ અને મધુર
વચનોમાં વાંચવાના મળશે, જે સર્વને આનંદ સાથે શાંતી તથા
સુખ પમાડવા વિના રહેશે નહીં. કીંમત રૂ. ત્રણ.

જેહાંગીર શ્રી. કરાણીના છોકરાઓ,

૧

જેહાંગીર કરાણીનાં પારસી પેહેલવાનોનાં નામાંઓ.

“આપણી પાસે આપણા વડીલોના મહાન કામો દર્શાવનારા ત્રણે આપણી અમુદય મીરાસ છે, જે કિંમતી જવાહીરોના અખુટ ખજાના સાથે સરખાવી શકાય. આપણે કોણ છીએ, કંઈ મહાન, કીર્તિવંત, તેજસ્વી, અને પવિત્ર પ્રજાના વારસો છીએ તેનું સાચું જ્ઞાન કરાવી તેઓ આપણા દેશદેશમાં અને આણે આણમાં ખરું પારસી-જરતોસ્તીપણું ભગૃત કરે છે; માટે આપણા જરતોસ્તીઓએ આપણા પોતાના પુર્વજોના ઇતિહાસથી વાકેફગાર થવું જ જોઈએ, અને જે આપણે તેમ નહિ કરીએ તો આપણું પારસી જરતોસ્તી હોવું વ્યર્થ છે.”

૧. કરામઝી નામું—કીં. ૩. બે.

મીં રસ્તમ દસ્તુર દીનશાહની કલમથી લખાયેલા “ઇરાનના ઇતિહાસ” ઉપરના ૧૬ પેઞના નિબંધ, અને તવારીખ અને નામાંઓના સંબંધમાં વાસ્તવીક દલીલો સહીત લખાયેલા અભ્યાસ કરવાખેગ દિઆયા સાથે.

૨. કેરશાર્પ નામું—કીં. ૩. હડી.

૩. હારાખ નામું—કીં. ૩. સવા-આ અને નામાંઓમાં વિદ્વાન એકમાર્ગી રકૉલર મીં ખમનજી ન. ધાલર એમ. એ.ની કલમથી પુટનોટ અને દિઆયા આપ્યા છે, જે પણ ઇરાનની તવારીખપર અજવાળું નાખવા જેવા છે.

૪. રસ્તમ નામું—કીં. ૩. બે.—વિદ્વાન રકૉલર શમ્શ-ઉલ-અલિમા ડોં જીવનજી જ. મોદીની કામેલ કલમથી શાહનામા અને ખીજાંહેયાત ઇતિહાસીક કામેલ સત્તાદાર પુસ્તકોના આધારે લખાયેલી આ જેહાં પહેલવાનની રસીલી તવારીખ.

૧. “અર્દા વિરાફ નામું”—તે સાથે “ગોરતે ફરયાનો” “હાદોખત નૂરક” અને “એકવીસ નૂરક” એ ત્રણ કેતાઓ સાથે આપવામાં આવી છે. કીંમત ૩. એક.

જાહેર ખખર.

મહુમ શાયર રૂતમ ધરાનીની ઇતીહાસીક નોવેલ.

ગુલ શી રી ના

ધરાની
છલ્લી શાહજાદી.

ધરાના ઇતીહાસને આધારે લખાયેલી આ એકલી નોવેલના લેખક મહુમ શાયર રૂતમ ધરાની પોતાના વખતના એક યુનંદા શાહેર, મહાન કલમકશ વિદ્વાન હતા, અને તેમની રસીલી કલમે અનેક મનરંજક પુસ્તકો આહેર પડ્યાં હતાં, જેમાં ધરાની ઇતીહાસીક 'દોઢ ધરાવતું' આ નોવેલ એકજ હતું.

મીઠ જોહાંગીર માણેકજી દેશાઈ એમ. એ. ની અભ્યાસી કલમે પ્રસ્તાવના અને “પારસી-ઇસ્લામી સંબંધ” વિષે હાલના ધરાની મામલા સંબંધી ધણો ઉપયોગી વિષય આપ્યો છે, જે ધરાનાના હાલના સવાલ ઉપર કંઈક અજવાળું નાખી શકશે.

આરબ હુમલાથી યજ્ઞદેજ્ઞદ શેહરીયારને જે કમનસીબ ફટકો પડ્યો ત્યાર બાદ પણ ધરાને સદંતર પાયમાલ થતું બચાવા અને ધરાની શહેનશાહત ફરી બરપા કરવા જે કોશિશો થઈ હતી તેનું ઇતીહાસીક દાસ્તાન-ધરાની વડા દસ્તુર દાદની બાહોશી, તેની પવિત્રાઈ, તેનું રમલ-ઇલમ-જોતીશ ઇતીહાસ વિગેરેનું અપૂર્વ જ્ઞાન, તેની બહાદુરી અને લડાયક હૈમત વિગેરેનું રસીલું જ્યાન વાંચતાં હીમ ધરાની દસ્તુર બદાઓ કેવા હતા તેનો કાંઈક ખ્યાલ આવશે.

કીંમત રૂપો દોહોડ.

બાહેર ખબર.

જેહાંગીર કરાણીવાળી

નવી અરેબ્યન નાઈટ્સ.

પુસ્તક ૧ હું અને ૨ જી.

જેમાં ૧૫૫ ચિત્ર સાથે ૫૮ વાર્તાઓ આપી છે. દુનિયાની અનેક ભાષાઓમાં તરબુમો થયેલી આ કેતાબ સર્વે ઠેકાણે ધણીજ માનીતિ થઈ પડી છે. એમાં વાર્તાઓનો ભંડાર ભરેલો છે, અને તે અતિશય રસીલી અને વાંચવાળેગ છે, એ એટલી તો જાણીતી ખીના છે કે તે માટે વધુ લલામણુની જરૂર રહેતી નથી. ગુજ-

રાતી ભાષામાં એની અનેક આવૃત્તિઓ નિકળી છે જેમાં સરળ અને રસીલી ભાષામાં જેહાંગીર કરાણીવાળી અરેબ્યન નાઈટ્સ ધણી વખણાઈ હતી અને તેની છેલ્લી આવૃત્તિ ખપી જવા પછી તેની માંગણી ચાલુ રહેવાથી મોટા ખર્ચે ચિત્ર સાથની આ ચોથી આવૃત્તિ બાહેર પાડી છે. ફાયલ ઓફ્ટેવો, ચોપાનિયાનાં કદનાં લગભગ ૮૦૦ પાનાનાં ૧૫૫ ચિત્ર સાથનાં પુલ કલ્પાથ અને વાલ્યુમોની કીંમત ખાસો અમને સવળ પડે કરી

બન્ને વાલ્યુમનાં ભેગા દળદાર પોઠાના રૂ. ૬૫

રાખી છે, તેથી સાહિત્યના શોખીન સજ્જનોને આ સાહસને દરેક ઉત્તેજન આપવાની ખાસ અરજ છે.

મજુક લુટારો યાને જંગલનો શાહ.

કીં
મ
ત
ર.
૧૧૧.

મહુમ ફરદુનજી બે. મર્જીયાનની રસીલી કલમથી
“અરેબ્યન નાઈટસ”ની ઢબ ઉપર લખાયલી સાત રસીલી
વાર્તાઓનો સંગ્રહ, જેમાં નીચલી સાત વાર્તાઓ આપી છે:—
૧. મજુક લુટારો યાને જંગલનો શાહ; ૨. બગલાડ્ડી ખલીફ;
૩. દરજી શાહબહે; ૪. ફતીમાનો છુટકારો; ૫. મુક વેહંત્યો; ૬.
ભૂતાળવું વહાણ; ૭. દિલાવર સૈયદ.—૪૬ ચિત્રો સાથે.—કીં. ર. ૧૧૧.

૨૨૦-૨૨, વોરા બજાર, કોટ, મુંબઈ.

૫

બાહર ખબર.

બાળકો માટે એક ઉત્તમ પુસ્તક.

ચિત્ર-યુક્ત મૂળાક્ષરો.

બાળકોને વાંચતાં શીખવવાનો પાયો મૂળાક્ષરો છે; કેળવણીની શરૂઆત
ધણી નાની ઉંમરે થાય છે, માટે રમત સાથે જ્ઞાન મેળવવાની
શરૂઆત કરવા આ પુસ્તક રજુ કરતાં બાર મુકી બાળ-
વીશુ કે હિંદુસ્તાનની છાપાકળાને જેબ આપે
એવા આ મૂળાક્ષરોનું પુસ્તક એક નાદર
પરીણામ રજુ કરે છે.

એમાં દરેક મુળાક્ષરો તેને લાયકનાં ધણાં ઉત્સાહથી શિખાય તેવાં
ચિત્ર સાથે, તેમજ ૧ થી ૧૦ ના આંકડાઓ ચિત્ર સાથે આપવા
ઉપરાંત ક-કા-કી નાં પદો પણ આપ્યાં છે.

કીંમત ફક્ત આના બાર.

ચિત્ર-યુક્ત મૂળાક્ષરોનો નકશો.

દિવાલ ઉપર ટાંગી મુળાક્ષરો શિખવવા માટે અને બાળકો
ઉપર મુળાક્ષરો અને આંકડાઓનો છાપ બેસાડવા માટે ધણુંજ
ઉપયોગી. ૨૦ ઇંચ X ૩૦ ઇંચનો, કપડાં ઉપર માઉન્ટ કીધેલો,
અને રૂલ પટ્ટી જડેલો નકશા-રૂપી ચાર્ટ દરેક ઘરમાં બાળકોનાં
જ્ઞાન-અને ગમ્મત માટે રહેવો જોઈએ.

કીંમત રૂપિયો એક.

ઉપલો ચાર્ટ બડા કાર્ડ ઉપર-ટાંગવાની પટ્ટી સાથે-
કીંમત આના આઠ.

 બાહરગામવાળા સાહેબોએ નકશા-રૂપીજ મંગાવવો,
કાર્ડ પેકીંગમાં ભાંગી જશે.

નરીમાન સંગીત સંગ્રહ.

જાણીતા અસલના તેમજ હાલના નાટકોનાં ગાયણો અને ઉસ્તાદ ચીજો મળી કુલે ૧૦૦૧ ગાયણોનો સંગ્રહ.

અસલના જમાનાનાં ગુજરાતી નાટકો જેવા કે, સુડી વચ્ચે સોપારી. નળ-દમન, સદેવંત સાવર્ધીંગા, કાળાં મેઠાં, કરણી તેવી પાર ઉતરણી, હોમલો હાઉ, જુનીઆઇ વિરધ્ધ નવીઆઇ, નાજાં-શીરીન, દુઃખી ગુલ, બોલી ગુલ, ગામરેની ગોરી, અસલાજી, અને હિંદુસ્તાની અસલી નાટકોમાં-આખે ધખલીસ, તાસીરે ખાખ, તારા પુરશીદ, તીલરમે સુલયમાં, ગુલપુશ્કર, અખતરે હીન્દ, ઇન્દર-સલા, અલાઉદ્દીન, ગુલસનોખર, ગુલરખસાર, વિગેરે. વિક્ટોરીયા નાટક મંડળીના ખેલોમાં હીર-રાંઝા, લયલી મજનુ, હુમાયુન નાસીર, ખાખે મોહખત, પુરન લગત, જલસચ્ચ દીલપસંદ, ફરેખે શીત્ના, સચ્ચેપુસ-સુલેમાન, સીતમે હામાન, શીસાને અખયખ, હાતમ, મહામુ-દશાહ, આશકકા ખુન, જુલ્મે અજલમ, જફાએ મીતમગર, વિગેરે રૌનકના ખેલો, અને ત્યારપછીના મુનશી તાલીખના ખેલોમાં, સંગીન બકાવલી, નિધાહે ગફલત, હરીશ્વંદ્ર, ગોપીચંદ, રામલીલા, દીલેર દીલશેર, નાજાં, અને જાણીતા ગુજરાતી ખેલોમાં બોલીખન.

પારસી નાટક મંડળીના ખેલોમાં, ગુલે બકાવલી, હામાન, ચત્રા બકાવલી, ખુદાદાદ, આજમશાહ, કમરઅલજમાન, બાહારે પરસ્તાન, તખદીલે કીરમત, જુલ્મે વેહેશી, ખુશર હસીના, મેલાની મજાહ, દોરંગી દુન્યા અને બાગે બેહેસ્ત.

મીં સોરાબજી ઓગરાની કંપનીના-દીલફરોશ, પુરશીદે જરનીગાર, તાજે નેકી, લયલા, જુલ-જુલેયાં, વિગેરે ખેલો-મીં કાવ-સજી ખટાઉની કંપનીના ખુને નાહક, બઝમે ફાની, મુરીદે શક, અસીરે હીસ, વિગેરે ખેલોના તેમજ હીન્દુ નાટક કંપનીઓના રસીકમણી, કુન્દમાળા, માનસીંહ અલયસીંહ, કુલીન કાન્તા, રસીક-મણી, બારીસ્ટર, વિક્રમચરિત્ર, સૌભાગ્યસુંદરી, ત્રીયારાજ, ત્રીવીક્રમ, વિજાવેલી, સરદારબા, અશ્રુમતી, ગુણસુંદરી, મદન વસંત, રાજ્ય શ્રીયાળ, વિગેરે ખેલોના ચુંટી કહાડેલાં ગાયણોનો સંગ્રહ.

ઉપત્રા ઉપરાંત અનેક ચુનંદા નાટકોનાં રસીલાં ગાયણોનો આ સંગ્રહ સંગીતના સર્વે શોખીનો જરૂર સાચવી રાખશે.-કીં. ૩. ૧૧૧.

બાહર ખખર.

ધંધેજીમાં પોતાની મેળે વાલચીત કરતાં શીખવતું પુસ્તક.
સેલ્ફ ઈંગ્લીશ ટીચર ભાગ ૧ લો
અને ૨ જો.

રચનાર—મહુમ નવરોજી ડાસાભાઈ કાશીનાથ.

શિક્ષકની મદદ વગર પોતાની મેળે ધંધેજી શિખવા માટે ઉપયોગી અને લોકપ્રિય ગાઇડ, જેની સત્તર આવૃત્તીઓ બાહર પડી ગઇ છે.

અમારું જુદી જુદી બાબતોનાં ધંધેજી વાંચ્યો, તેનો ગુજરાતી તરજુમો તથા ઉચ્ચાર તેમજ દરેક વાક્યોમાં આવેલા ધંધેજી શબ્દોના ગુજરાતી અર્થ અને ઉચ્ચાર, વાંચ્યો ગોઠવવાની સેહેલી સમજણ, ચાલુ વપરાસમાં આવતી ચીજોનાં નામો, તાર તથા ધંધેજીમાં ટુંકી ચીજો લખવાના નમુના તેના ગુજરાતી તરજુમા સાથે. ઘટાડેલી કીંમત—દરેક ભાગનો રૂ. એક.

એ કમ્પલીટ ઇંગ્લીશ લેટર રાઈટર.

ધંધેજી અને ગુજરાતીમાં કાગળો લખવાની સમજણ આપનારું પુસ્તક, જેમાં મિત્રો, સગાંબહાણાં, વેપારી પેહેડીઓ, જુદી જુદી કંપનીઓ ઉપર લખવાનાં, રજા લેવાનાં, અરજી કરવાનાં, તેડાં કરવાના વિગેરે અગત્યની બાબતોને લગતો પત્ર-વહેવાર તેમજ તારો લખતાં શીખવનારું ધંધેજી અને ગુજરાતી પત્રોના સેંકડો નમુના સાથનું અગત્યનું પુસ્તક.

ઘટાડેલી કીંમત રૂ. એક.

જેહાંગીર બી. કરાણીના છોકરાઓ

૨૨૦-૨૨, વોરા બજાર, ફાટ, મુંબઈ.

નામાંકીત લેખકોની રસીલી વાર્તાઓ.

હૈન્ડસમ બ્લેકગાર્ડ-મીં પીઝમની રહ ચિત્રો સાથે.	૪-
મોટે ઘેરનાં બાધ સાહેબ-ગુલફામની પારસી સંસારી વાર્તા	૩-
જરની જંગળ-ગુલફામની રમુજ પારસી સંસારી વાર્તા.	૨-
દીલસોજ દોસ્ત-ગુલફામની રસીલી પારસી સંસારી વાર્તા	૩-
નવલ નાણાંવટી-ગુલફામની રમુજ વાર્તા	૩-
કાળો નાગ-ગુલફામની ડીટેક્ટીવ વાર્તા	૨-
જફાકાર-ગુલફામની રસીલી વાર્તા	૩-
ચશમચોર-ગુલફામની ૧૦ ચિત્રો સાથની રસીલી વાર્તા	૩-
ગુલી ગરીબ-મહુમ કેબશ્ચર કાપ્રાજીની જાણીની વાર્તા	૪-
સરકેશ્યાની સુંદરી-રેનોલ્ડસની 'લયલા'-આંક ચિત્રો ૧-	૧-
શાહુચોર-મીં ભાગદ્યાની ડીટેક્ટીવ નોવેલ	૨-૮
દીલખુશ વાર્તાઓ-આંક વાર્તાઓનો સંગ્રહ	૧-૮
ફત્તેહમંદ શીરોજ-હોંદુસ્તાનથી ધરાન-કયાની ખોટ	૪-૮
સદગુણી શીરીન-પારસી સંસારી નવું નોવેલ	૫-૦
ડીટેક્ટીવ કલાધડ-રફીકની ડીટેક્ટીવ વાર્તા	૨-૮
ખાડો સાંપ-રફીકની રસીલી વાર્તા	૨-૦

મીં બમનજી કાપ્રાજીનાં રસીલાં નોવેલો:

દેલજંગ દલેર-ધરાની તોરની વાર્તા	૨-૮
પડતી પર પચાસ-પારસી સંસારી વાર્તા	૨-૦
સંસાર-ધણી રસીલી વાર્તા	૨-૮
જી-રોજી-વખણાયલી વાર્તા	૨-૮
કુમી કલાંટ-રમુજ રસીલી વાર્તા	૨-૮
ખ્યારનો એક પૂલ-ધણી રસીલી	૧-૪
લીલી-સુકકી-એ રસીલી વાર્તા	૨-૮

જેહાંગીર બી. કરાણીના છોકરાઓ,

૨૨૦-૨., વેરા બજાર, કોટ, -મુંબઈ.

